

เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวัฒนธรรมความ
เชื่อเรื่องนาค

วิทยานิพนธ์

ของ

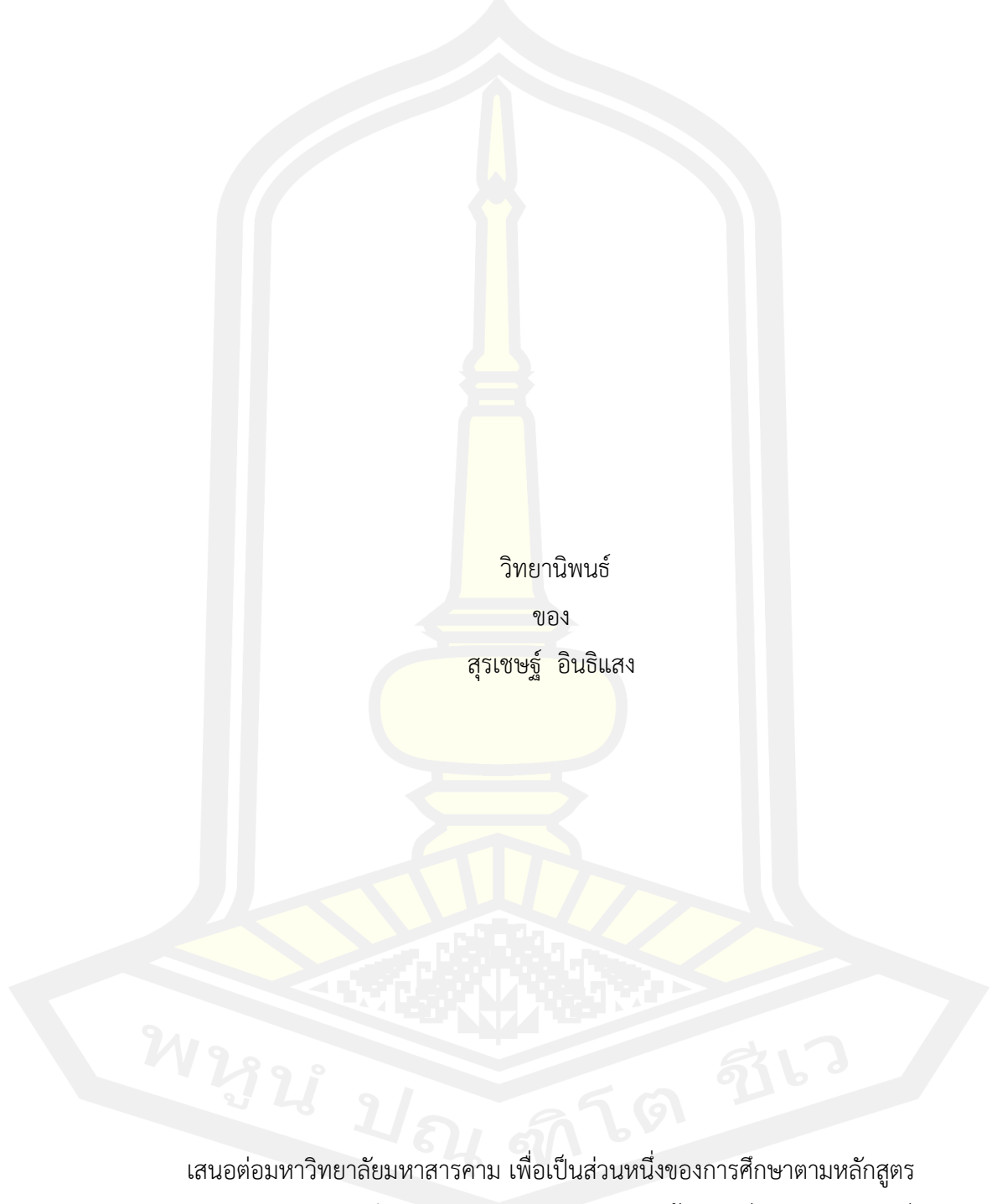
สุรเชษฐ์ อินธิแสง

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์

มกราคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวัฒนธรรมความ
เชื่อเรื่องนาค

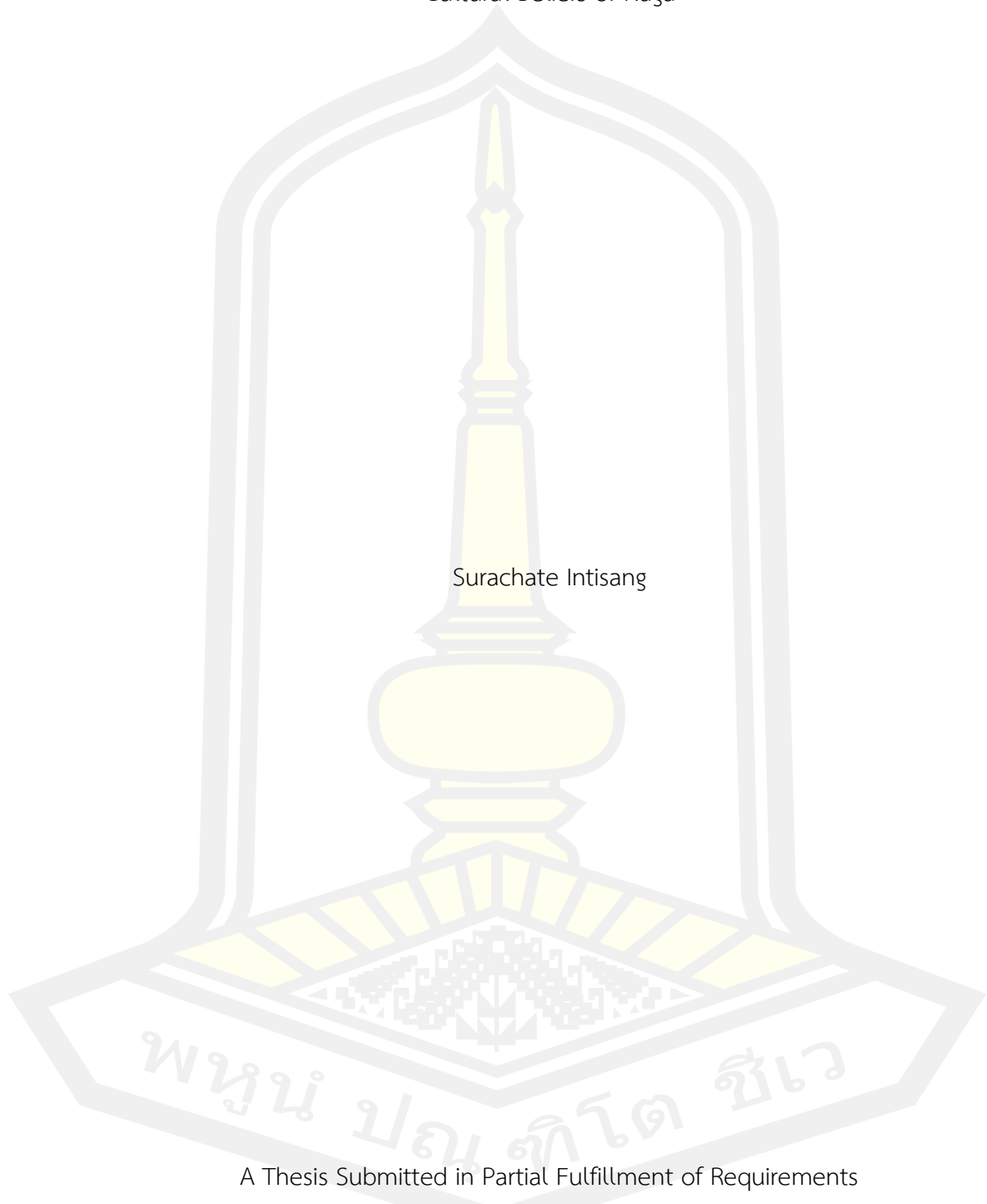

เสนอต่อมหาวิทยาลัยมหาสารคาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์

มกราคม 2565

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

Naga Baisri Khamchanod Styles : Semiology on Naga Art and Ritual Invention in
Cultural Beliefs of Naga

Surachate Intisang

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of Requirements
for Doctor of Philosophy (Fine and Applied Arts Research and Creation)

January 2022

Copyright of Maharakham University

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ได้พิจารณาวิทยานิพนธ์ของนายสุรเชษฐ์ อินธิแสง แล้วเห็นสมควร
รับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรม
ศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(รศ. ดร. นิยม วงศ์พงษ์คำ)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

(ผศ. ดร. เมตตา ศิริสุข)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

(รศ. ดร. พิทักษ์ น้อยวังคลัง)

กรรมการ

(ศ. ดร. ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์)

กรรมการ

(รศ. ดร. อาคม เสงี่ยมวิบูล)

กรรมการ

(ผศ. ดร. พิระ พันลูกท้าว)

มหาวิทยาลัยอนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญา
ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ ของมหาวิทยาลัยมหาสารคาม

(ศ. ดร. ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์)

คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์

(รศ. ดร. กิริสน์ ชัยมูล)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

ชื่อเรื่อง	เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวิฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค		
ผู้วิจัย	สุรเชษฐ์ อินธิแสง		
อาจารย์ที่ปรึกษา	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. เมตตา ศิริสุข รองศาสตราจารย์ ดร. พิทักษ์ น้อยวังคลัง		
ปริญญา	ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต	สาขาวิชา	การวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์
มหาวิทยาลัย	มหาวิทยาลัยมหาสารคาม	ปีที่พิมพ์	2565

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์สำคัญดังนี้ 1) เพื่อศึกษาเครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด 2) เพื่อศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ "นาคาคติ" ของ "คำชะโนด" 3) เพื่อวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนดในประเพณี "บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ" ในฐานะวัตตฤกษ์การและกระบวนการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวิฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค โดยใช้แนวคิดสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์ แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณี (Inventing tradition) และ แนวคิดเรื่องพื้นที่มาใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์อธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาเครื่องบายศรีรูปนาค ในพิธีกรรมและวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาคในพิธีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธในฐานะวัตตฤกษ์การในกระแสวิฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยที่เน้นการทำงานสนามเป็นสำคัญ

ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการของความเชื่อและเงื่อนไขในการสร้างความเชื่อเรื่องบูชาพญานาคในสังคมไทย ถูกผลิตสร้างโดยกลุ่มคนกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเงื่อนไขในการบวงสรวงนั้นก็เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย แต่เดิมก็จะมีแค่ดอกไม้ธูปเทียนเท่านั้น เครื่องบายศรีรูปนาค เป็นวัตตฤกษ์ประมุขสิ่งสมมุติแทนเครื่องบูชา ที่ถอดแบบมาจากลักษณะทางอุดมคติ เป็นวัตตฤกษ์ที่ประกอบสร้างขึ้นจากความเชื่อ และคติธรรมปรัชญาความเป็นสัญลักษณ์ที่ใส่ความคิด ในที่นี้ คือ การเป็นรูปแทนความคิดทางรูปธรรมของวัตตฤกษ์ที่ประกอบกับตัวหมายนั้นๆ ประการสำคัญสิ่งที่เกิดจากเครื่องบายศรีรูปนาค สิ่งแทนเครื่องบูชาก็คือ ความเข้าใจด้วยปัญญาความรู้ที่นำไปใช้เป็นประโยชน์ต่อสิ่งสมมุตินั้น เมื่อทำความเข้าใจชนิด ประเภทของสัญลักษณ์และสามารถจำแนกความหมายทางสัญลักษณ์ที่สื่อออกมาในรูปแบบต่างๆ แล้วทำให้เข้าใจระบบกฎเกณฑ์ หน้าที่วิถีแห่งสัญลักษณ์ ตลอดจนลักษณะบทบาทเพื่อไม่ให้ถูกครอบงำด้วยมายาคติที่บิดเบือน หลงมกมายไปจากเนื้อแท้ของสิ่งเหล่านั้น การทำความเข้าใจเครื่องบายศรีรูปนาคที่เป็นเครื่องบูชาของคัพพยานาค โดยกระบวนการสร้างตัวหมายและการประจุกความหมายของภาพแทนเครื่องบูชา บายศรีรูปนาคนั้นนับเป็นเครื่องบูชาพญานาคที่สร้างมิตีความเชื่อความศรัทธาแก่ผู้คน จนนำไปสู่การประกอบสร้างในลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะการเป็นสัญลักษณ์ของค้ำเจ้าปู่ศรีสุทโธที่เคารพนับถือ สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการแสดงออก

ผ่านความทรงจำ เรื่องราว และผ่านวัตถุทางวัฒนธรรม ซึ่งบายศรีรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องบูชาตามความเชื่อของกลุ่มคนที่นับถือพญานาค ที่สามารถประกอบสร้างความมีตัวตนทั้งของปัจเจกบุคคลและของชุมชน ทำให้เกิดแรงผลักดันที่กระตุ้นให้กระทำการบางอย่างร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์ หรืออำนวยความสะดวก เป็นสิริมงคลแก่ตน และครอบครัว บายศรีรูปนาคได้สื่อความเป็นเครื่องบูชาผ่านช่วงเวลาสำคัญ โดยจำที่ทำหน้าที่เป็น “ตัวกลาง” เพื่อติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์กับองค์พญานาค เครื่องบายศรีจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างโลกของมนุษย์กับโลกสวรรค์หรือโลกบาดาลขององค์พญานาค โดยองค์พญานาคเสด็จมายังโลกมนุษย์ผ่านพิธีกรรมของจำ โดยมีเครื่องบายศรี แทนบัลลังก์ที่ประทับขององค์พญานาค “เครื่องบายศรี” จึงเป็นทั้ง “ตัวหมาย” (Signifier) และเป็นทั้ง “ตัวที่ทำให้มีความหมาย” (Signified) ผู้สื่อความหมายขององค์พญานาคในมิติของการเป็นตัวแทน สำหรับมิติการอัญเชิญองค์พญานาคศรีสุทโธจากโลกสวรรค์ให้มาประทับบนบัลลังก์นาค มีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเปิดทางให้เทวโลก และโลกมนุษย์สามารถเชื่อมต่อกัน โดยจำทำหน้าที่เป็นผู้ “ส่งสาร” และ “รับสาร” เป็นเจตนารมณ์ตามความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถทำให้สำเร็จบรรลุผลกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับองค์พญานาค โดยมีเครื่องบายศรีรูปนาค ที่ประดิษฐานตั้งอยู่บนแท่นบูชา เป็นเสมือนตัวแทนทางสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรม เป็น “ตัวเชื่อม” ในการโอนถ่ายอำนาจผลึกกับจำ ด้วยอำนาจลึกลับของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ และจิตวิญญาณกับองค์พญานาคที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ไร้ตัวตนได้ทำหน้าที่ควบคุมความเป็นไปของชีวิตมนุษย์

ประโยชน์ทางวิชาการ พบว่ามีวรรณกรรมเรื่องพญานาคและคำชะโนดหลายเล่มที่ได้ค้นคว้าและนำเสนอ เป็นการศึกษาที่เชื่อมโยงพิธีกรรมกับบริบทของวัฒนธรรมและความเชื่อเรื่องนาค ทั้งยังสามารถทำความเข้าใจศิลปกรรม ศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ให้เห็นถึงมิติของศิลปะของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ และเพื่อยกระดับคำอธิบายปรากฏการณ์ศิลปะพื้นบ้านและบายศรีรูปนาคอย่างมีเงื่อนไข มีเป้าหมายทางสังคมในการให้ความหมายของการสร้างสรรค์ในทางที่เป็นความหมายเชิงสัญลักษณ์ทางสังคมของกลุ่มคน

คำสำคัญ : ศรีสุทโธ, บายศรีรูปนาค, คำชะโนด

พหุ อนุ ชาติ โธ ชีเว

TITLE	Naga Baisri Khamchanod Styles : Semiology on Naga Art and Ritual Invention in Cultural Beliefs of Naga		
AUTHOR	Surachate Intisang		
ADVISORS	Assistant Professor Metta Sirisuk , Ph.D. Associate Professor Pitak Noivangklung , Ph.D.		
DEGREE	Doctor of Philosophy	MAJOR	Fine and Applied Arts Research and Creation
UNIVERSITY	Maharakham University	YEAR	2022

ABSTRACT

This study is qualitative research. The following were the major objectives: 1) to study the Naga Baisri styles and rituals in the Kham Chanod Naga worship area; 2) to study the process of becoming a 'Semiology on Naga' sacred site of 'Kham Chanod'; and 3) to study the Naga Baisri Kham Chanod Styles in the tradition of "Sacrifice to Naga Srisuttho" as an object of worship and the process of inventing Naga belief rituals. In this study, the notion of semiotics was applied. In addition, the concept of tradition's invention and the concept of space were utilized to investigate the phenomenon. The Naga Baisri in the rituals and analyses of the Naga Baisri in the ceremony of worshipping Naga Srisuttho as an object of worship in the Naga belief culture were studied using qualitative research methodologies. The researcher employed a fieldwork-focused research method.

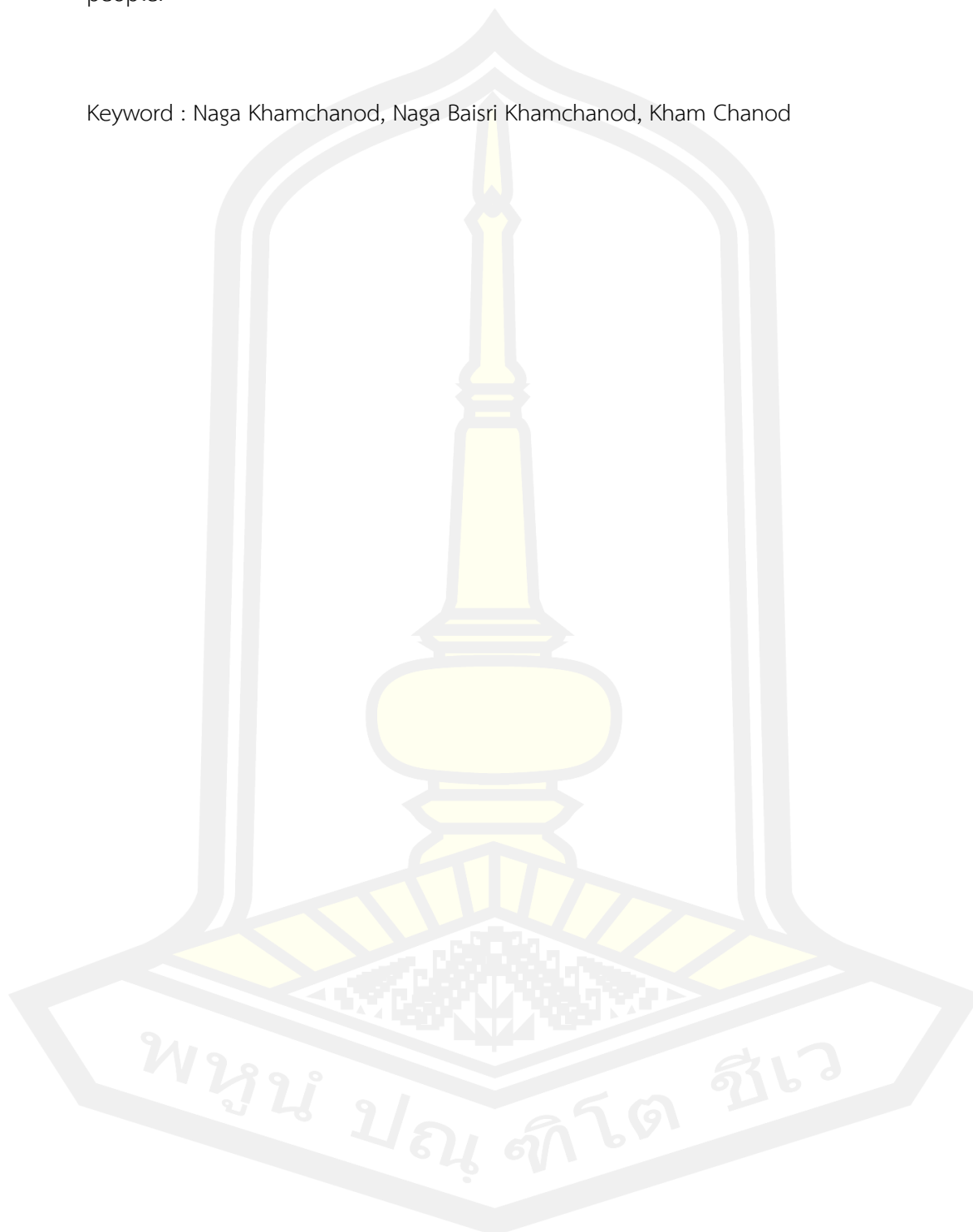
The findings revealed that the people of the Mekong River Basin created the beliefs and conditions for the creation of beliefs about worshipping the Naga in Thai society. According to the era, the sacrifice conditions would differ. Originally, only flowers, incense, and candles were used. Instead of a Naga offering modeled after the ideal, Naga Baisri is a figurative object. It is a collection of beliefs and morals. The conceptual philosophy of symbolism is to be representative in this case. The concrete concept of the object associated with that sign. The Naga Baisri is reminiscent of the Naga's merits. In essence, the Naga Baisri is not a Naga, but rather a hypothetical creature with a hidden significance, and most crucially, what the Naga Baisri causes. Understanding with wisdom and knowledge applied to the hypothetical is a substitute for the sacrifice. When people are able to classify the meaning of a contract, the media comes out in various forms to help them comprehend the

system of rules, duties, and contracting methods, as well as role characteristics. They are less likely to be overwhelmed by distorted myths that have lost their essence. To comprehend the Naga Baisri, which is an offering to the Naga created through the process of creating symbols and the charge of the meaning of the image rather than sacrifice. Naga Baisri offering that gives people a dimension of belief and faith until it leads to construction in various ways. Particularly as a symbol for the revered Naga Srisutto Symbols, which can be found on sacred grounds. It manifests itself through memories, stories, and cultural objects. According to the beliefs of the people who respect the Naga, the Naga Baisri is a symbol of worship that can create the identity of both the individual and the community, causing the impetus to act together. Chum, who functions as a "mediator" for communication between humans and Naga, acted as a "beneficial intermediary" for himself and his family past a critical moment in order to benefit or bring wealth to himself and his family. As a result, the Baisri serves as a bridge between the human world and the Naga's heavenly world or underworld, as the Naga arrived in the human world via the Chum ritual. Since a Baisri sits on the Naga's throne instead of the throne, the Baisri is both a "signifier" and a "signified" person who transmits the Naga's meaning in the dimension of representation. There are rituals to open the path for the gods and the human world to be connected, with Chum acting as a "messenger" and "receiver" in the dimension of inviting Naga Srisuttho from the heavenly world to sit on the Naga throne. It is the intention based on a belief in supernatural abilities that can be obtained through human-Naga encounters. The Naga Baisri, which is enshrined on the altar, serves as a symbolic representation of the ritual, acting as a "connector" in the transfer of power from Chum, who possesses the mystical power of supernatural power and the spirit, to the Naga and possesses supernatural powers and believes in supernatural powers that do not exist, to control the possibility of human life.

Academic benefits from the investigation discovered that there are several literatures on Naga and Khamchanod that have been investigated and presented. Academics and scholars, on the other hand, are practically all concerned with studying the Naga, whether they exist or not. It is a study that connects rituals with the background of culture and Naga beliefs for this research. People can be taught to understand arts, local arts, and crafts in order to see the dimensions of a group of people's art in relation to their beliefs, and to elevate the explanation of the phenomenon of folk arts and crafts Naga Baisri

conditionally with the goal of giving creative meaning in a symbolic way for a group of people.

Keyword : Naga Khamchanod, Naga Baisri Khamchanod, Kham Chanod

กิตติกรรมประกาศ

คุณยายจวน ไทรัตน์ ผู้เป็นที่รักยิ่ง คุณพ่อจำลอง-คุณแม่จำลอง อินธิแสง ผู้ประทานชีวิตนี้แก่ลูก ลูกขอกราบขอบพระคุณในความรักความเมตตาที่มีให้กับลูกคนนี้เสมอมา ป้าหงส์ทอง ไทรัตน์ ผู้เลี้ยงดู และดูแลหลานคนนี้เสมอมา คุณกรองทอง อินธิแสง คู่ชีวิต ที่ช่วยเหลือผู้วิจัยในทุกๆ ด้าน ลูกสาวและลูกชายตัวน้อย ผู้เป็นเสมือนแบตเตอรี่เติมพลังให้แก่ผู้วิจัย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เมตตา ศิริสุข อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก ผู้คอยติดตามงาน ถามข่าวคราวลูกศิษย์คนนี้เสมอ อาจารย์เป็นเสมือนต้นแบบ และเป็นผู้ผลักดัน ให้โอกาสกับลูกศิษย์คนนี้เสมอ รองศาสตราจารย์.ดร.พิทักษ์ น้อยวงศ์ อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม แม้ว่าผู้วิจัยอาจจะได้พบปะพูดคุยกับท่านอาจารย์น้อยครั้ง แต่ทุกครั้งที่ได้พบก็จะได้รับข้อคิดและความปรารถนาดีส่งมาให้ศิษย์คนนี้เสมอ

ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณครูอาจารย์ผู้มีส่วนร่วมทุกท่าน ศาสตราจารย์ ดร.ศุภชัย สิงห์บุศย์ คณบดีคณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ผู้ประสทาวิชาการวิจัยทางมนุษยวิทยาให้กับผู้วิจัย และเมตตาลูกศิษย์คนนี้เสมอมา ขอบพระคุณพี่หนึ่ง อาจารย์ ดร.ฐิติรัฐ เวทย์ศิริยานนท์ พี่สาวที่น่ารักและแสนดี ที่ช่วยเหลือน้องเสมอมา ขอบพระคุณ ดร.นิราส สีขาวรส พี่ชายผู้แนะนำการทำงานวิจัย ขอขอบคุณอาจารย์น้องแป้ว ที่ช่วยในเรื่องของภาษาอังกฤษ

ขอขอบคุณลูกๆ ศิลปศึกษาผู้ร่วมเดินทางเก็บข้อมูล ร่วมทุกข์ร่วมสุข ขอขอบคุณบาร์ เบนซ์ นิว แบม ที่ร่วมเดินทางตั้งแต่ยังไม่ได้มีหัวข้อในการทำงาน ขอขอบคุณ จะเด็จ กุ๊กก๊ก เปียร์ บิว ผู้ร่วมเดินทางฝ่าพายุฝนเพื่อการเก็บข้อมูลพิธีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธในช่วงฤดูฝน ขอขอบคุณ เก๋ ฉ่อย ชื่นน้อย แจ็ค แคป นี้อต โอโม่ หลิว เต่า ที่ทำให้จ๊อจอร์บ่างอย่างที่ยายไปของชุดข้อมูลสมบูรณ์ขึ้น ขอขอบคุณมาว่าที่ช่วยถอดเทปให้ ขอขอบคุณบอลลี และเกล้า ที่คอยส่งข้าวส่งน้ำตอนแก่เล่ม ขอขอบคุณแทนที่เดินทางมาแสดงขั้นตอนการพับบายศรี ขอขอบคุณทุกการเดินทางในวิจัยเล่มนี้ ขอขอบคุณทุกคนที่ร่วมเดินทางไปด้วยกัน อต อิม หิว ลำบากด้วยกัน ไม่มีค่าตอบแทน แต่ทุกคนก็ช่วยเหลือจนสุดความสามารถ ขอขอบคุณมิตรภาพและกำลังใจที่มีให้กันเสมอมา ผู้วิจัยขอขอบคุณผู้ให้ข้อมูลทุกท่าน และขอบคุณไปถึงผู้มีส่วนร่วมทุกๆ คน ที่ไม่ได้เอ่ยถึง

สุรเชษฐ์ อินธิแสง

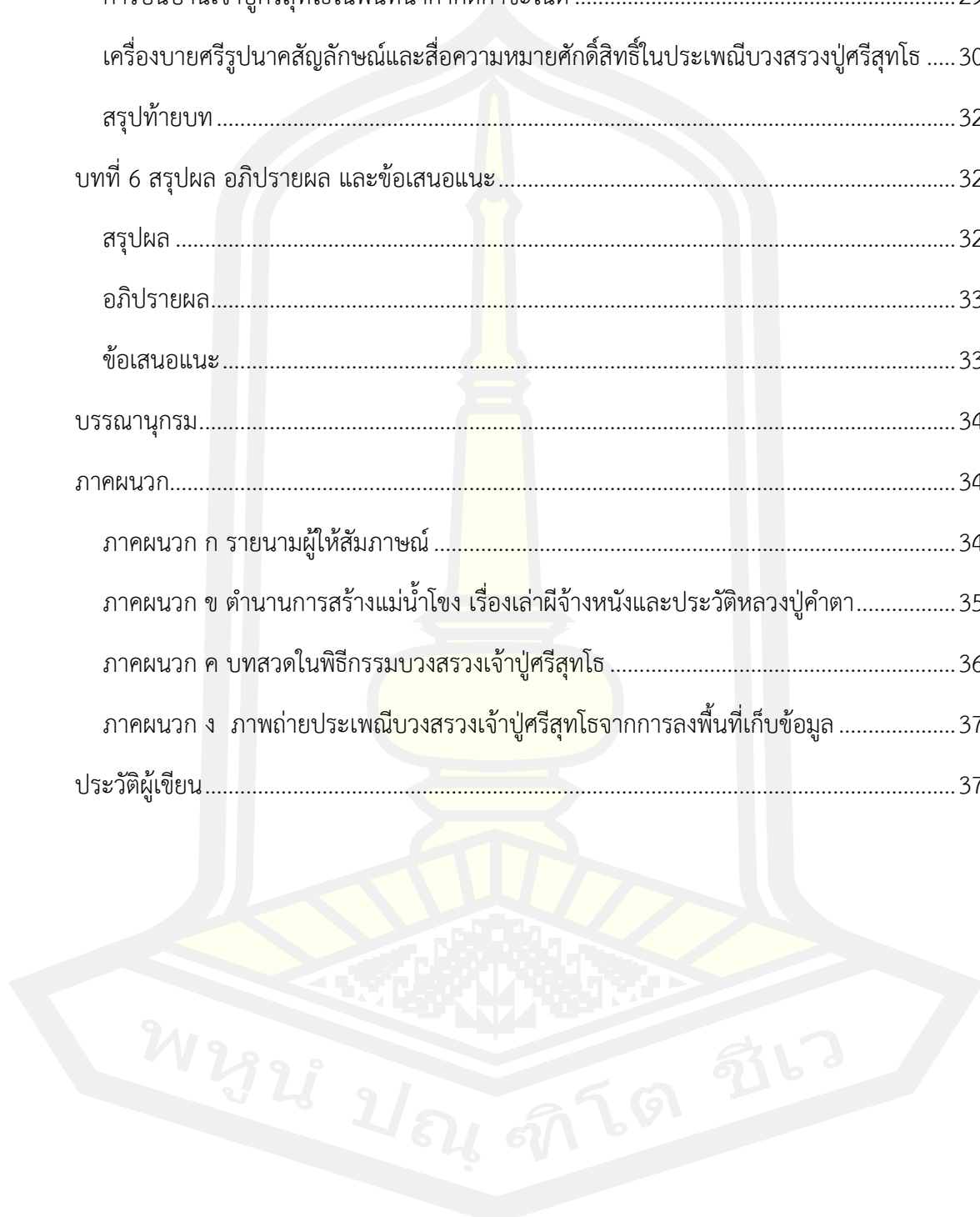
พูน ปณ ทิโต ชีเว

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ฉ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฅ
สารบัญ.....	ญ
สารบัญตาราง.....	ฐ
สารบัญภาพ.....	ท
บทที่ 1 บทนำ.....	1
ภูมิหลังของการวิจัย.....	1
ความมุ่งหมายของการวิจัย.....	9
คำถามการวิจัย.....	9
ขอบเขตการวิจัย.....	10
1. ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัย.....	10
2. ขอบเขตด้านระยะเวลาในการศึกษาการลงพื้นที่.....	10
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	11
เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวข้องกับการวิจัย.....	12
1. เอกสารที่เกี่ยวกับความเป็นมาของเครื่องบายศรี/บายศรีรูปนาค.....	12
2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาค.....	13
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่/คำชะโนด.....	16
4. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับศิลปกรรม.....	18
5. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย.....	22
1. แนวคิดสัญวิทยา (Semiology).....	22

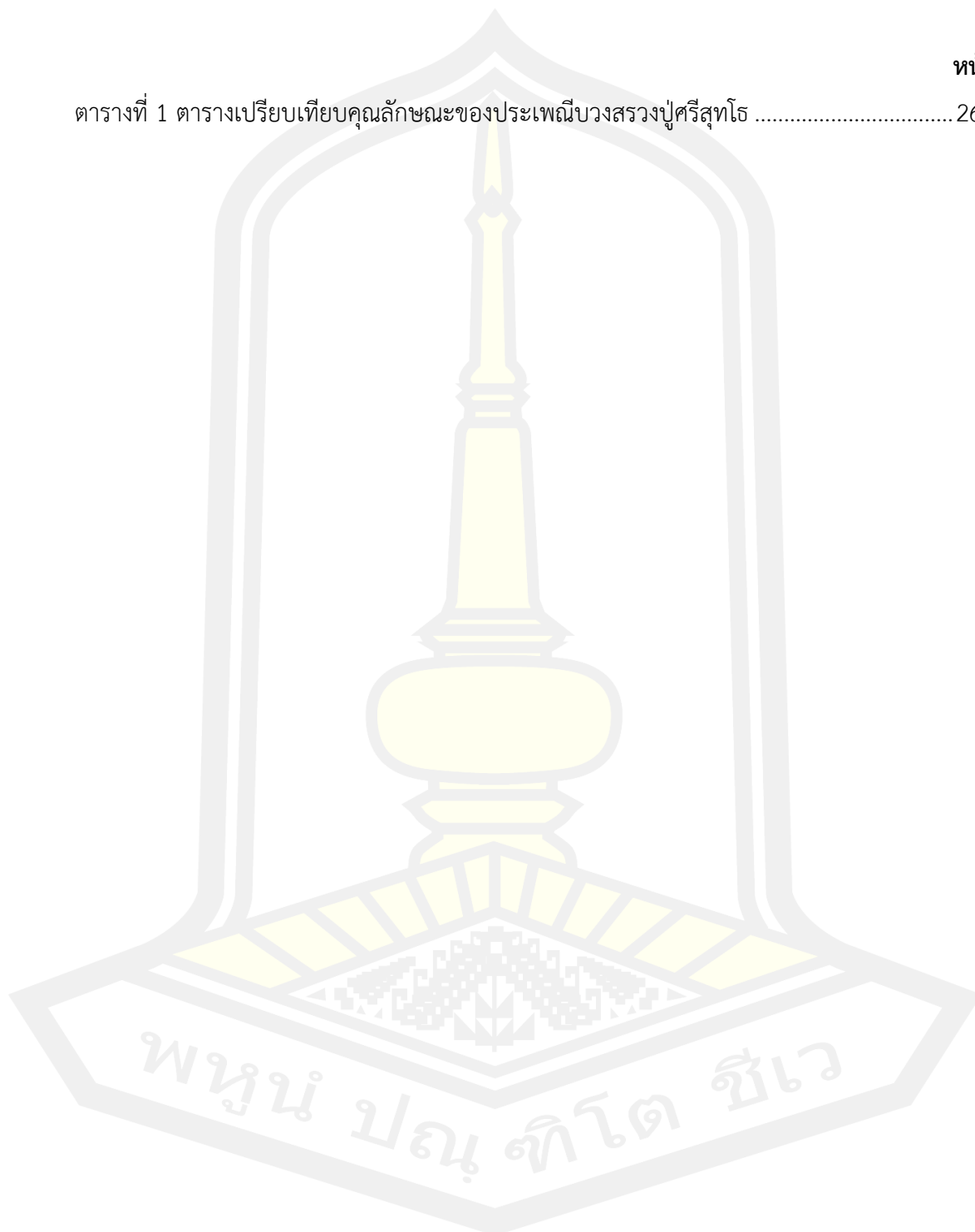
2. แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณี (Invention of tradition).....	31
3. แนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทางสังคม (Sacred Space and Social Space).....	36
กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย.....	41
ระเบียบวิธีการวิจัย.....	42
ผลที่ได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้.....	46
บทที่ 2 นาคาคติในสังคมอีสานกับพิธีกรรมบูชาพญานาค.....	48
พญาศรีสัตนาคราชนครพนม นาคาธิบดี แห่งศรีโคตรบูรณ.....	49
ศาลปู่พญานันตนคราช จังหวัดมุกดาหาร.....	59
ถ้ำนาคา ตำบลพญานาคที่ถูกสาปเป็นหิน บึงโขงหลง บึงกาฬ.....	71
เมืองพญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง จังหวัดหนองคาย.....	80
สรุปท้ายบท.....	86
บทที่ 3 เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด.....	91
เครื่องบายศรี การประดิษฐ์ตัวหมายและการสื่อความหมายในพิธีกรรม.....	91
เครื่องบายศรีในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด.....	152
สรุปท้ายบท.....	182
บทที่ 4 กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติคำชะโนด.....	184
พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด.....	184
พัฒนาการของพื้นที่ กับความสัมพันธ์เรื่องนาคาคติกับชุมชน.....	199
กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติคำชะโนด.....	223
สรุปท้ายบท.....	239
บทที่ 5 ปรากฏการณ์เครื่องบายศรีรูปนาคในงานประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	242
ที่มาของประเพณีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่คำชะโนด.....	242
พัฒนาการของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	253

กระบวนการสร้างพื้นที่พิธีกรรมในประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน.....	269
การบนบานเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด	296
เครื่องบายศรีรูปนาคสัญลักษณ์และสื่อความหมายศักดิ์สิทธิ์ในประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ	307
สรุปท้ายบท	320
บทที่ 6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	323
สรุปผล	323
อภิปรายผล.....	331
ข้อเสนอแนะ	338
บรรณานุกรม.....	340
ภาคผนวก.....	347
ภาคผนวก ก รายนามผู้ให้สัมภาษณ์	348
ภาคผนวก ข ตำนานการสร้างแม่น้ำโขง เรื่องเล่าผีจ้างหนังและประวัติหลวงปู่คำตา.....	353
ภาคผนวก ค บทสวดในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ	364
ภาคผนวก ง ภาพถ่ายประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูล	371
ประวัติผู้เขียน.....	379

สารบัญตาราง

	หน้า
ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบคุณลักษณะของประเพณีวงสรวงปู่ศรีสุทโธ	269

สารบัญภาพ

	หน้า
ภาพประกอบที่ 1 กรอบโครงสร้างและแนวคิดการวิจัย	41
ภาพประกอบที่ 2 นางองค์ศรีสัตตนาคนานาชาติ.....	54
ภาพประกอบที่ 3 นางองค์ศรีสัตตนาคนานาชาติบนฐาน	55
ภาพประกอบที่ 4 น้ำ 7 สีและผลไม้ตามฤดูกาลที่ใช้ในการบวงสรวง	57
ภาพประกอบที่ 5 บายศรีรูปนาคนาคใช้ในการบวงสรวง.....	57
ภาพประกอบที่ 6 นักท่องเที่ยวที่เดินทางมากกราบไหว้พญาศรีสัตตนาคน	58
ภาพประกอบที่ 7 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2	61
ภาพประกอบที่ 8 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2	62
ภาพประกอบที่ 9 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2	63
ภาพประกอบที่ 10 เคนหักกลมสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2	64
ภาพประกอบที่ 11 ภาพศาลพญานาคบริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว2.....	65
ภาพประกอบที่ 12 ภาพพญานาคโผล่บริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว2	65
ภาพประกอบที่ 13 การจัดวางบายศรีในพิธีบวงสรวง.....	67
ภาพประกอบที่ 14 ภาคพิธีสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และใส่บาตรตอนเช้า.....	68
ภาพประกอบที่ 15 ภาคพิธีพราหมณ์ ทำการเปิดแม่บายศรี	68
ภาพประกอบที่ 16 ภาคพิธีพราหมณ์ พิธีกรรมบวงสรวงป้อนนันทนาราช	69
ภาพประกอบที่ 17 ภาคพิธีพราหมณ์ ลอยพระพิฆเนศลงสู่พระแม่คงคา.....	69
ภาพประกอบที่ 18 ฤๅษีที่เดินทางมาเข้าร่วมพิธีบวงสรวง	70
ภาพประกอบที่ 19 ลักษณะของหินที่ปรากฏบนภูลังกา.....	75
ภาพประกอบที่ 20 ผนังถ้ำมีลักษณะโค้งนูนออกและเว้าเข้าไปสลับกันหลายชั้น.....	75
ภาพประกอบที่ 21 ส่วนหินที่ดูคล้ายหัวของงูยักษ์หรือพญานาค	76

ภาพประกอบที่ 22	เจดีย์หลวงปู่เสาร์	77
ภาพประกอบที่ 23	ทางขึ้นถ้ำนาคาฝั่งวัดถ้ำชัยมงคล	78
ภาพประกอบที่ 24	บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่บริเวณทางขึ้นถ้ำนาคา	78
ภาพประกอบที่ 25	บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่บริเวณทางขึ้นถ้ำนาคา ใช้ในกพุทธบูชา	79
ภาพประกอบที่ 26	บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่ศาลเจ้าปู่อ้อลือ บึงโขงหลง	79
ภาพประกอบที่ 27	ป้ายเทศบาลเมืองหนองคาย	82
ภาพประกอบที่ 28	บ่อน้ำพุหน้าเทศบาลเมืองหนองคาย	82
ภาพประกอบที่ 29	บ่อน้ำพุหน้าเทศบาลเมืองหนองคาย	83
ภาพประกอบที่ 30	เสาหลักเมืองบาดาล	84
ภาพประกอบที่ 31	เสาหลักเมืองบาดาล	85
ภาพประกอบที่ 32	บายศรีต้น	101
ภาพประกอบที่ 33	บายศรีแก้ว	102
ภาพประกอบที่ 34	ภาพบายศรี พาชวีญอีสาน	106
ภาพประกอบที่ 35	ชั้นหมากเบ็ง	108
ภาพประกอบที่ 36	ชั้นหมากเบ็งบูชาพระ	110
ภาพประกอบที่ 37	ชั้นหมากเบ็งบูชา	113
ภาพประกอบที่ 38	ใบตองตานี	118
ภาพประกอบที่ 39	การเช็ดใบตอง	119
ภาพประกอบที่ 40	การฉีกใบตอง	120
ภาพประกอบที่ 41	ส่วนประกอบของบายศรี	122
ภาพประกอบที่ 42	ถ้วยอด ตั้วรอง	122
ภาพประกอบที่ 43	การนับชั้นบายศรี	123
ภาพประกอบที่ 44	ขั้นตอนการม้วนนิ้วทางหงษ์	124
ภาพประกอบที่ 45	การม้วนนิ้วแวมยูเรศ	125

ภาพประกอบที่ 46 ม้วนกรวยเกลี้ยงประกอบใส่พาน	126
ภาพประกอบที่ 47 นำองค์แม่ 9 นิ้วประกอบในพาน.....	126
ภาพประกอบที่ 48 ประกอบองค์ลูกนิ้ว 5 สับหว่างกับองค์แม่.....	127
ภาพประกอบที่ 49 นำกลีบพัดประกอบสับหว่างองค์แม่และลูก	127
ภาพประกอบที่ 50 ประดับด้วยดอกดาวเรือง.....	128
ภาพประกอบที่ 51 สัตส่วนทองคำที่วางในแนวนอน.....	137
ภาพประกอบที่ 52 สัตส่วนทองคำแนวตั้งวางซ้อนบนบายศรีปากชาม	137
ภาพประกอบที่ 53 บายศรีเทพ	141
ภาพประกอบที่ 54 บายศรีพรหม	144
ภาพประกอบที่ 55 บายศรีชั้นธ	145
ภาพประกอบที่ 56 ไตรภูมิ (เขาพระสุเมรุ)	147
ภาพประกอบที่ 57 ภาพเปรียบเทียบเขาพระสุเมรุ-บายศรีพรหม	148
ภาพประกอบที่ 58 เขาพระสุเมรุ.....	149
ภาพประกอบที่ 59 ภาพเขาพระสุเมรุมองจากมุมบนเปรียบเทียบบายศรีปากชามมุมบน	149
ภาพประกอบที่ 60 ศิวลึงค์.....	150
ภาพประกอบที่ 61 พ่อจ้านำนักท่องเทียวประกอบพิธีบูชาพญานาค	154
ภาพประกอบที่ 62 ภาพผู้ศรัทธานำบายศรีรูปนาคมาไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ	155
ภาพประกอบที่ 63 ภาพผู้สร้างบายศรีกำลังประกอบบายศรีรูปนาค 9 เศียรขนาดใหญ่	156
ภาพประกอบที่ 64 ภาพของวัยรุ่นที่ผันตัวมาทำบายศรีเพื่อเป็นการประกอบอาชีพ	157
ภาพประกอบที่ 65 ภาพบรรยากาศหน้าศูนย์บูชาเครื่องสักการะ.....	158
ภาพประกอบที่ 66 ภาพการจำหน่ายพานบายศรีบริเวณด้านหน้าทางเข้าดงคำชะโนด.....	159
ภาพประกอบที่ 67 ภาพร้านค้าพานบายศรีบริเวณนอกวัดคำชะโนด.....	160
ภาพประกอบที่ 68 ภาพนักท่องเที่ยวที่มาไหว้บูชาที่คำชะโนด	161
ภาพประกอบที่ 69 บายศรีขอพร	163

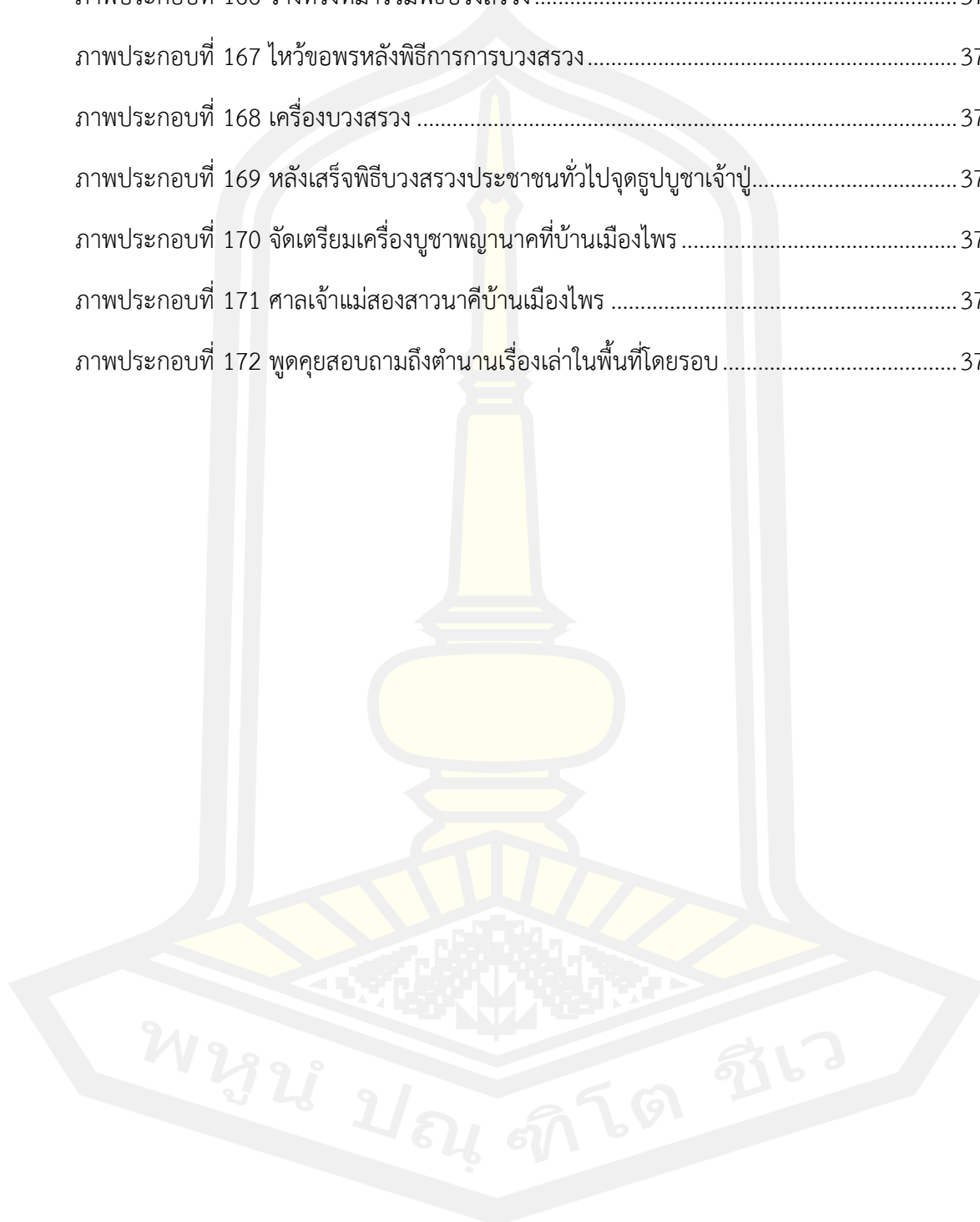
ภาพประกอบที่ 70 บายศรีเปิดโชค	164
ภาพประกอบที่ 71 บายศรีเศียรต้นเล็ก	165
ภาพประกอบที่ 72 บายศรีเศียรต้นใหญ่.....	166
ภาพประกอบที่ 73 บายศรี 3 เศียรเล็ก	167
ภาพประกอบที่ 74 บายศรี 3 เศียรใหญ่.....	168
ภาพประกอบที่ 75 บายศรี 5 เศียรเล็ก	169
ภาพประกอบที่ 76 บายศรี 5 เศียร	170
ภาพประกอบที่ 77 บายศรี 9 เศียร	171
ภาพประกอบที่ 78 บรรยากาศผู้คนนำบายศรีรูปนาคมาบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธคำชะโนด	171
ภาพประกอบที่ 79 การตั้งโต๊ะบวงสรวงสำหรับแก้มบน	173
ภาพประกอบที่ 80 โต๊ะเครื่องบวงสรวงสำหรับแก้มบนเจ้าปู่ศรีสุทโธ	175
ภาพประกอบที่ 81 นาคเกี่ยวเพื่อใช้ในการบนบานขอพรเรื่องความรักและครอบครัว.....	175
ภาพประกอบที่ 82 บายศรีนาคบาทเพื่อใช้ในการบนบานขอพรเรื่องโชคกลาง	176
ภาพประกอบที่ 83 เด็กๆ ที่ทำการขุดหาหอยตามแบบของผู้ใหญ่.....	178
ภาพประกอบที่ 84 ขอพรต่อบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อหวังผลในการรักษาโรค.....	179
ภาพประกอบที่ 85 การรำบวงสรวงเพื่อแก้มบน	180
ภาพประกอบที่ 86 ตั้งโต๊ะบวงสรวงเพื่อแก้มบน	180
ภาพประกอบที่ 87 ไบบนบานที่เจ้าหน้าที่เตรียมไว้ให้	181
ภาพประกอบที่ 88 แผนที่แสดงตำแหน่งของคำชะโนด ต.บ้านม่วง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี.....	187
ภาพประกอบที่ 89 คำชะโนดหน้าแล้ง	188
ภาพประกอบที่ 90 คำชะโนดฤดูน้ำหลาก	188
ภาพประกอบที่ 91 เกาะคำชะโนดในปัจจุบัน.....	189
ภาพประกอบที่ 92 น้ำท่วมคำชะโนดในปี 2560	190
ภาพประกอบที่ 93 แผนภาพแสดงจุดต่างๆ ภายในดงคำชะโนด	191

ภาพประกอบที่ 94 สะพานไม้ในอดีต	192
ภาพประกอบที่ 95 สะพานนาคนปัจจุบัน	192
ภาพประกอบที่ 96 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา.....	193
ภาพประกอบที่ 97 ด้านในศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา.....	193
ภาพประกอบที่ 98 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในอดีต	194
ภาพประกอบที่ 99 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบัน	194
ภาพประกอบที่ 100 ศาลาการเปรียญและลานคอนกรีต	195
ภาพประกอบที่ 101 องค์พระใหญ่ปางลีลาและเจ้าแม่กวนอิม.....	196
ภาพประกอบที่ 102 หอพระ.....	196
ภาพประกอบที่ 103 พื้นที่จัดจำหน่ายเครื่องสักการะ	197
ภาพประกอบที่ 104 อาคารเอนกประสงค์	197
ภาพประกอบที่ 105 ดงคำชะโนดในอดีต	208
ภาพประกอบที่ 106 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดในอดีต.....	209
ภาพประกอบที่ 107 สะพานไม้คำชะโนดในอดีต.....	211
ภาพประกอบที่ 108 บ่อปลาตุ๊กยักษ์.....	212
ภาพประกอบที่ 109 บ่อปลาตุ๊กยักษ์แสดงให้เห็นพื้นที่เดิมก่อนถมดิน.....	212
ภาพประกอบที่ 110 ภาพทางเข้าดงคำชะโนดในอดีต	213
ภาพประกอบที่ 111 ภาพทางเข้าดงคำชะโนดในอดีต	213
ภาพประกอบที่ 112 ละครนาคิ.....	222
ภาพประกอบที่ 113 บริษัทหนังแร่แจ่มจันทร์ที่ยังคงฉายหนังอยู่ที่คำชะโนด	230
ภาพประกอบที่ 114 บริษัทหนังแร่แจ่มจันทร์ที่ยังคงฉายหนังอยู่ที่คำชะโนด	230
ภาพประกอบที่ 115 ชาวเรือฝูจ่างฉายหนัง	232
ภาพประกอบที่ 116 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธหลังเก่าที่ตั้งอยู่ที่บริเวณด้านนอกเกาะคำชะโนด	248
ภาพประกอบที่ 117 ขบวนแห่ประเพณีบุญเดือนหกคำชะโนด	259

ภาพประกอบที่ 118	การเล่นลิงเต้าไม้.....	260
ภาพประกอบที่ 119	สัญลักษณ์ทางเพศในขบวนแห่บั้งไฟ.....	261
ภาพประกอบที่ 120	การจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	261
ภาพประกอบที่ 121	สถานที่จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	262
ภาพประกอบที่ 122	การฉายภาพยนตร์หลังจากเสร็จพิธีในช่วงกลางวัน.....	263
ภาพประกอบที่ 123	แผนผังการจัดสถานที่ประกอบพิธีกรรมประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	266
ภาพประกอบที่ 124	ทำบุญตักบาตรในตอนเช้าก่อนการบวงสรวงที่ศาลาการเปรียญวัดศรีสุทโธ...	271
ภาพประกอบที่ 125	การจัดเตรียมบายศรีรูปนาคโดยช่างทำบายศรีในท้องถิ่น.....	272
ภาพประกอบที่ 126	แผนผังการจัดโต๊ะบวงสรวง.....	274
ภาพประกอบที่ 127	แผนผังการจัดมณฑลพิธีในการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ.....	275
ภาพประกอบที่ 128	นำบายศรีขึ้นจัดวางบนแท่นบวงสรวง.....	276
ภาพประกอบที่ 129	ภาพพื้นที่จัดเครื่องบวงสรวง.....	276
ภาพประกอบที่ 130	การจัดเตรียมสถานที่สำหรับประเพณีบวงสรวง.....	279
ภาพประกอบที่ 131	การจัดเตรียมสถานที่สำหรับประเพณีบวงสรวง.....	279
ภาพประกอบที่ 132	การจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง.....	281
ภาพประกอบที่ 133	บายศรีหลักที่ใช้ในพิธีกรรมและบายศรีที่ประชาชนทั่วไปนำมาร่วมพิธี.....	281
ภาพประกอบที่ 134	เครื่องบวงสรวงที่ชาวบ้านนำมาร่วมในพิธี.....	282
ภาพประกอบที่ 135	ปู่เขียวผู้นำพิธี (นายสุวัฒน์ เกินดี).....	284
ภาพประกอบที่ 136	ผลไม้ที่ประชาชนทั่วไปนำเข้าร่วมพิธีกรรม.....	285
ภาพประกอบที่ 137	หัวหมูหึ่งที่จัดเตรียมและประชาชนทั่วไปนำมาเข้าร่วมพิธี.....	285
ภาพประกอบที่ 138	บวงสรวงสักการะสรรเสริญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย ..	286
ภาพประกอบที่ 139	ชาวบ้านโนนเมืองและประชาชนทั่วไปที่มาร่วมพิธีบวงสรวง.....	287
ภาพประกอบที่ 140	ภาพบรรยากาศพิธีบวงสรวง.....	287

ภาพประกอบที่ 141	ชาวตำบลบ้านม่วงและผู้มีจิตศรัทธารำถวายหลังจากบวงสรวงเสร็จ	288
ภาพประกอบที่ 142	เด็กนักเรียนและคนในชุมชนร่วมรำบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ	288
ภาพประกอบที่ 143	หลังเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงประชาชนทั่วไปร่วมจุดธูปไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ	289
ภาพประกอบที่ 144	บรรยากาศการสวดคาถาปลาต่อ(ปลาช่อน)	292
ภาพประกอบที่ 145	การก่อเจดีย์ทรายที่หออาสน์คำ	293
ภาพประกอบที่ 146	การตั้งเครื่องบวงสรวงสำหรับแก้บน	304
ภาพประกอบที่ 147	จ้่านำประกอบพิธีแก้บน	305
ภาพประกอบที่ 148	การจ้างภพยนต์มาฉายเพื่อการแก้บน	306
ภาพประกอบที่ 149	โครงสร้างและการติดยาวละเอียดบายศรีรูปนาค	315
ภาพประกอบที่ 150	บายศรีปลั้งก์นาค 9 เศียร	316
ภาพประกอบที่ 151	เครื่องบายศรีรูปนาคในพิธีกรรมบวงสรวงพญานาคศรีสุทโธ	318
ภาพประกอบที่ 152	จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง	372
ภาพประกอบที่ 153	จัดเตรียมธงที่ใช้ในขบวนแห่บั้งไฟ	372
ภาพประกอบที่ 154	จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง	372
ภาพประกอบที่ 155	จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง	373
ภาพประกอบที่ 156	จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง	373
ภาพประกอบที่ 157	จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง	373
ภาพประกอบที่ 158	ขบวนแห่บั้งไฟ	374
ภาพประกอบที่ 159	ธงพญานาคในขบวนแห่บั้งไฟ	374
ภาพประกอบที่ 160	ขบวนแห่บั้งไฟ	374
ภาพประกอบที่ 161	เด็กนักเรียนในชุมชนร่วมขบวนแห่บั้งไฟ	375
ภาพประกอบที่ 162	ขบวนแห่บั้งไฟ	375
ภาพประกอบที่ 163	นางรำทั้ง 14 หมู่บ้านร่วมรำบวงสรวง	375
ภาพประกอบที่ 164	พิธีกรชี้แจงลำดับชั้นของพิธีการ	376

ภาพประกอบที่ 165	หลังเสร็จพิธี ประธานปลุกต้นชะโนดที่วัดศิริสุทโธ	376
ภาพประกอบที่ 166	ร่างทรงที่มาร่วมพิธีบวงสรวง	376
ภาพประกอบที่ 167	ไหว้ขอพรหลังพิธีการบวงสรวง	377
ภาพประกอบที่ 168	เครื่องบวงสรวง	377
ภาพประกอบที่ 169	หลังเสร็จพิธีบวงสรวงประชาชนทั่วไปจุดธูปบูชาเจ้าปู่.....	377
ภาพประกอบที่ 170	จัดเตรียมเครื่องบูชาพญานาคที่บ้านเมืองไพร	378
ภาพประกอบที่ 171	ศาลเจ้าแม่สองสาวนาคที่บ้านเมืองไพร	378
ภาพประกอบที่ 172	พูดคุยสอบถามถึงตำนานเรื่องเล่าในพื้นที่โดยรอบ	378

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลังของการวิจัย

นาค หรือ พญานาค มีลักษณะคือ เป็นงูใหญ่มีหงอน สัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และนาคยังเป็นสัญลักษณ์ของบันไดสายรุ้งสู่จักรวาล นาคเป็นเทพเจ้าแห่งท้องน้ำ บางแห่งก็ว่าเป็นเทพเจ้าแห่งฟ้า พญานาค หรือ งูใหญ่มีหงอน ในตำนานของฝรั่ง หรือชาวตะวันตก ถือว่าเป็นตัวแทนของกิเลส ความชั่วร้าย ซึ่งตรงข้ามกับชาวตะวันออก ที่ถือว่า งูใหญ่ พญานาค มังกร เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พลังอำนาจ โดยชาวฮินดูถือว่า พญานาคเป็นผู้ใกล้ชิดกับเทพองค์ต่างๆ สัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์ ความมีวาสนา และ บันไดสายรุ้งสู่จักรวาล เป็นผู้มืทธิฤทธิ์จากการจำศีล บำเพ็ญภาวนา ศรัทธาในพุทธศาสนา ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เราจะพบเห็นเป็นรูปปั้นหน้าโบสถ์ ตามวัดต่างๆ บันไดขึ้นสู่วัดในพุทธศาสนา ภาพเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธอีกมากมาย เรามักจะเห็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับนาคได้เสมอในงานจิตรกรรม ประติมากรรม และ ทัศนกรรม นาคเป็นส่วนประกอบที่สำคัญทางสถาปัตยกรรม โดยเฉพาะตามอาคารวัดต่างๆ หลังคาอาคารที่สร้างขึ้นสำหรับสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบัน ศาสนสถาน ตามคตินิยมที่ว่า นาคยิ่งใหญ่คู่ควรกับสถาบันอันสูงส่ง

ความเชื่อเรื่องนาคปรากฏอยู่มากมายในวรรณกรรมท้องถิ่นอีสาน ในรูปแบบของตำนาน พงศาวดาร นิทานปรัมปราท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องพญานาค หรือ “นาคาคติ” ได้ถูกรับรู้และให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ความคิดและความเชื่อดังกล่าวนอกจากจะได้รับการถ่ายทอดผ่านวรรณกรรมแล้ว ยังได้รับการถ่ายทอดผ่านพิธีกรรม และดำรงอยู่ร่วมสมัยกับวิถีชีวิตของชาวอีสานลุ่มน้ำโขงปัจจุบัน (พิเชษฐ์ สายพันธ์. 2539 : 3) จะเห็นได้ว่าคนอีสานมีความผูกพันกับนาค และปรากฏอยู่ในงานศิลปกรรมอย่างหลากหลาย เมื่อก้าวถึงนาค คนไทยทั่วไปน่าจะรู้จักกันดี เพราะนาคมีความสัมพันธ์กับสังคมไทยมาเป็นเวลานานทั้งในเชิงศาสนาและความเชื่อ รวมทั้งในเชิงสัญลักษณ์ เช่น “เรือพระที่นั่งอนันตนาคราช” ซึ่งเป็นเรือพระที่นั่ง สร้างในสมัยรัชการที่ 4 เป็นสัญลักษณ์ที่สื่อถึงบัลลังก์ที่ประทับของพระนารายณ์ เป็นต้น

นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีการยกย่องพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาว่าเป็นดั่งองค์ “พระนารายณ์” อวตารมาเป็น “พระราม” กษัตริย์แห่งสุทรยวงศ์ ผู้ครองเมืองอโยธยา ในคัมภีร์มหาภารทมิฬด้วยเหตุนี้ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยา จึงทรงให้ความสำคัญกับความเป็นพระราม ดังที่ปรากฏพระนามว่า "สมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1" ผู้ครองกรุงศรีอยุธยา นาคในสังคมไทยในคตินี้ เกี่ยวเนื่องกับศาสนาพราหมณ์ฮินดูจึงมีฐานะเป็นสัญลักษณ์ แทนองค์พระมหากษัตริย์ของไทยผู้ทรง

เป็นพระนารายณ์อวตารนับเนื่องต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์สืบเนื่องจนถึงปัจจุบัน นอกจากนาคมีฐานะเปรียบเป็นบัลลังก์แห่งพระนารายณ์ ตามคติในศาสนาพราหมณ์-ฮินดู นาคยังมีความเกี่ยวข้องกับสังคมไทยในบริบททางพระพุทธศาสนานับแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์

นาคในคัมภีร์โลกศาสตร์ของพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวว่า อาศัยอยู่ที่บาดาลและเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนานอกจากนี้ นาคยังมีฐานะเป็นตัวละครในวรรณกรรมชาดก เช่น ภูริทัตชาดก เป็นชาดกเรื่องสำคัญในมหานิบาตชาดกหรือ ทศชาติ พระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นนาค นาคยังเกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติหลายตอน เช่น เมื่อพระโพธิสัตว์ลอยภาคก่อนการตรัสรู้ หรือแม้แต่หลังจากตรัสรู้แล้วพระพุทธเจ้าประทับเสวย วิมุตติสุข พญามุจลินทนาคราช ได้ขึ้นมาแผ่พังพานปกกันมิให้พระพุทธเจ้าต้องสายฝนอันเป็นที่มาของ “พระพุทธรูปปรางนาคปรก” เป็นต้น (ศานติ ภักดีคำ. 2556 : 1-3)

ตำนานการเกิดขึ้นและล่มสลายของแคว้นแคว้นต่างๆ ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก็มีความเกี่ยวข้องกับนาคอย่างไม่อาจจะแยกขาดได้ เช่น ตำนานพระทองนางนาคของกัมพูชา ตำนานการเกิดแม่น้ำโขงของลาวและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ตำนานผาแดงนางไอ่ ฯลฯ ล้วนสะท้อนถึงความเชื่อและความผูกพันระหว่างคนในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กับนาคอย่างชัดเจน ด้วยเหตุนี้การรับรู้เกี่ยวกับนาคในสังคมไทยจึงแสดงถึงความหลากหลายของการรับรู้ และการแสดงออกเกี่ยวกับนาคในมิติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น คติที่มาจากศาสนา พราหมณ์ - ฮินดู หรือพระพุทธศาสนา รวมทั้งคติความเชื่อพื้นเมืองที่ท้ายสุดถูกผสมผสานจนกลายเป็นนาคที่สังคมไทยรู้จัก (ศานติ ภักดีคำ. 2556 : บทนำ)

นาคเป็นแรงบันดาลใจ ความเชื่อที่ส่งผลต่อการแสดงออกทางศิลปกรรม ศิลปะคือสิ่งที่ถูกสร้างสรรค์ขึ้นโดยมนุษย์ เพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความนึกคิด อารมณ์ ความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อสังคมและบริบทรอบข้าง งานศิลปกรรมที่ปรากฏขึ้นในโลกมีอยู่มากมายหลายรูปแบบ ทั้งนี้การถ่ายทอดและการสื่อความหมายขึ้นอยู่กับมนุษย์ในแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความคิดเห็นแตกต่างกันออกไปตามลักษณะทางวัฒนธรรมที่มีความสัมพันธ์กับเชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ ศาสนา และสภาพแวดล้อมอันเป็นส่วนประกอบที่ส่งผลต่อวิธีการแสดงออกทางศิลปกรรมของชนชาตินั้นๆ ด้วยแม้ว่ามนุษย์จะมีการแสดงออกทางศิลปวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย หากแต่ยังพบว่ามึลักษณะเฉพาะทางศิลปกรรมของแต่ละกลุ่มที่ได้รับการสืบทอดต่อกันเรื่อยมาในแต่ละชุมชน ส่งผลทำให้ผลงานศิลปกรรมที่ปรากฏทั้งปวงนั้นเปรียบได้กับสมุดบันทึกเล่มใหญ่ที่สะท้อนให้เห็นปรากฏการณ์ทางสังคมในช่วงระยะเวลาหนึ่งๆ ซึ่งงานศิลปกรรมเหล่านั้นมิได้มีคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์เท่านั้นหากแต่ยังประกอบไปด้วยเรื่องราวของมนุษย์หรือกลุ่มคนในมิติต่างๆ ทั้ง คติความเชื่อ สังคม การเมือง สิ่งแวดล้อม ที่ผู้สร้างสรรค์ได้แสดงออกผ่านผลงานศิลปกรรมในลักษณะต่างๆ ทั้งนี้เนื้อหาส่วนใหญ่ที่ส่งผลต่อแรงบันดาลใจในการ

สร้างสรรค์ของมนุษย์ คือ ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ล้อมรอบตัวมนุษย์นั่นเอง (เมตตา ศิริสุข. 2557 : 1)

พญานาคที่ถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบของงานศิลปกรรม แสดงออกถึงความผูกพันของมนุษย์ที่มีต่อพญานาค ซึ่งแสดงออกมาในระบบความคิดผ่านงานด้านศิลปกรรมที่ได้มาจากความเชื่อที่ปรากฏในศาสนา ขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม พญานาคเป็นส่วนประกอบสำคัญของเครื่องประดับสำคัญในอุโบสถ เราจึงพบศิลปกรรมรูปนาคประดับตกแต่งอยู่ตามส่วนต่างๆ ของอาคาร โดยเชื่อว่าพญานาคเป็นสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์อภินิหารมากมาย นำมาประดับอาคารเพื่อป้องกันอันตรายต่างๆ (อนัญญา ปานจีน. 2553 : 19-20) นอกจากนี้ยังพบว่างานศิลปกรรมรูปนาคยังปรากฏทั้งในงานศิลปกรรมอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นงานจิตรกรรมฝาผนัง งานศิลปะการแสดง งานบายศรีและศิลปกรรมพื้นบ้านต่างๆ

ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่า พื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ปรากฏผลงานศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กับนาคหรือจิ้งจกจำนวนมาก งานศิลปกรรมดั้งเดิมของชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แถบลุ่มแม่น้ำโขงเป็นศิลปะที่ผสมผสานระหว่างธรรมชาติกับความเชื่อท้องถิ่นที่มีการนับถือบูชาผีหรือสิ่งลี้ลับเมื่อศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์อื่นๆ เข้ามาเผยแพร่ในพื้นที่ จึงมีการสร้างศาสนสถานและประติมากรรมรูปเคารพอย่างมีแบบแผนมากขึ้น ภายหลังจากได้รับอิทธิพลความเชื่อว่ นาคเป็นสัญลักษณ์หนึ่งในพุทธศาสนาจากล้านช้าง จึงส่งผลให้ต่อมารูปนาคที่ปรากฏในงานศิลปกรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือส่วนใหญ่ถูกสร้างขึ้นด้วยความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นหลัก รูปแบบของนาคที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนา จะปรากฏอยู่ตามลิมหรือโอบสถ โดยเป็นส่วนประกอบสำคัญของศาสนสถานนับตั้งแต่ หลังคาลงมาจนกระทั่งถึงบันได เช่น คันทวย นาคสะดุ้ง บันไดนาค นอกจากรูปนาคที่ปรากฏในงานสถาปัตยกรรมแล้วยังพบว่ามีเครื่องมือเครื่องใช้สำหรับพระภิกษุสงฆ์ที่มีการประดับตกแต่งเป็นรูปนาคอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยด้วย เช่น ชุ่มโขง เขิงเทียน กรอบสัญญาบัตร ธรรมมาสน์ เป็นต้น

มนุษย์สร้างงานหัตถกรรมสำหรับตอบสนองความต้องการทางด้านร่างกายและจิตใจให้สอดคล้องสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิตประจำวันของตนและสังคม อย่างหลากหลายประเภท พร้อมกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงรูปแบบของหัตถกรรมก่อให้เกิดประโยชน์ใช้สอยสมบูรณ์ที่สุดเท่าที่ปัจจัยและเงื่อนไขจะเอื้ออำนวย (พิทักษ์ น้อยวงศ์. 2542 : 39) โดยศิลปหัตถกรรมท้องถิ่นในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นับได้ว่ามีบทบาทและความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตประจำวันของชาวบ้านหัตถกรรมประเภทต่างๆ ที่สร้างสรรค์ขึ้นมีความหลากหลายทั้งในด้านรูปแบบและกรรมวิธีในการผลิตส่วนมากเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่จำเป็นต่อการดำรงชีพเพื่อตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน และทำขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการด้านจิตใจ ความเชื่อ และประเพณี ซึ่งประกอบไปด้วย งานจักสาน

งานโลหะกรรม งานถักทอ งานกระดาษ งานหนัง งานดอกไม้ใบตอง เป็นต้น (พิทักษ์ น้อยวังคลัง. 2542 : 6)

บายศรี เป็น งานศิลปะหัตถกรรม ที่ถูกประกอบด้วยดอกไม้ใบตองในลักษณะหนึ่ง ซึ่งเครื่องประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้นจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และทางสังคมโดยสืบเนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อว่าหากได้นำเครื่องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ถวายจะได้อันสิริมงคล และเชื่อว่าเป็นเหตุให้เกิดมนุษยสมบัติ และคนบางกลุ่มเชื่อว่าการได้ทำเครื่องประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาอ้อนวอนขอพรให้เกิดแก่นานับการเครื่องประกอบพิธีกรรมที่จัดขึ้น นอกจากจะอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา ความหวาดกลัวต่ออันตราย ยังทำเป็นผลงานศิลปะด้วยการประดิษฐ์ประดอยให้วิจิตรพิสดาร ให้มีความงดงาม เครื่องบายศรีได้ถูกจัดรูปแบบออกหลายประเภท เพื่อให้เหมาะสมกับโอกาสที่ใช้ เช่น ใบศรีหลวง ใบศรีนมแมว และใบศรีปากชาม (ฉัตรรัตน์ ม่วงงาม. 2542 : 2) งานบายศรีได้ถูกนำมาใช้เพื่อการบูชา และประกอบพิธีกรรมต่างๆ อย่างมากมาย รวมถึงการบูชาพญานาคในพื้นที่นาภาคติคำชะโนดเช่นกัน

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542 ได้ให้ความหมายของคำว่า “บายศรี” ว่า หมายถึงเครื่องเซ่นไหว้หรือรับขวัญ ทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทงเป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปชั้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวยอยู่ในบายศรีและมีไข่วัสดุเสียบอยู่บนยอดบายศรี คำว่า “บายศรี” เกิดจากคำสองคำรวมกันคือ “บาย” เป็นภาษาเขมรแปลว่า “ข้าว” และคำว่า “ศรี” เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า “มิ่งขวัญ สิริมงคล” รวมความแล้ว “บายศรี” ก็คือ ข้าวขวัญหรือข้าวที่มีสิริมงคล เราจึงพบว่า ตัวบายศรีมักมีข้าวสุกเป็นส่วนประกอบและมักขาดไม่ได้ แต่โดยทั่วไปเราจะหมายถึง ภาชนะที่จัดตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษด้วยใบตองทำเป็นกระทง หรือใช้พานเงินพานทองตกแต่งด้วยดอกไม้เพื่อเป็นสำรับใส่อาหารคาวหวานในพิธีสังเวยบูชาและพิธีทำขวัญต่างๆ

ความเป็นมาของบายศรีนั้น ไม่มีหลักฐานแน่นอนแต่มีข้อสันนิษฐานว่าน่าจะมามีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว เนื่องจากมีการกล่าวถึงบายศรีในวรรณกรรมมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาราชซึ่งแต่งในสมัยอยุธยาว่า “แล้ว ฐ ก็ให้บอกบายศรีบอกมิ่ง” อีกทั้งศิลปวัตถุตุ๊กตารัตนสำริดอยุธยา ก็ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับบายศรี อย่างไรก็ตามก็เชื่อว่าบายศรีนี้น่าจะได้คติมาจากพราหมณ์แน่นอน เพราะบายศรีต้องใช้ใบตองเป็นหลัก ซึ่งตามคติของพราหมณ์เชื่อว่าใบตองเป็นของบริสุทธิ์สะอาดไม่มีมลทินของอาหารเก่าแปดเปื้อนเหมือนถ้วยชาม จึงนำมาทำภาชนะใส่อาหารเป็นรูปกระทง ต่อมาจึงมีการประดับประดาตกแต่งให้สวยงามขึ้น โดยทั่วไปบายศรีจะแบ่งออกเป็น 2 ประเภทคือ บายศรีของราษฎร และบายศรีของหลวง (ฉัตรรัตน์ จันทนพะลิน. 2531 : 2-4)

บายศรีของราษฎร ได้แก่ บายศรีที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ของราษฎร ชาวบ้านทั่วไป ซึ่งแต่ละท้องถิ่นก็มีรายละเอียดปลีกย่อยแตกต่างกันไป แต่แบ่งได้เป็น 2 ชนิดคือ บายศรีปากชาม และบายศรีใหญ่หรือบายศรีตัน บายศรีปากชาม จะเป็นบายศรีขนาดเล็กนำไปตอมมา้วนเป็นรูปกรวยใส่ข้าวสุกข้างใน ตั้งกรวยคว่ำไว้กลางชามขนาดใหญ่ ให้ออดแหลมของกรวยอยู่ข้างบนและบนยอดให้ใช้ไม้เสียบไข่ต้มสุกปกเปลือกที่เรียกว่า “ไข่ขวัญ” ปักไว้โดยมีดอกไม้เสียบต่อขึ้นไปอีกที การจัดทำบายศรีเพื่อประกอบพิธีกรรมตอนเช้ามักจะมีเครื่องประกอบบายศรีเป็นอาหารง่ายๆ เช่น ข้าวไข่ กล้วย และแตงกวา แต่ถ้าหลังเที่ยงไปแล้วไม่นิยมใส่ข้าว ไข่ แต่จะใช้ดอกบัวเสียบบนยอดกรวยแทนและใช้ดอกไม้ตกแต่งแทนกล้วยและแตงกวา ส่วนบายศรีใหญ่หรือบายศรีตัน จะเป็นบายศรีที่มีขนาดใหญ่กว่าบายศรีปากชาม นิยมทำเป็น 3 ชั้น 5 ชั้น และ 7 ชั้น หรือบางทีก็ทำถึง 9 ชั้น ด้วยเหตุว่านาคติเรื่องฉัตรมาเกี่ยวข้อง ซึ่งแท้จริงแล้วการทำบายศรีใหญ่หรือบายศรีตันนี้ไม่มีการกำหนดชั้นตายตัว สุดแต่ผู้ทำจะเห็นว่าสวยงาม ถ้าทำชั้นมากก็ถือว่าเป็นเกียรติมากและในแต่ละชั้นของบายศรีมักใส่อาหาร ขนม ดอกไม้ ธูปเทียน ลงไปด้วย ปัจจุบันทั้งบายศรีปากชามและบายศรีใหญ่อาจจะใช้วัสดุอื่นๆ แทนใบตอง เช่น ไข่ฝ้า กระดาษหรือวัสดุเทียมอื่นๆ ที่คล้ายใบตองมาตกแต่ง แต่รูปแบบโดยทั่วไป ก็ยังคงลักษณะบายศรีอยู่

บายศรีของหลวง ได้แก่ บายศรีที่ใช้ในพระราชพิธีต่างๆ อันเกี่ยวเนื่องกับพระมหากษัตริย์ พระมเหสี พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์ ทั้งในโบราณราชประเพณี และพระราชพิธีที่ทรงมีพระประสงค์ให้จัดขึ้นในโอกาสพิเศษต่างๆ รวมไปถึงรัฐพิธีที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ด้วย (มณีรัตน์ จันทนผะลิน. 2525 : 143-160)

การใช้บายศรีชนิดใดในโอกาสไหนนั้น มีข้อสังเกตง่ายๆ ว่าบายศรีปากชาม มักใช้ในพิธีทำขวัญในครัวเรือนอย่างง่าย ๆ ที่มีช่างานใหญ่โต เช่น การทำขวัญเดือนเด็ก หรือในพิธีตั้งศาลหรือถอนศาลพระภูมิ เป็นต้น ส่วนบายศรีตันหรือบายศรีใหญ่ มักใช้เป็นเครื่องบูชาเทพดาตามลัทธิพราหมณ์ที่มีเซบูชาพระ หรือมักใช้ในงานใหญ่ที่ครึกครื้น เช่น ทำขวัญนาค ฉลองสมณศักดิ์ หรือในการไหว้ครู เป็นต้น แต่ในบางงานก็อาจจะใช้ทั้งสองชนิดควบคู่กันไปก็มี เป็นที่น่าสังเกตว่าในภาคกลางเรามักจะเห็นการใช้บายศรีในการบวงสรวง พิธีไหว้ครูหรือพิธีสมโภช ส่วนภาคอีสานและล้านนามักใช้บายศรีในการทำขวัญต่างๆ โดยทางล้านนาจะเขียนเป็น “บายศรี” (อ่านว่า บายสี) แต่นิยมเรียกว่า “ใบสี” หรือ “ใบสรี” ส่วนอีสานจะเรียกบายศรีว่า “พบายศรี” หรือ “พาวขวัญ” หรือบางท้องถิ่นก็เรียก “ชั้นบายศรี” ก็มี ทั้งนี้การใช้บายศรียังมีความเชื่อมโยงกับการบูชาพญานาคในพื้นที่นาคาคติคำชะโนดเช่นกัน การบูชาพญานาคในคำชะโนดได้มีการสร้างสรรค์งานบายศรีรูปพญานาคเพื่อใช้ในการบูชาปู่ศรีสุทโธ ซึ่งได้กลายเป็นกระแสนิยมในปัจจุบันอย่างกว้างขวาง

บายศรีรูปนาค กลายเป็นกระแสนิยมเพื่อเป็นเครื่องบูชาพญานาคเมื่อปลายปี พ.ศ. 2559 โดยการเข้ามาของกระแสนิยมของละคร “นาคี” ถึงแม้จะมีละครเกี่ยวกับพญานาคมาแล้วหลายครั้ง แต่ดูเหมือนจะไม่มีครั้งไหนที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาสนใจพญานาคได้เท่าครั้งนี้ อาจเป็นเพราะโลกของการสื่อสารที่เปิดกว้างมากขึ้น และละครเองได้มีการกล่าวอ้างถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธด้วย “คำแก้ว สาวงามแห่งบ้านดอนไม้ป่ามีชาติกำเนิดที่ลึกลับ ภายหยาบที่ เจ้าแม่นาคี ใช้อาศัยอยู่หลังจากได้บำเพ็ญศีลมาเป็นเวลาเกือบพันปีตามคำสาปของ เจ้าปู่ศรีสุทโธนาค เมื่อล่วงรู้ว่าหลานสาวหนีขึ้นมาบนโลกมนุษย์สมสู่กับ ไชยสิงห์ จนมีลูกชายหนึ่งคน นาคีกลัวเจ้าปู่จึงเสกลูกชายให้เป็นปลาไหลเผือก แต่ลูกของนาคีกลับถูกมนุษย์จับไปกิน ทำให้นางโกรธแค้นข้ามภพข้ามชาติ เมื่อกลับมาอยู่ในร่างของคำแก้ว และได้พบรักกับ ทศพล ชายคนรักในอดีตชาติที่เคยมีสัญญาต่อกัน เจ้าแม่นาคีจึงทำทุกทางเพื่อให้ได้ครองรักกับชายคนรักอีกครั้ง” นักแสดงนำในเรื่องก็มักจะกล่าวถึงการฝันเห็นเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตลอดจนการรำบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก แม้ผู้ชมจะไม่ได้ชมอยู่ที่คำชะโนดแต่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจแรกเริ่มที่ทำให้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด ค่านิยมที่เกิดจากความชื่นชอบในตัวนักแสดง และการดำเนินเรื่องของบทละครได้กล่าวถึงตำนานที่สถิตอยู่กับพื้นที่แห่งนี้ ผู้คนที่รับสารจากสื่อโทรทัศน์ทำให้พวกเขาเกิดความอยากรู้อยากเห็นของประสงค์จะไปสัมผัส ซึมซับเอาความรู้สึกจากสถานที่จริง ผลที่ตามมาคือความอยากรู้ อยากรูเห็นของกลุ่มคนจำนวนมาก จนก่อตัวเป็นกลุ่มค่านิยมการบริโภคความเชื่อในมิติกระแสสังคม

คำชะโนดเดิมเป็นพื้นที่ๆ ชาวบ้านในอดีตเรียกกันว่า ‘ดงชุมชุม’ ชาวบ้านโนนเมืองและชาวบ้านในระแวกใกล้เคียงที่มีอายุตั้งแต่ 70 - 80 ปี ได้สะท้อนให้เห็นภาพในวัยเยาว์ของตนว่า “ก่อนนี้เอนิดงชุมชุม เป็นป่าทึบ ต้นไม้หลาย ต้นยางคนโอบบ่อได้ มีแต่ต้นใหญ่ๆ แถวนี่เป็นน้ำซบน้ำคำ กูกะหลายบ่อมีไผ่กล้าเข้าไป” (สนิท มุ่งมาตร. 2560 : สัมภาษณ์) จากบทสัมภาษณ์ข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าคำชะโนดในอดีตเป็นป่าดงดิบ มีต้นยางขนาดใหญ่ มีต้นไม้จำนวนมาก มีส่วนที่เป็นน้ำซบไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ ในสมัยนั้นมีสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ อุดมไปด้วยปลา แสดงให้เห็นความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ บางครอบครัวมีความคิดเห็นว่าเป็นที่รักมีคนอยู่น้อยการย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ก็จะซื้อที่ดินได้ในราคาถูก ชาวบ้านเริ่มทยอยเข้ามาอาศัยที่ดงชุมชุม คือซื้อที่แล้วเริ่มถางป่าเพื่อการทำนาเป็นหลัก ผู้เข้ามาอาศัยเป็นคนแรกคือตู้เจียม(เจียม มูลวิสัย) เป็นผู้เข้ามาซื้อที่ดินแล้วเข้ามาทำมาหากินเป็นคนแรก ชาวบ้านมักพูดถึงอดีตแห่งความทรงจำและเต็มไปด้วยความยำเกรงต่อดงคำชะโนดว่า “ที่คำชะโนด ไผ่เอาผ้าแดงมาบ่อได้ ทั้งฝน ทั้งลม พัดมา จักมาแต่ไส” การหาอยู่หากินที่คำชะโนดก็เช่นกัน ว่า “บ่อขอเพิ่นบ่อได้ ต้องขอ บ่อขอ เฮ็ดเปิดมือกะบ่อได้” (คำผัด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์)

ในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ชาวบ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง นำโดยชาวบ้านอาวุโสผู้เป็นเจ้า โดยการแต่งตั้ง จะเป็นผู้นำในการเลี้ยวพระภูมิเจ้าที่ โดยเชื่อว่า เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นวันของเทพดา ซึ่งทั้ง 3 หมู่บ้านได้ร่วมกันสร้างศาลพระภูมิขึ้น ส่วนการบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นไม่ได้มีการเข้าไปในป่า คำชะโนดเหมือนที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน การบูชาเจ้าปู่จะกระทำอยู่ที่ศาลด้านนอก ศาลเจ้าที่ในที่นี้ไม่ใช่ ศาลปู่ตาอย่างที่คนอีสานทั่วไปนับถือกัน หากแต่คือศาลพญานาค ‘การเลี้ยวศาลพระภูมิ’ โดยใน พิธีกรรม จำจะกล่าวนำเพื่อให้การทำมาหากินได้ผลดี พืชพันธุ์สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยต่างๆ พญานาคใน ยุคนั้นจึงเกี่ยวข้องกับการดูแลสุขภาพธรรมชาติ พืชพันธุ์ อาหาร ปลา ครอบคลุมถึงสุขภาพ เพราะ เมื่อเจ็บป่วยชาวบ้านก็จะมาขอให้เจ้าปู่ช่วยให้หายเจ็บไข้

คำชะโนด เป็นแหล่งท่องเที่ยวของจังหวัดอุดรธานี มีลักษณะทางกายภาพคล้ายเกาะ ตาม ความเชื่อท้องถิ่น คำชะโนดเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคเพราะเป็นประตูเชื่อมโลกมนุษย์กับ เมืองบาดาล(ตามตำนานการสร้างแม่น้ำโขง) คำชะโนดเป็นพื้นที่พิเศษทางธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์ กับวัฒนธรรมท้องถิ่น การผานพื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่พิธีกรรม พื้นที่จินตนาการและพื้นที่ทางสังคม การแสดงออกทางสังคมที่ถูกจัดสรรอย่างมีระเบียบแบบแผน เพื่อใช้แสดงออกถึงความคิดที่มีใช้เรื่อง ส่วนตัวของใครคนใดคนหนึ่ง พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความเชื่อ จะมีการเล่าถึงตำนาน เมืองคำชะโนด โดยเฉพาะอย่างยิ่งสื่อต่างๆ ที่ปรากฏไม่ว่าจะเป็น ละคร ข่าว ที่กล่าวถึงคำชะโนด และคำบอกเล่า เช่น วรรณกรรม เรื่องเล่า ฝั่จั้งหนั่ง บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้น ที่คนในพื้นที่สามารถเล่าเรื่องราวต่างๆ ได้ในแนวทางเดียวกันถึงความศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ผู้ที่เดินทางมากราบไว้ ยังประสงค์นำน้ำศักดิ์สิทธิ์ ที่คำชะโนดไปบูชา รักษาโรค นำมาซึ่งความเชื่อมั่นศรัทธา ในความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น และเป็น ที่กล่าวถึงอย่างกว้างขวาง บริบทต่างๆที่ คำชะโนดล้วนมีความเกี่ยวเนื่องกัน โดยมีพญาศรีสุทโธหรือ สุทโธนาคเป็นบริบทสำคัญในความสำคัญอันหลากหลาย การบูชาปู่ศรีสุทโธในพื้นที่คำชะโนดได้มี พัฒนาการจากการไหว้ด้วยขันบายศรีธรรมดาสู่บายศรีรูปนาค ซึ่งมีรูปแบบที่หลากหลายและมี พัฒนาการที่น่าสนใจ ผู้วิจัยศึกษาเครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมที่ปรากฏในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด เพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาคที่ปรากฏในพิธีกรรม “บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ” ในฐานะวัตถุสักการะ

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยยังไม่พบการศึกษาวิจัยที่อธิบายในด้านศิลปกรรม ศาสตร์ ของเครื่องบายศรีรูปนาคที่เชื่อมโยงกับบริบททางสังคม ปรากฏการณ์ครั้งนี้มีความ สลับซับซ้อน มีนัยยะทางวิชาการที่น่าสนใจซึ่งไม่สามารถอธิบายได้ด้วยเงื่อนไขหรือวิถีศิลปกรรมล้วนๆ และไม่สามารถอธิบายเฉพาะทางด้วยหลักมานุษยวิทยาหรือทางวัฒนธรรม โดยปราศจากศิลปกรรม

และในฐานะที่ผู้วิจัยเป็นนักวิชาการด้านศิลปกรรมศาสตร์จึงไม่สามารถทำความเข้าใจศิลปะในมิติของสังคมและมิติวัฒนธรรมที่เป็นวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่มที่เชื่อมโยงออกมาสู่เหตุผลทางสังคม การเมือง การประดิษฐ์พิธีกรรมของกลุ่มคนในสังคม ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญที่จะหาคำตอบด้วยการศึกษาวิจัย “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรม ในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค”

วัตถุประสงค์การระบุรูปนาคเป็นสิ่งที่มียุทธพลต่อวิถีชีวิตของคนจำนวนมาก ทำให้ผู้วิจัยทำการศึกษบายศรีรูปนาค คำชะโนดในมิติ “สัญลักษณ์” การมีอำนาจเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งนักวิชาการ นักคิด นักเขียนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับนาค มักมุ่งไปที่ความมีอยู่จริงหรือไม่ของพญานาค อย่างไรก็ตามไม่ว่า นาคจะมีอยู่จริงหรือไม่ นาคคือสิ่งใด ผู้วิจัยเห็นว่าพญานาคที่เกิดขึ้นจริงในกลุ่มคนจำนวนมากนี้ คือความเชื่อแบบไหน ความเชื่อดังกล่าวเกี่ยวข้องกับชีวิตคนกลุ่มนี้อย่างไร เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ ทำให้คำชะโนด เป็นพื้นที่ในความรู้สึคนึกคิด และจินตนาการ (mental space) โดยเฉพาะในมิติของพิธีกรรมอย่างไร

งานวิจัยเรื่อง “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรม ในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค” ผู้วิจัยได้ใช้ 3 แนวคิด เป็นกรอบในการศึกษาวิเคราะห์ ดังนี้

1. แนวคิดสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์ ได้นำแนวคิดของ เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure), โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) และ ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard) เพื่อปรับใช้ในการถอดรหัสหมาย เครื่องบายศรีรูปนาค ที่เป็นผลมาจากศิลปะนาคาคติ ซึ่งใช้หลักสัญวิทยา (semiology) เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนระหว่างสัญลักษณ์ (signifier) วิธีการสื่อความหมายของสัญลักษณ์ที่ปรากฏอยู่ในด้านศิลปกรรมเครื่องบายศรี และศิลปะนาคาคติ ในพื้นที่สักการะคำชะโนด

2. แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณี (Invention of tradition) ได้นำแนวคิดของ อีริก ฮอบสบอว์ม (Hobsbawm) เพื่อปรับใช้ในการวิเคราะห์พิธีกรรม การประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ ซึ่งมักถูกกำหนดใช้โดยผู้มีอำนาจ มีการส่งทอดด้วยการผลิตซ้ำ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าเป็นแนวคิดและแนวทางสำคัญในการศึกษาวัตถุประสงค์การที่ปรากฏในการบูชาปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด ซึ่งได้ถูกกำหนดโดยกลุ่มคนจนกลายเป็นกระแสนิยมในปัจจุบัน

3. แนวคิดเรื่องพื้นที่ ผู้วิจัยได้นำแนวคิดของ อังรี เลอ เฟบว์ (Henri Lefebvre) ซึ่งอธิบายเกี่ยวกับพื้นที่ไว้ว่า พื้นที่ทั้งสาม (Third Space) ซึ่งประกอบด้วยพื้นที่กายภาพ (Physical Space) พื้นที่จินตนาการ (Mental Space) และพื้นที่ทางสังคม (Social & Political Space) เพื่อปรับใช้ในการวิเคราะห์พื้นที่พิธีกรรม และกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์ของคำชะโนด ซึ่งจะช่วยให้เข้าใจ

พัฒนาการและอัตลักษณ์ของคำชะโนดที่สัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพ กลุ่มคน ชุมชน พื้นที่สาธารณะ และพื้นที่ทางสังคมของผู้คนที่เกี่ยวข้องซึ่งกับพิธีกรรมด้วยการผลิต สร้างอัตลักษณ์ และความหมายให้กับพื้นที่ของตนในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาคที่มีความเลือนไหลอยู่ตลอดเวลา โดยมองว่าสังคมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ซึ่งพิธีกรรมเป็นกิจกรรมหนึ่งของคนในสังคมเปรียบเสมือนการแสดงทางสังคมจากปรากฏการณ์ที่เป็นบริบททางสังคมและศิลปวัฒนธรรม

ผู้วิจัยได้นำทั้งสามแนวคิดดังกล่าวมาปรับใช้เป็นแนวทางในการศึกษาให้เห็นมิติทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับศิลปกรรม ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน และศิลปะการแสดง เพราะฉะนั้น การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จะเป็นการ ศึกษาที่ยกระดับทางวิชาการด้านศิลปกรรมและศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านในการวิจัยทางศิลปกรรมศาสตร์ในมิติศิลปะอย่างเป็นระบบ

ความมุ่งหมายของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาเรื่องราวศรัทธาและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด
2. เพื่อศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ‘นาคาคติ’ ของ ‘คำชะโนด’
3. เพื่อวิเคราะห์เรื่องราวศรัทธาและพิธีกรรมในประเพณี "บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ" ในฐานะวัตถุสักการะและกระบวนการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสความเชื่อเรื่องนาค

คำถามการวิจัย

1. เรื่องราวศรัทธาและพิธีกรรม ซึ่งเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมการบูชาโดยใช้รูปลักษณ์เชิงสัญลักษณ์ที่มีต่อพิธีกรรม การนิยามความหมาย การบรรจุความหมายเพื่อเป็นเครื่องบูชาอันอ่อนน้อมขอพรให้เกิดแก่ตน การปรับเปลี่ยนรูปแบบความสัมพันธ์เชิงอำนาจศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรมสู่กระบวนการเปลี่ยนผ่านอย่างไร ซึ่งเป็นอุดมการณ์ของกระแสหลักในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด เรื่องราวศรัทธาและพิธีกรรมมีความสำคัญอย่างไรต่อการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด
2. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในมิติสังคมและวัฒนธรรมบนพื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด ที่เป็นพื้นที่แห่งพิธีกรรมของคนในสังคม พื้นที่กายภาพที่มีลักษณะเฉพาะตัวของคำชะโนด ได้มีการสร้างจินตนาการ การกำหนด การนิยามความหมาย และปฏิบัติการพิธีกรรมต่าง ๆ เรื่อง “พญานาค” ต่อพื้นที่กายภาพจนกลายเป็นอัตลักษณ์ และจักรวาลวิทยาที่สืบทอดกันมาอย่างไร นอกจากนี้ ในมิติของปฏิบัติการพิธีกรรม พื้นที่นาคาคติคำชะโนดได้มีการจัดกระทำความสัมพันธ์ด้วยการปรับเปลี่ยนความหมายในพื้นที่เดียวกัน ระหว่างการเป็นพื้นที่สาธารณะและพื้นที่พิธีกรรมอย่างไร
3. พิธีกรรม “บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ” ในประเพณีบุญเดือน 6 ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่สำคัญสำหรับคนที่นับถือและบูชาพญานาคในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด เป็นปรากฏการณ์ในสังคมที่ส่งผลต่อ

ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน ซึ่งเป็นพิธีกรรมสำคัญที่สุดที่คนสามตำบลประกอบด้วยตำบลบ้านม่วง ตำบลบ้านจันทร์ และตำบลวังทอง ขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่พิธีกรรมที่มี ‘คนอื่น’ เข้ามาร่วมกำหนด กำกับ จับจองเป็นจำนวนมากที่สุดด้วย ทั้งนี้ เครื่องบูชาจำนวนมากรวมทั้งเครื่องบายศรีรูปนาค ทั้งที่ถูกกำหนดโดยกลุ่มผู้ดูแลพื้นที่สักการะค่าชะโนด และคนภายนอก มีบทบาทและความสำคัญอย่างไร ต่อพิธีกรรม “บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ” ในฐานะวัตถุสักการะ

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านพื้นที่การวิจัย

ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตด้านพื้นที่ที่ปฏิบัติงานสนาม และพื้นที่เพื่อการศึกษาค้นคว้า เอกสารและข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

1.1 พื้นที่ปฏิบัติงานสนามศึกษาพิธีกรรม ศึกษาในเขตพื้นที่ อำเภอบ้านดุง รวมถึง 3 ตำบล ที่มีส่วนในการดูแลพื้นที่สักการะนาคาคติค่าชะโนด ประกอบด้วยตำบลบ้านม่วง ตำบลบ้านจันทร์ และ ตำบลวังทอง ที่ถูกเชื่อมโยงเข้าสู่พิธีกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอยู่ภายในขอบเขตพื้นที่ ภายภาพ ผู้วิจัยยังจำแนกแยกย่อย และจัดหมวดหมู่เป็นกลุ่มพื้นที่ที่สัมพันธ์กับช่วงเวลาในกลุ่ม พิธีกรรมระดับต่าง ๆ ภายใต้อำนาจรวมของพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ (บุญเดือนหก) ดังนั้น พื้นที่ ภายภาพจึงรวมทั้ง เขตพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ เขตน้ำ ผู้คน วิถีชีวิต ความหนาแน่น การตั้งวางพื้นที่ บ้าน วัด ชุมชน ซึ่งถูกแบ่งสัดส่วนและตำแหน่งพื้นที่ต่างๆ อาทิ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ สาธารณะ พื้นที่ทำมาหากิน ซึ่งต่างถูกเชื่อมโยงเข้าสู่พิธีกรรมในรูปแบบและวิธีการต่างๆ

1.2 พื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย พื้นที่ในที่นี้ คือ พื้นที่ที่อยู่นอกเหนือจากพื้นที่อำเภอบ้าน ดุงและปริณทลทางพิธีกรรมตามข้อ 1.1 เป็นพื้นที่ที่ผู้วิจัยจะทำการศึกษาเก็บข้อมูลสัมภาษณ์ การ ค้นคว้า รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นที่ตั้งของหน่วยงานภาครัฐ พื้นที่ส่วนนี้จึงมี ปริณทลปฏิบัติภารกิจที่กว้างขวาง อาทิ สำนักวิทยบริการมหาวิทยาลัยมหาสารคาม หอสมุด มหาวิทยาลัยขอนแก่น เป็นต้น

2. ขอบเขตด้านระยะเวลาในการศึกษาการลงพื้นที่

การวิจัยเรื่องนี้ใช้เวลาในการเก็บข้อมูล 1 ปี คือ ระหว่างเดือนมกราคม พ.ศ.2561 ถึง เดือน ธันวาคม พ.ศ.2561

โดยผู้วิจัยจำแนกช่วงเวลาการศึกษาเป็น 2 หมวดใหญ่ คือ การศึกษาเชิงองค์รวมตาม วัตถุประสงค์ การวิจัยข้อ 1 และ 2 จะศึกษาโดยภาพรวมทั้งปี แต่สำหรับการวิเคราะห์เครื่องบายศรี รูปนาคในประเพณี “บุญบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ” ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 3 จะใช้กรณีบุญเดือน

หก ซึ่งจะจัดขึ้นระหว่าง วันแรม 15 ค่ำเดือน 6 ปี พ.ศ.2561 และวันอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบุญเดือนหกเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

3. หน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of analysis)

วิเคราะห์เรื่องบายศรีรูปนาค ปรากฏการณ์ในปฏิบัติการการประดิษฐ์พิธีกรรมในฐานะวัตถุสักการะในงานบุญบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ (บุญเดือนหก) ซึ่งจัดขึ้นระหว่าง วันแรม 15 ค่ำเดือน 6 ปี พ.ศ.2561 และวันอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมบุญเดือนหกเป็นหน่วยในการวิเคราะห์

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. เครื่องบายศรีรูปนาค ในงานวิจัยเรื่องนี้ หมายถึง เครื่องบูชา เป็นวัตถุมงคลอยู่ในรูปแบบของพานบายศรี โดยปกติใช้ใบตอง ซึ่งในปัจจุบันได้มีการใช้กระดาษสีเขียว กระดาษเงินกระดาษทอง และผ้า แล้วแต่ความเหมาะสม มีตั้งแต่ขนาดเล็ก 1 เคียว 3 เคียว 5 เคียว 7 เคียว 9 เคียว ตามแต่ขนาดและฐานะของผู้บูชา

2. พื้นที่พิธีกรรม (Ritual Space) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หรือถูกปฏิบัติการบนพื้นที่กายภาพของคำชะโนด ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวมีลักษณะเฉพาะตน และได้รับการให้ความหมายศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่สิงสถิตของพ่อปู่ศรีสุทโธ เป็นสถานที่ตั้งของสิ่งเคารพบูชาหรือปฏิบัติการพิธีกรรมสำคัญ ไม่ว่าจะเป็น ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ วัดศรีสุทโธ และศาลหลักเมืองพญานาค นอกจากความหมายด้านกายภาพแล้ว พื้นที่พิธีกรรมในที่นี่มีความหมายรวมถึงบุคคล วัตถุสิ่งของ และสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรม เช่น เครื่องบายศรี เครื่องบายศรีรูปนาค รำทรง จำ เป็นต้น

3. ประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ประเพณีงานบุญเดือนหก ของชาวบ้าน 3 ตำบล ประกอบด้วย ตำบลบ้านม่วง ตำบลบ้านจันทร์ และตำบลวังทอง จะจัดขึ้นในวันที่ตรงกับแรม 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี

4. คนภายนอกหรือคนอื่น (Outsider People) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึงบุคคลที่ประกอบด้วยทั้งคนนอกพื้นที่ นักท่องเที่ยว ที่ไม่ใช่คนที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลบ้านม่วง ตำบลบ้านจันทร์ และ ตำบลวังทอง แต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ 'คำชะโนด' จึงก่อเกิดความสัมพันธ์ และมีบทบาทต่อคำชะโนดแตกต่างกัน คนอื่นที่สำคัญและมีอิทธิพลต่อคำชะโนดมากที่สุดคือ นักท่องเที่ยว ผู้แสวงบุญและรำทรง ที่ชักนำให้เกิดเป็นกระแสนิยม

5. การประดิษฐ์ประเพณี (invention of tradition) ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึงวิถีและวิธีการต่าง ๆ ในกระบวนการสร้างกระแสวัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด ต่อบริบทของกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ด้วยรูปแบบ เนื้อหา และวิธีการประดิษฐ์-สร้างประเพณีพิธีกรรมในแต่ละส่วนของตัวบท (text) และบริบท (context) ของพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ

6. กระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ในงานวิจัยเรื่องนี้หมายถึง ความเชื่อที่มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรม แสดงออกถึงความคิดที่มีใช้เรื่องส่วนตัวของใครคนใดคนหนึ่ง พิธีกรรมเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อเรื่องนาค ที่ปรากฏผ่านสื่อโซเชียลมีเดีย ละคร ข่าว ที่กลายเป็นกระบวนการสร้างกระแส วัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้นในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด

เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวข้องกับการวิจัย

การทบทวนวรรณกรรมในเค้าโครงวิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ผู้วิจัยจะคัดเฉพาะวรรณกรรมที่สำคัญ ๆ ที่เกี่ยวข้องกับบริบทของงานวิจัยเรื่อง “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรม ในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค” มานำเสนอเท่านั้น ส่วนวรรณกรรมทั่วไป ผู้วิจัยจะนำมาวิเคราะห์และนำเสนอไว้ในวิทยานิพนธ์ การทบทวนวรรณกรรมเอกสารและงานวิจัยที่สำคัญ ดังนี้

1. เอกสารที่เกี่ยวกับความเป็นมาของเครื่องบายศรี/บายศรีรูปนาค

เครื่องประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้นจากการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนา และทางสังคมสืบเนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อว่าหากได้นำเครื่องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ถวายจะได้อันสิริมงคล และเชื่อว่าเป็นเหตุให้เกิดมนุษย์สมบัติ และสวรรค์สมบัติเบื้องต้น ส่วนประชาชนอีกกลุ่มได้ทำเครื่องประกอบพิธีกรรมเพื่อสังเวยบูชาอันวอนขอลุแกโทษที่ตนได้ทำผิดให้จิตวิญญาณของบรรพบุรุษอภัยโทษให้ และขอพรให้เกิดแก่นานาประการ เครื่องประกอบพิธีกรรมทั้งหลายที่ประชาชนจัดทำขึ้น นอกจากจะอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา ความหวาดกลัวต่อภัยอันตราย ยังทำเป็นงานศิลปะด้วยความประติประดอยให้วิจิตรพิสดาร ก่อให้เกิดประดิษฐานที่งดงาม เช่น เครื่องอาสนะของพระ จิตรกรรมฝาผนัง พุทธปฏิมากรรมต่างๆ เครื่องประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่จัดทำเป็นการเฉพาะ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ล้วนมีความหมาย มีประโยชน์และมีขั้นตอนของพิธีกรรมแตกต่างกันออกไป สิ่งเหล่านี้ผู้นำชุมชน เช่น พระสงฆ์ มรรคทายกต้องเรียนรู้ให้เข้าใจถึงความเป็นมาเพื่อจะได้ปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และสามารถบอกเล่าให้อนุชนรุ่นหลังได้เข้าใจ และสามารถสืบทอดไว้ได้ (จิณรัตน์ ม่วงงาม. 2542 : 2)

บรรพบุรุษของเราแต่โบราณได้สร้างสมศิลปวัฒนธรรมอันเป็นมรดกล้ำค่า ไว้ให้เราหลายแขนงเป็นต้นว่าจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม วรรณกรรม ดนตรี นาฏศิลป์ ตลอดจน ประณีตศิลป์ และศิลปะพื้นบ้านรวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่าเมื่อเทียบกับศิลปวัฒนธรรมของชาติอื่นแล้ว ชาติไทยเราก็มิได้ยิ่งหย่อนไปกว่าศิลปกรรมของไทยเป็นของ ประณีตละเอียดอ่อน ที่ได้รับการปรุงแต่งมาอย่างวิจิตรบรรจง และมีลักษณะพิเศษของตนโดยเฉพาะ บ่งบอกถึงความสง่างาม ความมีระเบียบ ความสงบเยือกเย็น ความโอบอ้อมอารี มีคุณธรรมประจำใจ อันเป็นบุคลิกของคนไทย บ่อเกิดสำคัญของวัฒนธรรมไทยนั้นคือพุทธศาสนา และสถาบัน

พระมหากษัตริย์ ทูกราชวงศ์ ทรงส่งเสริม และทำนุบำรุงพุทธศาสนาและวัฒนธรรมให้เจริญงอกงาม จนเป็นที่ประจักษ์แก่สายตาชาวโลกจนถึงทุกวันนี้ นับเป็นของมีค่าที่หาได้ยาก แต่คนไทยส่วนใหญ่ กำลังละเลยของดีที่ตนมีอยู่ โดยหันไปรับเอาวัฒนธรรมของชาติอื่น มาใช้อย่างกว้างขวาง (มณีรัตน์ จันทนะพะลิน. 2525 : บทนำ)

สรุปได้ว่า บายศรีหมายถึงสิ่งที่มีลึกลับ เราจึงพบว่า ตัวบายศรีมักมีข้าวสุกเป็นส่วนประกอบและมักขาดไม่ได้ แต่โดยทั่วไปเราจะหมายถึง ภาชนะที่จัดตกแต่งให้สวยงามเป็นพิเศษ ด้วยใบตองทำเป็นกระถาง หรือใช้พานเงินพานทองตกแต่งด้วยดอกไม้เพื่อเป็นสำรับใส่อาหารคาวหวานในพิธีสังเวชบูชาและพิธีทำขวัญต่างๆ เพื่อให้เกิดความเชื่อ ความศรัทธา ทำให้ผู้วิจัยมองเห็น ภาพมุมมองของการแสดงบทบาท หรือหน้าที่ของนาครที่เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ในทางการสร้างความหมาย ด้วยวิธีที่หลากหลาย ภายใต้บริบทที่แตกต่างกันตามความต้องการบูชาของแต่ละบุคคล หรือกลุ่มคน

2. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องนาคร

หากกล่าวถึงร่องรอยและบทบาทของนาครที่ปรากฏในดินแดนไทย อาจกล่าวได้ว่ามีหลักฐานว่าในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีการนับถือ “งู” มาตั้งแต่โบราณ ดังปรากฏในหลักฐานตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ต่อมาเมื่อมีการรับคติความเชื่อทางศาสนาจากอินเดียจึงมีการนำความคิดเรื่องนาครเข้ามาผสมกับความเชื่อที่นับถือกันมาแต่เดิม

เรื่องราวเกี่ยวกับนาครที่ปรากฏในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงมีความหลากหลาย แต่คล้ายคลึง รัฐโบราณหลายรัฐที่เกิดขึ้นมีการกล่าวถึงตำนานที่เกี่ยวข้องกับนาคร ไม่ว่าจะเป็น เช่น ตำนานเกิดอาณาจักรพุนัน ซึ่งภายหลังกลายมาเป็นตำนานพระทองนางนาคร รัฐมอญโบราณ เช่น ตำนานรักสร้างเมืองหงสาวดี ตำนานของกลุ่มคนไท (ไต) เช่น ตำนานสุวรรณโคมคำ ตำนานอุรังคธาตุหรือตำนานพระธาตุพนม สืบเนื่องมาจนถึงสมัยกรุงสุโขทัย ได้แก่ ลูกนาคร และตำนานเกี่ยวกับการสถาปนากรุงศรีอยุธยา ล้วนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับความเชื่อของนาคร

นอกจากนี้ตามคติความเชื่อที่สัมพันธ์กับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ยังได้นำนาครมาใช้เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ในฐานะที่เป็นนาครเป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ เป็นต้น โดยเฉพาะในสมัยกรุงศรีอยุธยา เมื่อมีการยอเยื้องพระมหากษัตริย์ แห่งกรุงศรีอยุธยาว่าเป็นดั่งองค์พระนารายณ์อวตารมาเป็นพระรามกษัตริย์แห่งอสุรยวงศ์ผู้ครองเมืองอโยธยา ด้วยเหตุนี้นับตั้งแต่ปฐมกษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงทรงให้ความสำคัญกับความเป็นพระราม ดังที่ปรากฏพระนามว่า “สมเด็จพระรามธิบดีที่ 1” (ศานติ ภัคคีคำ. 2556 : 41-42)

ด้วยเหตุนี้นาครในฐานะที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อของความเป็นอวตารของพระนารายณ์หรือพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจึงปรากฏในรูปแบบต่างๆ เช่น ฝนเรือ พระที่นั่งนาคร เป็นต้น

นาคตามคติศาสนาพราหมณ์-ฮินดู จึงมีบทบาทต่อสังคมไทยนับแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา นับเนื่องต่อมาจนถึงสมัยกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ ในฐานะที่สัมพันธ์กับสัญลักษณ์ของ พระมหากษัตริย์ไทย

แม้ว่านาคในฐานะที่เป็นบัลลังก์ของพระนารายณ์ตามคติในศาสนาฮินดูจะเป็น สัญลักษณ์ที่ศักดิ์สิทธิ์ในสังคมไทยแต่ในสังคมไทยยังปรากฏให้เห็นถึง ร้อยรอยการรับรู้เกี่ยวกับนาคใน บริบททางพระพุทธศาสนาสอดแทรกอยู่ด้วยเช่นกัน นับแต่สมัยกรุงสุโขทัยจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์

นาคในบริบททางพระพุทธศาสนาเถรวาทของสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและ พิธีกรรม โดยเฉพาะในเรื่องการบวชนาคการทำขวัญนาคหรือแหมะกระทั่ง ความเชื่อเรื่องบั้งไฟนาคใน แม่น้ำโขง เป็นต้น

ในงานสถาปัตยกรรมไทยยังมีการนำนาคมีเป็นองค์ประกอบ หลายอย่างเช่น นาคเป็นอน นาคสะดุ้ง นาคปัก และนาคเกี้ยว เป็นต้น

อย่างไรก็ตามนาคที่รับรู้ในสังคมไทยอีกบริบทหนึ่งปรากฏในฐานะของตัวละครใน วรรณกรรมชาดกโดยเฉพาะในฐานะของพระโพธิสัตว์ ดังที่คนไทยรับรู้กันดีเกี่ยวกับ พระภูริทัต นาคราช ในภูริทัตชาดกตั้งแต่นั้นนาคในวรรณกรรมชาดกจึงเป็นที่รู้จักในอีกลักษณะหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ กับพระพุทธศาสนา

พญานาคเป็นตำนานเล่าขานมาอย่างยาวนาน โดยเฉพาะในตำนานอรัญคธาตุก็ได้กล่าว ว่าพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาเผยแผ่พุทธศาสนาและทรงปราบพญานาคจนพญานาคเลื่อมใสเข้ามานับถือ พุทธศาสนา รวมถึงพงศาวดารต่างๆ ก็ได้กล่าวถึงชาวอินเดียที่เดินทางมาแถบสุวรรณภูมิหรือลุ่มแม่น้ำ โขงก็มาพร้อมกับศาสนาจากอินเดีย (สุจิตต์ วงษ์เทศน์. 2554 : 85-87) ด้วยเหตุนี้การรับรู้เกี่ยวกับ นาคในสังคมไทยที่จะได้กล่าวถึงดังต่อไปนี้ จึงเป็นการพยายามแสดงให้เห็นถึงความหลากหลายของ การรับรู้และการแสดงออกเกี่ยวกับนาคในมิติต่างๆที่ปรากฏในดินแดนไทยตั้งแต่สมัยโบราณมาจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์เพื่อให้เราได้เข้าใจความเป็นนาคในสังคมไทยมากขึ้น

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตั้งแต่สมันก่อนประวัติศาสตร์ได้พบร่องรอย หลักฐานเกี่ยวกับการนับถือบูชา “งู” ไม่น้อยกว่า 2000-3000 ปีมาแล้ว ดังปรากฏหม้อลายเขียนสีที่บ้านเชียง จังหวัด อุดรธานี ซึ่งเขียนลายเป็นรูปงูพันกัน เช่นเดียวกับภาชนะดินเผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่บ้านเก่า จังหวัดกาญจนบุรี อันแสดงให้เห็นว่าผู้คนในสมัยนั้น มีความเชื่อเกี่ยวกับงูเช่นกัน ต่อมาจึงมีการ ผสมผสานกับความเชื่อเรื่องนาคที่ได้รับมาจากอินเดียโดยผ่านศาสนาพราหมณ์-ฮินดู และ พระพุทธศาสนา ทำให้ความเชื่อเกี่ยวกับนาคในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ประกอบไปด้วยความเชื่อซึ่งมี ที่มาจากศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พระพุทธศาสนาผสมผสานกับการนับถืองูที่เป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้อง ของกับดินและน้ำตามคติความเชื่อดั้งเดิมท้องถิ่นนาคในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงมีบทบาททั้งเป็นผู้ พิทักษ์พระพุทธศาสนา (ตามคติพระพุทธศาสนา) เป็นสัญลักษณ์แห่งพระวิษณุเทพ (ตามคติพราหมณ์-

ฮินดู) และเป็นผู้ที่บันดาลความสมบูรณ์ให้แก่บ้านเมือง หรืออาจบันดาลให้เกิดความวิบัติได้ เช่นเดียวกัน (ตามคติที่สืบทอดมาในแต่ท้องถิ่น) นอกจากนี้ภาคที่ปรากฏในตำนานต่างๆของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ยังสะท้อนถึงความเป็น “กลุ่มชนดั้งเดิม” หรือ “ชาวพื้นเมืองเดิม” ของดินแดนนี้อีกด้วย เช่น ตำนานเกี่ยวกับอูรังครธาตุและตำนานสุวรรณโคมคำ ที่กล่าวถึงภาคซึ่งอยู่ที่หนองแส (หมายถึงทะเลสาบที่เมืองคุนหมิง มณฑลยูนนาน ประเทศจีน) ชุดแม่น้ำลงมาทางใต้กลายเป็นแม่น้ำต่างๆในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ซึ่งน่าจะเป็นสัญลักษณ์แสดงการเคลื่อนย้ายของกลุ่มคนดั้งเดิมลงมาทางใต้เช่นเดียวกับตำนานการเกิดขึ้น ของอาณาจักรพูนัน ที่ว่า โภณชัญญะพราหมณ์จากอินเดียเข้ามาพบกับชิตานาค ชื่อนางโสมมาและได้นางเป็นชายาจากนั้นจึงตั้งเมืองพูนันขึ้น ซึ่งแสดงถึงการที่ชาวอินเดียเข้ามาเผยแพร่วัฒนธรรม และได้แต่งงานกับคนพื้นเมืองที่เรียกกันว่านาค (ศานติ ภัคดีคำ. 2556 : 45-46)

ดังนั้น นาคที่ปรากฏในตำนานพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จึงอาจเป็นสัญลักษณ์ หมายถึงกลุ่มคนพื้นเมืองของดินแดนนี้ ก่อนการเข้ามาของผู้คนจากดินแดนอื่นนั่นเอง อย่างไรก็ตามจากนาคจะมีความหมายในเชิงสัญลักษณ์ว่าเป็นคนพื้นเมืองแล้วสำหรับในดินแดนประเทศไทยในสมัยประวัติศาสตร์ยุคแรกยังพบร่องรอยการรับรู้เกี่ยวกับนาคที่สำคัญ กับคติทางพระพุทธศาสนาได้อย่างชัดเจน ในวัฒนธรรมแบบทวารวดี ดังที่พบภาพสลักบนใบเสมาศิลปะแบบทวารวดี พุทธศตวรรษที่ 14-16 ที่เนินดินโรงเรียนฟ้าแดดสูงยางวิทยาคม จังหวัดกาฬสินธุ์ ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขอนแก่น สันนิษฐานว่าเป็นภาพที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธประวัติก่อนนาคมุจลินท์แผ้วพพาน เพื่อปกป้องพระพุทธเจ้าจากสายฝนแสดงให้เห็นถึงการรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับนาคผ่านพระพุทธศาสนาของผู้คนในบริเวณนี้ได้เป็นอย่างดี

ส่วนนาคในศิลปะขอมที่พบในประเทศไทยแสดงให้เห็นถึงความนิยมเกี่ยวกับนาค ในลวดลายศิลปะขอมเนื่องจากเชื่อกันตามตำนานว่า ปฐมกษัตริย์ของอาณาจักรกัมพูชาเกิดจากชิตานาค และพราหมณ์ชาวอินเดียนาคจึงช่วยปกป้องรักษาอาณาจักรและเป็นผู้รักษาศาสนาสถานด้วย ดังนั้นในศิลปะขอมจึงปรากฏภาพนาคเป็นจำนวนมากทั้งที่สร้างเป็นส่วนหนึ่งของเทวรูป พระวิษณุเป็นเครื่องประดับสถาปัตยกรรมและภาพสลักเล่าเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนาค เช่น การสร้างเทวรูปพระวิษณุอนันตศायิน (นารายณ์บรรทมสินธุ์) ที่ปรากฏหลักฐานการสร้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 11 รวมทั้งภาพสลักที่เกี่ยวข้องกับนาค เช่น ที่ปรายของกรอบหน้าบัน ที่ทับหลัง เป็นต้น นาคที่ปรากฏในศิลปะขอมมีทั้งนาคที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์-ฮินดู คืออนันตนาคราช ซึ่งมี 5 เศียรและนาคที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เช่น นาคมุจลินท์ ซึ่งมี 7 เศียรและนาคซึ่งเป็นพาหนะของพระวรุณ มี 3 เศียร

ด้านมิติความสัมพันธ์ระหว่าง “นาค” กับ “งู” มีความเชื่อมโยงกันอย่างไรนั้น ได้มีการอธิบายตามแหล่งที่มาและความหมายของคำที่ปรากฏ ดังนี้

นาค ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 (ราชบัณฑิตยสถาน. 2556 : 617) หมายถึง งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในนิยาย

พจนานุกรมภาษาถิ่นอีสาน (บุญเกิด พิมพัวร์เมธากุล และ นภาพร พิมพัวร์เมธากุล. 2536 : 161) นาค มีความหมายว่า งูใหญ่มีหงอน เป็นสัตว์ในเทพนิยาย เรียกชื่อนาคโดยทั่วไปว่า นาคา (Naga) เรียกนาคตัวผู้ว่า นาโค นาคตัวเมียว่า นาคี ส่วนพยานาคหมายถึง นาคที่เป็นใหญ่ในหมู่ นาค

นาค มาจากภาษาสันสกฤต หมายถึง งู (สุจิตต์ วงษ์เทศ. 2543 : 3)

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นได้ว่า ความเชื่อเรื่องนาคหรืองูในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีปรากฏ และสืบทอดกันมาเป็นเวลานาน สะท้อนให้เห็นว่านาคมีความผูกพันกับกลุ่มคน เช่นนั้นแล้วนาคหรืองู จึงเปรียบเสมือนเป็นสัญลักษณ์ของกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง

3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่/คำชะโนด

คำชะโนดดินแดนที่กลุ่มคนเชื่อว่ามีศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านเชื่อกันว่าได้คำชะโนดเป็น เมืองบาดาลและเป็นทางขึ้นลงของพญานาค โดยมีพญานาค ชื่อ พญาศรีสุทโธนาค ปกครองอยู่ มี ทางขึ้นลงที่เชื่อมระหว่างเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์(ตามตำนานการสร้างแม่น้ำโขง) คำชะโนดเป็น แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี ตั้งอยู่ หมู่ที่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้าน ม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เมืองคำชะโนดได้รับการสนับสนุนให้เป็นหนึ่งตำบลหนึ่ง ผลิตภัณฑ์ของตำบลบ้านม่วง ประเภทการท่องเที่ยว

คำชะโนด เป็นพื้นที่ที่มีสภาพเป็นน้ำค้ำ มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ มีพืชตระกูลปาล์ม ขึ้นอยู่หนาแน่น คือต้น “ชะโนด” เป็นที่มาของชื่อ “คำชะโนด” ซึ่งหมายถึง แหล่งน้ำซับที่มีต้นชะโนด ขึ้นอยู่ ตามความเชื่อของคนในท้องถิ่น เชื่อกันว่าเมืองคำชะโนดนี้เป็นเมืองที่ศักดิ์สิทธิ์มีอิทธิฤทธิ์ และ มีความมหัศจรรย์ ที่สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่พิเศษทางธรรมชาติกับความเชื่อของ กลุ่มคน

คำชะโนดเดิม เรียกกันว่า ‘ดงชุมชุม’ คำชะโนดในอดีตเป็นป่าดงดิบ มีต้นยางขนาดใหญ่ มีต้นไผ่จำนวนมาก มีส่วนที่เป็นน้ำซับไม่มีผู้คนอาศัยอยู่ มีสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านเริ่มทยอยเข้ามาอาศัยที่ดงชุมชุม คือซื้อที่แล้วเริ่มถางป่าเพื่อการทำนาเป็นหลัก ผู้เข้ามาอาศัยเป็นคนแรกคือตู้เจียม (นายเจียม มูลวิสัย) เป็นผู้เข้ามาซื้อที่ดินแล้วเข้ามาทำมาหากินเป็นคนแรก (สนิท มุ่งมาตร. 2560 : สัมภาษณ์)

ในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ชาวบ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง นำโดยชาวบ้านอาวุโสผู้เป็น เจ้าโดยการแต่งตั้ง จะเป็นผู้นำในการเลี้ยงพระภูมิเจ้าที่ โดยเชื่อว่า เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นวันสำคัญของ

เทพยดา การบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นไม่ได้มีการเข้าไปในป่าคำชะโนดเหมือนที่ทำกันอยู่ในปัจจุบัน การบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธจะกระทำอยู่ที่ศาลด้านนอก ศาลเจ้าที่ในที่นี้ไม่ใช่ศาลปู่ตาอย่างที่คนอีสานทั่วไปนับถือกัน หากแต่คือศาลพญานาค ‘การเลี้ยงศาลพระภูมิ’ โดยในพิธีกรรม จำจะกล่าวนำเพื่อให้การทำมาหากินได้ผลดี พืชพันธุ์สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยต่างๆ พญานาคในยุคนั้นจึงเกี่ยวข้องกับการดูแลทรัพยากรธรรมชาติ พืชพันธุ์ อาหาร ปลา ครอบคลุมถึงสุขภาพ เพราะเมื่อเจ็บป่วยชาวบ้านก็จะมาขอให้เจ้าปู่ช่วยให้หายเจ็บไข้

การเกิดบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเมื่อมีเรื่องเล่าเกิดขึ้นภายหลังจากคนน่าน้ำไปดื่มกินบ้าง การลบหลู่บ้าง เมื่อมีผู้เคารพ หากใครไปลบหลู่ก็เหมือนการดูหมิ่นสิ่งทีนับถือ “ก่อนนี้คนเอาน้ำจากบ่อล้างตีน ล้างมือ กะบ่อเป็นหยัง คนเอามาล้างตีนแล้วเจ็บขา กะได้มาขอขมาลาโทษ จึงเขา กะเลยนับถือ น้ำในบ่อน้ำแห่งนี้จักเทอ มีตลอดปี” “ประมาณปี พ.ศ. 2525 มีการเอาไม้ตีกันบ่อน้ำไว้ แล้วปี 2530 ก็เอาปูนมาก่อ แต่ก่อนบ่อใหญ่ปานนี้ มีคนมาขุดเอาของมีค่า บางคนกะว่าพระพุทธรูปทองคำ ห้องทองคำ มีสมบัติของปู่” เมื่อเห็นว่าเป็นสิ่งลึกลับเกินกว่ามนุษย์จะเข้าใจได้ จึงมีการนำรูปเทียนมาจุดไหว้บูชา จากนั้นจึงมีการกราบไหว้บูชากันเรื่อยมา (คำผัด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์)

ความศักดิ์สิทธิ์ของบ่อน้ำนั้นเกิดขึ้นเมื่อมีผู้กระทำการสักการะก่อน แล้วมีผู้กระทำตามต่อๆ กันมา และอ้างผลถึงการนับถือ ผลของการลบหลู่ ผลในทางดีและทางร้าย จึงก่อเกิดเป็นพลังอันลึกลับที่มีอำนาจดึงดูดให้ผู้คนยำเกรง ความสัมพันธ์ระหว่างวัดศรีสุทโธกับดงคำชะโนด ประมาณปี พ.ศ. 2529 มีพระธุดงค์เข้ามาปักกรดอยู่บริเวณดงคำชะโนด ชาวบ้านเรียก อาจารย์ยุทธ(พระครูธีรปัญญาคุณยุต) เป็นพระธรรมยุติกนิกาย ชาวบ้านได้สร้างกุฏิให้ท่านอยู่ ครั้นเมื่อท่านย้ายออกไป หลวงปู่ทองดีก็เข้ามาอยู่ต่อ แต่ก็อยู่ได้ไม่นาน จากนั้นหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เป็นพระมหานิกาย ได้เข้ามาอยู่ ประมาณปี พ.ศ. 2530 ได้มีการปลูกสร้างกุฏิ หอมน้ำ โรงครัว จึงทำให้กลายเป็นศาสนสถานมาจวบจนปัจจุบัน

ยุคสมัยของหลวงปู่คำตาเป็นยุคที่มีผู้คนศรัทธาสูงมาก โดยมีมูลเหตุมาจากคำบอกเล่าที่ว่า หลวงปู่คำตาเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตามเรื่องเล่าที่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ให้ผู้ที่มาทำบุญที่วัดศรีสุทโธคำชะโนดได้อ่านนั้น กล่าวไว้ชัดเจนว่า “หลวงปู่คำตาเล่าว่า ‘เจ้าปู่ศรีสุทโธมาที่กุฏิแล้วบอกว่า ‘พ่อจะพนพิขใส่ตัวลูก เพื่อให้เกิดความขลังในตัวลูก’ พุดแล้วก็พนพิขออกมาเป็นน้ำเปียกทั้งตัว’ (ลอง ธารา. 2546 : 27)

เมื่อปี พ.ศ. 2532 คำชะโนดกลายเป็นสถานที่ที่รู้จักไปทั่วประเทศจากเรื่องเล่าผีจ้างหนัง โดยมีบุคคลนิรนามไปว่าจ้างหน่วยฉายหนังเร่แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ในตัวเมืองอุดรธานีไปฉายหนังในเกาะคำชะโนด และพบว่าละแวกที่ฉายหนังนั้นไม่มีหมู่บ้านใด ๆ โดยคนในหมู่บ้านใกล้เคียงแถวนั้นก็

ยืนยันว่า ไม่ได้เดินทางมาดูหนังคืนนั้น แต่คนฉายหนังก็ยืนยันว่า ตอนดึก ๆ มีคนมานั่งดูหนังที่ฉายเต็มไปหมด “เรื่องเกิดขึ้นในวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2532 มีคนมาว่าจ้างให้หนังของผมไปฉายที่บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง ค่าจ้างตกลงกันไว้ 4,000 บาท มีหนังฉาย 4 เรื่อง แต่มีสัญญาพิเศษอยู่ 1 ข้อคือ ให้ฉายถึงแค่วันที่ 4 เท่านั้น ห้ามฉายถึงสว่าง พอตี 4 ก็ให้รีบเก็บข้าวของออกจากสถานที่ฉาย ซึ่งผมได้ฟังก็แปลกใจมากแต่ไม่ได้คิดอะไรในตอนนั้น” (ธงชัย แสงชัย. 2560 : สัมภาษณ์) จากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้คำชะโนดถูกกล่าวถึงเป็นอย่างมากและกระแสก็เริ่มจางหายไปตามกาลเวลา

4. เอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับศิลปกรรม

ผลงานศิลปกรรมใดๆ ที่ปรากฏให้มองเห็นล้วนเกิดจากการผสมกันของ 3 ส่วนใหญ่ๆ คือ รูปแบบ (Form) เนื้อหา (Content) และ เทคนิคหรือกลวิธี (Technique) ซึ่งสภาพโดยรวมดังกล่าว จะเรียกแทนด้วยคำว่า ลักษณะรูปแบบศิลปะ (Art Style) ซึ่งในผลงานศิลปะแต่ละชิ้นต่างมีลักษณะรูปแบบทางศิลปะเป็นของตนเอง ด้วยเหตุผล คือ ในผลงานแต่ละชิ้นย่อมมีลักษณะเฉพาะเฉพาะตัว ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบ เนื้อหาและกลวิธี รูปแบบทางศิลปะจึงหมายถึง ส่วนต่างๆ ที่ประกอบกันแล้วทำให้เกิดเป็นผลงานศิลปะแต่ละชิ้น ซึ่งไม่ว่าจะเป็นผลงานประเภทจิตรศิลป์ ประยุกต์ศิลป์ ศาสนศิลป์ หรือศิลปะด้านความเชื่อความศรัทธา และไม่ว่าจะเป็นผลงาน 2 มิติ หรือ 3 มิติ เราจะมองเห็นหรือสัมผัสผลงานนั้นๆ ได้ก็ด้วยเหตุผลที่ว่า ผลงานดังกล่าวประกอบด้วย จุด เส้น สี แสงเงา รูปร่าง รูปทรง บริเวณว่าง และลักษณะผิวนอก เมื่อองค์ประกอบทัศนศิลป์ได้ผสมรวมตัวกันเป็นงานศิลปะที่มองเห็นแล้ว รูปแบบของผลงานศิลปะที่ปรากฏออกมาจึงต่างล้วนมีความหลากหลาย อันเป็นไปตามแรงสร้างสรรค์ของศิลปินแต่ละคน แต่ละกลุ่ม แต่ละลัทธิ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. 2546 : 56-63)

ศิลปะ คือ สื่อติดต่อระหว่างกันอีกแบบหนึ่ง (Art as communication) เหตุผลในค่านิยามนี้เกี่ยวข้องกับเครื่องหมายสัญลักษณ์ (Sign and Symbol) ซึ่งปรากฏทั่วไปในศิลปะทุกแขนง ทั้งในสมัยโบราณและปัจจุบัน สัญลักษณ์ หมายถึง เครื่องหมายที่แสดงให้เห็นเกี่ยวกับสิ่งหนึ่งตามความเข้าใจร่วมกันในสังคมใดสังคมหนึ่ง ศิลปะ คือ การแสดงออกเกี่ยวกับความศรัทธาเชื่อถือของมนุษย์แต่ละยุคสมัย (Art is the expression of the spirit of the age) เรื่องความเชื่อเป็นเรื่องใหญ่ เป็นความพอใจของมนุษย์ตามความเชื่อที่สังคมยอมรับ ความเชื่อที่ยอมรับกันนี้เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมด้วย ศิลปะ คือ การแสดงออกของความเชื่อ (Art is the expression of belief) การที่มนุษย์สร้างสรรค์ผลงานใด ๆ มักมีลักษณะวัสดุที่เหมาะสม และความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงแฝงอยู่ไม่มากนักน้อย (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. 2546 : 20-21)

คำว่า ศิลปะ เป็นคำที่มีความหมายครอบคลุมถึง ทัศนศิลป์ ศิลปะการแสดง ดนตรี รวมกันเป็น พหุศิลป์ เชื่อมโยงบริบทศิลปะ (Art context) และบริบทสังคม (Social context) ในการ

สร้างสรรค์งานศิลปะ ซึ่งสื่อแสดงออกที่หลากหลายการรู้คิดและจินตภาพ ทั้งสื่อวัสดุ สื่อร่างกาย สื่อภาษา เพื่อสะท้อนสุนทรียะ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมที่มีความหมาย ระหว่างสุนทรียศาสตร์เชิงปรัชญา และสุนทรียศาสตร์เชิงวิทยาศาสตร์ (Philosophical and Scientific Aesthetics) ซึ่ง ไฮวาร์ด การ์ดเนอร์ (Howard Gardner) ได้ตีความหมายของความคิดแบบพหุปัญญาในเรื่องของศิลปะว่าเป็นเรื่องของปัญญาทางด้านมิติสัมพันธ์กับสื่อร่างกาย เช่น การเคลื่อนไหวในการแสดงนาฏศิลป์ การดนตรี ภาษา นำไปสู่การพัฒนาในเชิงเหตุผล ทั้งทัศนคติ สุนทรียะ ความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งการพัฒนาวัฒนธรรมบูรณาการ (Integral Culture) และการคิดแบบองค์รวม (Holistic View) (วิรุณ ตั้งเจริญ. 2546 : 142-145)

ศิลปะ เป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ ซึ่งปรากฏเป็นรูปทรงที่มีความเป็นเอกลักษณ์ ผสมผสานด้วยสื่อกับเครื่องหมายสัญลักษณ์ (Sign and Symbol) ปรากฏในศิลปะทุกแขนง ทั้งสมัยโบราณและปัจจุบัน ด้วยการที่มนุษย์สร้างสรรค์ผลงานตามจินตนาการให้เป็นวัตถุที่มีสุนทรียภาพ วัสดุที่มีลักษณะเหมาะสม มีความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงแฝงอยู่ตามสัญลักษณ์ ส่วนในด้านศิลปกรรมทางศาสนา เช่น รูปปั้นพระพุทธรูปทุกองค์ เป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการแสดงออกถึงความศรัทธาซึ่งศิลปินหรือช่างเป็นผู้สร้างสรรค์เหตุและผล รวบรวมลักษณะพิเศษประกอบเป็นรูปทรงทำให้คนในสังคมเข้าใจรูปทรงที่เป็นความเชื่อทางสัญลักษณ์ได้ (ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. 2546 : 20-21) ซึ่งสอดคล้องกับที่ นพวัฒน์ สมพันธ์ (2542 : 6) กล่าวถึงความเชื่อของมนุษย์ที่ใช้ความพยายามสร้างสรรค์งานให้เป็นรูปธรรมเพื่อสนองความเชื่อ เช่น มนุษย์มีความกลัวต่อธรรมชาติและสิ่งที่มีอิทธิพลทางธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องผี วิญญาณ ทำให้มนุษย์เชื่อเรื่องของเทพ เทวดา จึงได้สร้างรูปเคารพตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการสร้างระบบพิธีกรรมต่างๆ การสร้างรูปเคารพหรือสัญลักษณ์ที่เกิดจากความเชื่อของมนุษย์ ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดงานด้านศิลปกรรม 3 มิติ ในประติมากรรม สถาปัตยกรรม และประดิษฐ์กรรมต่างๆ ดังนั้นในการสร้างมิติมนุษย์เป็นส่วนสำคัญที่มีวิวัฒนาการมาเป็นงานศิลปกรรม

มนุษย์สร้างรูปแบบศิลปกรรมจากการจดจำ ความทรงจำ จนนำมาสู่การสร้างงานพัฒนาการมาจากรูปแบบเดิมเป็นอีกรูปแบบหนึ่งในมิติใหม่ (นพวัฒน์ สมพันธ์. 2542 : 10) ซึ่งการสร้างงานในประติมากรรมสมัยโบราณมักเรียกว่า “ช่าง” ซึ่งเป็นผู้ที่มีความสามารถเฉพาะด้าน เช่น ช่างแกะสลัก เป็นช่างที่มีฝีมือในการแกะสลัก ช่างหล่อ เป็นช่างที่มีความรู้ความสามารถในการหล่อโลหะ เป็นต้น ช่างแต่ละกลุ่มจะมีบทบาทที่แตกต่างกัน ดังที่ วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2547 : 61-62) ได้จำแนกบทบาทของช่างไว้ ดังนี้

ช่างพื้นบ้าน เป็นช่างที่อยู่ท้องถิ่นต่างๆ หาเลี้ยงชีพด้วยความรู้ ความสามารถจากงานช่างที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งงานช่างพื้นบ้านจะมีรูปแบบ (Style) เฉพาะถิ่นของตน

ช่างเคลยศักดิ์ เป็นช่างที่ประกอบอาชีพอิสระไม่จำเป็นต้องอยู่ในสกุลช่างใด และไม่ได้สังกัดกรมช่างเหมือนกับช่างหลวง

ช่างหลวง เป็นช่างที่มีสังกัดอยู่ในกรมช่างต่างๆ ซึ่งช่างหลวงในสมัยโบราณเป็นข้าราชการบริหารเปรียบเสมือนกับข้าราชการในปัจจุบัน ทำงานตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์ จึงเรียกว่า “ช่างหลวง” ซึ่งมีมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยา สมัยสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. 1991 - 2031) และต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ออกกฎหมาย โดยแบ่งเป็นกรมต่าง ๆ ต่อมาเรียกว่า “กรมช่างสิบหมู่”

การสร้างงานศิลปะเป็นการแสดงออกอย่างหนึ่งของมนุษย์ที่มีมาแต่โบราณ ดังปรากฏในหลักฐานอยู่ในปัจจุบันหลายอย่าง เช่น ภาพเขียนบนผนังถ้ำและเพิงผาสมัยก่อนประวัติศาสตร์จนถึงตุ๊กตาดินเผาและเครื่องปั้นดินเผาพบในแหล่งอารยธรรมก่อนประวัติศาสตร์ในประเทศไทยและในประเทศต่างๆ ผลงานศิลปะของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในแต่ละถิ่น แต่ละประเทศ จะแตกต่างกันไป เช่นเดียวกับงานศิลปะสมัยประวัติศาสตร์ที่มนุษย์สร้างขึ้นเมื่อมีการประดิษฐ์ตัวหนังสือใช้แล้ว ล้วนมีรูปแบบที่แตกต่างกันตามคตินิยมชนบประเพณี และวิถีชีวิตของกลุ่มชนผลงานศิลปะเหล่านั้น เป็นสื่อแสดงความรู้สึกนึกคิดของกลุ่มชนแต่ละยุค แต่ละสมัย

ศิลปะที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นในแต่ละยุค แต่ละสมัย แต่ละกลุ่มชน มีรูปแบบและวัตถุประสงค์แตกต่างกันไป นักวิชาการศิลปะได้จัดประเภทศิลปะไว้หลายประเภท ได้แก่ วิจิตรศิลป์ (fine art) ศิลปะประยุกต์ (Applied Art) ศิลปะชาวบ้านหรือศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) เป็นต้น โดยเฉพาะศิลปะชาวบ้านนั้นเป็นศิลปะที่ถูกกลืนเลยมองไม่ได้รับความสนใจเป็นเวลานาน ทั้งๆ ที่ศิลปะชาวบ้านของไทยมีความหลากหลายและมีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่น่าสนใจอย่างยิ่ง

ศิลปะชาวบ้านมีหลายประเภทตามวัฒนธรรมของกลุ่มชนแต่โดยทั่วไปมักแบ่งประเภทตามแนวการแบ่งการแบ่งประเภทของวิจิตรศิลป์ ได้แก่ จิตรกรรม (Painting) ประติมากรรม (Sculpture) สถาปัตยกรรม (Architecture) วรรณกรรม (Literature) ดนตรี (Music) นาฏศิลป์ (Drama) ศิลปะชาวบ้านอีกประเภทหนึ่งที่ทำกันมากคือศิลปหัตถกรรม (Arts and Crafts) หรือหัตถกรรม (handicraft) ซึ่งแบ่งออกเป็นประเภทต่างๆ ได้แก่ งานถักทอ (Weaving) งานเย็บปักถักร้อย (Embroidery) งานจักสาน (Wickerwork) เครื่องปั้นดินเผา (Ceramic) งานโลหะ (Metalwork) งานกระดาษ (Paperwork) และอื่นๆ เป็นต้น

ศิลปหัตถกรรม ได้แก่ สิ่งของเครื่องมือเครื่องใช้ที่สร้างขึ้นด้วยมือ มีทั้งประโยชน์ใช้สอยคุณค่าทางศิลปะ และ ความงาม โดยช่างทำให้สวยงามน่าใช้ตามรสนิยมและความสามารถของตนมีรูปแบบและความงามตามความนิยมของกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ

หัตถกรรม ได้แก่ สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำด้วยมือ เพื่อใช้สอย อาจมีความงาม หรือไม่มีความงาม แต่ใช้ประโยชน์ได้ดีตามวิถีชีวิตของกลุ่มชน ผู้สร้าง ผู้ใช้

ศิลปหัตถกรรมชาวบ้าน (Folk Art and Craft) โดยทั่วไปรวมถึงหัตถกรรมชาวบ้าน (Folk Handicraft) ด้วย เพราะงานทั้งสองประเภทนี้ใกล้เคียงกันจนยากที่จะแยกออกจากกัน และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชาวบ้านมาแต่โบราณ นักวิชาการชาวตะวันตกบางคนยกย่องว่าเป็นศิลปะของแผ่นดินซึ่งสะท้อนวิถีชีวิตที่เรียบง่ายและจิตวิญญาณของชาวบ้าน

กระบวนการผลิตและกรรมวิธีการผลิตสืบทอดกันมาจากบรรพชน ศิลปหัตถกรรมชาวบ้านแทบทุกประเภทมีกระบวนการและกรรมวิธีการผลิตที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ ดังนั้นแต่ละท้องถิ่นจึงมีกรรมวิธีและขั้นตอนการผลิตแตกต่างกันไป แม้จะผลิตสิ่งของเครื่องใช้ประเภทเดียวกันก็ตาม

งานศิลปหัตถกรรมและหัตถกรรมของชาวบ้านก็เช่นเดียวกับเครื่องมือเครื่องใช้ทั่วไป ผู้ใช้ไม่สนใจว่าใครเป็นผู้ทำ ผู้ใช้ให้ความสนใจกับประโยชน์ใช้สอยของสิ่งนั้นๆ เป็นสำคัญ หัตถกรรมลักษณะเป็นผลงานของช่างนิรนามต่อเมื่อหัตถกรรมนั้นมีความงดงามสะดุดตาหรือมีคุณลักษณะพิเศษโดดเด่น จึงจะนำไปสู่ตัวผู้ผลิตหรือช่าง ผลงานหัตถกรรมลักษณะนี้จะเป็นศิลปหัตถกรรมมากกว่าเป็นเพียงงานฝีมือธรรมดาๆ งานศิลปหัตถกรรมเช่นนี้มักเป็นผลงานของช่างที่มีลักษณะเป็นศิลปิน (Artist) และผลงานนั้นอาจเรียกว่า “งานหัตถศิลป์” (Artistic craft) ซึ่งเป็นผลงานของช่างที่มีศิลปะนิสัยสูงกว่าช่างทั่วไป งานหัตถศิลป์มีรูปแบบและความงดงามต่างจากหัตถกรรมทั่วไป ช่างศิลปินมีน้อยและจะให้ความสำคัญกับคุณภาพของผลงานของตนมากกว่าปริมาณและผลตอบแทน ทำให้ผลงานศิลปหัตถกรรมมีจำนวนน้อยกว่าผลงานทั่วไป

ศิลปะชาวบ้านเป็นหลักฐานที่สำคัญที่แสดงให้เห็นวิวัฒนาการทางศิลปะและภูมิปัญญา มาแต่โบราณ ในทางศิลปะนั้นศิลปะชาวบ้านพัฒนาควบคู่ไปกับปัญญาความคิด และความเป็นอยู่ของมนุษย์จากความป่าเถื่อนมาสู่อารยธรรม (Civilization) มีศิลปวัฒนธรรมชั้นสูง ศิลปะชาวบ้านพัฒนาจากการใช้สอยและสนองความต้องการทางจิตใจโดยไม่คำนึงถึงความสวยงาม ต่อมาเมื่อสิ่งนั้นสนองประโยชน์ใช้สอยสมบูรณ์แล้ว มนุษย์จึงทำรูปแบบให้วิจิตร โดยเฉพาะศิลปหัตถกรรมนั้นพัฒนามาเป็นลำดับ และเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ที่ช่วยพัฒนาคุณภาพชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ให้ดีขึ้น เช่น เมื่อมนุษย์รู้จักวิธีจักสาน ถัก ทอ ช่วยให้มนุษย์มีภาชนะเครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่มป้องกันความหนาวเย็น มีชีวิตที่ดีขึ้น งานหัตถกรรมเหล่านี้ เมื่อแรกผลิตทำอย่างง่ายๆ ทยายๆ เพียงเพื่อใช้ประโยชน์ได้เท่านั้น ต่อมามนุษย์จึงพัฒนารูปแบบให้ใช้ประโยชน์ได้สมบูรณ์และมีความงดงามน่าใช้อีกด้วย (วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. 2539 : 4-30)

5. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

งานการวิจัยนี้ใช้แนวคิดหลักในการศึกษา 3 แนวคิด ได้แก่ 1) แนวคิดเรื่องสัญวิทยา (Semiology) หรือเรียกว่า สัญศาสตร์ (Semiotics) กระบวนการสร้างสื่อ ตี ความหมายสัญศาสตร์ 2) แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณี (Invention of Tradition) และ 3) แนวคิดเรื่องพื้นที่ (Place / Space) การใช้พื้นที่พิธีกรรม ผู้วิจัยจะใช้ทั้ง 3 แนวคิดนี้ในการอธิบายและทำความเข้าใจงานวิจัย เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดสัญวิทยา (Semiology)

จากวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่ต้องการศึกษาบายศรีรูปนาคคำชะโนด ซึ่งเป็นตัวแทนหรือเสมือนตัวแทน และตัวถูกหมายซึ่งเป็นสัญลักษณ์ สื่อกลางระหว่างศิลปะนาฏคดีและการประดิษฐ์พิธีกรรม การผูกพันที่ซับซ้อนด้วยกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในการอธิบายครั้งนี้มีหน้าที่ปฏิบัติการต่อกลุ่มคนกับกระแสความเชื่อเรื่องนาคอย่างไร ปฏิบัติการระหว่างคนในพื้นที่กับกลุ่มต่างถิ่นที่เป็นนักท่องเที่ยวอย่างไร ผ่านตัวแทนหรือตัวละครที่ถูกแสดงถึงความหมายตรงตัวของวัตถุ กระบวนการสื่อความหมายสัญญะดังกล่าวนี้ผู้วิจัยใช้แนวคิดสัญวิทยา (Semiology) หรือเรียกว่า สัญศาสตร์ (Semiotics) ในการที่จะศึกษา 2 กลุ่ม ระหว่างสัญวิทยาหรือสัญศาสตร์ นักคิดทฤษฎีต่างให้ความหมายและการตีความหมายอย่างไร จนกลายเป็นคำว่า สัญวิทยา หรือ Semiology

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะแนวคิดสัญวิทยา หรือ Semiology ซึ่งได้มีการอธิบายไว้มากมาย อันจะเชื่อมโยงมาสู่การใส่ตัวความหมาย และตัวถูกหมาย เป็นการถอดรหัส นำมาอธิบาย “เครื่องบายศรีรูปนาค” กับ “ศิลปะนาฏคดี” ในที่นี้ผู้วิจัยใช้คำว่า Signifier กับ Signified ที่เรียกว่า สัญญะ

สัญวิทยามีต้นกำเนิดมาจากผลงานของนักภาษาศาสตร์ เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857-1912) ซึ่งเป็นชาวสวิสเซอร์แลนด์ เป็นผู้ปฏิวัติความคิดทางภาษาศาสตร์ โซซูร์ เริ่มคิดต่างที่ไม่ใช่ภาษาศาสตร์ คือการมองวัตถุโลกภายนอก โดยแยกความคิด ภาษา และโลกภายนอก หัวใจสำคัญในความคิดของโซซูร์มีความเกี่ยวพันกันระหว่างความคิด (Concept) กับ เสียง/ภาพ (Sound/Image) และโซซูร์ได้ให้คำนิยามศัพท์ว่า ตัวหมาย (Signifier) แทนเสียง/ภาพ และสิ่งที่ถูกหมาย (Signified) แทนความคิด (Concept) จึงเรียกว่าเป็นการเกิดสัญญะของระบบภาษา (ธีรยุทธ บุญมี, 2551 : 63-64) ดังนั้น การมองด้านภาษาของโซซูร์จึงเป็นองค์รวมที่เป็นระบบ ช่วยทำความเข้าใจเพื่ออธิบายลักษณะปรากฏการณ์ทางภาษา หรือปรากฏการณ์ทางสัญญะได้ หรือเหตุการณ์ที่ขึ้นทางสังคมเป็นโครงสร้าง เป็นระบบอย่างไร จนกลายมาเป็นวัฒนธรรม ของมนุษย์ที่เกิดจากความสามารถทางภาษาของมนุษย์

เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ ได้อธิบายโดยเน้นประเด็นที่ว่า ความหมายของภาษามนุษย์นั้น เกิดจากหน่วยพื้นฐานที่เรียกว่า “สัญญะ” แต่สัญญะจะผลิตความหมายต้องประกอบด้วยส่วนสำคัญ 2 ส่วนประกอบกัน ได้แก่ รูปสัญญะ/ ตัวสื่อ / ตัวหมาย ซึ่งเรียกว่า “Signifier” กับ “ความ

หมายสัญลักษณ์” หรือความคิดที่ “รูปสัญลักษณ์” ต้องการสื่อเรียกว่า Signified ดังนั้นระหว่างตัวหมายกับความคตินั้น เป็นเรื่องของความบังเอิญไม่ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ตายตัว กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือความสัมพันธ์ระหว่างรูปสัญลักษณ์กับความหมายสัญลักษณ์ ซึ่งเกิดจากการแบ่งแยกด้วยวิธีคิดแบบแยกชิ้น สัญลักษณ์จึงใช้เครื่องมือที่สามารถวิเคราะห์ความหมายของวัฒนธรรมดังกล่าวได้ด้วยสาเหตุ 2 ประการคือ ประการแรก สัญลักษณ์มองทุกสิ่งทุกอย่างที่มนุษย์ประดิษฐ์คิดค้นได้เป็นสัญลักษณ์หมด ด้วยเหตุนี้ แก้ว แหวน นาฬิกา ปากกา แวนตา จึงสามารถตีความเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความหมายบางอย่าง ประการที่สอง สัญลักษณ์ของโซซูร์จะแบ่งองค์ประกอบภาษาของมนุษย์ออกเป็น 2 ส่วนด้วยกันคือ การพูด (Parole) และระบบภาษา (langue) การพูดเป็นเรื่องของปัจเจกแต่ละคนซึ่งจะมีลักษณะหลากหลายแตกต่างกันไปถึงแม้จะเป็นเรื่องเดียวกัน ในขณะที่ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ (Charles Sanders Peirce : 1839-1914) ได้ใช้คำว่า สัญลักษณ์ โดยกล่าวว่า สัญลักษณ์ กับ สัญลักษณ์ มีความหมายที่ใกล้เคียงกัน ดังที่ เทอร์ เร็นซ์ ฮอกส์ (Hawkes.1977 : 124) ได้ชี้ให้เห็นว่า คำว่า Semiology หรือสัญลักษณ์ เป็นคำนิยามที่ใช้เรียกกันในหมู่ของนักวิชาการยุโรป เพื่อแสดงและยอมรับวิธีคิดของโซซูร์ ซึ่งเป็นผู้ริเริ่มบุกเบิกแนวคิดสัญลักษณ์ ส่วนคำว่า Semiotics หรือสัญลักษณ์ เป็นคำนิยามของนักวิชาการอเมริกันเพื่อแสดงความเคารพในความคิดต่อ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ ซึ่งสองคำนี้มีความหมายไม่แตกต่างกันมากนัก เพียงหมายถึง การศึกษาระบบของสัญลักษณ์ (a system of signs) หรือศาสตร์ว่าด้วยสัญลักษณ์ (a science of signs) ซึ่งในข้อเท็จจริงแล้วในงานศึกษาของเพิร์ซนั้นเป็นการสานต่อแนวคิดในเรื่องสัญลักษณ์ของโซซูร์ที่ได้เปิดประเด็นไว้ แต่ไม่ได้ศึกษาอย่างละเอียด (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2555 : 8)

นอกจากนี้ ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ (1931) เป็นอีกบุคคลที่นิยาม คำว่า สัญลักษณ์ (Sign) และได้จัดองค์ประกอบไว้ โดยมี 2 ส่วน กล่าวคือ ส่วนที่เป็นตัวหมาย signifier และตัวหมายถึง Signified ได้ยกตัวอย่างว่า เมื่อเรายกมือขึ้นพนมระหว่างอก (signifier) ก็จะมี ความหมายถึงการแสดง ความเคารพ (Signified) และ Peirce ได้จัดประเภทของ Sign ออกเป็นกลุ่ม 3 ประเภท คือ 1) icon 2) index 3) symbol ซึ่งทั้งสามสิ่งนี้ได้นิยามให้ความหมายว่า “สัญลักษณ์ หรือ Sign คือสิ่งที่มีความหมายมากกว่าตัวของมันเอง” (กาญจนา แก้วเทพ. 2552 : 78-80) กล่าวได้ว่า โซซูร์ กับ เพิร์ซ มองสัญลักษณ์ และให้ความหมายเหมือนกัน เพียงเพิร์ซ ได้แยกหน่วยคำว่าสัญลักษณ์ออก เพื่อใช้ทำความเข้าใจในการสื่อสาร

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดสัญลักษณ์ (Semiology) หรือสัญลักษณ์ (Semiotics) ของ เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ เพื่อนำมาใช้ถอดรหัสเป็นแว่นขยายมาอธิบายว่า “บายศรีรูปนาคคำชะโนด” นี้ คือ ตัวหมาย “signifier” แต่ในขณะเดียวกันถูกใส่ความคิด “ตัวถูกหมาย” เรียกว่า Signified อยู่ด้วยกัน ทางปรากฏการณ์ของกระบวนการสร้างความหมายที่ได้ให้ตัวหมายหรือบายศรีรูปนาค ที่เป็นเครื่องบูชาและเป็นตัวแทน การตีความหมายจากงานทัศนศิลป์ทางภาษา

รูปลักษณ์หรือรูปสัญลักษณ์ เป็นตัวหมายของการแสดงให้เห็นถึงต้นแบบของการประกอบสร้างอยู่ในรูปแบบของงานปรานิทัศน์ศิลป์ แต่ในขณะเดียวกัน เครื่องบายศรี ก็ได้เป็นตัวถูกหมายของการแทนความหมายในฐานะของเครื่องบูชาที่เป็นภาษาอย่างหนึ่ง ทั้งภาษารูปธรรมและภาษานามธรรม ด้วยการประจุความหมายทางความคิดหรือตัวถูกหมายในอุดมคติผู้ประกอบสร้าง หรือเป็นการใส่รหัสทางความคิด ซึ่งการสร้างบายศรีมีวัตถุประสงค์ในการสร้างตัวตนทางวัฒนธรรม สังคม การใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมดั้งเดิม ได้เป็นตัวถูกหมาย นำมาแสดงความเป็นสัญลักษณ์ของการเคารพบูชา และเพื่อต้องการเรียกความศรัทธา ปลุกกระแสตามความนิยมและตามกระแสของวัฒนธรรมความเชื่อเรื่อนาคของกลุ่มคน

ในการนี้ การประจุความหมาย ให้ตัวหมายที่ทรงพลังและกลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้น ผู้ที่ทำหน้าที่ให้ความหมายหรือใส่ความคิดที่ถูกหมายของบายศรีรูปนาค นั้นคือ “ศิลปะนาคาคติ” ซึ่งผู้ที่เป็นทั้งตัวหมาย “Signifier” และตัวถูกหมาย “Signified” เข้ามามีบทบาทและสวมบททั้งความมีอยู่จริงในฐานะวัตถุสักการะและความเชื่อที่ทับซ้อนและเชิงซ้อนทางอำนาจอิทธิฤทธิ์ในกระบวนการกลายเป็นเครื่องบูชา นั้น ได้ถูกกลายเป็นตัวแทนสร้างความหมาย ซึ่งผู้ที่จะทำการใส่รหัสและถอดรหัสของตัวหมายและความคิดที่ถูกหมายของเครื่องบายศรี กล่าวได้ว่า เครื่องบายศรีรูปนาคเป็นสิ่งสำคัญในการทำประกอบพิธีกรรม เช่น การไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธนาคราช เพื่อประจุความหมายในการบูชาว่าบายศรีนั้น ๆ เป็นเสมือนตัวแทนหรือข้อแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ตนร้องขอ ภายใต้เงื่อนไขพิธีกรรม และเป็นปรากฏการณ์ทางการสื่อสารหรือใช้รูปสัญลักษณ์เป็นเครื่องมือการถ่ายทอด แต่ในขณะที่ S.Hall ได้เน้นว่า การผลิตและการสื่อสารเป็นปฏิบัติการทางการสร้างความหมาย (Signifying practice) ซึ่งไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ที่ถูกกำหนดตายตัวโดยตัวบท “การถอดรหัสไม่จำเป็นต้องสอดคล้องตามการใส่รหัส” (Hall, 1997) กล่าวได้ว่า มุมมองของฮอลล์ ได้คิดกระบวนการสร้างและถ่ายทอดความหมายของความเป็นจริงซึ่งต้องอาศัย “ภาษา” เป็นเครื่องมือในการส่งสารเพื่อจะถอดความหมาย โดยฮอลล์ ได้เน้นนิยามว่า “การเข้ารหัส” และ “การถอดรหัส” (กาญจนา แก้วเทพ 2541 : 35) แต่ ฮอลล์จำแนกการสื่อสารเป็นช่วงขณะ (Moment) ต่างๆ เช่น ฮอลล์เสนอช่วงขณะต่างๆ เป็นช่วงการผลิตการหมุนเวียน การกระจาย การบริโภค การผลิตซ้ำ (Hall. 1980 : 28) (ธีรยุทธ บุญมี. 2551 : 162)

ดังนั้น “เครื่องบายศรีรูปนาค” ที่เป็นทั้งตัวหมาย “Signifier” และตัวถูกหมาย “Signified” เข้ามามีบทบาทในฐานะของเครื่องบูชา ผู้เป็นตัวแทนหรือตัวสื่อระหว่างศิลปะนาคาคติ กับกระแสวัฒนธรรมความเชื่อ แต่ในขณะเดียวกันก็ต้องแสดงภาพพฤติกรรม ปัจเจกตัวตนผ่านสัญลักษณ์ในพิธีกรรมให้ประจักษ์แก่ชาวบ้าน และบุคคลที่เข้าร่วมพิธีกรรม

โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes. 1915-1980) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส เป็นหนึ่งในนักแนวคิดสัญวิทยา ได้ให้ความหมายว่า มายาคติ คือ การสื่อความหมายด้วยคติความเชื่อทาง

วัฒนธรรม ซึ่งกลบเกลื่อนให้เป็นที่รับรู้เสมือนว่าเป็นธรรมชาติ เป็นกระบวนการการลงให้หลงอย่างหนึ่ง แต่ก็มีได้หมายความว่ามายาคติเป็นการโกหกหลอกลวงแบบปั่นน้ำเป็นตัวหรือโฆษณาชวนเชื่อ มายาคติมิได้ปิดบังอำพรางสิ่งใดทั้งสิ้น ทุกอย่างปรากฏต่อหน้าอย่างเปิดเผย จนไม่ทันสังเกตว่ามันเป็น สิ่งประกอบสร้างทางวัฒนธรรม แต่เรานั้นเองที่ “หลง” คิดว่าค่านิยมที่เรายึดถืออยู่คือธรรมชาติ เรียกได้ว่า วัฒนธรรมกับธรรมชาติ โดยได้เขียนบทความเกี่ยวกับ ‘โลกของมวดยปล้ำ’ ในหนังสือ Les Lettres Nouvelles (นวนวรรณคดี) ใช้วิเคราะห์ที่ในมายาคตินี้ แนวทางสัญวิทยา มีลักษณะเหมือน ภาษาหรือกระบวนการสื่อความหมายโดยพิจารณาธรรมชาติของหน่วยสื่อความหมาย เพื่อทำความเข้าใจความหมายที่ถูกสื่อออกมา เรียกว่า สัญญะ (Sign) สัญญะประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่รับรู้ได้ด้วย ประสาท รูปสัญญะ หรือ Signifier กับความหมายที่สื่อออกมา ความหมายสัญญะ หรือ Signified อาจปรากฏในรูปภาพ (นพพร ประชากุล. 2551 : 5-9)

ในขณะที่ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2555 : 91) ได้แปลความหมายมายาคติของ บาร์ตส์ กระบวนการสร้างมายาคติ และเรียกสิ่งที่เป็นผลลัพธ์/ผลผลิตของกระบวนการนี้ ว่ามายาคติ (Mythologies; Barthes 1972) มายาคติ เป็นการสื่อความหมายทางวัฒนธรรมที่ใช้สัญญะในทำนองเดียวกับในบริบทของเกมส์มวดยปล้ำ บาร์ตส์ชี้ให้เห็นว่า “ร่างกาย” อันอ้วนและดูอูจาดตาของนักมวดยปล้ำชื่อโตแวง ถูกใช้เป็นหน่วยสัญญะสื่อถึง “จิตใจ” อันเลวทรามต่ำช้า นอกจากจะด้วยการอาศัยคติชาวบ้านในเรื่อง “รูปชั่ว = ใจทราม” แล้ว ยังเกิดความสัมพันธ์เชิงเปรียบเทียบกับนักมวดยปล้ำคนอื่นๆ เช่น เทียบกับร่างลำตัวของมาโซด์ซึ่งมีความโสมภพกับออร์ซานอผู้อ่อนช้อยที่สื่อภาพของ “นางร้าย” คือเป็นผลมาจากการใช้สัญญะสื่อความหมาย ให้เห็นถึงรูปโฉมอัปลักษณ์ถูกใช้เพื่อสื่อถึงความเลว ทั้งนี้ เพราะบทบาทที่ได้รับคือการสื่อสารถ่ายทอดทางภาพลักษณ์ ซึ่งสอดคล้องกับรูปลักษณ์ทางกาย ด้วยการ ใช้สัญญะแบบนี้ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือปรากฏการณ์ร่วมกันเป็นเครือข่ายของร่างกายนักมวดยปล้ำ เหล่านี้ทำให้นัยยะของแต่ละคนปรากฏโดดเด่นออกมา

ทั้งนี้ บาร์ตส์ถอดรหัสมวดยปล้ำว่า เป็นตัวละครในการแสดง เป็นมหรสพอันยิ่งใหญ่ เป็นเวทีที่สมจริงแต่เป็นเพียงการเสแสร้ง การสร้างอารมณ์ ความจริงหรือความลวงไม่ใช่ประเด็นของ บาร์ตส์ แต่กลับชี้ให้เห็นว่า เป็นการแสดงสถานการณ์เชิงคุณค่าทางวัฒนธรรม และบาร์ตส์ยังกล่าวอีกว่า มวดยปล้ำไม่ได้บอกความหมายที่ตรงตัว แต่เป็นกีฬาที่พิสูจน์ความเป็นเลิศ เก่ง ที่ช่อนและแฝง ความหมายอยู่ รวมไปถึงการใช้ชีวิตผู้คนในสังคม (วรรณพิมล อังคศิริสรรพ. 2551 : 25-38) แต่ในขณะเดียวกัน บาร์ตส์ให้เรามองสิ่งที่ไซซูร์ย้าว่าสัญญะมีลักษณะไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แต่เป็นไปตามใจหรือยถากรรม มวดยปล้ำจึงถูกนำมาใช้เป็นบทเรียนทางคุณธรรมหรือเป็นละครศีลธรรม สะท้อนให้เห็นถึงความยุติธรรมในโลกของความเป็นจริงและสามารถสะท้อนความไม่ยุติธรรมในชีวิตได้ เช่นเดียวกับที่ไซซูร์ กล่าวไว้ว่า มีสัญญะบางตัวที่มีแรงจูงใจจากความคล้ายคลึงกับธรรมชาติ บาร์ตส์จึง

นำไปสู่แนวคิด 3 ท่าน คือ เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (Ferdinand de Saussure), โรล็องด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) และฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard) มาเป็นแนวคิดเพื่อถอดรหัสงานวิจัย ทั้งนี้ผู้วิจัยจะนำระบบวิธีคิดความเป็นสัญลักษณ์มาใช้อธิบายเครื่องบายศรีรูปนาค เพื่อเป็นแนวขยายมองและอธิบายตัวบท ซึ่ง เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ ใช้คำว่า ตัวหมาย (Signifier) กับ ตัวถูกหมายหรือความคิดที่รูปสัญลักษณ์ (Signified) โรล็องด์ บาร์ตส์ ใช้คำว่า มายาคติหรือการสื่อความหมายทางวัฒนธรรม และ ฌอง โบดริยาร์ด ใช้คำว่า ภาพเสมือนจริง/สัญลักษณ์/ภาพจำลอง เพราะแต่ละคนต่างใช้ความคิดมุมมองถอดรหัสไม่เหมือนกัน โดยทั้ง 3 คนให้ความคิดจากหน่วยพื้นฐานที่เรียกว่า สัญลักษณ์เดียวกันทั้งหมด เป็นเพียงภาษาหรือตัวแทน ใช้แทนเพื่อการอธิบายความหมายของสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมา เพื่อใส่ความหมายเข้าไปในตัวบทและบริบทเหล่านั้น

จากการศึกษาข้อมูลข้างต้น ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดสัญลักษณ์มาอธิบายและถอดรหัสความเป็นศิลปะนาคาคติทางสัญลักษณ์ มาปรับใช้ในงานวิจัย ในตัวบท (Text) และในบริบท (Context) ผ่านสัญลักษณ์ที่แสดงความหมายในการประดิษฐ์พิธีกรรมใหม่ ที่ถูกบรรจุความหมายเครื่องบูชา ผ่านสื่อสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายว่า เครื่องบายศรีรูปนาค คือการประดิษฐ์วัฒนธรรมหรือพิธีกรรม ซึ่งภาพตัวแทนในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ แสดงมุมมองทางสังคมและวัฒนธรรมด้านความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนกับกระแสวัฒนธรรม พื้นที่พิธีกรรมของคนหลากหลายกลุ่ม กลายเป็นกระแสความศรัทธาของคนในวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค

บายศรีรูปนาค คือ ตัวหมาย ซึ่งเรียกว่า “Signifier” หรือตัวแทนของเครื่องบูชาที่ถูกสร้างขึ้นมาได้ประจุกความหมายและในขณะเดียวกันก็ได้ให้ “ความหมายสัญลักษณ์” หรือความคิดที่ “รูปสัญลักษณ์” ต้องการสื่อเรียกว่า Signified เพื่อต้องการสื่อให้เห็นเครื่องบูชานี้เป็นตัวแทนของลูกหลานพญานาคหรือบริวารนาค ผู้ให้ความเคารพนับถือศรัทธาพญานาค เป็นสัญลักษณ์ในรูปสัญลักษณ์ของความเชื่อพิธีกรรม ทั้งนี้ยัยสำคัญของศิลปะนาคาคติ คือตัวหมาย หรือ “signifier” รวมทั้งตัวถูกหมายหรือความคิดในรูปสัญลักษณ์เช่นกัน แต่ศิลปะนาคาคติจะเป็นผู้ถอดรหัสตัวหมาย คือเครื่องบายศรีรูปนาค ด้วยกระบวนการกลายเป็นศิลปะนาคาคติ โดยมีความเป็นเครื่องบูชาอยู่ในความเป็นศิลปกรรมที่เป็นตัวแทนหรือตัวแสดงสำคัญในตัวบท ซึ่งผ่านพิธีกรรมที่ถูกผลิตจากความทรงจำของกลุ่มคน

ด้วยเหตุดังกล่าว สัญลักษณ์หรือ Sign ของบายศรีรูปนาค มีอานุภาพที่ศักดิ์สิทธิ์ในการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดเป็นปรากฏการณ์การสวมบทของมายาคติ ได้กลายเป็นผู้ดำรงฐานะความเป็นเครื่องบูชาเทพ แต่ในขณะเดียวกันสิ่งที่ถูกทับซ้อน ถูกแสดงออกทางกระบวนการสร้างความหมาย ซึ่งเครื่องบายศรีดังกล่าวสวมบทภาพแทนของความเป็นเครื่องบูชาพญานาคในพิธีกรรมเพื่อสื่อและรับสารจากพญานาคอยู่ในสัญลักษณ์คือตัวหมาย ภายใต้ภาพตัวแทนระหว่างโลกความเป็นจริงและโลกแห่งอุดมคติ สิ่งที่ร่างทรงถ่ายทอดสู่สายตาให้กับพลวัตที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกศรัทธา

และในขณะที่เดียวกันเครื่องบายศรีได้แสดงความเป็นภาพตัวแทนที่สื่อสารออกมาได้ในพิธีกรรม ซึ่งเป็นเวทีที่ยิ่งใหญ่ที่มีการแสดงออกซึ่งความศรัทธา

ผู้วิจัยได้นำงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทฤษฎีสัญวิทยา มาศึกษาเพื่อปรับใช้ในการอธิบายสัญลักษณ์ที่เป็นปรากฏการณ์ในพิธีกรรม/ประเพณี ดังต่อไปนี้

สัญลักษณ์ซึ่งแฝงอยู่ในพิธีกรรม เช่น การสวมใส่ชุดขาว เครื่องบูชา พานบายศรี ของไหว้วัว เป็นต้น สิ่งของเหล่านี้มิได้มีแต่ความหมายเพียงหนึ่งอย่างเท่านั้น แต่ยังมี ความหมายที่สองแฝงอยู่ ซึ่งคนที่เข้าใจได้จะต้องอาศัยความรู้ ประสบการณ์ในการตีความ ซึ่งส่งผลต่อกระบวนการสื่อสาร และทำความเข้าใจ

พจน์ ตั้งยีนยง (2555) ศึกษาเกี่ยวกับ ทฤษฎีห้าธาตุ สัญลักษณ์ในวัฒนธรรมอาหารจีน โดยใช้แนวคิดสัญวิทยาของ โรลองด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) นักทฤษฎีสัญวิทยา ที่กล่าวว่า การใช้วัตถุสิ่งของต่างๆ ในสังคมก็ถูกทำให้กลายเป็นสัญลักษณ์ นักสัญวิทยาสนใจศึกษาระบบสัญลักษณ์อื่นๆ นอกเหนือจากภาษาที่มีบทบาทหน้าที่การสื่อสารสร้างความหมายในชีวิตประจำวันของคนในสังคม ดังนั้นหน่วยสื่อความหมายหรือสัญลักษณ์ของสัญวิทยาจึงมีจำนวนมากและแตกต่างกันไป อาทิ เสื้อผ้า อาหาร เครื่องดื่ม เครื่องเรือน เครื่องเขียน รถยนต์ อาหาร เป็นต้น เป็นระบบการสื่อสาร หรือระบบการสื่อความหมายประเภทหนึ่งที่เกิดจากผลิตภัณฑ์อาหาร วิธีการปรุง พฤติกรรมการกิน เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าสัญลักษณ์ของสัญวิทยา ได้แก่ บรรดาสรรพสิ่งต่างๆ ที่ห่อหุ้มเราอยู่ในสังคม และความหมายของสัญลักษณ์เหล่านี้ก็ขึ้นอยู่กับรหัส กฎเกณฑ์ หรือระบบวัฒนธรรมของสังคมนั้นๆ ระบบการสื่อสาร การสื่อความหมายจะทำหน้าที่อ้างและสืบทอดค่านิยมต่างๆ ของระบบสังคมให้สืบเนื่องต่อไป มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีความสามารถพิเศษ คือ สามารถใช้ทุกสิ่งทุกอย่างมาเป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องมือสื่อสารได้ ดังนั้นในการเข้ารหัสของมนุษย์จึงไม่จำกัดเฉพาะเพียงรหัสการมองเห็นเท่านั้นแต่ครอบคลุมถึงสี กลิ่น รสด้วย นอกจากนี้ยังมีการศึกษาระบบอาหารในวัฒนธรรมจีนในมุมมองด้านการสื่อความหมาย โดยศึกษาองค์ประกอบของระบบอาหารการกินและการถอดรหัสค้นหากฎเกณฑ์ปัจจัยที่ควบคุมอยู่เบื้องหลังการใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ในวัฒนธรรมอาหารจีน อีกทั้งวิเคราะห์ชุดความคิดว่า วัฒนธรรมอาหาร “ติดตั้ง” ให้กับชาวจีนนี้มีอิทธิพลต่อสังคมวัฒนธรรมจีนด้วยเช่นกัน

ณัชชญนพ สุกใส (2552) ศึกษาเรื่อง “กระบวนการสร้างความหมายและมูลค่าของจตุคามรามเทพในบริบทสังคมแบบพหุนิยม” พบว่า กระบวนการผลิตวัตถุมงคลจตุคามรามเทพ ดำรงอยู่ในพื้นที่ที่เป็นจังหวัดนครศรีธรรมราชปัจจุบันมาอย่างยาวนาน แต่การผลิตจตุคามรามเทพในฐานะวัตถุมงคลที่สื่อรูปสัญลักษณ์และความหมายสัญลักษณ์ การใส่ความหมายว่าเป็นศักดิ์สิทธิ์ ชลิ่ง แต่รูปสัญลักษณ์ดังกล่าว คือ การใส่รหัสเพื่อการถอดความหมาย ซึ่งในการถอดความหมายผู้ถอดความหมายย่อมได้ความหมายที่ต่างกัน อย่างไรก็ตามความเชื่อวัตถุมงคลจตุคามรามเทพ ได้กลายมาเป็นสินค้าและสินค้าเชิงสัญลักษณ์อย่างชัดเจน และเปลี่ยนความหมายจากการเป็นเพียงสิ่งศักดิ์สิทธิ์สู่การเป็นสินค้าที่มี

ความศักดิ์สิทธิ์ การโฆษณาประชาสัมพันธ์ ได้เปลี่ยนความหมายและเพิ่มมูลค่าให้กับวัตถุมงคลจตุคามรามเทพ ในบริบททางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมของจังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีลักษณะเป็นสังคมบริโภคนิยมที่มีส่วนสำคัญให้เกิดความเฟื่องฟูของการบริโภควัตุมงคลจตุคามรามเทพ การผลิตวัตถุมงคลจตุคามรามเทพ คือ กระบวนการประกอบรูปสัญลักษณ์เพื่อให้ความหมายสัญลักษณ์ โดยปกติวัตถุมงคลจตุคามรามเทพในแต่ละรุ่น จะประกอบด้วยการรวมรูปสัญลักษณ์ย่อยต่างๆ เช่น รูปสัญลักษณ์ท้าวจตุคามรามเทพ รูปสัญลักษณ์เมือง 12 นักษัตรีย์ รูปสัญลักษณ์พญาราหูอมจันทร์แปดทิศ รูปสัญลักษณ์ธรรมจักร รูปสัญลักษณ์พญานาคราช รูปสัญลักษณ์ยันต์ และคาถา และรูปสัญลักษณ์ของมวลสาร โดยรูปสัญลักษณ์แต่ละรูปมีความหมายสัญลักษณ์ย่อยของตัวเอง แต่ความหมายที่ถูกมุ่งเน้นให้เกิดขึ้นในวัตถุมงคลจตุคามรามเทพที่ผลิตในนครศรีธรรมราช ได้แก่ “สิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งที่เป็นมงคล สิ่งที่ทำให้แคล้วคลาด สิ่งที่ทำให้สมบูรณ์ พูนสุขของเมืองนครศรีธรรมราช หรืออาณาจักรตามพรลิงค์ หรืออาณาจักรแห่งทะเลใต้” หรืออาจจะหมายถึง “บูรพกษัตริยาของอาณาจักรทะเลใต้ ผู้ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ยิ่งใหญ่ ผู้มีอำนาจกว้างไกล ผู้สร้างความสำเร็จพูนสุข ให้กับนครศรีธรรมราช หรืออาณาจักรตามพรลิงค์” เป็นต้น

สัญวิทยา (Semiology) หรือสัญศาสตร์ (Semiotics) เป็นศาสตร์ที่เพิ่งได้รับการพัฒนาอย่างจริงจังในช่วงต้นศตวรรษที่ 20 โดยมีนักวิชาการหลายท่านเช่น ชาร์ล เพียร์ส (C. Peirce) ปี 1839-1914 นักปรัชญาสังคมชาวอเมริกัน และ เฟอร์ ดินันด์ เดอ โซซูร์ (F. de Saussure) ปี 1857-1913 นักภาษาศาสตร์ชาวสวิส ซึ่งปัจจุบันทฤษฎีดังกล่าวได้รับความนิยมในการใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสารในรูปแบบต่างๆ (กาญจนา แก้วเทพ, 2552)

สัญวิทยาตามแนวคิดของเพียร์ส (C. Peirce) ได้ให้ความสนใจในความสัมพันธ์ระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริงที่จะมีองค์ประกอบ 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) โดยจัดแบ่งประเภทของสัญลักษณ์ (Sign) ออกเป็น 3 แบบ

- 1) ไอคอน (Icon) เป็นสัญลักษณ์ที่มีรูปร่างหน้าตาคล้ายกับ วัตถุมากที่สุด เช่น ภาพถ่าย รูปปั้น รูปวาด โดยการถอดรหัสของ Icon เพียงแค่เห็นก็สามารถถอดความหมายถึงตัววัตถุได้ง่าย
- 2) อินดิคส์ (Index) เป็นสัญลักษณ์ที่มีความเกี่ยวพันแบบเป็น เหตุเป็นผลโดยตรงกับวัตถุที่มีอยู่จริงเช่น คิวไฟเป็น Index ของไฟหรือรอยเท้าสัตว์ก็จะเชื่อมโยงถึงสัตว์ การถอดรหัสของ Index จึงจำเป็นต้องอาศัยเหตุผลเชื่อมโยงเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่าง Index กับวัตถุจริง
- 3) ซิมโบว์ (Symbol) เป็นสัญลักษณ์ที่ไม่มีความเกี่ยวพัน เชื่อมโยงอันใดเลยระหว่างตัวสัญลักษณ์กับวัตถุจริง หากแต่ความหมายเกิดจากการตกลงร่วมกันในหมู่ผู้ใช้สัญลักษณ์เช่น ตัวอักษรหรือโลโก้ต่างๆที่สร้างขึ้น การถอดรหัสจึงจำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ร่วมกันของผู้ใช้สัญลักษณ์

สัญญะตามแนวคิดของ เดอ โซซูร์ (F. de Saussure) ให้ความสนใจกับความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมาย (Signifier) และตัวหมายถึง (Signified) โดยระบุว่า สัญญะทุกอย่างจะมี 2 มิติ มิติที่หนึ่งคือมิติที่เป็นส่วนร่วมซึ่งเรียกว่า “Language” หรือหลักเกณฑ์ที่ใช้ และมิติที่สองเรียกว่า “Speech” หรือลีลาการใช้ โดยโซซูร์ยังเสนอว่า สัญญะย่อยตัวหนึ่งจะยังไม่มีความหมายในตัวเองจนกว่าจะไปเทียบเคียงกับสัญญะย่อยตัวอื่นๆที่อาศัยการเปรียบเทียบแบบคู่ตรงข้าม (Binary Opposition)

เฟอร์ ดินันด์ เดอ โซซูร์ (F. de Saussure) ได้ทำการแยกแยะประเภทและระดับของความหมายที่บรรจุอยู่ในสัญญะออกเป็น 2 ประเภท ประเภทแรกคือ ความหมายโดยอรรถ (Denotative Meaning) อันได้แก่ ความหมายที่เข้าใจกันตามตัวอักษรซึ่งเป็นความหมายที่เข้าใจตรงกันโดยส่วนใหญ่ตัวอย่างเช่น ความหมายที่มีการระบุในพจนานุกรม เช่น แม่ คือสตรีผู้ให้กำเนิดลูกหมี่เป็นสัตว์สี่เท้า เป็นต้น ส่วนประเภทที่สองคือ ความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) ได้แก่ ความหมายทางอ้อมที่เกิดจากข้อตกลงหรือความเข้าใจเฉพาะกลุ่ม หรือเกิดจากประสบการณ์เฉพาะของบุคคล เช่น เวลาพูดถึง “แม่” บางคนอาจนึกถึงความอบอุ่นบางคนอาจนึกถึงความเข้มงวด หรือบางคนอาจนึกไปถึงประสบการณ์อันขมขื่นเนื่องจากโดนแม่ทิ้งในวัยเด็ก

ต่อมา นักสัญญวิทยาอย่างโรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ได้สนใจศึกษาสัญญะประเภท ความหมายโดยนัย (Connotative Meaning) เนื่องจากมองว่าเป็นความหมายที่มีความสำคัญอย่างแท้จริงในแง่ของการรับรู้ และความหมายโดยนัยนี้ยังสามารถอธิบายไปได้อีกหลายแนวคิด ซึ่งการความหมายในขั้นนี้จะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วยซึ่ง ไม่ได้เกิดจากตัวของสัญญะเอง เป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสัญญะกระทบกับความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา ซึ่งสัญญะในขั้นนี้จะทำหน้าที่ 2 ประการ คือ ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) ซึ่ง Barthes เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด บิดเบือนฐานะการเป็นสัญญะของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่มีความหมาย "ความคุ้นชิน"

ทั้งนี้ Barthes อธิบายเพิ่มเติมใน 2 ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับ Power ดังนี้

1) ถ้ามี Power ก็สามารถ Upgrade Connotative Meaning ของบางคนให้กลายเป็น Denotative Meaning ได้ Denotative Meaning คือความหมายที่ทุกคนยอมรับกัน เช่น แม่คืออะไร ? แม่ คือ ผู้หญิงที่ให้กำเนิด ลูก แต่พอลถามแต่ละคนก็จะให้ความหมายคำว่า แม่ ที่แตกต่างกัน แต่ละคนก็จะมีหลายๆ Connotative Meaning แต่ถ้าใครที่มีอำนาจมากกว่าก็สามารถจะย้าย Connotative Meaning ขึ้นไปเป็น Denotative Meaning ได้

2) Lock ความหมายของ Connotative บางอย่างเอาไว้เป็น Code เช่น ยิว คนส่วนใหญ่ไม่ได้ใช้ในความหมายของความเป็นคนหน้าเลือดแต่หมายถึง คนงก เหมือนเวลาใช้คอมพิวเตอร์เวลาจะสั่ง print เปิดเครื่องมาจะขึ้นเลยว่า All หรือ Current page คือ lock ไว้แล้ว การให้ความหมายก็เหมือนกัน คำบางคำจะถูก lock ความหมายไว้แล้ว และเราก็ไม่รู้จะไปแก้ไขอย่างไร

2. แนวคิดเรื่องการประดิษฐ์ประเพณี (Invention of tradition)

อีริค ฮอบสบอว์ม (Hobsbawm. 1983 : 1-14) ได้นำเสนอแนวคิดการประดิษฐ์ประเพณีในชื่อหนังสือ The Invention of Tradition แนวความคิดนี้เริ่มใช้โดยฮอบสบอว์มและเรนเจอร์ (Terence Ranger) ซึ่งเป็นนักประวัติศาสตร์ เพื่ออธิบายปรากฏการณ์ของการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ในยุโรปเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 และประเทศอาณานิคมของยุโรปเพื่อตอบรับการจัดระเบียบโลกใหม่ ในสังคมที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว หัวใจสำคัญที่ ฮอบสบอว์มได้อธิบาย “ประเพณีประดิษฐ์” ไว้ในบทนำของหนังสือเล่มนี้ว่า “ไม่มีสิ่งใดที่ปรากฏอยู่ ณ ปัจจุบันปราศจากรากเหง้าหรือความเป็นมาจากอดีต สิ่งที่ปรากฏออกมาต่างล้วนเชื่อมต่อกับความทรงจำในอดีตเสมอ” หรือ “ล้วนเป็นการใช้หลักปัจจุบันย้อนคืนสู่อดีต” ฮอบสบอว์มอ้างถึงประเพณีประดิษฐ์บนเกาะอังกฤษหลายอย่างว่า สำหรับรูปแบบประเพณีที่ดูเหมือนมีความเป็นมายาวนานที่ปรากฏในปัจจุบัน แท้จริงแล้วมันก็คือผลผลิตของยุคหลังคริสต์ศตวรรษที่ 19-20 “ประเพณี” ซึ่งปรากฏหรือกลายเป็นสิ่งเก่าแก่หลายอย่าง แท้จริงแล้วเพิ่งถือกำเนิดเมื่อเร็ว ๆ นี้ และบางทีมันเป็นสิ่งที่ได้ถูกสร้างหรือ “ประดิษฐ์” ขึ้นมาใหม่ หลายคนคุ้นเคยกับวิทยาลัยเก่าแก่ของอังกฤษ ซึ่งทำให้คิดไปว่าเป็นสถาบันที่สืบเนื่องมาจาก “ประเพณี” ท้องถิ่นที่รายรอบ เช่นเดียวกันกับงานรื่นเริงประจำปี การร้องเพลงสวด (Carol) ใน หอสวดของ King’s College และ Cambridge ใน Christmas Eve รวมทั้งการก่อรูปจุดเริ่มต้นการประชุมของสมาคมวารสารประวัติศาสตร์ “Past & Present” ที่ใช้หลักการย้อนปัจจุบันคืนสู่อดีต “การประดิษฐ์ประเพณี” ได้ถูกใช้อย่างกว้างขวาง โดยการประดิษฐ์ การสร้าง และการสถาปนารูปใหม่ (Formally Institute) และการอุบัติขึ้นใหม่ ในความผิดแผกจากรูปแบบเดิมเล็กๆ น้อยๆ ช่วงเวลาใดช่วงเวลานึง หรือบางครั้งก็อาจเป็นการเกิดขึ้นใหม่อีกครั้งด้วยตัวของมันเองอย่างยิ่งใหญ่และรวดเร็ว งานคริสต์มาสของกษัตริย์ที่แผ่กว้างไปทั่วเกาะอังกฤษ ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นราชประเพณีอันแสนยาวนาน แต่แท้จริงแล้วก็เพิ่งจะถูก “ประดิษฐ์” ขึ้นในปี พ.ศ. 2475 นี้เอง

ฮอบสบอว์ม ได้ให้ความหมาย “ประเพณีประดิษฐ์” (Invented Tradition) ว่า หมายถึง ชุดหนึ่ง ๆ ของปฏิบัติการ (A Set of Practice) ซึ่งโดยทั่วไปมักจะถูกกำหนดขึ้นจากผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า สร้างเป็นกฎเกณฑ์ให้เกิดการยอมรับ ปรากฏในรูปของสัญลักษณ์หรือพิธีกรรม ที่

ถูกให้ความหมายด้านคุณค่า มีการส่งทอดด้วยการผลิต-กระทำซ้ำ และแสดงออกอย่างต่อเนื่องโดยอัตโนมัติจนกลายเป็นบรรทัดฐานทางสังคม ลักษณะของประเพณีประดิษฐ์จะแสดงถึงความต่อเนื่องเชิงประวัติศาสตร์กับอดีต “ประเพณีใหม่” ที่จะจัดวางตนเองลงไปนั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นอดีตที่ยาวนาน เช่น โบสถ์แบบโกธิคถูกผลิตซ้ำโดยรัฐสภาอังกฤษหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายใต้กระบวนการคัดสรร ตัดทิ้งบ้างบางส่วน บางช่วงเวลา ประเพณีประดิษฐ์จะมีการอ้างถึงประวัติศาสตร์ระยะแรก ๆ มันมักจะถูกขนานรับในสภาพคล้าย ๆ กับนิยายหรือเรื่องแต่ง จากการที่รูปแบบ “ประเพณีที่เพิ่งถูกประดิษฐ์” ถูกจัดให้ละม้ายกับสภาพอดีต มิเช่นนั้นก็เป็นกร “ปลุก” หรือสถาปนาอดีตขึ้นมาใหม่ กึ่งบังคับกึ่งความจำเป็นในการปฏิบัติซ้ำ มันจึงมักเป็นภาพขัดแย้งระหว่างภาพอันมั่นคงของอดีตและความเคลื่อนไหวที่เม่งที่ของโลกสมัยใหม่ ประเพณีประดิษฐ์จึงเป็นหนึ่งในความพยายามจัดสร้าง และจัดวางตนเองลงไปให้เป็นโครงสร้าง และส่วนประกอบของชีวิต-สังคมปัจจุบันในที่สุด

แม้ว่าตัวของประเพณีที่ถูกประดิษฐ์ขึ้น จะดูเหมือนว่ามีความมั่นคงและไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ซึ่งเรียกว่า “ประดิษฐ์กรรมทางประเพณี” (Invention of Tradition) “ประเพณี” (Tradition) ในความหมายข้างต้น จึงมีนัยยะที่แตกต่างจาก “ขนบธรรมเนียม” (Custom) ซึ่งมีบทบาทสำคัญในสังคมดั้งเดิม เนื่องจาก “ขนบธรรมเนียม” เป็นสิ่งที่ยังมีความเปลี่ยนแปลง มีนวัตกรรมที่สืบเนื่องมาจากลักษณะก่อนหน้านั้น นอกจากนี้ “ประเพณี” ยังเป็นสิ่งที่แตกต่างจาก “ธรรมเนียม” (Convention) หรือ “ระเบียบแบบแผน” (Routine) ด้วย เพราะ “ธรรมเนียม” และ “ระเบียบแบบแผน” ไม่มีนัยเชิงพิธีกรรมหรือหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ มันเป็นเรื่องเชิงเทคนิค (Technical) มากกว่าเชิงอุดมการณ์ (Ideological) ดังนั้น แก่นสาร (The Object) ของ “ประเพณี” ที่ได้รับการประดิษฐ์หนึ่ง ๆ จึงอ้างถึงและแสดงออกถึงความแน่นอนด้วยรูปแบบทั่วไปในการปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม ประเพณีประดิษฐ์ก็ได้ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อให้เกิดการบรรลุความปรารถนาในการเปลี่ยนแปลง หรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งใหม่ การกดทับบางส่วนของประวัติศาสตร์ ที่ไม่ต้องการให้เกิดความทรงจำ การแสดงสิ่งที่ไม่ใช่ความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์บ่อยๆ ทั้งนี้ เพราะว่าแม้แต่ขนบธรรมเนียมหรือกฎหมายยังคงแสดงให้เห็นถึงการผสมรวมของสิ่งที่สามารถดัดแปลงได้ การเปียงเบน “ขนบธรรมเนียม” การเปลี่ยน “ประเพณี” ด้วยการรวมกันของสิ่งอื่นในขนบธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติเป็นประจำ ดังนั้น ขนบธรรมเนียมและชีวิตประจำวัน จึงไม่ใช่ “ประเพณีประดิษฐ์” “ไม่ว่าโดยหน้าที่หรือเหตุผลของมัน

ในช่วงสองศตวรรษที่ผ่านมา ความเปลี่ยนแปลงซึ่งเกิดขึ้นในขอบเขตที่กว้างขวางและในอัตราที่รวดเร็ว ทำให้ชุมชนและโครงสร้างอำนาจแบบเดิมที่ไม่สามารถปรับตัวรับความเปลี่ยนแปลงได้ ต้องสูญสลายไปและเกิดการประดิษฐ์สร้างประเพณีใหม่ขึ้นมาทดแทน โดยอาจจะมีการประยุกต์ใช้ของเก่าในเงื่อนไขบริบทใหม่ หรือการใช้รูปแบบเก่าเพื่อจุดประสงค์ใหม่ สิ่งเหล่านี้ได้

ถูกดัดแปลง ถูกทำให้เป็นพิธีกรรม และถูกทำให้เป็นสถาบัน หรือกรณีที่เป็นสัญลักษณ์ใหม่ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ อาทิ เพลงหรือธงชาติ ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการทำให้ “ชาติ” ปรากฏเป็น ตัวตนที่มีสัญลักษณ์ประกอบความเป็นชาติ อย่างไรก็ตาม ประเพณีประดิษฐ์ตั้งแต่ยุคปฏิวัติ อุตสาหกรรมเป็นต้นมา แบ่งได้ 3 ประเภท ซึ่งยังมีความคาบเกี่ยวทับซ้อนกันอยู่ คือ

1. ประเภทที่สถาปนาหรือสร้างสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางสังคม (Social Cohesion) หรือความเป็นสมาชิกของกลุ่ม ทั้งที่เป็นชุมชนแท้และชุมชนเทียม
2. ประเภทที่สถาปนาและสร้างความชอบธรรมให้กับสถาบัน สถานการณ์ สถานภาพ หรือความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
3. ประเภทที่มีเป้าหมายหลักเพื่อการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) อบรม สั่งสอนในเรื่องความเชื่อ ระบบคุณค่า และแบบแผนพฤติกรรมต่าง ๆ

ฮอบสบอว์มตั้งข้อสังเกตว่า ในชีวิตส่วนตัว (Private Lives) ของผู้คนส่วนใหญ่ และในชีวิตของกลุ่มวัฒนธรรมย่อยที่อยู่เฉพาะในกลุ่มของตัวเอง ประเพณีประดิษฐ์สามารถเข้าไปมีอิทธิพล ต่อชีวิต เข้าไปทดแทนขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม ที่เสื่อมสลายไปแล้วได้เล็กน้อยเพียงบางส่วน เท่านั้น ในชีวิตประจำวันของคนในสังคม ที่เปลี่ยนแปลงการใช้ชีวิตประจำวัน ประจำปี หรือวงจรชีวิต ของผู้ชายผู้หญิง ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยประเพณีที่เคยปฏิบัติมา หากแต่ขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ภายนอก ของเศรษฐกิจ เทคโนโลยี ระบบราชการ การตัดสินใจทางการเมืองและพลังอื่น ๆ มากกว่า นอกจากนี้ โอกาสที่ประชาชนจะได้ออกมาสังเกตถึงความเปลี่ยนแปลงของชาติ มักจะเป็นโอกาสที่โยงอยู่กับ สัญลักษณ์และวิถีปฏิบัติทางพิธีกรรม ซึ่งส่วนใหญ่แล้วเป็นสิ่งที่ใหม่ในเชิงประวัติศาสตร์ และเป็นสิ่งที่ถูก ประดิษฐ์ขึ้น กล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งนี้นักประวัติศาสตร์จะได้ประโยชน์จากการศึกษาประเพณี ประดิษฐ์ คือ การสะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของมนุษย์กับอดีต

ทั้งนี้เนื่องจาก “ประเพณีประดิษฐ์” ทั้งหลายมักใช้ประวัติศาสตร์เป็นสิ่งสร้างความชอบธรรม ในการกระทำและเชื่อมประสานสายสัมพันธ์ระหว่างผู้คน บ่อยครั้งที่มันได้กลายเป็น สัญลักษณ์การต่อสู้ ประวัติศาสตร์กลายเป็นส่วนหนึ่งของกองทุนความรู้ อุดมการณ์ของชาติ รัฐ และ ขบวนการเคลื่อนไหวที่ถูกเลือก ถูกเขียน ถูกวาด ถูกทำให้เป็นสถาบัน “ประเพณีประดิษฐ์” จึงเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์อย่างมากกับประเพณีกรรมทางประวัติศาสตร์ที่เรียกว่า “ชาติ” และปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น ชาตินิยม รัฐชาติ สัญลักษณ์แห่งชาติ และแม้แต่วิถีประวัติศาสตร์เอง จากสาระสำคัญ ความหมาย และปรากฏการณ์ที่เรียกว่าประเพณีประดิษฐ์ (Invented of Tradition) หรือ การประดิษฐ์ประเพณี (Invention of Tradition) ตามแนวคิดของฮอบสบอว์มข้างต้น ประเพณี ประดิษฐ์ในที่นี้จึงรวมถึงการย้อนกลับไปนำเอาประเพณีเดิม หรือสิ่งเดิมที่ขาดหายไป ณ ช่วงเวลาหนึ่ง ด้วยเหตุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง มาประดิษฐ์ใหม่ ในเงื่อนไขใหม่ ซึ่งเป็นการประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อรับใช้ ปัจจุบันอีกครั้งแม้ว่าจะต่างเงื่อนไขกัน

ดังนั้น การรื้อฟื้นประเพณีขึ้นมาใหม่จึงไม่เหมือนเดิม อาจต้องมีการดัดแปลงปรับเปลี่ยน ลดทอน เพิ่มเติม บางส่วนของโครงสร้าง หรือรายละเอียด ทั้งด้านเนื้อหา รูปแบบ และเป้าหมาย นักวิชาการจะเรียกการรื้อฟื้น (พร้อมการประดิษฐ์แต่ง) ประเพณีนี้ว่า Re-Invention of Tradition ส่วนในภาษาไทยอาจเรียกว่า “การรื้อสร้างประเพณี” หรือ “การรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณี” หรืออื่น ๆ สำหรับงานวิจัยเรื่องนี้จะใช้คำว่า “การรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณี” ควบคู่ไปกับคำว่า “การประดิษฐ์ประเพณี” หรือ “ประเพณีประดิษฐ์” ในกรณีของประเพณีที่ถูกประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ โดยไม่ได้รื้อฟื้นจากประเพณีที่มีอยู่เดิมแต่ขาดหายไป

เจียรชาย อักษรดิษฐ์ และคณะ (2545 : 201 - 204) ได้กล่าวถึง “การรื้อฟื้นประเพณีเก่า” และ “การประดิษฐ์ประเพณีใหม่” ของสังคมชาวไทใหญ่บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ ว่า หลังจากขุนสาวงอาวูธเมื่อปี พ.ศ.2539 ทำให้โครงสร้างทางอำนาจส่วนบนของชาวเปียงหลวง ซึ่งเป็นทหารไทใหญ่พังทลาย โครงสร้างส่วนล่างก็ได้รับผลกระทบตามมา งานประเพณีต่าง ๆ ที่มีกองทัพเคยจัดอย่างยิ่งใหญ่ได้เลิกล้มไปหรือจัดกันอย่างเจียมเนือง กระทั่งพระภิกษุชาวไทใหญ่รูปหนึ่งได้กลับมาประจำที่วัดฟ้าเวียงอินทร์ จึงได้นำพาชาวไทใหญ่เปียงหลวงรื้อฟื้นประเพณีเก่าและประดิษฐ์ประเพณีใหม่ขึ้นอีกครั้ง ซึ่งเป็นการฟื้นฟูประเพณีเก่าบางประเพณีขึ้นมาในรูปแบบใหม่ รวมทั้งการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นมาใหม่เพื่อรับใช้อุดมการณ์เก่า อาทิ งานปอยปีใหม่ และงานปอยครุหม่อไท และงานปอยปิดภาคเรียนภาษาไทใหญ่ภาคฤดูร้อน เป็นต้น

จะเห็นได้ว่าการรื้อฟื้นประเพณีเก่าและประดิษฐ์ประเพณีใหม่ ที่สืบทอดกับรูปแบบจากอดีตตั้งแนวคิดของฮอบบส์วอร์มนั้น เป็นผลมาจากชาวไทใหญ่กลุ่มนี้ต้องการรื้อและสร้างอัตลักษณ์เพื่อบ่งบอกความเป็นไทใหญ่แก่ตนเอง พร้อมไปกับการจัดวางความเป็นชุมชน ไทใหญ่ในพื้นที่รัฐชาติของประเทศไทยไปพร้อมกัน ส่วนกรณีของการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีกรณีหุ่่นน้ำเวียดนาม และผ้าขึ้นตีนจกแม่แจ่มนั้น เกี่ยวโยงทั้งด้านการเมืองเรื่องอัตลักษณ์และเชื่อมโยงกับมิติเศรษฐกิจการเมือง และธุรกิจการบริโภคมรดกวัฒนธรรม ปราโมทย์ ภักดีณรงค์ (2547) พบว่า กระบวนการรื้อฟื้นวัฒนธรรมการผลิตผ้าขึ้นตีนจก ซึ่งเป็นผ้าพื้นเมืองของสังคมชาวนาในชุมชนแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ มีความสัมพันธ์กับกระบวนการสร้าง และนำเสนอคุณค่าจากกลุ่มทางสังคมซึ่งเป็นคนภายนอกชุมชน มีความใกล้ชิดกับกระแสความคิดทางสังคม และสภาวะความต้องการสร้างตัวตนของคนชั้นกลางในเมือง ที่ผูกพันกับการบริโภคคุณค่าเชิงสัญลักษณ์ของผ้าขึ้นตีนจกแม่แจ่มในฐานะศิลปะพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังเกี่ยวพันกับการสร้างภาพแม่แจ่มให้เป็นชนบทที่ยังไม่แปดเปื้อนวัฒนธรรมสมัยใหม่ ผ่านนิตยสารการท่องเที่ยวหลายฉบับ

ภาพลักษณ์ดังกล่าวสนองความต้องการของคนชั้นกลางในเมืองกลุ่มหนึ่ง ที่ต้องการย้อนกลับไปหาชีวิตชนบทอันบริสุทธิ์ผุดผ่อง นอกจากนี้ยังมีการรื้อฟื้นความรู้เกี่ยวกับผ้าขึ้นตีนจก จนกลายเป็นชุดความรู้ที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป กระนั้นชุดความรู้นี้ก็ไม่ได้หยุดนิ่งตายตัว ตรงกัน

ข้าม กลับมีการผลิตชุดความรู้ใหม่ที่มีการต่อเติม เปลี่ยนแปลงความหมายจนชุดความรู้มีการขัดแย้งกันเอง ประการสำคัญ ภาพตัวแทนความจริงของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีอำนาจในการควบคุมทิศทางของความรู้ ที่ถูกสร้างโดยคนชั้นกลางซึ่งเป็นปัญญาชนจากในเมือง ยังถูกตัดทอน ต่อเติม และมีเนื้อหาขัดแย้งกับประวัติศาสตร์ความทรงจำร่วมของชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น เมื่อชาวแม่แจ่มเข้าถึงชุดความรู้เหล่านั้นจึงเกิดปฏิกิริยาโต้ตอบ และยกเอาความทรงจำร่วมของชุมชนขึ้นมาเป็นเครื่องมือในการถกเถียง จนกลายเป็นปฏิบัติการการเมืองเรื่องสร้างอัตลักษณ์ ซึ่งเต็มไปด้วยการปฏิเสธ ต่อสู้ ต่อรอง ระหว่างชาวแม่แจ่มกับคนอื่นอย่างน่าสนใจ การนำเอาวัฒนธรรมของพวกเขาไปประดิษฐ์ใหม่ผ่านกระบวนการทางการเมืองเรื่องมรดก จนกลายเป็นคุณค่าระดับเมืองและประเทศ

ผ้าขึ้นตีนจกและพื้นที่แม่แจ่มได้กลายเป็นสนามของการประดิษฐ์วาทกรรมของคนอื่น เพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้กับชนชั้นกลางในเขตเมือง ให้ดูมีรากเหง้าทางวัฒนธรรม จนเกิดความขัดแย้งกับความเป็นจริงในประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและความทรงจำของชาวแม่แจ่ม ลักษณะการดังกล่าวนี้ ทานาเบ (Shigeharu Tanabe) และคายส์ (Charles F. Keyes) ถือว่าเป็น “วิกฤตวัฒนธรรมและความทรงจำทางสังคม” (Cultural Crisis and Social Memory) อันเป็นผลมาจากความทรงจำในอดีตที่ผ่านมา ได้ถูกจัดวางไว้ในบริบทที่กว้างขวางกว่าเดิม นอกจากนี้ ในปัจจุบันวัฒนธรรมและความทรงจำทางสังคมดังกล่าวก็ตกอยู่ภายใต้อิทธิพลทางการเมืองของชาติ ที่มีความสัมพันธ์กับบริบทของกระแสโลก จึงส่งผลกระทบต่อชีวิตประจำวันของคนท้องถิ่น โดยเฉพาะในประเทศไทยและลาว ซึ่งทานาเบและคายส์พบว่า ตั้งแต่ 2 ทศวรรษที่ผ่านมาทั้งสองประเทศ เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงรากฐานทางสังคมและเศรษฐกิจ เกิดการเปลี่ยนผ่านทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วหลายอย่าง ขณะที่ไทยเดินทางมุ่งไปสู่ถนนสายอุตสาหกรรม ลาวเพื่อนบ้านกลับตกอยู่ภายใต้ลัทธิการเมืองแบบสังคมนิยม แต่ภายหลังคริสต์ทศวรรษ 1980 เพียงเล็กน้อย ลาวก็ได้ปฏิรูปการพัฒนาประเทศ ภายใต้อิทธิพลจากระบบธุรกิจแบบทุนนิยมและกระแสโลกาภิวัตน์ จนได้นำมาสู่โฉมหน้าแห่งวิกฤตวัฒนธรรมและความทรงจำทางสังคม (Tanabe and Keyes. 2002 : 1) และได้เป็นบริบทสำคัญที่ส่งผลต่อการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีต่าง ๆ ติดตามมาด้วย

จากแนวคิด “ประเพณีประดิษฐ์” ของฮอมสเบอร์ม และกรณีการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีทั้ง ข้างต้น ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นแนวคิดและแนวทางสำคัญในการศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ของคำชะโนด และการบูชาพญานาคด้วยบายศรีรูปนาคทั้งนี้เพราะว่า “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด” ซึ่งมีฐานะเป็นวัตถุศิลปะและสนามวิจัยของผู้วิจัยนั้น เป็นพื้นที่ที่มีการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีพิธีกรรมอย่างเข้มข้น อันเป็นผลมาจากการประทะประสานกับบริบทและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เคลื่อนเข้าสู่คำชะโนดอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสของละครทางโทรทัศน์ ตลอดจนการร่ำบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก แม้ผู้ชมจะไม่ได้ชมอยู่ที่คำชะโนดแต่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจ

ใจแรกเริ่มที่ทำให้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด ทำให้คำชะโนดได้กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมใหม่ ที่บรรจุอัตลักษณ์อันแตกต่างของผู้คนที่หลากหลายไว้ด้วยกัน ส่งผลต่อการสร้างประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อ รวมถึงการประกอบพิธีกรรม

3. แนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่ทางสังคม (Sacred Space and Social Space)

แนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Space) แนวคิดเรื่องพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้วิจัยปรับใช้จากหลากหลายนักคิด ซึ่งมองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในแง่มุมที่คล้ายคลึงและแตกต่างกันดังนี้ ไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น (2543 : 36-36) อธิบายลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ สรุปได้ว่าโดยทั่วไป “พื้นที่” (Space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น สถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน ถนน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็นได้เราเรียกว่า พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) ปกติสถานที่ทางกายภาพเป็นพื้นที่โดยธรรมชาติซึ่งไม่มีความหมายในตัวเอง แต่เมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ เช่น การเข้าไปอาศัยหรือการเข้าไปร่วมกิจกรรมหรือเกี่ยวข้องกับลักษณะใดก็ตาม สถานที่ทางกายภาพนั้นจึงถูกมนุษย์เป็นผู้สร้างความหมายหรือวาทกรรมให้เกิดขึ้น และกลายเป็นสถานที่ของความทรงจำ การช่วงชิงต่อสู้ และปฏิบัติการด้านต่างๆ ของมนุษย์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับพื้นที่ กระบวนการที่มนุษย์เข้าไปสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพทำให้ความเป็นพื้นที่ทางกายภาพเดิมได้แปรเปลี่ยนไป ฉะนั้นพื้นที่จึงไม่ใช่ว่างเปล่าและหยุดนิ่งเพื่อรองรับปรากฏการณ์ทางสังคมเท่านั้น แต่กลับเป็นตัวกำหนดและมีปฏิสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคม ทำให้พื้นที่กายภาพมีชีวิตและจิตวิญญาณเกิดขึ้น การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพื้นที่หนึ่งๆ นั้น เป็นการผสมผสานระหว่างการสร้างเชิงกายภาพและการสร้างทางสังคม โดยกระบวนการทางสังคมที่เรียกว่ากระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสังคม ทำให้พื้นที่ซึ่งอยู่ในกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ทางสังคม (Social Space) เพราะความหมายของพื้นที่ขึ้นอยู่กับสังคมเป็นผู้กำหนด นอกจากนี้พื้นที่ทางสังคมยังเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์ได้เกิดการแสดงพฤติกรรมและปฏิบัติการต่างๆ ที่สอดคล้องกับพื้นที่ทางสังคมนั้น เช่น การสร้างอัตลักษณ์ของคนที่อยู่ในพื้นที่การสร้างวาทกรรมจินตนาการ เป็นต้น

โดยทั่วไปพื้นที่จะถูกกำหนดด้วยคติความเชื่อ ความประเพณีและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนวิถีชีวิต และพฤติกรรมของผู้คนจะคำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสมเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นที่อยู่เสมอ ฉะนั้นพื้นที่จึงมีความสำคัญต่อการกำหนดโลกทัศน์ และวิถีชีวิตของผู้คนอย่างยิ่ง เช่นนี้จึงทำให้เกิดพื้นที่อีกลักษณะหนึ่งซึ่งเรียกว่า “พื้นที่ทางความคิด” (Mental Space) ส่วนการนิยามความหมายของคำว่า “โลกศักดิ์สิทธิ์” นั้น ปรีตรดา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (2548 : 2-5) อธิบายว่าความหมายเหตุการณ์ ปริณชิต พื้นที่และเวลา ที่แตกต่างจากโลกของชีวิตประจำวันที่เราใช้ชีวิตอยู่ทุกเมื่อเชื่อวัน นอกจากแตกต่างแล้ว ยังมีความพิเศษบางอย่างตรงที่ปริณชิตศักดิ์สิทธิ์นี้ สามารถ

จะเผยให้มนุษย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง กว้างไกลไปกว่าเรื่องรูปรส กลิ่น เสียง ที่จับต้องมองเห็นได้ หรือสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม สิ่งที่สูงส่งอาจจะหมายถึงการสามารถติดต่อกับโลกหน้า โลกของเทพ ผี วิญญาณ พระเป็นเจ้าหรือสวรรค์ นอกจากนั้นโลกศักดิ์สิทธิ์ ยังสถิตอยู่ในหลายรูปแบบ อาจจะเป็นบริเวณบางแห่งตามธรรมชาติ ใต้ต้นไม้ใหญ่ หน้าผา ขุนเขา ต้นน้ำ หรือสิ่งที่เป็นประดิษฐกรรมของมนุษย์ เช่น การทองบ่นถ้อยคำบางชุดดนตรี การใช้สัญลักษณ์ รูปเคารพ วัตถุสิ่งของ หรือแบบแผนของการกระทำบางอย่างที่เราเรียกว่าพิธี สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อที่มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรมเลือกสรรหรือสมมุติขึ้น เพื่อนำไปสู่การประจักษ์ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และมีพลังเหนือกว่ามนุษย์มากมายนัก คำว่าโลกศักดิ์สิทธิ์ หรือ The Sacred มักใช้คู่กับคำว่า The Profane ซึ่งแปลว่าโลกสามัญซึ่งนักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจปรากฏการณ์ของโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 19 นักมานุษยวิทยาได้พัฒนากรอบการอธิบายการดำรงอยู่ของสองด้านในชีวิตนี้มาโดยตลอด

Durkheim (ปริตรตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล. 2548 : 4; อ้างอิงมาจาก Durkheim. 1915) เป็นนักคิดที่ทำให้คำว่าโลกศักดิ์สิทธิ์ และโลกสามัญเป็นมโนทัศน์หลักในการพิจารณา ระบบความเชื่อและศาสนาในสังคมมนุษย์ Durkheim เสนอว่าพิธีกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ ของโลก ความศักดิ์สิทธิ์คือตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของความเป็นไปของสังคมในชีวิตประจำวันมนุษย์เราอาจจะมีชีวิตอยู่โดยไม่จำเป็นต้องสำนึกถึงความเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นพวกเดียวกันของผู้คนที่พบประติดต่อกัน แต่ในพิธีกรรมบรรยากาศและสัญลักษณ์ในพิธี ทำให้ความเป็นพวกเดียวกันตกผลึกเกิด ความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน สืบสายโลหิตมาจากบรรพบุรุษเดียวกัน และมีชะตาชีวิต อยู่ร่วมกัน โลกศักดิ์สิทธิ์จึงเป็นเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกันที่สำคัญยิ่งในการดำรงชีวิตของ กลุ่ม คำว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Space) นั้น นักมานุษยวิทยา (Tresidder 1999 : 141 – 145) มองพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะทำหน้าที่ประดุจแหล่งอ้างอิงที่สัมพันธ์กับความเป็นชุมชน และความโหยหาอดีตอันเรื่อรอน ทั้งยังให้ที่พักพิง – ลงหลักปักฐาน (Depository) แก่บรรดาผู้ เหนื่อยอ่อนกับการหนีภาวะ Anomile ทำให้พวกเขาได้เจอรากของตนเอง ผู้คนส่วนหนึ่งยังไม่ เพียงแต่แสวงหาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (ของตนเอง) เท่านั้น แต่ยังแสวงหาความมั่นคงในชีวิตระดับ หนึ่ง ยังผลให้ชุมชนของตนเองมีที่ยืนในสังคม ดังที่ Tresidder สรุปได้ว่าการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากจะเป็นการสร้างที่บรรจุหรือคลังทางวัฒนธรรม สังคม ประวัติศาสตร์แล้ว ที่สำคัญที่สุดคือ ยังเป็นพื้นที่ที่ให้ตัวตนหรือพื้นที่ทางอัตลักษณ์แก่ผู้สร้างอีกด้วย ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของ Jackson และ Henrie (1983) ที่แบ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ออกเป็น 3 ประเภท 1.) พื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ทางศาสนา 2.) พื้นที่ที่สัมพันธ์กับ “ราก” หรือ แผ่นดินเกิด และ 3.) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีเรื่องเล่าที่ โยงกับตัวตนของปัจเจกหรือชุมชน เช่น อนุสาวรีย์ สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการเชื่อมต่อพื้นที่ศักดิ์นั้น Eliade (1961 : 20-21) กล่าวไว้ว่าโบสถ์หรือบ้านเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประดุจเปรียบเสมือนทางเข้าเขตแดนศักดิ์สิทธิ์หรือจุดเชื่อมต่อระหว่างมิติ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสัญลักษณ์คือ พิธีกรรม เช่น การโค้งทำความเคารพ การที่มนุษย์เข้าไปทางช่องที่เปิด เพื่อทำสังกรรมในโบสถ์อันเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์นั้นถือได้ว่ามนุษย์อยู่สถานะอยู่เหนือธรรมชาติคือได้เข้าไป ใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสื่อสารกับเทพเจ้าจึงมีแนวโน้มว่าจะสามารถทำได้โดยผ่านประตูทางเข้าโลกเบื้องบนซึ่งเทพเจ้าจะสามารถลงมาสู่โลกมนุษย์ได้และมนุษย์สามารถสื่อสารกับเทพเจ้าเบื้องบนได้โดยผ่านสัญลักษณ์หรือตัวกลางต่างๆ เช่นกัน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะชี้ไปถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการลบหลู่สถานศักดิ์สิทธิ์ที่เหล่านี้จะมีผลให้มีการตัดขาดเขตแดนทางสังคมโลกออกจากโลกศักดิ์สิทธิ์การแสดงตนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ สถานที่นั้นทำให้สถานที่กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการเปิดเป็นโลกมนุษย์สู่โลกศักดิ์สิทธิ์สามารถติดต่อสื่อสารกับสวรรค์ได้ แม้ไม่ต้องมีการปรากฏตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพียงแต่กล่าวคำอันศักดิ์สิทธิ์ หรือมีนิมิตบางอย่างบ่งบอกความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่นั้นๆ เช่น มีตำนานที่เล่าต่อกันมา ว่าพระเจ้าผู้สร้าง El-Hamel ในปลายศตวรรษที่ 16 นั้น ได้หยุดพักค้างคืน ณ ดินแดนใกล้น้ำพุแห่งหนึ่งและเสียบกิ่งไม้ลงบนดิน จากนั้นในตอนเช้าเขาพบว่ากิ่งไม้นั้นมีรากงอกออกมาและแตกใบตามกิ่งไม้นั้น เขาจึงคิดว่าเหตุการณ์นี้เป็นสัญญาณของพระเจ้าที่ประสงค์จะให้ตั้งถิ่นฐาน ณ ที่แห่งนั้น ลักษณะเช่นนี้มีความหมายเชิงศาสนา กรณีที่ไม่มีนิมิตศักดิ์สิทธิ์ใดปรากฏให้เห็นก็มักจะมีการกระตุ้นให้สำแดงตนออกมา วิธีการกระตุ้นนั้นอาจจะใช้การช่วยเหลือจากสัตว์ต่างๆ เพื่อสื่อให้เห็นว่าสถานที่หรือหมู่บ้านนั้นถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่ที่ควรได้รับการเคารพเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ นิมิตเหล่านี้ “ทุกข้อ” เพื่อบ่งชี้ถึงองค์ประกอบปัจจัยต่างๆ ที่มีสัมพันธ์ภาพต่อกันเป็นการคลี่คลายความสับสน ความกังวลความเครียดที่เกิดจากความไม่รู้ และเพื่อสร้างแรงบันดาลใจ ยกตัวอย่างเช่น สัตว์ป่าถูกล่า และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์จึงได้ถูกสร้างขึ้น ณ ที่ที่สัตว์นั้นถูกฆ่า หรือสัตว์เลี้ยงในบ้าน เช่น วัวกระทิงที่บังเอิญหลุดไป ในภายหลังเมื่อตามหาจนพบแล้วได้มีการทำพิธีเช่นสรวง ณ สถานที่ที่พบสัตว์นั้น จากนั้นจะมีการสร้างแทนบูชา ณ ที่นั้น ซึ่งจะส่งผลให้มีการสร้างหมู่บ้านรอบๆ บริเวณศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว ในกรณีเช่นนี้ความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ได้ถูกกำหนดโดยสัตว์ ลักษณะเหล่านี้เป็นตัวอย่างหลักฐานที่อธิบายได้ว่ามนุษย์นั้นต้องพึ่งพาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และเลือกกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตนค้นหาด้วยการนำงานของนิมิตลึกลับต่างๆ จากตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นวิธีการที่แตกต่างที่นักศาสนาได้รับการสำแดงทองของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในแต่ละกรณีนั้น สิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ลบกลางความเป็นเอกมิติของพื้นที่ในโลก และมีการกำหนดจุดคงที่ที่อยู่เหนือธรรมชาติ แต่ว่าเนื่องจากนักศาสนาไม่สามารถมีชีวิตอยู่ที่ใดได้นอกจากให้มีการกำเนิดในครรภ์อันศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเราสามารถคาดการณ์ได้ถึงวิธีการต่างๆ ที่ก่อให้เกิดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับการถือกำเนิดนั้น ดังที่ได้เห็นแล้วว่า ความศักดิ์สิทธิ์ที่เป็นจุดเริ่มต้นของ “สิ่งที่มีจริง” เมื่ออำนาจเหนือ

ธรรมชาติแสดงอิทธิฤทธิ์ จึงได้มีการกำเนิดของชีวิตและผลิตลูกหลานสืบต่อมา นักศาสนาประสงค์จะมีชีวิตอยู่ในโลกมนุษย์ และไม่ปล่อยให้ความศักดิ์สิทธิ์ของตนตายด้านไป

ดังนั้นจึงมีการปฏิบัติพิธีกรรมเพื่อให้ตนบริสุทธิ์สานต่อความศักดิ์สิทธิ์อย่างต่อเนื่อง และสามารถอาศัยอยู่ในโลกมนุษย์ได้มิใช่แต่เพียงในโลกศักดิ์สิทธิ์ที่มองไม่เห็นนั้น พฤติกรรมเช่นนี้ได้ถูกบันทึกไว้ในทุกๆ เรื่องราวที่เกี่ยวกับการดำรงอยู่ของนักศาสนาหากแต่เป็นเพียงหลักฐานเฉพาะอย่างที่แสดงถึงความปรารถนาของนักศาสนาเหล่านี้ให้มีการเคลื่อนไหวมีกิจกรรมต่างๆ ในโลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นเหตุผลในการสรรหาวิธีการต่างๆ เพื่อสร้างให้เกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในโลกมนุษย์ ในความเป็นจริงแล้วพิธีกรรมที่นักศาสนาได้กำหนดขึ้นเป็นสิ่งชี้วัดความศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ที่ได้เคยถูกสร้างขึ้นมาแล้วครั้งหนึ่งโดยพระผู้เป็นเจ้า แม้ว่าจะเป็นการตีหากเราจะเข้าใจถึงความจำเป็นและเหตุผลในการสร้างพิธีกรรมและพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ แต่เราก็จะไม่ลืมที่จะตระหนักถึงความจำเป็น “โลก” ตามความหมายที่ผู้คนส่วนใหญ่เข้าใจได้ สำหรับนักศาสนาแล้ว “โลก” ที่ว่านี้ถือเป็นการโลกศักดิ์สิทธิ์ (Eliade. 1961 : 20-29) โลกศักดิ์สิทธิ์มิได้จำกัดเฉพาะภายในปริมาตรที่เป็นศาสนาเท่านั้น แต่รวมไปถึงพื้นที่อื่นๆ มีแรงผลักดันที่กระตุ้นให้เกิดสำนึกบางอย่างร่วมกัน ฉะนั้นสำหรับชาวบ้านหรือท้องถิ่น พื้นที่สาธารณะหรือโลกสามัญจึงสามารถเปลี่ยนแปลงจากสถานะเดิมให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ หากมีเงื่อนไขคือ 1.) สามารถเปลี่ยนผ่านโลกในชีวิตประจำวัน ณ เวลาหนึ่ง ให้โลกที่สัมผัสได้ถึง “สิ่งที่สูงส่ง” ของปัจเจกหรือชุมชน 2.) เหตุการณ์บางอย่างที่ทำให้เวลาเปลี่ยนผ่านจากแบบหนึ่งไปเป็นเวลาอีกแบบหนึ่งได้ เช่น ปรากฏการณ์อันเป็นผลจากเวลาตามธรรมชาติ (ข้างขึ้น ข้างแรม ฟ่ำร้อง น้ำขึ้น น้ำลง สุริยคราส ฯลฯ) ได้ทำให้เกิดเวลาทางสังคม (เช่น ต้องพิธีกรรมอะไรบางอย่างขึ้น หรือส่งผลให้เกิดวาระพิเศษในการชุมนุมกันของผู้คนในสังคม) และกลายเป็นเวลาที่เป็พื้นฐานที่มั่นคงแห่งความความทรงจำที่สำคัญของชุมชน หรือเปลี่ยนเวลาที่ถูกทำให้เป็นมาตรฐานเดียวกัน ปฏิทินแห่งชาติหรือปฏิทินสากลให้กลับคืนมาเป็นเวลาตามปฏิทินของพื้นที่ และ 3.) มีวัตถุประสงค์ทางวัฒนธรรมบางอย่าง กำกับด้วยการเล่า (Narrate) และเรื่องเล่า (Narrative) ซึ่งมีนัยสำคัญต่อสำนึกร่วมภายในท้องถิ่น

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 136-147) ได้กล่าวไว้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติไทยแบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1.) พื้นที่ในแนวระนาบ เป็นพื้นที่ในแนวระนาบเดียวกันซึ่งมีเส้นแบ่งเป็นส่วนๆ อย่างชัดเจน แต่ละส่วนมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันเช่น ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ขอบเขตของเสื่อหรือพรมคือการวางแนวเขตทางพิธีกรรม คนธรรมดาที่ไม่ได้ถือเพศภิกษุจะล่วงล้ำเข้าไปในเขตพื้นที่ภิกษุไม่ได้ หรือสายสิญจน์ ก็นิยม ใช้เป็นแนวเขตแยกมณฑลพิธี และพื้นที่นอนมณฑลพิธีและ 2.) พื้นที่ในแนวตั้ง คือพื้นที่ในระดับต่างๆ เช่น พื้นที่ระดับต่ำ ระดับกลาง และพื้นที่ระดับสูง เช่น เจ้าและนาย เป็นบุคคลที่อยู่ในระดับสูงเมื่อคนธรรมดาได้พบประจักษ์จำเป็นต้องยอบตัวลงอยู่ในพื้นที่ระดับต่ำ เป็นต้น การก้าวล้ำหรือเข้าสู่ที่อื่นๆ นั้น หลักสำคัญคือการเปลี่ยนตนเองตามกฎของพื้นที่นั้นๆ

วิธีการเปลี่ยนทำได้ 4 ลักษณะคือ 1.) เปลี่ยนรูปโฉม นับตั้งแต่การแต่งกาย เมื่อเข้าสู่พื้นที่ในแนวระนาบและแนวตั้ง 2.) เปลี่ยนพฤติกรรมเป็นผลให้บุคลิกภาพแตกต่างออกไป เช่น สำราวมกิริยามารยาท 3.) เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยพิธีกรรม เช่น การเซ่นสังเวยก่อนเข้าป่า หรือพิธีบวงสรวงเพื่อให้เข้าสู่พื้นที่ที่ขรवासเข้าไม่ได้ และ 4.) เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์

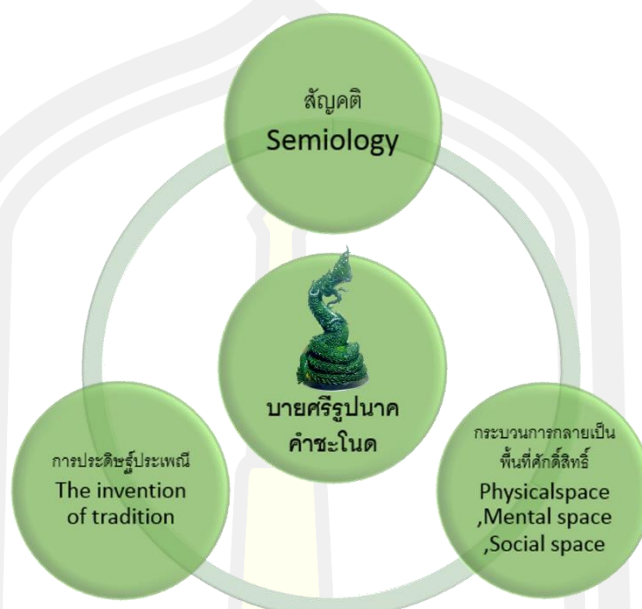
จากกรอบแนวคิดการสร้างสรรค์พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์ กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคำชะโนด และบทบาทของพญานาคในฐานะเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อยึดโยงจิตวิญญาณของผู้คน จนกลายเป็นกระแสวัฒนธรรมความเชื่อ ปรากฏการณ์ของสังคมบางอย่างอาจไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ความเป็นจริงทางสังคมได้ถูกสอดแทรกห้วงบางอย่างไว้ เพื่อให้ความเชื่อซึ่งเป็นค่านิยมสามารถผูกโยงกลับมาอธิบายความหมายของพื้นที่คำชะโนดได้ โดยไม่หลีกเลี่ยงไปจากชุดความทรงจำทางสังคม

ดังนั้น พื้นที่ระหว่างสถานะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสถานะของพื้นที่สามัญจึงถือเป็นอำนาจแบบพระเจ้าที่สามารถเปลี่ยนสถานะของพื้นที่ได้ เมื่อกระบวนการบ่มเพาะอำนาจจนค้นเจอ “ราก” และกลายเป็นผู้รู้ดังกล่าวผสมผสานกับการนำเสนอใน “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” ที่เลือกแล้ว ในที่สุดประวัติศาสตร์สามัญชนของ “ท้องถิ่นหรือชาวบ้าน” จึงมีพื้นที่ทางสังคมของตนเอง พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ผ่านการจัดการเวลา การแปรโลกสามัญให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ คือ การสามารถเปลี่ยนแปลงเวลาแบบหนึ่งมาเป็นอีกแบบหนึ่งได้

งานวิจัยข้างต้น ช่วยชี้ให้ผู้วิจัยมองเห็นแง่มุม หรือวิธีการในการนำแนวคิดของเลอเฟบว์มาวิเคราะห์การใช้พื้นที่ สถานการณ์ ตลอดจนช่วยสร้างแนวทาง คำถาม กรอบความคิดสำหรับการศึกษาคั้งนี้หลายประการ เช่น มุมมองวิธีการปรับเปลี่ยนต่อการใช้พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพื้นที่สาธารณะ กลุ่มบุคคลที่มีอิทธิพลต่อการใช้พื้นที่เพื่อดำเนินการจัดงานจัดกิจกรรม พื้นที่กับกลุ่มบุคคลต่างๆ เป็นต้น

ผู้วิจัยได้เชื่อมโยงด้วยการนำเอาวิทยาการในการใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ รวมถึงนโยบายของภาครัฐ หน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ในช่วงเวลาการจัดงาน ประเพณี จากการศึกษาข้างต้นมาเป็นแนวทางในการส่องมองและวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับพื้นที่และพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในงานบุญประเพณีที่เกิดขึ้น จึงสอดคล้องกับแนวความคิดของเลอเฟบว์ที่อธิบายให้เห็นกลไกของสังคมแต่ละแบบ ความสัมพันธ์ในพหุลักษณะของพื้นที่ ชุมชน เมือง ในการสร้างพื้นที่ต่างๆ รวมทั้งการให้คำจำกัดความ การให้ความหมายใหม่ในเรื่องพื้นที่ดังกล่าว ทั้งนี้ จึงได้นำเอาแนวคิดของเลอเฟบว์มาประยุกต์ ปรับใช้เป็นแนวทางสำหรับการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เพื่อให้สามารถอธิบายการสร้างพื้นที่ใช้ชั่วคราวในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ว่าควรเป็นไปในลักษณะใด พื้นที่พิธีกรรมของการประกอบสร้าง กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีลักษณะอย่างไร

ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำโครงสร้างและแนวคิดหลักทั้งสามทฤษฎีมาใช้ในมิติของกรอบคิดการวิจัย ภายใต้การกำกับของคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้ออกแบบกรอบความคิดการวิจัย ดังนี้

ภาพประกอบที่ 1 กรอบโครงสร้างและแนวคิดการวิจัย
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

กรอบโครงสร้างแนวคิดการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะการปรับใช้ 3 แนวคิดหลักในการวิจัย ผู้วิจัยได้นำมาใช้ประกอบการศึกษาปรากฏการณ์สนามเบื้องต้นเพื่อออกแบบวิจัย ซึ่งผู้วิจัยได้ผนวกรวมและนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาค โดยมีคำถามและวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อเป็นทิศทางและเป้าหมายของการวิจัย ดังที่ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นหลักของการศึกษาเป็น 3 ประเด็น คือ 1) เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด 2) การนำและการสร้าง เครื่องบายศรีรูปนาค เป็นตัวหมายหรือตัวแทน (Signifier) และตัวถูกหมาย (Signified) ของเครื่องบูชา ในกระบวนการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสร้างความหมาย กระบวนแบบทางศิลปกรรมของเครื่องบายศรี (Art Style) และ ช่วงเวลา (Time Line) การประจักษ์สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติ เวลา ของเชิงปฏิบัติการของสภาวะเปลี่ยนแปลงผ่านของพิธีกรรม ให้กลายเป็นพื้นที่โลกของนาคาคติในพื้นที่พิธีกรรม ในงานบวงสรวงปู่ศรีสุทโธที่มีความหมาย ความสำคัญในพิธีกรรมต่อกลุ่มคนที่นับถือบูชาพญานาค ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดสัญวิทยา ของ เฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857-1912) , โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes : 1915-1980) และ ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard : 1925-2007) เป็นแนวคิดหลัก สำหรับ 3) การวิเคราะห์ปรากฏการณ์ในพิธีกรรมต่างๆ

ของพิธีกรรมในงานบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีกรรมของกลุ่มคนที่นับถือและบูชาพญานาค ผู้วิจัยได้ใช้แนวคิดเรื่อง การประดิษฐ์ประเพณี (The Invention of Tradition) ของ อีริค ฮอบสบอว์ม (Hobsbawm. 1983) เพื่อที่จะอธิบายและทำความเข้าใจกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติของคำชะโนด ในการวิเคราะห์พิธีกรรมที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ ด้วยการใช้สัญลักษณ์ที่ซับซ้อนของกระบวนการสร้างและให้ความหมายของพิธีกรรมต่างๆ โดยใช้พื้นที่บนของคำชะโนด ให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมที่มีความหมาย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ใช้แนวคิดเรื่องพื้นที่ ของ อังรี เลอเฟบว์ (Henri Lefebvre : 1991) คือ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ทางจินตนาการ และพื้นที่ทางสังคม เป็นแนวคิดหลักด้วย โดยผู้วิจัยได้ใช้กรณีในพิธีกรรมงานบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ ซึ่งเป็นประเพณีงานบุญประเพณีเฉพาะปี 2561 เป็นหน่วยในการวิเคราะห์ตามแผนภาพกรอบโครงสร้าง

ทั้งนี้ พื้นที่ของการวิจัยครั้งนี้ คือการใช้พื้นที่คำชะโนด เพราะเป็นพื้นที่ปฏิบัติการของกลุ่มคนที่นับถือและบูชาพญานาคได้ให้ความสนใจจนกลายเป็นกระแสนิยม และศึกษางานประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีกรรม ที่มีความสำคัญประจำปีของชาวบ้าน 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านม่วง ตำบลบ้านจันทร์ และตำบลวังทอง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญเป็นเวทีของการแสดง การนำเสนอประเพณี พิธีกรรม ที่ทำให้เกิดกลุ่มพลวัตต่างๆ ได้รับความนิยม และได้ส่งผลเป็นพื้นที่กระแสการท่องเที่ยวของผู้ที่นับถือและบูชาพญานาค ซึ่งผู้วิจัยใช้เป็นหน่วยในการวิเคราะห์

ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาเรื่องราวบายศรีรูปนาค ในพิธีกรรมและวิเคราะห์เรื่องราวบายศรีรูปนาคในพิธีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธในฐานะวัตถุสักการะในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยที่เน้นการทำงานสนาม และได้กำหนดประชากรการวิจัยและวิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย ดังนี้

1. ประชากรการวิจัย มี 2 กลุ่ม คือ กลุ่มคนพื้นที่และคนอื่น ดังนี้

1.1 คนพื้นที่ จำแนกดังนี้

- สถานภาพทางสังคม บุคคลที่มีสถานภาพต่าง ๆ กันแต่อยู่ร่วมกัน โดยเฉพาะการประกอบพิธีกรรม อาทิ เป็นข้าราชการ ผู้นำชุมชน สามัญชน นักแสดง นางรำ
- บทบาททางสังคม บุคคลผู้ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันทางสังคม อาทิ นักธุรกิจ ชาวนา พ่อค้า
- บทบาททางพิธีกรรม บุคคลที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ ทางสังคมและพิธีกรรม อาทิ พระสงฆ์ หมอพรหมณ์ ร่างทรง ผู้ดำเนินพิธีกรรม จำ
- อื่น ๆ

1.2 คนภายนอกหรือคนอื่น จำแนกดังนี้

- หน่วยงานราชการภายนอก เช่น เทศบาลอำเภอบ้านดุง อบจ.อุดรธานี

- นักธุรกิจ
- นักท่องเที่ยว
- ผู้แสวงบุญ
- อื่น ๆ

หมายเหตุ ในแต่ละกลุ่มก็จะมีการจำแนกย่อยอีก ตามลำดับความสำคัญ นอกจากนี้ผู้วิจัยจำแนกเพิ่มเติมและมีความละเอียดยิ่งขึ้นในการทำงานสนาม

2. วิธีการเก็บข้อมูลการวิจัย

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลวิจัยจากประชากรวิจัยตามข้อ 1. โดยเน้นปฏิบัติการวิจัยสนาม ณ พื้นที่วิจัยทั้งในเขตพื้นที่ 3 ตำบล และปริมณฑลรอบนอกที่เกี่ยวข้อง เอกสาร สื่อโสตทัศนสาร การศึกษาพื้นที่ โดยวิธีการทำแผนที่ (Mapping) การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ Key informant การสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ การศึกษาจากเอกสารและสื่อโสตทัศนสาร ดังนี้

2.1 การศึกษาจากเอกสารและสื่อโสตทัศนสาร

การศึกษาข้อมูลส่วนนี้ ขึ้นอยู่กับตำแหน่งที่อยู่ของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ และบริบทของการวิจัย อย่างไรก็ตาม พื้นที่หลักในการเก็บข้อมูล คือ หน่วยงานต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องโดยตรง ห้องสมุดหรือสำนักวิทยบริการที่สำคัญในประเทศไทย ทั้งส่วนกลาง และภูมิภาค ป้ายโฆษณา แผ่นพับ แผนที่ และข้อมูลจาก Internet มีสาระหลักของข้อมูลกลุ่มนี้ ดังนี้

1) ข้อมูลด้านพื้นที่ ตำบลาน ประวัติศาสตร์ ภาวะเป็ยบ สถิติ นโยบาย ฯลฯ

2) ข้อมูลสื่อโสตทัศนภาพ ประกอบด้วยข้อมูลเสียง ข้อมูลภาพนิ่ง ภาพวิดีโอ

ข้อมูลส่วนนี้รวมไปถึงโปสเตอร์ ปฏิทิน โบชัวร์ เมนูอาหาร ป้ายโฆษณา แผนที่ การขีดเขียน จดจากรเป็นสื่อภาพตามพื้นที่ต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย สำหรับวิธีการศึกษาและเก็บข้อมูลข้อ 2.1 นี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการเก็บเอกสารที่เป็นข้อมูลจริง ถ่ายสำเนา การบันทึกภาพนิ่ง ฯลฯ แล้วแต่กรณี

2.2 การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม

การเก็บข้อมูลสนาม ผู้วิจัยใช้การสังเกตเป็นวิธีการหลักโดยสังเกตในปฏิบัติการพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธและปรากฏการณ์อื่นที่เกี่ยวข้อง จำแนกการสังเกตการณ์เป็น 2 ส่วน คือ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมกับแบบไม่มีส่วนร่วม กล่าวคือ

การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้เข้าร่วมกิจกรรมพิธีกรรมบางกิจกรรม เช่น พิธีกรรมบวงสรวงในคนระดับต่างๆ และร่วมพิธีกรรม ‘บุญบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ’ ซึ่งเป็นงานบุญประจำปีของชาวตำบลวังทอง ตำบลบ้านม่วง และตำบลบ้านจันทร์ มีบุคคลสำคัญเข้าร่วมในงาน ไม่ว่าจะเป็นผู้ว่าราชการจังหวัดอุดรธานี นายอำเภอบ้านดุง ดาราที่มีชื่อเสียง และนักท่องเที่ยว เป็นต้น

ส่วนการสังเกตการณ์แบบไม่มีส่วนร่วม โดยเน้นสังเกตพิธีกรรมต่างๆ ที่ปรากฏทั่วไป และกิจกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมในระดับครอบครัว คือ การบวงสรวงที่ปรากฏอยู่เป็นประจำ นอกจากนี้ผู้วิจัยจะเข้าไปร่วมงานประเพณีพิธีกรรมอื่นๆ ในรอบปีเพื่อหาความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับพื้นที่พิธีกรรมของตนด้วย

อย่างไรก็ตาม ในการปฏิบัติการจริงของการทำงานสนาม ในบางโอกาสผู้วิจัยได้บูรณาการใช้ทั้งสองกรณีผสมผสานกัน คือ การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และไม่มีส่วนร่วมซึ่งแล้วแต่เงื่อนไขของสถานการณ์

2.3 การสัมภาษณ์

ใช้วิธีการสัมภาษณ์ 3 วิธีการ จำแนกผู้ให้สัมภาษณ์เป็น 3 กลุ่ม คือ

1) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ (Key Informant Interview) ผู้ให้ข้อมูลที่เป็น Key Informant ในงานวิจัยเรื่องนี้แบ่งเป็น 2 กลุ่ม ประกอบด้วย

- คนใน ประกอบด้วยคนที่มีบทบาทสำคัญต่อการประกอบประเพณีพิธีกรรม ตามความเชื่อที่สืบทอดจากบรรพบุรุษของคนพื้นที่ อาทิ เจ้า ร้างทรง คนเฒ่าคนแก่ ผู้ประกอบพิธีกรรม ฯลฯ

- คนภายนอกที่มีบทบาทและหน้าที่ในการกำหนดและกำกับสำคัญด้านต่าง ๆ ต่อคำชะโนด ซึ่งเป็นบุคคลทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน

2) การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (In-Depth or Formal Interview) บุคคลที่ผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ คือกลุ่มที่นอกเหนือจากบุคคลที่เป็นผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามข้อ 2.2 แต่อยู่ในสาขาอาชีพเดียวกัน และตัวแทนบุคคลกลุ่มต่างๆ ทั้งคนใน และคนอื่น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่หลากหลาย ครอบคลุม ซึ่งผู้วิจัยคัดเลือกตัวแทนดังกล่าวเพื่อสัมภาษณ์ในขั้นตอนการทำงานสนาม

3) การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal Interview) ผู้วิจัยได้ใช้กรณีการเก็บข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์การวิจัย ด้วยการพูดคุยเสวนากับบุคคลทั่วไป ตามสถานที่กาะและวาระต่างๆ อย่างไม่จำเพาะเจาะจง เพื่อให้ได้ข้อมูลประกอบการวิเคราะห์-สังเคราะห์ในภาพกว้างจากผู้คนต่างๆ ในบริบทและสถานที่ที่หลากหลาย ประการสำคัญ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการนี้ อาจจะนำมาซึ่งกรณีของการได้รับทราบถึงบุคคลที่จะต้องสัมภาษณ์ในฐานะผู้ให้ข้อมูลสำคัญหรือ Key Informant และแบบเป็นทางการ ตามข้อ 2.2

3. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยเรื่องนี้ คือ แบบสัมภาษณ์ แบบบันทึกการทำงานสนาม และเครื่องมือบันทึกข้อมูลสารสนเทศ ดังนี้

1) แบบสัมภาษณ์

แบบสัมภาษณ์จะเป็นเครื่องมือหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีทั้งแบบสัมภาษณ์เพื่อสัมภาษณ์บุคคลผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญ และการสัมภาษณ์บุคคลแบบเป็นทางการ อย่างไรก็ตาม ด้วยงานวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีวิจัยเชิงมานุษยวิทยา ดังนั้น แบบสัมภาษณ์จึงมีลักษณะของการกำหนดประเด็นสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์การวิจัย และยืดหยุ่นได้ตามบริบทและปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สัมภาษณ์กับผู้ถูกสัมภาษณ์ ซึ่งอาจเกิดประเด็นใหม่ๆ หรือการเลือกพิจารณาสัมภาษณ์ระดับลึกในบางประเด็น สำหรับผู้ให้สัมภาษณ์บางกลุ่ม บางคน และบางสถานการณ์ที่ผู้วิจัยเห็นเหมาะสม

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้มีการออกแบบแบบสัมภาษณ์ขึ้น ขณะปฏิบัติงานสนามอย่างต่อเนื่องและหลากหลายแบบ แต่ไม่ว่าจะเป็นแบบสัมภาษณ์ชุดใด ในสถานการณ์ใด โครงสร้างส่วนหนึ่งของแบบสัมภาษณ์จะเป็นแบบปลายเปิดเสมอ เพื่อสะดวกในการปรับแต่งทิศทางและเพิ่มเติมประเด็นหลัก ประเด็นรอง และประเด็นปลีกย่อยได้ตามปรากฏการณ์งานสนามอย่างยืดหยุ่น

กรณีการใช้แบบสัมภาษณ์ ผู้วิจัยใช้เพื่อทำความเข้าใจประเด็นการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง โดยไม่แจกหรือใช้แบบสัมภาษณ์ต่อหน้าผู้ถูกสัมภาษณ์ นอกจากนี้ ผู้ถูกสัมภาษณ์คนหนึ่งๆ จะใช้แบบการสัมภาษณ์หลายแบบ และสัมภาษณ์หลายระยะ ในขณะที่บางแบบสัมภาษณ์อาจถูกใช้เพียง 1 ครั้งสำหรับผู้ถูกสัมภาษณ์หลายๆ คน หรืออาจจะใช้หลายๆ ครั้งสำหรับผู้ถูกสัมภาษณ์คนเดียวกัน ซึ่งแล้วแต่บริบทของสถานการณ์

2) แบบบันทึกการทำงานสนาม

แบบบันทึกการทำงานสนาม เป็นแบบบันทึกเพื่อการทำงานสนามส่วนตัวมีโครงสร้างหลัก คือ วัตถุประสงค์การวิจัย แผนการวิจัย (กิจกรรม/ช่วงเวลา) เพื่อกำหนดเป้าหมายใหญ่ ประเด็นย่อยในสมุดบันทึก ประกอบด้วย รายนามบุคคลที่เกี่ยวข้อง-สถานที่อยู่-ที่ทำงาน / หมายเลขโทรศัพท์ / Email Address การติดต่อ นัดหมาย แนวทางการสังเกต แนวทางการสัมภาษณ์ บันทึกข้อมูลภาพถ่าย วางแผนการทำงาน กำหนดการ กำหนดจุดประสงค์การทำงานในแต่ละวันกลุ่มวัน-เวลา การทบทวนการทำงานในแต่ละวัน/สัปดาห์/เดือนและช่วงระยะเวลาของงานหมายเหตุการทำงาน การบันทึกการติดต่อ นัดหมาย ค่าใช้จ่าย ฯลฯ

3) เครื่องมือบันทึกข้อมูลโสตทัศนสาร

เครื่องมือสื่อโสตทัศนสาร คือ กล้องถ่ายภาพนิ่ง ภาพเคลื่อนไหว และเครื่องบันทึกเสียง ใช้สำหรับการเก็บข้อมูลโสตทัศนสารทั่วไป ความเข้มข้นในการเก็บข้อมูลด้วยเครื่องบันทึกโสตทัศนสารจะอยู่ในช่วงการเก็บข้อมูลปฏิบัติการพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ ทั้งนี้ เพราะผู้วิจัย เน้นการทำงานสนาม ณ ‘พื้นที่พิธีกรรม’ ของคำชะโนด จึงต้องเก็บบันทึกพร้อมไปกับการวิเคราะห์ ข้อมูลในระดับเบื้องต้น ด้วยข้อมูลงานวิจัยเรื่องนี้มีนัยยะองค์รวมเชิง “จักรวาลวิทยา” ที่สะท้อนผ่านปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของพิธีกรรมในรูปสัญลักษณ์การให้ความหมายสำคัญทางสัญลักษณ์ (Dominant Symbol) เครื่องบายศรีรูปนาค ผู้วิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลทั้งในส่วนที่เป็นภาพนิ่ง เสียง

และภาพเคลื่อนไหวประกอบเสียง พร้อมไปกับการบันทึก “พื้นที่-เวลา-ผู้คน” ที่กำลังดำเนินไปไว้ในแบบบันทึกการทำงานสนามประกอบแผนที่ เพื่อที่จะได้นำข้อมูลดังกล่าวมาวิเคราะห์ได้อย่างถี่ถ้วนในช่วงของการวิเคราะห์ข้อมูลวิจัย

4. การวิเคราะห์ข้อมูลกับปรากฏการณ์สนาม โดยแยกตามกรอบแนวคิด ดังนี้

4.1 สัญญาหรือ Sign ของบายศรีรูปนาค มีอนุภาพที่ศักดิ์สิทธิ์ในการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งต่างๆ ที่ทำให้เกิดเป็นปรากฏการณ์การสวมบทของมายาคติ ได้กลายเป็นผู้ดำรงฐานะความเป็นเครื่องบูชาเทพ แต่ในขณะเดียวกันสิ่งที่ถูกทับซ้อน ถูกแสดงออกทางกระบวนการสร้างความหมายซึ่งเครื่องบายศรีดังกล่าวสวมบทภาพลักษณ์ของความเป็นเครื่องบูชาพญานาคในพิธีกรรม เพื่อสื่อและรับสารจากพญานาคอยู่ในสัญญาคือตัวหมาย ภายใต้ภาพตัวแทนระหว่างโลกความเป็นจริงและโลกแห่งอุดมคติ

4.2 แนวคิดประเพณีประดิษฐ์” ของฮอมสโบว์ม และกรณีการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีทั้ง ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นแนวคิดและแนวทางสำคัญในการศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ของคำชะโนด และการบูชาพญานาคด้วยบายศรีรูปนาคทั้งนี้เพราะว่า “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด” ซึ่งมีฐานะเป็นวัตถุศิลปะและสนามวิจัยของผู้วิจัยนั้น เป็นพื้นที่ที่มีการรื้อ-ประดิษฐ์สร้างประเพณีพิธีกรรมอย่างเข้มข้น อันเป็นผลมาจากการปะทะประสานกับบริบทและเงื่อนไขต่าง ๆ ที่เคลื่อนเข้าสู่คำชะโนดอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง กระแสของละครทางโทรทัศน์ ตลอดจนการร่ำวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก แม้ผู้ชมจะไม่ได้ชมอยู่ที่คำชะโนดแต่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจแรกเริ่มที่ทำให้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด ทำให้คำชะโนดได้กลายเป็นพื้นที่ทางสังคมใหม่ที่บรรจุอัตลักษณ์อันแตกต่างของผู้คนที่หลากหลายไว้ด้วยกัน ส่งผลต่อการสร้างประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา ความเชื่อ รวมถึงการประกอบพิธีกรรม

4.3 แนวคิดการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้นำมาใช้เป็นแนวทางการวิเคราะห์ กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคำชะโนด และบทบาทของพญานาคในฐานะเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อยึดโยงจิตวิญญาณของผู้คน จนกลายเป็นกระแสวัฒนธรรมความเชื่อ ปรากฏการณ์ของสังคมบางอย่างอาจไม่ได้เกี่ยวข้องโดยตรง แต่ความเป็นจริงทางสังคมได้ถูกสอดแทรกให้บางอย่างไว้ เพื่อให้ความเชื่อซึ่งเป็นค่านิยมสามารถผูกโยงกลับมาอธิบายความหมายของพื้นที่คำชะโนดได้ โดยไม่หลีกเลี่ยงไปจากชุดความทรงจำทางสังคม

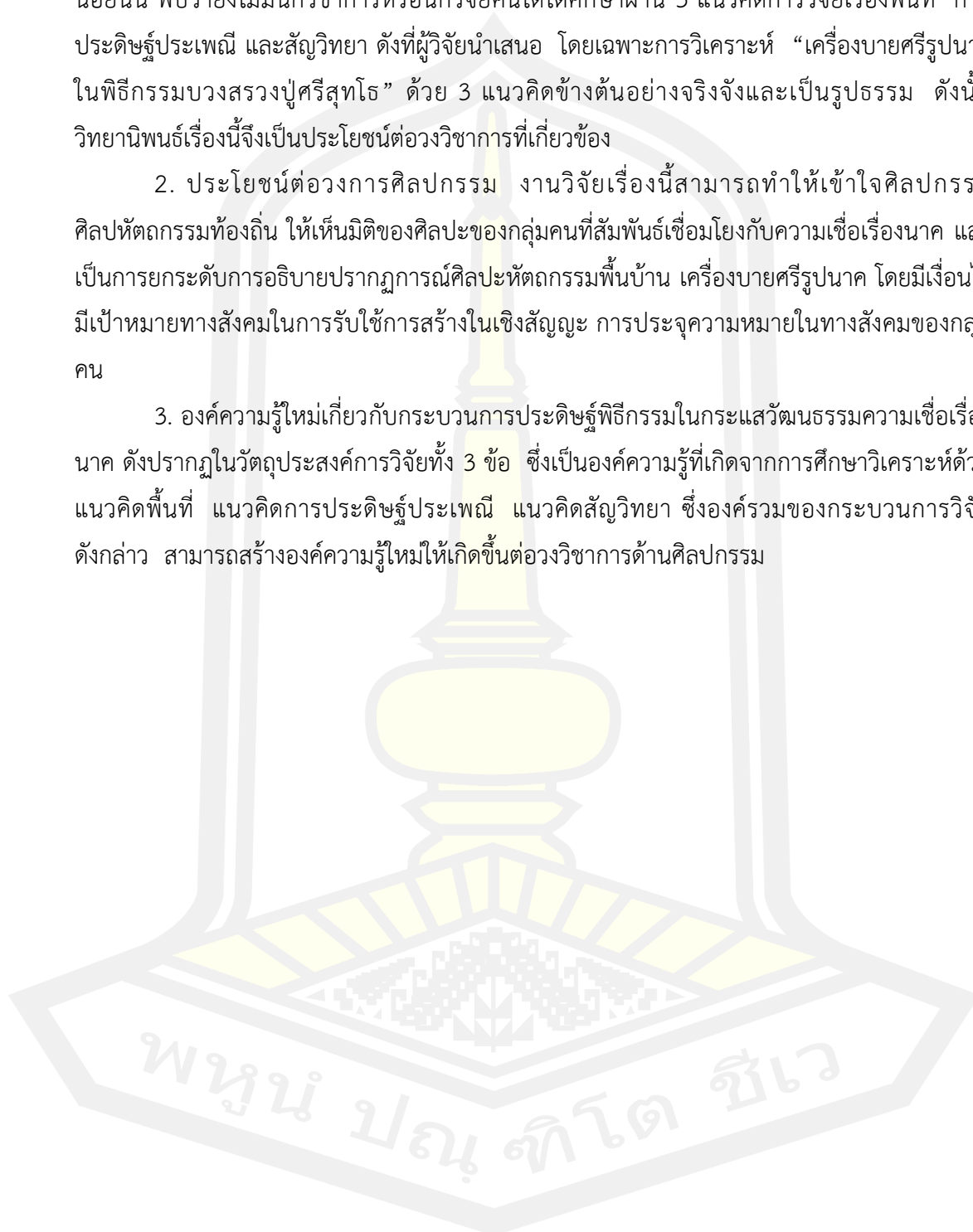
ผลที่ได้รับจากงานวิจัยครั้งนี้

1. ประโยชน์ทางวิชาการ จากการสำรวจเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่า มีวรรณกรรมที่ศึกษาและนำเสนอเกี่ยวกับนาคาคติและคำชะโนดจำนวนมาก โดยนักวิชาการ-นักวิจัยเกือบทั้งหมดจะเป็นการมุ่งศึกษาพญานาคในความมีอยู่จริงหรือไม่ของพญานาค แต่สำหรับงานศึกษา

ที่เชื่อมโยงพิธีกรรมกับบริบทของกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ซึ่งเป็นงานศึกษาที่มีจำนวนน้อยนั้น พบว่ายังไม่มีนักวิชาการหรือนักวิจัยคนใดได้ศึกษาผ่าน 3 แนวคิดการวิจัยเรื่องพื้นที่ การประดิษฐ์ประเพณี และสัญวิทยา ดังที่ผู้วิจัยนำเสนอ โดยเฉพาะการวิเคราะห์ “เครื่องบายศรีรูปนาคในพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ” ด้วย 3 แนวคิดข้างต้นอย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม ดังนั้นวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จึงเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการที่เกี่ยวข้อง

2. ประโยชน์ต่อวงการศิลปกรรม งานวิจัยเรื่องนี้สามารถทำให้เข้าใจศิลปกรรมศิลปหัตถกรรมท้องถิ่น ให้เห็นมิติของศิลปะของกลุ่มคนที่สัมพันธ์เชื่อมโยงกับความเชื่อเรื่องนาค และเป็นการยกระดับการอธิบายปรากฏการณ์ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องบายศรีรูปนาค โดยมีเงื่อนไขมีเป้าหมายทางสังคมในการรับใช้การสร้างในเชิงสัญลักษณ์ การประจุกความหมายในทางสังคมของกลุ่มคน

3. องค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับกระบวนการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค ดังปรากฏในวัตถุประสงค์การวิจัยทั้ง 3 ข้อ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษาวิเคราะห์ด้วยแนวคิดพื้นที่ แนวคิดการประดิษฐ์ประเพณี แนวคิดสัญวิทยา ซึ่งองค์รวมของกระบวนการวิจัยดังกล่าว สามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้เกิดขึ้นต่อวงวิชาการด้านศิลปกรรม

บทที่ 2

นาคาคติในสังคมอีสานกับพิธีกรรมบูชาพญานาค

ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคอย่างแพร่หลาย โดยมีความเชื่อว่า พญานาคอาศัยอยู่ที่แม่น้ำโขง โดยลักษณะความเชื่อของแต่ละภูมิภาคก็จะมีแตกต่างกันออกไป ในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอ “เครื่องบายศรีรูปนาค” กับ “พิธีกรรมบูชาพญานาค” ประกอบด้วย “เครื่องบายศรีรูปนาค” เป็นตัวหมายหรือตัวแทน (Signifier) และตัวถูกหมาย (Signified) ของพิธีกรรมในกระบวนการสร้างความเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กระบวนการสร้างความหมายของพิธีกรรม การประจักษ์สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ในมิติเวลา ในการปฏิบัติการเชิงพื้นที่เสมือนเป็นภาพตัวแทน มิติเชิงปฏิบัติการของสภาวะการเปลี่ยนผ่านพิธีกรรมให้กลายเป็นพื้นที่ของนาคาคติที่ปรากฏในแถบลุ่มแม่น้ำโขง

วัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ไทย - ลาว นับเป็นเขตวัฒนธรรมที่มีความใกล้ชิดเกี่ยวพันกันมาตั้งแต่อาณาจักรล้านช้างในอดีต มีความคล้ายคลึงกันทั้งในเรื่องวัฒนธรรม ภาษา วรรณกรรม ตลอดจนความเชื่อเรื่องพิธีกรรม คตินิยมและความเชื่อของคนอีสานจึงมีลักษณะร่วมกับวัฒนธรรมแถบลุ่มน้ำโขง พญานาคเป็นสัญลักษณ์ทางความเชื่อที่สำคัญประการหนึ่งของผู้คนลุ่มน้ำโขง มีอิทธิพลต่อความคิด จิตใจ และการกระทำของผู้คนในสังคมได้ ตำนานคือเรื่องราวที่เล่าขานสืบต่อกันมาเป็นเวลานานจากรุ่นสู่รุ่น คนไทยลุ่มน้ำโขงกับเรื่องเล่าตำนานและวิถีชีวิตเป็นของคู่กันส่วนใหญ่จะเกี่ยวพันกับความเชื่อในสมัยก่อนบ้างก็เป็นเรื่องที่มีเค้าโครงมาจากความจริง บ้างก็เป็นเรื่องแต่งขึ้น ซึ่งในแต่ละจังหวัดของประเทศไทยเรานั้นก็มีตำนานอยู่มากมายเช่นกัน

ตำนานเรื่องเล่าพญานาคในแถบลุ่มน้ำโขงถือเป็นของคู่กัน เพราะวิถีชีวิตลุ่มน้ำโขงนั้นมีความผูกพันเกี่ยวข้องกับพญานาคมาตั้งแต่อดีตจวบจนปัจจุบัน วิถีชีวิตผู้คนริมฝั่งแม่น้ำโขงจึงเต็มไปด้วยเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค เพราะพญานาคเป็นเสมือนสัญลักษณ์ทางสังคมที่มีบทบาทต่อผู้คนหลากหลายชุมชนในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาพื้นที่อื่นในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีพิธีกรรมบูชาพญานาคและมีมูลเหตุการกลายเป็นพื้นที่นาคาคติไว้ 4 แห่ง ซึ่งได้นำเสนอในส่วนของโครงสร้างบท ดังนี้

- 1) พญาศรีสัตนาคราชนครพนม นาคาธิบดี แห่งศรีโคตรบูรณ
- 2) ศาลปู่พญานันตนคราช จังหวัดมุกดาหาร
- 3) ถ้ำนาคาตำนานพญานาคที่ถูกสาปเป็นหิน บึงกาฬ
- 4) เมืองพญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง จังหวัดหนองคาย

ซึ่งทั้งหมดเป็นพื้นที่แถบลุ่มแม่น้ำโขง และมีมูลเหตุที่แตกต่างกันออกไปในการประดิษฐ์สร้างพิธีกรรม รวมถึงการกลายเป็นพื้นที่นาคาคติด้วยมูลเหตุที่แตกต่างกันออกไป

พญาศรีสัตนาคราชนครพนม นาคาธิบดี แห่งศรีโคตรบูรณ

อาณาจักรโคตรบูร หรือ อาณาจักรศรีโคตรบูร เป็นอาณาจักรโบราณที่มีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับนครเวียงจันทน์ยุคจันทะปุระ (ราวพุทธศตวรรษที่ 1-10) และยุคชายฟอง (ราวพุทธศตวรรษที่ 10-12) เริ่มมีพัฒนาการมาตั้งแต่สมัยก่อนพุทธกาลถึงพุทธศตวรรษที่ 11-15 หรือระหว่าง พ.ศ. 1,000-1,500 มีพื้นที่ครอบคลุมบริเวณสองฝั่งแม่น้ำโขง ตั้งแต่จังหวัดอุดรธานี จังหวัดหนองคาย จังหวัดบึงกาฬ จังหวัดนครพนม จังหวัดมุกดาหาร จังหวัดสกลนคร จังหวัดขอนแก่น จังหวัดหนองบัวลำภู จังหวัดอำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานีของไทย แขวงบอลิคำไซ แขวงคำม่วน แขวงสุวรรณเขต แขวงเวียงจันทน์ แขวงสาละวัน แขวงจำปาศักดิ์ แขวงอัตตะปือ และแขวงเซกองของลาว (เติม วิกิคำศัพท์. 2557 : 234-238)

นักวิชาการบางกลุ่มเสนอว่า อาณาจักรโคตรบูรณอาจแผ่อำนาจเขตครอบคลุมไปถึงแขวงหลวงพระบางโดยอาศัยหลักฐานทางโบราณคดีประเภทหลักหินซึ่งปรากฏที่เวียงจันทน์-นครพนมด้วย นอกจากนี้อาณาจักรโคตรบูรยังแผ่อิทธิพลทางการเมืองและศิลปกรรมครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของภาคอีสาน พื้นที่เกือบทั้งหมดของลาว พื้นที่รอยต่อของลาว-อีสานกับกัมพูชา ในภาคอีสานและลาวนั้นมีการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ นักวิชาการลาวและอีสานเชื่อว่าชนชาติดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในอาณาจักรศรีโคตรบูรและสถาปนาอาณาจักรอาจเป็นชาวลาว ข่า ขอม ภูไท ไย้ย จาม และชาติพันธุ์ดั้งเดิมอื่นๆ ที่อาศัยอยู่ในลาวและภาคอีสานปัจจุบันนี้

หากยึดตามคัมภีร์อรัญชาตซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีอิทธิพลต่อกลุ่มชนลุ่มน้ำโขง ถือว่านาก(นาค) ซึ่งหมายถึงชาติพันธุ์ลาวอาจเป็นเจ้าของอาณาจักรโคตรบูร พวกนากหรือลาวอพยพลงมาจากหนองแสหรือหนองกระแสน่านในมณฑลยูนนานของจีนมาตั้งอาณาจักรนี้ หรือไม่เช่นนั้นเจ้าของอาณาจักรโคตรบูรอาจเป็นกลุ่มชนชาติที่ผสมระหว่างชนชาติอ้ายลาวที่ยังหลงเหลือตกค้างอยู่ในแหลมอินโดจีนกับพวกขอมชะวา(ขวา) ที่ยังเหลืออยู่ทางตอนเหนือของลาว นักวิชาการที่ศึกษาชาติพันธุ์ลาวอีสานบางกลุ่มเห็นว่าอาจเป็นชนชาติข่า แต่นักประวัติศาสตร์บางกลุ่มเห็นว่าชนชาติละว้าอาจเป็นเจ้าของอาณาจักรโคตรบูร แต่หากพิจารณาตามพุทธลักษณะของพระพุทธรูปในสมัยสีโคตตะบองแล้วจะมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับลักษณะหน้าตาของชนชาติลาวในปัจจุบันมากกว่าชนชาติอื่น นักวิชาการบางกลุ่มเห็นว่าอาณาจักรโคตรบูรเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับอาณาจักรพุนันที่ปรากฏในจดหมายเหตุ

ของจีน และหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของอาณาจักรพูนันส่วนมากได้มาจากจดหมายเหตุของจีน คำว่า พูนัน ตรงกับคำว่า พะนัม (พนม) แปลว่า เมืองแห่งฤดูอวย แนวคิดดังกล่าวทำให้เกิดข้อสันนิษฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วงปลาย พ.ศ. 2400 ถึง ต้น พ.ศ. 2500 ว่าศูนย์กลางพระพุทธศาสนาของอาณาจักรโคตรบูรอาจมีความเจริญรุ่งเรืองอยู่บริเวณธาตุพนมและแขวงคำม่วนของลาว

สุจิตต์ วงษ์เทศ ได้ให้คำอธิบายใน “แผนที่ประวัติศาสตร์(สยาม) ประเทศไทย (2550) บ่งชี้รายละเอียดบางประการ สำหรับอาณาจักรในดินแดนอีสาน มีการจำแนก 5 กลุ่มคร่าวๆ เป็น แคว้นอิสระ หรือ รัฐเอกเทศ หากแต่มีความสัมพันธ์อันเครือญาติ

- กลุ่มลุ่มน้ำโขง-ชี-มูล หรือ เจนละ
- กลุ่มกลางลุ่มน้ำมูล หรือ พนมวัน-พิมาย-พนมรุ้ง
- กลุ่มต้นลุ่มน้ำมูล หรือ ศรีจนาศะ
- กลุ่มลุ่มน้ำชี
- กลุ่มสองฝั่งโขง หรือ เวียงจัน ที่มีชื่อในตำนานว่า ศรีโคตรบูร

อาณาจักรศรีโคตรบูร ที่เป็นจุดเริ่มต้นที่ผ่านร่องรอยกาลเวลาของดินแดนสองฝั่งโขง วรรณกรรมสองฝั่งโขงที่สะท้อนความเป็น พหุลักษณะทางสังคม ไม่ว่าจะเป็น ประวัติศาสตร์บันทึก หรือ ประวัติศาสตร์บอกเล่าก็ตาม ว่าด้วย “ตำนานอุรังคธาตุ” หรือ “ตำนานพระธาตุพนม” และตำนานอื่นๆ บางทีตำนานก็อาจเป็นเพียงความเชื่อที่เล่าสืบต่อกันมา แต่ในห้วงเวลาปัจจุบัน อาจปรากฏซ้อนทับบนร่องรอยกาลเวลาจากอดีตสู่ปัจจุบัน เพราะ ณ เวลาปัจจุบัน เราได้พบว่า มีสะพานมิตรภาพอยู่เหนือน้ำ เชื่อมข้ามสองฝั่งโขงเพื่อเชื่อมการเดินทางและการขนส่ง จากตำนาน แม่น้ำของที่กั้นกลางแผ่นดินสองฝั่ง มีนิทานและตำนาน บอกเล่ากำเนิดแม่น้ำโขงในลักษณะของ มุขปาฐะ ว่าด้วยเรื่องของ ยักษ์สลีศรี ที่มีอวัยวะเพศทั้งใหญ่และยาวเกินตัว เวลาเดินไปไหน ก็จะลากไปรายทางตามเส้นทางเดิม จนกลายเป็นแม่น้ำใหญ่ เพราะการลาก “ของ” ที่หมายถึง “อวัยวะเพศ” จนได้ชื่อว่า “น้ำของ” รวมถึงกำเนิดสถานที่อีกมากมาย ที่ผูกเรื่องเข้ากับตำนานของ “ยักษ์สลีศรี” กับคู่รักอย่าง “ยักษ์นางแก้ว (โยนี) หลวง” (สร้างสุข แซนแนล. 2559 : ออนไลน์)

อาณาจักรศรีโคตรบูร ที่น่าเชื่อว่า ทั้งสองฟากฝั่งคือเมืองเดียวกัน ที่มีได้แยกออกจากกัน เพราะน้ำโขง ยังมีร่องรอยประวัติศาสตร์สะท้อนผ่านสองฟากฝั่ง เช่นว่า “บ้านหนองจันทน์-เมืองเก่า” ที่อยู่ฟากหนึ่งของน้ำโขงในพื้นที่ฝั่งไทย และอยู่ตรงกันข้ามอย่างน่าคิด กับ “พระธาตุศรีโคตรบอง” อีกฟากของน้ำโขง ในพื้นที่ฝั่งลาว

พระธาตุพนม เป็นสัญลักษณ์แห่งพระพุทธศาสนา เป็นศูนย์กลางอำนาจทางศาสนา และถือเป็นสถานที่สำคัญที่บรรจุพระบรมธาตุสำคัญที่เป็นเสมือนตัวแทนขององค์สัมมาสัมพุทธเจ้า พระธาตุพนมจึงมีความสำคัญในฐานะสัญลักษณ์ทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อเมืองแถบลุ่มน้ำโขง ตำนานเมืองพระธาตุพนมหรืออุรังคนิทานได้กล่าวว่า พระธาตุพนมตั้งอยู่บริเวณคอกกัปนคีรีหรือภูกำพร้าว ซึ่งอยู่ในเขตของเมืองศรีโคตรบอง ในราวปี พ.ศ.1899 เจ้าศรีโคตร ผู้มีเชื้อสายกษัตริย์ล้านช้าง ได้มาสร้างเมืองขึ้นที่บริเวณฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง ซึ่งได้แก่เมืองท่าแขก (เดิม วิชาภัยพจนกิจ. 2530 : 265) เมืองท่าแขกอยู่ตรงข้ามกับนครพนมในปัจจุบัน เมื่อถึงสมัยของพระเจ้าพิชิตทศทิศราชธานี ศรีโคตรบูรณหลวง ได้เปลี่ยนนามจากมรุกขนครมาเป็นเมืองศรีโคตรบูรณ ตามชื่อแคว้นดั้งเดิมที่ปรากฏเป็นตำนาน พระองค์ได้เสด็จไปบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุพนม เมื่อ ปี พ.ศ.2157 ต่อมาพระบรมราชา เจ้าเมืองศรีโคตรบูรณ องค์สุดท้าย (พ.ศ.2280) หลังจากรัชสมัยของพระองค์ ตามเอกสารระบุว่า พ.ศ. 2331 ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าตากแห่งกรุงธนบุรี (จังหวัดต่างๆ (นครพนม) 2500 : 3) อพยพพาไพร่มาตั้งบ้านเมืองใหม่ เยื้องกับเมืองเก่า ขนานนามใหม่ว่าเมืองนคร ต่อมาคือเมืองนครพนมในปัจจุบัน

จากตำนานและประวัติศาสตร์นอกจากจะแสดงให้เห็นว่าเมืองโบราณในแถบลุ่มน้ำโขงมีความสัมพันธ์กัน และองค์พระธาตุพนมถูกสถาปนาขึ้นมาโดยมีหน้าที่เชิงสัญลักษณ์ในฐานะสิ่งประสานอำนาจระหว่างราชอาณาจักรและศาสนา บทบาทของการทำนุบำรุงองค์พระธาตุนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทน์ ดังนั้นผู้คนส่วนใหญ่ที่อยู่แวดล้อมองค์พระธาตุพนมจึงสืบเชื้อสายและวัฒนธรรมจากลาว

ตำนานพญานาคไทย-ลาว จากความเชื่อในเรื่อง “พญานาค” สำหรับชาวพุทธแล้วถือเป็นเรื่องที่ถูกเล่าขานกันมานานทั้งในพุทธประวัติก็ดี ตลอดจนเรื่องราวจาก บรรดาเกจิอาจารย์ หลายรูปก็ดี จึงไม่น่าแปลกใจถ้าจะกล่าวว่า “พญานาค” ถือเป็นส่วนหนึ่งสำหรับชีวิตของคนไทยและอีกหลายกรณีที่เกิดขึ้นจากความเชื่อความศรัทธา จากความเชื่อและความศรัทธาของทั้งพี่น้องชาวไทยและชาวลาวเกี่ยวกับองค์พญานาค ที่คอยดูแลปกป้องรักษาผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขงและองค์พระธาตุพนม กล่าวคือ ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างมี กษัตริย์แห่งนครราช หรือ นาคาธิบดี แยกปกครองดูแล ลักษณะของพญานาคตามความเชื่อในแต่ละภูมิภาคจะ แตกต่างกันไป แต่พื้นฐานคือ มีลักษณะตัวเป็นงู ตัวใหญ่มีหงอนสีทองและตาสีแดง เกล็ดเหมือนปลามีหลายสีแตกต่างกันไปตามบารมี บ้างก็มีสีเขียว บ้างก็มีสีดำ หรือบ้างก็มี 7 สี และที่สำคัญคือ ตระกูลธรรมดาองค์ท่านจะมีเศียรเดียว แต่ถ้าตระกูลที่สูงขึ้นไปนั้นจะมี 3 เศียร 5 เศียร 7 เศียร และ 9 เศียร

พญานาคฝั่งลาว คือ พญาศรีสัตตนาคราช (นาคาธิบดีสี่สัตตนาคราช) ซึ่งเชื่อว่าเป็น กษัตริย์แห่งพญานาคฝั่งลาว เป็นพญานาคเจ็ดเศียร ฝั่งไทย คือ พญาศรีสุทโธนาคราช (นาคาธิบดีสี่สุทโธ) เป็นกษัตริย์พญานาคฝั่งไทย เป็นพญานาคหนึ่งเศียรพญาศรีสุทโธ ท่านชอบ จำศีลบำเพ็ญเพียร และปฏิบัติธรรม มีนิสัยอ่อนโยนมีเมตตา ไม่ชอบการต่อสู้ ชอบมาปฏิบัติธรรม ที่พระธาตุพนม โดยมอบหมาย ให้เหล่าพญานาค 6 อำมาตย์ดูแลแทน ในระหว่างที่หลบมาจำศีลภาวนา พญาศรีสัตตนาคราช เป็นใหญ่เหนือพญานาคทั้งปวงในฝั่งลาว เป็นพญานาคที่ทรงฤทธิ์ ท่านเป็นพญานาคที่ชอบจำศีลและประพฤติ ปฏิบัติธรรมเหมือนพญาศรีสุทโธนาคราช โดยชอบมาที่วัดพระธาตุพนมเหมือนกัน ทำให้พญานาคทั้ง 2 องค์ กลายเป็นเพื่อนที่สนิท สนมกัน ตามคำกล่าวของหลวงปู่คำพันธ์ อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุมหาชัยกล่าวไว้ว่า ส่วนใดที่อยู่ใกล้ต้นน้ำลำธาร หรือหากมีพิธีกรรม อันใดเกิดขึ้น ให้อัญเชิญบอกกล่าวแก่เหล่าพญานาค พิธีกรรมนั้นจะศักดิ์สิทธิ์ยิ่งนัก จึงเป็นที่มาของพญาศรีสัตตนาคราช ริมโขง เพื่อคุ้มครองปกป้องรักษาพี่น้องชาวนครพนม (พลังจิต. 2561 : ออนไลน์)

พญาศรีสัตตนาคราช แลนด์มาร์คแห่งใหม่ของ จังหวัดนครพนม ประดิษฐานบน ริมฝั่งแม่น้ำโขง บนลานศรีสัตตนาคราช หน้าสำนักงานป่าไม้ ถนนสุนทรวิจิตร ในเขตเทศบาลเมืองนครพนม เป็นองค์พญานาคทองเหลืองที่ใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน มีความสวยงาม โดดเด่น องค์พญาศรีสัตตนาคราช หล่อด้วยทองเหลือง งบประมาณ ปี พ.ศ.2556 จำนวน 9,870,000 บาท ฐานรองรับ ประติมากรรม 999,100 บาท องค์พญาศรีสัตตนาคราช สร้างด้วยทองเหลืองทั้งองค์ มีขนาดกว้าง 4.49 เมตร สูง 10.90 เมตร มีน้ำหนักรวม 9,000 กก. อยู่บนแท่นรวมความสูง 16.29 เมตร เป็นรูปพญานาคขดหาง 7 เศียร ประดิษฐานบนแท่นฐานแปด เหลี่ยม กว้าง 6 เมตร สามารถพ่นน้ำได้ (สุกิจ กليبแก้ว. 2559 : 19) ตามที่ทราบกันว่าพี่น้องชาวไทย-ลาว มีความเชื่อผูกพัน อยู่กับองค์พญานาค เช่นเดียวกับความผูกพันในลำน้ำโขง ตั้งแต่รุ่นปู่ย่าล้นครุฑาในความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาค ในฐานะที่เป็น ผู้ดูแลปกป้องรักษาแถบลุ่มน้ำโขง รักษาพุทธศาสนา รวมถึงองค์พระธาตุพนม วัตถุประสงค์ การก่อสร้างครั้งนี้เพื่อเป็นการอนุรักษ์ วัฒนธรรมประเพณี และความเชื่อเกี่ยวต่อเรื่องพญานาคของ ชาวไท และชาวลาวที่อาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำโขง อีกทั้งยังต้องการยกระดับ แหล่งท่องเที่ยวของจังหวัด นครพนม เพื่อรองรับการเป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ซึ่งสถานที่แห่งนี้จะ กลายเป็น แลนด์มาร์คแห่งใหม่อีกจุดหนึ่งของภูมิภาคนี้

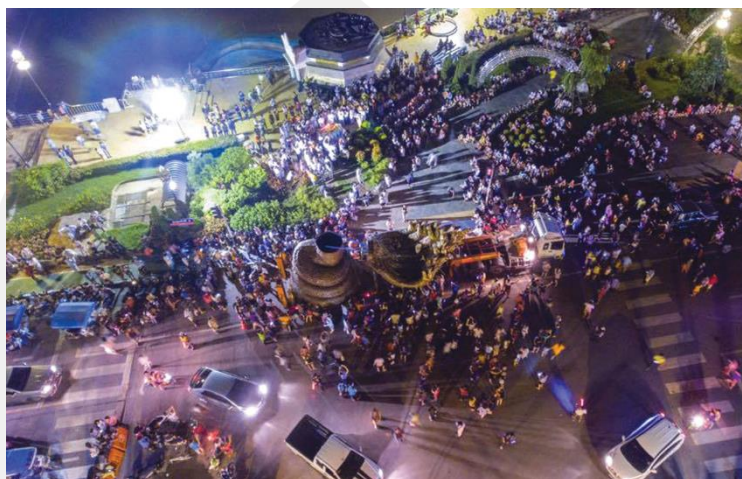
ข่าวลือทางสังคมเรื่องกึ่งพุทธกาล ได้กล่าวถึงความเสื่อมถอยของพระพุทธศาสนา จากศิลาจารึกในมหาวิหารเจตมहाเซตวัน ณ สวณมฤคทายวัน ประเทศอินเดีย โดยคณะทูตไทยที่ไปอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุเมื่อปี พ.ศ.2485

“...อรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระสัพพัญญูรู้แจ้งโลกทั้งในอดีตและใน อนาคต ทรงมีเมตตากรุณาแก่สัตว์โลกเป็นล้นพ้นเมื่อครั้งพระองค์ดำรงพระชนม์อยู่ ได้ตรัสแก่พระอานนท์ว่า อานนท์ ทูก่อนอานนท์ก่อนกึ่งพุทธกาล 15 ปี (ก่อน พ.ศ. 2560) ไฟจะลุกลามมาทางทิศตะวันออก ใหม่วัดวาอาราม สมชีพรามณ์จะอดอยากยากเข็ญ ลูกไฟจะตกจากฟ้าเป็นเพลิงผลาญ เหล็กกล้าจะทะยานจากน้ำ มหาสมุทรจะชอกช้ำ สงครามจากทั่วทิศศึกจะติดเมือง ข้าวจะขาดแคลนทั่วแผ่นดินจะอดอยาก ผีโหมดป่าจะเข้าเมือง พระเลื้อเมือง ทรงเมือง จะหนีเข้าไพร ผู้เป็นใหญ่มีอำนาจ จะเรียกแมลงผีเลื้อเหล็กนับแสนตัว มาปล่อยไขเป็นไฟผลาญ ยักษ์หินที่ถูกสาบเป็นเวลานาน จะตื่นขึ้นมาอาละวาดโลก ดินฟ้าอากาศจะแปรปรวน ตลิ่งจะพัง แผ่นดินจะถล่มเป็นทะเลโลกมนุษย์จะตั้งสู่ความหายนะ นักปราชญ์จะถูกทำร้ายให้สิ้นสูญ ในระยะนั้นศาสนาของตถาคตจะเสื่อมลงมาก เพราะพุทธบริษัท ไม่ได้อยู่ในศีลธรรม...” (พลังจิต . 2563 : ออนไลน์)

จากตำนาน “พญานาค” ผู้ปกป้องรักษา “พระธาตุพนม” ซึ่งเป็นที่บรรจุ “พระอัฐิธาตุ” หรือกระดูกส่วนหน้าอกของพระพุทธเจ้าว่า เมื่อวันที่ 28 กันยายน 2500 “เถ้าแก่โกฮวด” คหบดีคนหนึ่งซึ่งอาศัยอยู่บริเวณหน้าพระธาตุเห็นลำแสงคล้ายกับพญานาคพุ่งลงท้องพระธาตุ ชาวบ้านเชื่อว่าแสงที่เห็นนั้นคือ “พญาสัตตนาครา” ที่คุ้มครองพระธาตุพนม และได้กำหนดให้วันขึ้น 5 ค่ำ เดือน 11 ในทุกปี เป็น “วันสัตตนาคราลีก” พระครูพนมเจติยานุรักษ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม วรมหาวิหาร กล่าวว่า “สัตตะ แปลว่า เจ็ด ในอริยทรัพย์ทั้ง 7 ประกอบไปด้วย ศรัทธา หมายถึง ความเชื่ออย่างมีเหตุผล ศีล การรักษากาย วาจา ใจ หิริ คือ ความละอายต่อบาปและกรรมชั่ว โอตตปปะ ความเกรงกลัวต่อบาป พหุสัจจะ ความใฝ่รู้ ใฝ่ศึกษา จาคะ การบริจาค ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น และปัญญา คือ ความรู้อย่างถ่องแท้ เข้าใจในสิ่งที่ถูกและผิดอย่างลึกซึ้ง” (พระครูพนม วรคุณ. 2562 : สัมภาษณ์) ตามตำนานชื่อของพญานาคทั้งเจ็ดตนประกอบด้วย พญาสีโทนาคราชเจ้า, พญาสีลูณินาโค, พญาหิริวณินาโค, พญาโอตตปปะวณินาโค, พญาพหุสัจจะวณินาโค, พญาจาคะวณินาโค และพญาปัญญาเตชะวณินาโค ทุกตนรวมกันเป็นหนึ่งคือ พญาสัตตนาครา ไม่ใช่พญานาคหนึ่งตนที่มีเจ็ดเศียรแต่อย่างใด โดยทุกตนทำหน้าที่รักษาพระอัฐิธาตุและพระพุทธศาสนา ณ พระธาตุพนมแห่งนี้

จังหวัดนครพนมออกแบบและก่อสร้าง “องค์พญาศรีสัตตนาคราช” โดยการวางแผนออกแบบก่อสร้างนานเกือบ 5 ปี เพื่อเป็นนิมิตหมายอันดีในการสร้างสัญลักษณ์เมืองขึ้น และได้ทำการประกอบพิธีอัญเชิญองค์พญาศรีสัตตนาคราชขึ้นประดิษฐาน ท่ามกลางประชาชนชาวไทยและลาว ตลอดจนผู้ที่เกี่ยวข้อง และ พระเกจิอาจารย์ชื่อดัง จ.นครพนม และพระสงฆ์จากวัดใกล้เคียงมาร่วมในพิธี โดยทางจังหวัดได้ทำพิธีสมโภชใหญ่ พุทธาภิเษก รวม 9 วัน 9 คืน ระหว่างวันที่ 9 – 18 กันยายน

2559 ถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ที่ยิ่งใหญ่ จะมีสาวงามจาก 7 ชนเผ่าของแต่ละอำเภอกว่า 400 คนมารำบวงสรวงตลอด 9 วัน 9 คืนอีกด้วย

ภาพประกอบที่ 2 นางองค์ศรีสัตตนาคราชขึ้นสถิต
(ที่มา, สุกิจ กลีบแก้ว. 2559 : 26)

ภายใต้ความเชื่อเกี่ยวกับ “องค์พญาศรีสัตตนาคราช” ซึ่งเป็นแลนด์มาร์คแห่งใหม่ของจังหวัดนครพนม อย่างที่ทราบกันว่าพี่น้องชาวไทยและชาวลาว ล้วนมีความเชื่อผูกพันอยู่กับองค์พญานาค พอกๆ กับความผูกพันในลำนน้ำโขง รุ่มป๋าย่าล้วนศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของพญานาคในฐานะที่เป็นผู้ดูแลปกป้องรักษาแถบลุ่มน้ำโขง รักษาพุทธศาสนา รวมถึงองค์พระธาตุพนม ซึ่งเป็นองค์พญานาคทองเหลืองที่ใหญ่ที่สุดของภาคอีสาน แน่นนอนว่าจากประติมากรรมที่สูงค่าผนวกกับความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อองค์พญาศรีสัตตนาคราช ย่อมส่งผลให้จังหวัดนครพนม ดินแดนแห่งลุ่มน้ำโขง กลายเป็นแลนด์มาร์คสำคัญที่สร้างคุณค่าต่อเศรษฐกิจของจังหวัดอย่างไม่อาจปฏิเสธ ณ บริเวณที่ประดิษฐานองค์พญานาค ลานศรีสัตตนาคราช ริมฝั่งแม่น้ำโขงหน้าสำนักงานป่าไม้ ถนนสุนทรวิจิตร ในเขตเทศบาลเมืองนครพนม

พหุ อนุ ภิ ทั โด ชี เว

ภาพประกอบที่ 3 นางองค์ศรีสัตตนาคนาคขึ้นสถิตบนฐาน
(ที่มา : สุกิจ กลีบแก้ว. 2559 : 16)

จากประวัติความเป็นมาเบื้องต้น ในพิธีกรรมไหว้บูชาพญาศรีสัตตนาคนั้น ไม่ค่อยมีระเบียบแบบแผนที่ชัดเจนนัก หากแต่ใครสนใจอยากกราบไหว้ก็นำดอกไม้ธูปเทียนมาไหว้สักการะตามคามศรัทธาของแต่ละบุคคล เครื่องบูชาที่ปรากฏในการไหว้บูชาพญาศรีสัตตนาคนั้น ประกอบด้วย ผลไม้ มงคล 9 อย่าง และบายศรีรูปแบบต่างๆ ผลไม้มงคลนั้น เป็นความเชื่อของคนไทยและคนไทยเชื้อสายจีน ที่มักนิยมนำผลไม้ที่มีความหมายเป็นมงคล มาใช้ในการไหว้เจ้า ไหว้ศาล และไหว้เจ้าที่ เพื่อเป็นการเสริมสิริมงคลให้ชีวิตและครอบครัวสงบสุขร่มเย็น ซึ่งถือเป็นความเชื่อส่วนบุคคล ส่วนใหญ่จะนิยมไหว้ด้วยผลไม้มงคล 5 อย่าง, 9 อย่าง ขึ้นอยู่กับว่าต้องการไหว้ในพิธีไหน ผลไม้ที่นำมาบวงสรวงไหว้นั้น จะไม่นิยมนำผลไม้ที่มีชื่อในทางอัปมงคลเข้าร่วมในพิธี

เครื่องบูชาที่ปรากฏนั้นเป็นลักษณะผสมดูคล้ายการไหว้บรรพบุรุษของคนไทยเชื้อสายจีน หรือที่เรียกว่า เครื่องบูชาอย่างโต๊ะจีน เพราะเป็นแบบเครื่องบูชาของจีนและไทยเอามาคิดประกอบกัน ดัดแปลงใช้ตั้งเป็นอย่างไร้แบบอย่างเครื่องบูชาไทยไม่เหมือนกับที่จีนตั้งเครื่องบูชาอย่างโต๊ะจีน ใช้ตั้งบนโต๊ะสูง แบ่งเป็น 2 โต๊ะต่างกัน คือ โต๊ะเครื่องบูชา 1 โต๊ะ โต๊ะเครื่องเช่น 1 โต๊ะ ตั้งด้วยกันบ้าง ตั้งแยกกันบ้าง

โตะเครื่องเช่นนั้น แฉกหน้าตั้งเครื่องบูชา มีเชิงเทียน 1 คู่ ขวดปักดอกไม้ 1 คู่ ชามลูกไม้ 1 เป็นคู่กัน กระจกฝาเครื่องหอมหนึ่งใบ กลางโตะตั้งเครื่องเช่นมีของตามแต่จะจัด

ในพิธีบวงสรวงพญาศรีสัตตนาคนั้น นอกจากจะต้องเตรียมดอกไม้ ธูป เทียน และน้ำแล้ว ยังมีผลไม้มงคลจำนวน 9 อย่าง ที่ต้องเตรียมให้พร้อมด้วย โดยผลไม้แต่ละชนิดก็จะมี ความหมายแฝงไว้ เชื่อว่าจะช่วยเสริมสิริมงคลสำหรับการเริ่มต้นใหม่ ทำให้ผู้ที่มีความเชื่อดังกล่าวนิยมนำผลไม้มงคล มาใช้ไหว้ ซึ่งผลไม้มงคลทั้ง 9 อย่าง มีดังนี้

- 1) ส้ม (นิยมใช้ส้มเปลือกสีส้ม หรือสีเหลืองทอง) ความเชื่อ : เสริมเรื่องความโชคดี ความมั่งคั่ง และความเป็นสิริมงคล
- 2) แอปเปิลแดง ความเชื่อ : เสริมเรื่องสุขภาพของคนในครอบครัว ร่างกายแข็งแรง ไม่เจ็บป่วยง่าย
- 3) ทับทิม ความเชื่อ : เสริมเรื่องความสามัคคีในครอบครัว สมาชิกรักใคร่กลมเกลียว ไม่ทะเลาะเบาะแว้ง
- 4) สาลี่ ความเชื่อ : เสริมเรื่องโชคลาภ เงินทองไหลมาเทมา พบเจอแต่ความโชคดี และเป็นสิริมงคล
- 5) ลิ้นจี่ ความเชื่อ : เสริมเรื่องความมั่งคั่ง ความร่ำรวย และความโชคดี
- 6) ลูกพลับ ความเชื่อ : เสริมเรื่องความเข้มแข็ง ชีวิตไร้อุปสรรค แก้ปัญหาทุกอย่างได้
- 7) องุ่นแดง ความเชื่อ : เสริมเรื่องความโชคดี ความเจริญรุ่งเรืองในเรื่องต่างๆ
- 8) กัลยาดำ ความเชื่อ : เสริมเรื่องความมั่งมีเงินทอง สามารถผ่านทุกอุปสรรคไปได้อย่างราบรื่น มีบุตรและบริวารที่ดี
- 9) แก้วมังกร ความเชื่อ : เสริมเรื่องความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งคั่ง มีเงินทองใช้ไม่ขาดมือ

ทั้งนี้ ความหมายมงคลต่างๆ นั้น ผู้ไหว้จะเป็นผู้ให้ความหมายเอง หรือเคยเห็นคนอื่นสักการะก่อนแล้วจึงทำตาม ส่วนใหญ่ผลไม้ที่ไม่นิยมนำมาไหว้ในพิธีต่างๆ จะเป็นผลไม้ที่มีชื่อไม่ค่อยเป็นมงคล เพราะเชื่อว่าจะเป็นสัญญาณที่ไม่ดี ในการเริ่มต้นชีวิต ธุรกิจ และการงาน ทำให้พบเจอแต่อุปสรรคและความเหน็ดเหนื่อย เช่น ระกำ ลูกท้อ ลูกชิต-ลูกจาก ลูกพลับ ละมุด ลางสาต มังคุด กระท้อน มะขวิด มะตูม น้อยหน่า พุทรา เป็นต้น การนำผลไม้มงคลมาใช้ไหว้ในการบวงสรวงนั้น ถือเป็นความเชื่อส่วนบุคคล ที่ช่วยเสริมขวัญและกำลังใจในการเริ่มต้นสิ่งใหม่ๆ เพราะผลไม้แต่ละชนิดก็ล้วนแฝงไว้ด้วยความหมายดี ๆ ที่มีความเป็นสิริมงคลแก่ตนครอบครัว

ภาพประกอบที่ 4 น้ำ 7 สีและผลไม้ตามฤดูกาลที่ใช้ในการบวงสรวง
(ที่มา : ชนะ วสุรักคะ. 2563 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 5 บายศรีรูปนาคใช้ในการบวงสรวง
(ที่มา : ชาวสด. 2563 : ออนไลน์)

สำหรับเครื่องบายศรีรูปนาคที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรม มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับบายศรีที่ปรากฏในคำชะโนดหากแต่มีจำนวนที่น้อยกว่ามาก และจะปรากฏเฉพาะในพิธีบวงสรวงใหญ่เท่านั้น ในการบูชาระดับบุคคลจะปรากฏเพียงมาลัยดอกไม้และรูป จากการสัมภาษณ์ผู้คนที่เดินทางมาราบ

ไหว้พญาศรีสัตตนาคร จะเห็นได้ว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการมาเพื่อการท่องเที่ยว มากกว่ามุ่งมาเพราะ ความศรัทธาในพื้นที่นาาคาคติ “พื้มาเกี่ยวกับครอบครัว ก็เลยมาไหว้เพื่อขอพร มาไหว้พระธาตุนม ก่อน แล้ก็มาที่นี่” (รัตนวรรณ(นามสมมติ). 2562 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 6 นักท่องเที่ยวที่เดินทางมากราบไหว้พญาศรีสัตตนาคร
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การไหว้บูชาพญาศรีสัตตนาคราช นครพนม
เครื่องบูชาประกอบด้วย รูปหอม 19 ดอก พวงมาลัยดอกมะลิ 1 พวง
นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมา สัมพุทธัสสะ (3จบ)
แล้วกล่าวคำอธิษฐานบูชา
กาเยนะ วาจาเย วะ เจตะสวา อิมัง สิริสัตตนาคะ ราชะนามะกัง อะหัง วันทา มิ สัพพะ
ทา สัพพะโสทธิ ภาวันตุ เม
คำแปล
ข้าพเจ้า ขอน้อมกาย วาจาและจิตใจ กราบไว้วันทาพญานาคราช นามว่า ศรีสัตตนาคราชตน
นี้ ขอความสุขสวัสดี จงบังเกิดมีแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเทอญ
ประพันธ์โดย พระเทพวรมณี เจ้าอาวาสวัดพระธาตุนม วรมหาวิหาร เจ้าคณะจังหวัด
นครพนม และพระครูศรีปริยัติการ เจ้าอาวาสวัดโอกาส (ศรีบัวบาน) รองเจ้าคณะอำเภอเมือง
นครพนม

จากคำกล่าวอธิษฐานบูชาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าก่อน แล้วจึงกล่าวคำอธิษฐานบูชาพญานาค “นะโม ตัสสะ ภะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ” ซึ่งแปลว่า “ขอนอบน้อม แต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ซึ่งเป็นผู้ไกลจากกิเลส ตรัสรู้ชอบได้โดยพระองค์เอง”

พิธีกรรมบูชาพญาศรีสัตตนาคราชเป็นพื้นที่หนึ่งของปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ที่สามารถทำให้ความคิดในเรื่องเล่ามันเป็นจริงขึ้นมาได้ในชุมชน ดังที่เกียร์ชกล่าวไว้ว่า “พิธีกรรมเป็นหนังละครโรงใหญ่ที่ทำให้เรื่องราวต่างๆ นั้นเกิดขึ้นจริง” (Clifford Geertz. 1980 : 104) เมื่อพิจารณาถึงโครงของเรื่องที่ใช้บอกถึงปรากฏตัวของพญานาคเพื่อรักษาองค์พระธาตุนม พญานาคเป็นผู้ที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อตอบโต้ความคิดเรื่องศาสนาเสื่อมลงถึงพุทธกาล ศาสนาที่ได้รับผลกระทบจากข่าวลือนี้โดยตรง ในขณะเดียวกัน เรื่องเล่าตำนานต่างๆ ของพญานาคผู้ปกป้องรักษาพระธาตุนมก็ถูกประกอบสร้างเพื่อตอบสนองกับการสร้างพื้นที่สาธารณะ โดยมีตัวละครถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์รักษาพระธาตุนั้นคือพญาศัตตนาคราช เครื่องบายศรีที่ปรากฏในการบวงสรวงบูชาในพื้นที่พญาศรีสัตตนาคราชนั้น ไม่มีหลักเกณฑ์ในการบูชาที่แน่นอนตายตัว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้คนที่อยากจะไหว้บูชาเป็นสำคัญ นอกจากเป็นช่วงงานบวงสรวงใหญ่ ก็จะมีการจัดเตรียมเครื่องบูชาต่างหากจากทางจังหวัด การบูชาจะเป็นในลักษณะระดับบุคคล ครอบครัวและการเดินทางเพื่อมาท่องเที่ยวในจังหวัดนครพนมและต้องมาสักการบูชาเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

ศาลปู่พญานันตนาคราช จังหวัดมุกดาหาร

มุกดาหาร แต่เดิมนั้น เต็มไปด้วยป่าดงพงไพร ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยของพวกคนป่า อันสืบเชื้อสายมาจากขอม เช่น พวกข่า ส่วย กระโซ่ เมืองสำคัญส่วนมากตั้งอยู่ทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง เช่น กรุงศรีสัตนาคนหุต เมืองพนวน (เชียงขวาง) ตลอดทั้งดินแดนสิบสองจุไทยและหัวพันทั้งห้าทั้งหก ซึ่งเป็นเผ่าไทยที่อพยพลงมาทางใต้ แต่แยกออกเป็นอาณาจักรต่าง ๆ เช่น อาณาจักรโยนก อาณาจักรเชียงแสน อาณาจักรสุโขทัย อาณาจักรล้านช้าง เป็นต้น

จนถึง พ.ศ. 2231 เมื่อพระเจ้ากรุงศรีสัตนาคนหุต (เวียงจันทน์) สวรรคต พระยาเมืองแสนได้ชิงเอาราชสมบัติขึ้นครองเวียงจันทน์ พระมเหสีของพระเจ้ากรุงเวียงจันทน์องค์เดิมได้พาโอรส 2 พระองค์ คือ เจ้าองค์หล่อ และเจ้าองค์หน่อ (เจ้าหน่อกุมาร) อพยพหลบหนีตามลำน้ำโขงมาอาศัยอยู่กับ พระครูโพนเสม็ด เมื่อเจ้าองค์หล่อเจริญวัยขึ้น มีความโกรธแค้นพระยาเมืองแสนซึ่งชิงเอาราชสมบัติ จึงพาบ่าวไพร่ไปอยู่เมือง ญวน ซ่องสุมผู้คนคอยหาโอกาสแก้แค้นพระยาเมืองแสน ฝ่ายพระยาเมืองแสนผู้ครองกรุงศรีสัตนาคนหุตเห็นว่าพระครูโพนเสม็ดมีผู้คนรักใคร่เกรงกลัวนับถือมาก หาก

ปล่อยไว้อาจจะคิดแย่งชิงเอาบ้านเมือง จึงคิดจะกำจัดพระครูโพนเสม็ดเสีย เมื่อพระครูโพนเสม็ดรู้ระแคะระคายว่าพระยาเมืองแสนจะคิดทำร้ายจึงรวบรวม ผู้คนได้ 3 พันเศษ พาเจ้าหน้าที่กรมพร้อมด้วยมารดา (พระมเหสีของพระเจ้ากรุงเวียงจันทน์) อพยพลงมาตามลำน้ำโขง เมื่อเห็นว่าที่ใดทำเลดีอุดมสมบูรณ์ก็ให้ผู้คนที่ติดตามแยกย้ายกันตั้งบ้านตั้งเมืองขึ้นตามความสมัครใจในแถบถิ่นสองฝั่งแม่น้ำโขง จึงเกิดเป็นเมืองต่าง ๆ ขึ้นและแผ่ขยายต่อมาออกไปทั่วภาคอีสานในปัจจุบัน

ท่านพระครูโพนเสม็ด อพยพผู้คนลงมาตามลำน้ำโขง เมื่อถึงที่ใดก็มีคนเลื่อมใสศรัทธามากขึ้นตามลำดับ ท่านพระครูโพนเสม็ดได้บูรณะปฏิสังขรณ์พระธาตุพนมเมื่อ พ.ศ. 2233 และได้แบ่งคนจำนวนหนึ่งให้อยู่อุปฐากพระธาตุพนม แล้วได้อพยพต่อไปถึงนครจำบากนาคบุรีศรี (นครจำปาศักดิ์) จึงได้ยกเจ้าหน้าที่ขึ้นเป็นกษัตริย์ ถวายพระนามว่า เจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูรเปลี่ยนนามนครจำบากนาคบุรีศรี เป็นนครจำปาศักดิ์ เมื่อ พ.ศ. 2256 เมืองมุกดาหารได้ก่อกำเนิดขึ้นในยุคนี้ โดยได้อพยพลงมาทางใต้ตามลำดับ จากเมืองไร่เมืองปุงบ้านน้ำน้อยอ้อยหนู ลงมาตามลำน้ำโขงและตั้งบ้านตั้งเมืองอยู่ ณ บ้านหลวงโพนสิม (บริเวณธาตุอิงฮังแขวงสุวรรณเขตในปัจจุบัน) เมื่อเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร สถาปนานครจำปาศักดิ์ขึ้นในปี พ.ศ. 2256 (มุกดาหาร. 2562 : ออนไลน์)

ครั้งถึงสมัยกรุงธนบุรี เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชได้ทรงกอบกู้เอกราชของชาติไทยขึ้นมาและต่อมาได้ทรงแผ่แสนยานุภาพขึ้นมาถึงแถบลุ่มแม่น้ำโขง จนถึง พ.ศ. 2321 ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาจักรี และเจ้าพระยาสุรสีห์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และสมเด็จพระกรมพระราชวังบวรสุรสิงหนาท) ยกทัพขึ้นมาตามลำแม่น้ำโขง เพื่อราบปรามและรวบรวมอยู่ในข้าขอบขัณฑสีมาของกรุงเทพมหานคร (กรุงธนบุรี) ตั้งแต่ครั้งนั้นมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่ตั้งให้เจ้าจันทกนิรีเป็น “พระยาจันทรศรีสุราชอุปราชามันธาตุราช” เจ้าเมืองมุกดาหารคนแรก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามเมืองว่า “เมืองมุกดาหาร” (มุกดาหาร. 2562 : ออนไลน์)

สำหรับสะพานมิตรภาพไทย-ลาว 2 ที่เชื่อมต่อจังหวัดมุกดาหารของประเทศไทย เข้ากับแขวงสุวรรณเขตของประเทศลาว เป็นสะพานข้ามแม่น้ำโขง ที่สร้างความสะดวกสบายในการสัญจรไปมา โดยสะพานมิตรภาพไทย-ลาว 2 ได้เริ่มก่อสร้างตั้งแต่ 21 มีนาคม พ.ศ. 2547 ซึ่งได้มีข่าวลือและเรื่องเล่ามากมายถึงการก่อสร้างสะพานแห่งนี้

โดยการก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว 2 นี้ มีกระแสข่าวว่าจะสร้างนานแล้วก็จริง แต่เพิ่งจะลงตัวเรื่องพื้นที่สำหรับการสร้าง เริ่มต้นสร้างจริงในปี 2543 และสะพานเปิดให้สาธารณะใช้เมื่อวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2549 ในระหว่างก่อสร้างได้เกิดอุบัติเหตุจากเครื่องเครนที่ทำให้ ที่ปรึกษา

วิศวกรและคนงานเสียชีวิต 9 คน (ชาวไทย ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ และลาว) บาดเจ็บ 10 คน (ชาวไทย ญี่ปุ่น และลาว) และหายสาบสูญ 1 คน (ชาวลาว) เมื่อ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2548

ภาพประกอบที่ 7 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดมุกดาหาร. 2548)

จากการสัมภาษณ์นางอินทิราลัย คำปิ่น (ผู้ดูแลศาลปูนนันทนาคราชมุกดาหาร) เมื่อเริ่มต้นก่อสร้างก็ได้พบว่า มีลางร้ายทำลายขวัญคนงาน เมื่อมีคนไปผูกคอตายในสำนักงานที่เพิ่งสร้างใหม่ ตั้งแต่ยังไม่ได้เริ่มใช้ การผูกคอตายนี้ไม่มีใครทราบสาเหตุแน่ชัด จนทำให้พนักงานที่จะต้องมาใช้สำนักงานหวาดกลัวกันมาก ทำให้หัวหน้าผู้รับผิดชอบต้องตัดสินใจ สั่งทำการรื้อถอนสำนักงานทั้งหมด หลังจากนั้นในเวลาต่อมา ก็มีคนงานก่อสร้างที่กำลังสร้างสะพานอยู่นั้นได้ตักนั่งร้านตาย และไม่นานต่อมาก็ได้เกิดการตายขึ้นอีก หลังคนงานที่ออกไปทำงานสร้างเสาที่กลางลำน้ำ รู้สึกร้อนอยากล้างหน้า จึงได้ก้มลงไปตักน้ำจากลำน้ำโขงมาล้างหน้า แต่ตักน้ำตายอีกคน นับว่าเป็นเรื่องราวที่สอดคล้องกับกลไกของความเชื่อทางสังคม ซึ่งหาเหตุผลประกอบได้ยาก เพียงเริ่มต้นสร้างสะพานได้ไม่นานเท่านั้น “มีคนผูกคอตายในสำนักงานที่เพิ่งสร้างใหม่ แม้ก็รู้ว่าทำไมเขาผูกคอตาย หลังจากนั้นก็มีคนงานตายเพิ่มอีก” (อินทิราลัย คำปิ่น. 2560 : สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์นายไชยอนันต์ บุญประสิทธิ์พร วิศวกรโยธา ผู้มีส่วนในการสร้างศาลปูนพญานาคมุกดาหาร เล่าว่า “การสร้างเสาเข็มต้นที่ 11 ของสะพาน ที่อยู่บริเวณกลางลำน้ำโขงมีปัญหา มากกว่าจุดอื่น คือ การตอกเสาเข็มต้นนี้ ตอกยังไงก็ตอกไม่ลง แม้ใช้ส่วนนำร่องชุดเจาะก็เจาะไม่ลง

ต้องใช้ความพยายามทุกรูปแบบ เพื่อดันทุรังเจาะต่อให้ได้ วิศวกรจึงตัดสินใจตัดสินใจตัดสินใจตัดสินใจ
ไปดูเพื่อจะเอาหัวเจาะขึ้นมา แต่นักประดาน้ำที่ลงไปเอาหัวเจาะขึ้นมานั้นต้องตกใจสุดชีวิต ระหว่างที่
เค้าได้ดำน้ำลงไปได้พบกับดวงตาแดงกำเป็นคู่ๆ อยู่เต็มใต้น้ำไปหมด กำลังจ้องเขม็งมาที่เค้า พอมอง
ต่อไปก็เห็นลำตัวสีเขียวยาวลอยอยู่รอบๆ บริเวณนั้น เค้าได้เห็นอย่างนั้นจึงรีบว่ายน้ำขึ้นมายังไม่คิด
ชีวิต พอขึ้นบกได้ ก็เก็บข้าวของกลับบ้านไปเลย เงินค่าจ้างก็ไม่ยอมรับเลยสักบาท ” (ไชยอนันต์ บุญ
ประสิทธิพร. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 8 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดมุกดาหาร. 2548)

พหุ ประ โท ชี เว

ภาพประกอบที่ 9 การก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา, กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดมุกดาหาร . 2548)

สะพานมิตรภาพไทย-ลาวแห่งที่ 2 มุกดาหารยังคงดำเนินการสร้างต่อไป วิศวกรชาวญี่ปุ่นก็ไม่ได้สนใจกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงสั่งให้คนงานเอาปูนเทลงไปที่ต่อมของเสาต้นนี้เลยเจาะได้แค่ ไหนก็เอาแค่นั้น และเหตุการณ์แปลกประหลาดก็เกิดขึ้นอีกครั้ง เมื่อเทปูนลงไปเท่าไรก็เทไม่เต็มสักที ทำให้เสาต้นนี้ใช้ปูนเป็นจำนวนมากกว่าทุกต้น จนในที่สุดก็เทเต็มจนได้ การก่อสร้างสะพานยังคง ดำเนินไปท่ามกลางอุปสรรคและความสับสนของเหตุการณ์ประหลาดที่เกิดขึ้น จนกระทั่งถึงวัน วิสาขบูชา ปี 2548 พนักงานรักษาความปลอดภัยที่ดูแลในบริเวณก่อสร้างนี้ได้ฝันว่า มีคนใส่ชุดขาว มาบอกว่า ในวันพรุ่งนี้เป็นวันเข้าพรรษา ให้ยามช่วยไปบอกหัวหน้าด้วยว่าขอให้หยุดงานก่อน 1 วัน เพราะพวกเขาจะอธิษฐานเข้าพรรษากัน แต่วิศวกรชาวญี่ปุ่นก็ไม่ยอมหยุดตามที่ขอ เพราะเห็นว่าเป็น เรื่องไร้สาระ และในวันที่ 22 กรกฎาคม 2548 ซึ่งเป็นวันเข้าพรรษา วิศวกรชาวญี่ปุ่น 3 คน ได้ลงเรือ ไปดูงานการวางคานของสะพานด้วยตัวเอง ทั้งๆ ที่โดยปกติแล้วไม่เคยนั่งเรือออกไปดูเลยตั้งแต่เริ่ม สร้างมา และทันใดนั้นเองขณะคนงานกดสวิทช์ เครื่องก็ได้ยกแท่นปูนเพื่อนำไปวางบนหัวเสาต้นที่ 11 ต้นที่มีปัญหามากที่สุดแต่ยังไม่ทันวางถึงหัวเสา เหตุการณ์อันเลวร้ายอย่างไม่มีใครคาดฝันก็ได้เกิดขึ้น เครื่องได้พังถล่มหักออกเป็น 3 ท่อน คานยกแท่นปูนและสายสลิงค์ ได้เหวี่ยงฟาดตัดร่างวิศวกรคุมงาน ชาวญี่ปุ่นวัย 45 ปี ขาดออกเป็น 2 ท่อนตายทันที และเครื่องที่หักตกลงกลางสายน้ำนั้นได้ตกลง

กระแทกที่วิศวกรบนเรือ 3 คน จมตึงสาบสูญไปในลำน้ำโขงทันที (ไชยอนันต์ บุญประสิทธิ์พร. 2560 : สัมภาษณ์)

จากเหตุการณ์ครั้งนี้มีคนจมน้ำไปแล้วหาศพไม่พบรวมทั้งหมด 8 คน เป็นวิศวกรใหญ่ ชาวญี่ปุ่น 3 คนที่นั่งเรือออกมาดูงานดังกล่าว เป็นชาวฟิลิปปินส์ 1 คน และคนงานไทยอีก 4 คน นอกนั้นบาดเจ็บเข้ารับรักษาตัวที่โรงพยาบาลอีก 7 คน ซึ่งเรื่องนี้ได้กลายเป็นข่าวดังหน้าหนึ่งของ หนังสือพิมพ์แทบทุกฉบับในช่วงวันเข้าพรรษา 22-23 กรกฎาคม พ.ศ.2548 หลังจากนั้นบริษัท ผู้รับเหมาทุกบริษัทที่เข้ารับงานสร้างสะพาน พากันหยุดงานเพื่อทำบุญ

ภาพประกอบที่ 10 เกรนห้กล่อมสะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา, กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดมุกดาหาร. 2548)

หลังจากนั้นข่าวนี้ได้แพร่กระจายออกไป ก็มีร่างทรงบอกว่าให้ตั้งศาลพญานาค ใกล้บริเวณที่ก่อสร้าง เพื่อจะได้อัญเชิญพญานาคขึ้นมา แล้วจะได้ทำการสร้างสะพานต่อไป

ภาพประกอบที่ 11 ภาพศาลพญานาคบริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 12 ภาพพญานาคโผล่บริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว2
(ที่มา : สปริงเคิลไทยแลนด์. 2553 : ออนไลน์)

หลังจากนั้นข่าวการที่จะสร้างศาลพญานาคนี้ได้แพร่สะพัดออกไป ทำให้ก็มีชาวบ้านอีกกลุ่มหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการสร้างศาลนี้ เพราะไม่รู้ว่าพญานาคจะพอใจหรือไม่ ซึ่งหากพญานาคไม่พอใจพวกเขาอาจจะต้องมีอันเป็นไป จึงคิดต่อต้านการสร้างศาลแห่งนี้ แต่พิธีอัญเชิญเทพาอารักษ์ เทพ

นาคา เทพนาคิ ผู้รักษาแม่น้ำโขง เพื่อรับเครื่องสังเวद्य ณ บริเวณศาลพญานาค ใต้สะพานมิตรภาพ แห่งที่ 2 มุกดาหาร-สะหวันนะเขต เกิดขึ้นเมื่อวันที่ วันที่ 9 มิถุนายน 2553 ตามความเชื่อ

จากเรื่องราวข้างต้นตั้งแต่เริ่มต้นการก่อสร้างสะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2 นี้ ได้ กลายเป็นเรื่องเล่าขานกันจนมาถึงปัจจุบัน และจากเหตุการณ์ทั้งหมดนั้นเชื่อว่าเป็น เพราะสร้าง สะพานทับถ้ำของพญานาค จึงทำให้เกิดอาถรรพ์อาเพศมากมาย อาจจะเป็นเพียงการผิดพลาดทาง ธรรมชาติรวมไปถึงวิศวกรอาจคำนวณผิดพลาด จากเรื่องเล่าและสิ่งแปลกประหลาดที่เกิดขึ้น จึงเป็น เหตุให้เกิดการก่อสร้างศาลปู่พญานาคันตนาคราชขึ้นที่บริเวณใต้สะพานมิตรภาพไทย-ลาว แห่งที่ 2 ที่ ต้องเป็นพญานาคันตนาคราชนั้นเพราะเชื่อกันว่า พญานาคันตนาคราชทรงเป็นโอรสองค์แรกใน พระ ฤๅษีกัสสยปะ และ นางมัทรี ทรงเป็นราชาแห่งนาคทั้งหมดในตำนานของฮินดู ทรงมีเดช และ พระ บารมีมาก พระพละกำลังหานาคราชใดเทียบเทียม พญานาคันตนาคราชจะสามารถปกป้องและคุ้มภัย ให้กับชาวเมืองมุกดาหารได้

ในวันที่ 8-9 มิ.ย. ของทุกปี ที่บริเวณศาลปู่พญานาค ใต้สะพานมิตรภาพไทย – ลาว แห่งที่ 2 ตำบลบางทรายใหญ่ อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร ประชาชนชาวมุกดาหาร จังหวัดใกล้เคียง และ ชาว สปป.ลาว จะร่วมกันทำพิธีบวงสรวงพญานาคองค์ปู่พญานาคันตนาคราช โดยพิธีเริ่มขึ้นในตอนค่ำ ของวันที่ 8 มิถุนายน มีพิธีสวดเจริญพระพุทธรูปยืน และพิธีเปิดแม่บายนศรี โดยชาวบ้านจะนำ เครื่องบรรณาการและเครื่องบูชาต่างๆ ผลไม้ 9 ชนิด และพานบายศรีที่เป็นรูปพญานาคมาประกอบ พิธีตามขั้นตอนของการบูชาและบวงสรวงพญานาค มีผู้ประกอบพิธีทั้ง พุทธ พราหมณ์ฮินดูตลอด ระยะเวลาการทำพิธี และในเช้าวันถัดมา จะมีพิธีร่วมทำบุญตักบาตรถวายภัตตาหารพระภิกษุ ณ บริเวณที่ทำพิธี เวลา 09.00 น. ก็จะเริ่มการบวงสรวงองค์ปู่พญานาคในวันที่สอง แยกในพิธีและ ผู้ร่วมงานจะร่วมกันลอยดอกบัวเป็นพุทธบูชาลงสู่แม่น้ำ เพื่อสักการะแก่องค์พญานาคและพระแม่คง คา เป็นอันเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงองค์ปู่พญานาค โดยนำพานบายศรีพญานาค ผลไม้ 9 ชนิด พร้อม ด้วยของไว้บูชาอื่นๆ จำนวนมาก เครื่องบวงสรวงนั้นจะไม่มีอาหารคาวปรากฏอยู่เลย

การจัดพื้นที่พิธีกรรมโดยการวางเสวตฉัตรไว้ 4 มุมของบริเวณศาลปู่พญานาค และมีลำดับ ชั้นในการจัดแท่นบวงสรวงนั้น ดังนี้ ชั้นบนสุดเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ซ้ายมือ เป็น ในหลวง รัชกาลที่ 5 ขวามือเป็นแท่นบวงสรวงรัชกาลที่ 9 ถัดลงมาเป็น บายศรีรูปนาค 3 เศียร 5 เศียร และ 7 ถัดลงมาเป็น 1เศียร 7 เศียร และ 9 เศียร ในแต่ละส่วนจะมีบายศรีประกอบ เช่น บายศรีปากชาม บายศรีเทพ บายศรีพรหม เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 13 การจัดวางบายศรีในพิธีบวงสรวง

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงปู่อันตนาคราช มุกดาหาร ประกอบด้วย 2 ภาคส่วน
สำคัญ คือ

1. ภาคพิธีสงฆ์ เริ่มด้วยการเจริญพุทธมนต์ในตอนเย็นของวันที่ 8 มิถุนายน ผู้เข้าร่วมพิธีเตรียมดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาพระ เมื่อพระสงฆ์เจริญพุทธมนต์เสร็จแล้ว ประพรมน้ำมนต์ให้ผู้เข้าร่วมพิธี ต่อจากนั้นในตอนเช้าของวันที่ 9 มิถุนายน จะมีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ ประพรมน้ำมนต์แก่ผู้เข้าร่วมพิธี

2. ภาคพิธีบวงสรวง หลังจากประกอบพิธีสงฆ์เสร็จแล้วในตอนเย็นของวันที่ 8 มิถุนายน พราหมณ์จะทำการเปิดแม่บายศรี คือทำการเจิมที่บายศรีจนครบ และในวันที่ 9 มิถุนายน หลังจากเสร็จพิธีสงฆ์ เวลา 09.00 น. ก็เป็นพิธีบวงสรวง ประธานในพิธีจุดเทียนชัย อ่านโอองการบูชาเทพยดา ถวายเครื่องสังเวย และเวลา 18.00 น. อัญเชิญพระพิฆเนศลงสู่พระแม่คงคา ลอยดอกบัว เป็นอันเสร็จพิธีพราหมณ์

ภาพประกอบที่ 14 ภาคพิธีสงฆ์ พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์และใส่บาตรตอนเช้า
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 15 ภาคพิธีพราหมณ์ ทำการเปิดแม่บายศรี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 16 ภาคพิธีพราหมณ์ พิธีกรรมบวงสรวงปู่ณันตนาราช
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 17 ภาคพิธีพราหมณ์ ลอยพระพิฆเนศลงสู่พระแม่คงคา
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 18 ฤๅษีที่เดินทางมาเข้าร่วมพิธีบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ปรากฏการณ์ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรม แสดงให้เห็นเด่นชัดว่ามีการผสมผสานกลมกลืน ระหว่างสองศาสนานอ้ยู่พื้นที่เดียวกัน ตัวหมายแรก ที่ปรากฏคือการตั้งโต๊ะหมู่บูชาทั้งพระพุทธรูปของศาสนาพุทธ และรูปของกษัตริย์ ซึ่งเป็นดั่งสมมติเทพ ในตำแหน่งความสำคัญที่เสมอกัน หากแต่ลำดับพิธีกรรมเริ่มจากพิธีทางพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น ความกลมกลืนของสองศาสนาที่ปรากฏในพิธีกรรมมีให้เห็นมาอย่างยาวนานในสังคมวัฒนธรรมของไทยไม่สามารถแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาดชัดเจน มีความประสานกลมกลืนกันในพิธีกรรม ซึ่งสุจิตน์วงศ์เทศ (2563 : ออนไลน์) ได้กล่าวไว้ว่า สังคมไทยเป็นสังคมพุทธที่นำเอาการนับถือผีและศาสนาพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืนอยู่ด้วยกัน พิธีกรรมหรือความเชื่อที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ยังคงสะท้อนให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่าง ผี-พราหมณ์-พุทธ ปัจจุบันความเชื่อทั้ง 3 ยังคงดำรงอยู่และผสมกลมกลืนในพิธีกรรมของคนไทย

โลกทัศน์จักรวาลวิทยาที่ปรากฏในพิธีบวงสรวงปู่พญาอนันตนาคราช มุกดาหาร โครงสร้างของพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับคน พื้นที่ เวลา ความเชื่อ ศาสนา และจักรวาลวิทยาการ แสดงให้เห็นโลกทัศน์ที่ได้รับสืบทอดต่อกันมาตั้งแต่อดีต เรื่องของความสัมพันธ์ภพภูมิ โลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญ

เป็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งในการพิจารณาระบบความเชื่อและศาสนาเพื่อสัมผัสหรือเข้าถึงโลกศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏการณ์ในพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์หรือรหัสหมายที่ใช้เป็นสะพาน ที่เป็นสื่อกลางการเชื่อมต่อระหว่างโลกทุกภูมิ คือ บทสวด โองการที่พราหมณ์ผู้ประกอบพิธีได้อ่าน บายศรีนาถที่เปรียบเสมือนแท่นบัลลังก์ให้พญานาคราชมาสิงห์สถิตย์ เพื่อมารับรู้รับทราบถึงการบูชาของมนุษย์

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในพิธีกรรมบวงสรวงพญานาคันตนาคราช มุกดาหาร ซึ่งได้จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี กลายเป็นวาระ พิเศษที่ผู้ศรัทธาต่อองค์พญานาค พื้นที่จึงมีความสำคัญที่ต้องได้รับการปรับเปลี่ยนให้เป็นพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์ ตัว หมายและความหมายที่ถูกระบุงลงในพื้นที่เพื่อสร้างสถานะที่เปลี่ยนไป ซึ่งพบว่า พื้นที่สำหรับประกอบพิธีโดยรอบได้รับการประดับตกแต่งด้วยริ้วธงที่บ่งชี้ถึงวาระพิเศษที่กำลังจะเกิดขึ้น การทำความสะอาดพื้นที่ มีการกำหนดขอบเขตมณฑลพิธีด้วยด้ายสายสิญจน์และฉัตรราชวัติ จุดสำคัญของพื้นที่มีองค์พระพุทธรูปปางนาคปรกเป็นประธาน และบายศรีรูปนาค ซึ่งมีสถานะแทนเทวรูปหรือบัลลังก์ของพญานาค ซึ่งได้กลายเป็นรหัสหมายสำคัญที่ส่งผลให้กลายเป็นสถานที่ติดต่อสื่อสารระหว่างกันของโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์

พื้นที่พิธีกรรมดังกล่าว ได้กลายเป็นพื้นที่เครือข่ายทางสังคมของผู้ที่นับถือพญานาค ผ่านพิธีกรรมบวงสรวงพญานาคันตนาคราช มุกดาหาร การสร้างเครือข่ายนี้เริ่มต้นตั้งแต่การจัดเตรียมงานจนแล้วเสร็จ ในวันประกอบพิธีกรรมมีทั้งผู้คนในท้องถิ่นจังหวัดมุกดาหาร จังหวัดใกล้เคียง และจากพื้นที่อื่นๆ ที่รับรู้ข่าวสารการบวงสรวง เดินทางมาร่วมพิธีกรรม พิธีกรรมบวงสรวงดังกล่าวสร้างความสัมพันธ์และเครือข่ายทางสังคมให้กับกลุ่มคนที่มีความเชื่อในลักษณะเดียวกัน หลากหลายสาขาอาชีพแต่มีความเชื่อและศรัทธาต่อองค์พญานาคเช่นกัน และหลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรม พบว่าเครือข่ายทางสังคมดังกล่าวยังคงได้รับการสานต่อ

ถ้ำนาคา ตำนานพญานาคที่ถูกสาปเป็นหิน บึงโขงหลง บึงกาฬ

อุทยานแห่งชาติภูหลวง ครอบคลุมพื้นที่อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม และอำเภอเซกา อำเภอบึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ มีเนื้อที่ประมาณ 31,250 ไร่ หรือประมาณ 50 ตารางกิโลเมตร จุดเด่นที่น่าสนใจ คือ น้ำตกตาดขาม (อ.บ้านแพง,นครพนม), น้ำตกตาดโพธิ์ (อ.บ้านแพง,นครพนม), น้ำตกตาดวิมานทิพย์ (อ.บึงโขงหลง,บึงกาฬ), น้ำตกกนิษฐี(อ.บึงโขงหลง,บึงกาฬ) ตามลำดับ

มีลักษณะเป็นภูเขาเรียงซ้อนกันตามแนวแม่น้ำโขง คือ ภูหลวงเหนือ ภูหลวงกลาง และภูหลวงใต้ ทอดยาวตามแนวทิศเหนือกับทิศใต้และสลับด้วยเทือกเขาขนาดเล็กหลายลูกสลับซับซ้อนกันพร้อมทั้งทอดยาวตามแนวลำน้ำโขง มีความสูงจากระดับน้ำทะเล ที่จุดสูงสุดบนภูหลวงเหนือ สูง 563 เมตรจากระดับน้ำทะเล สภาพโดยทั่วไปของพื้นที่เป็นภูเขาหินทราย โดยแบ่งชั้นหินที่สำคัญออกเป็น 3

หมวด คือ หมวดหินโคราช หมวดหินภูพาน และหมวดหินภูกระดึง ลักษณะดินจะเป็นดินทรายมีการพังทลายปานกลาง ภูลังกาเป็นต้นกำเนิดของห้วยต่างๆ หลายสาย เช่น ห้วยทรายเหนือ ห้วยชาน ห้วยยางนกเหาะ ห้วยลังกา ห้วยขาม และห้วยทรายใต้ ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับราษฎรในที่ราบที่อยู่ใกล้เคียงในการทำเกษตรกรรม และไหลลงสู่แม่น้ำโขง ที่อำเภอบ้านแพง จังหวัดนครพนม

จากกรณีที่เป็นข่าวเกือบทุกช่องทางในช่วงปลายปี 2562 ว่ามีผู้พบเห็นหินที่มีลักษณะเหมือนงูยักษ์ ซึ่งไปพ้องกับตำนานในพื้นที่ เรื่องปู่ฮ้อลือ ที่ถูกสาปให้กลายเป็นหินที่บึงโขงหลง จากตำนานชาวบ้านเรื่องปู่ฮ้อลือที่ข้องเกี่ยวกับภูลังกาและบึงโขงหลงนั้น เชื่อว่าเกิดจากการล่มเมืองของพญานาค ซึ่งเกิดจากความรักที่ไม่สมหวังระหว่างพญานาคกับมนุษย์ทำให้เมืองที่เจริญรุ่งเรืองล่มสลาย บริเวณแห่งนี้เดิมเป็นที่ตั้งเมืองชื่อรัตนนคร มีพระเจ้าฮ้อลือราชาเป็นผู้ครองนคร มีมเหสีชื่อนางแก้วกัลยา มีพระธิดาชื่อพระนางเขียวคำ ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าสามพันตามีพระโอรสชื่อเจ้าชายฟ้ารุ่งซึ่งเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาดมีความรอบรู้และมีรูปร่างด้วยขณะประสูติมีท้องฟ้าสว่างไสว

ต่อมาได้อภิเษกสมรสกับนาครินทรานีซึ่งเป็นพระธิดาของพญานาคราชแห่งเมืองบาดาลที่แปลงกายเป็นมนุษย์ ทั้งสองอยู่กินกันมาเป็นเวลา 3 ปี ก็ไม่สามารถจะมีผู้สืบสายสกุลได้ จึงทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจกับทั้งสอง ต่อมาเจ้าหญิงนาครินทรานีล้มป่วยลงทำให้ร่างกายของนางที่เป็นมนุษย์กลายเป็นนาคตามเดิม โดยข่าวนี้ได้แพร่สะพัดออกไปทั่วกรุงรัตนนคร และถึงแม้นางจะรำยมนตร์กลับเป็นมนุษย์ประชาชนและพระเจ้าฮ้อลือก็ไม่พอใจ จึงได้ขับไล่นางนาครินทรานีกลับสู่เมืองบาดาลดังเดิม โดยได้แจ้งให้พญานาคราชมารับตัวกลับ ก่อนกลับพญานาคราชได้ขอเครื่องกุธภัณฑ์ของตระกูลคืนแต่พระเจ้าฮ้อลือราชาไม่สามารถคืนให้ได้ เนื่องจากนำไปแปรสภาพเป็นอย่างอื่นทำให้พญานาคราชกริ้วมากและประกาศว่าจะทำลายเมืองรัตนนคร ในตอนกลางคืนพญานาคราชได้ยกไพร่พลมาถล่มเมืองรัตนนครและประชาชนก็ไม่มีใครรอดพ้นจากฤทธิ์นาคได้

พอนางนาครินทรานีทราบข่าวก็ขึ้นมาตามหาเจ้าชายฟ้ารุ่งจนถึงแม่น้ำสงครามก็ไม่พบ จึงกลับเมืองบาดาลเมืองรัตนนครได้ถล่มกลายเป็น “บึงหลงของ” กลายเป็นโขงหลงในปัจจุบัน และวัดที่เหลือ 3 วัดก็คือวัดดอนแก้ว (วัดแก้วฟ้า) วัดดอนโพธิ์ (วัดโพธิสัตว์) และวัดดอนสวรรค์ (วัดแดนสวรรค์) ทางที่นางนาครินทรานีตามหาเจ้าชายฟ้ารุ่งคือห้วยน้ำเมา (เมารัก)

ส่วนพระเจ้าฮ้อลือราชาไม่ได้สิ้นพระชนม์ไปกับเหตุการณ์นี้ด้วยแต่ถูกพระยานาคราชจับตัวไว้พร้อมกับสาปให้พระเจ้าฮ้อลือราชากลายเป็นนาคเฝ้าอยู่ในภูลังกา หรือบึงโขงหลงชั่วนิรันดร์ จนกว่าจะมีเมืองเกิดใหม่ในดินแดนแห่งนี้จึงจะล้างคำสาปของพระยานาคราชได้

จากการค้นพบหินที่มีลักษณะคล้ายงูยักษ์ดังกล่าว กลายมาเป็นกระแสการท่องเที่ยวแพร่กระจายออกไปอย่างกว้างขวาง ยิ่งผนวกเข้ากับตำนานเรื่องเล่าในพื้นที่แล้วก็ทำให้กลายเป็นที่น่าสนใจเข้าไปอีก พื้นที่ภูลังกาเดิมนั้น เป็นพื้นที่ๆ ภูลังกาเคยเป็นธรรมสถานแห่งพระอริยะพระป่าในสายของหลวงปู่มั่นภูริทัตตะเถระซึ่งเป็นสายธรรมยุติ ได้เคยไปอยู่จำพรรษาหรือไปเพื่อการวิเวกบนภูลังกาหลายองค์ พระกรรมฐานที่มีชื่อเสียงเป็นที่เคารพเลื่อมใสของมหาชนที่เคยไปบำเพ็ญเพียรอยู่ที่ภูลังกามาแล้วคือหลวงปู่เสาร์, หลวงปู่มั่น, หลวงปู่ฝั้น, หลวงปู่เทศก์, หลวงปู่อ่อน, หลวงปู่สิม, หลวงปู่วัง, พระอาจารย์สมชาย, หลวงพ่อชา, พระอาจารย์โง่น, พระอาจารย์สีโท, พระอาจารย์วัน, พระครูอดุลธรรมภาณ เป็นต้น โดยพระเกจิชื่อดังหลายรูปก็จะมีเรื่องเล่าที่ส่งผลให้ภูลังกาเป็นพื้นที่ลึกลับ ไม่ว่าจะเมืองบังบด เมืองของพวกพรหม เป็นภูมิหรือที่อยู่ของวิญญาณหลายภูมิ เมืองบาดาล นาคพิภพก็เป็นได้

จากเรื่องเล่าของหลวงปู่วัง (เพพเจ้าแห่งภูลังกา) ได้เล่าเรื่องของเมืองบังบดไว้ว่า บ้านเมืองของชาวลับแลนั้นคล้ายเงาสะท้อนของบ้านเรือนมนุษย์ตามยุคสมัยในถิ่นนั้นๆ เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย เพราะมีความเกี่ยวข้องผูกพันกันอย่างลึกซึ้งตามกฎแห่งวิบากกรรม พวกผู้ชายส่วนมากจะนุ่งผ้าขาวม้าขัดเดี่ยวผืนเดียว เดินเท้าเปล่าไม่มีรองเท้า ไม่ใส่เสื้อ ส่วนผู้หญิงจะนุ่งผ้าซิ่นมีผ้าคาดหน้าอกใช้แทนเสื้อเป็นส่วนมาก แต่สำหรับชาวลับแลที่มีฐานะดีหรือคุณธรรมสูง จะนุ่งห่มรัดกุมเรียบร้อยเหมือนอุบาสกอุบาสิกาในวันพระวันศีลอุโบสถ ชาวลับแลมีคุณธรรมประจำหมู่เหล่า ถือศีล 5 อย่างเคร่งครัด ภูตผีปีศาจทั้งหลายรักษาศีลไม่ได้ ทำให้ชาวลับแลเป็นผีพิเศษที่มีอำนาจเป็นที่ยำเกรงของภูตผีปีศาจทั้งหลาย

เรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาค ที่หลวงปู่วังได้เล่าเอาไว้ว่า เมื่อคืนมีพญานาคมาหาในนิมิตสมาธิ บอกว่ามาขอส่วนบุญ พอตกกลางวันวันนั้น มีงูตัวหนึ่งสีแดงทั้งตัว ขนาดไม่ใหญ่นัก ยาวประมาณสองศอก เลื้อยเข้ามาในถ้ำชัยมงคล แล้วหายเข้าไปในถ้ำ พญานาค เป็นพวกกายทิพย์อยู่เมืองบาดาลหรือนาคพิภพเป็นสัตว์ประเสริฐศักดิ์สิทธิ์เขตภูลังกาก็ดีบึงโขงหลงก็ดีแม่น้ำศรีสงครามและแม่น้ำต่างๆ เช่นแม่น้ำโขงก็ดีอยู่ในเขตปกครองของพญานาค เป็นมรรควิถีทางขึ้นลงนาคพิภพทั้งนั้น

การกำเนิด “ถ้ำนาคา” อุทยานแห่งชาติภูลังกา อำเภอบึงโขงหลง อาจารย์ชัยพร ศิริพร ไพบูลย์ ผู้เชี่ยวชาญเรื่องถ้ำและนักธรณีวิทยาแถวหน้าเมืองไทย ให้คำนิยามไว้ว่า “ถ้ำ...ไม่ใช่แค่รูในภูเขา แต่เป็นที่อยู่ที่มั่นคงแห่งแรกของมนุษย์ เป็นบ้านหลังแรกในยุคแรกๆ ก็อยู่กันตามถ้ำ อาจจะโพรงเล็ก...โพรงใหญ่ ที่สำคัญบริเวณที่เป็นหินปูนจะเป็นหุบเขาหลุมยุบที่เกิดขึ้นได้จากธรรมชาติ... สมมติว่ามีถ้ำอยู่ตรงกลาง พอพัฒนานานๆ หลังคาถ้ำพัง ก็กลายเป็นที่ราบ ด้านข้างก็เป็นหน้าผาสูง

พบว่าตามหน้าผาสูงๆ จะมีรูอยู่ รูเหล่านี้มักจะพบหลักฐานทางโบราณคดีมากมาย” (ชัยพร ศิริพร ไพบูลย์. 2564 : ออนไลน์)

เรื่องราวของพญานาค...เป็นเรื่องที่น่าสนใจตามความเชื่อของผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขงมานานแล้ว จนเกิดมีตำนาน หรือเรื่องเล่าอันเก่าแก่ที่สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน ไม่ว่าจะเป็นตำนานการเกิด แม่น้ำโขง แต่สำหรับ “ถ้ำนาคา” นั้น จะมีตำนานเป็นของตนเอง คือเรื่องราวของ “ปู่ฮ้อลือ” ที่ว่าถูก สาบให้กลายเป็นหิน ปัจจุบันเชื่อกันว่าเมืองที่วาน้อยอยู่ที่บึงโขงหลง จังหวัดบึงกาฬ

ลักษณะทางธรณีวิทยา ชนิดของหินที่เป็นถ้ำนาคาและส่วนที่เป็นหินที่มีรูปร่างคล้ายลำตัว พญานาคที่มีเกล็ดขนาดใหญ่ นั้น เป็นหินทรายสีน้ำตาลแดง ซึ่งเป็นหินที่เกิดจากการพัดพา สะสมตัวของเม็ดดินเม็ดทรายที่เกิดจากกระแสลมในทะเลทราย ในทางธรณีวิทยาจะเรียกว่า หมวดหินภูทอก เป็นหินที่เกิดในยุคครีเทเชียสตอนปลาย คือประมาณ 70 ล้านปีที่แล้ว ซึ่งเป็นช่วงเวลาท้ายๆ ของยุคที่มีไดโนเสาร์ โดยไดโนเสาร์ หินชนิดนี้จะเกิดจากตะกอนที่เป็นเนินทราย หรือเนินดินในทะเลทราย ลักษณะเด่นคือ จะมีชั้นหินเฉียงระดับ ที่สามารถบอกทิศทางของลมที่พัดในทะเลทราย ในสมัยโบราณ นั้นก่อนที่จะกลายเป็นหินแข็งในภายหลัง หินทรายบริเวณนี้ความหนาค่อนข้างมาก เนื้อหินมีความเป็นเนื้อเดียวกันและมีความพรุนสูงด้วย ซึ่งคุณสมบัติเหล่านี้จะมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงจนทำให้เกิดลายบนหิน ดูแล้วจะคล้าย...เกล็ดพญานาคตามจินตนาการของคนในแถบนี้ได้” (ชัยพร ศิริพรไพบูลย์. 2564 : ออนไลน์)

“แต่ก่อนผมขึ้นมาเล่นตลอดครับ สมัยนั้นยังบ่อได้เป็นอุทยานแห่งชาติ กะน่าจะเคยขึ้นมั้ง กะเห็นอยู่ดอกแต่กะบ่อได้คิดว่ามันเป็นรูปหยั” (สิทธิพร(นามสมมติ) 2564 : สัมภาษณ์) จากการพูดคุยกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เฝ้าทางขึ้นบริเวณวัดชัยมงคล (วัดหลวงปู่วัง) ซึ่งเป็นคนในพื้นที่ เล่าถึงเหตุการณ์ที่ได้ขึ้นมาวิ่งเล่นหาของป่าสมัยเด็กๆ ก็มีการพบเห็นหินรูปร่างแปลกตาอยู่เสมอ แต่ไม่ได้ให้ความสนใจอะไร เพราะเป็นภาพที่คุ้นชิน

การยกตัวของแผ่นดิน ระดับน้ำและสายน้ำมีอิทธิพลอย่างมาก ทำให้ผนังถ้ำมีลักษณะโค้งนูน ออกและเว้าเข้าไปสลับกันหลายชั้น จนดูคล้ายกับลำตัวของพญานาค หรืองูยักษ์ ที่สำคัญคือ เรื่องของ “เวลา” ทำให้มีการเกิดการเปลี่ยนแปลง จึงสามารถ สรุปลงได้ว่า...กลไกการเกิด “ถ้ำนาคา” เป็นวัฏจักรการกัดเซาะในช่วงน้ำมากน้ำน้อยในยุคโลกร้อนและยุคน้ำแข็งที่มีระดับความแตกต่างกันอยู่ ทำให้ ส่วนที่โค้งนูนออกจะดูคล้ายกับลำตัวของ “งูยักษ์” หรือ “พญานาค” ประกอบกับผนังของส่วนที่

คล้ายลำตัวพญานาคนั้นมีรอยแตกคล้ายเกล็ดงู ทำให้พวกเราที่คุ้นเคยต่อเรื่องราวของพญานาคมานานแสนนาน จึงมองดูว่าเหมือนกับพญานาคมากขึ้น (ชัยพร ศิริพรไพบูลย์. 2564 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 19 ลักษณะของหินที่ปรากฏบนภูถ้ำงู
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 20 ผนังถ้ำมีลักษณะโค้งงูออกและเว้าเข้าไปสลับกันหลายชั้น
จนดูคล้ายกับลำตัวของพญานาค
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 21 ส่วนหินที่ดูคล้ายหัวของงูยักษ์หรือพญานาค
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

จากการลงพื้นที่ทั้งบริเวณถ้ำนาคา วัดชัยมงคลและศาลเจ้าปู่สุริยวงศ์ชัยนาคราชราชา (ปู่อือลือ) ทำให้ทราบว่า ความเชื่อเรื่องนาคนั้นมีอยู่ก่อนที่จะค้นพบถ้ำนาคาแล้ว หากแต่อยู่ที่บึงโขงหลง ซึ่งห่างออกไปประมาณ 12 กิโลเมตร เป็นพื้นที่ของศาลเจ้าปู่สุริยวงศ์ชัยนาคราชราชา (ปู่อือลือ) ตำนานเรื่องเล่าเกี่ยวกับพญานาคในพื้นที่จะเกิดขึ้นในบริเวณนี้ แต่จากการค้นพบใหม่ที่ปรากฏหินลักษณะคล้ายงูยักษ์และเป็นข่าวดังไปทั่ว ทำให้เกิดปรากฏการณ์ผู้คนต่างอยากเข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมาก แต่เป็นไปในลักษณะของการท่องเที่ยวเป็นส่วนมาก บริเวณอุทยานแห่งชาติภูแล้งน้ำนั้น ปรากฏสิ่งปลูกสร้างเกี่ยวกับพุทธศาสนาอยู่หลายจุด แสดงให้เห็นถึงความศรัทธาของคนในพื้นที่ๆ มีต่อพระที่ปฏิบัติธรรมที่ภูแล้งน้ำในอดีตเป็นอย่างมาก เนื่องจากการเดินทางเป็นไปด้วยความยากลำบาก ซึ่งในปัจจุบันนั้นไม่อนุญาตให้พระขึ้นไปปักกรดหรือปฏิบัติธรรมบนภูแล้งน้ำแล้ว เนื่องจากเป็นเขตอุทยานแห่งชาติ จึงหลงเหลือเพียงร่องรอยของการขึ้นมาของพระเกจิชื่อดังต่างๆ เท่านั้น

ภาพประกอบที่ 22 เจดีย์หลวงปู่เสาร์
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

การบูชาพญานาคในพื้นที่นาคาคติภูถ้ำกานั้นไม่มีปรากฏอยู่ เนื่องจากเป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติจึงห้ามมีการประกอบพิธีกรรม มีปรากฏเพียงรูปปั้นพญานาคเท่านั้น ซึ่งมีการสร้างไว้ก่อนที่จะถูกกำหนดให้เป็นอุทยานแห่งชาติ การบูชาโดยใช้บายศรีรูปนาคที่ยังคงปรากฏอยู่จะเป็นในพื้นที่บริเวณทางขึ้น จากวัดถ้ำชัยมงคล ซึ่งจะเป็นลักษณะของการนำมาถวายเป็นพุทธบูชา จากการสัมภาษณ์เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติที่ดูแลทางขึ้นฝั่งวัดถ้ำชัยมงคล กล่าวว่า “เพิ่นบ่อให้บวงสรวง บ่อให้นำขะขึ้นไปครับ ห้ามเด็ดขาดคือจุดไฟ แต่ก็กะพอได้อยู่ พอมีพระมีหยังขึ้นไปรดคงค์อยู่ แต่ทุกมื่อนี้บ่ออนุญาตแล้ว กะคือที่เห็นละครับ เพิ่นสิหุบทิ้งหมดเลย อันที่สร้างขึ้นใหม่” (ชัยสิทธิ์ (นามสมมติ) เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติภูถ้ำก. 2564 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 23 ทางขึ้นถ้ำนาคาฝั่งวัดถ้ำชัยมงคล
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 24 บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่บริเวณทางขึ้นถ้ำนาคา
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

บายศรีที่พบส่วนใหญ่เป็นชั้นหมากเบ็งบูชาพระ เน้นเพื่อการไหว้บูชาพระเกจิอาจารย์ที่เคารพนับถือ และไหว้บูชาสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า บายศรีรูปนาคที่ปรากฏนั้น ไม่ได้ถูกสร้างมาเพื่อบูชาพญานาค แต่เป็นการสร้างเพื่อเป็นตัวแทนพญานาคที่มาทำนุบำรุงศาสนา คือถูกสร้างมาเพื่อบูชาพระพุทธเจ้า

ภาพประกอบที่ 25 บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่บริเวณทางขึ้นถ้ำนาคา ใช้ในกพุทธบูชา
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 26 บายศรีรูปนาคที่ปรากฏที่ศาลเจ้าปู่อ้อลือ บึงโขงหลง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

บายศรีรูปนาคจะปรากฏในพิธีกรรมการไหว้บูชาพญานาคที่ศาลปู่ฮือลือ บึงโขงหลงมากกว่า เพราะเรื่องเล่าและตำนานต่างๆ นั้นเกิดขึ้นที่บึงหลงของ ที่ฮือลือราชาหลงไหลมัวเมา ส่วนปรากฏการณ์ความเป็นพิเศษทางกายภาพของถ้ำนาคานั้น ทำให้เรื่องเล่าตำนานในพื้นที่นั้นเกิดความน่าเชื่อถือขึ้น จนกลายเป็นกระแสวัฒนธรรมการท่องเที่ยวที่เกิดขึ้นภายในพื้นที่ นายสมจิตร ลาโพธิ์ อายุ 73 ปี พ่อจ้่าบ้านบึงโขงหลง (ผู้นำในการประกอบพิธี) หรือ ผู้ที่มีความรู้ในด้านหมอพรหมณ์ ผู้นำจิตวิญญาณหรือผู้ที่มีความสามารถในการสื่อสารกับดวงวิญญาณ ที่ศาลเจ้าปู่ฮือลือ พ่อใหญ่จ้่า ได้เล่าว่า “เข้าไปจุดธูปจำนวน 9 ดอก เข้าบอกกล่าวกับเจ้าปู่ฮือลือก่อน เรื่องปู่ฮือลือนี่ข้องเกี่ยวกับภูลังกาและบึงโขงหลง เชื่อว่าเกิดจากการล่มเมืองของพญานาค บริเวณนี้แต่เก่าเป็นที่ตั้งเมืองช่อรัตพานครมีปู่ฮือลือเป็นผู้ครองนคร เมืองล่มกลายเป็นบึงหลงของ บึงโขงหลง แต่ปู่ฮือลือกลายเป็นนาคเฝ้าอยู่ในภูลังกา อันนี้คือตำนาน” (สมจิตร ลาโพธิ์. 2564 : สัมภาษณ์)

ศาลเจ้าปู่สุริยวงศ์ชยันนาคราชา หรือที่รู้จักกันในนามศาลปู่ฮือลือ เป็นสถานที่แห่งศรัทธาอีกแห่งหนึ่ง ผู้คนจะนิยมมากราบไหว้ขอพรปู่ฮือลือ พญานาคราช ก่อนขึ้นถ้ำนาคา อุทยานแห่งชาติภูลังกา เพื่อประพาศให้เดินทางปลอดภัย ไม่เจ็บกาย สบายตัว ประหนึ่งดังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองตลอดการเดินทาง การไหว้บูชาจะมีบายศรีเล็ก ชันหมากเบ็ง หมากพลู รูป 9 ดอก เทียน 1 คู่ ส่วนบายศรีพญานาคนั้น จะเป็นการสั่งทำหรือผู้ที่มาไหว้ต้องการจะบวงสรวงปู่ฮือลือ ก็ต้องทำการขออนุญาตก่อน การบวงสรวงจะไม่ให้ทำในวันพระใหญ่ไม่ว่าจะข้างขึ้นหรือข้างแรม 14 ,15 ค่ำ การบวงสรวงที่เป็นประเพณีนั้น จะจัดขึ้นในประเพณีบุญเดือน 3 ก็จะมีพญานาค 9 เศียร ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ปู่ฮือลือ และบายศรีอื่นๆ ประกอบ เครื่องบวงสรวงประกอบด้วยผลไม้มงคล เหล้า หัวหมู ไก่ ไข่ ขนมห่ม ข้าวต้ม และข้าวเหนียว

เมืองพญานาคแห่งลุ่มน้ำโขง จังหวัดหนองคาย

ในพื้นที่จังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พื้นที่บริเวณอำเภอโพนพิสัย มีความเชื่อว่าเป็นดินแดนมหัศจรรย์ คือเป็นเมืองหลวงของเหล่าพญานาคราช ซึ่งในเทศกาลออกพรรษาของทุกปี จะมีปรากฏการณ์ลูกไฟสีแดงอมชมพู ไม่มีเสียง ไม่มีควัน พุ่งขึ้นจากลำน้ำโขง บริเวณหน้าวัดไทย อำเภอโพนพิสัย และพื้นที่อื่นๆ ในเขตจังหวัดหนองคาย เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจแก่ผู้ที่ได้มาพบเห็น น.พ.มนัส กนกศิลป์ กล่าวในนิตยสารศิลปวัฒนธรรม ฉบับเดือนกุมภาพันธ์ 2538 ว่า “บั้งไฟพญานาคน่าจะเป็นสสาร และจะต้องมีมวล เพราะแหวกน้ำขึ้นมาได้ จึงน่าจะเป็นก๊าซไม่มีสี ไม่มีกลิ่น จุดติดไฟได้เอง และต้องเบากว่าอากาศ” ยังพบว่าความเป็นกรดต่างของน้ำในแม่น้ำโขงสอดคล้องกับระบบนิเวศน์ที่จะเกิดการหมักมีเทน ซึ่งเคยไปวางทุ่นดักก๊าซในแม่น้ำโขง และพบว่าก๊าซที่ดักได้ในแม่น้ำโขงสามารถ

นำไปจุดติดไฟ จะเกิดการพุ่งวูบขึ้นมีสีออกเป็นแดงอมชมพู และเหตุที่บั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นในคืนวันออกพรรษา อาจเพราะในคืนออกพรรษานั้นมีก๊าซออกซิเจน ก๊าซที่ช่วยให้ติดไฟสูงสุดในรอบปี ซึ่งก็เกิดจากอิทธิพลของแรงโน้มถ่วงพลังงานรังสีของดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และโลก

แต่ในความเชื่อของคนในท้องถิ่นและชาวพุทธทั่วไปเชื่อกันว่าบั้งไฟพญานาคเกิดขึ้นได้ก็เพราะ สวรรค์มนุษย์และบาดาลจะเปิดถึงกันในวันนั้น เหล่าพญานาคทั้งหลายต่างพ่นลูกไฟถวายชื่นชมยินดี จึงเป็นที่มาของ “บั้งไฟพญานาค” ตามความเชื่อและศรัทธาของคนในท้องถิ่น เชื่อกันว่าที่เขต อำเภอโพธิ์ชัย มีเมืองบาดาลอยู่ใต้พื้นดินและเป็นทางออกสู่เมืองมนุษย์ เรียกว่า เป็นเมืองหน้าด่านจึงมีบั้งไฟพญานาค เกิดขึ้นเป็นประจำที่นี้ ส่วนเมืองหลวงนั้นอยู่ที่ แก่งอาฮง อำเภอบึงกาฬ ที่ว่าอย่างนั้นเพราะที่แก่งอาฮง เมื่อหน้าแล้งจะมีสะดือแม่น้ำโขง ตลอดความยาวของแม่น้ำโขง ที่ไหลผ่านหลายประเทศ ตรงที่ลึกที่สุดก็อยู่ที่แก่งอาฮง และบ่อยครั้งที่ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ลุ่มแม่น้ำโขงต้องเสียชีวิตลงในระหว่างการเดินทาง ทางน้ำ เชื่อว่าเป็นการกระทำผิดต่อเทพเจ้าทางน้ำ จึงถูกลงโทษเหตุนี้เรียกว่า “เงือกกิน” “เงือก, งู” เป็นสิ่งเดียวกันกับพญานาค แต่พญานาคนั้นมีภพเป็นที่อยู่อีกมิติหนึ่ง สามารถแปลงร่างได้หลายชนิด แปลงกายเป็นมนุษย์ หรือ อะไรก็ได้ เพียงแค่คิดเท่านั้นรูปร่างก็เปลี่ยนไปแล้ว (สมยศ บุตรบุญจันทร์. 2561 : สัมภาษณ์)

นับว่าเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ และเป็นสิ่งที่เหลือเชื่อเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในลุ่มแม่น้ำโขง เพราะลูกไฟประหลาดหรือที่เรียกกันว่า “บั้งไฟพญานาค” นี้เกิดขึ้นตามแนวแม่น้ำโขง เฉพาะในเขตจังหวัดหนองคายเท่านั้น ไม่มีปรากฏที่อื่นแม้จะอยู่ตามริมแม่น้ำโขงเช่นกัน ตำนานประเพณีต่างๆ ของคนแถบลุ่มแม่น้ำโขง จะเกี่ยวข้องกับพญานาคแทบทั้งสิ้น เพราะพญานาค หมายถึง ความอุดมสมบูรณ์ทางการเกษตร และความเป็นอยู่ของมนุษย์ ในวันออกพรรษาของทุกปี เชื่อกันว่าเป็นวันที่พระพุทธเจ้า จะเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ กลับสู่โลกมนุษย์ เหล่าบรรดาพญานาคที่อยู่ในแม่น้ำโขงต่างแสดงความยินดีปรีดา ด้วยการจุดบั้งไฟเฉลิมฉลอง เพื่อเป็นพุทธบูชา จึงปรากฏให้เห็นเป็นลูกไฟที่พุ่งขึ้นจากผิวน้ำ ชาวบ้านเชื่อกันว่า เป็น “บั้งไฟพญานาค”

ปรากฏการณ์บั้งไฟพญานาคเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย จนทำให้จังหวัดหนองคายมีการสร้างรูปพญานาคขึ้นตามสถานที่สำคัญต่างๆ ตัวอย่างเช่น ชุมประตุมือง น้ำพุหน้าเทศบาลเมือง เสาไฟฟ้า ซึ่งเหมือนเป็นการกล่าวได้ว่า หนองคายเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง ได้เพราะเป็นเมืองพญานาค ไม่ว่าจะมองไปที่ใดในจังหวัดหนองคาย เราจะพบเห็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพญานาค

ภาพประกอบที่ 27 ป้ายเทศบาลเมืองหนองคาย
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 28 บ่อน้ำพุหน้าเทศบาลเมืองหนองคาย
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 29 บ่อน้ำพุหน้าเทศบาลเมืองหนองคาย
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

วัดไทย อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย เป็นจุดที่มีผู้คนมาชมบั้งไฟพญานาคมากมายทุกๆ ปี โดยมีความเชื่อกันว่าบริเวณด้านล่างลึกลงไปเป็นอุโมงค์ มีพญานาคอาศัยอยู่ ซึ่งพญานาคเหล่านั้นต่างให้ความเคารพและศรัทธาหลวงพ่อใหญ่ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปสำคัญของวัดไทย “หลวงพ่อใหญ่” เป็นพระพุทธรูปก่ออิฐถือปูน คาดว่าสร้างขึ้นระหว่าง พ.ศ.2310-2320 เป็นพระพุทธรูปศิลปกรรมพื้นถิ่นแถบลุ่มน้ำโขง ผู้คนในท้องถิ่นให้ความเคารพศรัทธาและยังเชื่อกันว่า เหล่าพญานาคที่อาศัยอยู่ในแถบนั้นก็เคารพศรัทธาต่อองค์หลวงพ่อใหญ่ด้วยเช่นกัน

พระใบฎีกาบุญกว้าง ปภัสสโร (2554. 61-69) ได้กล่าวถึงความเป็นมาในการสร้างสัญลักษณ์ประจำเมืองบาดาล คืบหนึ่งในช่วงเช้าพรรษาปี พ.ศ.2550 ท่านได้นิมิตว่า มีหญิง-ชาย ผิวกายสีดำนมาขอให้สร้างสัญลักษณ์ประจำเมืองบาดาล หรือเมืองพญานาคไว้เมืองมนุษย์ ณ บริเวณ วัดไทย ดังนี้

1. พญานาคราชสีด้า สูง 19 เมตร
2. สร้างเป็นนาคบาศก์ หมายถึงสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์
3. เสาหลักเมืองบาดาล เป็นรูปทรงสามเหลี่ยม

4. ประตูทางเข้าเมืองบาดาล

5. ถ้ำเมืองบาดาล 7 ห้อง

โดยทั้งหมดนี้ให้สร้างไว้ที่ริมแม่น้ำโขง บริเวณใกล้ๆกับหลวงพ่อใหญ่ ทางเข้าจะเชื่อมเข้าไปในลำตัวของพญานาค ซึ่งจะลอดเข้าทางส่วนท้องของพญานาค และจะมุดออกทางส่วนหางของพญานาค ภายในแบ่งเป็น ถ้ำจำลอง 7 ห้อง แต่ละห้องแสดงถึงเรื่องราวของเมืองบาดาล เช่นห้องสมบัติพญานาค จำลองถ้ำไต้บาลที่เป็นที่เก็บสมบัติของพญานาคเอาไว้ จำลองเป็นแก้วแหวนเงินทอง ผنังห้องเป็นสีทอง ห้องอริยสงฆ์ เป็นห้องที่มีหุ่นขี้ผึ้งจำลอง อริยสงฆ์ของประเทศไทยเอาไว้ บริเวณทางเดิน ประดับด้วยจิตรกรรมฝาผนังที่งดงาม เล่าเรื่องราวถึงตำนานของพญานาคและโลกบาดาล

ภาพประกอบที่ 30 เสาหลักเมืองบาดาล

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง, 2560 : ผู้เขียน)

การบวงสรวงพญานาคที่จังหวัดหนองคายนั้น ถือเป็นารเริ่มต้นงานเทศกาลออกพรรษา ณ บริเวณลานวัฒนธรรมหน้าพญานาคคู่ อำเภอมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย พิธีบวงสรวงและรำบวงสรวงพญานาคงานประเพณีออกพรรษา และ “บั้งไฟพญานาคโลก” ของจังหวัดหนองคาย มีผู้บริหารเทศบาลเมืองหนองคายและประชาชนชาวหนองคาย นักท่องเที่ยวเข้าร่วมในพิธีจำนวนมากการ

บวงสรวงพญานาคที่หนองคายนี้จะไม่ได้เน้นไปที่พิธีกรรม และเครื่องบวงสรวงในพิธีกรรม การรำบวงสรวงเป็นท่ารำที่แสดงออกถึงความเคารพศรัทธาต่อองค์พญานาค อ่อนช้อยสวยงาม

ทั้งนี้วันออกพรรษาทุกปี จังหวัดหนองคาย ได้กำหนดการจัดกิจกรรมงานดังกล่าว ระหว่าง โดยจัดในพื้นที่ 6 อำเภอที่อยู่ติดลำน้ำโขง สำหรับสถานที่จัดงาน “ประเพณีออกพรรษาและบั้งไฟพญานาคโลก” ในปี 2563 ซึ่งจะจัดต่อเนื่องกัน มีดังนี้

ณ ลานวัฒนธรรมหน้าวัดลำดวน เขตเทศบาลเมืองหนองคาย

ณ ลานนาคาเบิกฟ้า อ.โพนพิสัย

ณ บริเวณหน้าว่าการอำเภอรัตนวาปี

ณ ลานวัฒนธรรมเบิ่งเวียง 1 อำเภอศรีเชียงใหม่

ณ บริเวณลานวัฒนธรรมเทศบาลเมืองท่าบ่อ อำเภอท่าบ่อ

ณ บริเวณหน้าว่าการอำเภอสังคม

ภาพประกอบที่ 31 เส้าหลักเมืองบาดาล

(ที่มา : thansettakij. 2560 : ออนไลน์)

ส่วนสถานที่ทั้ง 6 แห่ง กิจกรรมประกอบด้วย การแสดงแสง สี เสียง “เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค” การแสดงแสง สี เสียง พิธีรำบวงสรวง การลอยเรือไฟบูชาพญานาค การแสดงกระทงยักษ์ การแสดงนิทรรศการเรือโบราณ การแสดง ศิลปวัฒนธรรม อารยธรรมลุ่มน้ำโขง การแสดงสินค้า และผลิตภัณฑ์ OTOP ของ ชุมชน ถนนอาหาร ลานดนตรี การแสดงบนเวทีของศิลปิน และกิจกรรมอื่นๆ จากกำหนดการจัดงาน การบวงสรวงพญานาคจะใช้เวลาไม่นาน แต่จะเน้นไปที่การแสดงแสงสี

เสียง เช่นการรำบวงสรวง การแสดงโขนกลาง การรำบูชาพญานาค หลังจากนั้นจะเป็นการรอชมบั้งไฟพญานาค

บายศรีพญานาคที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นของแต่ละบุคคลนำมาเอง เพื่อให้หัวหน้าบูชาส่วนตัว ในพิธีกรรมนั้น จะจัดไว้เพียงแค่ประกอบในส่วนของเครื่องบูชาเฉยๆ เพราะทั้งพื้นที่ของหนองคายคือเมืองของพญานาคอยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องมีสัญลักษณ์ของบายศรีอีก

สรุปท้ายบท

เนื่องด้วยสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการนับถือพุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย และคติคำสอนของพุทธศาสนาก็มีเรื่องเล่าและตำนานเกี่ยวกับพญานาคปรากฏอยู่ คติความเชื่อของชาวพุทธจึงเชื่อว่าพญานาคมีอยู่จริง สามารถให้คุณและโทษได้ คนบางกลุ่มจึงเชื่อว่าพญานาคมีตัวตนอยู่จริง โดยเฉพาะคนอีสานในแถบลุ่มแม่น้ำโขงเชื่อกันว่า พญานาคเป็นเทพแห่งเมืองบาดาลที่คอยปกป้องคุ้มภัยให้กับคนที่อาศัยอยู่แถวนั้น จนส่งผลต่อการดำรงชีวิต ไม่ว่าจะเป็นการปลูกสร้างบ้านเรือน การเกษตรกรรม การเจ็บป่วยหรือแม้กระทั่งโชคชะตา จากความเชื่อในเรื่อง “พญานาค” สำหรับชาวอีสานแล้วถือเป็นเรื่องที่ถูกเล่าขานกันมานาน ตลอดจนเรื่องราวจากเกจิอาจารย์หลายรูป จึงไม่น่าแปลกใจถ้าจะกล่าวว่ “พญานาค” ถือเป็นส่วนหนึ่งสำหรับชีวิตของคนอีสาน จากความเชื่อและความศรัทธาของชาวไทยอีสานและชาวลาวเกี่ยวกับองค์พญานาคที่คอยดูแลปกป้องรักษาผู้คนในแถบลุ่มน้ำโขง กล่าวคือ ทั้งฝั่งไทยและฝั่งลาวต่างมี กษัตริย์แห่งนาคราช หรือ นาคาธิบดี แยกปกครองดูแล ฝั่งลาว คือ พญาศรีสัตตนาคราช (นาคาธิบดีสัตตนาคบาดาล) ซึ่งเชื่อว่าเป็นกษัตริย์แห่งพญานาคฝั่งลาว เป็นพญานาคเจ็ดเศียร ฝั่งไทย คือ พญาศรีสุทโธนาคราช (นาคาธิบดีศรีสุทโธ) เป็นกษัตริย์พญานาคฝั่งไทย เป็นพญานาคหนึ่งเศียร

ความเชื่อเกิดจากมนุษย์แต่ละท้องถิ่นมีปัญหาในการดำเนินชีวิต มนุษย์จึงคิดว่าน่าจะมีอำนาจลึกลับเหนือธรรมชาติบันดาลให้เป็นไปเช่นนั้น มนุษย์จึงทำให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้นพอใจและเมื่อคลี่คลายปัญหาลงได้หรือพ้นภัยแล้วควรแสดงความกตัญญูทดแทน ด้วยการ เช่นไหว้ บูชาหรือประกอบพิธีกรรมต่างๆ (จารุวรรณ ธรรมวัตร . 2521 : 206-207) ซึ่งสอดคล้องกับ ศรีศักร วัลลิโภดม และคณะ (2536 : 29) ได้กล่าวถึงความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อเป็นส่วนหนึ่งของความเป็นมนุษย์ มนุษย์ต่างสัมพันธ์กับความเชื่อการกระทำสิ่งใดย่อมมีความเชื่อปะปนอยู่ด้วยเสมอ เพราะความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติย่อมมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ ความเชื่อในลักษณะ เช่นนี้หมายถึงเชื่อในพลังอำนาจที่จะ

บันดาลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งใดสิ่งหนึ่งในจักรวาล พลังอำนาจเช่นนี้คือสิ่งที่ควบคุมสรรพสิ่งในจักรวาลนั่นเอง ทำให้เกิดสิ่งที่เป็นระบบความเชื่ออย่างน้อย 2 ประการ อันได้แก่ศาสนาและไสยศาสตร์ ศาสนาเป็นความเชื่อที่มนุษย์สยบต่อสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ เป็นต้นว่าการกราบไหว้ ความเคารพนับถือ และการอ้อนวอนให้ช่วยคุ้มครอง ส่วนไสยศาสตร์ศาสตร์เป็นความเชื่อที่มนุษย์พยายามคุมอำนาจสิ่งเหนือธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง ดังนั้นศาสนาจึงเป็นความเชื่อสิ่งเหนือธรรมชาติและเป็นสิ่งที่ไม่ควบคุมไม่ได้ แต่ไสยศาสตร์เป็นสิ่งที่ควบคุมได้

ระบบความเชื่อทั้ง 2 ประการดังกล่าวข้างต้นสัมพันธ์กับชีวิตมนุษย์ในสังคมเรื่อยมาแต่โบราณ เป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ มีบทบาทควบคุมและการกระตุ้นให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างมีแบบแผนเกิดเป็นจารีตประเพณีในการที่จะได้อยู่ร่วมกัน นั้นแสดงว่า ระบบความเชื่อทั้ง 2 ประการเป็นที่มาของอำนาจในการควบคุมให้มนุษย์อยู่ร่วมกัน

ผู้ศึกษาตั้งข้อสังเกตได้ว่า การประกอบประเพณีและพิธีกรรมในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องที่ผสมผสานกันระหว่างความเชื่อที่เป็นศาสนากับความเชื่อที่เป็นไสยศาสตร์อย่างแยกกันไม่ออก โดยปกติแล้ว พิธีกรรมทางศาสนาเน้นความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก แต่ก็มีพิธีเป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยเสมอ โดยสังเกตดูการเจริญพระพุทธคุณเป็นเรื่องของศาสนา ในขณะที่การถือรดน้ำมนต์เป็นพิธีกรรมทางไสยศาสตร์ และอาจนับเป็นการจัดระบบให้มีความสัมพันธ์กันเพื่อให้บรรลุเป้าประสงค์ที่ต้องการ

คนไทยจำนวนไม่น้อยในปัจจุบันยังยึดมั่นในสิ่งเหนือธรรมชาติอยู่ โดยสังเกตได้ว่าประเพณีและพิธีกรรมบางอย่าง มีความมุ่งหวังให้สิ่งเหนือธรรมชาติบันดาลให้ประสบความสำเร็จ พิธีกรรมบูชาพญานาคนี้เป็นพื้นที่หนึ่งของปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ที่สามารถทำให้ความคิดในเรื่องเล่ามันเป็นจริงขึ้นมาได้ในชุมชน ดังที่เกียร์ซกล่าวไว้ว่า “พิธีกรรมเป็นหนังละครโรงใหญ่ที่ทำให้เรื่องราวต่างๆ นั้นเกิดขึ้นจริง” (Clifford Geertz. 1980 : 104) เมื่อพิจารณาถึงโครงของเรื่องที่ใช้บอกถึงปรากฏตัวของพญานาคเพื่อรักษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นๆ การเกิดขึ้นของพิธีกรรมและสัญลักษณ์ในพิธีกรรมนั้น เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาอย่างมีความหมายสำคัญกับชีวิตของบุคคลและสังคมอยู่โดยรอบ เพราะความหมายที่เกิดขึ้นของสัญลักษณ์ไม่ได้เกิดขึ้นมาด้วยตัวของมันเอง แต่สัญลักษณ์ได้ดึงดูดความหมายมาจากระบบความเชื่อในวัฒนธรรมนั้นๆ แล้วกระจายความหมายของมันออกไปสู่สังคมและบุคคลในระหว่างที่พิธีกรรมกำลังดำเนินไป กระบวนการทางสัญลักษณ์ที่เกิดขึ้นในพิธีกรรมจึงเป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นท่ามกลางความเป็นไปของสังคมและต่อเนื่องเกี่ยวโยงกันอย่างแยกไม่ออก สังคมในสายตาของเทอร์เนอร์ เป็นสังคมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการ (process) มากกว่าเป็นเพียงสิ่งหนึ่ง และเป็น

กระบวนการที่สืบเนื่องกัน ตัวต่อกันอย่างเป็นเหตุเป็นผลระหว่างภาวะแห่งคุณสมบัติมีโครงสร้าง (Structure) สภาวะแห่งคุณสมบัติไร้โครงสร้าง (Communitas) (Victor Turner. 1969 : 203)

สังคมที่มีลักษณะเป็นกระบวนการนี้จึงมีภาวะหลักๆ คือ ภาวะแห่งคุณสมบัติมีโครงสร้าง และภาวะแห่งคุณสมบัติไร้โครงสร้าง โดยภาวะทั้งสองนี้จะมีความเกี่ยวข้องสืบเนื่องกันอยู่ตลอดเวลา กระบวนการทางพิธีกรรม (Ritual process) ก็เป็นกระบวนการหนึ่งที่เกิดขึ้นในฐานะที่เป็นการเปลี่ยนผ่าน (Transition) จากภาวะหนึ่งสู่อีกภาวะหนึ่ง ซึ่งในภาวะการเปลี่ยนผ่านนี้คุณสมบัติไร้โครงสร้าง (Communitas) นั้นแสดงว่า พิธีกรรมเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นโดยอยู่ระหว่างทางแห่งคุณสมบัติมีโครงสร้าง เมื่อถึงเวลาเกิดขึ้นของพิธีกรรมก็จะเป็นช่วงของภาวะแห่งคุณสมบัติไร้โครงสร้าง เมื่อถึงเวลาเกิดขึ้นของพิธีกรรมก็จะเป็นช่วงของภาวะแห่งคุณสมบัติไร้โครงสร้าง ที่มนุษย์ จะได้รับการปลดปล่อยออกจากภาวะปกติที่มีโครงสร้าง และเมื่อมนุษย์ได้รับการตอบสนองอย่างเพียงพอในพิธีกรรมนั้นแล้ว ก็จะหวนกลับมาสู่ภาวะเดิมที่มีโครงสร้างอีกครั้งหนึ่ง จึงทำให้ภาวะทั้งสองไม่สามารถดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ หากแต่มีความเกี่ยวเนื่องกันไปเป็นกระบวนการ

หากเราหันมาพิจารณาภาพที่กว้างขึ้นกว่าภาพที่พิธีกรรมดำเนินไปจนเสร็จสิ้นแล้วกลับเข้าสู่โครงสร้างอีกครั้ง โดยพิจารณาถึงเหตุผลของการถือกำเนิดของพิธีกรรมขึ้นมาในสังคม ก็จะพบว่า พิธีกรรมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาโต้ตอบกับกระบวนการทางสังคมที่ดำเนินมาก่อนหน้านั้นเหมือนกับว่า รั้วที่สังคมได้ดำเนินมาในอดีตนั้น สังคมก็ได้เผชิญกับปมต่างๆ และเมื่อถึงภาวะหนึ่ง สังคมก็มีกลไกที่จะขจัดหรือโต้ตอบกับปมที่สังคมนั้นมี โดยมีการสร้างพิธีกรรมขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกหนึ่งในการตอบโต้กับปมทางสังคมที่สั่งสมมา ความเหมาะสมของการเกิดขึ้นของพิธีกรรมในสังคมนอกจากจะมีความพร้อมทางเงื่อนไขบุคคลแล้ว เงื่อนไขทางสังคมในฐานะที่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดพิธีนี้เกิดขึ้นมาเป็นสิ่งสำคัญ ไทโรหากเราทราบว่าเป็นสังคมใดเป็นตัวทำให้เกิดพิธีกรรมขึ้นมา ก็จะทำให้ทราบถึงเหตุผลของการเกิดขึ้นของพฤติกรรมว่า เกิดขึ้นมาเพื่อตอบโต้หรือต้องการแสดงออกอย่างสัมพันธ์กับภาวะสังคมนั้นๆ อย่างไร

การสร้าง “ศาสนสถาน” ที่ใหญ่โตและดูศักดิ์สิทธิ์ ทำให้ศาสนานั้นดูน่าศรัทธามากยิ่งขึ้น “คัมภีร์ศาสนา” ทำให้ผู้คนรู้สึกว่าการศึกษาศาสนานั้นมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เพราะคนจะรู้สึกว่าเนื้อหาสาระมีความชัดเจนและแน่นอน ไม่อาจเปลี่ยนแปลงไปมา และถ่ายทอดต่อกันไปได้ง่ายขึ้น ส่วน “ศาสนพิธี” หรือพิธีกรรมต่างๆ เป็นสิ่งที่ทำให้คนปฏิบัติได้อย่างสม่ำเสมออันทำให้เกิดกิจกรรมร่วมที่

ผูกพันกับศาสนา ด้วยสิ่งเหล่านี้เอง ในที่สุด ศาสนาเทพก็มาแทนที่ศาสนาผี โดยสมบูรณ์ การถือศาสนาแบบที่คนไทย คือถือศาสนาผสม ผี-พราหมณ์-พุทธ ไปพร้อมๆกัน ไม่ถือว่าขัดแย้งกัน ยังไหว้ทั้งพระ ทั้งศาลพระภูมิ และศาลผีตา-ยาย ไปพร้อมๆ กัน (ศิโรตม์ชัย เชาวน์เจริญรัตน์. 2564 : ออนไลน์)

บายศรีรูปนาค เป็นสิ่งสมมุติที่เกิดจากเหตุผลในสิ่งที่มนุษย์ให้ความหมายไว้ หากใช้แนวคิดสัญวิทยา (Semiology) ของเฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857 - 1912) ที่พิเคราะห์ และอธิบาย คำศัพท์ว่า สัญญะ (Sign) ใช้สื่อสารหรือแทนความหมาย เพื่ออธิบายลักษณะปรากฏการณ์ทางสังคม เป็นโครงสร้างที่ผลิตความหมาย “Signifier” เป็นตัวหมาย กับ “Signified” ความคิดที่ถูกใส่ความหมาย “รูปสัญญะ” ดังนั้น ระหว่าง Signifier กับ Signified จึงเป็นหน่วย “สัญญะ” เป็นเครื่องมือที่สามารถพิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยการเทียบเคียงให้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปสัญญะ กับ ความหมายสัญญะ (ธีรยุทธ บุญมี. 2551 : 63 - 64) ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ (Charles Sanders Peirce, 1839 -1914) ได้มองสัญญะและตีความหมายโดยแยกหน่วยสัญญะ (Sign) ออกเพื่อใช้ทำความเข้าใจการสื่อสารและได้แบ่งเป็นประเภทของ Sign ออกเป็นกลุ่ม 3 ประเภท ได้แก่ 1) Icon 2) Index และ 3) Symbol ทั้ง 3 สิ่งนี้ได้นิยามให้ความหมายว่า “สัญญะ หรือ Sign คือสิ่งที่มีความหมายมากกว่าตัวของมันเอง” (กาญจนา แก้วเทพ. 2552 : 78 - 80)

มนุษย์ได้สร้างลักษณะปรากฏการณ์ทางสัญญะในความคิดความเชื่อเกี่ยวกับบายศรีรูปนาคให้เป็น “Signifier” รูปสัญญะในความหมาย “เครื่องสักการะ” ที่แสดงออกทางวัตถุ – รูปธรรมอันเป็นสิ่งสมมุติและได้ถูกประจุความหมายให้กลายเป็น “Signified” ว่า “ความเป็นนาค” ซึ่งเป็นความเชื่อทางอุดมคติ ที่เป็นนามธรรมเพื่อสื่อความหมายของสัญลักษณ์ (Symbol) ด้วยการใส่รหัสความหมายในฐานองค์พยานาคที่ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการตีความจากตำนานเรื่องเล่า คติ ความเชื่อที่มาของเหตุการณ์ที่แตกต่างกันไป รวมถึงภูมิหลังต่างๆ ที่แสดงความเป็นพยานาคโดยการสื่อความหมายและเผยแพร่ผ่านการเขียนเล่าเรื่องแบบลายลักษณ์อักษร ทั้งเชิงวิชาการ และสำนวนต่างๆ จนนำมาสู่การเชื่อมโยงกับการดำเนินตามวิถีชีวิตในสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนอีสาน กลายเป็นการนับถือบูชาพยานาคผ่านการสร้างบายศรีรูปนาคการแสดงสัญลักษณ์ของรูปเครื่องบูชาในกระบวนการสร้างสรรค์หลากหลายรูปแบบ

“บายศรีรูปนาค” จึงเป็นสัญลักษณ์ในรูปจำลอง ฌอง โบตริยาร์ด (Jean Baudrillard, 1981) กล่าวว่า “Simulacre” ภาพเสมือนจริงภาวะที่ภาพจำลอง (Simulation) เป็นเพียงภาพมายาหรือรูปบูชา (Idol) เป็นตัวแทนที่ถูกแยกตัวจากความจริง ทำให้สังคมกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมแห่งสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์ในโลกของภาพมายา (Images) และสัญญะในวิถีการผลิตถูกแทนที่ด้วย

รหัสการผลิต (Code of Production) ด้วยกระบวนการสร้างความหมายและการแสดงรูปลักษณ์ “ตัวแทน” (Represent) ของเครื่องบูชาจากผู้ผลิตบายศรี ที่ต้องแสดงคุณสมบัติและทิวภาพของ องค์พญานาคแต่ละองค์ที่แตกต่างกัน ด้วยหลักทางประติมานวิทยา (Iconography) ด้านศาสตร์ศิลป์ ที่ว่าด้วยรูปแบบกระบวนการสร้างทางศิลปะ เทคนิควิธีการ กลายเป็นสัญลักษณ์วัตถุ ดังที่ กิตติ วัฒนะมหาตม์ (2554, น. 35 - 36) กล่าวถึงสัญลักษณ์ทางวัตถุว่า เสมือนเป็นที่ประทับสถิตของ องค์เทพอยู่ในรูปเคารพ ด้วยองค์เทพทรงมีกายทิพย์ฐานะที่สูงมีอาจสถิตอยู่ในโลกมนุษย์ แต่อยู่ใน อีกริมิตของเทวโลก มนุษย์ได้สร้างสัญลักษณ์ทางวัตถุ แต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง (Medium) ระหว่างองค์ เทพกับผู้บูชาซึ่งอยู่ในคนละฐานะมิติที่เป็น Interactive ที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างโลกสวรรค์และ โลกมนุษย์

ดังนั้น เมื่อเกิดเป็นรูปวัตถุจึงเป็นที่แน่นอนว่าต้องมีวิธีการปฏิบัติต่อรูปวัตถุ ซึ่งหมายถึง พิธีกรรม และการกระทำต่อพิธี เป็นวิธีการที่ทำให้สำเร็จผลตามที่ต้องการ รูปวัตถุ และพิธีกรรมเป็น สื่อกลางในการเชื่อมต่อระหว่างโลกสวรรค์กับโลกสามัญ พิธีกรรมเป็นเพียงกฎระเบียบที่เราพึงปฏิบัติ ต่อรูปวัตถุหรือรูปเคารพ เป็นช่วงที่นำไปสู่การน้อมนำให้เกิดความศรัทธาที่เป็นเสมือนปรากฏ เครื่องหมายการยำเฝ้าต่อการดำเนินวิถีแห่งศาสนา เพื่อพิเคราะห์ประเด็นการเชื่อมโยงระหว่างคติ ความเชื่อเรื่องนาค กับบายศรีรูปนาคที่ใช้บูชาในพิธีกรรม

บทที่ 3

เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด

บทนี้ผู้วิจัยได้วางโครงสร้างเนื้อหาของบทให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ข้อ 1 ของการวิจัย คือ เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมาของเครื่องบายศรีที่ถูกนำมาใช้ในพื้นที่พิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์เครื่องบายศรีและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด ความเป็นมาของเครื่องบายศรี ลักษณะ กระบวนการสร้างความหมาย กระบวนแบบทางศิลปกรรม (Art Style) ช่วงเวลา (Time Line) การประจักษ์สร้างความหมายเชิงสัญลักษณ์ของเครื่องบายศรีรูปนาค ที่กลุ่มคนให้ความเคารพ มีความสำคัญต่อกลุ่มคน เป็นเครื่องบูชาเพื่อให้ความคุ้มครองเพสภัยต่างๆ และให้สิ่งดีงามเกิดขึ้นแก่ตน บทบาทในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ทั้งในการไหว้บูชาในระดับครอบครัว กลุ่มคนในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด โดยเนื้อหาในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอ เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ ในประเด็นต่อไปนี้

1. เครื่องบายศรี การประจักษ์ตัวหมายและการสื่อความหมายในพิธีกรรม
 - ความเป็นมาและพัฒนาการของเครื่องบายศรี
 - การประจักษ์และกระบวนแบบทางศิลปะของเครื่องบายศรี
 - เครื่องบายศรี ตัวหมายและการประจักษ์ความหมายในพิธีกรรม
2. เครื่องบายศรีในพื้นที่สักการะนาคาคติคำชะโนด
 - ลักษณะสำคัญของบายศรีสำหรับบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ
 - ลักษณะสำคัญของบายศรีสำหรับพิธีแก้บน

เครื่องบายศรี การประจักษ์ตัวหมายและการสื่อความหมายในพิธีกรรม

งานใบตองเป็นงานที่แสดงถึงเอกลักษณ์ ภูมิปัญญาของบรรพชนไทยสมัยก่อนที่ได้อัญญาประดิษฐ์ประดิษฐ์ประดอยวัสดุธรรมชาติ มาใช้เป็นภาชนะห่อหุ้มอาหารหรือใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ได้อย่างวิจิตรสวยงามเรียบง่าย เมื่อพูดถึง “บายศรี” เชื่อว่าคนไทยส่วนใหญ่จะรู้จักและคุ้นเคยเป็นอย่างดี เพราะพบเห็นบ่อยในพิธีกรรมต่างๆ แทบทุกภาคของประเทศไทย เช่น การบายศรีสู่ขวัญ การทำขวัญข้าว การบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การไหว้ครูนาฏศิลป์ ไหว้ครูดนตรี ศิลปะ และพิธีสมโภชพระพุทธรูปต่างๆ เป็นต้น ซึ่งพิธีกรรมเหล่านี้ล้วนต้องใช้บายศรีเป็นเครื่องประกอบทั้งสิ้น

1. ความเป็นมาและพัฒนาการของเครื่องบายศรี

ความเชื่อเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่เกิดขึ้นกับมนุษย์ และถือได้ว่าเป็นวัฒนธรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ การดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้นและการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติเป็นสำคัญ มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทวดา เทพเจ้า พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ ดังนั้นเมื่อเกิดปรากฏการณ์ต่างๆ ขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ฝนตก พายุพัด ไฟไหม้ แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย และวาตภัย ต่างๆ ขึ้น ล้วนเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อชีวิตหรือความเป็นอยู่ของมนุษย์ทั้งสิ้น ซึ่งยากที่จะป้องกันหรือแก้ไขได้ด้วยตนเอง บางอย่างเป็นเหตุการณ์ที่อำนาจประโยชน์เช่นฝนตกต้องตามฤดูกาล แต่บางเหตุการณ์ก็เป็นอันตรายต่อชีวิตและความเป็นอยู่ของมนุษย์ มนุษย์จึงพยายามที่จะคิดหาวิธีการที่จะก่อให้เกิดผลในทางที่ดี และเกิดประโยชน์สุขให้กับตนเอง เพื่อกระทำต่อสิ่งที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ทำให้เกิดเป็นแนวทางปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรม หรือศาสนาเกิดขึ้น

ในระยะเริ่มแรกนั้น เกิดจากความไม่รู้ของมนุษย์ที่มีต่อปรากฏการณ์ธรรมชาติ กล่าวคือ มนุษย์ได้ประสบกับปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ และปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชีวิต เช่น ความมืด ความสว่าง น้ำท่วม พายุ ฝนตก ไฟแลบ พายุพัด ไฟไหม้ แผ่นดินไหว ไฟป่า น้ำท่วม กลางวัน กลางคืน การเกิด การตาย เป็นต้น อีกทั้งขอบเขตของความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติและปรากฏการณ์ต่างๆ ที่มีอย่างจำกัด ทำให้มนุษย์ในอดีตนั้นไม่สามารถจะอธิบายสาเหตุที่แท้จริงอันอยู่เบื้องหลังของภัยธรรมชาติเหล่านั้นได้ ดังนั้น มนุษย์จึงมองว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่น่าหวาดกลัว ทรงอำนาจ ลึกลับ และมหัศจรรย์

จากความไม่เข้าใจในธรรมชาติและกลัวปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นเหล่านั้น ทำให้มนุษย์เชื่อว่ามีบางสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เช่น เทพเจ้า ภูตผี วิญญาณ ที่เป็นผู้ลบล้างบาปให้ปรากฏการณ์ธรรมชาติเกิดขึ้น ดังนั้น มนุษย์จึงแสวงหาวิธีการที่จะคุ้มครองให้ตนอยู่อย่างมีความสุข โดยสร้างวัฒนธรรม หรือจัดพิธีบูชาและเซ่นสรวงเทพเจ้าขึ้น โดยพิธีกรรมเหล่านั้นได้แก่ การบูชาัญญ การสวดวิงวอน สวดสรรเสริญ เป็นต้น เพื่อเป็นการแสดงความเคารพนับถือ และเอาใจเทพเจ้า แนวความคิดขั้นพื้นฐานที่ใช้อธิบายความเป็นไปทั้งหลายเหล่านี้ก็จัดว่าง่ายมากขึ้น เนื่องจากพลังสำคัญๆ ทางธรรมชาติจะถูกจินตนาการและปฏิบัติต่อเสมือนหนึ่งเป็นมนุษย์ แต่ทรงพลังอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่ามนุษย์ รวมทั้งอำนาจแห่งความเป็นอมตะ อำนาจที่ได้ถูกจินตนาการให้มีตัวมีตนขึ้นมา หรืออีกนัยหนึ่ง คือ เทพเจ้าได้เข้ามามีบทบาท มีส่วนร่วมอยู่ในสังคมวัฒนธรรมของมนุษย์

จะเห็นได้ว่า การที่มนุษย์ยอมรับสิ่งเหนือธรรมชาติ หรือเทพเจ้า ก็เพราะมนุษย์ต้องการความอบอุ่นใจ หรือต้องการหาที่พึ่ง ซึ่งการมีที่พึ่งทำให้มนุษย์ไม่รู้สึกอ้างว้างโดดเดี่ยว หรือ

เมื่อต้องการพ้นภัยก็จะอ้อนวอนร้องขอจากเทพเจ้า หรือหากเทพเจ้าพึงพอใจกับพิธีบูชาแล้วก็ย่อมจะอำนวยสภาพแวดล้อมที่เป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ในทางตรงกันข้าม หากเทพเจ้าไม่พอใจก็อาจดลบันดาลให้เกิดภัยพิบัติให้แก่เหล่ามนุษย์ได้เช่นกัน จากความเชื่อของกลุ่มคน ขนบธรรมเนียมประเพณี และพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ จึงค่อยๆ วิวัฒนาการเรื่อยมา จนกระทั่งกลายเป็นลัทธิ นิกาย และศาสนาต่างๆ มีผู้เสนอว่า ศรัทธา หรือความเชื่อนับเป็นจุดเริ่มต้นทางศาสนา ทั้งปวง ซึ่งศรัทธาในทางศาสนานั้นมีอยู่สองประเภท ได้แก่ ศรัทธาอันเป็นญาณสัมปยุต คือ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา รู้เหตุ รู้ผล และศรัทธาอันเป็นญาณวิปยุต คือ ความเชื่ออันเกิดจากความไม่รู้เหตุไม่รู้ผล หากจะแยกให้เห็นมูลเหตุของศาสนาตามวิวัฒนาการทางความคิดของมนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณจนถึงปัจจุบัน

ซึ่งตรงกับรองศาสตราจารย์ดุษฎี ไชโยธา (2538 : 1-3) ได้กล่าวถึงความหมายของลัทธิและศาสนาไว้ว่า ลัทธิ หมายถึงคติความเชื่อหรือความคิดเห็น ลัทธิแม้มีคำสอนเรื่องจุดหมายสูงสุด แต่ก็เป็นเรื่องคติโลก ไม่ใช่คติธรรม ทุกลัทธิมุ่งแก้ไขปัญหาของมนุษย์และสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อความสงบสุขในโลก ส่วนศาสนานั้น หมายถึง ลัทธิความเชื่อของมนุษย์อันมีหลัก คือ แสดงจุดกำเนิดและสิ้นสุดของโลก ศาสนามีความหมายจำแนกอยู่ 2 อย่าง คือ ลัทธิความเชื่อในสิ่งที่เป็นความลึกลับ การเกิดโลก ความสิ้นสุดของโลก ส่วนที่สองหมายถึง ลัทธิที่เชื่อในการทำความดี ละเว้นจากความชั่ว

อย่างไรก็ตาม เมื่อมนุษย์กลัวอำนาจลึกลับนั้นจะกระทำสิ่งต่างๆ เพื่อมิให้ถูกลงโทษ เพื่อให้อำนาจนั้นพึงพอใจ ต่อมาจึงมีพิธีกรรมต่างๆ ขึ้น เพื่อบูชาบวงสรวงเทพเจ้า มนุษย์ได้เรียนรู้เรื่องราวของชีวิตจากเหตุการณ์ต่างๆ โดยอาศัยประสบการณ์ การถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ จากรุ่นสู่รุ่น ทั้งนี้เพราะมนุษย์อยากมีอายุที่ยืนยาว อยากมีชีวิตที่มีความสุขตลอดกาล ดังนั้นการบูชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นเสมือนหนทางหนึ่งที่มนุษย์เลือกกระทำเพื่ออ้อนวอน ร้องขอหรือตอบแทนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเป็นกรรมวิธีสร้างขวัญ กำลังใจ รวมถึงความสุขที่มนุษย์พึงปรารถนา คาดหวังว่าจะได้รับเมื่อได้กระทำกราบบูชา กราบไหว้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นแล้ว ความเชื่อที่มนุษย์เราค่อยๆ เรียนรู้และทำความเข้าใจ

เครื่องประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้นจากการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาและทางสังคมสืบเนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธาเชื่อว่าหากได้นำเครื่องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ถวายจะได้อันสิริมงคลมากและเชื่อว่าเป็นเหตุให้เกิดมนุษย์สมบัติ สวรรค์สมบัติเบื้องหน้า ส่วนมนุษย์อีกกลุ่มได้ทำเครื่องประกอบพิธีกรรมเพื่อส่งเวทย์บูชาอ้อนวอนขอลุแกโทษที่ตนได้ทำผิดให้จิตวิญญาณของบรรพบุรุษ อภัย

โทษให้และขอพรให้เกิดแก่นานาประการ เครื่องประกอบพิธีกรรมทั้งหลายที่มนุษย์จัดทำขึ้น นอกจากจะอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา ความหวาดกลัวต่อภัยอันตรายยังทำเป็นศิลปะด้วยการประดิษฐ์ประดอยให้จิตรพิศดารก่อให้เกิดประดิษฐานที่งดงาม เช่นเครื่องอาสนะของพระเจ้า จิตรกรรมฝาผนัง พุทธปฏิมากรรมต่างๆ เครื่องประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมที่จัดทำเป็นการเฉพาะ เช่นพิธีกรรมเกี่ยวกับพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ ล้วนมีความหมายมีประโยชน์และมีขั้นตอนของพิธีกรรมแตกต่างกันออกไป

ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตได้ว่า การประกอบพิธีกรรมของคนในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องที่ผสมกันระหว่างความเชื่อ ที่มีสองส่วนคือศาสนาและไสยศาสตร์อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ โดยปกติแล้วพิธีกรรมทางศาสนานั้นเน้นความเชื่อตามหลักศาสนาเป็นแกน แต่มักจะพบพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยเสมอ พิธีกรรมบางอย่างก็มุ่งหวังให้สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติลดบันดาลให้ประสบความสำเร็จ สมหวัง เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวอีสาน

ดังจะเห็นได้ว่า ความเชื่อนั้นเป็นจุดเริ่มต้นทำให้เกิดการกระทำสิ่งต่างๆ ทั้งในด้านดีและไม่ดี หากความเชื่อนั้นเป็นเรื่องงมงาย ไม่มีการวิเคราะห์หาเหตุผล ความเชื่อนั้นก็จะเกิดความเสียหายแต่สังคมวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก ความเชื่อเป็นสิ่งที่มียุทธิพลอย่างมากต่อการดำรงชีวิตในสังคม ผาสุก มุทเมธา (2530 : 58-59) ได้กล่าวถึงประโยชน์ของความเชื่อไว้ว่า ความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า เทวดา นางฟ้า ทำให้งานด้านศิลปกรรมเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการสร้างเทวรูป ศาลเจ้า เป็นต้น การรวมตัวกันของคนในสังคมวัฒนธรรมก็ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ทำให้เกิดขนบธรรมเนียมขึ้นในสังคม และความเชื่อในเรื่องเทพเจ้านี้ ยังส่งผลให้เกิดงานวิจิตรศิลป์ ต่างๆตามมา ไม่ว่าจะเป็นการแกะสลัก งานประดิษฐ์ งานดอกไม้ เพื่อบูชาสักการะ

การให้ความเคารพนับถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกกันว่าการบูชา ในแง่ของทางลัทธิศาสนานั้น โดยทั่วไปมักหมายถึงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลอันควรเคารพบูชาสูงสุด คือ ศาสดาแห่งศาสนา นั้นๆ พุทธศาสนาของเราได้แยกการบูชาออกเป็น 2 ชนิด มี อามิสบูชา อันหมายถึง การบูชาด้วยวัตถุสิ่งของตั้งแต่ดอกไม้ รูป เทียน หมากพลู ตลอดจนปัจจัยสี่ คือ ผ้าผ่อนเครื่องนุ่งห่ม อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค กับอีกชนิดเรียกว่า ปฏิบัติบูชา บูชาด้วยการประพฤติปฏิบัติตนให้อยู่ในศีลธรรม ถูกต้องดีงาม คือ ทำทาน ถือศีล ภาวนา ครอบถ้วน เครื่องบูชาของคนไทยที่พบเห็นทั่วไป ประกอบไปด้วย รูป เทียน ดอกไม้ บูชากันอย่างง่ายๆ ด้วยการนำไปวาง หรือปักหน้าบูชาก็พอ เมื่อกาลเวลาผันเปลี่ยนไป ประเพณี พิธีกรรม วัฒนธรรมต่างๆ ก็ย่อมมีความเปลี่ยนแปลงไปด้วย ทุกสิ่ง

อย่างล้วนมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนาอย่างต่อเนื่องตามแต่ละท้องถิ่น ส่วนใหญ่มักจะมีส่วนผสมของพิธีการอย่างดั้งเดิม ดัดแปลงให้เข้ากับยุคสมัย

ซึ่งงานพิธีกรรมการบวงสรวงของแต่ละท้องถิ่นนั้น จะประกอบไปด้วยการไหว้บูชา เทพยดา เทวดาอารักษ์ เพื่อเป็นการเบิกทาง เพื่อให้กิจการงานที่ดำเนินนั้นผ่านไปได้อย่างดี ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงนั้นมักจะมีเครื่องบูชา ซึ่งเครื่องบูชานั้นถูกเรียกว่า เครื่องครุบายศรี ตลอดจนดอกไม้ ใบไม้ ที่มีกลิ่นหอม ด้วยคนไทยนั้นได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ มาผสมกลมกลืนกับศาสนาพุทธ จึงอาจส่งผลให้เกิดการนำเครื่องบูชาแบบพราหมณ์มาใช้ประกอบกัน ซึ่งงานบายศรีนั้น ถือเป็นงานหัตถศิลป์ที่แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ของคนไทย แสดงออกถึงความปราณีตบรรจง นำสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ เช่นใบตองมาประดิษฐ์ประดอยเรียงจับจีบอย่างปราณีตสวยงาม

บายศรี จัดเป็นของสูงที่เคียงคู่กับชีวิตไทยโดยเฉพาะเรื่องของความเชื่อเกี่ยวกับขวัญ และมักจะได้ยินคำว่าบายศรีสู่ขวัญควบคู่กันไปเสมอๆ ความหมายของบายศรี ศาสตราจารย์มณีรัตน์ จันทนะพะลิน (2540 : 487) ได้อธิบายความหมายบายศรีไว้ในหนังสืองานใบตอง ดังนี้

บาย เป็นคำเขมร แปลว่า ข้าวสุก

บาย ภาษาถิ่นอีสาน แปลว่า จับสัมผัสจับต้อง

ศรี เป็นคำมาจากภาษาสันสกฤต ตรงกับภาษาบาลีว่า สิริ แปลว่า มิ่งขวัญ

รวมคำว่า บายศรี แปลว่า ข้าวขวัญหรือสิ่งที้นำให้สัมผัสกับความดีงามตามความหมายของชาวอีสาน บายศรี จึงอาจหมายถึง ภาชนะที่ตกแต่งสวยงามเป็นพิเศษเพื่อสำหรับใส่อาหารคาวหวานในพิธีสังเวทบูชาและพิธีทำขวัญต่างๆ ทั้งในพระราชพิธีและพิธีของสามัญชน

การอธิบายความหมายของบายศรีตามความหมายจากพจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ได้อธิบายความหมายของคำว่า บายศรี ดังนี้

บายศรี หมายถึง เครื่องเชิญขวัญหรือรับขวัญทำด้วยใบตองรูปคล้ายกระทงเป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปขึ้นไปตามลำดับเป็น 5 ชั้น 6 ชั้น 7 ชั้น 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวทวางอยู่ในบายศรีและมีไข่ขวัญเสียบอยู่บนยอดบายศรีมีหลายอย่าง เช่น บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่

จากความหมายดังกล่าว สรุปความหมายของบายศรีได้ว่าข้าวมงคลที่แสดงถึงความรุ่งเรือง หรือภาชนะสำหรับใส่ของมงคลเพื่อใช้ในพิธีต่างๆ ดังนั้น อาจกล่าวสรุปได้ว่า บายศรีอาจจะมี

รูปแบบใดก็ได้ที่มีความสวยงามพิเศษและสามารถใส่ของมงคลต่างๆ ได้ หรือของสวยงามที่จัดตกแต่งขึ้นตามรูปแบบโบราณนิยมหรือการสร้างสรรค์รูปแบบใหม่โดยมีของมงคลต่างๆ ใส่ภาชนะวางไว้รอบๆ บายศรีก็ได้เช่นกัน

บายศรีนั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่ามีแหล่งกำเนิดมาจากสมัยใดอาจจะเป็นเพราะว่าบายศรีนั้น ประดิษฐ์ขึ้นจากใบตองและดอกไม้สด ซึ่งมีอายุการใช้งานที่สั้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ไม่มีความหลักฐานหลงเหลืออยู่เพื่อการสืบค้นข้อมูล จึงเป็นการยากที่จะบอกได้ว่างานใบตองมีมาตั้งแต่สมัยใดใครเป็นผู้ริเริ่ม เพียงแต่พบหลักฐานปรากฏในพระราชนิพนธ์ เรื่องพระราชพิธี 12 เดือน (เศียร โทเศศ. 2516 : 314-315) ตอนที่ว่าด้วยพิธีลอยพระประทีปกล่าวว่า “การลอยพระประทีปลอยกระทงนี้เป็นงานนักขัตฤกษ์ทั่วไปของชนทั้งปวง ไม่เฉพาะแต่การหลวง แต่จะนับเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าโคลอยลงน้ำ แต่ควรนับว่าเป็นประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ” ต่อไปทรงอ้างถึง นางนพมาศ ซึ่งมีศเป็นท้าวศรีจุฬาลักษณ์ พระสนมเอก แต่ครั้ง พระเจ้าอรรคมหาราช คือ พระร่วงซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินสยาม มีกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ได้คิดตกแต่งโคลอยให้งามประหลาดกว่าโคลของพระสนมทั้งปวงได้เลือกผกาเกสรสีต่างๆ ประดับเป็นรูปดอกไม้ซ้อนสีสลับให้เป็นลวดลาย แล้วเอาผลพฤษภพฤกษาดามาแกะจำหลักเป็นรูปมยุระคณานกวิหคหงส์ ให้จับจิกเกสรบุปผาชาติอยู่ตามกลีบดอกกระทง เป็นระเบียบเรียบร้อยวิจิตรไปด้วยสีอันสดใสสวย ควรทอดทัศนายิ่งนัก ทั้งเสียบแซมเทียนรูปและประทีปน้ำมันเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโค

ผู้ช่วยศาสตราจารย์มณีรัตน์ จันทนะผลิน (2540 : 2-3) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของงานใบตองไว้ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ทรงเล้าประทานว่า เจ้าคุณตานี ธิดาเจ้าพระยามหาเสนา(ขุนนาค) ซึ่งเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 1 และเป็นมารดาของกรมหมื่นสุรินทรรักษ์ เป็นช่างดอกไม้ที่มีชื่อเสียงมากในสมัยนั้น (ราว ปี พ.ศ.2359) เมื่อประมาณ 118 ปีมานี้ ทั้งก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 และในรัชกาลที่ 5 มีเจ้านายหลายพระองค์รวมทั้งบริวารที่มีฝีมือในการประดิษฐ์ดอกไม้ร้อยกรองมาลัย ตาข่าย วิมาน เครื่องแขวน ดอกไม้สด พานดอกไม้ ตลอดจนนำวัสดุอื่น เช่น ขี้ผึ้งมาประดิษฐ์ เป็นดอกไม้เทียน เลียนแบบดอกไม้สด แต่ไม่มีใครกล่าวเฉพาะถึงงานใบตองไว้เลยคงมี ใช้เฉพาะเป็นส่วนประกอบงานดอกไม้และใช้เป็นภาชนะใส่ขนม-อาหารเท่านั้น งานใบตองเป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงความคิดสร้างสรรค์ทางด้านศิลปะอันน่าภาคภูมิใจของบรรพบุรุษแต่โบราณสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมทางด้านจิตใจ ซึ่งประกอบด้วยความละเอียดอ่อนประณีตบรรจง สวยงาม

เป็นระเบียบและความช่างคิดรู้จักตัดแปลงนำทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ทุกบ้านเรือนในสมัยนั้นมาสร้างสรรค์ หรือประดิษฐ์ให้เป็นสิ่งสวยงามและมีประโยชน์

แต่ทั้งนี้พบว่า สมศักดิ์ ศิริจันทร์ (2560 : 1-11) ซึ่งศึกษาเรื่องบายศรีกับความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป ได้พูดถึงงานบายศรีไว้ว่า ลักษณะบายศรีในสมัยสุโขทัยจากหลักฐานจารึกวัดเขมาจารึกไว้ประมาณปี พ.ศ. 2075 (กรมศิลปากรกองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. 2526 : 213) ว่า “...สำหรับวางพานแต่งเป็นบายศรี...ใส่หมากเครื่องสำหรับนี้ แต่งเป็นบายศรีกับพระเจดีย์...” ตรงกับหลักฐานวัดบางสนุกว่าบายศรี จะใช้ชั้นหมากเงินชั้นหมากทองมีธงปักรอบๆ ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับพุ่มข้าวบิณฑ์ โดยจัดหมากพลูเป็นทรงพนมหรือภูเขา สันนิษฐานได้ว่า การทำพนมหมากพลูหรือชั้นหมาก คำว่า “พนม” คือรูปภูเขาเป็นยอดแหลมทรงกรวย เป็นการจัดหมากพลูเป็นรูปทรงสูง

จากหนังสือพระราชพิธี 12 เดือน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (2550 : 10) ทรงพระราชวินิจฉัยว่า “...บายศรีในชั้นเดิม คือสำหรับกับข้าวหรือสมโภชแต่ย่อลงเหลือเพียงพิธีการและเป็นเรื่องเดียวกันกับข้าวบิณฑ์ เป็นการถวายเป็นบูชาพระพุทธรูป นับว่าเป็นเครื่องบูชาอย่างหนึ่ง...” การบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยข้าวสุก ปรากฏหลักฐานจารึกปราสาทพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ สมัยศิลปะร่วมแบบนครวัดอายุราวครึ่งของศตวรรษที่ 17 มีการบูชาพระศิวนะ ปรากฏอยู่ศิลาจารึกเกือบทุกหลักว่าเครื่องสังเวทของถวายเป็นบูชา เป็นเครื่องสังเวทจากที่เคยปฏิบัติในอินเดียโบราณ เช่น จารึกหลักที่ 4 กล่าวถึงการถวายเป็นบูชาแก่พระกมราตวชตตรงกับหลักฐานใบเสมาสมัยทราวดี ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เป็นประเพณีสืบเนื่องมาจากประเพณีปักหินตั้ง อันเป็นระบบความเชื่อในการนับถือบูชาผีบรรพบุรุษรวมเข้ากับพุทธศาสนา หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การนำเอาวิธีบูชาผีมาใช้กับพุทธศาสนา รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง (2552 : 61-62) ได้กล่าวไว้ในเครื่องเบงสรวงบนใบเสมาทราวดีอีสานไว้ว่า “ใบเสมาที่ตกแต่งด้วยภาพแกะสลักหม้อมีกรวยแหลมต่อยอดขึ้นไปซึ่งเป็นรูปแบบที่พบกระจายอย่างค่อนข้างหนาแน่นทั่วทั้งภาคตะวันออกเฉียงเหนือ อาจมีความหมายถึงเครื่องบูชา ที่ตรงกับการทำบายศรีหรือข้าวบิณฑ์” ลักษณะภาพแกะสลักหม้อมีกรวยแหลมต่อยอดขึ้นไปนั้น เป็นรูปภาพแกะสลัก คือ หม้อใบเดียวต่อยอดด้วยกรวยแหลมธรรมดา บางแผ่นการตกแต่งปากกรวยด้วยลวดลายใบไม้ บางแผ่นมีกรวยแหลมที่ตกแต่งหรือออกแบบพิเศษ บางแผ่นทำหม้อมีลาย และอีกลักษณะหนึ่ง คือ หม้อซ้อนกันเป็นแถวต่อยอดด้วยกรวยแหลม ใบเสมาทั้ง 2 แบบนี้ มีทรงลักษณะคล้ายคลึงกับบายศรีของอินเดียที่ทำเป็นหม้อชั้นๆ

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ตรัสอธิบายไว้ในหนังสือบันทึกเรื่องความรู้ต่างๆ เล่ม 3 (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

. 2552 : 262) ซึ่งทรงเขียนประทานให้พระยาอนุমানราชชน วันที่ 20 พฤศจิกายน 2482 ไว้ว่า “...บายศรีแก้วเพ็ญมีขึ้นรัชกาลที่ 2 ดูกี่เป็นของปรุงจับเอาเครื่องแก้วอะไรที่มีเข้ามาประติดประต่อกันเข้า การกระทำครั้งนี้คือเอาคำโบราณที่ว่า บายศรีแก้ว บายศรีทอง บายศรีเงิน เป็นหลัก แต่หลงไปคำว่าบายศรีแก้วนั้น หมายถึง เอาเครื่องอาภรณ์ซึ่งประดับพลอยมาแต่งประดับกระหงบายศรี...” ดังจะเห็นได้จากบทบายศรีแก้วแห่งกัณฑ์มหาราช มีว่า “...เงินงามเรื่องรองจึงเอาทองแกมแก้ว มีขาวาวฝิ่งด้วยเพชรพลอยนิล บายศรีทองก็กระหงบายศรีด้วยเครื่องอาภรณ์ทอง บายศรีเงินก็แต่งกระหงบายศรีด้วยเครื่องอาภรณ์เงิน ทำให้เป็นไปดุจเดียวกัน...”

บายศรีในสมัยรัตนโกสินทร์นั้นยังคงยึดถือปฏิบัติตามแบบพระราชพิธีต่างๆ ตามสมัยอยุธยา มีการใช้บายศรีในพระราชพิธีและพิธีต่างๆ ดังหลักฐานปรากฏในการทำบายศรีในงานราษฎร เป็นการทำบายศรีรับขวัญเด็ก โดยได้มีการใช้บายศรีปากชาม ดังหลักฐานที่พบในเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ตอนกำเนิดขุนช้างขุนแผน (กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. 2544 : 7)

“...แล้วเร่งรัดจัดแจงแต่งบายศรี	เงินทองของดีมาผูกให้
กล้วยน้ำแตงกวาเอามาใส่	รูปเทียนดอกไม้มีหลายพรรณ
ให้หลานใส่เสมาปะวะหล่ำ	กำไลทองคำมณีดิ้น
บ้ำหว้าทองผูกสองข้างแขนนั้น	สายกุ้ดั้นทั้งแต่งดั่งเกล้าทำ
เอวคาดสร้อยอ่อนซ้อนดอกลอย	ฝิ่งพลอยมรกตสีสดขำ
ผูกลูกพริกเทศด้วยทองคำ	กำไลตีนนากเห็นหลากตา
จัดแจงแขกนั่งเป็นวงกัน	พงศ์พันธุ์พร้อมอยู่ทั้งปู่ย่า
ยกบายศรีแล้วให้ขึ้นสามลา	เวียนแวนไปมาโห่เอาชัย...”

จากบทเสภาแปลความได้ว่า การจัดแต่งบายศรี ซึ่งประกอบไปด้วย เงิน ทอง เอามาผูกให้หลายแก้ว ในบายศรีประกอบด้วยไป กล้วยน้ำ แตงกวา รูปเทียน ดอกไม้นานาพรรณ และให้ใส่เครื่องประดับ เครื่องรางห้อยคอ ให้ผู้เข้าร่วมพิธีนั่งเป็นวง ยกบายศรีขึ้นแล้วโห่เวียนไปมา

การจัดทำบายศรีปากชามของราษฎรนั้น จะใช้กล้วยน้ำว่า แตงกวา รูปเทียนดอกไม้ นานาพรรณ ซึ่ง เสฐียร โกเศศ (2516 : 55) ได้กล่าวไว้ในหนังสือขวัญและประเพณีทำขวัญว่า กล้วยน้ำไทยตัดฝานตามยาวราว 3 ชั้น เสียใบไว้ที่นมแม่อันละชั้น และเอาแตงกวา 3 ชั้น ตัดฝานตามยาวเหมือนกัน เอาวางไว้ที่แมงดาโบละชั้น หรือจะวางเรียงรอบๆ โดยกรวยข้าวก็ได้ ถ้าไม่ใช่แตงกวา

เปลี่ยนเป็นขนมต้มขาว 3 ก้อน แทนก็ได้ หรือจะเติมขนมอื่น เช่น ขนมฝอยทองเพิ่มขึ้นก็ได้ นอกจากนี้ ดอกไม้ธูปเทียนอย่างละ 3 สำหรับ ปักแทรกรอบปากขาม ในพิธีทำขวัญข้าวเด็ก 3 วันนี้จะทำแต่ย่อยๆ ในครอบครัว พอเป็นพิธีเท่านั้น เพราะยังไม่แน่ใจว่าเด็กจะรอดตลอดไปหรือไม่ ต่อเมื่อเด็กอายุได้หนึ่งเดือนแล้ว จึงทำขวัญเป็นงานออกหน้าออกตาในหมู่วงศ์ญาติต่อไป

การประดิษฐ์บายศรีนั้นไม่มีหลักฐานที่ชัดเจนว่ามีแหล่งกำเนิดมาจากสมัยใด ไม่มีหลักฐานหลงเหลืออยู่เพื่อการสืบค้นข้อมูลที่ชัดเจน จึงเป็นการยากที่จะบอกได้ว่างานใบบตองมีมาตั้งแต่สมัยใด ใครเป็นผู้ริเริ่มคิดค้นขึ้น มีเพียงศิลาจารึกที่ก็ไม่ได้ระบุลงไปแน่ชัดว่าเป็นพานบายศรี หากแต่มีการวินิจฉัยกันตามหลักฐานเท่านั้น งานบายศรีเชื่อว่าได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์เป็นสำคัญ การทำบายศรีในปัจจุบันถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ด้วยช่างฝีมือ มีความงดงามปราณีตบรรจง หากแต่ขาดซึ่งการประจักษ์ความหมาย ว่าเหตุใดจึงมีรูปร่างลักษณะอย่างนี้ องค์ประกอบของรูปทรงเองก็ยังขาดการให้คำตอบ ทั้งยังขาดหลักฐานเอกสารที่ใช้เป็นข้ออ้างอิง

บรรพบุรุษของเราแต่โบราณได้คิดนำใบบตองไปนำมาห่อผัสดัง-อาหารต่างๆ ใช้ชีวิตประจำวัน ตลอดจนคิดประดิษฐ์ประดอยให้มีรูปร่างรูปทรงสวยงามขึ้น ยิ่งในงานพิธีตามประเพณีไทย เช่น การทำบุญต่างๆ แล้วยิ่งทำพิธีพิถัน แสดงฝีมืออวดกันให้หน้าชื่นขมยินดี เป็นการยากที่จะตอบคำถามที่ว่างานใบบตองมีมาแต่สมัยใด ใครเป็นผู้ริเริ่มและผู้สืบทอดมรดกทางวัฒนธรรมแขนงนี้ บายศรีที่พบในประเทศไทยสามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ บายศรีหลวงและบายศรีราษฎร์

1. บายศรีหลวง เป็นบายศรีที่ใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ซึ่งมีอยู่ 3 แบบคือ บายศรีต้น บายศรีแก้ว และบายศรีตองรองทองขาว

1) บายศรีต้น เป็นบายศรีทำด้วยใบบตองมีแป้นไม้เป็นโครงลักษณะอย่างบายศรีต้นของราษฎร บายศรีหลักหรือเรียกอีกอย่างว่า บายศรีต้น บายศรีพระเกตุ มีหลายประเภท เช่น บายศรีหลักบัวคว่ำบัวหงาย บายศรีหลักหงส์ บายศรีหลักพญานาค อย่างไรก็ตาม แม้มีชื่อเรียกเป็นอย่างอื่น องค์ประกอบที่สำคัญของบายศรีหลัก ได้แก่

1.1) ไม้หลักต้นบายศรี (ในสมัยโบราณจะใช้ต้นกล้วย ปัจจุบันใช้เป็นหลักไม้หรือเหล็กเพื่อความสะดวกในการจัดเก็บ) บายศรี 9 ชั้น ไม้หลักสูงประมาณ 2 เมตร ส่วนบายศรีหลัก 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น กะความสูงให้พอเหมาะกับความสูงขององค์บายศรี

1.2) แป้นรองบายศรีแต่ละชั้น อาจจะใช้โฟมหรือต้นกล้วยตัดเป็นท่อนๆ ก็ได้ ขนาดแล้วแต่ผู้ทำบายศรีกำหนด

1.3) จำนวนชั้นของหลักบายศรี จะเป็นเลขคี่เสมอ คือ บายศรีหลัก 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น

1.4) จำนวนองค์บายศรีในแต่ละชั้น แล้วแต่ผู้ทำบายศรีกำหนด ไม่ได้กำหนดไว้แน่นอนตายตัว แต่ที่กำหนดไว้เป็นหลักตายตัวคือ จำนวนชั้นของบายศรี

ความสำคัญของบายศรีหลัก (บายศรีต้น หรือบายศรีพระเกตุ) ใช้ในโอกาสต่างๆ ดังนี้

(1) พิธีการบวงสรวงเทวดาอารักษ์

(2) พิธีการไหว้ครูประจำปี

(3) งานพิธีสำคัญ เช่น บายศรีทูลพระขวัญ ในพิธีทูลพระขวัญ บายศรีหลักที่ใช้ในพิธีจะใช้บายศรีเดี่ยว 1 หลัก ถ้าใช้ในพิธีกรรมอื่นนิยมใช้เป็นคู่ หรือถ้าจะใช้แบบเดี่ยว ต้องตั้งบายศรีหลักไว้ตรงกลาง

บายศรีทูลพระขวัญถวายตามพระอิสริยยศเป็นประเพณี ดังนี้

บายศรี 9 ชั้น ใช้สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

บายศรี 7 ชั้น ใช้สำหรับเจ้านายชั้นเจ้าฟ้า และพระราชอาคันตุกะชั้นประธานาธิบดี

บายศรี 5 ชั้น ใช้สำหรับเจ้านายที่ทรงกรมหรือเสนาบดี

บายศรี 3 ชั้น ใช้ในพิธีสมรสของชั้นหลานเจ้านาย

บายศรีชั้นเดียว หรือบายศรีใหญ่ที่ใส่ขันพานรองใบเดียว ใช้ในพิธีของราษฎรทั่วไป

ภาพประกอบที่ 32 บายศรีต้น
(ที่มา :สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

- 2) บายศรีแก้ว ทองเงินซึ่งจะมีลักษณะดังนี้
- 2.1) บายศรีแก้วมีลักษณะเป็นพานแก้วเจียรระโนเรียงซ้อนกันหลายชั้น
 - 2.2) บายศรีเงินมีลักษณะเป็นพานเงินสลักลายเรียงซ้อนกันหลายชั้น
 - 2.3) บายศรีทองมีลักษณะเป็นพานทองสลักลายเรียงซ้อนกันหลายชั้น

ภาพประกอบที่ 33 บายศรีแก้ว
(ที่มา :สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

3) บายศรีตองรองทองขาวเป็นบายศรีที่ทำด้วยใบตองอย่างบายศรีของราษฎรที่เรียกว่าบายศรีใหญ่ตั้งบนพานใหญ่ซึ่งเป็นโลหะทองขาวจึงเรียกว่าบายศรีตองรองทองขาว มี 5 ชั้น 7 ชั้น โดยมากมักทำเป็น 7 ชั้น บายศรีชนิดนี้มักตั้งคู่กับบายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่ และใช้ในพระราชพิธีอย่างใหญ่ เช่น พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ พระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ บายศรีของหลวงนั้นเดิมมีแต่บายศรีที่ทำด้วยใบตอง ส่วนบายศรีแก้ว ทอง เงิน เพิ่งจะมีขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯ ให้ทำเครื่องราชูปโภคเป็นบายศรีที่ทำด้วยโลหะทองแดงเป็นปากกลีบบัวหุ้มด้วยทองคำสลักลายดอกไม้เรียกว่า บัวแฉก มีพานทองคำอย่างงานเชิง 5 พานประจำสำหรับบายศรีทอง และพานเงินอย่างงานเชิง 5 พานสำหรับบายศรีเงิน ทั้งบายศรี

ทองและบายศรีเงินใส่อาหารคาว-หวานหรือใส่ดอกไม้แล้วแต่งงาน ต่อมาในรัชกาลที่ 4 (บางแห่งว่า รัชกาลที่ 2) โปรดเกล้าฯ ให้ทำแก้วขึ้นเป็นเชิงอย่างพานแก้วซ้อนขึ้นไปเรียกว่า บายศรีแก้ว อาจเป็น ด้วยเหตุที่ว่า ทรงนับถือ พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต) และเชื่อว่า อธิษฐานขอพร สิ่งใดจะได้สมดังใจนี้กราวกับแก้วสารพัดนึก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบายศรีแก้วไว้กลาง บายศรีเงินไว้ ทางด้านซ้าย และบายศรีทองไว้ทางด้านขวา เป็นของถาวรตั้งแต่นั้นมา และใช้มาจนถึงปัจจุบัน ส่วน บายศรีสำหรับเล็กน่าจะมีในสมัยรัชกาลที่ 4 หรือรัชกาลที่ 5 เพื่อใช้สับเปลี่ยนกับบายศรีสำหรับใหญ่ ใน บางพระราชพิธี นอกจากบายศรีแก้ว ทอง เงิน แล้ว ยังโปรดเกล้าฯ ให้สร้างแว่นเวียนเทียน ซึ่งเป็น แก้วเจียรไน และมีด้ามถือ สำหรับติดเทียน เวียนรอบผู้ทำขวัญในการสมโภชเวียนเทียน เพิ่มขึ้นจาก แว่นโลหะอีกด้วย เพื่อใช้ในการเวียนเทียนให้ครบตามพานแก้ว พานทอง และพานเงิน อย่างละ 3 แว่น

ทั้งนี้ บายศรีแก้ว ทอง เงิน ซึ่งเป็นบายศรีของหลวงยังปรากฏในวรรณคดีเรื่อง รามเกียรติ์ และ อิเหนา ซึ่งแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ตามลำดับ จึงเป็นข้อสนับสนุน ได้อีกประการหนึ่งว่า บายศรีของหลวงที่เป็นบายศรีแก้ว ทอง เงิน มีอยู่แล้ว ในสมัยรัตนโกสินทร์ บายศรีของหลวงแต่ละประเภทนั้นได้กำหนดกฎเกณฑ์ของการใช้ไว้เป็นแบบแผนแล้ว คือ พระราชพิธี เถลิงพระชนมพรรษาพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระราชพิธีฉัตรมงคล พระราชพิธีเปลี่ยนเครื่อง ทรง พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร และพระราชพิธีสมโภชเดือนและขึ้นพระอู่ ใช้บายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่ สำหรับพระราชพิธีสมโภช 3 วัน พระราชโอรส พระราชธิดา หรือพระเจ้าหลานเธอที่ ประสูติ ใช้บายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับเล็ก พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างสำคัญ ใช้บายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่ และบายศรีตองรองทองขาว ส่วนพระราชพิธีบวงสรวง สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิ ราช และพระราชพิธีสมโภชศาลหลักเมือง ใช้บายศรีต้น บายศรีของหลวงจะใช้ในโอกาสใดนั้น เป็นที่ สังเกตได้ว่า ถ้าเป็นงานพระราชพิธีอย่างใหญ่ ส่วนใหญ่มักมีการเวียนเทียนสมโภช ก็จะตั้งบายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่ ทั้งนี้ บางพระราชพิธีอาจมีทั้งบายศรีแก้ว ทอง เงิน สำหรับใหญ่ และบายศรีตอง รองทองขาวตั้งควบคู่กันด้วย แต่ตั้งแยกไว้ต่างหาก ไม่ได้วางเรียงกัน

2. บายศรีราษฎร์

บายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ของราษฎร์หรือคนทั่วไป โดยปกติใช้ใบตองเย็บเป็นแบบ ต่างๆ ในปัจจุบันมีหลากหลายรูปแบบ ทั้งประดิษฐ์จากกระดาษสี ผ้าบายศรีในพิธีกรรมของราษฎร์แบ่ง ตามขนาดได้ 2 ประเภท ดังนี้

1) บายศรีปากชาม เป็นบายศรีขนาดเล็ก มีตั้งแต่ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น ตามขนาดของภาชนะและขนาดของพิธีตามฐานะของครอบครัว หรือตามขนาดของพิธีกรรม เช่น พิธีสังเวท ไหว้ครู บวงสรวง ไหว้เทพยดา

บายศรีปากชาม ประกอบด้วย แม่ 9 นิ้ว ลูก 7 นิ้ว หรือ 5 นิ้ว แม่ 7 นิ้ว ลูก 5 นิ้ว แม่ 5 นิ้ว ลูก 3 นิ้ว แม่ 9 นิ้ว 7 นิ้ว หรือ 5 นิ้ว ลูกเป็นแมงดา แมงดา คือ ส่วนที่อยู่ระหว่างองค์บายศรี มีลักษณะคล้ายตัวแมงดา แมงดา รูปแบบโบราณจะใช้วิธีการตัดใบตองเป็นรูปลักษณะคล้ายตัวแมงดา อาจฉลุลายได้ตามต้องการ ปัจจุบัน ตัวแมงดาได้มีการดัดแปลงให้มีความงดงามมากขึ้น เป็นรูปแบบที่ประณีต โดยการพับใบตองนำมาเย็บติดกับแบบแมงดา หรืออาจนำดอกไม้มาเย็บติดกับแบบแมงดา เพื่อให้ดูสวยงามมากยิ่งขึ้น

กรวยบายศรี สำหรับใส่ข้าว ภายในกรวยให้ใส่ข้าวปากหม้อที่หุงสุก (ข้าวที่หุงเสร็จใหม่ๆ ยังไม่ได้ตัก) รอให้ข้าวเย็น แล้วจึงตักข้าวให้เต็มกรวย และอัดให้แน่น เรียกว่า หัวบิณฑ์ มีความหมายแทนข้าวสวย พร้อมทั้งใส่กล้วยน้ำว้า ซึ่งมีความหมายแทนกล้วยน้ำว้าที่หายาก และยังแทนผลไม้ต่างๆ นอกจากนี้ ใส่แตงกวาซึ่งมีความหมายแทนผักสดต่างๆ ชามละ 1 ลูก โดยตัดหัวตัดท้ายของกล้วยน้ำว้าและแตงกวาออก และผ่าออกเป็น 3 ส่วนตามความยาวเท่าๆ กัน จากนั้นนำกล้วยน้ำว้า และแตงกวา มาประกบกัน แล้วนำไปใส่สับหว่างระหว่างองค์บายศรี

ดอกไม้ที่ใช้ในการตกแต่งบายศรี ส่วนใหญ่จะใช้ดอกดาวเรืองนำมาตกแต่งให้สวยงาม เพราะดาวเรืองมีความหมายถึง ความเจริญรุ่งเรือง หรือใช้ดอกไม้มงคล ส่วนยอดกรวยจะประดับด้วยดอกดาวเรืองและดอกบัว ดอกบัวที่ยอดกรวยตามคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ ห้ามพับเด็ดขาด และต้องใช้ดอกบัวตูม แต่ถ้านำไปใช้ในพิธีกรรมที่มีการถวายของดาว จะต้องเปลี่ยนจากดอกบัวเป็นไข่ต้ม ซึ่งมีความหมายแทนอาหารดาว ภาชนะที่ใช้ในการใส่บายศรีปากชาม เดิมจะใส่ชาม ปัจจุบันนิยมวางบนพาน บายศรีปากชามนั้นถือได้ว่าเป็นบายศรีพื้นฐานของบายศรีทุกชนิด เปรียบเสมือนการเรียนหนังสือต้องเริ่มเรียนชั้นประถมศึกษาก่อน ถึงจะขึ้นชั้นมัธยมต่อไป การนำบายศรีปากชามไปใช้ในพิธีกรรมต่างๆ นั้น ต้องนำไปใช้เป็นคู่เสมอ ในการทำพิธีกรรมต่างๆ จะขาดบายศรีปากชามไม่ได้ หากในพิธีกรรมไม่มีบายศรีชนิดอื่นต้องมีบายศรีปากชามอย่างน้อย 1 คู่ เสมอ เพราะบายศรีปากชามใช้ได้ในทุกพิธีกรรม

2) บายศรีใหญ่ เป็นบายศรีขนาดใหญ่ที่ใช้ในงานพิธีสำคัญ มีลักษณะจัดใส่พานโตก นิยมทำจำนวนชั้นตั้งแต่ 1, 3 และ 5 ตามแต่ลักษณะของพิธีการ แต่หากพิจารณาดูแล้วจะสังเกตได้ว่ามีรูปร่างลักษณะคล้ายกับดอกบัวตูมหรือหยดน้ำ ทำด้วยใบตองม้วนและพับให้เป็นยอดแหลม จับให้กันชนกันเป็นคู่ๆ แล้วจับโค้งเป็นวงอย่างวงกำไล จะเห็นเป็นยอดแหลมๆ ยื่นออกไปทั้งข้างบนและข้างล่าง นำไปตรึงรอบขอบแป้นไม้รูปกลม ตรงกลางแป้นเจาะรูมีไม้ยาวเสียบเป็นแกนกลาง แป้นไม้นี้วางซ้อนกันเป็นชั้นๆ ระยะห่างพอสมควร แต่มีขนาดเรียวขึ้นไปตามลำดับ บนยอดบายศรีใหญ่ตั้งชาม

หรือโถขนาดเล็กหรือชั้นประดับด้วยพุ่มดอกไม้ หรืออาจใช้บายศรีปากชามก็ได้ บายศรีชนิดนี้อาจเรียกว่า บายศรีชั้น หรือบายศรีตั้ง

ทั้งนี้ในภาคอีสานพบว่าการใช้บายศรีส่วนใหญ่นั้นส่วนใหญ่จะปรากฏอยู่ในประเพณี การสู่ขวัญ เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน เป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องขวัญหรือจิตใจอัน ก่อให้เกิดกำลังใจที่ดีขึ้น ชาวอีสานเห็นความสำคัญทางด้านจิตใจมาก ในการดำเนินชีวิตแต่ละช่วง มัก มีการสู่ขวัญควบคู่กันเสมอ จึงพบเห็นการสู่ขวัญทุกท้องถิ่นในภาคอีสาน

ประเพณีการสู่ขวัญ เรียกอีกอย่างว่า การสู่ขวัญ หรือการสู่ขวัญ เป็นจิตวิทยา อย่างหนึ่ง เป็นการสร้างขวัญและกำลังใจแก่คน หรือเสริมสิริมงคลแก่บ้านเรือน ล้อเลื่อน เกวียน วั รรุด เป็นต้น การสู่ขวัญจึงเป็นพิธีกรรมหนึ่ง ที่ทำให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพ การ บำรุงขวัญถือเป็นการรวมสิริแห่งโภคทรัพย์

ในพิธีสู่ขวัญ บางที่เรียกว่า พิธีบายศรี พิธีสู่ขวัญ หรือบายศรีสู่ขวัญ ซึ่งเป็นประเพณี สำคัญอย่างหนึ่งของชาวอีสาน และนิยมทำกัน แทบทุกโอกาส จะมีการทำบายศรีประกอบในพิธี โดย เป็นบายศรีแบบดั้งเดิมหรือแบบประยุกต์ ซึ่งการทำบายศรีแบบประยุกต์นี้ จะทำตามจินตนาการของ ผู้ทำบายศรีให้เกิดความสวยงามวิจิตรพิสดารและสอดคล้องกับความเชื่อของท้องถิ่นนั้นๆ โดยชาว อีสานยังคงยึดถือและปฏิบัติกันมาจนถึงปัจจุบัน โดยบายศรีภาคอีสานสามารถจำแนกได้ดังนี้

1) บายศรี บาศรี พาขวัญ หรือพานบายศรี เดิมเรียกว่า บาศรีสู่ขวัญ เป็นพิธีที่ เจ้านายผู้ใหญ่ทำกัน การจัดพาขวัญนี้นิยมจัดเป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น และ 9 ชั้น พาขวัญ 3 ชั้น 5 ชั้น จัดสำหรับคนธรรมดาสามัญ ส่วน 7 ชั้น 9 ชั้น จัดสำหรับพระมหากษัตริย์ และเชื้อ พระวงศ์ พาขวัญประกอบด้วย

ชั้นที่ 1 (ชั้นบนสุด) ประกอบด้วย แม่ 9 นิ้ว ทั้ง 4 ทิศอาจแซมด้วยลายกนกทิพย์ หรือถ้าไม่มี ตัวแซม จะใช้แม่ 7 นิ้ว ทั้ง 7 ทิศ

ชั้นที่ 2 ประกอบด้วย แม่ 11 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 3 ประกอบด้วย แม่ 13 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 4 ประกอบด้วย แม่ 15 นิ้ว 7 ทิศ

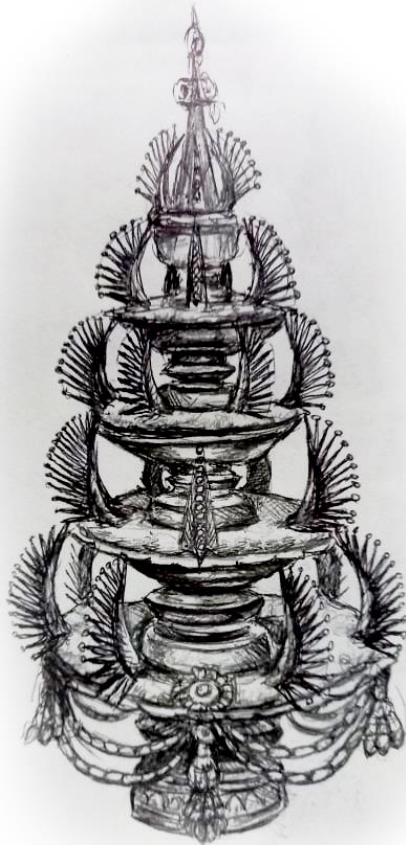
ชั้นที่ 5 ประกอบด้วย แม่ 17 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 6 ประกอบด้วย แม่ 19 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 7 ประกอบด้วย แม่ 21 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 8 ประกอบด้วย แม่ 23 นิ้ว 7 ทิศ

ชั้นที่ 9 ประกอบด้วย แม่ 25 นิ้ว 7 ทิศ

ภาพประกอบที่ 34 ภาพบายศรี พาชวีญอีสาน

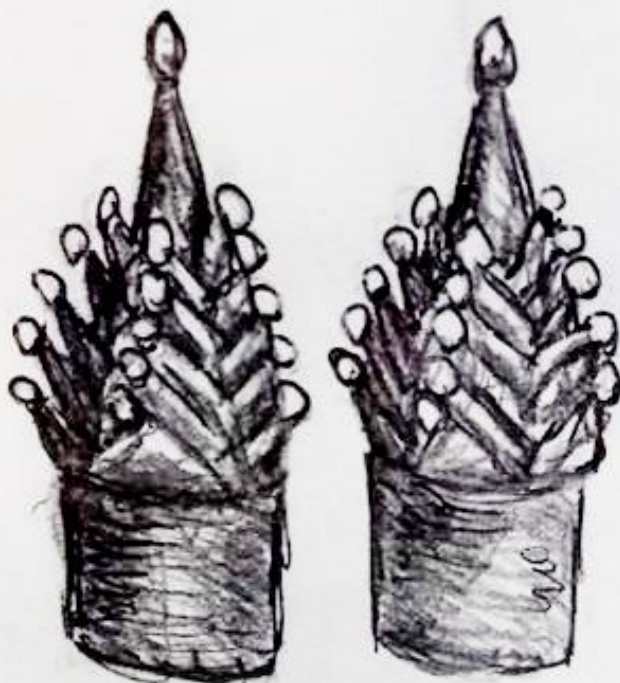
(ที่มา :สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การทำพานบายศรีของภาคอีสานจะไม่นิยมประกอบบายศรีในลักษณะที่คว่ำลง และมีขนาดใหญ่กว่าบายศรีปากชาม จัดทำใส่ในภาชนะที่ใหญ่มากขึ้น เช่น พาน โตก พานบายศรีสู่ขวัญถือเป็นพานเบญจขันธุ์ ประกอบด้วย รูป เวทนา สัตยญา สังขาร วิญญาณ พิธีสู่ขวัญ หรือพิธีสู่ขวัญเป็นพิธีเก่าแก่ของชาวไทยทุกภาค แม้จะจัดพิธีกรรมแตกต่างกันไป แต่ยึดหลักใหญ่ และจุดมุ่งหมายเดียวกัน สำหรับชาวอีสานจะประกอบพิธีนี้ทุกงาน เช่น สูดขวัญเด็กแรกเกิด ทำขวัญเดือนเด็ก สูดขวัญบวชนเณร

บวชนาค สวดขวัญบ่าวสาว สวดขวัญรับขวัญผู้ที่ได้เลื่อนยศหรือเลื่อนตำแหน่ง สวดขวัญส่งขวัญผู้เดินทางไกล

2) ชั้นหมากเบ็ง ชั้นหมากเบญจ

ความเป็นมาของชั้นหมากเบ็งนั้น ผู้เฒ่าผู้แก่ได้เล่าให้ฟังว่า แต่โบราณมีต้นหมากเบ็ง มีลักษณะเป็นพุ่ม มีดอก นิยมนำดอกหมากเบ็งมาสักการบูชาพระพุทธรูป ต่อมาต้นหมากเบ็งได้สูญพันธุ์ ชาวบ้านจึงได้คิดประดิษฐ์ชั้นหมากเบ็งใช้แทนต้นหมากเบ็งที่ได้สูญหายไป ชั้นหมากเบ็งอีกความหมายหนึ่งคือ ทิศทั้ง 4 ทิศที่มีเทวาริราช 4 พระองค์ทรงปกครอง ได้แก่ (1) ธรรมหาราช ประจำทิศตะวันออก ปกครองเหล่าคนธรรพ์ และวิทยารวมถึงนางไม้ นางอัปสรทั้งหลาย ตามคติพุทธ ถือจักร หมายถึงพระเดชและยังเป็นนัยยะ แห่งการบันดลฟ้าผ่า เนื่องจากเหล่าอากาศเทวดา ก็อยู่ใต้การปกครองของท่าน นิยมขอพรเรื่องฝนฟ้าอากาศ ผู้ที่ทำงานเกี่ยวกับลมฟ้าอากาศทั้งปวง ตามคติพราหมณ์-ตันตระ บูชาเพื่อขอความสนุกสนานรื่นเริงในชีวิต (คนธรรพ์เป็นเทวดาที่เด่นด้านดนตรี มักถูกเชิญไปขับกล่อม เทวาทั้งหลาย) (2) วิรุฬหกมหาราช เป็นท้าวหาราชผู้ปกครองเหล่ากุมภัณฑ์ และเป็นโลกบาลผู้ปกครองทิศใต้ ในมหาสมยสูตรและบทกวีกล่าวว่าโลกบาลแห่งทิศทักษิณทรงพระนามท้าววิรุฬหกมหาราชจอมกุมภัณฑ์ ส่วนในอาฎานาฎีปริตรว่าเป็นจอมเทวดาลัทธิข้างจีนฝ่ายมหายานว่า ทรงพระนามเตียงเซียง แปลว่า สง่างาม มือถือธรรมาวุธ (3) วิรูปักษ์มหาราช ผู้ปกครองทิศตะวันตก เป็นโอรสของท้าวลัสเตียนและนางกาลอัคคีนาคราช เป็นเทพเจ้าแห่งนาคทั้งปวง ท้าวหาราชพระองค์นี้ทรงมีนาคเป็นบริวาร (4) เวสสุวรรณมหาราช ปกครองเทพนครที่ตั้งอยู่ทิศเหนือ และมีอำนาจปกครองหมู่ยักษ์

ภาพประกอบที่ 35 ชั้นหมากเบ็ง
(ที่มา :สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ชั้นหมากเบ็ง หรือชั้นหมากเบญจ คือ พานพุ่มดอกไม้ที่ใช้เป็นพานพุ่มบูชาในพิธีกรรม และบูชาพระรัตนตรัยในวันอุโบสถ หรือวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา รวมทั้งการนำไปบูชาวิญญานบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว โดยนำไปวางไว้ตามเสารั้ววัด นิยมทำกันในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา ชั้นหมากเบ็งนิยมทำหลายรูปแบบ เช่น ชั้นหมากเบ็งแบบเป็นกาบ โดยใช้สามเหลี่ยมคล้ายเจดีย์ เป็นชั้นหมากเบ็งแบบตั้งเดิมหรือแบบโบราณ ชั้นหมากเบ็งแบบนี้ ใช้ไม้บายศรีทำเป็นแม่สี่มุม เป็นชั้นหมากเบ็งที่ผสมผสานและพัฒนาจากรูปแบบของชั้นหมากเบ็งแบบตั้งเดิม ชั้นหมากเบ็งประเภทนี้ส่วนใหญ่เรียกว่า ชั้นหมากเบ็งประยุกต์ จะมีการประดับตกแต่งด้วยลวดลายของศิลปะงานใบตองที่วิจิตรมากขึ้น

สำหรับเครื่องบูชา 5 อย่าง ได้แก่ หมาก พลุ รูป เทียน ข้าวตอก ดอกไม้ อย่างละ 5 คู่ นิยมใช้เป็นเครื่องประกอบในการสักการบูชาหรือเครื่องพลีกรรม ดอกไม้ซึ่งเป็นที่นิยม เช่น ดอก

ดาวเรือง (จะทำให้เกิดความเจริญรุ่งเรือง) ดอกสามปี (ดอกบานไม่รู้โรย) เชื่อว่าจะทำให้อายุมันขวัญ
ยืน ดอกรัก (ทำให้เกิดความรัก) ดอกบัว (พระรัตนตรัย)

วิธีการใช้ชั้นหมากเบ็ง

- ใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัย
- ใช้เป็นเครื่องสักการะอยู่ในเครื่องพิธีกรรมไหว้ครู บอกรับ (เช่น สรงดวงวิญญาณ)
- บูชาวิญญาณบรรพบุรุษ โดยนำไปบูชาตามหลักเส (ธาตุ) ที่บรรจุอัฐิ (กระดูก)
- เป็นเครื่องให้พิจารณาเตือนคนได้ พิจารณาเบญจขันธ์ คือ รูป เวทนา สัญญา

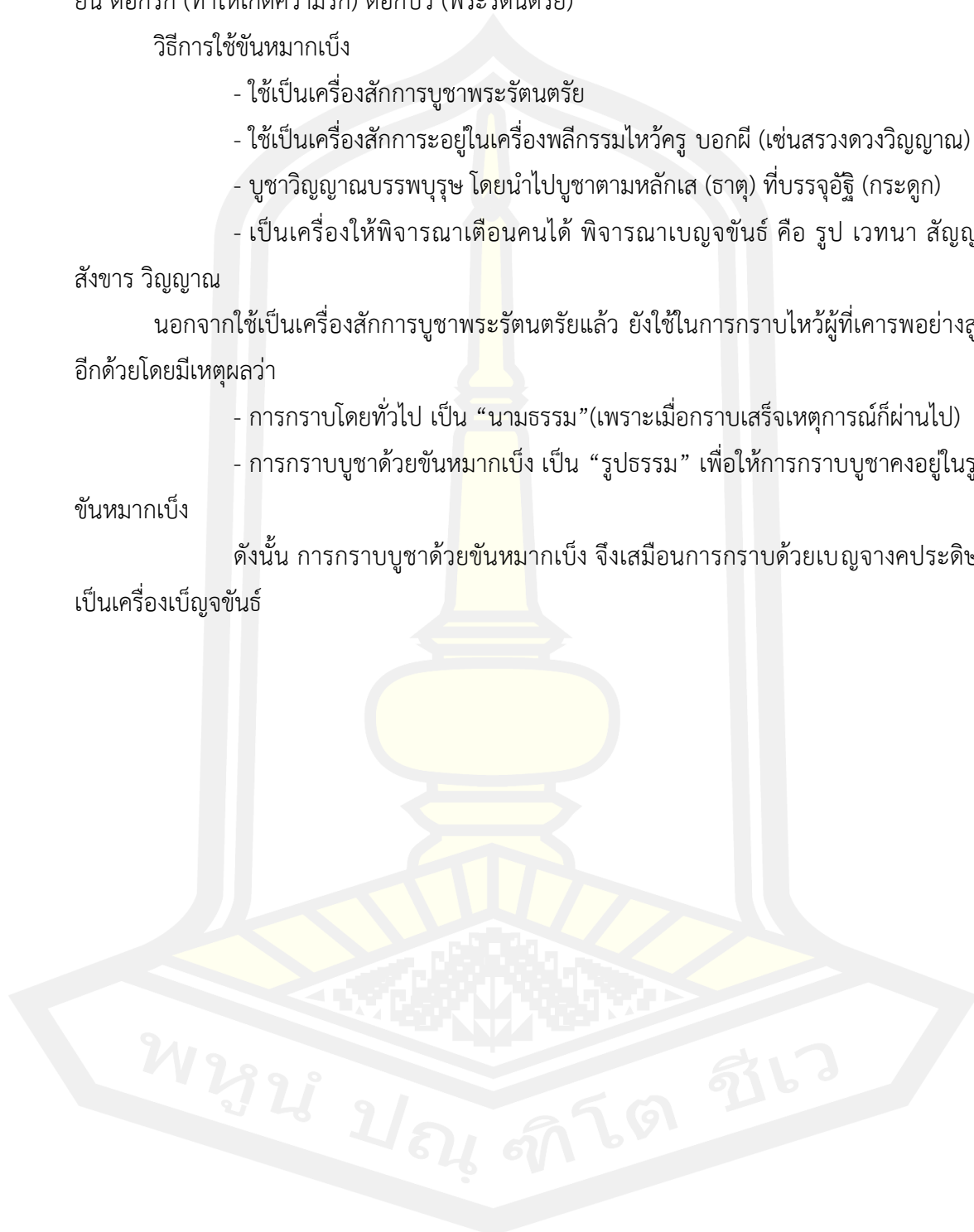
สังขาร วิญญาณ

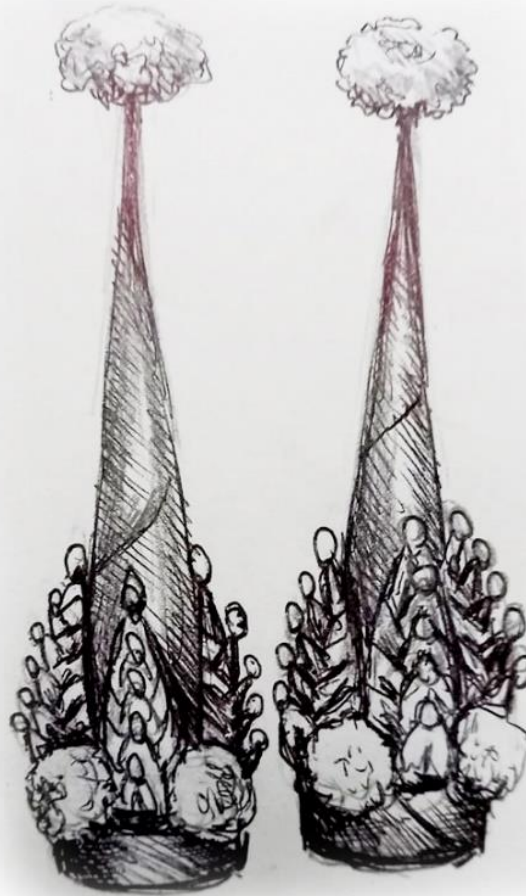
นอกจากใช้เป็นเครื่องสักการบูชาพระรัตนตรัยแล้ว ยังใช้ในการกราบไหว้ผู้ที่เคารพอย่างสูง
อีกด้วยโดยมีเหตุผลว่า

- การกราบโดยทั่วไป เป็น “นามธรรม” (เพราะเมื่อกราบเสร็จเหตุการณ์ก็ผ่านไป)
- การกราบบูชาด้วยชั้นหมากเบ็ง เป็น “รูปธรรม” เพื่อให้การกราบบูชาคงอยู่ในรูป

ชั้นหมากเบ็ง

ดังนั้น การกราบบูชาด้วยชั้นหมากเบ็ง จึงเสมือนการกราบด้วยเบญจางคประดิษฐ์
เป็นเครื่องเบญจขันธ์

ภาพประกอบที่ 36 ชั้นหมากเบ็งบูชาพระ
(ที่มา :สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ในท้องถิ่นภาคอีสานของไทยในช่วงเย็นของวันพระจะพบว่ามีการทำกรวยดอกไม้จำหน่ายในท้องตลาด ชั้นหมากเบ็งทำจากใบตอง เป็นรูปกรวยคว่ำหลายๆ อันตรึงให้เป็นชุดเดียวกันด้วยไม้กลัดที่ส่วนปลายประดับด้วยดอกไม้เล็กๆ หรืออาจแซมด้วยดอกไม้หลากสีในซอกหลืบของกรวยก็ได้ คำเรียกว่าชั้นหมากเบ็งนี้ น่าจะมีพัฒนาการมาจากเดิมที่มีการนำสิ่งของไปมอบหรือสักการะสิ่งศักดิ์หรือบูชาครูโดยบรรจุลงในขัน ซึ่งหากจะมองในแง่ความหมายของคำโบราณว่าขัน น่าจะมีพัฒนาการจากการที่ผู้คนรู้วิธีพับใบไม้ทำเป็นกรวยเพื่อเป็นภาชนะวางน้ำ หรือเพื่อบรรจุสิ่งของภายหลังเกิดพัฒนาการด้านโลหะ แล้วมีการทำภาชนะใช้टकหรือใช้บรรจุกลายเป็นรูปทรง “ชั้น” ดังที่

เห็นกันอยู่ในปัจจุบัน จนคำเรียกชั้นที่ประดิษฐ์จากใบไม้หรือเครื่องจักสานได้เลื่อนหายไปจากภาษาของคนทั่วไป ยังเหลือแต่นำมาเรียกชั้นหมากเบ็ง ชั้นกะหล่อง เป็นต้น

คำว่า หมาก เป็นเสียงเพิ่มเพื่อสื่อความเป็นชั้นหรืออัน ดังจะพบว่ามีการใช้หมากจก (จอบ) หมากหัวใจ (หัวใจ) ส่วนคำว่า เบ็ง เป็นคำที่เลื่อนเสียงไปจากคำบาลีว่า เบญ หรือ เบญจ แปลว่า ห้า รวมความจึงหมายถึง ชั้นห้า การใช้ชั้นหมากเบญจนั้นใช้เพื่อประกอบในพิธีทางความเชื่อไม่ว่าจะเป็นทางพุทธศาสนา เช่น ใช้ประกอบเป็นเครื่องบูชาในกัณฑ์เทศน์ บูชาพระสงฆ์ พระพุทธรูป สลูป เจดีย์หรือธาตุ หรือทางลัทธิความเชื่อด้านอื่น เช่น ทำเพื่อมอบแด่พ่อจ้่าที่รักษาอาการเจ็บป่วย มอบแด่แม่หมอธรรมที่ทำหน้าที่นางเทียมหรือร่างทรง เป็นต้น แต่เดิมนั้นไม่มีการทำชั้นหมากเบญจชายเนื่องจากทุกครัวเรือนจะทำกันเอง ต่อมารูปแบบการดำเนินชีวิตของคนในสังคมมีความรีบเร่งแต่ยังมีผู้ประสงค์จะใช้งาน การทำเพื่อขายจึงค่อยๆ เกิดขึ้นจนกลายเป็นสินค้าหาซื้อได้ในร้านค้า

ความประณีตบรรจงที่แสดงออกในรูปของการประดิษฐ์คิดทำภาชนะบรรจุดอกไม้ไปมอบให้ผู้อื่นแสดงถึงภาวะของระดับวัฒนธรรม จากระดับความเป็นมนุษย์ชนเผ่าที่ไม่ต้องมีพิธีรีตองมาก เปลี่ยนไปสู่ความเจริญที่มีความซับซ้อนทางความคิด-ความเชื่อ ซึ่งส่งผลสู่การแสดงออกที่เป็นรูปแบบ ทั้งทางชนบหรือแบบแผนทางประเพณี ยังชวนให้นึกย้อนมองไปสู่เบื้องหลังของการทำตลอดจนการใช้งานชั้นหมากเบ็งนี้ว่าการทำนั้นก็ย่อมต้องอาศัยความพิถีพิถันประกอบกับความคิดสร้างสรรค์ครั้นเมื่อนำไปใช้ก็ยิ่งมองได้ว่าเป็นการใช้เพื่อแสดงออกถึงความนอบน้อม แสดงออกถึงการระเวการเคารพบูชา ไม่มีพิธีกรรมใดที่นำชั้นหมากเบ็งไปใช้เพื่อการทำลายหรือทำร้ายกัน ประเพณี พิธีกรรม ความคิด-ความเชื่อ ที่เกิดจากฐานความเป็นผู้นอบน้อมนี้เป็นเครื่องช่วยหล่อหลอมคนหลายท้องถิ่น ที่มีลักษณะร่วมทางวัฒนธรรมเดียวกัน ก่อให้เกิดเป็นภาพรวมคือ หมู่คนที่อุดมไปด้วยรอยยิ้มและมิตรไมตรี

หมากเบ็ง คือ กรวย หรือชวยใบตอง ที่ประกอบขึ้นเป็นสี่เหลี่ยมฐานกลมและประดับด้วยดอกไม้ ดอกไม้ใช้มักจะเป็นดอกไม้ขาวเช่น ดอกบานไม่รู้โรย ดอกกรัก แต่ห้ามใช้ดอกสีขาวอย่างดอกจำปา และที่สำคัญไม่ควรใช้ดอกไม้แดง เพราะถ้าหากใช้ดอกไม้แดงจะเป็นเครื่องบูชาผีหมากเบ็งที่นิยมทำและใช้ในการประกอบพิธีกรรมทั้งทางพิธีพุทธและพิธีพราหมณ์จะมีอยู่ 2 ชนิด คือ แบบ 5 ชั้น และแบบ 8 ชั้น

แบบ 5 ชั้นคือ ช้อนทับกรวยใบตองและประดับดอกไม้ขึ้นไป 5 ชั้น อันมีความหมายถึงชั้นทั้ง 5 หรือ ที่ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่าเบญจขันธ์ ได้แก่

รูป คือ ส่วนประกอบฝ่ายรูปธรรมทั้งหมด อันได้แก่ร่างกายและพฤติกรรม สสารและพลังงาน
ด้านวัตถุ

เวทนา คือ ความรู้สึก สุข ทุกข์ ซึ่งเกิดจากผัสสะทางประสาททั้ง 5 และใจ

สัญญา คือ ความกำหนดได้ หมายถึง อันเป็นเหตุให้เกิดอารมณ์

สังขาร คือ คุณสมบัติต่างๆของจิต

วิญญาน คือ การรับรู้ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง ได้สัมผัส ได้กลิ่นได้รับรส ซึ่งทั้งหมดก็เป็นการรวบรวมขั้นที่ 5 และสารวมเพื่อน้อมบูชาพระรัตนตรัย

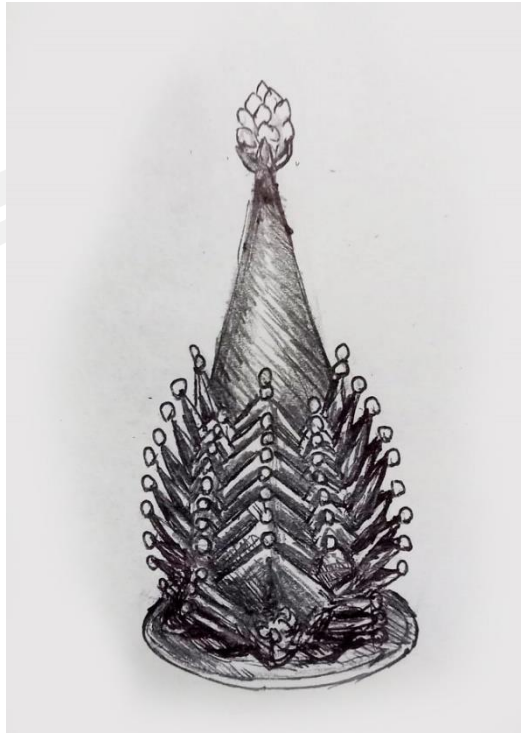
แบบ 8 ชั้น คือ ซ้อนทับกรวยใบตองและประดับดอกไม้ขึ้นไป 8 ชั้นอันมีความหมายที่แสดงถึง ธาตุทั้ง 4 ที่รวมกันทั้ง 8 ชั้นเป็นร่างกายทั้ง 32 ประการซึ่งก็หมายถึงการนอบน้อมกายทั้งหมดเพื่อสักการบูชา

ชั้นหมากเบ็ง คือพานพุ่มใส่ดอกไม้ หรือเครื่องบูชา 5 อย่าง ได้แก่ หมาก พลู รูป เทียน ข้าวตอก ดอกไม้ อย่างละ 5 คู่ ใช้ใบตองทำเป็นชวย (กรวย) บายศรี ใช้ใบตองรัดซ้อนกันให้เป็นรูปคล้ายเจดีย์ ทำเป็นสี่มุมรวมทั้งตรงกลางเป็น 5 ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6 นิ้ว สูง 6-8 นิ้ว ประดับประศูด้วยเครื่อง 5 อย่าง ดังได้กล่าวแล้ว ไว้บนยอดแหลมของบายศรี-กรวย-ชวย เรียงลดหลั่นลงมาตามลำดับเพื่อความสวยงาม ดอกไม้ซึ่งเป็นที่นิยม เช่น ดอกดาวเรือง (จะทำให้เกิดความสำเร็จรุ่งเรือง) ดอกสามปีบ่อเหนียว (ดอกบายไม่รู้โรย) เชื่อว่าจะทำให้อายุยืน ขวัญยืน แต่ปัจจุบันเห็นนิยมใช้ดอกกรัก (ทำให้เกิดความรัก) (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน เล่ม 2. 2542 : 475-476)

ชั้นหมากเบ็งจะนิยมทำถวายเป็นคู่ ใช้ในพิธีกรรมต่างๆ ดังนี้

- (1) สักการบูชาพระพุทธรูป
- (2) กราบไหว้บูชาครูบาอาจารย์
- (3) พิธีสักการบูชาพ่อเมือง บรรพบุรุษของเมือง เพื่อเป็นสิริมงคล แก่บ้านเมือง และประชาชน
- (4) พิธีบวช ผู้ที่จะบวชนำชั้นหมากเบ็งมาถวายสักการะพระอุปัชฌาย์

พหุ นฺ ปณฺ ทิโต ชิว

ภาพประกอบที่ 37 ชั้นหมากเบ็งบูชา
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ชั้นหมากเบ็งนี้ เป็นเครื่องสักการะชั้นสูง มีมาแต่โบราณในอาณาจักรไท ทั้งในล้านนา (หมากส้ม หมากเบง) ล้านช้าง (ชั้นหมากเบ็ง หมากเบญจ) เป็นบายศรีโบราณ อายุนับหลายพันปี มีจารึกในใบเสมาทวารวดี ประวัติที่ชัดเจนของชั้นหมากเบ็งตามหนังสือผูกใบลานกล่าวถึงชั้นหมากเบ็ง ดังนี้

“...ศักราชได้สมัยพระเจ้าฟ้ารุ่งมหาราช พระเจ้าแผ่นดินชาวเชียงใหม่ (ล้านช้าง) มีอัคมรเหสีจากกรุงกัมพูชานครวัดนครทมนามว่า นางแก้วเกงยา (นางแก้วกัลยา) ตามจารีตดั้งเดิมในราชอาณาจักรนั้นตั้งมีการบรวงสรวงผีมหัศจรรย์เมืองเพราะล้านช้างยังนับถือผีอย่างกล้าแข็งพระองค์ทั้ง 2 เสร็จประทับในพลับพลา ปะรำพิธีเลี้ยงผีเมืองผีแถนหลวงของล้านช้าง ตามจารีตนั้นบรรดา เสนาอำมาตย์ ต้องฆ่าควายเพื่อเซ่นสรวงผีทั้งหลาย ด้วยการแทงคอ ให้เลือดบูชา ผีที่นับถือเหล่านั้นเมื่อพระนางแก้วเกงยาทอดพระเนตร จึงเกิดสมเพชเวทนาในสัตว์ทั้งหลาย จึงใช้ความให้นางข้าหลวงของไปทูลพระราชบิดาที่กรุงกัมพูชา เพื่อนำเอาพระศาสนามาประดับไว้ ในล้านช้าง ครานั้นกรุงกัมพูชาจึงได้พระราชทานคำภีร์พุทธศาสนา นำพระสงฆ์และพระบาง(พระพุทธรูป) มาประดิษฐานไว้ที่ชาวเชียงใหม่...”

ชาวเมืองไพร่ฟ้าเมื่อได้รับรู้ข่าวการมาถึงของพระบางในอาณาจักรล้านช้าง ต่างโสมนัสปลื้มปิติเป็นอันมาก จึงพร้อมใจกันประดิษฐ์ขันหมากเบ็งด้วยใบตองดอกไม้ หมากพลู เพื่อต้อนรับสักการบูชา การมาของพระบางปีนั้น ชาวเชียงทองจึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นเมืองหลวงพระบางแต่นั้นเป็นต้นมาอันสังการถวายขันหมากเบ็งคือ จะได้ไปบังเกิดในสรวงสวรรค์ เสวยสุขแสนกับ มีปราสาทสูงหมื่นโยชน์ เป็นที่รักของเทวดาอินทร์ พรหม ทั้งปวง และไปไหว้พระธาตุเกตแก้วจุฬามณีตลอดสองไชยภัทรกับ เมื่อละจากสรวงสวรรค์แล้วก็ได้เป็นปัจเจกบุคคล อริยบุคคล ตามปารมีนั้นแล (อภิชาติ แสนโคตร. 2563 : ออนไลน์)

หมากเบ็ง หรือขันหมากเบ็ง เป็นเครื่องสักการะของวัฒนธรรมอีสาน เดิมใช้สำหรับบูชาในพระพุทธศาสนา หมากเบ็งมีคติมาจากหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นแก่นสารสาระดีของคำสอนเรื่อง ขันธ์ 5 และไตรลักษณ์ คำว่าหมาก หมายถึง กอง, หน่วย, ผล คำว่าหมาก ณ ที่นี้ไม่เกี่ยวกับหมากสำหรับเคี้ยวหรือหมากที่ใช้ทำหมากสุ่มในวัฒนธรรมล้านนาแต่อย่างใด ส่วนคำว่า เบ็ง บ้างเขียนเป็น เบ็งจ้ หรือ เบญจ์หมายถึง จำนวน 5 หรือเลข 5 มาจากคำว่า เบญจ ปัญจ ในภาษาบาลี ดังนั้นคำว่า หมากเบ็ง จึงหมายถึง กองทั้ง 5 ซึ่งหมายถึง ขันธ์ 5 ในพระพุทธศาสนา อันประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ ขันธ์ทั้ง 5 นี้เป็นกองที่รวมกันเข้าเป็นสัตว์ทั้งหลายในโลก หากสัตว์ไม่มีขันธ์สัตว์ก็ไม่มีสัตว์ บุคคลก็ไม่มีบัญญัติ ไม่เป็นตัวเป็นตนมาเสวยชาติเสวยภพ ธรรมทั้งหลายก็อนุเคราะห์แสดงเคราะห์เข้าในขันธ์ 5 นี้เอง มีอาทิ ธาตุ 4 อายุตนะ 12 ธาตุ 18 อินทรีย์ 22 นักปราชญ์ชาวลาวล้านช้างทั้งหลายทั้งมวลจึงเอาขันธ์ทั้ง 5 ในตนประดิษฐ์ถ่ายทอดออกมาเป็นหมากเบ็ง เพื่อน้อมสักการะพระไตรรัตน์ทั้ง 3 เป็นการรำลึกถึงพระพุทธองค์ที่ทรงตรัสสอนให้สัตว์ทั้งหลายรู้จักรูปขันธ์ทั้ง 5 “โบราณเห็นเอาต้นกล้วยมาเสียดหมากเบ็งเพราะต้นกล้วยและใบกล้วยเป็นตัวแทนของไตรลักษณ์เวลาปลุกกล้วยก็ไม่ร่ากให้เกิด ไม่มีแก่นให้หา แกะเปลือกออกก็แกะไปเรื่อยๆ หาแก่นบ่มี ต่างจากไม้อื่นที่มีร่าก มีเปลือก มีแก่น” (จวน โทรัตน์. 2561 : สัมภาษณ์) จะเห็นได้ว่าปราชญ์โบราณนำเอาปรัชญาธรรมแฝงคตินี้มาสร้างเป็นหมากเบ็งด้วย

ส่วนคำว่า “ขันหมากเบ็ง” นั้นต่างจากคำว่า “หมากเบ็ง” ก็คือ หมากเบ็งหมายถึงการเอาแต่ตัวหมากเบ็งมาสักการะ ส่วนขันหมากเบ็งนั้นต้องเอาเครื่องทั้งหลายมาประกอบและเอาขันมารองเพื่อสักการะ ต่างกันก็แต่เท่านี้ การสร้างหมากเบ็งต้องประกอบด้วยส่วนทั้ง 7 อย่าง จึงสมบูรณ์คือ ตีน 1 แก่น 1 กีบ 1 ซวย 1 แซม 1 แส้ 1 ชัด 1 จอม 1 (จวน โทรัตน์. 2561 : สัมภาษณ์)

- ตีน คือใบตองหุ้มแก่นกล้วยตีนหมากเบ็ง
- แก่น คือ ลำกล้วยที่ถูกใบตองหุ้มเป็นตีนหมากเบ็ง
- กีบ คือกลีบใบตองพับเป็นเหลี่ยมปลายแหลมประดับทิศเป็นข้อขั้วของหมากเบ็ง
- ซวย คือกรวยอันเป็นแกนกลางของหมากเบ็งที่มีลักษณะ “ปลายแหลม ตีนกว้าง ปากกว้าง”

- แชมคือมวลบุปผามาลีมงคลทั้งหลายที่ “แชมปลายก็บสอดตีนกวย” ของหมากเบ็ง เป็นต้นว่า สอนฮัก (เกสรดอกกรัก), ดอกฮัก, พุดทะชาดพิตชะยา (ดอกพุด), จำปา, จำปี, สามปี และดาวเรือง เป็นต้น

- แส้ คือก้านพร้าวาวตรงปลายยอดสำหรับร้อยดอกไม้ประดับหมากเบ็ง
- ขัด คือ ก้านพร้าวาสั้นตัดปลายแหลมเป็นเข็มใช้แทงหรือกลัดส่วนทั้งหลายให้ติดกัน
- จอม คือ ส่วนยอดที่ประดับร้อยดอกไม้ทั้งหลายให้ยาวเรียวยาวขึ้นไป

จะเห็นได้ว่าบายศรี เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและสังคม วัฒนธรรมมาอย่างยาวนาน บายศรีในการประกอบพิธีกรรมของคนในสังคมไทยนั้นไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่ามีมาตั้งแต่ยุคสมัยใด หากแต่มีพัฒนาการทางด้านความคิดประดิษฐ์ประดอยให้มีรูปร่างสวยงามขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือบายศรีที่ใช้ในพิธีของหลวง คือใช้สำหรับพระมหากษัตริย์ และบายศรีที่ใช้ในพิธีราษฎร์ คือบายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมสำหรับบุคคลทั่วไป ทั้งนี้ขนาดของบายศรีก็จะขึ้นอยู่กับพิธีกรรมด้วย เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญ ก็จะใช้บายศรีที่มีขนาดใหญ่ ตามแต่ฐานะของบุคคล และบายศรีขนาดเล็ก เช่น บายศรีปากชาม ใช้สำหรับการไหว้ พระ บูชาในระดับบุคคล ครอบครัว เป็นต้น

2. การประดิษฐ์และกระบวนแบบทางศิลปะของเครื่องบายศรี

ศิลปะตะวันออกนั้นมีจุดศูนย์กลางอยู่สองแห่ง คือที่อินเดียและจีน สองชาตินี้เก่าแก่ใกล้เคียงกันและต่างก็มีอารยธรรมของตนเอง ทั้งจีนและอินเดียมีลักษณะเหมือนกันตรงที่เป็นวัฒนธรรมตะวันออกเหมือนกัน จึงมีลักษณะพิเศษอยู่คือ เป็นศิลปะที่นิยมในความคิดหรืออุดมคติ (Idealistic Art) (น. ณ ปากน้ำ อ้างถึงโดย นิราศ ศรีขาวรส. 2557 : 36) คติความเชื่อในการสร้างผลงานศิลปกรรมส่วนใหญ่ล้วนเกี่ยวพันโดยตรงกับศาสนา เพื่อเป็นสิ่งแทนความเชื่อนั้นๆ ทั้งนี้มนุษย์สร้างสรรค์ประดิษฐ์สิ่งต่างๆ ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากธรรมชาติ ทั้งนี้เพื่อเป็นสิ่งอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ จนในที่สุดมีการพัฒนารูปแบบให้มีความสวยงามประดิษฐ์ประดอยจนเป็นผลงานศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาในที่สุด

การประดิษฐ์บายศรีเพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ นั้น เริ่มมีมาแต่สมัยใดนั้นไม่ปรากฏเป็นหลักฐานที่แน่นอน ตามความเชื่อของผู้ที่จัดทำบายศรีต่างๆ นั้น เชื่อกันว่างานบายศรีเป็นงานที่มีเทพเป็นผู้ประสิทธิ์ประสาทวิชาให้ เทพองค์นั้นเรียกว่า “แม่โบศรีหรือแม่บายศรี” (ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย. 2560 : สัมภาษณ์) บางแห่งเรียก “ครูบายศรี” “ก่อนจะลงมือทำบายศรี จะต้องจุดธูปบอกกล่าวให้แม่บายศรีหรือครูบายศรีทราบ และอีกทั้งเพื่อเป็นการขอขมาลาโทษหากมีการกระทำผิด”

1) การประดิษฐ์พานบายศรี

กระบวนการประดิษฐ์พานบายศรีนั้นเริ่มต้นจากการเตรียมวัสดุอุปกรณ์ไว้ให้พร้อม เป็นการเตรียมการที่ดี สามารถดำเนินงานได้ด้วยความเรียบร้อยรวดเร็ว ซึ่งมีอุปกรณ์ที่ควรจะต้องเตรียมไว้ดังต่อไปนี้

(1) ใบตอง (ควรใช้ใบตองกล้วยตานี) การบวงสรวงเทวดาตามพิธีกรรมแบบโบราณ ซึ่งคนสมัยโบราณกำหนดไว้ว่าจะต้องใช้ใบตองของกล้วยตานีในการจัดทำบายศรีเท่านั้น โดยมีเรื่องเล่าจากความเชื่อที่ว่า ที่ต้นกล้วยตานีมักจะมีจิตวิญญาณของหญิงสาวสิงสุมอยู่ เป็นนางฟ้าซึ่งเทวดาแย่งชิงกันจนเกิดสงครามขึ้น พระอินทร์ได้ทรงตัดสินให้นางฟ้านั้นลงมาสิงสถิตอยู่ที่ต้นกล้วยตานี และจะกลับขึ้นสู่สวรรค์ได้ก็ต่อเมื่อมีผู้นำเอาใบกล้วยตานีมาประดิษฐ์เป็นของไหว้วอนแก่เทวดาในพิธีบวงสรวงเท่านั้น ทำให้คนสมัยโบราณเชื่อกันว่าที่ต้นกล้วยตานีมีผีสาวซึ่งเป็นนางฟ้าที่โดนสาปมาสถิตอยู่ จึงไม่นิยมเอาใบกล้วยตานีไปกระทำการอย่างอื่นนอกจากทำบายศรี เมื่อบายศรีเก่าหรือเหี่ยวแล้วก็ให้นำไปทิ้งกองขยะและเผาไฟ แต่ให้เอาไปลอยน้ำหรือไว้โคนต้นไม้ใหญ่แทน ซึ่งตรงกับคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ ที่เชื่อกันว่าต้นกล้วยตานีนั้นจะมีผีนางตานีสถิตอยู่ ห้ามกระทำการไม่ดี

“ต้นกล้วยตานี มีผีผู้หญิงอาศัยอยู่ จักว่าเป็นนางฟ้าหรือผีดอก พ่อแม่ปู่ย่าเฒ่ามาเห็นว่าห้ามเอาไปเหยียดแนวอื่นแต่ ให้เหยียดบายศรีได้อย่างเดียว ห้ามปลูกในบ้าน มันลืมนิวบอดี้เกิดขึ้น บาดมันเหี่ยวแห้งลงกะห้ามจุด ห้ามเผา ให้เอาไปไว้ใต้ต้นไม้ใหญ่” (นิวรรณ ดุงแก้ว. 2560 : สัมภาษณ์)

ด้วยเหตุนี้เอง เพราะมีความเชื่อในเรื่องของผี ทำให้ไม่กล้าปลูกกล้วยตานีไว้ใกล้บ้าน และถ้าจะตัดเอาไปใช้ก็ห้ามไม่ให้ตัดเอาไปทั้งก้านทั้งใบ ต้องเจียนเอาไปแต่ส่วนใบเท่านั้น หรือไม่ก็ต้องหักก้านออกก่อน เพราะถ้าตัดเอาเข้าบ้านทั้งก้านทั้งใบ ถือเป็นกลางร้ายว่าจะมีคนในบ้านตายในไม่ช้า เนื่องจากดั้งเดิมนั้นมีการใช้ใบตองกล้วยตานีสามใบรองกันโคงศพ

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่ทำบายศรีมักจะมีใบตองจากกล้วยตานี ก็เพราะมีลักษณะเป็นเงา มันวาว เมื่อถูกน้ำจะยิ่งเกิดประกายสีเขียวยิ้ม มีความสวยงาม และที่สำคัญคือมีความคงทน ไม่แตกง่าย ไม่เหี่ยวง่าย สามารถนำมาพับม้วนเป็นรูปลักษณะต่าง ๆ ได้ง่าย สามารถเก็บไว้ได้นานหลายวัน ถ้าหมั่นพรมน้ำบ่อยๆ จะสามารถคงทนอยู่ได้นานเป็นสัปดาห์

“เหตุผลหนึ่งที่ใช้ใบตองของต้นกล้วยตานี เพราะสีเขียวยิ้ม มันวาว ไม่แตกง่าย สามารถพับม้วนได้ง่าย เก็บไว้ได้นานด้วยนะ พี่ว่าน่าจะเป็นเพราะเหตุผลนี้ด้วย” (ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย. 2560 : สัมภาษณ์)

(1.2) พาน คือภาชนะประเภทถาดที่มีฐานทรงสูง มีลวดลายประดับอย่างวิจิตร มีใช้อย่างแพร่หลายในประเทศไทย ประเทศลาว และประเทศกัมพูชา พานปกติมีลักษณะกลมและมีหลายขนาด โดยเส้นผ่านศูนย์กลางอยู่ระหว่าง 20 ถึง 50 เซนติเมตร ภายในอาจตั้งหรือลึกลงก็ได้ พานมักจะทำจากโลหะเช่นทองแดง เงิน ทองเหลือง หรือเหล็กกล้า ปัจจุบันนี้ก็มีการใช้พานที่ทำจากอะลูมิเนียม

และพลาสติกชุบเงินหรือชุบทองซึ่งมีน้ำหนักเบากว่า ช่วยลดอาการเมื่อยล้าเมื่อต้องถือไว้นานๆ พานแว่นฟ้า คือ พานที่ซ้อนกัน 2 ชั้น ชนิดหนึ่งประดับมุกหรือกระจก เป็นต้น ไบบนเป็นพานทรงสูงซ้อนกันอยู่บนตะลุ่ม อีกชนิดหนึ่งทำด้วยโลหะจำหลักลายกะไหล่ทอง ไบบนเป็นพานเล็กซ้อนอยู่บนพานใหญ่

พานเป็นสิ่งสำคัญมากในวัฒนธรรมไทยตามประเพณีดั้งเดิม โดยทั่วไปพานใช้กับการสักการบูชาในพิธีกรรมโดยใส่สิ่งของไว้ในพานแล้ววางตั้งไว้ที่แทนสักการะ พานยังใช้สำหรับใส่สิ่งของต่างๆ อาทิดอกไม้ธูปเทียนในพิธีกรรมของพุทธศาสนา เพื่อถวายสิ่งของนั้นให้พระสงฆ์หรือผู้ที่จะบรรพชาเป็นพระสงฆ์ สำหรับกรณีหลังจะใช้พานใส่จีวรและบริวารต่างๆ ในขบวนแห่มาจากบ้านไปยังวัดด้วย และในพิธีการสู่ขอเจ้าสาวก็จะใช้พานใส่สินสอดทองหมั้นเพื่อมอบแต่ญาติผู้ใหญ่ฝ่ายเจ้าสาว สมัยก่อนเมื่อชาวไทยยังนิยมกินหมากและพลู เครื่องหมากพลูต่างๆ จะจัดใส่ไว้ในพานเพื่อต้อนรับแขกที่มาเยี่ยมเยือนเป็นประเพณี

ขั้นตอนการประดิษฐ์พานบายศรี

(1) การเลือกและการทำความสะอาดใบตอง

ใบตอง ที่นำมาใช้สำหรับทำบายศรี มักนิยมใช้ใบตองจากกล้วยตานี เนื่องจากเป็นใบตองที่มีลักษณะเป็นเงา มันวาว เมื่อโดนน้ำจะยิ่งเกิดประกายสีเขียวเข้ม สวยงามยิ่งขึ้น และที่สำคัญใบตองจากกล้วยตานี มีความคงทน ไม่แตกง่าย ไม่เหี่ยวง่าย สามารถนำมาพับม้วนเป็นรูปลักษณะต่างๆ ได้ง่าย และสามารถเก็บไว้ได้นานหลายวัน หรือถ้ารักษาโดยหมั่นพรมน้ำบ่อยๆ ใบตองกล้วยตานีจะสามารถคงทนอยู่ได้นานเป็นสัปดาห์

ภาพประกอบที่ 38 ใบตองตานี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

เมื่อได้ใบตองกล้วยตานีมาแล้ว จะต้องนำมาทำความสะอาดก่อน ด้วยการเช็ด โดยใช้ผ้านุ่มๆ เช็ดฝุ่นละอองและสิ่งสกปรกต่างๆ ออกจากใบตองเสียก่อน โดยการเช็ด จะต้องใช้ผ้าเช็ดตามรอยของเส้นใบไปในทางเดียว อย่าเช็ดกลับไปกลับมา หรืออย่าเช็ดขวางเส้นใบเป็นอันขาด เพราะจะทำให้ใบตองเสียหาย มีรอยแตกและชำรุด ทำให้ไม่สามารถนำใบตองมาใช้งานได้เต็มที่ เมื่อเช็ดสะอาดดีแล้ว ก็ให้พับพอหลวมๆ เรียงซ้อนกันไว้ให้เป็นระเบียบ เพื่อรอนำมาใช้งานในขั้นตอนต่อไป

ภาพประกอบที่ 39 การเช็ดใบตอง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

(2) การฉีกใบตองเพื่อเตรียมทำกรวยบายศรี

ใบตองที่ได้ทำความสะอาดเป็นที่เรียบร้อยแล้ว หยิบมาทีละใบ แล้วนำมาฉีกเพื่อเตรียมไว้สำหรับม้วนหรือพับ ทำกรวยบายศรี

การพับหรือฉีกใบตอง แบ่งเป็นสามประเภทคือ

ใบตองสำหรับทำกรวยแม่ ฉีกกว้างประมาณ 2 นิ้วฟุต

ใบตองสำหรับทำกรวยลูก ฉีกกว้างประมาณ 2 นิ้วฟุต

ใบตองสำหรับห่อ ฉีกกว้างประมาณ 1.5 นิ้วฟุต

ใบตองแต่ละประเภท ควรฉีกเตรียมไว้ให้ได้จำนวนที่ต้องการ กล่าวคือ ถ้าทำพานบายศรี 3 ชั้น ชั้นละ 4 ทิศ (4 รั้ว) นั่นก็หมายถึงว่าจะมีรั้วทั้งหมด 12 รั้ว ในแต่ละรั้ว จะประกอบด้วยกรวยแม่ 1 กรวย และ กรวยลูก 9 กรวย รวมทั้งสิ้น จะมีกรวยแม่ 12 กรวย และ กรวยลูก 108 กรวย

ภาพประกอบที่ 40 การฉีกใบตอง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

แสดงว่าจะต้องมีใบตองสำหรับทำกรวยแม่ 12 ชั้น ใบตองสำหรับทำกรวยลูก 108 ชั้น ใบตองสำหรับห่อ 120 ชั้น แต่ใบตองสำหรับห่อ จะต้องเตรียมไว้เพื่อห่อรีวอีก คือใน 1 รีวจะประกอบไปด้วย กรวยแม่ 1 กรวย กรวยลูก 9 กรวย ซึ่งจะต้องมาห่อรวมกัน ดังนั้น จึงต้องเพิ่มใบตองสำหรับห่ออีก 120 ชั้น รวมเป็นใบตองสำหรับห่อ 240

(3) การพับกรวย และห่อกรวย

การพับหรือห่อกรวย หมายถึงการนำใบตองที่ฉีกเตรียมไว้แล้วสำหรับพับกรวยมาพับ โดยการพับกรวยแม่และกรวยลูกจะมีลักษณะวิธีการพับเหมือนกัน คือ การนำใบตองมาพับม้วนให้เป็นกรวยปลายแหลม เพียงแต่กรวยลูกจะมีการนำดอกพุด มาวางเสียบไว้ที่ส่วนยอดปลายแหลมของกรวยด้วย

เมื่อพับหรือม้วนใบตองเป็นกรวยเสร็จในแต่ละกรวยแล้วให้นำลวดเย็บกระดาษมาเย็บใบตองไว้เพื่อป้องกันใบตองคลายตัวออกจากกัน แล้วเก็บกรวยแต่ละประเภทไว้จนครบจำนวนที่ต้องการ เมื่อได้กรวยแต่ละประเภทครบตามจำนวนที่ต้องการแล้วก็นำกรวยที่ได้มาห่อ โดยการนำใบตองที่ฉีกเตรียมไว้สำหรับห่อมาห่อกรวย หรือเรียกอีกอย่างว่า ห่มผ้า หรือ แต่งตัวให้กรวยบายศรี

(4) การห่อรีวบายศรี

การห่อรีวบายศรี คือการนำกรวยแม่ และกรวยลูกที่ได้ห่อกรวยไว้เรียบร้อยแล้วมาห่อมัดรวมเข้าไว้ด้วยกัน ที่นิยมทำกันใน 1 รีว จะประกอบด้วย กรวยแม่ 1 กรวย กรวยลูก 9 กรวย

วิธีการห่อรี้ว มีการห่อคล้ายกับการห่อกรวยแม่หรือกรวยลูก แต่จะแบ่งวิธีตามลักษณะงานที่ได้เป็น 2 วิธี คือ

ห่อแบบตรง คือการห่อโดยเริ่มต้นจากกรวยแม่ แล้ววางกรวยลูกไว้ด้านบนกรวยแม่เป็นชั้นๆ ทับกันขึ้นมา หรือหันกรวยลูกเข้าหาตัวผู้ห่อ การห่อแบบนี้ จะได้รี้วบายศรีค่อนข้างตรง และในช่วงตัวรี้ว จะมีรอยหยักของใบตองห่อเรียกว่า มีเกล็ด

ห่อแบบหวาน คือการห่อ โดยเริ่มต้นจากกรวยแม่ แต่วางกรวยลูกไว้ด้านล่างของกรวยแม่ และวางซ้อนลงด้านล่างลงไปจนครบ หรือหันกรวยแม่เข้าหาตัวผู้ห่อ โดยวางกรวยลูกลงด้านล่างจนครบนั่นเอง การห่อแบบนี้ จะได้รี้วบายศรีเป็นลักษณะอ่อนช้อย งามอ่อนหวาน

เมื่อห่อรี้วจนเสร็จในแต่ละรี้วแล้ว จึงนำรี้วที่ได้ลงแช่ในน้ำผสมสารส้ม ที่เตรียมไว้ประมาณ 20 นาที เพื่อให้ใบตองเข้ารูปทรง อยู่ตัวตามที่ได้พับและห่อ จากนั้น จึงนำไปแช่ในน้ำผสมน้ำมันมะกอกต่อไป เพื่อให้รี้วมีความเป็นมันวาว เน้นสีเขียวเข้มของใบตองมากขึ้น และมีกลิ่นหอมในตัวเอง

(5) การประกอบพานบายศรี

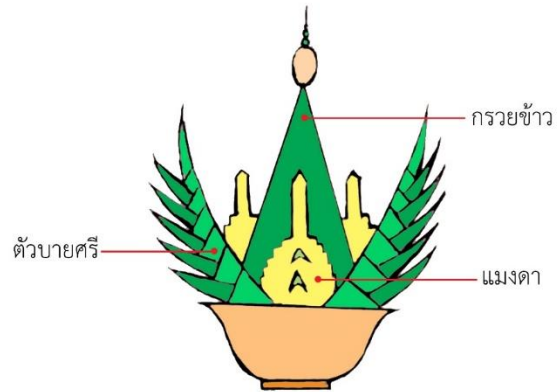
การประกอบพานบายศรี ถือเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการทำบายศรี คือการนำรี้วที่ทำเสร็จแล้ว และแช่ในน้ำผสมน้ำมันมะกอกแล้ว มาประกอบเข้ากับพานบายศรี 3 ชั้นที่ได้เตรียมไว้

การนำรี้ว มาประกอบกับพาน ควรเริ่มต้นจากพานใหญ่สุด หรือพานที่วางอยู่ชั้นล่างสุดก่อน โดยการวางให้รี้วอยู่บนพานให้มีระยะห่างเท่าๆ กัน 4 รี้ว (4 ทิศ) ซึ่งจะยึดรี้วติดกับพานโดยใช้ไม้ปลายแหลมที่เตรียมไว้แล้ว มากัด หรือเสียบจากด้านบนของรี้วให้ทะลุไปยึดติดกับโฟมที่รองไว้บนพื้นพาน

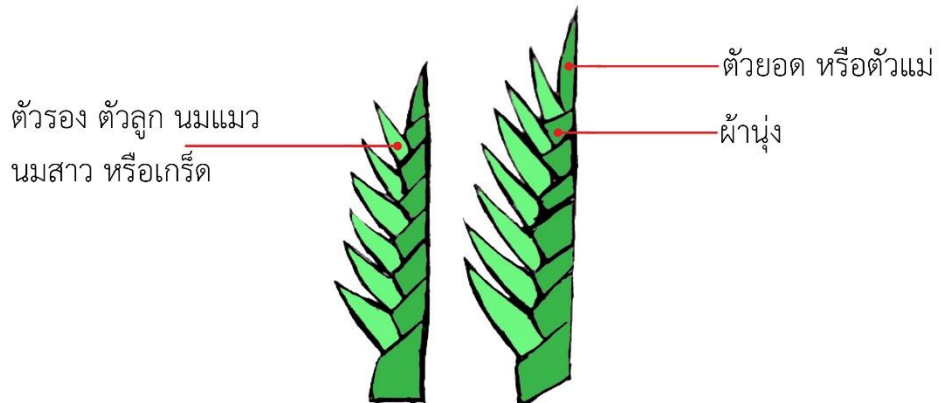
การประกอบรี้วกับพานชั้นกลาง และชั้นบนสุด ก็ใช้วิธีเดียวกัน แต่จะต้องให้รี้วชั้นที่ 2 วางสลับกับรี้วชั้นแรก และรี้วบนพานชั้นบนสุด ก็ให้สลับกับรี้วบนพานชั้นกลาง การประกอบรี้วกับพานชั้นบนสุด ให้ห่อใบตองเป็นกรวยขนาดใหญ่พอควรวางไว้เป็นแกนกลางของพาน เมื่อวางรี้วทั้ง 4 รี้วเสร็จแล้ว ให้รวบปลายสุดของรี้วทั้ง 4 เข้าหากัน โดยมีกรวยที่ทำเป็นแกนกลางอยู่ด้านใน แล้วนำใบตองม้วนเป็นกรวยขนาดใหญ่อีกกรวย มาครอบทับยอดทั้ง 4 ของรี้วไว้ ซึ่งจะทำให้พานบายศรีที่ได้ มียอดแหลมที่สวยงามและมั่นคง

จากนั้นจึงนำไปไม้ (ส่วนใหญ่จะนำใบไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น ใบเงิน ใบทอง) มาวางรองบนพาน เพื่อปกปิดไม้ให้มองเห็นโฟมที่รองพื้นพาน และนำดอกไม้สีสด เช่น ดอกบานไม่รู้โรย หรือดอกดาวเรือง มาประดับบนพานเพิ่มความสวยงามหรือทำมาลัย สวมบนยอด หรือทำเป็นอุบะร้อยรอบพานแต่ละชั้น ก็จะเพิ่มสีสัน และความสวยงามให้แก่พานบายศรีมากขึ้น

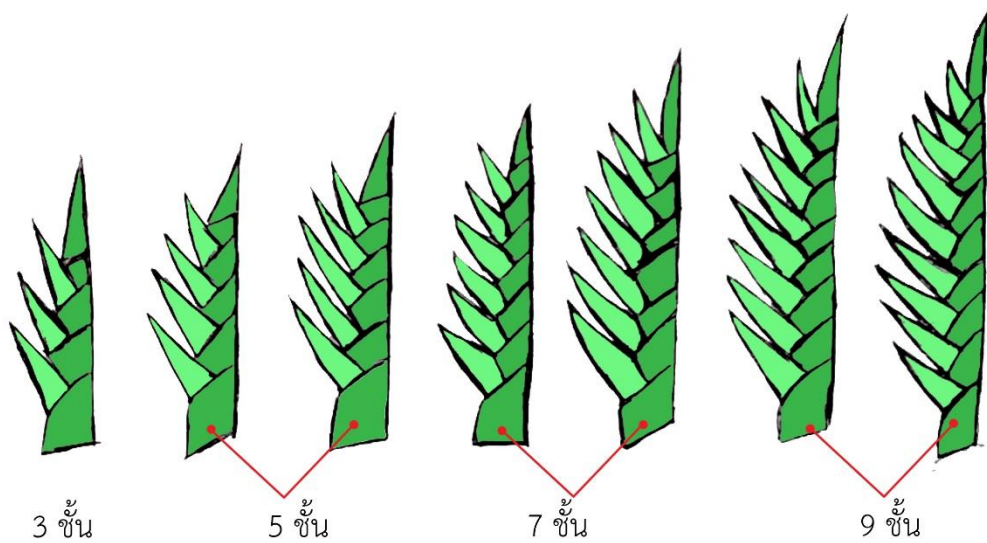
ส่วนประกอบต่างๆ ของบายศรี

ภาพประกอบที่ 41 ส่วนประกอบของบายศรี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 42 ตัวยอด ตัวรอง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

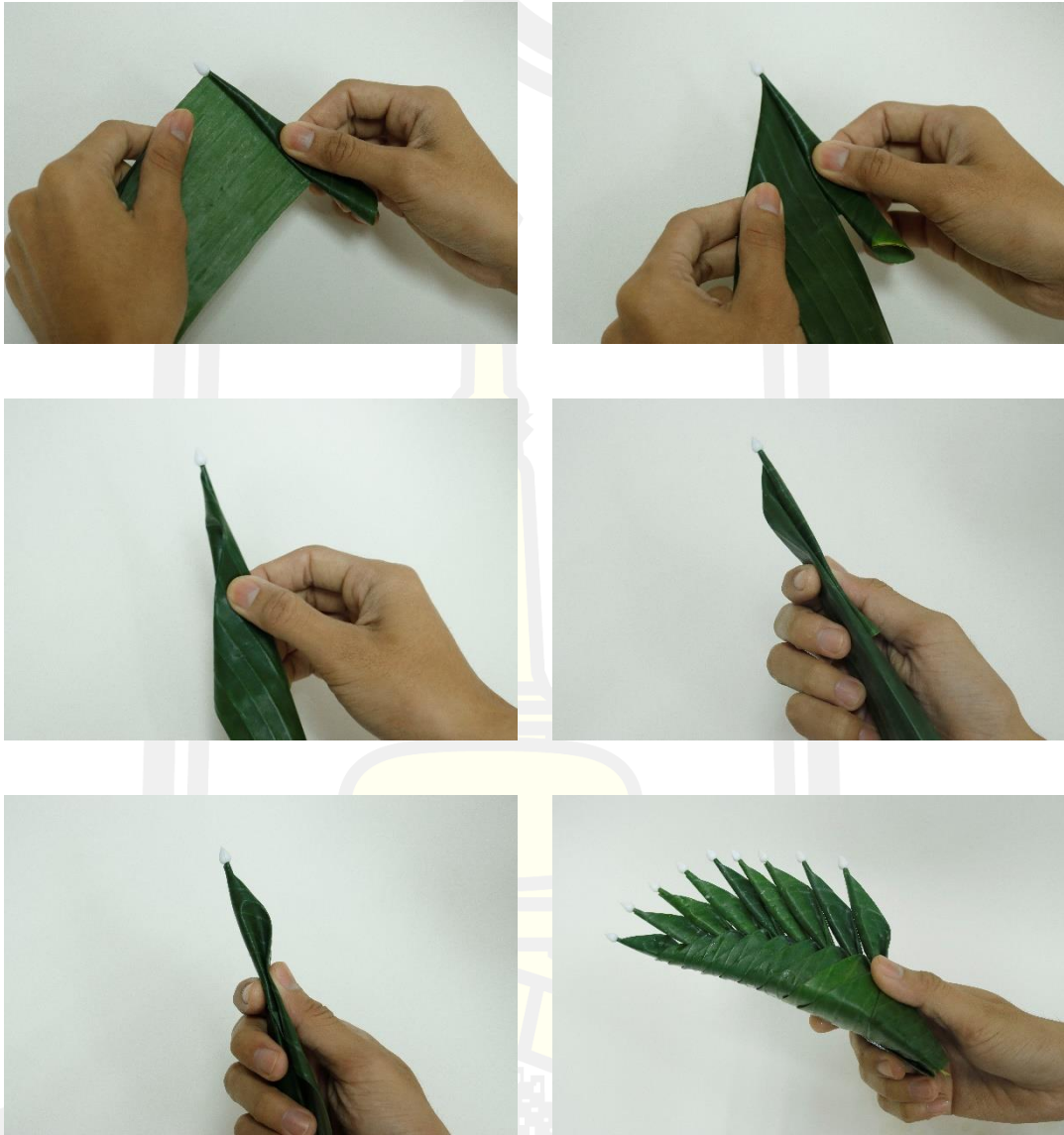

ภาพประกอบที่ 43 การนับชั้นบายศรี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ในการนับชั้นบายศรีสามารถนับได้ 2 วิธี เพื่อให้ได้จำนวนคือ 3 5 7 9 ชั้น ซึ่งถือว่าเป็นตัวเลขอันเป็นมงคล เมื่อรวมเป็นบายศรีแล้วจะเรียกว่าองค์หรือตัว ดังนี้ วิธีแรกนับเฉพาะตัวรองหรือนมสาว (บางคนเรียกตัวลูกหรือนมแมว) วิธีที่ 2 นับรวมกับตัวยอดหรือตัวแม่ด้วย

พหุ ประถม โท ชีวะ

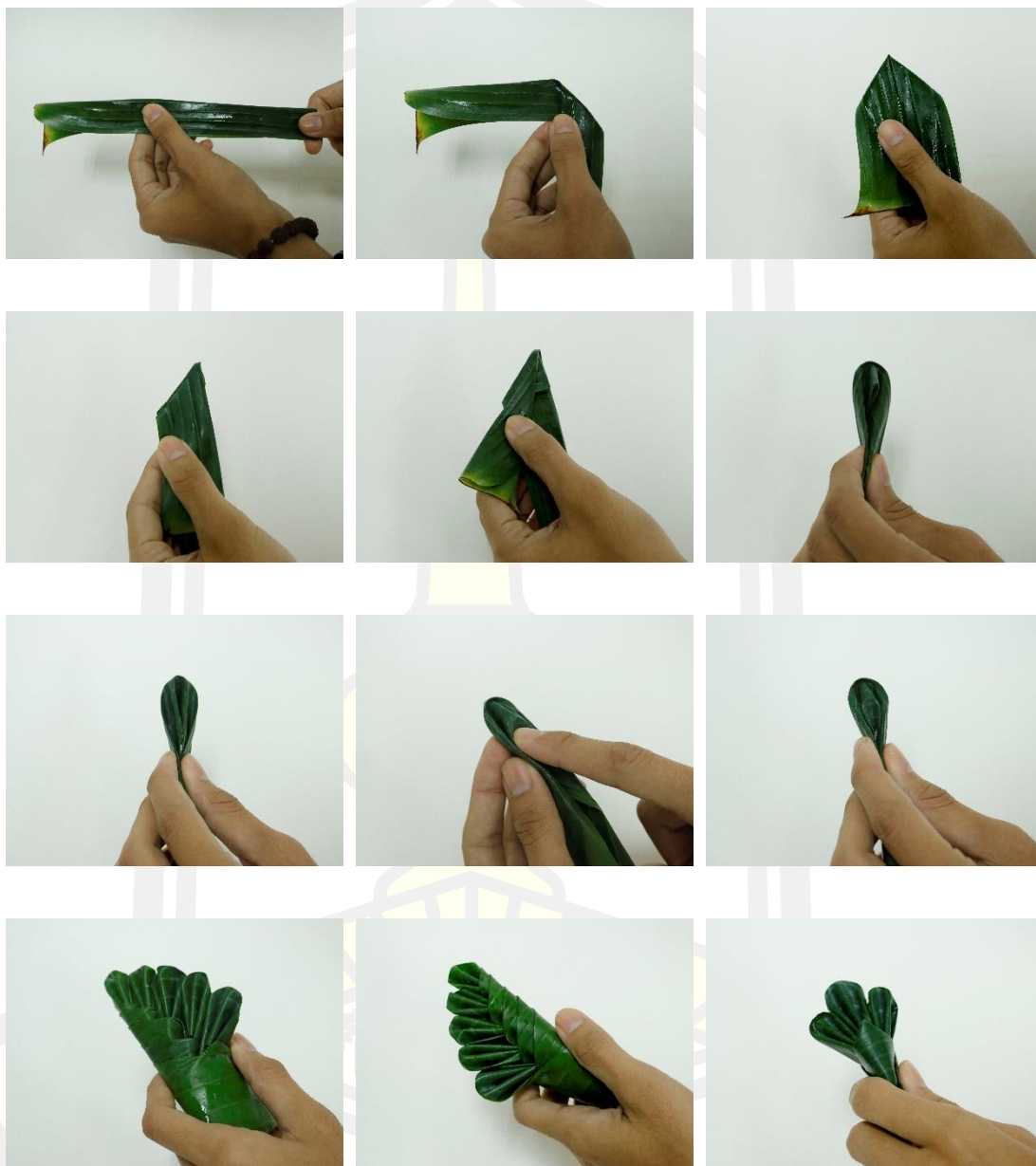
ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างกระบวนการประดิษฐ์บายศรีปากชาม ซึ่งบายศรีปากชาม นับเป็นแม่แบบของการประดิษฐ์บายศรีพานใหญ่ในอีกหลายรูปแบบต่อไป โดยมีดังขั้นตอนดังต่อไปนี้

ภาพประกอบที่ 44 ขั้นตอนการม้วนนิ้วทางหงษ์

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ฉีกใบตองขนาด 2.5 นิ้ว ม้วนใบตองด้านขวาเรื่อยมาจนได้ฉาก พับใบตองด้านซ้ายลงมาชิด พับสันทบมาทางขวา จากนั้นตลบสันทบโค้งกลับไปทางซ้ายเป็นนิ้วหางหงส์ ด้านหน้าและด้านข้าง เข้าองค์แม่ นิ้ว 9 จำนวน 3 องค์

ภาพประกอบที่ 45 การม้วนนิ้วแวมยุเรศ

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ฉีกใบตองขนาด 5 นิ้ว จากนั้นทบใบตองลงตามทางยาว และพับใบตองลงตั้งฉากทั้งซ้ายและขวา พลิกกลับไปด้านหลัง จากนั้นพับใบตองด้านบนโค้งกลับไปทางซ้าย ด้านหลังพับเช่นเดียวกัน

จากนั้นพลิกกลับมาด้านหน้า กดกลางสันทาบให้บ่มลงไปเป็นกลีบแฉวยวเรศ เข้าองค์ลูก 5 นิ้วแฉวยวเรศจำนวน 3 องค์ และเข้านิ้วแฉวยวเรศเป็นกลีบพัดอีก 3 องค์

ภาพประกอบที่ 46 ม้วนกรวยเกลี้ยงประกอบใส่พาน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 47 นางค์แม่ 9 นิ้วประกอบในพาน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 48 ประกอบองค์ลูกนิ้ว 5 สับหว่างกับองค์แม่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 49 นำกลีบพัดประกอบสับหว่างองค์แม่และลูก
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 50 ประดับด้วยดอกดาวเรือง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีปากชาม เป็นบายศรีที่ใช้ในพิธีของราชภัฏ มีขนาดเล็ก มักใช้เป็นคู่ องค์ บายศรี มีตั้งแต่ 3 5 7 9 ตามความหมายของนิ้ว ตัวแมงดา หมายถึงเทวดาที่สถิตอยู่ใน 3 โลก โลก มนุษย์ เทวโลก และพรหมโลก กรวยกลาง หมายถึงจักรวาล หรือเขาพระสุเมรุ

การนับชั้นบายศรี

1. นับเฉพาะตัวรอง หรือนมสาว (บางคนเรียกตัวลูกหรือนมแมว)

2. นับรวมกับตัวยอดหรือตัวแม่ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้จำนวนคือ 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น 9 ชั้น

3 ชั้น หมายถึง พระรัตนตรัย มิ่งค 3 อันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือ เทพเจ้า 3 พระองค์ในศาสนาฮินดู ได้แก่ พระศิวะ พระนารายณ์ และพระพรหม (ภาคทั้ง 3 ของพระพรหม)

5 ชั้น เพื่อระลึกถึงชั้นทั้ง 5 หรือเบญจชั้น อันได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ และภาคทั้ง 5 ของพระพรหม

7 ชั้น เพื่อระลึกถึง โปชฌงค์ 7 ซึ่งเป็นธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ได้แก่ สติ ธรรม วิริยะ วิริยะ ปิติ ปัสสัทธิ สมาธิ อุเบกขา และภาคทั้ง 7 ของพระพรหม

9 ชั้น เชื่อว่าเป็นมงคลสูงสุดในการดำเนินชีวิตจะได้ก้าวหน้ารุ่งเรือง ไม่ว่าจะประกอบกิจการใดๆ มักนิยมเลข 9 มากกว่าเลขอื่น เพื่อระลึกถึงพุทธคุณ 9 หรือคุณของพระพุทธเจ้า 9 ประการ หรือนวาราหิณีคุณ

ทั้งนี้การให้นิยามจำนวนชั้นต่างๆ ของพานบายศรีนั้น นิยมให้เป็นตัวเลขอันมงคล และผูกโยงกับความเชื่อทางศาสนา “บายศรี 3 ชั้น พิว่าว่าจะหมายถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ 5 ชั้น อาจหมายถึงชั้น 5 ส่วน 9 ชั้น จะเป็นที่นิยมมากกว่าเลขอื่นๆ เพราะมันหมายถึงความก้าวหน้าอะไรแบบนี้ด้วย” (ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย. 2561 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์กลุ่มคนที่ทำบายศรีก็ล้วนให้คำตอบที่ใกล้เคียงกัน แต่อาจจะแตกต่างกันบ้างในส่วนของรายละเอียด ซึ่งความหมายจะเป็นไปในทางมงคล เกี่ยวข้องกับศาสนาหรือเหตุอันเป็นมงคลทั้งสิ้น

2) กระบวนแบบทางศิลปะของเครื่องบายศรี

กระบวนแบบทางศิลปะในที่นี้ ผู้วิจัยหมายถึง ลักษณะของผลงานศิลปะที่ปรากฏ (Art style) ทศศิลป์สากล เกิดจากการจัดภาพแบบสากลที่ได้ผสมผสานรูปแบบต่างๆ เข้าด้วยกัน ผ่านการทดลองปรับปรุง ดัดแปลง เลือกสรรจนวิวัฒนาการรูปแบบเป็นที่นิยมทั่วทุกชาติ โดยแบ่งรูปแบบออกตามลักษณะของงานที่สร้างสรรค์ได้ 3 รูปแบบคือ

รูปแบบรูปธรรม (Realistic) ศิลปะแบบเหมือนจริง เป็นศิลปะที่ไม่ซับซ้อน มีเนื้อหาสาระที่ปรากฏเด่นชัดแต่ผู้สร้างและผู้ชม ต้องมีความรู้เรื่องนั้นด้วย เช่น ภาพคน ภาพสัตว์

รูปแบบกึ่งนามธรรม (Semi Abstract) เป็นการถ่ายทอดที่ผิดเบนไปจากรูปธรรมหรือ แบบเหมือนจริงด้วยการตัดทอนรูปทรงจากของจริงให้เรียบง่าย แต่ยังมีเค้าโครงเดิมอยู่ สามารถดูรู้ว่าเป็นภาพอะไร

รูปแบบนามธรรม (Abstract Art) เป็นศิลปะประเภทที่ไม่มีความจริงเหลืออยู่ เพราะถูกตัดทอนให้เหลือแค่เส้นสี น้ำหนัก ที่ก่อให้เกิดความงามตามอารมณ์ความรู้สึกเป็นสิ่งที่เหนือความเป็นจริงต้องใช้จินตนาการในการรับรู้รับชม

โดยทั่วไปเมื่อเรามองงานศิลปะสักชิ้นหนึ่ง เรามักจะมองว่าผลงานชิ้นนั้นเป็นอะไร คืออะไร มีเรื่องราวเป็นอย่างไร หากเราพิจารณาพานบายศรีสักหนึ่งพาน เราก็จะพบว่า พานบายศรีนั้น ปรากฏ เส้น สี รูปร่างรูปทรง พื้นผิว พื้นที่ว่าง ค่าน้ำหนัก ซึ่งเป็นคุณลักษณะภายนอกของวัตถุที่เรารับรู้ได้จากการมองเห็น การสร้างพานบายศรีนั้นล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการบูชาในศาสนาเป็นส่วนใหญ่ แม้ว่าจุดมุ่งหมายสูงสุดทางศาสนาจะเกี่ยวข้องกับโลกุตระ ซึ่งพ้นจากวิสัยของโลก การสร้าง

พานบายศรีจึงเปรียบเสมือนการสร้างภาพตัวแทนความเป็น “โลกุตระ” เพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดจุดมุ่งหมาย หรือเป็นภาพแทนของอะไรบางอย่าง

ศาสตราจารย์เกียรติคุณชูลูด นิ้มเสมอ (2559 : 11-13) ได้กล่าวถึงความงามไว้ว่า ความงามเป็นเรื่องของคุณค่า (Value) เป็นคุณค่าทางสุนทรีย์แตกต่างจากคุณค่าทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับราคาหรือคุณค่าของวัตถุคุณค่าของงานนั้นใกล้เคียงกับคุณค่าทางศาสนา ซึ่งเป็นเรื่องความดี จิตวิสัยเห็นว่า ความงามนั้นเริ่มขึ้นที่ใจ มิได้เริ่มที่คุณลักษณะใดใดของวัตถุ และไม่อาจวัดได้ด้วยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ความงามให้ความยินดี พอใจทันทีที่ไม่มีเหตุผล วัตถุวิสัยเห็นว่า ความงามอยู่ที่ตัววัตถุ ซึ่งเป็นแนวคิดที่มีความขัดแย้งกันอยู่ ทั้งนี้ความงามทั่วไปนั้นมีขอบเขตที่กว้างกว่างานศิลปะ เพราะเรารู้สึกในความงามได้จากรูปทรงของธรรมชาติด้วย ไม่เฉพาะเจาะจงแต่่างงานศิลปะเท่านั้น ความงามไม่ใช่ศิลปะ ความงามเป็นเพียงคุณลักษณะหนึ่งของศิลปะเท่านั้น

ความงามในผลงานศิลปกรรมนั้นถือเป็นพื้นฐานขั้นต้น ผลงานศิลปะที่ดีจะให้ความพอใจในความงามแก่ผู้ดูในขั้นแรก และจะให้ความสะเทือนใจด้วยอารมณ์สุนทรีย์ภาพของศิลปะขั้นนั้นในขั้นต่อไป งานศิลปะที่ดีนั้นจะให้ความพอใจจากการประสานสัมพันธ์กันในรูปแบบเป็นประการแรก ความงามในผลงานศิลปะสามารถแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ ความงามทางกายภาพ (Physical Beauty) อันได้แก่ ความงามของรูปทรงที่กำหนดด้วยเรื่องราว หรือที่เกิดจากการประสานกันของทัศนธาตุ และความงามทางใจ (Moral Beauty) ซึ่งได้แก่ ความรู้สึกหรืออารมณ์ที่แสดงออก ในงานศิลปะหนึ่งชิ้น จึงมีความงามทั้งสองประเภทร่วมอยู่ด้วย (ชูลูด นิ้มเสมอ. 2559 : 13)

ในงานศิลปะของไทยนั้น มีความแตกต่างจากประเทศทางฝั่งตะวันตกอยู่มาก ถึงแม้จะได้รับอิทธิพลมาอยู่บ้าง แต่ก็ได้พัฒนารูปแบบ จนมีเอกลักษณ์เป็นของตนเองที่มีความแตกต่างไปจากชาติตะวันตก ดังนี้ คือ

(1) ไม่นับความเหมือนจริงในธรรมชาติ ศิลปะไทยแตกต่างไปจากศิลปะตะวันตก คือ ศิลปะตะวันตกนั้นเป็นแบบชาตินิยมหรือศิลปะแบบเหมือนจริง Realistic Art แต่ศิลปะไทยจะตัดแปลงธรรมชาติไปตามคตินิยม จัดเป็นศิลปะแบบ อุดมคติ (Idealistic Art) หรือศิลปะไทยประเพณี ที่คิดสร้างสรรค์รูปแบบจากปรัชญา เช่น ความเชื่อในเรื่องสวรรค์นรกและกำหนดแบบแผนขึ้นที่เรียกว่าแบบครู เช่น มนุษย์ เทพ เทวดา สัตว์ หรือแม้แต่ธรรมชาติสิ่งแวดล้อมก็จะเป็นแบบที่กำหนดขึ้นเอง

(2) ได้รับแรงบันดาลใจจากธรรมชาติ เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วว่าชาตินั้นไม่ใช่ศิลปะ แต่เป็นตัวกระตุ้นหรือแรงบันดาลใจ ที่เกิดจากความประทับใจในความงาม แล้วถ่ายทอด

ออกมาในรูปแบบต่าง ๆ ลวดลายไทยบางอย่างก็ได้จากธรรมชาติ ต้นไม้ หรือสัตว์ เช่น ลายกนก ก็ได้แนวคิดจากใบไม้หรือบางคนก็ว่าได้จากลักษณะของเปลวไฟ หรือสัตว์ในวรรณคดีก็มีต้นแบบมาจากสัตว์ที่มีอยู่จริงในธรรมชาติ ผสมกับจินตนาการของวรรณคดีในเรื่องต่าง ๆ

(3) ได้รับอิทธิพลความเชื่อเกี่ยวกับศาสนาและไสยศาสตร์

- ความเชื่อเกี่ยวกับศาสนา (Religion) คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ นิกายหินยานเป็นหลักและผสมผสานความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ สังคมไทยมีวัดเป็นศูนย์กลาง เป็นแหล่งรวมของศิลปะไทยทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นการวางผังของศาสนสถาน การสร้างพระพุทธรูป การสร้างคิ่วลิ่งค์

- ความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อที่มีมาก่อนที่จะนับถือพุทธศาสนาเป็นความเชื่อในอำนาจที่เหนือธรรมชาติ วิญญาณ ภูตผีต่าง ๆ ที่ให้คุณให้โทษได้จึงต้องมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเอาชนะสิ่งเหล่านั้น เช่น การสร้างตุ๊กตาเสี้ยกบาล ทวารบาล การสักยันต์ เป็นต้น

นอกจากนี้เอกลักษณ์ที่เด่นชัดของศิลปะไทยก็คือลวดลายต่าง ๆ ที่ให้ความรู้สึกที่อ่อนช้อยงดงาม นุ่มนวล เคลื่อนไหวอย่างละมุนละไม เป็นลักษณะที่เหมาะสมกับคุณสมบัติของคนไทยที่เป็นชาติเสรี รักอิสระ แสดงถึงอุปนิสัยใจคอของคนไทย ศิลปะไทยจึงมีลักษณะของการวางรูปแบบวิธีการทำและลักษณะต่าง ๆ เป็นแบบแผนที่แน่นอนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากรูปแบบทางศิลปะที่กล่าวมาข้างต้น งานบายศรี จึงจัดได้ว่า เป็นงานศิลปะแบบอุดมคติ เนื่องมาจากโลกในอุดมคติในเรื่องของการบวงสรวง การเคารพบูชา รวมเข้ากับภาพที่ปรากฏเป็นพานบายศรี ทั้งนี้บายศรีมีวัตถุประสงค์เพื่อเป้าหมายในการสร้าง โดยมีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อ วิถีชีวิต และสังคมวัฒนธรรมไทย

ศิลปะไทยก็มีสุนทรียภาพที่สะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรมไทย ประเพณี และศาสนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งพุทธศาสนา ที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการสร้างผลงานศิลปกรรมไทยแขนงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น จิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ตลอดจนงานช่างฝีมือแขนงต่างๆ นอกจากนี้จะช่วยให้เราเข้าใจวัฒนธรรมไทยแล้ว ยังสะท้อนภาพวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคนในสังคมแต่ละยุคสมัย ตลอดจนการแสดงออกซึ่งสุนทรียภาพและความอ่อนโยนของคนไทยอีกด้วย

สังคมและวัฒนธรรมชนบทของไทย จะมีการรวมตัวกันอยู่เป็นกลุ่มมีขนาดเล็ก บ้าง ใหญ่บ้างตามสภาพภูมิประเทศ การรวมตัวดังกล่าวนี้ ก่อให้เกิดลักษณะของหมู่บ้านขึ้น ในการอยู่ร่วมกันของสังคมชนบทเช่นนี้ ก็จะต้องมีสิ่งที่สมาชิกในสังคมยอมรับนับถือและปฏิบัติตามต่อกันในทุกคนสังคมและท้องถิ่นสืบทอดต่อกันมา ที่เรียกว่าเป็นขนบธรรมเนียมประเพณี เช่น การทำบุญตัก

บาตร การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับ การเกิด การบวช การแต่งงาน การตาย หรือในวันนักขัตฤกษ์ ต่างๆ การสร้าง ประติษฐ์เครื่องใช้ในพิธีจึงเกิดขึ้น

กิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรม มีส่วนที่สำคัญในการปรับปรุงศิลปะพื้นบ้าน การใช้สอยที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมหรือคนหนุ่มมากต้องปรับปรุงงานให้มีความประณีตมากขึ้น ทั้งเป็นการสนองต่อความต้องการด้านจิตใจ คติความเชื่อของชาวบ้านแต่ละท้องถิ่น หรือกลุ่มชน เป็นสิ่งที่มีมาแต่ครั้งบรรพบุรุษ เช่น ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ผีสงฆ์ เทวดา การเกิด การตาย เรื่องเกี่ยวกับศาสนา การประกอบอาชีพ ฯลฯ ซึ่งมีแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่นขึ้นกับสภาพแวดล้อม คติความเชื่อที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา สิ่งเหล่านี้มีผลต่อการสร้างประติษฐ์อุปกรณ์ เครื่องใช้ที่มีจุดมุ่งหมายในการยึดเหนี่ยวจิตใจทำขึ้นเพื่อขจัดปัดเป่าสิ่งชั่วร้ายที่จะมารังควาญความสงบสุขของตน ของครอบครัว ของชุมชนและให้เป็นสิริมงคลต่อบุคคลดังกล่าวให้สังคมด้วย สิ่งของเครื่องใช้ในสถานที่และโอกาสต่างๆ จึงถูกสร้างขึ้นมาจากคติความเชื่อนี้ ซึ่งอาจเป็นของใช้ในพิธีกรรม หรือเทศกาล

มโน พิสุทธิรัตนานนท์ (2539 : 4) ได้กล่าวถึงศิลปะพื้นบ้าน หมายถึง ผลงานศิลปะที่ชาวบ้านหรือกลุ่มคนในกลุ่มชนในแต่ละพื้นที่ ประติษฐ์สร้างขึ้นตามความจำเป็น และความรู้สึกรู้สึกเห็นตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการในด้านการดำรงชีวิต และความต้องการคุณค่าด้านความงาม ผลงานเป็นศิลปะพื้นบ้าน หรือศิลปกรรมพื้นถิ่น และหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นงานช่างฝีมือหรือช่างศิลป์ และอาจเรียกว่าเป็นงานศิลปหัตถกรรม

และยังหมายถึง ผลงานศิลปะที่ใช้วัสดุพื้นถิ่น ในการประติษฐ์สร้าง ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ ความคิด ฝีมือ ความเรียบง่าย ประโยชน์ใช้สอย และความงามบนพื้นฐานของธรรมชาติแวดล้อม สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณีและความเชื่อ ศิลปะพื้นบ้านจึงมีความหมายต่อการดำรงชีวิต และมีคุณค่าต่อการบำรุงขวัญ เป็นศิลปกรรมที่มีการศึกษาและสืบสานที่เป็นไปในเชิงวัฒนธรรม

จากคำนิยามของ ศิลปะพื้นบ้าน (Folk Art) จะเห็นได้ว่า ศิลปะพื้นบ้านหรือศิลปะชาวบ้าน เป็นวัฒนธรรมด้านวัตถุสร้างขึ้นโดยชาวบ้าน ที่ใช้ภูมิปัญญาในการสร้างสิ่งของเครื่องใช้ สิ่งก่อสร้าง งานศิลปะ ออกมาให้เห็นเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นของตน ซึ่งชาวบ้านเหล่านี้มิได้ผ่านการศึกษามาอย่างเป็นระบบ หากแต่เป็นการสืบทอดมาจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง ที่ถ่ายทอดเรียนรู้โดยอาศัยการถ่ายทอดปากเปล่าและการเลียนแบบประกอบกันไป การสร้างงานศิลปะพื้นบ้านทำขึ้นเพื่อสนองความเป็นด้านประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวัน ประเพณี ความเชื่อ ของกลุ่มชนในท้องถิ่นนั้น ๆ โดยมีได้มุ่งประโยชน์ด้านความงามเป็นหลัก

โดยทั่วไปแล้ว “ศิลปะพื้นบ้าน” จะเรียกรวมกับ “หัตถกรรม” คือ “ศิลปหัตถกรรม” เป็นศิลปหัตถกรรมที่เกิดจากฝีมือคนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง การประดิษฐ์สร้างสรรค์เป็นไปตามเทคนิคและรูปแบบที่ถ่ายทอดกันในครอบครัวโดยตรงจากพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย โดยมีจุดประสงค์หลัก คือ ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน งานศิลปหัตถกรรมได้ถ่ายทอด มีอิทธิพลแก่กันและกัน เช่นเดียวกับคติพื้นบ้าน แล้วปรับปรุงให้เข้ากับสภาพของท้องถิ่น จนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของตนเอง

พานบายศรี ถูกสร้างขึ้น ทำขึ้นเพื่อการใช้สอย เป็นงานศิลปะพื้นบ้านที่สร้างขึ้นด้วยมือ และใช้เครื่องมือที่ชาวบ้านที่คิดขึ้น มิได้อาศัยเครื่องจักรแต่อย่างใด ชาวบ้านจะสร้างงานด้วยมือตามกรรมวิธีที่สืบทอดกันมาโดยการบอกเล่า ให้ทำตามแบบของที่มีอยู่

จากการศึกษาและสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการประดิษฐ์พานบายศรี ทำให้สามารถสรุปลักษณะของงานบายศรีที่ดี ได้ดังนี้

(1) รูปทรงดี ความกว้างความยาว และความสูงสัมพันธ์กันดี อยู่ในลักษณะสมดุลย์

รูปทรง คือสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่สุดในงานศิลปะ ซึ่งปรากฏชัดเป็นรูปธรรมเป็นโครงสร้างของชิ้นงาน อาจประกอบไปด้วยส่วนย่อยต่างๆ หลายส่วน ที่เกิดจากการประสานกันของทัศนธาตุ มีความเป็นเอกภาพ มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ไปในทิศทางเดียวกัน อยู่ร่วมกันอย่างลงตัว

(2) ขนาดและสัดส่วนดี พอเหมาะกับภาชนะ และส่วนประกอบอื่นๆ ที่ใช้อยู่ร่วมกัน เช่น ขนาดพาน ขาม รูป เทียน โดก

สัดส่วน เป็นเรื่องของความสมส่วนซึ่งกันและกันของขนาด ในส่วนต่างๆ ของรูปทรงระหว่างรูปทรง ความสมดุลเป็นองค์ประกอบสำคัญของบายศรี มีซีกซ้าย ซีกขวาเท่ากัน ไม่เอนเอียง ไม่ล้ม สิ่งหนึ่งที่ต้องคำนึงถึงคือ การสมมติเส้นแกนกลางของวัตถุ

(3) สีสนดี มีความสวยงามกลมกลืนกับสีของดอกไม้ และวัสดุตกแต่งอื่นๆ

สี ถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งในการสร้างสรรค์งานศิลปะพานบายศรี ทั้งนี้เพราะสีมีอิทธิพลต่อการรับรู้ของมนุษย์ สีจะให้ความรู้สึกและจินตนาการที่ต่างกันไป

(4) มีความปราณีต ใบตองต้องสด ไม่มีรอยชำ รอยต่อ ปม และตะเข็บ ต้องถูกปิดอย่างมิดชิดและแนบเนียน

วัสดุที่นำมาใช้ ควรมีความกลมกลืนกัน (harmony) หากแต่ความกลมกลืน

กันเกินไปอาจทำให้พยานบายศรีขาดเสน่ห์ ขาดความน่าสนใจไปบ้าง ควรมีความขัดแย้งเล็กน้อยท่ามกลางความกลมกลืน จะทำให้เกิดความน่าสนใจขึ้นมา

ซึ่งทั้งหมดนี้ตรงกับศาสตราจารย์กิตติคุณกำจร สุนพงษ์ศรี (2559 : 11) ได้กล่าวถึงความหมายของคุณค่าไว้ว่า คุณค่า หมายถึง สิ่งใดก็ตามที่เชื่อว่ามีคุณค่า เพราะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ หรือคุณค่าที่เป็นประโยชน์ที่น่าสนใจต่อบุคคล ความมีค่าหรือมีคุณค่าสำหรับแต่ละคนไม่เหมือนกัน หรืออาจคล้ายกันก็ได้ โดยเฉพาะคุณค่าทางนามธรรม เช่น ความงามหรือสุนทรียภาพเป็นคุณค่าของงานศิลปะ โดยแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ คุณค่านอกตัว (extrinsic value) กล่าวคือ คุณค่าของสิ่งใดสิ่งหนึ่งมีคุณค่าอยู่นอกตัว และ คุณค่าในตัว (intrinsic value) หมายถึง สิ่งที่เราต้องการนั้นมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง

“มันต้องงาม แนมเบิ่งแล้วบ่อเบี้ยว ฐานแข็งแรง สมส่วน เพราะเอาไปไหว้พระไหว้เจ้า เฮ็ดบ่อดีบ่อได้” (จารุณีย์ ดวงพิมพ์. 2561 : สัมภาษณ์) จากคำกล่าวข้างต้นของชาวบ้านผู้ประดิษฐ์พยานบายศรี จะเห็นได้ว่า หลักพื้นฐานในการทำบายศรีต้องมีความงาม ดูสมดุลงาม แข็งแรงสมส่วน ทั้งนี้ก็เพื่อเป็นสิ่งของที่นำไปบูชาแก่เทพยดา พระพุทธเจ้า ต้องทำด้วยความตั้งใจ

การจัดองค์ประกอบในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปกรรมนั้นไม่มีกฎเกณฑ์ที่ตายตัว อาจจัดองค์ประกอบเพื่อตอบสนองด้านความคิดหรือเนื้อหาที่ต้องการนำเสนอเป็นหลัก แต่ทั้งนี้การจัดองค์ประกอบของศิลปะ คือการนำเอา มูลฐานของศิลปะมาจัดการให้เกิดเป็นผลงานศิลปกรรม หรือนำมาประกอบขึ้นให้เกิดความปรารถนาด้วยความชำนาญประสานกันอย่างลงตัว ทั้ง จุด เส้น สี รูปร่าง รูปทรง ปริมาตร จังหวะ พื้นที่ว่าง ลักษณะพื้นผิว เข้ามาประสานรวมกันอย่างเหมาะสมทั้งด้านเนื้อหาหรือความหมายที่ผู้สร้างสรรค์ต้องการนำเสนอ

การสร้างสรรค์ศิลปะพยานบายศรีนั้น ก็คือ การนำเอาทัศนธาตุและการจัดองค์ประกอบศิลป์มาจัดวางเพื่อตอบสนองความคิด สร้างรูปแบบ อย่างเหมาะสมลงตัว โดยพิจารณาถึงหลักเกณฑ์เบื้องต้นในการจัดวางองค์ประกอบ อันได้แก่

1) เอกภาพ (Unity) ในความหมายโดยทั่วไป คือ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือ ความกลมกลืน กลมเกลียวเข้ากันได้ ความกลมกลืนและ ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่เกิดจาก การเชื่อมโยง สัมพันธ์กันของส่วนต่างๆ ในทางศิลปะ เอกภาพ คือ การรวมกันของส่วนประกอบย่อยต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ส่วนประกอบขึ้นมูลฐานของศิลปะ เช่น รูปร่าง รูปทรง มาจัดเข้าด้วยกัน ให้แต่ละหน่วย ให้ความสัมพันธ์เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน มีความประสานกลมเกลียวอันหนึ่งอันเดียวกันเกิดเป็นผลรวมที่ไม่อาจแบ่งแยกได้ เอกภาพนับได้ว่าเป็นมีความสำคัญต่อกระบวนการสร้างสรรค์งานศิลปะบายศรี ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้สร้างสรรค์ จะต้องสร้างการประสานหรือการจัด

ระเบียบ ของส่วนต่าง ๆ เพื่อผลรวม เป็นหนึ่ง ที่ไม่อาจแบ่งแยกได้ ให้มีความรู้สึก เป็นหนึ่งเดียว (Oneness) เกิดขึ้นในมโนภาพ (Visual Image) มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของการสร้างสรรค์ เอกภาพในทางทัศนศิลป์ จำแนกออกได้ใน 2 แนวทางคือ เอกภาพทางด้านโครงสร้าง และเอกภาพทางด้านรูปแบบ และความคิด ลักษณะพานบายศรีที่ตื้นนั้นต้องไม่รู้สึกขัดแย้งกันเกินไป ต้องมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั้ง เส้น สี ที่ประสานกลมกลืนกัน

2) ความสมดุล (Balance) เป็นคุณสมบัติอย่างหนึ่งของการทำงานสร้างสรรค์ศิลปะการนำเสนอประกอบต่างๆ ของศิลปะ เช่น รูปร่าง รูปทรง น้ำหนัก มาจัดเข้าด้วยกัน อย่างพอเหมาะพอดีให้เกิดน้ำหนักทั้งสองข้าง ซ้ายขวาเท่ากัน โดยมีแกนสมมติทำหน้าที่แบ่งภาพเป็น ซ้าย-ขวา หรือ บน-ล่าง การเท่ากันนี้อาจจะไม่เท่ากันจริงก็ได้แต่เท่ากันในความรู้สึก ความสมดุล แบ่งเป็น 2 ประเภท คือ ความสมดุลสองข้างเท่ากัน และความสมดุลสองข้างไม่เท่ากัน ซึ่งตรงกับ คุณสมบัติอย่างหนึ่งของพานบายศรี คือมีการจัดให้มีรูปร่าง รูปทรง สี สัน ด้านซ้ายขวาเหมือนกัน ให้ ความรู้สึกสมดุลซึ่งกันและกัน

3) จังหวะ (Rhythm) ในทางทัศนศิลป์ จังหวะเกิดจาก การเว้นระยะ ความห่าง หรือการซ้ำที่เป็นระเบียบ เป็นจังหวะจะโคน จากระเบียบธรรมดา ที่มีช่วงถี่ ห่าง เท่าๆ กัน มาเป็นระเบียบที่สูง และซับซ้อนขึ้น ของทัศนธาตุ หรือส่วนประกอบมูลฐานของทัศนศิลป์ (Elements of Visual Art) เช่น เส้น รูปร่าง รูปทรง สี ที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหว (Movement) ทางสายตา คือ ทางเดินของ ภาพที่มีพลังชักนำหรือขัดแย้งให้สายตาติดตาม จังหวะของงานทัศนศิลป์ เป็นการซ้ำหรือ การไหลต่อเนื่องกัน ของ ส่วนประกอบมูลฐานของศิลปะ เช่น เส้น รูปร่าง รูปทรงพื้นผิวในที่ว่าง มีความถี่ ความห่าง เกิดเคลื่อนไหวในทางสายตา ซึ่งในพานบายศรีจะปรากฏจังหวะให้เห็นอยู่ 3 ลักษณะ คือ

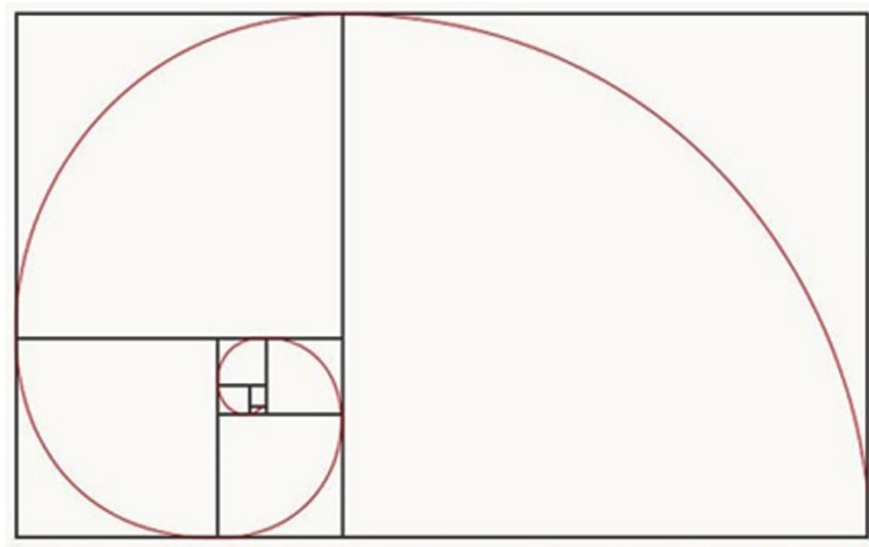
- จังหวะเกิดจากซ้ำกัน (Repetition Rhythm) จังหวะให้มี ลักษณะ ซ้ำกันของ ส่วนประกอบต่างๆ ของบายศรี ไม่ว่าจะเป็น นิ้ว ข้อ ต่างๆ โดยมีบริเวณว่าง คั่น อยู่ ระหว่างรูปร่าง หรือรูปทรงเหล่านั้น

- จังหวะเกิดจากการต่อเนื่อง (Continuous Rhythm) คือ การ เคลื่อนไหวที่มีจังหวะ ซึ่งอาจจะ เป็นเส้น สี รูปร่าง รูปทรง แสงเงา ฯลฯ ที่ต่อเนื่อง โดยไม่มีบริเวณ ว่างมาคั่น การเรียงชิดติดกันของนิ้วต่างๆ สม่าเสมอ ต่อเนื่องกันของเส้น สี น้ำหนัก

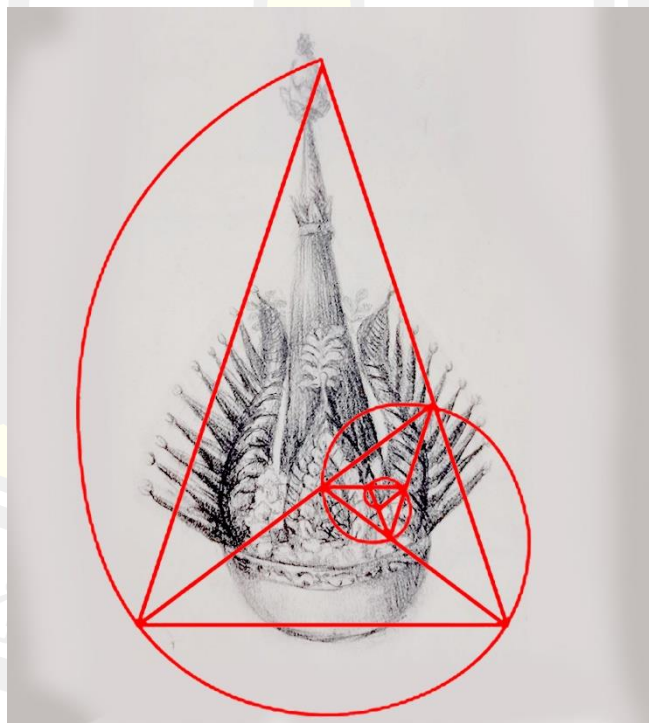
- จังหวะเกิดจากการต่อเนื่องก้าวหน้า (Progressive Rhythm) การจัดจังหวะ ให้เพิ่มขึ้นเป็น ลำดับอาจเกิดขึ้น จากเส้น ขนาด น้ำหนัก รูปร่าง รูปทรง เส้น สี พื้นผิว ฯลฯ เป็น การสร้างสรรค์ระยะของจังหวะ ให้เปลี่ยนแปลง ไปทีละน้อย

4) สัดส่วน (Proportion) ในงานศิลปะ หมายถึง ความสัมพันธ์กัน
 อย่างเหมาะสมระหว่างขนาดของ องค์ประกอบที่แตกต่างกัน ทั้งขนาดที่อยู่ในรูปทรงเดียวกันหรือ
 ระหว่างรูปทรง และรวมถึง ความสัมพันธ์กลมกลืนระหว่างองค์ประกอบทั้งหลายด้วย ซึ่งเป็นความ
 พอเหมาะพอดี ไม่ มากไม่น้อย ขององค์ประกอบทั้งหลายที่นำมาจัดรวมกัน ความเหมาะสมของ
 สัดส่วนอาจ พิจารณาจากคุณลักษณะดังต่อไปนี้ (1) สัดส่วนที่เป็นมาตรฐาน จากรูปลักษณะตาม
 ธรรมชาติ ของ คน สัตว์ พืช ซึ่งโดยทั่วไป ถือว่า สัดส่วนตามธรรมชาติ จะมีความงามที่เหมาะสมที่สุด
 หรือจากรูปลักษณะที่เป็นการ สร้างสรรค์ของมนุษย์ เช่น Gold section เป็นกฎในการสร้างสรรค์
 รูปทรงของกรีก ซึ่งถือว่า “ส่วนเล็กสัมพันธ์กับส่วนที่ใหญ่กว่า ส่วนที่ใหญ่กว่าสัมพันธ์กับส่วนรวม” ทำ
 ให้สิ่งต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นมีสัดส่วนที่สัมพันธ์กับทุกสิ่งอย่างลงตัว (2) สัดส่วนจากความรู้สึก โดยที่ศิลปะ
 นั้นไม่ได้สร้างขึ้นเพื่อความงามของรูปทรงเพียง อย่างเดียว แต่ยังสร้างขึ้นเพื่อแสดงออกถึง เนื้อหา
 เรื่องราว ความรู้สึกด้วย สัดส่วนจะช่วย เน้นอารมณ์ ความรู้สึก ให้เป็นไปตามเจตนาอารมณ์ และ
 เรื่องราวที่ศิลปินต้องการ ลักษณะเช่นนี้ ทำให้งานศิลปะของชนชาติต่าง ๆ มีลักษณะแตกต่างกัน
 เนื่องจากมีเรื่องราว อารมณ์ และ ความรู้สึกที่ต้องการแสดงออกต่าง ๆ กันไป เช่น กรีก นิยมในความ
 งามตามธรรมชาติเป็น อุดมคติ เน้นความงามที่เกิดจากการประสานกลมกลืนของรูปทรง จึงแสดงถึง
 ความเหมือน จริงตามธรรมชาติ ส่วนศิลปะแอฟริกันดั้งเดิม เน้นที่ความรู้สึกทางวิญญาณที่นำกลัว
 ดังนั้น รูปลักษณะจึงมีสัดส่วนที่ผิดแผกแตกต่างไปจากธรรมชาติทั่วไป

สัดส่วนในพานบายศรีนั้น นิยมแบ่งสัดส่วนออกเป็น 1 : 1.5 คือ ฐาน
 1 ส่วน ความสูง 1.5 ส่วน ขนาดของฐานจะพอเหมาะกับขนาดของพานที่มารองรับ จะเน้นในเรื่องของ
 อารมณ์ความรู้สึกเป็นหลัก เป็นอุดมคติของผู้สร้างสรรค์ ซึ่งจะเหมาะสมลงตัวตามลักษณะบายศรีแต่
 ละแบบ ตามแต่ส่วนประกอบที่จะนำมาประดับ มีความประสานกลมกลืนกันของรูปทรงเป็นสำคัญ
 เมื่อพิจารณาแล้วมีความใกล้เคียงกับ Golden Ratio หรือ สัดส่วนทองคำ ที่มาจากการคำนวณทาง
 คณิตศาสตร์เพื่อทำให้งานออกแบบมีสัดส่วนที่งามตามสูตรคำนวณที่คิดค้นโดย เลโอนาร์โด ฟิโบนัชชี
 ที่ใช้ตัวเลขทางคณิตศาสตร์มาอธิบายความงามงดงามของธรรมชาติ อัตราส่วนของสัดส่วนทองคำจะ
 เท่ากับ 1 : 1.618 (grappik. 2564 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 51 สัดส่วนทองคำที่วางในแนวนอน
(ที่มา : grappik. 2564 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 52 สัดส่วนทองคำแนวตั้งวางซ้อนบนบายศรีปากชาม
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง.2564 : ผู้เขียน)

จากภาพจะเห็นได้ว่าสัดส่วนของพานบายศรีกับสัดส่วนความงามที่เป็นมาตรฐานสากลนั้นมีความใกล้เคียงกัน

5) การเน้น (Emphasis) หมายถึง การกระทำให้เด่นเป็นพิเศษว่า ธรรมดา ในงานศิลปะจะต้องมี ส่วนใดส่วนหนึ่ง หรือจุดใดจุดหนึ่ง ที่มีความสำคัญกว่าส่วนอื่น ๆ เป็นประธานอยู่ ถ้าส่วนนั้นๆ อยู่ปะปนกับส่วนอื่น ๆ และมีลักษณะเหมือน ๆ กัน ก็อาจถูกกลืน หรือ ถูกส่วนอื่นๆที่มีความสำคัญน้อยกว่าบดบัง หรือแย่งความสำคัญ ความน่าสนใจไปเสีย งานที่ไม่มีจุดสนใจหรือประธาน จะทำให้ดูน่าเบื่อ เหมือนกับลวดลายที่ถูกจัดวางซ้ำกันโดยปราศจากความหมาย หรือเรื่องราวที่น่าสนใจดังนั้น ส่วนนั้นจึงต้องถูกเน้น ให้เห็นเด่นชัดขึ้นมา เป็นพิเศษกว่าส่วนอื่น ๆ ซึ่งจะทำให้ผลงานมีความงาม สมบูรณ์ ลงตัว และน่าสนใจมากขึ้น ในการสร้างสรรค์พานบายศรีก็เช่นกัน ก็จะมีการเน้นจุดสนใจสามารถทำได้ 3 วิธี คือ

(1). การเน้นด้วยการใช้องค์ประกอบที่ตัดกัน (Emphasis by Contrast) สิ่งที่แปลกแตกต่างไปจากส่วนอื่นๆ ของงาน จะเป็นจุดสนใจ ดังนั้น การใช้องค์ประกอบที่มีลักษณะ แตกต่าง หรือขัดแย้ง กับส่วนอื่น ก็จะทำให้เกิดจุดสนใจขึ้นในผลงานได้ แต่ทั้งนี้ต้องพิจารณาลักษณะความแตกต่างที่นำมาใช้ด้วยว่า ก่อให้เกิดความขัดแย้งกันในส่วนรวม และทำให้เนื้อหาของงานเปลี่ยนไปหรือไม่ โดยต้องคำนึงว่า แม้มีความขัดแย้ง แตก ต่างกันในบางส่วน และในส่วนรวมยังมีความกลมกลืนเป็นเอกภาพเดียวกัน .ยกตัวอย่างเช่นการนำดอกไม้ที่มีลักษณะสีที่ตัดกับสีของใบตองมาใช้ในการประดับตกแต่ง ทำให้เกิดความโดดเด่นขึ้น เป็นต้น

(2). การเน้นด้วยการด้วยการอยู่โดดเดี่ยว (Emphasis by Isolation) เมื่อสิ่งหนึ่งถูกแยก ออกไปจากส่วนอื่น ๆ ของภาพ หรือกลุ่มของมัน สิ่งนั้นก็จะเป็นจุดสนใจ เพราะเมื่อ แยกออกไปแล้วก็จะเกิดความสำคัญขึ้นมา ซึ่งเป็นผลจากความแตกต่าง ที่ไม่ใช่แตกต่างด้วยรูปลักษณะ แต่เป็นเรื่องของตำแหน่งที่จัดวาง ซึ่งในกรณีนี้ รูปลักษณะนั้นไม่ จำเป็นต้องแตกต่างจากรูปอื่น แต่ตำแหน่งของมันได้ดึงสายตาออกไป จึงกลายเป็น จุดสนใจขึ้นมา

(3). การเน้นด้วยการจัดวางตำแหน่ง (Emphasis by Placement) เมื่อองค์ประกอบอื่น ๆ ชี้นำมายังจุดใด ๆ จุดนั้นก็จะเป็นจุดสนใจที่ถูกเน้นขึ้นมา และการจัดวางตำแหน่งที่ เหมาะสม ก็สามารถทำให้จุดนั้นเป็นจุดสำคัญขึ้นมาได้เช่นกัน

ในการทำพานบายศรีนั้นพึงเข้าใจว่า ไม่จำเป็นจะต้องเน้นให้เห็นเด่นชัดจนเกินไป สิ่งที่จะต้อง ระลึกถึงอยู่เสมอ คือ เมื่อจัดวางจุดสนใจแล้ว จะต้องพยายามหลีกเลี่ยงไม่ให้สิ่งอื่นมา ดึงความสนใจออกไป จนทำให้เกิดความสับสน การเน้น สามารถกระทำได้ด้วยองค์ ประกอบต่าง ๆ ของ

ศิลปะ ไม่ว่าจะเป็น เส้น สี แสง-เงา รูปร่าง รูปทรง หรือ พื้นผิว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการในการนำเสนอความคิดของผู้สร้างสรรค์พานบายศรีนั้นๆ ด้วย

เมื่อสุนทรียภาพ หรือ ความงาม เป็นภาวะที่เกิดจากความสอดคล้องต้องกันทางวัตถุ และจิตใจ สุนทรียภาพเป็นคุณค่าประเภทหนึ่งที่มีมนุษย์ บรรณานา (อารี สุทธิพันธ์ ,2535) เพราะฉะนั้นสุนทรียภาพ หรือ ความงาม ที่ปรากฏในศิลปกรรมของชาวบ้านก็เป็นภาวะที่เกิด จากความสอดคล้องต้องกันทางวัตถุและจิตใจเช่นเดียวกัน เพราะเมื่อชาวชุมชน หรือ คนใน ตระกูลช่างศิลป์ ถ่ายทอดผลงานด้านต่างๆ สร้างงานศิลปะขึ้นนั้นซึ่งคือ “วัตถุสุนทรียะ” ทำให้ เกิดความพอใจ ความพึงใจและประทับใจ ซึ่งถือเป็น “ความรู้ สึกสุนทรียะ” และเกิดสำนึก เกิดแนวคิดเกิดการสร้างความคิด ที่ถือเป็น “ความคิดรวบยอด” สะท้อนให้เห็นถึงรูปแบบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อ ความรู้ สึกนึกคิดของคนในชุมชน คุณค่าทาง สุนทรียภาพดังที่กล่าวมานี้มีปรากฏให้ เห็นอย่างชัดเจน ในพานบายศรีอีกประการหนึ่ง

ในโลกตะวันออกนั้นมีความเชื่อกันว่า “สุนทรียภาพ” คือความงดงามอ่อนหวาน ซึ่งเป็นอารมณ์ที่ทำให้คุณภาพชีวิตและสังคมเกิดความสุขกายสบายใจ เป็นศาสตร์สำคัญของมนุษย์ที่สืบทอดมาแต่โบราณ เป็นอำนาจอันเร้นลับชนิดหนึ่งที่ทำให้มนุษย์ต้องสร้างระเบียบกลไกต่างๆ ขึ้น โดยการสังเกตความถี่กลับของธรรมชาติหรือจักรวาล จนเกิดการประสานกลมกลืนกันอย่างมีระเบียบ บางครั้งเชื่อว่าปรากฏการณ์ทางธรรมชาติมีวิญญาณผลัดกันอยู่เบื้องหลัง จึงทำให้เกิดพลังและอำนาจ คตินิยมนี้เกิดขึ้นในสมัยโบราณสืบทอดกันมาจนถึงปัจจุบัน ก่อให้เกิดแรงบันดาลใจ ทำให้ศิลปินนึก เห็นและสร้างสรรค์งานศิลปะต่างๆ ขึ้นมากมาย เช่น รูปเทวดา อารักษ์ รูปยักษ์มาร และสัตว์ประหลาดนานาชนิด ตลอดจนรูปนรกและสวรรค์วิมาน เป็นต้น

3. เครื่องบายศรี ตัวหมายและการประจุกความหมายในพิธีกรรม

บายศรีในสังคมวัฒนธรรมถูกประดิษฐ์ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องสักการบูชา บวงสรวงเทพยดา บูชาครู ในการออกแบบหรือประกอบสร้างบายศรีนั้น โดยส่วนใหญ่จะยึดตามหลัก ความเชื่อของแต่ละบุคคล การให้ความหมายของชั้นบายศรีนั้นมิได้มีการกำหนดไว้ตายตัว หากแต่ผู้ที่ ประดิษฐ์สร้างบายศรีมีความเชื่อศรัทธาต่อสิ่งใด ก็มักจะน้อมนำเอาหลักธรรมหรือคำสอนนั้น มา ประดิษฐ์บายศรีเป็นชั้นๆ และแปลความหมายตามนัยยะที่ตนประสงค์หรือศรัทธาต่อสิ่งนั้น ซึ่งใน พิธีกรรมบวงสรวงต่างๆ จะมีบายศรีหลักๆ และการประจุกความหมายไว้

ทั้งนี้ คำว่า “ลักษณะใหม่” สามารถเป็นได้ทั้งรูปธรรม ในงานหัตถกรรมที่มี ลักษณะการใช้สอยแบบใหม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนปัจจุบัน งานหัตถกรรมที่มีนวัตกรรมทาง เทคนิคการผลิต รวมไปถึง “ลักษณะใหม่” ที่เป็นนามธรรม เช่น ความคิดใหม่ๆ แนวทางใหม่ๆ ทัศนคติใหม่ๆ ความเข้าใจ ความหมายใหม่ๆ ของงาน หัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้าน ในการสร้างสรรค์

งานหัตถกรรมและศิลปะพื้นบ้านที่มีลักษณะใหม่ จำเป็นต้องอาศัย “ความคิดสร้างสรรค์” และ การคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) คิดเชื่อมโยงที่พยายามหาทางออกหลายๆ ทาง ใช้ความคิดที่หลากหลาย แสวงหาความเป็นไปได้ใหม่ๆ และนอกรอบ คัดสรรคหาทางเลือกใหม่ๆ และพยายามปรับปรุงให้ดีขึ้นเรื่อยๆ

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ผู้ประดิษฐ์สร้างบายศรีได้ระบุความหมายของข้อขึ้นของบายศรีที่มีความเชื่อมโยงกับคติความเชื่อของพุทธศาสนา โดยบายศรีมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

- องค์บายศรี ถือเป็นหัวใจสำคัญของงานบายศรี ซึ่งองค์บายศรีนี้จะประกอบไปด้วยนิ้วของบายศรีจำนวนกี่นิ้ว (ชั้น) ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับรูปแบบที่เราประดิษฐ์ เช่น บายศรีปากชามชั้นต้นจะประกอบด้วยองค์หรือนิ้ว 5 จำนวน 3 องค์ และองค์เทวดาหรือที่เรียกกันว่าตัวแมงดาจำนวน 3 องค์ เช่นกัน

- กรวยกลาง ตามคติของพราหมณ์ เชื่อว่ากรวยกลางเปรียบได้กับเขาพระสุเมรุหรือเขาไกรลาส ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์

- เครื่องสักการะ ในสมัยโบราณ เครื่องสักการะจะใช้เพียงแค่น้ำดอกไม้และกำยานหรือธูปที่มีกลิ่นหอมเท่านั้น เมื่อกาลเวลาผ่านไป เครื่องสักการะได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา เช่นมีการใส่ข้าวปากหม้อ ไข่ต้ม แดงกวาหรือกล้วยน้ำว้า ตลอดจนอาหารคาวหวานเป็นต้น

บายศรีเป็นงานเครื่องสด ประเภทงานใบตอง เป็นการประดิษฐ์ใบตองเป็นนิ้ว หรือเป็นกาบ หรือเป็นเกร็ด เข้าตัวเป็นชั้นๆ จัดลงในชาม หรือพาน หรือภาชนะอื่น ตกแต่งด้วยดอกไม้มงคล บายศรีถือเป็นของสูง เป็นสิ่งที่มีค่า สำหรับสังคมวัฒนธรรมไทยตั้งแต่โบราณ มาจนถึงปัจจุบัน นับแต่แรกเกิดจนเติบโตเราจะจัดพิธีทำขวัญในวาระต่างๆ ซึ่งต้องมีบายศรีเป็นส่วนประกอบสำคัญในพิธีนั้นๆ บายศรีมีหลายรูปแบบ มีวิธีการประดิษฐ์ที่แตกต่างกันออกไปถึงแม้จะเรียกชื่อเดียวกัน ก็ยังมีความแตกต่างในเรื่องของรูปแบบ รูปทรง จำนวนชั้นของบายศรี บายศรีบางอย่างมีรูปทรงหรือรูปแบบการจัดวางที่เหมือนกันทุกประการบางทีก็เรียกชื่อไม่เหมือนกัน แม้กระทั่งวัตถุประสงค์ การนำไปใช้ก็แตกต่างกันออกไปตามความเชื่อของท้องถิ่นนั้น ๆ ด้วย เนื่องจากบายศรีมีรูปแบบที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับแต่ละท้องถิ่นจะประดิษฐ์คิดค้น เพื่อประโยชน์การใช้งานที่แตกต่างกันออกไป

3.1 บายศรีเทพ

บายศรีเทพ หมายถึง เทพยดาที่เรากราบไหว้บูชา ก่อนจะเป็นเทพยดาหรือผู้วิเศษได้นั้น ต้องประพาศิตนอยู่ในศีล ในธรรม เป็นเบื้องต้น

ภาพประกอบที่ 53 บายศรีเทพ

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีเทพ แม่เทพ จะใช้ชื่อ 9 ชั้นเป็นตัวแม่ (อันหมายถึง นวมงคล) นวมงคล คือสิ่งมงคล 9 ประการ มงคล แปลว่า เหตุนำความสุขความเจริญมาให้ คือสิ่งที่น่าความโชคดี ความสวัสดิ์ และความสุขมาให้ตามที่ปรารถนา มงคลมี 2 อย่างคือ มงคลทางโลก กับ มงคลทางธรรม มงคลทางโลก คือสิ่งที่เป็นวัตถุซึ่งชาวโลกถือว่าเป็นมงคล ได้แก่สิ่งของ สัตว์ และต้นไม้บางชนิด เช่น มงคลแฝด ของขลัง ช้างเผือก ไบเงินไบทอง รวมถึงชื่อ อักษร กาลเวลาหรือฤกษ์ยาม เป็นต้น เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มงคลนอก มงคลทางธรรม คือมงคลที่เป็นข้อปฏิบัติ ต้องทำต้องปฏิบัติให้ได้จริงจึงจะเป็นมงคล หรือจะใช้ชื่อ 12 ชั้นเป็นตัวแม่ (อันหมายถึง จักราศ) ก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การนำไปใช้ หรือความเหมาะสม แต่ตัวลูกที่นำไปแซมระหว่างตัวแม่นั้น จะต้องมีจำนวนนี้ในข้อบายศรีที่น้อยกว่า เช่น แม่ 9 ต้องใช้ลูก 7 หรือลูก 5 แม่ 12 ต้องใช้ลูก 9 หรือลูก 7 เป็นต้น

ความหมายของ ชื่อ 7 คือ สัปปุริสธรรม 7 ประการ ธรรมที่ทำให้คนเป็น สัตบุรุษ หรือ เป็นคนดี มีคุณธรรม เป็นคนเก่ง โดยท่านพระพรหมคุณาภรณ์ (อนันตโร ,2563) ได้ให้ความหมายไว้ ดังนี้

(1) อัมมัญญาตา (ความรู้จักกรรม รู้หลัก หรือ รู้จักเหตุ คือ รู้หลักความจริง รู้หลักการ รู้หลักเกณฑ์ รู้กฎแห่งธรรมตา รู้กฎเกณฑ์แห่งเหตุผล และรู้หลักการที่จะทำให้เกิดผล เช่น ภิกษุรู้ว่าหลักธรรมข้อนั้นๆ คืออะไร มีอะไรบ้าง พระมหากษัตริย์ทรงทราบว่าหลักการปกครองตามราชประเพณีเป็นอย่างไร มีอะไรบ้าง รู้ว่าจะต้องกระทำเหตุอันนี้ๆ หรือกระทำตามหลักการข้อนี้ๆ จึงจะให้เกิดผลที่ต้องการอันนั้นๆ เป็นต้น

(2) อัตถัญญาตา (ความรู้จักอรรถ รู้ความมุ่งหมาย หรือ รู้จักผล คือ รู้ความหมาย รู้ความมุ่งหมาย รู้ประโยชน์ที่ประสงค์ รู้จักผลที่จะเกิดขึ้นสืบเนื่องจากการกระทำหรือความเป็นไปตามหลัก เช่น รู้ว่าหลักธรรมหรือภาษิตข้อนั้นๆ มีความหมายว่าอย่างไร หลักนั้นๆ มีความมุ่งหมายอย่างไร กำหนดไว้หรือพึงปฏิบัติเพื่อประสงค์ประโยชน์อะไร การที่ตนกระทำอยู่มีความมุ่งหมายอย่างไร เมื่อทำไปแล้วจะบังเกิดผลอะไรบ้างดังนี้ เป็นต้น

(3) อัตตัญญาตา (ความรู้จักตน คือ รู้ว่า เรานั้น ว่าโดยฐานะ ภาวะ เพศ กำลังความรู้ ความสามารถ ความถนัด และคุณธรรม เป็นต้น บัดนี้ เท่าไร อย่างไร แล้วประพฤติให้เหมาะสม และรู้ที่จะแก้ไขปรับปรุงต่อไป

(4) มัตตัญญาตา (ความรู้จักประมาณ คือ ความพอดี เช่น ภิกษุรู้จักประมาณในการรับและบริโภคน้ำปัจจัยสี่ คฤหัสถ์รู้จักประมาณในการใช้จ่ายโภคทรัพย์ พระมหากษัตริย์รู้จักประมาณในการลงทัณฑ์อาชญาและในการเก็บภาษี เป็นต้น

(5) กาลัญญาตา (ความรู้จักกาล คือ รู้กาลเวลาอันเหมาะสม และระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบกิจ กระทำหน้าที่การงาน เช่น ให้ตรงเวลา ให้เป็นเวลา ให้ทันเวลา ให้พอเวลา ให้เหมาะสมเวลา เป็นต้น

(6) ปริสญญาตา (ความรู้จักบริษัท คือ รู้จักชุมชน และรู้จักที่ประชุม รู้จักิริยาที่จะประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่า ชุมชนนี้เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกิจอย่างนี้ จะต้องพูดอย่างนี้ ชุมชนนี้ควรสงเคราะห์อย่างนี้ เป็นต้น

(7) ปุคคลัญญาตา หรือ ปุคคลปโรปรัญญาตา (ความรู้จักบุคคล คือ ความแตกต่างแห่งบุคคลว่า โดยอหยาศัย ความสามารถ และคุณธรรม เป็นต้น ใครๆ ยิ่งหรือหย่อนอย่างไร และรู้ที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ด้วยดี ว่าควรจะคบหรือไม่ จะใช้จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร เป็นต้น

ความหมายของ ลูก 5 คือ เบญจศีล และเบญจธรรม อันประกอบด้วย เบญจศีล เป็นเครื่องรักษาเจตนาที่จะควบคุมกาย และวาจาให้เป็นปกติ คือ ไม่ทำบาป โดยการละเว้น 5 ประการ คือ

(1) ปาณาติบาต คือ ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ และการเบียดเบียนสัตว์

(2) อทินนาทาน คือ ละเว้นจากการลักขโมย ปล้นจี้ ฉกชิง วิ่งราว เป็นต้น

- (3) กามสมุจฉาจาร คือ ละเว้นจากการประพฤติดมิต ล่วงละเมิดลูกเมียผู้อื่น
- (4) มุสาวาท คือ ละเว้นจากการพูดปด พูดคำหยาบ พูดเพื่อเจ้า พูดส่อเสียด
- (5) สุราเมรัยยะ คือ ละเว้นจากการเสพสุรา เพราะเป็นสาเหตุให้ทำผิดศีลข้อ

เบญจธรรม เป็นหลักธรรมที่ควรปฏิบัติ มี 5 ประการ ได้แก่

- (1) เมตตาการุณา คือ บุคคลใดที่มีเมตตาต่อผู้อื่นไม่ฆ่า หรือเบียดเบียนสัตว์ ด้วยรู้ว่าทุกชีวิตย่อมมี ความรักตัวกลัวตายเช่นเดียวกับเรา
- (2) สัมมาอาชีวะ คือ ประกอบอาชีพที่สุจริต มีรายได้ รู้จักใช้จ่าย และที่สำคัญรู้จักคำว่าพอดี และมีหิริโอตตปปะ คือ ความละอาย และเกรงกลัวต่อผลของบาป
- (3) ความสำรวมอินทรี คือ ระมัดระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ทำให้ ใครในกามคุณ คือ การติดในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ลดน้อยลง เมื่อความสำรวมเกิดขึ้น
- (4) ความซื่อสัตย์ คือ การพูดความจริง เป็นสิ่งที่ทำให้ไม่เกิดการมุสาวาท
- (5) สติ คือ การรู้สึกตัว ซึ่งเป็นหัวหน้าฝ่ายกุศล ทำให้ชีวิตไม่ประมาท เพราะรู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว ทำให้ไม่เผลอกลัวกับสิ่งที่จะทำให้ชีวิตตกต่ำ เช่น สุราเมื่อคนดื่มกินก็ทำให้มีเมมาและขาดสติ

บายศรีเทพ ชื่อ 12 ในการประกอบพิธีกรรม ต้องตั้งบายศรีไว้ใน 4 ทิศ ตามคติของเทวภูมิ ได้แก่ ท้าวจตุโลกบาลทั้ง 4 ที่ปกปักรักษาในทิศทั้ง 4

ชื่อ 12 อันเป็นตัวแทนของเดือนทั้ง 12 จักราศี ทั้ง 12 จึงนับได้ว่าเป็นเลขที่มีผลต่อเวลา ปีที่ทำการบูชา

ลูก 9 ในบายศรี ชื่อ 12 หมายถึง นวโลกุตรธรรม 9 ประการ คือธรรมที่เป็นยั้งที่นำไปสู่การหลุดพ้น ได้แก่ มมรค 4 ผล 4 นิพพาน 1

จะเห็นได้ว่า การใส่ช่อบายศรี ในแต่ละเครื่องพานนั้น จะต้องคงไว้ซึ่งความหมาย และความเป็นมงคล ไม่ใช่เป็นไปเพื่อความสวยงามแต่อย่างเดียว

3.2 บายศรีพรหม

พหุ น บณุ ทิโต ชิว

ภาพประกอบที่ 54 บายศรีพรหม
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีพรหมนั้น จะใช้ช่อ 16 เป็นตัวแม่ และลูก 9 เป็นตัวชั้น ระหว่างช่อ 16 ช่อ 16 หมายถึง 16 ชั้นฟ้า ช่อรับบารมี 15 หมายถึง 15 ชั้นดิน ทั้งนี้ 16 ชั้นฟ้า 15 ชั้นดิน ไม่มีในพระไตรปิฎกในเรื่องการแบ่งภพภูมิแบบนี้ครับ และไม่ใช่นำสอนของพระพุทธเจ้าครับ ในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า แบ่งเป็น 31 ภพภูมิ คือ กามภูมิ 11 คือ สวรรค์ 6 ชั้น มนุษย์ 1 อบายภูมิ 4

สวรรค์ 6 ชั้น คือ จาตุมมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตสวัตตี
อบายภูมิ 4 ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน
รูปภูมิ 16 ได้แก่ พรหมปาริสีชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหมมา ปริตตาภาพรหม
อัปมาณภาพรหม อาภัสสราพรหม ปริตตสุภาพรหม อัปมาณสุภาพรหม สุภิกขินภาพรหม เวหูป
ผลาพรหม อัสถัญญัสตภาพรหม อวิหา อตปปา สุทิสสา สุทิสสี อกนิฏฐา

อรุภูมิ 4 ได้แก่ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากัญญาตณญาตณ
ภูมิ และ เนวสัญญานาสนัญญาตณภูมิ

ที่เกิดของหมู่สัตว์ ย่อมไม่พ้นไปจาก 31 ภาพภูมิ ซึ่งจำแนกเป็น อบายภูมิ 4 มนุสสภูมิ (ภูมิมนุษย์) 1 สวรรค์ 6 ชั้น รูปพรหมภูมิ 16 ชั้น และ อรูปพรหมภูมิ 4 ชั้น ขึ้นอยู่กับว่ากรรมใดจะให้ผลทำให้เกิดในภาพภูมิใด เป็นไปตามเหตุปัจจัยไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาของใครทั้งสิ้น

3.3 บายศรีชั้น 5

ภาพประกอบที่ 55 บายศรีชั้น 5
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ในการประกอบชั้น 5 จะต้องประกอบด้วยกรวยบายศรีใหญ่ 5 กรวย บายศรี 5 นิ้ว จำนวน 5 องค์ กรวยเล็ก 5 กรวย รูป 5 มัด (มัดละ 5 ดอก) เทียน 5 คู่ นำหมากพลู ถัวงา บุหรี่ รูปเทียน ใส่ในกรวยให้ครบทั้ง 5 กรวย จากนั้นจึงตกแต่งด้วยดอกไม้มงคล เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตัวผู้รับชั้น 5

ความสำคัญของบายศรีชั้น 5

1. การรับชั้น 5 เพื่อเป็นการเตือนตนให้ตั้งอยู่บนความไม่ประมาท และหมั่นสร้างคุณงามความดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ รักษาศีล

2. การรับชั้น 5 ไปบูชา เพื่อให้เกิดนิมิตหมายมงคลที่ดี งามในสรรพมงคลต่างๆ เกิดความเจริญรุ่งเรืองสืบต่อไป

3.4 บายศรีประเภทต่างๆ

บายศรีประเภท หมายถึง บายศรีปลีกย่อย ที่มีมาภายหลัง ไม่มีการจัดรูปแบบที่ตายตัว บายศรีที่พบในยุคปัจจุบันนี้ มีความหลากหลาย ไม่มีกฎเกณฑ์ในการสร้างที่ตายตัว ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมและการนำไปใช้ได้แก่ บายศรีปลีกล้วย บายศรีธรรมาจักร บายศรีรูปพญานาค ฯลฯ ตามแต่จินตนาการของช่างผู้ทำบายศรี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้น ช่างเองก็ได้สอดแทรกความหมายและชั้นเชิงอันเป็นมงคลลงไปด้วย

นอกจากนี้ ยังมีคำกล่าว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของผู้สร้างบายศรีมักกล่าวอ้างถึง และมักนำมาใช้ในการประกอบบายศรี คือ 16 ชั้นฟ้า 15 ชั้นดิน แม้จะไม่มีปรากฏในพระไตรปิฎกในเรื่องการแบ่งภพภูมิแบบนี้ และไม่ใช่นำคำสอนของพระพุทธศาสนา ซึ่งในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ได้แบ่งเป็น 31 ภพภูมิ คือ กามภูมิ 11 คือ สวรรค์ 6 ชั้น มนุษย์ 1 อบายภูมิ 4

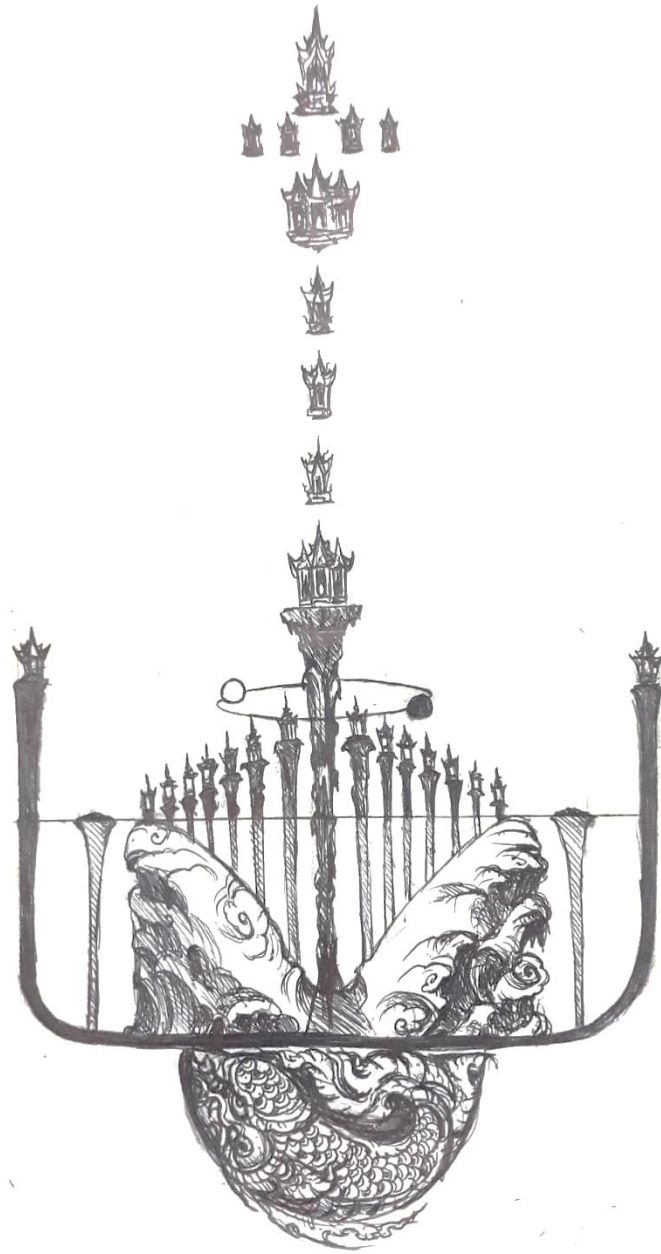
สวรรค์ 6 ชั้น คือ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี ปรนิมมิตสวัตตี
อบายภูมิ 4 ได้แก่ นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์ดิรัจฉาน

รูปภูมิ 16 ได้แก่ พรหมปารีสัชชา พรหมบุโรหิตา มหาพรหม ปรีตตภาพพรหม อัมปมาณาพรหม อาภัสสรพรหม ปรีตตสุภาพพรหม อัมปมาณสุภาพพรหม สุภิกขเวพรหม เวทปผลาพรหม อัสถุญสัตตพรหม อวิหา อตปปา สุทสสา สุทสสี อกนิฏฐา

อรุปภูมิ 4 ได้แก่ อากาसानัญญาตณภูมิ วิญญาณัญญาตณภูมิ อากิญจัญญาตณภูมิ และ เนวสัญญานาสนัญญาตณภูมิ

ที่เกิดของหมู่สัตว์ ย่อมไม่พ้นไปจาก 31 ภพภูมิ ซึ่งจำแนกเป็น อบายภูมิ 4 มนุสสภูมิ (ภูมิมนุษย์) 1 สวรรค์ 6 ชั้น รูปพรหมภูมิ 16 ชั้น และ อรูปพรหมภูมิ 4 ชั้น

เขาพระสุเมรุ ตามคติในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ และศาสนาเชน คือภูเขาที่เป็นศูนย์กลางของโลกหรือจักรวาล เป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตในภพและภูมิต่าง ๆ ของสัตว์โลก

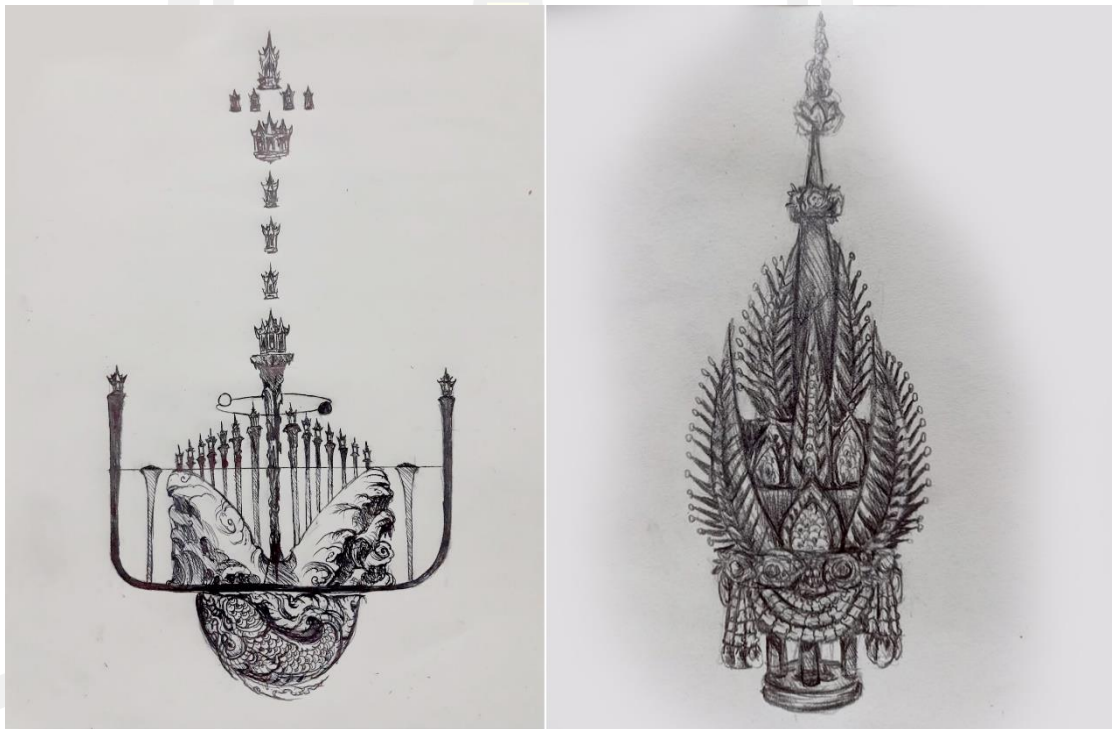

ภาพประกอบที่ 56 ไตรภูมิ (เขาพระสุเมรุ)
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

จะเห็นได้ว่า พานบายศรีมีความเกี่ยวเนื่องและสอดคล้องกับเรื่องราวในพุทธศาสนา หากแต่ลองมองพิเคราะห์แล้ว พานบายศรีเองได้ถูกถอดแบบจำลองมาจากเขาพระสุเมรุ ในไตรภูมิก็

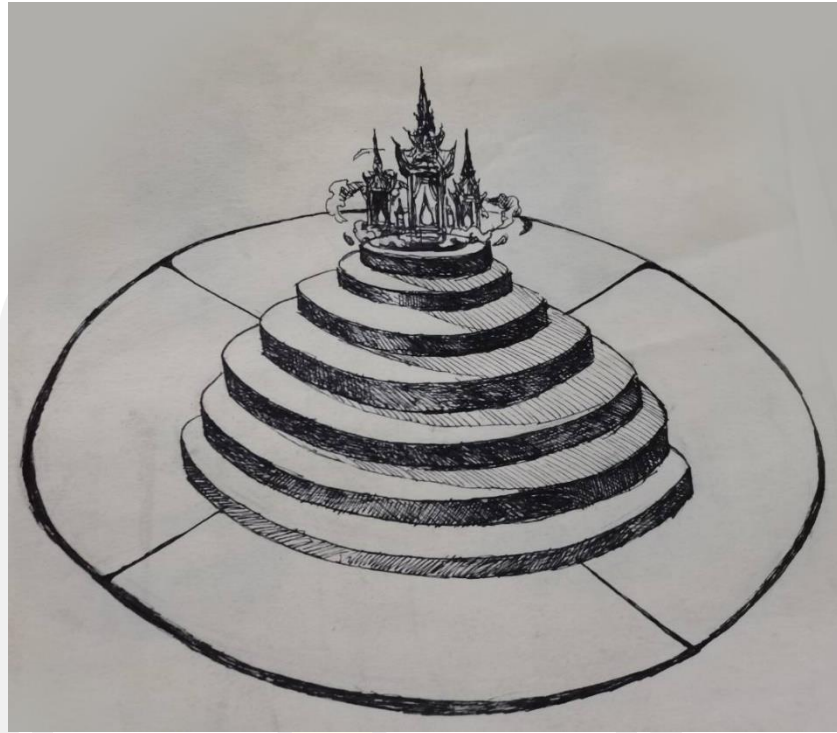
เป็นได้ หากเราลองมองเปรียบเทียบแล้ว กรวยแกนกลางของบายศรี อาจจะหมายถึงเขาพระสุเมรุ ที่ตั้งเป็นแกนกลาง และชั้นโดยรอบอาจหมายถึงเขาสัตบริภัณฑ์

“ชั้นต่างๆ ในพานบายศรี เทียบได้กับ 16 ชั้นฟ้า 15 ชั้นดิน ไหว้เทพดาในภพภูมิ ต่างๆ สวรรค์ชั้นต่างๆ ฟ้าว่ามันเกี่ยวข้องกันนะ เพราะมันเป็นเรื่องที่คนเฒ่าคนแก่เล่าต่อกันมา” (ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย. 2561 : สัมภาษณ์) จะเห็นได้ว่า ในพานบายศรีนั้นจะนิยมนำหลักธรรมคำสอนหรือตัวเลขใดใดก็ตามที่นับว่าเป็นมงคลมาเพื่อเป็นการประจุความหมายลงไปตามแต่ผู้สร้างสรรคจะให้คำนิยาม ไม่มีความหมายที่ตายตัวแต่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและค่านิยมในช่วงเวลานั้นๆ ดังจะพบได้จากการปรากฏของพานบายศรีลักษณะแปลกใหม่ตามกระแสวัฒนธรรมความเชื่อ ไม่ว่าจะพานบายศรี บัลลังก์ รูปพญาครุฑ รูปพญานาค เป็นต้น

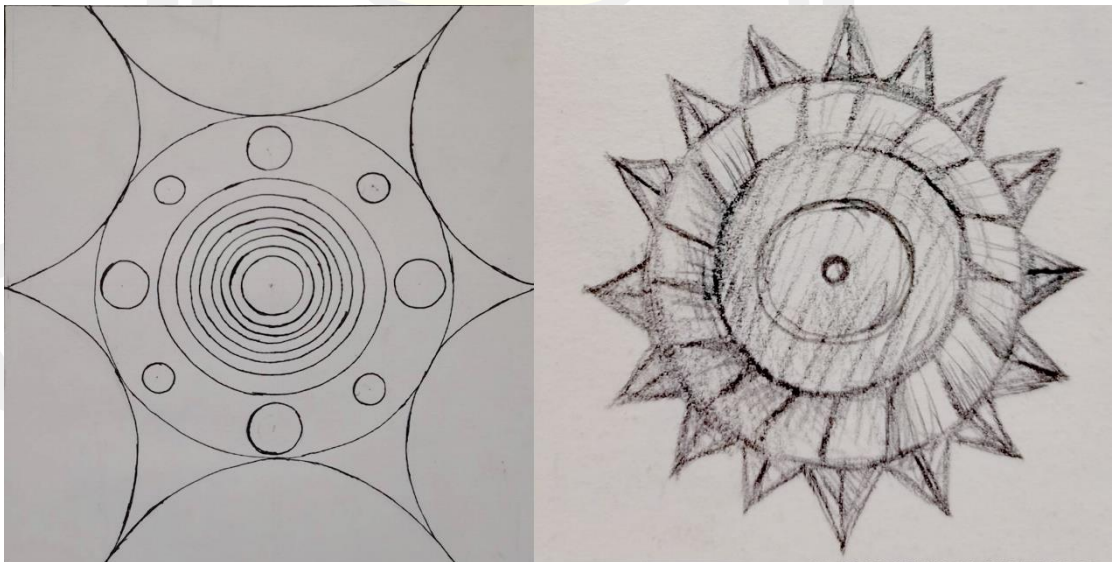

ภาพประกอบที่ 57 ภาพเปรียบเทียบเขาพระสุเมรุ-บายศรีพหุ

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 58 เขาพระสุเมรุ
(ที่มา : สุธเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 59 ภาพเขาพระสุเมรุมองจากมุมบนเปรียบเทียบกับบายศรีปากชามุมบน
(ที่มา : สุธเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ทั้งนี้จากการสัมภาษณ์ อาจารย์ ดร.ฐิติรัฐ เวทย์ศิริยานันท์ ซึ่งท่านได้ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเทพทางพราหมณ์ ท่านได้ให้ข้อคิดและมุมมองเกี่ยวกับพานบายศรีโดยใช้มิติทางศาสนาพราหมณ์ไว้ว่า พานบายศรีเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ “ในการประกอบพิธีกรรมของพราหมณ์นั้นจะประกอบไปด้วยเครื่องบวงสรวงบูชาต่างๆ มากมาย ทั้งนี้จากพิธีกรรมที่มีมาตั้งแต่อดีตนั้นบายศรีมีที่มาจากคติของพราหมณ์-ฮินดูได้เช่นกัน และอาจเป็นสัญลักษณ์ที่เชื่อมโยงกับคิวงะลิงค์ หรือรูปจำลองของคิวงะลิงค์ได้” (ฐิติรัฐ เวทย์ศิริยานันท์. 2564 : สัมภาษณ์) จากข้อความดังกล่าว จึงสามารถวิเคราะห์ที่มาของพานบายศรีได้ว่า ในช่วงเริ่มต้นสร้างพานบายศรีนั้น อาจมาจากการไหว้บวงสรวงบูชาพระคิวงะลิงค์ แต่ทั้งนี้ในสังคมวัฒนธรรมไทยนั้น ตั้งแต่อดีตที่มีการนับถือผีมาก่อน แล้วจึงเป็นพราหมณ์และพุทธตามลำดับ จึงปรากฏพิธีกรรมของพราหมณ์จึงแทรกอยู่ในทุกวิถีและวัฒนธรรมของคนไทยที่นับถือศาสนาพุทธ

ภาพประกอบที่ 60 คิวงะลิงค์

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2564 : ผู้เขียน)

บายศรีที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นในสังคมวัฒนธรรม ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม โดยส่วนใหญ่เน้นการให้ความหมายที่ปรากฏไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว เฉพาะเจาะจง หากแต่ปรากฏว่าผู้สร้างบายศรีนั้นเชื่อหรือศรัทธาต่อสิ่งใดก็มักจะน้อมนำเอาความเชื่อนั้นมาประจุความหมายลงไป เพื่อแปลความหมายตามนัยยะที่ตนประสงค์ ในปัจจุบัน คนไทยมีความเชื่อและนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งเทพเจ้าในลัทธิต่างๆ กันอย่างกว้างขวาง และมีศรัทธาว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเทพเจ้าที่ตนนับถือนั้นจะสามารถดลบันดาลให้มีความสุข ความเจริญรุ่งเรือง และประสบความสำเร็จในชีวิตได้ ดังนั้น ที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่า คนไทยนับถือเทพเจ้าบนสวรรค์ที่อยู่ในระดับชั้นพรหม และชั้นเทพ ที่มีทั้งเทพฝ่ายชาย และเทพฝ่ายหญิง เทพเจ้าในลัทธิของจีนตามนิยามหายาน ตลอดจนเทวดาอารักษ์และสมมติเทพ ที่เป็นสมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชในอดีตของไทยหลายพระองค์ ผู้ที่นับถือศรัทธาเทพเจ้าองค์ใด ก็สักการะเทพเจ้าองค์นั้น ตามความเชื่อในลัทธิของตน ในบรรดาเทพเจ้าเหล่านั้นจะมีเทพเจ้าชั้นสูงของพราหมณ์รวมอยู่ด้วยหลายองค์ ผู้ที่สืบเชื้อสาย จากพราหมณ์ หรือผู้ที่เชื่อว่า สามารถสื่อสารกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้ มักจัดทำบายศรีเป็นเครื่องสักการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ที่ตนนับถือ ประกอบกับบายศรีเป็นสิ่งที่ได้รับอิทธิพลมาจากพราหมณ์โดยตรง ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงสังเวย สักการะ หรือไหว้ครูประจำปี เพื่อขอความเป็นสิริสวัสดิมงคลแก่ตน จึงมักนำบายศรีไปเป็นเครื่องบูชา

การทำบายศรีนี้มักทำขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีทั้งระดับชั้นพรหม และชั้นเทพ ที่เรียกกันว่า บายศรีพรหม และบายศรีเทพ บายศรีเหล่านี้ จะมีความงดงามอลังการ และวิจิตรบรรจง ตามความคิดสร้างสรรค์จินตนาการของผู้ประดิษฐ์ และตามความสำคัญของเทพเจ้า โดยมีหลักเกณฑ์ในการทำบายศรีแต่ละต้น ส่วนใหญ่มักนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา มาเป็นแนวคิด ประดิษฐ์ตกแต่ง เช่น อริยสัจ 4 มรรค 8 โพธิปักขิยธรรม 37 หรือนำความเชื่อเรื่องระบบจักรวาล หรือไตรภูมิ ที่มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางแวดล้อมด้วยทิวเขาสำคัญ หรือความเชื่อในเรื่องพรหมโลกตามคติพระพุทธศาสนา สำหรับรูปแบบการทำบายศรีนั้น จะแตกต่างกันไปในแต่ละสำนัก เช่น การถือหลักนับพ่อแม่ตัวลูกบายศรีเป็นเกณฑ์ ตัวอย่างเช่น บายศรีพรหมและบายศรีเทพ มีจำนวนพ่อแม่ตัวลูกบายศรีเป็นเลขคู่ และเป็นที่ยุติกันว่า จะนำบายศรีแบบใดไปสักการะพรหม หรือเทพองค์ใด อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะสำนักใดจะทำบายศรีเป็นรูปแบบใด บายศรีเหล่านั้นก็ล้วนแต่มีความหมายเป็นมงคลทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังมีการตั้งชื่อเฉพาะของบายศรีตามแต่ผู้ทำบายศรีนั้นๆ ตั้งขึ้น เช่น บายศรีอาภาพันธุ์ บายศรีพุทธบูชา บายศรีพัชรโอภาส ฯลฯ

ตามคติพราหมณ์นั้นเชื่อว่า เขาพระสุเมรุเป็นที่สถิตของพระอิศวร เทพเจ้าของพราหมณ์ เมื่อทำบายศรีรูปแบบจำลองเขาพระสุเมรุ จึงเปรียบเสมือนอัญเชิญพระอิศวรมาเป็นประธานในพิธี พิธีบายศรีสู่ขวัญ บางครั้งก็เรียกว่า พิธีบายศรี, พิธีสู่ขวัญ, พิธีทำขวัญ, พิธีรับขวัญ เป็นประเพณีอย่างหนึ่งของคนไทย และคนลาว ด้วยความเชื่อที่ว่า ทุกคนเกิดมาพร้อมกับสิ่งนามธรรม

อย่างหนึ่งที่เรียกกันว่า “ขวัญ” ซึ่งมีหน้าที่รักษาประคับประคองชีวิตและติดตามเจ้าของไปทุกหนแห่ง การทำพิธีสู่ขวัญจึงเป็นการเชิญขวัญที่หนีหายไปให้เข้ามาอยู่กับตัว และเชื่อว่าเป็นการส่งเสริมพลังใจให้เข้มแข็ง มีสติและไม่ประมาท

ในการบายศรีสู่ขวัญจะใช้เครื่องเชิญขวัญที่เรียกว่า บายศรี ทำด้วยใบตอง รูปคล้ายกระทง เป็นชั้นๆ มีขนาดใหญ่เล็กสอปขึ้นไปตามลำดับ เป็น 3 ชั้น 5 ชั้น 7 ชั้น หรือ 9 ชั้น มีเสาปักตรงกลางเป็นแกน มีเครื่องสังเวยวางอยู่ในบายศรี และมีไข่ขวัญ (ไข่ต้ม) เสียบอยู่บนยอดบายศรี มีหลายประเภท เช่น บายศรีตอง บายศรีปากชาม บายศรีใหญ่ มีการพันสายสิญจน์ไว้โดยรอบเพื่อใช้ผูกข้อมือผู้รับขวัญ ผู้นำทำพิธีเรียกว่า หมอขวัญ

หากจะลองสังเกต ชื่อส่วนประกอบต่างๆ ของบายศรี มักมีชื่อเรียกเป็นเพศหญิง เช่น ตัวแม่ นิ้วหางหงส์ หางหงส์ ความหมายตรง คือ หางของหงส์ซึ่งเป็นนกในวรรณคดี ใช้เป็นคำเรียกเครื่องประดับที่ทำเป็นรูปคล้ายหางหงส์ติดตั้งอยู่ปลายมุมด้านล่างของหน้าบันพระอุโบสถ หรือพระที่นั่งตามแบบสถาปัตยกรรมไทย นอกจากนี้ หางหงส์ ยังหมายถึง ชายผ้าของตัวละครตัวพระที่จีบโจงแล้วไปเหน็บไว้ที่ข้างหลัง ปล่อยให้จีบคลี่ห้อยจากเอวเบื้องหลังลงมาถึงหว่างขา เป็นการแต่งกายที่ใช้ในละครรำ นอกจากนี้ หางหงส์ ยังเป็นอีกชื่อหนึ่งของ ดอกพุทธรัง ดอกมีสีแดงห้อยลง กลางดอกมีเกสรเป็นพู่ยาว คล้ายดอกชบา ดอกไม้ชนิดนี้เป็นดอกไม้ประจำชาติของมาเลเซีย (บทวิทยุรายการ “รู้ รัก ภาษาไทย” , 2562 : ออนไลน์) กลีบย่อยตัวแม่เหล่านี้จะประกอบอยู่โดยรอบกรวยกลาง ซึ่งหากพิจารณาแล้วก็มีความคล้ายคลึงกับฐานโยนิ ที่อยู่รอบแกนของศิวลึงก์ก็เป็นได้เช่นกัน

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ของศาสนสถานและรูปเคารพต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกับความคิด เป็นเสมือนที่สถิตของโลกวิญญานหรือเป็นสิ่งเชื่อมโยงกันระหว่างโลกมนุษย์และโลกวิญญาน โดยปรากฏวัตถุที่เป็นรูปธรรม ประกอบไปด้วย “สัญลักษณ์” “พื้นที่” “พิธีกรรม” ให้เป็นที่จดจำภายใต้ความเชื่อที่มีความหมายในสังคม ผ่านบุคคล หรือเหตุการณ์ในเชิงนามธรรม (Abstract) ตลอดจนสืบทอดความเป็นอุดมคติสู่กระบวนการสร้างพิธีกรรมจนกลายมาเป็นประเพณี (มาลินี คุ่มสุภา, 2548 : 27-31) บายศรี จึงเป็นส่วนประกอบสำคัญในพื้นที่คำชะโนด ซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของกลุ่มคนที่มีความเชื่อเรื่องนาค

เครื่องบายศรีในพื้นที่สักการะนาคคำชะโนด

ในการประกอบพิธีกรรมทำขวัญ บวงสรวง สมโภช และไหว้ครูบางประเภท นอกจากมีตัวบายศรีแล้ว ยังมีสำหรับอาหาร ดอกไม้ รูปเทียน และสิ่งอื่นๆ อยู่ในตัวบายศรี เรียกว่า เครื่องประกอบบายศรี และไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนแน่นอน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยข้าว ไข่ กล้วย ดอกไม้ รูปเทียน ถ้ามีการผูกขวัญและเวียนเทียน ก็จะมีด้ายผูกข้อมือ แฉวนเวียนเทียน และขันปักแฉวนเวียนเทียน

นอกจากนี้ ยังมีอาหารคาว-หวานและผลไม้ แยกต่างหากอีกสำหรับหนึ่ง อย่างไรก็ตามเครื่องประกอบบายศรีเท่าที่พบเห็นทั่วไป ส่วนใหญ่ประกอบด้วย ชั้นปักแวนเวียนเทียน เรียกว่า ชั้นเหม ไข่ใส่ข้าวสาร สำหรับปักแวน เทียนชัย น้ำมันหอม พานใส่ใบพลู ตลับแป้งเจิม ด้ายผูกข้อมือ มะพร้าวอ่อนปอกเปลือกเจาะปาก อาหารและขนม รูปเทียนบูชา สิ่งอื่นๆ ตามแต่จะจัดหามา เครื่องประกอบบายศรีดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องมีทุกสิ่งครบบริบูรณ์ ขึ้นอยู่กับลักษณะของพิธีกรรม และฐานะหรือกำลังทรัพย์ของแต่ละบุคคลด้วย

คำชะโนดในอดีตนั้นก็เหมือนกับพื้นที่อื่นๆ ทั่วไปในภาคอีสาน แต่เมื่อมีปรากฏความเชื่อเรื่องพญานาคขึ้นในพื้นที่ขึ้น จึงส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความหมายของพิธีกรรมและความเชื่อในพื้นที่ ทั้งการเปลี่ยนแปลงจากชั้นหมากเบ็งเพื่อใช้ไหว้องค์ปู่ในอดีต มาสู่พญานาค 9 เศียรที่ใช้ไหว้ในปัจจุบัน บายศรีที่พบปรากฏในพิธีกรรมบวงสรวงในพื้นที่สักการะนาคาคาคติคำชะโนดนั้น มีทั้งบายศรีที่พบได้ทั่วไปและบายศรีลักษณะพิเศษที่มีการประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ เพื่อการประจุกความหมายใหม่ให้กับพิธีกรรมการบวงสรวงนั้นๆ ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาถึงพานบายศรีที่ปรากฏในพิธีกรรมและความเชื่อดังกล่าวจากกลุ่มต่างๆ สามารถแยกได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้รู้ ได้แก่ ผู้ศรัทธาในพิธีกรรมและความเชื่อ ผู้ประกอบพิธีกรรม พ่อจ๋า รวมไปถึงผู้ศรัทธาในระดับปัจเจกบุคคลด้วย

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้ผลิต ประกอบด้วย ช่างทำพานบายศรี

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

- 3.1 กลุ่มผู้จำหน่ายพานบายศรีในพื้นที่นาคาคาคติคำชะโนดและพื้นที่ใกล้เคียง
- 3.2 กลุ่มผู้ซื้อพานบายศรีในพื้นที่นาคาคาคติคำชะโนด ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธา
- 3.3 กลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการ

จากการศึกษา พบว่า แต่ละกลุ่มนั้นได้ให้ความหมายต่อพานบายศรีในพิธีกรรมและความเชื่อในมุมมองที่แตกต่างกันออกไป จากความสัมพันธ์ทั้งด้านความกลมกลืนสอดคล้อง และความขัดแย้งในการให้ความหมายของแต่ละกลุ่ม ส่งผลต่อการแสดงพฤติกรรมในการประกอบพิธีกรรมรวมทั้งสะท้อนภาพความคิดและการกระทำระหว่างกันโดยสามารถอธิบายได้ ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มผู้ศรัทธา

กลุ่มผู้ศรัทธา ในที่นี้ผู้วิจัยหมายถึง กลุ่มผู้ประกอบพิธีกรรม พ่อจ๋า และรวมไปถึงกลุ่มผู้ศรัทธาทั่วไป ถึงแม้ว่าพานบายศรีจะถูกประดิษฐ์สร้างและให้ความหมายใหม่จากวัสดุอื่นๆ ที่ไม่ใช่ใบตองและดอกไม้จริง ซึ่งเป็นค่านิยมของคนในปัจจุบัน “ปกติแล้วการทำบายศรีนี้ จะต้องทำจากใบตองตานีเท่านั้นนะ อาศัยความประณีต อดทนผสมกับศาสตร์และศิลป์ในตัว คนทำบายศรีต้อง

ไม่กล่าวคำหยาบเลย ยิ่งถ้าเป็นบายศรีที่ใช้ในพิธีกรรมทางพราหมณ์ ผู้ทำบายศรีจะต้องถือศีล 8 จึงจะทำให้บายศรีนั้นๆ คักดีลืลื” (ชวการ คำวันสา. 2561 : สัมภาษณ์) การทำบายศรีในอดีตนั้น ผู้ทำต้องมีความปราณีต ต้องรักษาศีล มีสมาธิ ทำอย่างใจเย็น เบามือ นั่นคือการฝึกสมาธิ ต้องมีสติ และตลอดเวลาจึงจะสำเร็จ จะเห็นได้ว่า บายศรี แท้จริงคือ อุบายสั่งสอนลูกหลาน ปลุกฝัง ธรรมะ ทั้งการครองสติ สมาธิ ความอ่อนน้อม ความรับผิดชอบ จุดประสงค์หลักของการทำพานบายศรีเพื่อบูชานั้นก็เพื่ออำนวยความสะดวก ให้ประสบแต่ความสุข ความเจริญรุ่งเรือง มีความสุข และ กำลังใจที่ดี

ภาพประกอบที่ 61 พ่อจ๋านักท่องเที่ยวยุโรปประกอบพิธีบูชาพญานาค
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ส่วนในกลุ่มผู้ศรัทธาทั่วไป ที่มาไหว้บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น จากการสัมภาษณ์ แต่ละบุคคลต่างมีความศรัทธาในระดับที่แตกต่างกันออกไป โดยส่วนใหญ่มีความเชื่อว่ามี ความศักดิ์สิทธิ์ มีอิทธิฤทธิ์ดลบันดาลให้ในสิ่งที่ตนเองมุ่งหวัง สามารถช่วยไม่ให้เกิดสิ่งชั่วร้ายไม่ให้เกิด แก่ตนเองและครอบครัวได้ เป็นที่พึ่งทางใจท่ามกลางภาวะความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมภายในประเทศ ดังนั้นความเชื่อในพญานาคศรีสุทโธนี้ จึงทำหน้าที่เป็นเสมือนที่พึ่งทางจิตใจ เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการดำเนินชีวิต เป็นความหวังในการดำเนินชีวิตของตนต่อไป “เชื่อนะคะ ศรัทธามาก นี่มารอบที่ 2 แล้ว มาจากกรุงเทพฯ คือเริ่มแรกเลยคือฝันเห็น แล้วก็เลยต้องมา มาขอพร ให้ตนเองและครอบครัว พอมาแล้วชีวิตดีขึ้น ก็เลยต้องมาอีก... พานบายศรีนี้สั่งร้านที่กรุงเทพฯทำ

เป็นพญานาค 9 เศียร” (พิชชา(นามสามมติ).2561 : สัมภาษณ์) ดังนั้น จะเห็นได้ว่ากลุ่มของผู้ที่ศรัทธายังคงให้ความเชื่อว่าจะมีความศักดิ์สิทธิ์ ไม่ได้เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา

ภาพประกอบที่ 62 ภาพผู้ศรัทธานำบายศรีรูปนาคมาไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

กลุ่มที่ 2 กลุ่มผู้ผลิต

จากการศึกษากลุ่มผู้ผลิต ประกอบด้วย กลุ่มใหญ่คือกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง กลุ่มย่อยคือกลุ่มชาวบ้านในหมู่บ้านโดยรอบ และกลุ่มจัดจำหน่ายออนไลน์ โดยการสัมภาษณ์พบว่า บางคนยังมีความเชื่อในพิธีกรรมที่เกิดขึ้นจากการบวงสรวงไหว้ด้วยพานบายศรีในเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ ด้านการคุ้มครองปกป้องจากสิ่งชั่วร้าย เมื่อกาลเวลาแปรเปลี่ยนจึงทำให้ต้องปรับเปลี่ยนวิธีการและวัสดุในการสร้างพานบายศรี ทั้งนี้การผลิตส่วนใหญ่ไม่ได้เป็นไปเพียงเพราะความศรัทธา หากแต่เพื่อผลทางเศรษฐกิจและฐานะทางสังคมด้วย “แต่ก็กะเฮ็ดไ้เฮ็ดนานีหละ แต่กะเชื่ออยู่ได้เรื่องพ่อปู่ศรีสุทโธกะตาย เห็นเว้าสู่ฟังมาแต่น้อยพุ่นหละ แต่ก่อนกะมีการเฮ็ดพานบายศรีปากชาม ชันหมากเบ็งมาไหว้ขอพร ขอโชค ขอลาภให้ลมหวังตามที่ขอ แต่ก่อนกะเงียบๆ ดอก แต่เริ่มมาคนหลายตอนหนึ่งนาคีนี้หละ คนกะเลยสนใจเรื่องพญานาค บางคนที่มาขอพรก็ได้พรจากเพื่อนกลับไป เฮ็ดให้ผู้คนเริ่มที่จะศรัทธา เริ่มเข้ามากราบไหว้ปู่หลายขึ้นที” (แดง ทุมพิลา. 2560 : สัมภาษณ์) จากกระแสความเชื่อเรื่องของพญานาคจากละครนาคีสู่อาชีพให้กับคนในชุมชนโดยรอบ

คำชะโนด จากทำไร่ทำนา หรือบางครอบครัวไปประกอบอาชีพที่เมืองใหญ่ ได้หันมาทำพานบายศรีพญานาคเพื่อขายให้กับผู้ที่มากราบไหว้บูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธที่วัดศิริสุทโธ คำชะโนด

ภาพประกอบที่ 63 ภาพผู้สร้างบายศรีกำลังประกอบบายศรีรูปนาค 9 เศียรขนาดใหญ่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บริเวณถนนโดยรอบก่อนจะถึงวัดศิริสุทโธคำชะโนด อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี จะเต็มไปด้วยแผงขายพานบายศรีพญานาคที่มีทั้งขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ ที่ผู้คนต่างแวะซื้อก่อนเข้าไปที่วัดป่าคำชะโนดเพื่อนำไปกราบไหว้บูชา ขอขมาและบวงสรวง ตามความเชื่อความศรัทธาของแต่ละคน การทำพานบายศรีพญานาคนั้น จะมีขนาดต่างๆ กัน ทั้งขนาดเล็ก กลาง และใหญ่ ซึ่งการทำบายศรีขนาดต่างๆ นั้นต้องใช้ระยะเวลาที่แตกต่างกันออกไป อาทิ พานบายศรีขนาดเล็กจะใช้เวลาทำประมาณ 20-30 นาที ส่วนขนาดกลางจะใช้เวลาประมาณเกือบ 40 นาที ถึง 1 ชั่วโมงและขนาดใหญ่จะใช้เวลาในการทำงานมากกว่าขนาดเล็กและขนาดกลางแล้วแต่จำนวนเศียรของพญานาค และความละเอียดของชิ้นงาน ที่มีตั้งแต่ 1 เศียรถึง 9 เศียรและขนาดความใหญ่ของตัวพาน หากพานมี 9 เศียรก็ใช้เวลาในการทำประมาณครึ่งวัน แต่ถ้าคนที่ทำขายมีความชำนาญแล้วจะใช้เวลาประมาณ 3-4 ชั่วโมง 1 วันจะทำออกมาได้ประมาณ 3-5 พาน บางพานจะใช้ใบตองตานี บางพานก็ใช้ผ้าในการทำบายศรี โดยการทำพานบายศรีพญานาคขายในขนาดต่างๆ นั้นทำให้คนในชุมชนบ้านโนนเมือง บ้านวังทอง และพื้นที่ใกล้เคียง ในเขต อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี มีรายได้เพิ่มมากขึ้นจากการขายพานบายศรีและรับทำพานบายศรีสำหรับพิธีบวงสรวง นอกจากนี้การค้าขายพานบายศรี

พญานาคส่วนใหญ่ล้วนมาจากการขายความเชื่อความศรัทธาต่อพญานาคที่ผู้คนนิยมมาราบไหวบูชาที่วัดป่าคำชะโนดนั่นเอง

ภาพประกอบที่ 64 ภาพของวัยรุ่นที่ผันตัวมาทำบายศรีเพื่อเป็นการประกอบอาชีพ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าการให้ความหมายของกลุ่มดังกล่าวนี้ ได้ให้ความหมายในความศักดิ์สิทธิ์น้อยลง แต่หันไปให้น้ำหนักความหมายทางธุรกิจการขายเพื่อเป็นสินค้าแห่งความศรัทธามากขึ้น กลายเป็นอัตลักษณ์อย่างหนึ่งของการท่องเที่ยวคำชะโนด นักเรียนและเยาวชนในท้องถิ่นให้ความสนใจมาเรียนการทำบายศรีมากขึ้น ไม่ใช่เพราะความศรัทธา แต่มาเรียนเพื่อนำเอาไปประกอบอาชีพ เพราะมีแรงจูงใจในเรื่องของรายได้และเศรษฐกิจ แสดงให้เห็นว่า กลุ่มผู้ผลิตได้ให้ความหมายที่เปลี่ยนไปตามกระแสความต้องการของสังคม

กลุ่มที่ 3 กลุ่มผู้ที่เกี่ยวข้อง

3.1 กลุ่มผู้จำหน่ายพานบายศรีในพื้นที่นาคาคติคำชะโนดและพื้นที่ใกล้เคียง กลุ่มผู้จำหน่ายพานบายศรีในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด คือกลุ่ม วิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง โดยการผลิตส่วนใหญ่ คือคนในชุมชนหมู่บ้านโนนเมือง ชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันเพื่อผลิตพานบายศรีตามขนาดและสัดส่วนตามที่กลุ่มชุมชนได้ตกลงกัน โดยจะมีร้านค้าตั้งอยู่ด้านหน้าก่อนถึงทางเข้าไปยังดงคำชะโนด มีการตั้งคณะกรรมการดูแลชัดเจน ชาวบ้านมีหน้าที่ผลิตตามคำสั่ง ตามจำนวนที่คณะ

บริหารงานได้จัดสรรให้ และส่วนแบ่งการจำหน่ายก็จะชัดเจนตามจำนวนที่ผู้ผลิตสามารถทำได้ คนกลุ่มนี้บางคนไม่ได้มีความศรัทธามากนักหากแต่เห็นว่ารายได้ดีจึงยึดเป็นอาชีพ โดยให้เหตุผลทางเศรษฐกิจและสังคมเท่านั้น บางคนก็ว่าเชื่อเพราะบารมีปู่ศรีสุทโธจึงทำให้มีรายได้ขึ้นมา

ภาพประกอบที่ 65 ภาพบรรยากาศหน้าศูนย์บูชาเครื่องสักการะ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 66 ภาพการจำหน่ายพานบายศรีบริเวณด้านหน้าทางเข้าดงคำชะโนด
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

กลุ่มผู้จำหน่ายอื่นๆ โดยรอบคำชะโนด ส่วนใหญ่จะเกิดขึ้นได้ไม่นาน เนื่องจากก่อนหน้านี้ยังไม่มีกระแสที่พอจะดึงดูดนักท่องเที่ยวเข้ามายังบริเวณพื้นที่คำชะโนดมากนัก ร้านจำหน่ายพานบายศรีที่ปรากฏอยู่ส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะสร้างขึ้นชั่วคราว เป็นเพียงเล็กๆ ราคาจะถูกกว่าในพื้นที่ดงคำชะโนด เนื่องจากผู้ประกอบการเป็นเจ้าของและจัดจำหน่ายเอง “แต่ก่อนแม่กะบ่อค่อยได้เข้าไปดอก ปี่ละเทื่อ ยามเพิ่นบวงสรวงปู้นนลละ แนวนบ้านเฮาบ่อได้อยู่นนเน้าะ แม่เฮ็ดที่แรกนปี 59 มีคนไทโคราชมาเช่าบ้าน มาเฮ็ดพานบายศรีบวงสรวง แม่กะเลยไปขอหัดนำเพิ่น พอคนมาเที่ยวหลาย กระแสมันมา แม่กะเลยเอาหน้าบ้านนี้ลละเฮ็ดเป็นร้านเลย” (นิวรรณ ดุงแก้ว. 2560 : สัมภาษณ์) จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านโดยรอบที่จำหน่ายพานบายศรี พบว่าส่วนใหญ่จะใช้บริเวณหน้าบ้านของตนในการตั้งเป็นร้านค้า ก่อนที่จะมีกระแสความเชื่อเรื่องนาคหลังไหลเข้ามายังพื้นที่ชาวบ้านก็มีอาชีพทำไร่ทำนากันปกติ ภายใต้บริบทสังคมและเศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับการท่องเที่ยว

ภาพประกอบที่ 67 ภาพร้านค้าพานบายศรีบริเวณนอกวัดคำชะโนด

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

3.2 กลุ่มผู้ซื้อพานบายศรีในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด ประกอบด้วยนักท่องเที่ยวและผู้ศรัทธา จากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ซื้อพานบายศรี พบว่าบางคนเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ บางคนหลังจากไหว้บูชาแล้วก็มักกลับไปไหว้ที่บ้านด้วย เพื่ออันนิสงค์ตามความเชื่อของตน “หนูซื้อมาจากข้างนอกคะพี่ เพราะถูกกว่าด้านใน มาหลายครั้งแล้วคะ เชื่อนะว่ามีจริง เพราะขนลุกทุกครั้งที่มาเลย” (พิชชากร(นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์) บางคนไม่ได้มาเพราะความเชื่อความศรัทธา แต่มาเพราะขาดที่พึ่งทางใจเท่านั้น “ผมไม่ค่อยเชื่อเรื่องพวกนี้เท่าไรครับ แต่แฟนชวนมาก็เลยมากับเค้า ก็ขอให้ถูกหวยครับ เผื่ออะไรจะดีขึ้น พานนี้ผมซื้อจากด้านหน้าี่เองครับ” (สุรเชษฐ์(นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้นักท่องเที่ยวที่มายังคำชะโนดส่วนใหญ่จะซื้อพานบายศรีตามสภาพทางเศรษฐกิจของตนและครอบครัวเป็นหลัก เพราะราคาก็จะเพิ่มมากขึ้นตามขนาดและรายละเอียดความสวยงามด้วย

ภาพประกอบที่ 68 ภาพนักท่องเที่ยวที่มาไหว้บูชาที่คำชะโนด

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

3.3 กลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการ จากการศึกษาจากกลุ่มนักศึกษาและนักวิชาการที่เกี่ยวข้องกับพยานบายศรีในพื้นที่คำชะโนดนั้น พบว่า ความเชื่อในความศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับพยานบายศรีในพื้นที่คำชะโนดนั้นยังคงปรากฏอยู่ แต่ที่ตามมาคือธุรกิจที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อ ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับบริบทของคนในชุมชนและสังคมประกอบด้วย ที่คำชะโนดก็เช่นกัน ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ก็จะปรับรูปแบบไปตามกาลเวลา ตามสภาพสังคมเศรษฐกิจด้วย (นิราศ ศรีขวารส. 2561 : สัมภาษณ์)

ความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่นาาคาคติคำชะโนด กับกระบวนการผลิตเสริมสร้างคุณค่าความเป็นอัตลักษณ์เพื่อเพิ่มมูลค่าพยานบายศรี จนทำให้พื้นที่โดยรอบคำชะโนดเกิดปรากฏการณ์นิยมขึ้นนั้น ก็เพราะมนุษย์เป็นผู้สร้างบริบทหรือสภาวะการณ์ขึ้น โดยที่ตนเป็นส่วนหนึ่งของสภาวะการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงระบบของระเบียบสังคม การเปลี่ยนแปลงที่เป็นกระแสนิยมดังกล่าว ได้ส่งผลให้พยานบายศรีที่ปรากฏในพื้นที่นาาคาคติคำชะโนดที่เป็นเหมือนสัญลักษณ์หนึ่งในการบวงสรวงบูชา ต้องปรับเปลี่ยนรูปลักษณะไปให้เข้ากับบริบทของความเปลี่ยนแปลงในสังคม ให้ดำเนินต่อไปอย่างเป็นระบบระเบียบ เป็นสัญลักษณ์หนึ่งในการบวงสรวงบูชาพยานบายศรี จนกลายเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่ถูกยกขึ้นมาให้เป็นสัญลักษณ์ในการบูชาพยานบายศรีภายใต้กระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค

1. ลักษณะสำคัญของบายศรีสำหรับบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ

การบวงสรวงไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นมีอยู่ 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ไหว้ บวงสรวงเพื่อร้องขออ้อนวอนบนบาน และไหว้เพื่อแก้บน ซึ่งทั้ง 2 ลักษณะนี้เป็นการกระทำของแต่ละกลุ่มคน ซึ่งก็จะมีเครื่องบวงสรวงแตกต่างกันไปตามกำลังทรัพย์ของแต่ละบุคคล ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมานานหลายปี เกิดจากความเชื่อและความศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญานาคที่ขึ้นมาอยู่บนโลกมนุษย์ ณ บริเวณคำชะโนด บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี พิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นพิธีกรรมที่จัดขึ้นในงานประเพณีบุญเดือน 6 หรือประเพณีบุญบั้งไฟ ของชาวบ้านโนนเมือง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี กำหนดจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำของ เดือน 6 ของทุกปี การบวงสรวงพญานาคศรีสุทโธในอดีตนั้นจัดกันเป็นประเพณีนี้เพ็งมีขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2533 หลังหลวงปู่คำตา มรณภาพแล้วเป็นต้นมา

การจัดแทนบูชาและเครื่องบูชา นั้น ในอดีตจะจัดบวงสรวงบริเวณด้านในดงคำชะโนด บริเวณด้านหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ แต่ในปัจจุบันไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปจัดเครื่องบวงสรวงบริเวณด้านในแล้ว เนื่องจากมีประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมพิธีจำนวนมาก จึงมีการจัดพื้นที่บวงสรวงด้านนอก บริเวณวัดศรีสุทโธขึ้นแทน

การบวงสรวงสังเวยเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่มนุษย์ใช้ในการรำบวงสรวง เช่น ไหว้ และสังเวยสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งที่ตนเคารพนับถือ เพื่อช่วยดลบันดาลให้ประสบกับโชคลาภ ความผาสุก และความสำเร็จในกิจการทั้งปวง ในการบวงสรวงสังเวย จะต้องมีเครื่องสังเวยบูชาเป็นโภชนาหารต่างๆ โดยต้องมีบายศรีเป็นองค์ประกอบหลัก การบวงสรวงจึงเป็นการบอกกล่าวเทวดา อัญเชิญมาร่วมในพิธีและเสวยอาหารในบายศรีและเครื่องสังเวย การบวงสรวงสังเวย จะมีทั้งพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับ พระมหากษัตริย์ และพิธีที่ราษฎรจัดทำขึ้น ในการบวงสรวงของราษฎรมักใช้บายศรีปากชาม เครื่องบวงสรวงสังเวย ได้แก่ โภชนาหารที่มีพวกเนื้อสัตว์ ที่เรียกว่า เครื่องมัจฉมังสาหาร เช่น หัวหมู เป็ด ไก่ กุ้ง ปู ปลา ซึ่งส่วนใหญ่ต้มสุกแล้ว และพวกที่ไม่ปรุงด้วยเนื้อสัตว์ เรียกว่า เครื่องกระยาบวช เช่น มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำไท ขนมต้มแดง ขนมต้มขาว เผือกต้ม มันต้ม แกงบวด ถั่ว งา และนมเนย ถ้าเป็นบายศรีในศาลพระภูมิต้องมีไข่ต้มสุกอีก 3 ฟอง การทำพิธีบวงสรวงสังเวยของราษฎร เช่น การบวงสรวงสังเวยตั้งหรือถอนศาลพระภูมิเจ้าที่ ใช้พราหมณ์หรือผู้รู้เป็นผู้ประกอบพิธีแล้วแต่จะทำในโอกาสใด ส่วนบายศรีที่ปรากฏในพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น จากการศึกษา พบว่าขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์ของผู้ประกอบพิธีกรรม ว่าต้องการแบบใดและมากน้อยเท่าใด บายศรีที่พบในพิธีกรรม ประกอบไปด้วย บายศรีขอพร บายศรีเปิดโชค บายศรีเศียรเล็ก บายศรีเศียรใหญ่

บายศรีขอพร ลักษณะเป็นบายศรีเล็กๆ มีลักษณะคล้ายเศียรของพญานาคเล็กๆ 2 เศียร บูชาในระดับบุคคล ใช้สำหรับบูชาคารวะสถานที่อันศักดิ์สิทธิ์ เป็นการไหว้ในเบื้องต้น มีราคาถูก ใหว่เพื่อเป็นศิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว “บายศรีขอพรจะค่อนข้างขายดีที่สุด เพราะราคาถูกกว่า เพื่อน ก็จะใช้สำหรับขอมมาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์และขอพรพญานาค ขอพรต่อองค์พญานาคราชศรีสุทโธ องค์พญานาคีศรีปทุมมา และพญานาคทั้งหลายที่อาศัยอยู่ที่ดงคำชะโนดของเรา” (สมหวัง โมลา. 2561 : สัมภาษณ์) บายศรีขอพรจะมีขนาดเล็กกว่าบายศรีชนิดอื่นที่พบในดงคำชะโนด มีลักษณะที่ แตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้ประดิษฐ์สร้าง ว่าอยากให้มีรูปร่างลักษณะอย่างไร สีของริบบิ้น ที่แตกต่างกัน ตามสีของวันเกิดของผู้บูชา ยกระดับขึ้นตามชั้นที่บูชา

ภาพประกอบที่ 69 บายศรีขอพร
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีเปิดโชค-บายศรีรับทรัพย์ พานบายศรีเปิดโชค พานบายศรีรับทรัพย์ บายศรี เปิดทรัพย์หรือพานบายศรีรับทรัพย์เปิดโชค แล้วแต่ผู้ประดิษฐ์หรือผู้จำหน่ายจะตั้งชื่อ ทั้งนี้ลักษณะ สำคัญของพานบายศรีชนิดนี้จะคล้ายกับบายศรีปากชามอยู่บ้าง คือมีลักษณะเป็นพานพุ่มขนาดเล็ก

เพียงแต่บายศรีปากชามนั้นข้างในกรวยใส่ข้าวสุก บนยอดกรวยมีไม้แหลมเสียบไข่มุกปอกเปลือกที่เรียกว่า ไข่วัวอยู่ แต่พานบายศรีเปิดโชคไม่ปรากฏ “ลักษณะกะเฮ็ดคือกันกับบายศรีปากชามหละลูก แต่บ่อมีไข่วัวมีข้าวใส่ลงไป หลังจากขอพรแล้ว เฮากะเปิดเอาทรัพย์ ถ้ามาไหว้ครั้งแรกใช้พวงมาลัยหรือบายศรีขอพรก่อน ขอพรแล้วกะใช้บายศรีเปิดโชค โชคดีกะสิเข้ามาหาเฮานั่นหนา” (นิเวศน์ ดุงแก้ว. 2560 : สัมภาษณ์) บายศรีเปิดโชคใช้สำหรับการไหว้เคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไหว้องค์เจ้าปู่ศรีสุทโธเพื่อเป็นการเสริมดวงบารมี มีคุณในเรื่องโชคลาภธุรกิจค้าขาย ค้าขายร่ำรวย เป็นต้น

ภาพประกอบที่ 70 บายศรีเปิดโชค

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีเศียรตันเล็ก พานบายศรีเศียรตันเล็ก หรือพญานาค 1 เศียรเล็ก เป็นพานที่มีลักษณะปรากฏเป็นพญานาค 1 เศียร วางอยู่บนพาน มีทั้งทำจากผ้าและใบตอง นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ หน้าที่การงาน แก้วบน และบูชาในระดับบุคคลและครอบครัว เนื่องจากมีราคาถูก

ภาพประกอบที่ 71 บายศรีเศียรตันเล็ก
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีเศียรตันใหญ่ พานบายศรีเศียรตันใหญ่ หรือพญานาค 1 เศียรใหญ่ เป็นพานที่มีลักษณะปรากฏเป็นพญานาค 1 เศียร เหมือนกับบายศรีเศียรตันเล็ก แต่มีขนาดใหญ่กว่า มีทั้งลักษณะวางอยู่บนพาน และทำฐานจากโคม ทำจากผ้าและใบตอง เช่นกัน นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ หน้าที่การงาน แก้วบั้น และบูชาในระดับบุคคลและครอบครัว ราคาจะสูงกว่าเศียรตันเล็ก เนื่องจากมีขนาดใหญ่กว่า

ภาพประกอบที่ 72 บายศรีเศียรตันใหญ่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

พานบายศรีพญานาค 3 เศียรเล็ก มีลักษณะคล้ายบายศรีขอพร แต่มีมีลักษณะ
ปรากฏเป็นพญานาคมี 3 เศียรเล็ก วางอยู่บนพาน นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ
หน้าที่การงาน แก่บน บูชาในระดับบุคคลและครอบครัว

ภาพประกอบที่ 73 บายศรี 3 เศียรเล็ก
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

พานบายศรีพญานาค 3 เศียรใหญ่ มีลักษณะคล้ายบายศรีเศียรต้นใหญ่ แต่มีมีลักษณะปรากฏเป็นพญานาคมี 3 เศียร วางอยู่ นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ หน้าที่การงาน แก่บน บูชาในระดับบุคคลและครอบครัว เช่นเดียวกับ 3 เศียรเล็ก

ภาพประกอบที่ 74 บายศรี 3 เศียรใหญ่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีพญานาค 5 เศียรเล็ก พานบายศรีพญานาค 5 เศียรเล็ก เป็นบายศรีที่มีลักษณะปรากฏเป็นพญานาคมี 5 เศียร เศียรกลางเหมือนกับเศียรต้นใหญ่ และเศียรรองมีลักษณะเหมือนกับบายศรีขอพร ฐานทำจากโฟม ส่วนตัว องค์พญานาคมีทั้งทำจากผ้าและใบตอง เช่นกัน นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ หน้าที่การงาน แก่บั้น ยศถาบรรดาศักดิ์ และการศึกษา

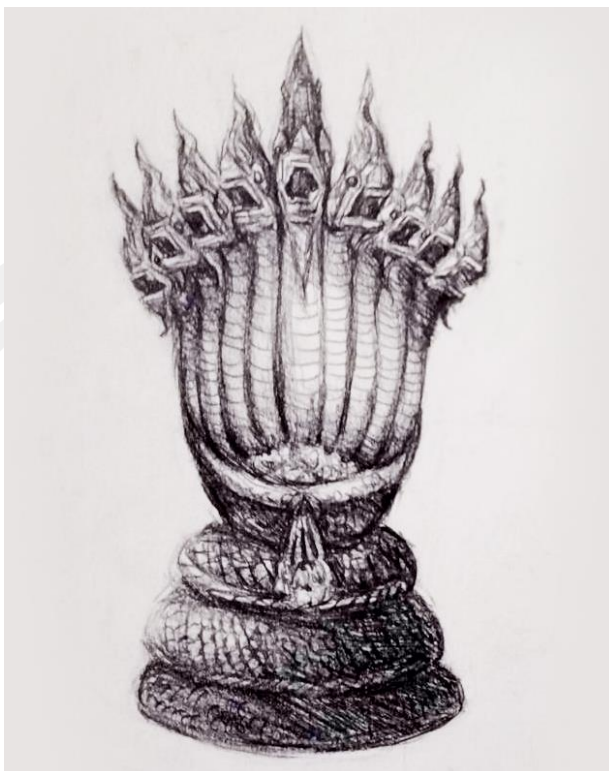

ภาพประกอบที่ 75 บายศรี 5 เศียรเล็ก
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีพญานาค 5 เศียร 7 เศียร และ 9 เศียร นั้นเป็นพานที่มีลักษณะปรากฏเป็นพญานาคมีตั้งแต่ 5 7 และ 9 เศียร ตามลำดับ ฐานทำจากโฟม ส่วนตัวองค์พญานาคมีทั้งทำจากผ้าและใบตอง เช่นกัน นิยมใช้ไหว้บูชาเพื่อขอโชคลาภบารมี สุขภาพ หน้าที่การงาน แก้บน ยศถาบรรดาศักดิ์ บูชาในระดับบุคคลและครอบครัว การศึกษา “มันกะตามฐานะเฮานั้นหละลูก 5 เศียร 7 เศียร 9 เศียร กะคือจั่งบารมี เป็นการเสริมดวงให้ตัวเอง” (นิวรรณ ดุงแก้ว ,2560 : สัมภาษณ์) ขนาดและจำนวนของเศียรนั้นก็ขึ้นอยู่กับฐานะทางการเงินของแต่ละบุคคล เพราะยิ่งจำนวนเศียรที่มากขึ้น ขนาดใหญ่ขึ้น ราคา ก็จะสูงขึ้นตามไปด้วย

ภาพประกอบที่ 76 บายศรี 5 เศียร
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 77 บายศรี 9 เศียร
(ที่มา : สรุเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 78 บรรยายกาศผู้คนนำบายศรีรูปนาคมาบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธคำชะโนด
(ที่มา : สรุเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมคำชะโนด ล้วนแต่มีการตั้งชื่อให้เป็นมงคล โดยเน้นไปที่ความมั่งคั่งเป็นลำดับต้นๆ เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ซื้อ บายศรีที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมบูชาพญานาคที่คำชะโนดนั้น ถูกผสมผสานความเชื่อทั้งจากภายในและภายนอก กล่าวคือ การบูชาของแต่ละบุคคลนั้นจะขึ้นอยู่กับภูมิหลังของแต่ละบุคคลประกอบด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกำลังทรัพย์ ฐานะทางสังคม ความเชื่อ บางคนเตรียมของมาไหว้บูชาด้วยตนเอง กล่าวคือเป็นการเตรียมพานบายศรี เตรียมเครื่องบูชาของตนเองมาตามความเชื่อของตน ไม่ว่าจะเป็นบายศรีแบบปวงนาคบาทศรี บายศรีแบบนาคเกี้ยว ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับการนิยามความหมายของแต่ละบุคคลด้วย นำมาทำพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อในพื้นที่นาคาคติคำชะโนดตามแต่โอกาส บายศรีที่แต่ละบุคคลหรือครอบครัวนำมาขึ้น เป็นสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายสะท้อนพลังอำนาจแห่งความศรัทธา ทำให้เกิดรูปแบบของบายศรีที่หลากหลาย โดยช่างได้นำไปประยุกต์ให้เกิดความสัมพันธ์กับพื้นที่ จนได้รูปแบบของบายศรีอันเป็นที่ต้องการของนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดแนวคิดและแรงดลใจในการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ และผลิตซ้ำ ทั้งรูปแบบและความคิด เพื่อเป็นการตอบสนองการเข้ามาของนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามาเยี่ยมชมพื้นที่นาคาคติคำชะโนด ผู้สร้างพานบายศรีก็ต้องพัฒนารูปแบบของบายศรีให้ตอบสนองต่อจิตใจ ความต้องการของนักท่องเที่ยว การประดิษฐ์สร้างพานบายศรีในปัจจุบันมีส่วนประกอบของวัสดุสำเร็จรูปต่างๆ มากมายที่เกิดจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความรวดเร็วทางด้านข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศต่างๆ ที่ส่งผ่านสื่อที่ทันสมัย ทำให้ผู้ประดิษฐ์สร้างพานบายศรีนำไปประยุกต์ให้เกิดการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบดั้งเดิมให้เกิดเป็นรูปแบบใหม่ ส่งผลให้ช่างหรือกลุ่มผู้ผลิตได้เกิดแนวคิดและแรงบันดาลใจในการนำไปสร้างสรรค์ผลิตพานบายศรีรูปแบบใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว

เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด ศิลปะนาคาคติที่ปรากฏในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาคนั้น นอกจากจะมีความสำคัญอย่างมากต่อเศรษฐกิจการท่องเที่ยวแล้ว ยังถือว่าเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางพื้นที่ ที่นักท่องเที่ยวสามารถพบเห็นได้เมื่อเดินทางเข้ามาที่คำชะโนด ปัจจุบันนอกจากนี้ยังพบว่ามีการนำพานบายศรีรูปนาคมาใช้เพื่อเป็นการประดับตกแต่งประดับประดาตามมุม ผนังห้องพัก ตามโรงแรมหรือรีสอร์ทด้วย ในกลุ่มของนักท่องเที่ยวที่ส่วนใหญ่เมื่อบูชาไหว้เสร็จแล้วบางคนก็นำบายศรีกลับไปไว้ที่บ้านก็ได้ เป็นของที่ระลึก ของฝาก หรือนำกลับไปบูชาต่อที่บ้าน หากไม่ประสงค์นำกลับก็จะตั้งบูชาต่อที่ศาลาและเจ้าหน้าที่ก็จะทำการรื้อแยกส่วนเพื่อเก็บกวาดดูแลพื้นที่ต่อไป

2. ลักษณะสำคัญของบายศรีสำหรับพิธีแก้บน

การบนบาน เป็นพิธีตามคติความเชื่อดั้งเดิม พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2544 (ออนไลน์) ได้ให้ความหมายของคำว่า “บนบาน” หมายถึง ขอร้องสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยโดยให้คำมั่นว่าจะให้สิ่งของตอบแทนหรือทำตามที่ได้สัญญาไว้เมื่อเป็นผลสำเร็จ, บน ก็ว่า หรือทำตามที่ได้สัญญาไว้

เมื่อเป็นผลสำเร็จ สำนักนไทยใช้คำว่า “บนบานศาลกล่าว” หมายถึง ขอร้องให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วยเหลือ ส่วนการบนบานเป็นการเป็นลักษณะการทำพิธีกรรมต่อเทพ เทวดา โดยการบอกกล่าว ต่อเทวดา และขอให้เทวดาเห็นชอบ สามารถสรุปได้ว่า การบนบาน เป็นพิธีการร้องขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อให้ตนสม ความปรารถนา โดยมีข้อตกลงสัญญามาเป็นสิ่งแลกเปลี่ยน ประกอบด้วยขั้นตอนการบนบานและการ แก้มบน

บายศรีและเครื่องบูชาที่ปรากฏในพิธีกรรมแก้มบนนั้นก็จะขึ้นอยู่กับผลที่ได้รับมา เช่น กิจการ ประสบความสำเร็จ ถูกถอดเตอริ์ หรือสอบข้าราชการได้ เครื่องบวงสรวงก็จะมากน้อยตามแต่ฐานะ ของบุคคล “พอดีที่บนไว้ว่าถ้าขายที่ดินได้ในราคาตามที่ตั้งไว้นี้ พี่จะมาบวงสรวงปู่ แล้วที่นี้พอเราได้ ตามที่ต้องการ ก็เลยต้องมาแก้มบน พี่เชื่อนะและศรัทธาท่านมากๆ” (รัตนวรรณ (นามสมมติ) . 2561 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 79 การตั้งโต๊ะบวงสรวงสำหรับแก้มบน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การบวงสรวงไหว้เพื่อแก้มบนหรือบนบานศาลกล่าวนั้น ส่วนใหญ่จะตั้งโต๊ะบูชากันที่บริเวณ ด้านหน้าทางเข้าดงคำชะโนด มีเจ้าเป็นผู้นำในการทำพิธี การบวงสรวงจะขึ้นอยู่กับฐานะทางสังคมและ

เศรษฐกิจของผู้ที่จะกระทำพิธีกรรม “แล้วแต่เจ้าภาพเลย ที่ทำให้ได้ตามงบ ลักษณะของบายศรีก็แล้วแต่คนที่จะให้เลย ถ้าตามหลักการจริงๆ ก็จะมีบายศรีเทพนี้ขาดไม่ได้ บายศรีพรหม บายศรีปากชาม ส่วนบายศรีเศียรนาคนี้ก็แล้วแต่คนที่จะให้ส่งมาเลย จะเอาแบบไหน 1 เศียร 3 เศียร 5 เศียร 7 เศียร 9 เศียร หรือถ้าอยากได้พิเศษหน่อยก็ นาคเกี้ยวพีกี่ทำให้ได้นะ” (ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย .2561 : สัมภาษณ์) จากการสัมภาษณ์ช่างทำบายศรีในพื้นที่ ปรากฏให้เห็นว่า ในการบวงสรวงแก้บนนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการสั่งเตรียมไว้ แล้วมาจัดบริเวณด้านหน้าตงคำชะโนด “บางคนก็ต้องการของไหว้อย่างอื่นด้วย ผลไม้มงคล 9 อย่าง นางรำก็มีนะ ราคา ก็จะเพิ่มขึ้นตามความต้องการของลูกค้า”

แน่นอนว่า การบนบานคงเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้วสำหรับคนไทย ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการงาน ความรัก การเรียน สุขภาพ สิ่งไหนที่ไม่ประสบความสำเร็จ หรือกลัวว่าจะไม่ประสบความสำเร็จ ก็จะมาขอพรอธิษฐานต่อองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธลบันดาลให้พรนั้นเกิดขึ้นกับเรา เรียกได้ว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธลคำชะโนดเป็นเสมือนที่พึ่งหรือที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของคนที่นี่นับถืออย่างมาก

การขอพรหรือบนบานต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธลนั้น เกิดจากที่คนที่มาต้องการความมั่นคงของอนาคตตนเอง เพราะความรู้สึกไม่มั่นคงในอนาคตส่งผลต่อความรู้สึกไม่ปลอดภัยในชีวิตของตนเอง การบนบานจะช่วยเพิ่มความรู้สึกมั่นคงของตนเอง ให้รู้สึกว่าการนอกจากตัวเราแล้วยังมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยช่วยเหลือค้ำจุนอยู่ด้วย ในทางกลับกันหากตัวเราเองมีความมั่นใจว่าสิ่งที่ต้องการนั้นจะเกิดขึ้นแน่นอน การบนบานจะไม่เกิดขึ้น การปฏิบัติในการบนบานนั้นยังแบ่งออกเป็นหลายระดับ ตั้งแต่การขอพรทั่วไป การขอโดยเสนอล้างเปลี่ยน เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการจากเจ้าปู่ศรีสุทโธ

การบนบานนั้นเป็นเรื่องที่แล้วแต่บุคคล บนบานด้วยของอะไร แบบไหนที่เป็นเรื่องถูกต้อง เพราะต่างวัฒนธรรมต่างยุคสมัยก็จะมี ความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป คนไทยนอกจากจะนับถือพระพุทธรูปและศาสนาอื่นๆ แล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับภูติผีปีศาจโศกกลางยังคงแทรกซึมอยู่ในทุกยุคทุกสมัย ความเชื่อต่างๆ เหล่านี้มีมาตั้งแต่อดีตและส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นลงมาถึงปัจจุบัน ถ้าพ่อแม่บนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อนบ้านก็บอกว่าทำแล้วดี เด็กเห็นเช่นนั้นเด็กก็อยากทำตาม คนไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันจึงมีการบนบานศาลกล่าวพ่วงมากับการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเสมอมา “ตอนแรกก็ไม่เชื่อนะ แต่แม่พาทำ แล้วมันประสบความสำเร็จ จากนั้นก็เลยทำตามมาตลอด” (กิริยากร (นามสมมติ) .2561 : สัมภาษณ์) ผู้คนที่มาบนบานต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธลที่คำชะโนดนั้นก็มักจะมาด้วยเหตุผลที่ต่างกันออกไป

ภาพประกอบที่ 80 โตะเครื่องบวงสรวงสำหรับแก้บนเจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 81 นาคเกี้ยวเพื่อใช้ในการบวงสรวงขอพรเรื่องความรักและครอบครัว
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีที่ปรากฏในพิธีบนบานหรือแก้บนนั้น ปรากฏว่ามีความแตกต่างจากบายศรีที่จำหน่ายอยู่โดยทั่วไปในพื้นที่ค้าชะโนด คือจะมีการสั่งทำพิเศษหรือผู้บวงสรวงนำมาเองเป็นต้น เช่นบายศรีนาคเกี้ยว รูปลักษณะเป็นพญานาคสองตนพันเกลียวรัดเกี่ยวกระหวัดกัน โดยมักจะหมายถึงการเกี่ยวพาราสีกันของพญานาคเพศผู้และเพศเมีย เป็นการสื่อถึงความรักของพญานาคสองตน หรืออาจสื่อถึงการเป็นคู่รักกัน นาคเกี้ยวจึงถูกนำมาใช้เป็นสัญลักษณ์แห่งความรักและความมั่นคง และเนื่องจากพญานาคเป็นตัวแทนแห่งความอุดมสมบูรณ์ พญานาคสองตนเกี่ยวกันจึงหมายถึงความรุ่งเรืองได้อีกด้วย และจากความหมายอันเป็นมงคลนี้เอง นาคเกี้ยวจึงถูกนำมาใช้สื่อสัญลักษณ์ในพิธีกรรมด้วย

ภาพประกอบที่ 82 บายศรีนาคบาทเพื่อใช้ในการบนบานขอพรเรื่องโชคลาภ

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

บายศรีที่สั่งทำพิเศษนั้นจะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของผู้ बन เป็นสำคัญ หากต้องการ बन ในเรื่องของโชคลาภ เงิน ทอง บายศรีรูปวงนาคบาทก็จะปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัด “วงนาคบาท” นั้น มีความเชื่อถือกันว่าเป็นสุดยอดที่มีพุทธคุณเด่นในด้านโชคลาภและป้องกันภัย คือ มีกินไม่หมด ไม่มีอด “ลักษณะเป็นพญานาคกินหาง คือกินยังงี้ก็กินไม่หมด ก็จะมา बन ในเรื่องการทำธุรกิจ ให้ประสบความสำเร็จ” (จำลอง (นามสมมติ, 2562 : สัมภาษณ์) ทั้งนี้จำผู้นำประกอบพิธีได้กล่าวเสริมไว้ว่า “วงนาคบาทนี้ สามารถชนะทุกอย่าง หรือชนะหมด ใช้ทำน้ำมนต์ เสริมดวง ป้องกันภูตผี และคุณไสย เป็นเมตตามหานิยมแคล้วคลาดปลอดภัย คำขायดี มีกินไม่อด มีเสน่ห์ต่อเพศตรงข้าม และเด่นด้านการเลี้ยงโชค” (ขวการ คำวันสา, 2562 : สัมภาษณ์)

ปรากฏการณ์ชุด ชุด ส่อง ลูกคลำ และถามหา ‘เลขเด็ด’ เป็นภาพคุ้นชินที่ปรากฏที่คำชะโนด โดยเฉพาะช่วงก่อนหวยออก อยากรู้อยู่ดีมีสุข ปราศจากโรคภัยและอุปสรรคนานา หาปลา ก็ขอให้ได้ปลา ทำนาก็ขอให้ได้ข้าว ก็ต้อง बन กราบไหว้ขอให้ผีช่วย ต้องทำพิธีเช่นไหว้ผี ขอให้สอบติด สถาบันการศึกษามีชื่อ ขอให้ได้งานดีๆ ขอให้ได้เลื่อนตำแหน่ง ขอให้มิแพน ขอให้ได้แต่งงานมีคู่ครองที่ดี ขอให้มีลูก ฯลฯ ใคร बन อะไรไว้กับผี หากสมประสงค์ก็ต้องมา ‘แก้บน’ ตามสัญญา นั้น วิถีการบูชาปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดนั้นเป็น ‘สังคัมพหุลักษณะ’ มีคนต่างถิ่น ต่างเชื้อชาติ อยู่ผสมปนเปกันไป ผู้คนต่างถ่ายทอดความเชื่อให้แก่กันไปมา ความเชื่อเรื่องการ बन น่าจะเป็นวิถีที่สอดคล้องต้องกัน อย่างเห็นได้ชัด จึงไม่แปลก ที่เราจะพบเครื่องเซ่นไหว้อย่างน้ำแดง ผลไม้ ฐูปเทียน ดอกไม้ ตั้งบูชาอยู่บนแท่นบูชา

ภาพประกอบที่ 83 เด็กๆ ที่ทำการขุดหาหอยตามแบบของผู้ใหญ่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 1 เด็กนำเงินลูบบนตัวพญานาคตามแบบผู้ใหญ่
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 84 ขอพรตอป้อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อหวังผลในการรักษาโรค
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

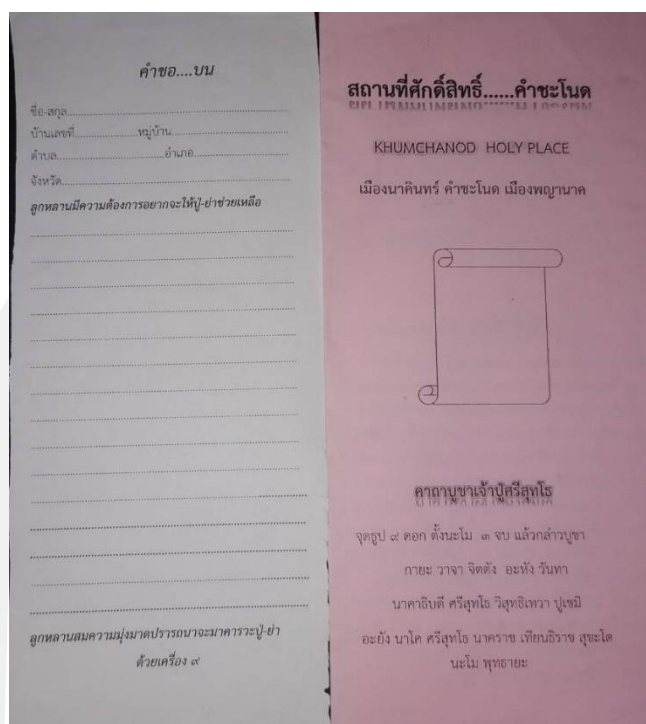
การขนานโดยการกำหนดข้อตกลงพันธะสัญญาที่ต้องการหายจากความเจ็บป่วย เมื่อหายเจ็บป่วยแล้วจะนำสิ่งของหรือสิ่งแลกเปลี่ยนมาทำการแก้บน จากการสอบถาม พบว่าส่วนใหญ่จะมาแก้บนเพราะหายจากการป่วยไข้ รองลงมาคือ สอบได้ ได้เลื่อนตำแหน่งหน้าที่ ถูกหวย และได้บุตร ส่วนสิ่งของที่นำมาแก้บน ส่วนใหญ่คือพวงมาลัย นางรำ ผลไม้ หัวหมู เป็ด ไก่

ภาพประกอบที่ 85 การรำบวงสรวงเพื่อแก้บน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 86 ตั้งโต๊ะบวงสรวงเพื่อแก้บน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 87 ใบบนบานที่เจ้าหน้าที่เตรียมไว้ให้

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

นอกจากจะมีการแก้บนด้วยบายศรีแล้ว ยังจะต้องประกอบด้วยเครื่อง 9 คือทุกอย่างจะต้องลงท้ายด้วยเลข 9 “เครื่อง 9 ก็จะมี ผลไม้มงคล 9 อย่าง ขนมมงคล 9 อย่าง น้ำ 9 ขวด พืชมงคล 9 ชนิด บายศรีนี้ก็ประกอบด้วย บายศรีเทพ บายศรีพรหม และ ตัวบายศรีพญานาค ทั้งนี้ที่ก็จะจัดให้ได้ตามงบที่เรามี จะเอาแค่อะไรอย่างหนึ่งก็ได้” (ปีนอนงค์ รัฐพิมาย, 2561 : สัมภาษณ์) เลข 9 ถือเป็นเลขที่มีความหมายในทางมงคล “เลขเก้า” นอกจากเสียงจะเป็นมงคล เพราะออกเสียงพ้องกับคำว่า “ก้าว” ที่อาจหมายถึง ความก้าวหน้า ก้าวไกล หรือก้าวไปข้างหน้า

ขนมหวานที่จัดว่าเป็นขนมมงคล ด้วยชื่อที่แฝงไว้ด้วยความหมายที่เป็นมงคล ขนมหวานเหล่านี้จึงมักใช้ในการประกอบพิธี และงานมงคลต่างๆ ที่คำชะโนดก็เช่นเดียวกัน เรื่องราวความหมายของขนมมงคล 9 อย่าง ที่เชื่อว่าจะช่วยส่งเสริมให้ชีวิตมีความรุ่งโรจน์ เจริญก้าวหน้า คล้องไปกับความหมายของขนมไทยมงคลแต่ละชนิด ขนมมงคล 9 อย่าง ประกอบด้วย ขนมชั้น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง เม็ดขนุน ถ้วยฟู จ่ามงกุฏ ทองเอก และเสน่ห์จันทร์ ธัญพืช 9 ชนิดได้แก่ ถั่วแดง ถั่วเขียว ถั่วเหลือง ถั่วดำ งาขาว งาดำ ถั่วเหลืองซีก เม็ดเดือย และเม็ดข้าวโพด การถวายธัญพืชหมายถึงความอุดมสมบูรณ์ มีกินมีใช้ ไม่ขัดสน ตัวเลขมงคลจึงเป็นเลขสมมุติขึ้นมาที่ถูกหล่อหลอมโดยวัฒนธรรมและก่อให้เกิดผลในเชิงจิตวิทยา ปราภฏการณ์นี้ก่อให้เกิดเป็นกระแสการบูชาตามกันมา

สรุปท้ายบท

บายศรี เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม ที่มีความเป็นอุดมคติทางสุนทรียภาพที่ประกอบไปด้วย ความงาม ความดี อันเป็นความรู้สึกลงทางสุนทรียะ หากแต่ในขณะเดียวกันก็เป็นเหมือนสะพานเชื่อมมิติ ระหว่างโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ซึ่งในกระบวนการประกอบพิธีกรรมนั้นได้ประจุความหมายให้ บายศรีเป็นเสมือนสะพาน เป็นนัยยะเชิงความหมาย อคิน รพีพัฒน์ (2551, 173) ได้กล่าวถึงพิธีกรรม ไว้ว่า พิธีกรรมเปรียบได้กับศิลปะการละคร เพราะเป็นการกระทำที่เป็นสัญลักษณ์ ดังที่ เกียร์ช กล่าว ในเชิงอุปมาอุปไมยไว้ 2 แบบด้วยกัน แบบแรกเรียกว่า “ทฤษฎีพิธีกรรมของละคร” (Ritual Theory of Drama) และอีกแบบเป็น “การกระทำที่เป็นสัญลักษณ์” (Symbolic Action Theory) สอดคล้อง กับเคนเนท เบิร์ก นักทฤษฎีวรรณกรรม และนักปรัชญาอเมริกัน เรียกว่า การแสดงออกที่ตื่นเต้นเร้าใจเหมือนละคร โดยเกียร์ชกล่าวว่า “ทฤษฎีพิธีกรรมของละคร” ทำให้พฤติกรรมที่วิเคราะห์ให้เป็นเสมือนพิธีกรรมที่กระทำในวัดหรือโบสถ์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศาสนา ดังนั้น เมื่อพิธีกรรมกลายเป็น การแสดง จึงทำให้พิธีกรรมไม่ได้มีบทบาทในโลกแห่งความศักดิ์สิทธิ์ แต่ถูกนำเสนอในบริบทของโลก สามัญ พิธีกรรมจึงเป็นเสมือนเรื่องของมนุษย์กับเรื่องความเชื่อเหนื่อธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เทพเจ้า มนุษย์ในสังคม ใช้พิธีกรรมเป็นสื่อกลางในการสื่อสารกับสิ่งที่เหนื่อธรรมชาติ รวมทั้งเป็นเครื่องต่อรอง ให้มนุษย์สมความปรารถนา พิธีกรรมจึงมีบทบาทเพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ เมื่อมนุษย์ได้ประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในห้วงเวลาที่พิเศษ รวมถึงช่วงเวลาในการประกอบ พิธีกรรมเป็นเวลาพิเศษ ซึ่งถูกกำหนดขึ้นในช่วงกระทำพิธีเป็นการเฉพาะ (ศิริพร ฌ กลาง, 2558 : 376)

จุดเริ่มต้นของความเชื่อของมนุษย์เกิดจากความกลัวในสิ่งที่ตนเองไม่สามารถควบคุมได้ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้มีอำนาจในการให้คุณให้โทษเรา ตั้งแต่ฝนตก แดดออก ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า ในอดีตที่มนุษย์มีความ ซ้ำซ้อนในการอธิบายน้อย มนุษย์ไม่รู้ว่าสิ่งเหล่านี้เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติสามารถอธิบายได้ตาม หลักวิทยาศาสตร์ แต่ตอนนั้นไม่รู้ ไม่ใช่เพราะมนุษย์โง่เขลา หากแต่เพราะความซ้ำซ้อนของวิธีคิดยังไม่ ได้พัฒนา ทำให้มนุษย์เชื่อว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นอำนาจเหนื่อธรรมชาติ มีวิญญาณบางอย่างสถิตอยู่ จึง เป็นที่มาของการนับถือ บูชา อำนาจเหนื่อธรรมชาติ จนกลายเป็นการไหว้บวงสรวงเจ้าพ่อ เจ้าแม่ จน พัฒนามาเป็นลัทธิ ความเชื่อ และศาสนา เพียงแต่ว่าการถ่ายทอดความเชื่อเหล่านี้แต่ละยุคสมัย เปลี่ยนแปลงไป ตามบริบทแวดล้อมของสังคม ซึ่งความเชื่อดังกล่าวไม่ได้หายไป เพียงแต่เปลี่ยน รูปแบบ การบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของความเชื่อที่แตกต่างกัน

เราคงบอกไม่ได้ว่าการขอพรแบบไหน ขอพรจากใคร หรือบนบานด้วยของอะไร แบบไหนที่ เป็นเรื่องถูกต้อง เพราะต่างวัฒนธรรมต่างยุคสมัยก็จะมี ความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป ถ้ามองที่คนไทย คนไทยนอกจากจะนับถือพระพุทธศาสนาและศาสนาอื่นๆแล้ว ความเชื่อเกี่ยวกับภูติผีปีศาจโชค

กลางยังคงแทรกซึมอยู่ในคนไทยทุกยุคทุกสมัย ความเชื่อต่างๆเหล่านี้มีมาตั้งแต่อดีตและส่งผ่านจากรุ่นสู่รุ่นลงมาถึงปัจจุบัน ถ้าพ่อแม่บนบานสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อนบ้านก็บอกว่าทำแล้วดี เด็กเห็นเช่นนั้นเด็กก็อยากทำตาม คนไทยตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบันจึงมีการบนบานศาลกล่าวพวงมากับการขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเสมอมา แต่สังคมยุคใหม่เปลี่ยนไปเป็นสังคมแบบเมืองมากขึ้น ทุกคนใช้ชีวิตแบบแข่งขันและเร่งรีบมากขึ้น เด็กวัยรุ่นปัจจุบันจึงไปตามสถานที่สำคัญทางความเชื่อและศาสนาต่างๆน้อยลง ความเชื่อเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และภูติผีปีศาจก็ลดลงไปตามยุคสมัย การขอพรและการบนบานรูปแบบดั้งเดิมจึงลดลงตามไปด้วย จะคงมีก็เพียงแค่วันสำคัญจริงๆ เช่น วันเกิดหรือวันสอบใหญ่ๆ เท่านั้น ที่เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจยังคงเป็นเรื่องสำคัญอยู่

การสร้างบายศรีเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่ถูกจำลองและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ โดยสร้างจากความทรงจำทางสังคม วัฒนธรรม ผ่านตัวแทนหรือบุคคลที่นับถือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ สร้างมิตินัยยะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และพญานาค ก่อเกิดเรื่องราวที่ลอกเลียนแบบจากของเดิมและปรับเปลี่ยนรูปลักษณะใหม่ในกระบวนการประกอบสร้างทางศิลปกรรม การประจุความหมายใหม่ลงไป ในบายศรี โดยการใส่รหัสหมายทางความเชื่ออุดมคติลงไปในตัวบายศรี ให้บายศรีมีพลาเนภาพ โดยมีผู้นำการประกอบพิธีกรรมคือเจ้า เป็นสื่อกลางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และนาค โดยมีบายศรีเป็นสะพานเชื่อม การมองความหมายของพิธีกรรมบวงสรวงพญานาค โดยให้สัญลักษณ์ของความเชื่อนั้นอยู่ที่ “บายศรี” ซึ่งสัมพันธ์กับการประกอบพิธีกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการภายในของแต่ละบุคคลและอุดมคติทางความคิด รวมถึงการทำความเข้าใจระบบความเชื่อที่จำเป็นต้องสร้างความหมายทางสัญลักษณ์ของวัตถุให้ปรากฏคุณค่าทางจิตใจและการดำเนินชีวิต

บทที่ 4

กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติคำชะโนด

การศึกษาวิจัยในบทนี้มีเป้าหมายเพื่อศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องนาคในพื้นที่คำชะโนด เพื่อตอบวัตถุประสงค์ ข้อ 2 คือ เพื่อศึกษากระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ‘นาคาคติ’ ของ ‘คำชะโนด’ ประกอบไปด้วย สภาพภูมิประเทศ พื้นที่ทางกายภาพ พื้นที่ชุมชน คติความเชื่อของชุมชน พื้นที่ภายนอกที่เชื่อมโยงกับพื้นที่ภายใน พื้นที่นาคาคติอื่นๆ ประชากร วิถีชีวิต ศิลปวัฒนธรรม ประเพณี เรื่องเล่า ตำนาน โดยเนื้อหาในบทนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอสิ่งที่ประกอบสร้างให้คำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ในประเด็นสำคัญดังต่อไปนี้

1. พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด
2. พัฒนาการของพื้นที่ กับความสัมพันธ์เรื่องนาคาคติกับชุมชน
3. กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติคำชะโนด

พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด

การศึกษาในบทนี้มีเป้าหมายในการศึกษาพื้นที่คำชะโนด โดยใช้กรอบแนวคิดพื้นที่มาวิเคราะห์กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ที่เชื่อมโยงกับนาคาคติของคำชะโนด ซึ่งไพโรจน์ ไชยเมืองชื่น (2543 : 36-36) อธิบายลักษณะของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ไว้ว่าโดยทั่วไป “พื้นที่” (Space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นที่ตั้งที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่น สถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน ถนน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็นได้เราเรียกว่า พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) ปกติสถานที่ทางกายภาพเป็นพื้นที่โดยธรรมชาติซึ่งไม่มีความหมายในตัวเอง แต่เมื่อมนุษย์มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ เช่น การเข้าไปอาศัยหรือการเข้าไปร่วมกิจกรรมหรือเกี่ยวข้องในลักษณะใดก็ตาม สถานที่ทางกายภาพนั้นจึงถูกมนุษย์เป็นผู้สร้างความหมายหรือวาทกรรมให้เกิดขึ้น และกลายเป็นสถานที่ของความทรงจำ การช่วงชิงต่อสู้ และปฏิบัติการด้านต่างๆ ของมนุษย์ที่เข้าไปเกี่ยวข้องผูกพัน กระบวนการที่มนุษย์เข้าไปสัมพันธ์กับพื้นที่ทางกายภาพทำให้ความเป็นพื้นที่ทางกายภาพเดิมได้แปรเปลี่ยนไป ฉะนั้นพื้นที่จึงไม่เป็นฉากที่ว่างเปล่าและหยุดนิ่งเพื่อรองรับปรากฏการณ์ทางสังคมเท่านั้น แต่กลับเป็นตัวกำหนดและมีปฏิสัมพันธ์กับปรากฏการณ์ทางสังคม ทำให้พื้นที่กายภาพมีชีวิตและจิตวิญญาณเกิดขึ้น การเกิดขึ้นและดำรงอยู่ของพื้นที่หนึ่งๆ นั้น เป็นการผสมผสานระหว่างการสร้างเชิงกายภาพและการสร้างทางสังคม โดยกระบวนการทางสังคมที่เรียกว่ากระบวนการของความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่และสังคม ทำให้พื้นที่ซึ่งอยู่ในกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ทางสังคม (Social Space) เพราะความหมายของพื้นที่ขึ้นอยู่กับสังคมเป็นผู้กำหนด นอกจากนี้พื้นที่ทางสังคมยังเป็นตัวกำหนดให้มนุษย์ได้เกิดการแสดงพฤติกรรมและปฏิบัติการต่างๆ ที่

สอดคล้องกับพื้นที่ทางสังคมนั้น เช่น การสร้างอัตลักษณ์ของคนที่อยู่ในพื้นที่การสร้างวาทกรรม
จินตนาการ เป็นต้น

โดยทั่วไปพื้นที่ที่จะถูกกำหนดด้วยคติความเชื่อ ความประเพณีและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนวิถี
ชีวิต และพฤติกรรมของผู้คนจะคำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสมเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นที่ที่อยู่เสมอ
ฉะนั้นพื้นที่จึงมีความสำคัญต่อการกำหนดโลกทัศน์ และวิถีชีวิตของผู้คนอย่างยิ่ง เช่นนี้จึงทำให้เกิด
พื้นที่อีกลักษณะหนึ่งซึ่งเรียกว่า “พื้นที่ทางความคิด” (Mental Space) ส่วนการนิยามความหมาย
ของคำว่า “โลกศักดิ์สิทธิ์” นั้น ปรีตรดา เถลิมนเฒ่า กอนันตกุล (2548 : 2-5) อธิบายว่าความหมาย
เหตุการณ์ ปริณพทล พื้นที่และเวลา ที่แตกต่างจากโลกของชีวิตประจำวันที่เราใช้ชีวิตอยู่ทุกวันเมื่อ
เชื่อกัน นอกจากแตกต่างแล้ว ยังมีความพิเศษบางอย่างตรงที่ปริณพทลศักดิ์สิทธิ์นี้ สามารถจะเผย
ให้มนุษย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง กว้างไกลไปกว่าเรื่องรูปรส กลิ่น เสียง ที่จับต้องมองเห็นได้ หรือ
สามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัสของมนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม สิ่งที่สูงส่งอาจจะหมายถึงการ
สามารถติดต่อกับโลกหน้า โลกของเทพ ฝิ วิญญาณ พระเป็นเจ้าหรือสัจธรรม นอกจากนั้นโลก
ศักดิ์สิทธิ์ ยังสถิตอยู่ในหลายรูปแบบ อาจจะเป็นบริเวณบางแห่งตามธรรมชาติ ใต้ต้นไม้ใหญ่หน้าผา
ขุนเขา ต้นน้ำ หรือสิ่งที่เป็นประดิษฐ์กรรมของมนุษย์ เช่น การใช้สัญลักษณ์ รูปเคารพ วัตถุสิ่งของ
หรือแบบแผนของการกระทำบางอย่างที่เราเรียกว่าพิธี สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อที่มนุษย์ในแต่ละวัฒนธรรม
เลือกสรรหรือสมมุติขึ้น เพื่อนำไปสู่การประจักษ์ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งที่ยิ่งใหญ่ และมีพลังเหนือกว่า
มนุษย์มากมานัก คำว่าโลกศักดิ์สิทธิ์ หรือ The Sacred มักใช้คู่กับคำว่า The Profane ซึ่งแปลว่า
โลกสามัญซึ่งนักมานุษยวิทยาได้ให้ความสนใจปรากฏการณ์ของโลกศักดิ์สิทธิ์และโลกสามัญมาตั้งแต่
คริสต์ศตวรรษที่ 19 นักมานุษยวิทยาได้พัฒนากรอบการอธิบายการดำรงอยู่ของสองด้านในชีวิตนี้มา
โดยตลอด

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ นอกจากจะเป็นการสร้างที่บรรจุหรือคลังทางวัฒนธรรม สังคม
ประวัติศาสตร์แล้ว ที่สำคัญที่สุดคือ ยังเป็นพื้นที่ที่ให้ตัวตนหรือพื้นที่ทางอัตลักษณ์แก่ผู้สร้างอีกด้วย
ซึ่งสอดคล้องกับงานเขียนของ Jackson และ Henrie (1983) ที่แบ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ออกเป็น 3
ประเภท 1.) พื้นที่ที่เกี่ยวข้องโดยตรงทางศาสนา 2.) พื้นที่ที่สัมพันธ์กับ “ราก” หรือ แผ่นดินเกิด
และ 3.) พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีเรื่องเล่าที่โยงกับตัวตนของปัจเจกหรือชุมชน เช่น อนุสาวรีย์ สถานที่
สำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการเชื่อมต่อพื้นที่ศักดิ์นั้น Eliade
(1961 : 20-21) กล่าวว่าโบสถ์หรือบ้านเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ประดุจเปรียบเสมือนทางเข้าเขตแดน
ศักดิ์สิทธิ์หรือจุดเชื่อมต่อระหว่างมิติ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องมีสัญลักษณ์คือ พิธีกรรม เช่น การโค้งทำ
ความเคารพ การที่มนุษย์เข้าไปทางช่องที่เปิด เพื่อทำสังกรรมในโบสถ์อันเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์
นั่นถือได้ว่ามนุษย์อยู่สภาวะอยู่เหนือธรรมชาติคือได้เข้าไป ใกล้ชิดกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การสื่อสารกับเทพ

เจ้าจึงมีแนวโน้มว่าจะสามารถทำได้โดยผ่านประตูทางเข้าโลกเบื้องบนซึ่งเทพเจ้าจะสามารถลงมาสู่โลกมนุษย์ได้และมนุษย์สามารถสื่อสารกับเทพเจ้าเบื้องบนได้โดยผ่านสัญลักษณ์หรือตัวกลางต่างๆ เช่นกัน พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จะขั้วชี้ถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการลบล้างสถานศักดิ์สิทธิ์ที่เหล่านี้อาจจะมีผลให้มีการตัดขาดเขตแดนทางสังคมโลกออกจากโลกศักดิ์สิทธิ์การแสดงตนของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ณ สถานที่นั้นทำให้สถานที่กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการเปิดเป็นโลกมนุษย์สู่โลกศักดิ์สิทธิ์ สามารถติดต่อสื่อสารกับสวรรค์ได้ แม้ไม่ต้องมีการปรากฏตัวของสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพียงแต่กล่าวคำอันศักดิ์สิทธิ์

การแบ่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2538 : 136-147) ได้กล่าวไว้ว่า พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามคติไทย แบ่งเป็น 2 ประเภทคือ 1.) พื้นที่ในแนวระนาบ เป็นพื้นที่ในแนวระนาบเดียวกันซึ่งมีเส้นแบ่งเป็นส่วนๆ อย่างชัดเจน แต่ละส่วนมีลักษณะพิเศษแตกต่างกันเช่น ในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ขอบเขตของเสียหรือพรมคือการวางแนวเขตทางพิธีกรรม คนธรรมดาที่ไม่ได้ถือเพศภิกษุจะล่วงล้ำเข้าไปในเขตพื้นที่ภิกษุไม่ได้ หรือสายสัญญาณ ก็นิยม ใช้เป็นแนวเขตแยกมณฑลพิธี และพื้นที่นอนมณฑลพิธี และ 2.) พื้นที่ในแนวตั้ง คือพื้นที่ในระดับต่างๆ เช่น พื้นที่ระดับต่ำ ระดับกลาง และพื้นที่ระดับสูง เช่น เจ้าและนาย เป็นบุคคลที่อยู่ในระดับสูงเมื่อคนธรรมดาได้พบประจักษ์จำเป็นต้องยอบตัวลงอยู่ในพื้นที่ระดับต่ำ เป็นต้น การก้าวล้ำหรือเข้าสู่ที่อื่นๆ นั้น หลักสำคัญคือการเปลี่ยนตนเองตามกฎของพื้นที่นั้นๆ วิธีการเปลี่ยนทำได้ 4 ลักษณะคือ 1.) เปลี่ยนรูปโฉม นับตั้งแต่การแต่งกาย เมื่อเข้าสู่พื้นที่ในแนวระนาบและแนวตั้ง 2.) เปลี่ยนพฤติกรรมเป็นผลให้บุคลิกภาพแตกต่างออกไป เช่น สำรวม กิริยามารยาท 3.) เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยพิธีกรรม เช่น การเซ่นสังเวยก่อนเข้าป่า หรือพิธีบวชเพื่อให้เข้าสู่พื้นที่ฆราวาสเข้าไม่ได้ และ 4.) เปลี่ยนตัวเองโดยอาศัยอิทธิฤทธิ์

คำชะโนด ตั้งอยู่ที่ หมู่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ภูมิภาคโดยทั่วไปของจังหวัดอุดรธานี อยู่สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 200 - 140 เมตร ด้านตะวันตกของจังหวัดอยู่ในแนวเทือกเขาเพชรบูรณ์ วางตัวเป็นแนวยาวตั้งแต่ อำเภอน้ำโสม ลงไปทางทิศใต้ของเขตจังหวัด บริเวณอำเภอมือและอำเภอกุมภวาปีซึ่งเป็นที่ยอมรับว่าขนาดใหญ่ ส่วนพื้นที่ทางด้านตะวันออกซึ่งเป็นที่ตั้งของเกาะคำชะโนด อยู่บนที่ราบสูงโคราชตอนบนหรือบริเวณแอ่งสกลนคร มีภูเขาเล็กๆ กระจายตัวและมีเทือกเขาภูพานเป็นเทือกเขาสำคัญ

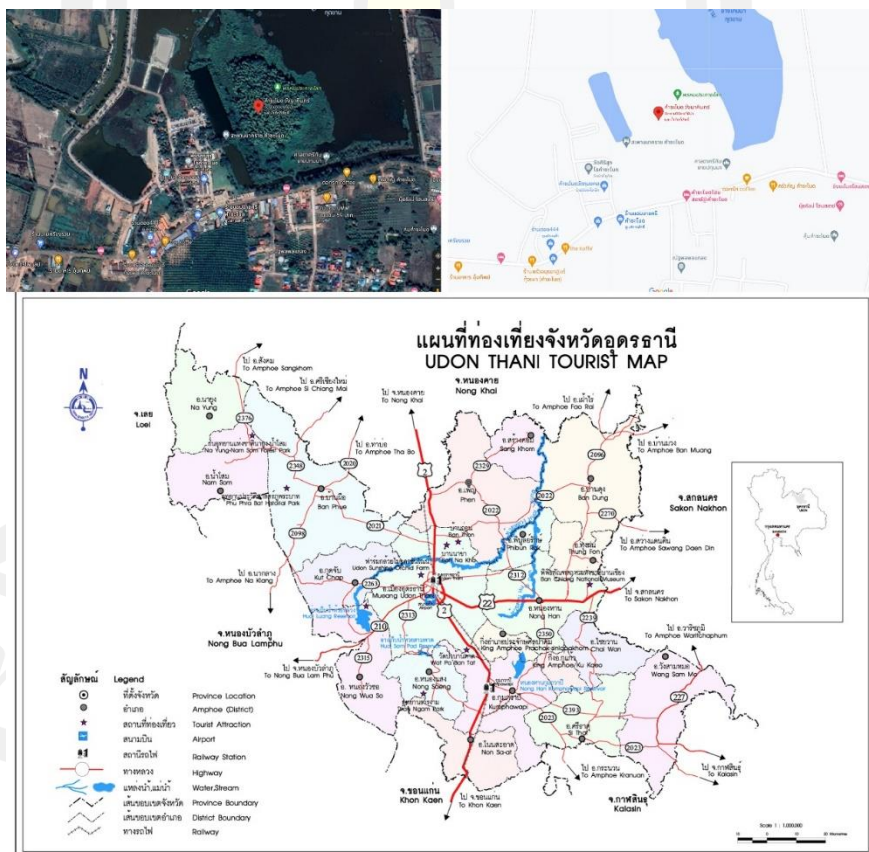
ภูมิภาคโดยส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สูงคลื่นลอนตื้นสลับกับทุ่งนา พื้นที่บางส่วนสลับกับภูเขาเตี้ยๆ บางส่วนของอำเภอบ้านดุงตั้งอยู่ในที่ลุ่มของแม่น้ำสงครามซึ่งพาดผ่านแอ่งสกลนครไปออกแม่น้ำโขง โดยมีความสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 140 เมตร และมีความลาดชันต่ำมาก

คำชะโนดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี ได้รับการประชาสัมพันธ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว Unseen Thailand ประเภทมุมมองใหม่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

ไทย (ททท.) ตามความเชื่อท้องถิ่นของกลุ่มชนในเขตลุ่มแม่น้ำโขง คำชะโนดเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นทางเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับโลกบาดาลของพญานาค (เทศบาลเมืองบ้านดุง, 2555)

บริเวณคำชะโนดมีลักษณะคล้ายเกาะ เกิดจากการก่อตัวทางธรณีวิทยาที่มีความพิเศษ มีพีชตระกูลปาล์ม คือ “ต้นชะโนด” ขึ้นอยู่หนาแน่นในพื้นที่เพียง 20 ไร่ โดยไม่มีการแพร่พันธุ์ออกไปยังบริเวณรอบข้างเลย จึงเป็นที่มาของชื่อ ‘คำชะโนด’ หมายถึงแหล่งน้ำซับที่มีต้นชะโนดขึ้นอยู่

เนื่องจากถูกขนาบด้วยลำน้ำถึงสองสายที่มาบรรจบกันบริเวณทิศเหนือของคำชะโนด ประกอบกับเป็นพื้นที่ที่มีความลาดเอียงต่ำ ลำน้ำไหลคดเคี้ยวและมีอัตราการเปลี่ยนแปลงสูง จึงเกิดเป็นพื้นที่ลุ่มชุ่มน้ำขนาดใหญ่ตามแนวลำน้ำ และเฉพาะจุดที่คำชะโนดตั้งอยู่มีลักษณะเป็นแอ่งกระทะ ทิศใต้ของคำชะโนดอยู่ติดที่ดอนซึ่งเป็นที่ตั้งของ บ้านโนนเมือง เมื่อน้ำหลากมาในแต่ละปีก็มีการพัดพาเอาสวะและซากพืชมาติดอยู่บริเวณแอ่งน้ำจนเกิดการสะสมตัว เกาะกันหนาแน่นจนกลายเป็นสนม (Floating Swamp) ในที่สุด

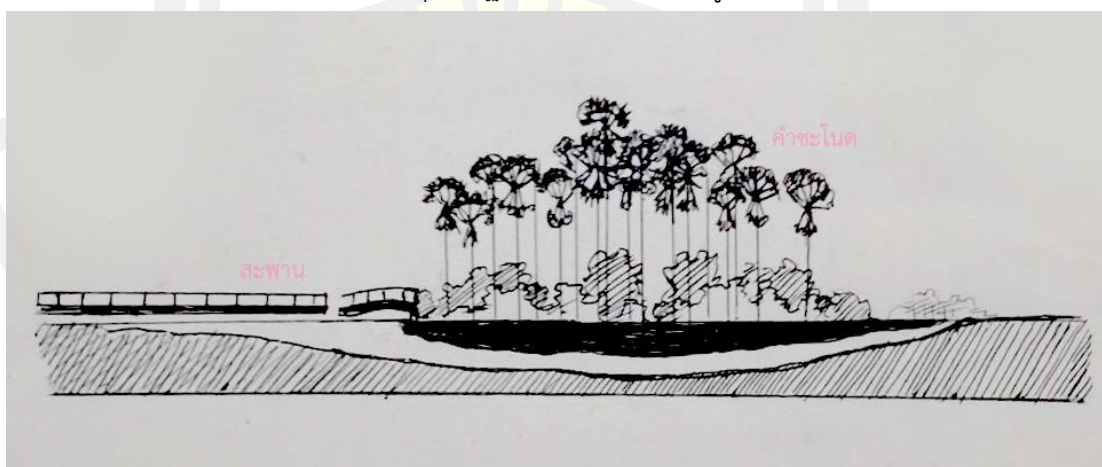

ภาพประกอบที่ 88 แผนที่แสดงตำแหน่งของคำชะโนด ต.บ้านม่วง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี (ที่มา : ดัดแปลงจาก Google map. 2563)

ด้วยอิทธิพลของน้ำหลากในแต่ละปีเอง ผู้ดูแลพื้นที่และชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณโดยรอบ คำชะโนด เคยได้สังเกตเห็นว่าสะพานคอนกรีตที่เชื่อมเข้าสู่ภายในเกาะคำชะโนดมีการแตกหักที่จุดเดิมทุกปีแม้มีการซ่อมรอยแตกทุกครั้ง จึงมีแนวโน้มที่คำชะโนดจะสามารถยกตัวตามระดับของน้ำที่หลากมาในแต่ละปีได้ จากคำบอกเล่าสืบต่อกันมาของชาวบ้านสูงอายุที่อาศัยใกล้กับคำชะโนด เมื่อถึงฤดูฝนน้ำจากลำน้ำไถ่เคียงจะเอ่อท่วมบริเวณที่ล้อมรอบคำชะโนดทั้งหมด แต่ภายในเกาะคำชะโนดกลับไม่ท่วม เพราะสังเกตได้ว่าระดับพื้นของคำชะโนดมีการเปลี่ยนแปลงตามระดับน้ำเหมือนลอยอยู่บนน้ำ พื้นดินภายในเกาะคำชะโนดจึงอยู่ในสภาพขึ้นและตลอดทั้งปี ในอดีตชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากเกาะคำชะโนดและพื้นที่ชุ่มน้ำโดยรอบในการหาของป่า จับสัตว์น้ำเมื่อน้ำหลากและทำการเกษตรหลังน้ำลด แต่ในปัจจุบันนั้นกิจกรรมบางอย่างได้หายไปจากพื้นที่แล้ว

ภาพประกอบที่ 89 คำชะโนดหน้าแล้ง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 90 คำชะโนดฤดูน้ำหลาก
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 91 เกาะคำชะโนดในปัจจุบัน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณโดยรอบคำชะโนด ทำให้ทราบว่าในอดีตนั้นเมื่อถึงฤดูน้ำหลากเกาะคำชะโนดจะไม่ถูกน้ำท่วม แม้บริเวณโดยรอบจะท่วมก็ตาม ทั้งนี้เพราะเกาะคำชะโนดได้มีการยกตัวขึ้นตามระดับน้ำ แต่ในปัจจุบัน เกาะคำชะโนดยกตัวได้น้อยลง จนทำให้เกิดปรากฏการณ์น้ำท่วมเกาะคำชะโนด “พ่อว่ามันน่าจะหนักนะ เพราะมีการก่อสร้างหลายในชะโนดนั้น แต่ก็กะบ่อเห็นท่วม น้ำท่วมไปหมด แต่ในชะโนดนี้บ่อเคยท่วมเลย” (ก้าน ชาคูณเนา. 2561 : สัมภาษณ์) อาจจะช่วยสิ่งปลูกสร้างที่อยู่ภายในเกาะคำชะโนดที่มีมากขึ้น ทำให้เกาะไม่ลอยเหมือนเช่นในอดีต

ภาพประกอบที่ 92 น้ำท่วมคำชะโนดในปี 2560
(ที่มา : บ้านดุงทูเดย์. 2563 : ออนไลน์)

พื้นที่ทางกายภาพของเกาะคำชะโนดและบริเวณโดยรอบนั้น เริ่มมีการพัฒนาอย่างเป็นรูปธรรมในปี พ.ศ.2530 มีการจัดสรรงบประมาณเข้ามาเกี่ยวกับการพัฒนาภูมิทัศน์ ซึ่งมี 2 ส่วนหลักคือ ภายในเกาะคำชะโนด และบริเวณโดยรอบเกาะคำชะโนด การพัฒนาพื้นที่ภายในเกาะคำชะโนดเป็นการปลูกสร้างอาคารเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่เข้ามาทำการสักการะ โดยมีคณะกรรมการดูแลคำชะโนดเป็นผู้ดูแลพื้นที่ สิ่งปลูกสร้างหลักที่ปรากฏในเกาะคำชะโนด ได้แก่ 1)สะพานคอนกรีต 2)ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ 3)บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์

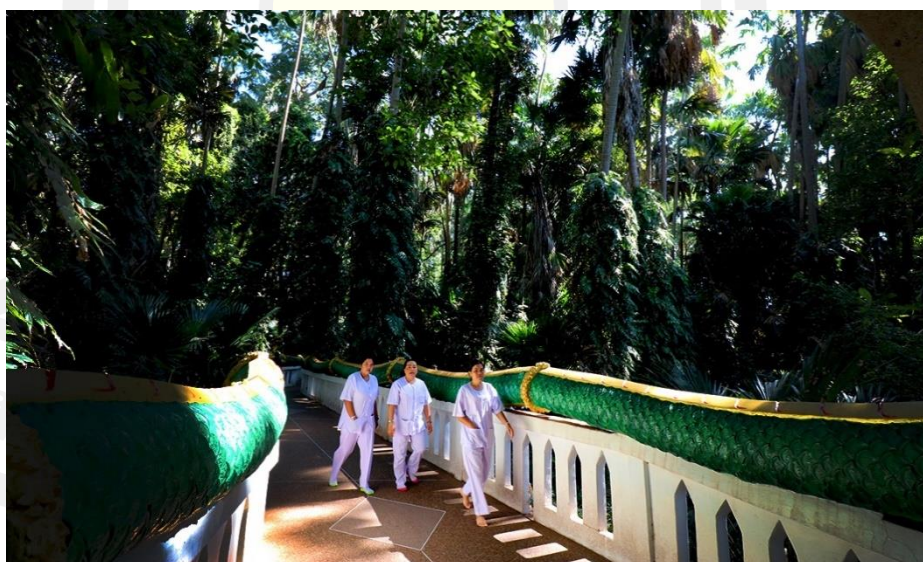

ภาพประกอบที่ 93 แผนภาพแสดงจุดต่างๆ ภายในดงคำชะโนด
(ที่มา : khamchanod. 2563 : ออนไลน์)

1. สะพานนาค คือสะพานเชื่อมจากบริเวณวัดศรีสุทโธเข้าไปสู่เกาะคำชะโนด เป็นทางเข้าออกเส้นทางเดียว ในอดีตเป็นสะพานไม้ และสร้างเป็นสะพานคอนกรีต ในปัจจุบันสะพานคอนกรีตขยายขึ้น กว้าง 2.5 เมตร เป็นการก่อสร้างครั้งที่ 3 ในปี พ.ศ.2549

ภาพประกอบที่ 94 สะพานไม้ในอดีต
(ที่มา : บ้านดงทูเดย์ , 2562 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 95 สะพานนาคนในปัจจุบัน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

2. ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นอาคารโครงสร้างคอนกรีต ประกอบไปด้วยศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ ศาลาพักผ่อน และอาคารบริวารอีก 2 หลัง สร้างในปี พ.ศ. 2549

ภาพประกอบที่ 96 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา
(ที่มา : สุธเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 97 ด้านในศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ-ย่าศรีปทุมมา
(ที่มา : สุธเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

3. บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เดิมเป็นบ่อน้ำขับ เป็นตาน้ำ ไม่มีขอบบ่อ มีการนำไม้มาตีกันเป็นขอบบ่อเท่านั้น ปัจจุบันมีการขยายขอบบ่อเป็นขนาด 6 x 6 เมตร ก่อขอบคอนกรีตเพิ่มในปี พ.ศ. 2549 ปัจจุบันมีการต่อเติมขอบบ่อให้สูงขึ้น และมีการสูบน้ำจากบ่อศักดิ์สิทธิ์ผ่านประติมากรรมรูปนาคพ่นน้ำลงในอ่างคอนกรีตที่สร้างเพิ่มเติมขึ้น

ภาพประกอบที่ 98 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในอดีต
(ที่มา : บ้านดุงทูเดย์. 2562 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 99 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ในปัจจุบัน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

พื้นที่บริเวณโดยรอบนอกเกาะคำชะโนด ซึ่งเป็นเขตพื้นที่วัดศิริสุทโธ มีสิ่งปลูกสร้างมากมาย และถูกสร้างขึ้นอย่างต่อเนื่อง ไม่ว่าจะเป็นศาลาการเปรียญ พื้นที่จำหน่ายสินค้า ห้องน้ำ ตลอดจนมีการถมที่ป่าบุงทามเพื่อใช้เป็นที่จอดรถให้กับนักท่องเที่ยวเป็นต้น

1. ศาลาการเปรียญ ตั้งอยู่บนพื้นที่ของวัดศิริสุทโธ มีลานคอนกรีต เดิมใช้เป็นที่จอดรถ แต่ในปัจจุบันไม่อนุญาตให้นำรถเข้าไปจอดในบริเวณดังกล่าวแล้ว

ภาพประกอบที่ 100 ศาลาการเปรียญและลานคอนกรีต
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

2. องค์พระใหญ่ปางลีลาและเจ้าแม่กวนอิม อยู่ถัดจากศาลาการเปรียญ สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนทั่วไปสักการะขอพร ภายในอาคารมีเครื่องรางของขลังจำหน่าย

พหุ อนุ ทั โด ชี เว

ภาพประกอบที่ 101 องค์พระใหญ่ปางลีลาและเจ้าแม่กวนอิม
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

3. หอพระ สร้างขึ้นเพื่อให้ประชาชนทั่วไปสักการะขอพร

ภาพประกอบที่ 102 หอพระ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2560 : ผู้เขียน)

4. พื้นที่จัดจำหน่ายเครื่องสักการะ จะอยู่บริเวณด้านหน้าประตูทางเข้าเกาะคำชะโนด ดูแลโดยกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง

ภาพประกอบที่ 103 พื้นที่จัดจำหน่ายเครื่องสักการะ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

5. อาคารเอนกประสงค์ อยู่บริเวณด้านหน้าติดกับสระน้ำ ดูแลโดยองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง

ภาพประกอบที่ 104 อาคารเอนกประสงค์
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

จะเห็นได้ว่า พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนดนั้น มีลักษณะเป็นเหมือนเกาะเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเกาะลอยน้ำ เพราะเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก จะมีการยกตัวขึ้น ทำให้สะพานที่เชื่อมระหว่างเกาะคำชะโนดกับวัดศรีสุทโธมัยหัก ป่าคำชะโนด แม้จะเป็นผืนแผ่นดินลอยตัวจากการรวมตัวกันของกอ

วัชพืช แต่ป่าแห่งนี้ก็เคยเกิดน้ำท่วม โดยเคยเกิดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2516 พ.ศ. 2538 พ.ศ. 2559 และ พ.ศ. 2560 ทั้งนี้เชื่อว่าเกิดจากการที่มีการก่อสร้างถาวรวัตถุต่างๆ มากขึ้นกว่าเดิมในอดีต จึงทำให้พื้นที่ของเกาะซึ่งลอยน้ำอยู่นั้นมีความหนัก เป็นสาเหตุที่ทำให้พื้นที่เกาะบางส่วนจมน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงกลางปี พ.ศ. 2560 ที่ต้องมีการปิดเกาะแห่งนี้เป็นการชั่วคราวเพราะน้ำท่วม

ปรากฏการณ์ความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติ ยังไม่อาจพิสูจน์ได้ ไม่ว่าจะเป็สิ่งศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ ผี เทพ อันมีอิทธิพลต่อผู้คนจำนวนมากในสังคม ในกรณีของพญานาคยังเป็นกรณีที่น่ากังขา ไม่ว่าจะเป็ปรากฏการณ์บังไฟพญานาค ในจังหวัดหนองคาย และในแถบลุ่มน้ำโขง แม้พญานาคจะมีตำนานเรื่องเล่ามากมายที่แสดงถึงความสัมพันธ์ของมนุษย์กับนาค มีพิธีกรรมต่างๆ มากมาย สิ่งเหล่านี้คือปรากฏการณ์ที่ได้รับความสนใจจากผู้คนเป็นจำนวนมาก บ้านโนนเมืองเป็หมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

คำว่า โนนเมือง มีความหมาย ดังนี้

โนน 1 น. หมายถึง เนิน, ที่สูง

โนน 2 (โบ) หมายถึง ก. นอน. (จารึกสยาม) (ราชบัณฑิตยสถาน 2542 หน้า 599)

เมือง น. หมายถึง แดน เช่น เมืองมนุษย์ เมืองสวรรค์ เมืองบาดาล, ประเทศ เช่น เมืองไทย: (โบ) จังหวัด เช่น เมืองเชียงใหม่ เขตซึ่งเคยเป็เมืองสำคัญในระดับจังหวัด เขตซึ่งเป็ที่ชุมนุมและเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด ซึ่งในครั้งก่อน ถ้าเป็เมืองใหญ่ หมายถึงเขตภายในกำแพงเมือง (ราชบัณฑิตยสถาน. 2542 : 875)

เมื่อนำคำว่า โนน รวมกับคำว่า เมือง จึงเรียกว่า โนนเมือง ซึ่งหมายถึง ชุมชน จำนวนมากที่รวมกันอยู่บนเนินที่สูง

จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์) ได้บอกเล่าความเป็นมาถึงสาเหตุที่เรียกว่า บ้านโนนเมือง “สมัยแต่กี้เพิ่นเอิ้นว่าบ้านชะโนด มีคนอาศัยอยู่น้อย แต่หลังๆ นี้กะมีคนทางอื่นย้ายมาอาศัยอยู่หลายขึ้น กะเลยมีการเปลี่ยนชื่อใหม่ เพราะว่ามันไปซ้ำกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์” เนื่องจากเดิมเรียกกันว่า บ้านชะโนด เพราะมีชาวบ้านอาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงกับคำชะโนด แต่ก็ไม่ใช่หมู่บ้านอย่างเป็นทางการ เพราะมีจำนวนครัวเรือนและประชากรน้อย ต่อมาได้มีชาวบ้านย้ายเข้ามาอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น จึงมีการขอทางราชการแยกตั้งเป็หมู่บ้านขึ้นมาใหม่ เนื่องจาก ชื่อบ้านคำชะโนด จะไปตรงกับชื่อสถานที่ซึ่งชาวบ้านท้องถิ่นเชื่อและเคารพนับถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็ที่อยู่ของพญาศรีสุทโธ จึงขอสงวนให้ใช้เป็ชื่อเฉพาะของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้นชาวบ้านทั้งหมดได้เห็นพ้องต้องกัน ให้ตั้งชื่อหมู่บ้านตามทำเลที่ตั้งของหมู่บ้าน ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเนินที่สูงน้ำท่วมไม่ถึง จึงตั้งชื่อว่า บ้านโนนเมือง เมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2538 และได้เปลี่ยนชื่อหมู่บ้าน คำชะโนด มาเป็หมู่บ้านโนนเมืองตั้งแต่นั้นมา

บ้านโนนเมืองหมู่ 11 เป็นหมู่บ้านหนึ่งในการปกครองของตำบลบ้านม่วง มีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่นดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ ลำห้วยทวนต่อเขตตำบลวังทอง

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ บ้านหนองหัว หมู่ที่ 12

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ ลำห้วยทวนต่อบ้านวังแสนสุข ตำบลวังทอง

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านศรีเมือง หมู่ที่ 14

สภาพโดยทั่วไปของบ้านโนนเมืองมีลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่สูงและราบลุ่ม ใกล้ลำห้วยทวน สภาพดินเหมาะสำหรับการทำนาปลูกข้าว ชาวบ้านได้หักล้างป่าเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ที่ทำนาทำไร่ ทำสวนและจับจองที่ทำกินเป็นของตนเอง ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาไฟฟ้า การประปา การคมนาคม ถนนหนทางสะดวกขึ้นมีถนนลาดยางแผ่ขยายเข้าสู่หมู่บ้าน ชาวบ้านได้หันมาสร้างบ้านที่อยู่อาศัยร้านค้าตามแนวถนนมากขึ้น

วิถีชีวิตของชาวบ้านโนนเมือง มีการตั้งบ้านเรือนตั้งอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ภายในหมู่บ้านมีส่วนที่ใช้อาศัยแยก ออกจากส่วนที่ดินสำหรับเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ มีจิตใจดี โอบอ้อมเอื้ออารี ถ้อยทีถ้อยอาศัย พึ่งพาช่วยเหลือกัน มีน้ำใจแบ่งปันกัน ซึ่งสะท้อนว่าชาวบ้านโนนเมืองยังดำรงชีวิตแบบในอดีตตามแบบอย่างวิถีชีวิตบรรพบุรุษ เรียกหาพูดคุยปรึกษาหารือกันมีความเคารพเชื่อฟังพระผู้หลักผู้ใหญ่ คนเฒ่าคนแก่ ซึ่งคนรุ่นใหม่ ๆ ในหมู่บ้านก็ยังนับถือตามแบบอย่างที่ยังนับถือต่อบุคคลดีศรีที่มีความเคารพสักการะ เชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธ ดลบันดาลให้ความอุดมสมบูรณ์ต่อหมู่บ้าน ให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาหมู่บ้าน ไม่ให้มีเภทภัยอันตรายใดๆ มีความสงบร่มเย็นเป็นสุขแก่หมู่บ้าน และชาวบ้าน วัฒนธรรมการแต่งกายผู้หญิงสูงอายุส่วนใหญ่ นุ่งผ้าถุง ผู้ชายสูงอายุส่วนใหญ่ นุ่งผ้า โสร่ง หรือสวมกางเกงซึ่งเป็นผ้าฝ้าย และใช้ผ้าขาวม้าเป็นผ้าเอนกประสงค์ ส่วนคนหนุ่มสาวและ เด็กรุ่นใหม่ สวมใส่เสื้อผ้าตามสมัยนิยม ส่วนผ้าไหมถือเป็นของมีค่า ไว้สวมใส่เฉพาะงานบุญ ประเพณี และงานบุญที่สำคัญ เช่นงานแต่งงานกินตอง งานขึ้นบ้านใหม่ งานบุญบวช งานกฐิน เป็นต้น ในวันพระ ขึ้น 15 ค่ำ ชาวบ้านบางคนจะหยุดงาน ถ้าไม่ไปทำบุญที่วัดก็จะถือศีล ปฏิบัติธรรม อยู่ที่บ้าน ทำความสะอาดบริเวณบ้านเรือน

พัฒนาการของพื้นที่ กับความสัมพันธ์เรื่องนาคติดกับชุมชน

พัฒนาการของพื้นที่ กับความสัมพันธ์เรื่องนาคในชุมชน ความสัมพันธ์กับโครงสร้างของชุมชนที่มีส่วนกำหนดวิถีชีวิต แต่ยังคงให้ความสำคัญกับบริบทอันแตกต่างของเรื่องราวที่เคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันของผู้คน พัฒนาการความเชื่อเรื่องพญานาคที่เมืองคำชะโนด จะทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ ตามบริบทต่างๆ ซึ่งมีความสำคัญมากต่อการทำความเข้าใจว่าพญานาคที่เมืองคำชะโนดมีความเป็นมาอย่างไร และกลายเป็นกระแสวัฒนธรรมความเชื่อได้อย่างไร โดยการเข้าไป

ศึกษาข้อมูลบริบทตั้งแต่ อดีตจวบปัจจุบันอย่างละเอียดเพื่อให้เห็นความเคลื่อนไหวในแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น ด้วยข้อจำกัดหลายประการ ภายใต้วิธีการศึกษา ดังได้กล่าวมาแล้ว ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของคำชะโนด อันประกอบด้วยลักษณะทางกายภาพ สภาพทางสังคม สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและ การรวมกลุ่ม ที่แสดงให้เห็นพัฒนาการ อันเป็นความสัมพันธ์เชื่อมโยงต่อเนื่องที่ทำให้เกิดการตั้งอยู่ เปลี่ยนแปลง และเสื่อมสลาย โดยแบ่ง ออกได้เป็น 4 ยุคสมัย ดังนี้

พื้นที่ชุมชนดั้งเดิมยุคพึ่งพาอาศัยกัน (ประมาณปี พ.ศ. 2482 - 2519)

พื้นที่ความสัมพันธ์กับภายนอกและการค้าขาย (ประมาณปี พ.ศ.2520 - 2536)

พื้นที่ทางสังคมในบริบทความทันสมัย (ประมาณปี พ.ศ.2537 - 2558)

ยุคโซเซียลมีเดีย การกลับมาของกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค (พ.ศ.2559 - ปัจจุบัน)

1. พื้นที่ชุมชนดั้งเดิมยุคพึ่งพาอาศัยกัน (ประมาณปี พ.ศ. 2482 - 2519)

ยุคพึ่งพาอาศัยกัน เป็นยุคที่ชุมชนมีวิถีการดำเนินชีวิตด้วยค่านิยมความเชื่อแบบดั้งเดิม ชุมชนเป็นเขตพื้นที่ที่ห่างจากตัวเมืองมาก เป็นเขตที่มีความเจริญทางด้านวัตถุน้อย มีการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการโดยที่กระแสความทันสมัยยังไม่มีอิทธิพลเข้ามาถึง เป็นยุคที่ผู้คนในชุมชนประกอบกิจการใดๆ ก็เพื่อยังชีพให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น แม้จะมีการค้าขายเกิดขึ้นอยู่บ้าง แต่ก็มิใช่วัตถุประสงค์หลัก และมีเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ส่วนใหญ่จะมีการเอาข้าวของแลกเปลี่ยนกันก็มี เพราะเงินตรายังมีค่าน้อย ในยุคแรกนี้อยู่ในช่วงระยะเวลาประมาณปี พ.ศ. 2482-2519 โดยผู้วิจัยยึดถือเอาปีพุทธศักราชที่เริ่มต้นมีผู้เข้ามาอยู่ในบริเวณดงคำชะโนดผู้แรกเป็นสำคัญ เพราะเป็นช่วงเวลาที่สามารถสืบสาวหาประวัติความเป็นมาของการเข้ามาอยู่ในพื้นที่ดงคำชะโนดได้เป็นอย่างดี และผู้วิจัยถือเอาปี พ.ศ. 2519 เป็นจุดที่มีการเปลี่ยนแปลง เพราะได้มีการตัดถนนเข้ามายังหมู่บ้าน ซึ่งถือได้ว่าการคมนาคมที่สะดวกสบายได้เริ่มต้นขึ้นและเป็นจุดสิ้นสุดของยุคนี้

บริเวณดงคำชะโนดสมัยเริ่มแรกนี้ เดิมเป็นพื้นที่ที่ชาวบ้านหรือคนที่อาศัยอยู่ในอดีตเรียกกันว่า “ดงชุมชุม” ชาวบ้านซึ่ง ปัจจุบันอายุอยู่ระหว่าง 70 - 80 ปี ได้เล่าสะท้อนให้เห็นภาพในอดีตของตนว่า “ก่อนนี้พื้นเอ็น ดงชุมชุม มันเป็นป่าฮักตัวหล่า มีแต่ต้นไม้ใหญ่ๆ กกยาง ดอกจาน ในดงชะโนด นิเป็นน้ำค่าน้ำซบ มีแต่ป่าไผ่ได้ ไปมากระยากลำบาก เป็นตาย่าน บ่อมีถนนหนทาง หลังคนกะขี่เรือมา” (คำผิด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์) จากคำกล่าวข้างต้นสะท้อนให้เห็นว่าดงชุมชุมในอดีตนั้น มีสภาพเป็นป่าดงดิบ มีต้นยางขนาดใหญ่จำนวนมาก มีไม้ไผ่ ต้นจาน(ทองกวาว) ซึ่งพบเห็นทั่วไปตามท้องถื่นอีสาน และมีส่วนที่เป็นน้ำซบนำคำ ไม่มีผู้คนอยู่อาศัย การคมนาคมยากลำบาก เส้นทางที่ผ่านสัญจร

ไปมาเป็นเพียงทางเกวียน ไม่มีถนนหนทางราบเรียบอย่างเช่นปัจจุบัน การคมนาคมใช้ทางเรือและการเดินเท้าเป็นหลัก

ในยุคพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมนี้มีสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์เป็นอันมาก ในแม่น้ำ คลอง บึงต่างๆ ก็อุดมไปด้วยปลานานาชนิด นอกจากนั้นเงินตราสมัยนี้ก็มีค่าไม่มากนัก การจับปลาจึงไม่ต้องการจับเพื่อนำไปขาย แต่ชาวบ้านจับปลาแค่พอกินเท่านั้น นอกจากความอุดมสมบูรณ์ดังกล่าวแล้ว บางครอบครัวก็คิดว่าเมื่อเป็นที่รกร้างและยังมีคนมาอาศัยอยู่น้อย การมาอยู่ตั้งแต่แรกๆ จะซื้อที่ดินก็ได้ในราคาถูก จึงตัดสินใจที่จะเข้ามาซื้อที่ดินที่ทำกินใหม่ก็มี “ยายย้ายมาอยู่นี้เป็นครัวที่สาม ราคาที่มันบ่อแพง กะพากันมาอยู่ กะพอได้อยู่ได้กิน” (คำผัด พุนสวัสดิ์. 2561 : สัมภาษณ์) ชาวบ้านได้เริ่มทยอยกันเข้ามาอยู่ในดงชุมชนในลักษณะเดียวกันคือ เข้ามาซื้อที่แล้วเริ่มถากถางพงเพื่อทำนาเป็นหลัก ชาวบ้านที่มาอยู่สมัยแรกนั้นทำนาปีเพียงอย่างเดียว หากินตามธรรมชาติซึ่งยังคงอุดมสมบูรณ์มาก การทำกินของชาวบ้านนอกจากทำนาแล้ว ยังเลี้ยงควายสำหรับไว้ใช้ไถนา บางครัวเรือนก็ เลี้ยงเป็ด เลี้ยงไก่ โดยส่วนใหญ่จะซื้อมาจากพ่อค้าแม่ค้าเร่ที่ผ่านมายาขายบ้าง บ้างก็ซื้อมาจากเพื่อนบ้านด้วยกัน บ้างก็เอาข้าวของแลกต่อกันในชุมชนระแวกใกล้เคียง

การตั้งบ้านเรือนหรือการอพยพย้ายถิ่นของชาวบ้านคำชะโนด (บ้านโนนเมืองในปัจจุบัน) เริ่มต้นขึ้นเมื่อมีผู้เริ่มเข้ามาอยู่อาศัยเป็นคนแรก โดยชาวบ้านกล่าวไว้ใน 2 ลักษณะ คือ ผู้ที่เข้ามาอยู่เป็นคนแรกที่บริเวณบ้านชะโนด บ้านโนนเมืองหรือดงชุมชนแห่งนี้ ได้แก่ พ่อตู้เจียม ต่อมาก็เริ่มมีคนเข้ามาซื้อที่ดินเพื่อทำกินอย่างต่อเนื่อง เช่น พ่อตู้กลาง พ่อตู้อ่าน พ่อตู้สี่ เป็นต้น ส่วนตู้หนาย ซึ่งมีผู้กล่าวว่ามาอยู่เป็นผู้แรกนั้นก็ด้วยเป็นผู้ที่อยู่ในป่ามาแต่เดิมในฐานะผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ ในสมัยนั้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าตู้หนายเป็นผู้ที่เข้ามาอยู่ในบริเวณนี้เป็นผู้แรกก็ได้ เพียงแต่เป็นการมาอยู่แบบหลบๆ ซ่อนๆ ไม่ได้เข้ามาตั้งรกรากทำกินอย่างผู้อื่น การเข้ามาอยู่ในป่าจึงเป็นชีวิตที่ต้องเคลื่อนที่ไม่เป็นหลักแหล่งนัก ต่างจากตู้เจียมที่เข้ามาเป็นผู้ที่เข้ามาซื้อที่ดิน แล้วเข้ามาทำกินเป็นคนแรก มีการถากป่าทำไร่ไถนาในพื้นที่ จึงถือเป็นการเข้ามาอยู่เป็นคนแรกในลักษณะที่แตกต่างกัน “พ่อเข้ามาอาศัยหลบทางการตั้งแต่สมัยคอมมิวนิสต์ อาศัยหลบในป่า บ่อได้มาถากป่าถางดงสร้างบ้านคือพื้นที่หน้าจะปี 2485 นะ” (สนิท มุ่งมาตร. 2561 : สัมภาษณ์)

ดงชุมชน คำชะโนดหรือบ้านโนนเมือง(ในปัจจุบัน) นั้นไม่มีผู้คนอยู่มาก่อน ถัดออกไปก็มีเพียงหมู่บ้านวังทองซึ่งอยู่ห่างจากคำชะโนดประมาณ 3 กิโลเมตร บ้านเมืองไพรอยู่ห่างจากคำชะโนดประมาณ 5 กิโลเมตร บ้านม่วงอยู่ห่างจากคำชะโนดประมาณ 8 กิโลเมตร คำชะโนดในยุคนี้ขึ้นอยู่กับเขตการปกครองบ้านม่วง ชาวบ้านเรียกบริเวณดงชะโนดนี้ว่า “หนองบ่อ” หรือที่ชาวบ้านเล่าว่า “มันเป็นน้ำซับน้ำซึมบ่อ เอาไว้พักกินข้าวกินน้ำยามไปยามมา หมองคนรักษาเต้ เดือนสาม ขึ้นสามค่ำ บ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง สิทพากันมาเอาบุญอยู่ที่นี่” (ก้าน ชาคูณเนาว์. 2561 : สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่า บ่อน้ำเป็นพื้นที่น้ำซับชาวบ้านใช้เป็นที่พักกินข้าว ต้มน้ำของผู้คนที่สัญจรไปมา ตรงนี้เป็นที่หวงแหนของชาวบ้าน

ความผูกพันเกี่ยวกับสิ่งดังกล่าวแสดงออกมาเป็นความเชื่อที่มีการปฏิบัติกันมานาน และยึดถือปฏิบัติตามประเพณีใน 3 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง โดยได้กำหนดให้ทุกปีวันเลี้ยงพระภูมิขึ้นในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ พ่อเจ้าสุวัฒน์ เกินดี (ปู่เขียว) (สัมภาษณ์ : 2561) จำโดยการแต่งตั้งท่านให้เหตุผลว่า “ที่เป็นเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เพราะเขาเชื่อกันว่าเป็นวันของเทพ เทพยดา จะเสด็จมาสิ่งใดก็มักทำกันวันนี้ ซึ่งทั้ง 3 หมู่บ้านดังกล่าวได้ร่วมกันสร้างศาลพระภูมิและขุดบ่อน้ำขนาดใหญ่ไว้ใช้ในวันจัดพิธี และเพื่อต้มกินสำหรับคนสัญจรไปมาด้วย ในช่วงเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ บ้านเมืองไพร บ้านม่วง บ้านวังทอง จะมาจัดพิธีที่นี่ ชาวบ้านจะมาสูบน้ำในหน้าแล้งเพื่อจับปลา” ส่วนการบูชาในช่วงเวลานั้นยังไม่ได้มีการเข้าไปยังข้างในป่าชะโนดหรือที่เป็นเกาะคำชะโนดอย่างที่คนปัจจุบันปฏิบัติกันแต่อย่างใด เพราะเป็นพื้นที่ที่คนทั่วไปในช่วงเวลานั้นไม่นิยมเข้าไป เนื่องจากเป็นหล่มและชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเมืองลอยน้ำหรือเป็นพื้นที่ลอยน้ำได้ เจ้าที่ในที่นี่มีไชศาลปู่ตาอย่างที่คนอีสานทั่วไปนับถือรวมทั้งผีที่เคยกล่าวมาก็มีลักษณะเป็นนามธรรมอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจเป็นนาคหรือผีบรรพบุรุษก็ได้ เป็นเพียงคำเรียกกลางๆ ถึงสภาวะนามธรรมบางอย่าง ชาวบ้านในยุคสมัยนั้นเรียกว่า “บังบด”

พิธีกรรมเพื่อบูชาเจ้าปู่่นั้นจะร่วมกระทำกันที่ศาล หรือที่ชาวอีสานเรียกว่า “ตูบ” ซึ่งเมื่อเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ชาวบ้านทั้งสามหมู่บ้านดังกล่าวจะร่วมกันมาบูชา ก่อนที่จะมีการลงมือถางไร่ไถนา และทำพิธีเปิดยุงฉางเพื่อนำข้าวไปสี หลังจากที่ได้มีการเก็บเกี่ยวในช่วงเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงของการนำข้าวขึ้นเล้า (ยุงฉาง) และเมื่อนำขึ้นหรือปิดยุงฉางแล้วก็มี ให้มีการสีหรือนำไปทำสิ่งใด ให้เก็บไว้สีแต่พอกินเท่านั้น ในพิธีกรรมของเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำนี้ จะเรียกว่าเป็นพิธีการบวงสรวงก็ได้ แต่ชาวบ้านเรียกกันว่า “การเลี้ยงศาลพระภูมิ” หรือ “เลี้ยงปู่ตา” โดยในพิธีกรรมจะ กล่าวนำเพื่อให้การทำมาหากินของชาวบ้านได้ผลดี ฝนตกต้องตามฤดูกาล ให้พืชพันธุ์อุดมสมบูรณ์ ไม่เกิดโรคภัยไข้เจ็บต่างๆ ซึ่งจะเห็นได้ว่าคำขอในยุคสมัยนี้มุ่งที่ตัวทรัพยากรธรรมชาติให้มีความอุดมสมบูรณ์เป็นหลัก ให้มีการทำมาหากินได้ผลดี และเพื่อให้มีสุขภาพที่ดี ไม่เกิดโรคภัยไข้เจ็บเท่านั้น ผีปู่ตาจึงมีหน้าที่ช่วยเหลือมนุษย์ในการดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ ป่า ฝน พืชพันธุ์ธัญญาหาร เกลือ ปลา สัตว์ต่างๆ และครอบคลุมไปถึงระบบสุขภาพ เพราะเมื่อเกิดโรคภัยไข้เจ็บ ชาวบ้านก็จะมาขอเจ้าปู่ช่วยให้หายจากการป่วยไข้ หรือแม้ยังไม่ป่วยไข้ก็ขอให้พ้นไปจากโรคภัยไข้เจ็บ ซึ่งคำขอเหล่านี้มักจะกระทำกันในวันที่มีการเลี้ยงศาลพระภูมิปู่ตานั่นเอง

ในยุคสมัยนี้พื้นที่บริเวณรอบดงคำชะโนด มีอาชีพหนึ่งที่ชาวบ้านนิยมทำกัน คือการต้มเกลือเพื่อเอาไว้บริโภค สำหรับการขูดเกลือ หรือที่อีสานเรียกว่า “ซี้ทา” นั้น จะมีการขูดเกลือทางด้านตะวันออกของคำชะโนดซึ่งเป็นดอน โดยก่อนจะต้มเกลือแต่ละปีจะต้องทำพิธีขอจากเจ้าปู่ก่อนเพื่อ

ความเป็นสิริมงคล และในการขุดซี้ทำนั้น ชาวบ้านจะทำเครื่องหมายไว้เพื่อไม่ให้หลงปะปนกับของผู้อื่น ซึ่งบางคนก็ใช้ไม้มะขามป้อม มะเตือ ส้มมอ หรือสิ่งแปลกๆ ที่ไม่ซ้ำกัน แต่ถ้าไปขโมยของผู้อื่นเกลื่อนที่นำไปต้มจะมีสีดำ โดยเชื่อกันว่าเจ้าปู่ลงโทษ ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นเรื่องอภินิหารของเจ้าปู่ลงโทษคนที่ไม่มีเมตตาธรรม ทำให้คนๆ นั้นละลายเพื่อนฝูง ไม่กล้าทำต่อไป ซึ่งจัดเป็นระบบจริยธรรมของชุมชนอย่างหนึ่ง ดังคำบอกเล่าที่ว่า “หน้าแล้งจะมีซี้เกลื่อนขึ้น เมื่อก่อนเกลื่อนสุบจากบาดาลไม่มี เขาจะขุดซี้ทำที่ขึ้นมา มาต้ม แบ่งกัน เก็บไว้เห็ดปลาแดก หน้าแล้งมาขุดซี้ทำต้มเกลื่อนหม่องหนึ่ง ห้ามลักขโมยกัน ถ้าไปลักขโมยเกลื่อนลือเค็ม ต้องเอาของไปของมัน อย่าโลภ เจ้าปู่มักคนซื่อสัตย์ บ่อมักคนโลภ ถ้าโลกจะมีเรื่องที่เกิดขึ้นกับเจ้าของ”(คำผัด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์)

สำหรับคนรุ่นหลัง ถึงแม้ว่าจะไม่เคยเห็นการขุดซี้ทำการต้มเกลือ แต่ก็ได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับการต้มเกลือดังกล่าว จากคำบอกเล่าของผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชนบ้าง “ไม่เคยไปดอก แต่กะเคยเห็นแต่เตาเก่าๆ เป็นสนามใหญ่ๆ อยู่ทุ่งนา หลังวัด เขาพากันเ็นว่าบ่อเกลือ มาอยู่บ่ทันสมัยนั้น แต่กะยังมีให้เห็นอยู่ดอก” (คำรณ ทศสูงเนิน. 2561 : สัมภาษณ์) ส่วนในบ่อที่ไม่มีเกลื่อน้ำในบ่อไม่เค็ม ก็จะปรากฏมีปลาจำนวนมาก และมีอีกสิ่งหนึ่งที่ห้ามกันไว้ก็คือ ห้ามไม่ให้จับปลาในบ่อมากเกินไป ถ้านำไปกินให้เอาดอกไม้ ธูปเทียน ขอบเจ้าปู่เอามากิน ไม่ให้มาทำปลาร้า เป็นข้อตกลงต่อเจ้าปู่ สิ่งเหล่านี้เป็นเพราะความเชื่อ ชาวบ้านบางคนก็กล่าวว่า “แต่ก็ปลาหลาย หาอยู่ไสกะได้ ให้เอาไปแต่พอกิน ถ้าเอาไปถ่มบางคนกะบ่อสบาย มีแนวเจ็บป่วย บางคนตาย เพราะเจ้าปู่ลงโทษ” (ฉลอง ปัญญาใส. 2561 : สัมภาษณ์) จากคำบอกเล่าดังกล่าว จะเห็นได้ว่าความเชื่อเหล่านี้ได้ช่วยรักษาพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ เป็นระบบจริยธรรมของชุมชน ทำให้ป่าชะโนดยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้

สรุปได้ว่า ในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำนี้ จะมีพิธีกรรมสำคัญคือ การเลี้ยงศาลพระภูมิ เพื่อทำการบวงสรวงเจ้าที่ ได้แก่ เจ้าปู่ ซึ่งต่อมาก็คือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ภายในพิธีจะมีเนื้อหาที่สำคัญเกี่ยวกับการทำมาหากิน คือ เป็นการรวมตัวกันทั้งสามหมู่บ้านเพื่อมาขุดซี้ทำ เพื่อขอให้เจ้าปู่อำนวยความอุดมสมบูรณ์ เพื่อเปิดยั้งฉาง และเพื่อมาสูบน้ำจับปลา ซึ่งจะเห็นได้ว่าการบวงสรวงเจ้าปู่ หรือการบนบาน ศาลกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นเป็นการบนบานให้แก่ส่วนรวมเป็นสำคัญ และการบนบานเช่นนี้ก็ทำให้ชาวบ้านได้รับผลตอบแทนดังปรารถนา คือ ทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ มีความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งยิ่งทำให้เจ้าปู่มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น เพราะผู้บนบานเชื่อว่าความอุดมสมบูรณ์ต่างๆ นั้นเป็นเพราะ เจ้าปู่เป็นผู้บันดาลให้เกิด และชาวบ้านก็ประพฤติดีตอบแทนด้วยการไม่จับปลาเกินพอดี จับปลาแค่พอนำไปบริโภคในครอบครัว ไม่ขโมยเกลื่อนซี้ทำของผู้อื่น ไม่ละเมิดกฎหรือจารีตระบบจริยธรรมที่เคยปฏิบัติกันมา การประพฤติดีเหล่านี้จึงเป็นผลทำให้เจ้าปู่อำนวยความอุดมสมบูรณ์ตอบแทน ในยุคสมัยนี้จึงไม่พบว่าเกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากร หรือแสดงความเป็นเจ้าของในทรัพยากร แต่กลับเห็นภาพความสามัคคีของทั้งสามหมู่บ้านและกลุ่มคนในชุมชน

สำหรับในดงคำชะโนดนั้นนอกจากต้นชะโนดที่มีปรากฏอยู่อย่างหนาแน่นแล้ว บริเวณรอบๆ ดงคำชะโนดที่เป็นพื้นดินยังเป็นป่าไผ่ที่หนาแน่นด้วย แต่ถ้าเดินเข้าไปก็อาจจะจมนลงไปได้ ช้ำยังเชื่อกันว่า เป็นป่าผีป่าอาถรรพ์ คือ คนที่จะเข้าไปได้ก็ต้องมีวิชาอาคม คนธรรมดาทั่วไปจะเข้าไปไม่ได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ้าแดงนั้นห้ามนำผ่านไปมาเป็นอันขาด หากมีผู้นำผ่านมาจะทำให้เกิดเหตุการณ์ที่ไม่ปกติ เช่น ฟ้าฝนตก ลมพัดแรง หรืออาจเกิดเหตุร้ายต่างๆ แก่ผู้นั้นได้ ดังที่คนรุ่นปัจจุบันเล่าให้ฟังว่า “สมัยแต่กี้ถือผ้าแดงผ่านไปได้เลยแต่ ทั้งลมทั้งฝนจกมาแต่ใส แต่เดี๋ยวนี้นับเป็นหยั่ง” (ฉลอง ปัญญาโส. 2560 : สัมภาษณ์)

นอกจากที่กล่าวมาทั้งหมดแล้วนั้น การที่คนไม่นิยมเข้าไปยังตัวเกาะคำชะโนดก็เนื่องจากมีสัตว์ที่อันตรายและน่ากลัวหลายชนิด รวมทั้งพื้นดินก็ก็เป็นน้ำค่าน้ำซบไม่อาจรับน้ำหนักที่มากได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “แถวนี้แต่ก่อนเป็นป่าเป็นดง บ่มีหยั่ง ที่วัดก็รก ไทบ้านก็ไปถางป่า ถางหญ้า เป็นป่าไผ่ หนามหลาย ในดงชะโนดคนบ่ค่อยอยากเข้าไป มันสก ตาย่านเด้ ในน้ำกะมีปลิง มีโตเหี้ย มีแลน มีฮอดแซ่พุ่นแต่กี้ กูกะหลายคัก เป็นตาย่านหลายเวลาย่างเข้าไป” (คำผัด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์) จากคำบอกเล่าดังกล่าวจะเห็นภาพอย่างหนึ่งว่า การเข้าไปยังคำชะโนดนั้นมีความยากลำบาก เพราะต้องเสี่ยงอันตรายจากสัตว์นานาชนิด พื้นดินที่เป็นโคลน และความเชื่อ ความยำเกรงต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์ ในพื้นที่ดงคำชะโนดในอดีตนั้นเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ มีสัตว์อาศัยอยู่เป็นอันมาก รวมไปถึงสัตว์ที่อันตรายด้วย เช่น จระเข้และงู เป็นต้น

เมื่อมีผู้คนได้เริ่มทยอยกันเข้ามาอยู่ในบริเวณดงชุมชุมอย่างต่อเนื่อง การเข้ามาของผู้คนต่างก็ทำให้เกิดเส้นทางเดินรถขึ้นด้วย แม้รถจะวิ่งได้ไม่สะดวกนักก็ตาม แต่ก็ได้รับการพัฒนาเส้นทางคมนาคมอยู่เรื่อยๆ รัฐบาลได้ให้การสนับสนุนการพัฒนาด้วยโครงการต่างๆ เพื่อช่วยฟื้นฟู ทั้งในด้านเศรษฐกิจอันแร้นแค้น ดังนั้น โครงการพัฒนาต่างๆ จึงได้รับการสนับสนุน โดยเฉพาะในเรื่องโครงสร้างพื้นฐานที่ได้มีการพัฒนาขึ้นอย่างดี จึงทำให้การคมนาคมมีความสะดวกมากขึ้นตามลำดับ จวบปัจจุบันนี้พบว่าถนนที่ทอดมายังภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น เป็นถนนที่มีความสะดวกที่สุดก็ว่าได้ และพื้นที่ที่มีผู้คนอยู่ ทางรัฐก็จะตัดถนนเข้ามาผ่านกลางหมู่บ้าน โดยจัดระเบียบให้ประชาชนปลูกบ้านอยู่ริมถนน ทั้งนี้ก็เพื่อวัตถุประสงค์สำคัญคือ การจัดระเบียบทางสังคม การตัดถนนเข้ามายังหมู่บ้านนั้น เริ่มขึ้นในปีพ.ศ. 2519-2520 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นช่วงที่รัฐบาลกำลังเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

2. พื้นที่ความสัมพันธ์กับภายนอกและการค้าขาย (ประมาณปี พ.ศ.2520 - 2536)

อิทธิพลของการพัฒนาก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในมิติต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับสังคม ชุมชน จนถึงระบบการผลิต การบริโภค และวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของสังคมชนบทไทยที่ได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านระบบสาธารณสุขบริโภคโครงสร้างพื้นฐานรวมไปจนถึงโอกาสและทางเลือกในชีวิตของบุคคลที่เพิ่มมากขึ้น

การเปลี่ยนแปลงที่วันนี้คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมจากสังคมเกษตรกรรมสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมการผลิตและการบริการ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยี การสื่อสารที่ทำให้คนในชนบทเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่ายขึ้น เกิดการขยายตัวของเมืองที่มาพร้อมกับความเจริญทางด้านโครงสร้างพื้นฐานที่แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง ดึงดูดให้หนุ่มสาววัยแรงงานจากชนบทเคลื่อนย้ายเข้าสู่เมืองหลวงหรือเมืองที่มีขนาดใหญ่เพื่อโอกาสทางเศรษฐกิจที่ดีกว่า

ยุคท่ามาค้าขาย เป็นยุคที่ชุมชนเริ่มมีความเจริญรุ่งเรืองแบบสมัยใหม่เข้ามาบ้างแล้ว เป็นยุคปลายของการพึ่งพาอาศัยกัน อยู่ในช่วงเวลาประมาณปีพ.ศ. 2520 - 2536 โดยเงินเริ่มมีบทบาทสำคัญมากขึ้นต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งเป็นการเริ่มมีการตัดถนนเข้าสู่หมู่บ้าน และเริ่มมีแผนการพัฒนาต่างๆ ที่ทันสมัยมากขึ้น เป็นช่วงเวลาสำคัญที่ทำให้ตั้งชุมชนกั้วข้ามจากวิถีชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกันเข้าสู่ยุคท่ามาค้าขายในลักษณะความทันสมัย แม้จะอยู่ชายขอบของเมืองอันห่างไกล แต่เมื่อได้มีถนนตัดผ่านเข้ามายังหมู่บ้านต่างๆ ในชนบทอย่างต่อเนื่องและเร่งด่วนด้วยแผนการพัฒนากฎมิกาคะวันออกเฉียงเหนือดังกล่าวมาแล้ว เส้นทางถนนนี้เองที่นำพาความทันสมัยในลักษณะต่างๆ เข้ามาอย่างต่อเนื่อง

ยานพาหนะทันสมัยเริ่มเข้ามาเมื่อมีนายทุนผู้รับสัมปทานป่าไม้ที่ ชาวบ้านกล่าวว่าเริ่มเข้ามาประมาณช่วงปี พ.ศ. 2520 “ประมาณปี 2519-20 มีการตัดถนนผ่านบ้านชะโนด ก็มียายทุนมาตัดไม้ ป่าชะโนดก็เริ่มหายไป” (สนิท มุ่งมาตร. 2560 : สัมภาษณ์) นอกจากการทำสัมปทานป่าดังกล่าวแล้ว ในช่วงระยะเวลานี้ก็ยิ่งทำให้คนเริ่มย้ายถิ่นฐานทำกินไปในพื้นที่ป่าที่ถูกสัมปทานเพื่อบุกเบิกพื้นที่ทำกินใหม่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องด้วย การอ้างอิงช่วงเวลาของชาวบ้านจึงสอดคล้องกับข้อเท็จจริงดังกล่าวมา เป็นช่วงระยะเวลาที่ยังมีการให้สัมปทานป่า และช่วงเวลานี้ก็น่าที่จะทำให้เกิดเส้นทางเพื่อให้รถวิ่งเข้ามาพร้อมกับนายทุนค้าไม้ แต่ชาวบ้านซึ่งมีฐานะยากจนก็ยังคงใช้การคมนาคม คือ ทางเท้า ทางเกวียน และทางเรือเช่นเดิม

อย่างไรก็ตาม แม้นายทุนผู้รับสัมปทานป่าไม้ได้ตัดต้นไม้ต้นเนื้อที่หลายพันไร่ กลายเป็นที่โล่งเหลือแต่ต้นไม้เล็กๆ มีลักษณะเป็นเพียงป่าโปร่ง ชาวบ้านส่วนหนึ่งก็อพยพเข้ามาอยู่และบุกเบิกที่ทำกินใหม่ ส่วนพื้นที่ที่นายทุนเข้าไปไม่ถึง เช่นพื้นที่ที่เป็นน้ำค้ำก็ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะบริเวณดงคำชะโนดซึ่งมีเรื่องเล่าความเชื่อและสภาพนิเวศที่เป็นน้ำซับน้ำค้ำ จึงกลายเป็นพื้นที่อันตรายไม่มีใครต้องการเข้าไปนัก แต่ก็ปรากฏว่าเริ่มที่จะมีผู้คนเข้าไปเห็นภายในคำชะโนดแล้ว โดยเฉพาะเมื่อเกิดการค้นพบของมีค่าอยู่ในหนองน้ำและต่อมาก็กลายเป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในช่วงต้นนี้ ชาวบ้านได้ ทำสะพานไม้ง่ายๆ ที่น้ำไม่แบนๆ มาพาดต่อกันเพื่อเดินเข้าไปสักการบูชาพญานาคข้างในคำชะโนด มิได้ทำการสักการะที่ตูปหลังเดิมซึ่งอยู่ภายนอกอีกต่อไป โดยชาวบ้านได้สร้างตูปหลังใหม่ขนาดเล็กไว้ ในใจกลางคำชะโนด และนับว่าเป็นการเข้าไปใกล้ชิตพญานาคศรีสุทโธได้เป็นครั้งแรก

แรก เพราะก่อนนี้ผู้คนไม่นิยมที่จะเข้าไปข้างใน ด้วยเกรงอันตรายต่างๆ นานา จากไม้ที่วางพาดเพื่อเข้าไปยังค้ำชะโนดนี้เป็นจุดเริ่มต้นอันสำคัญของการเติบโตไปสู่กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของค้ำชะโนด ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าตั้งแต่มีนายทุนมาตัดไม้และชาวบ้านก็อพยพย้ายถิ่นกันเข้ามามากขึ้นอย่างต่อเนื่องก็ทำให้ค้ำชะโนดเริ่มถูกสร้างคุณค่าจากผู้คนเหล่านี้

ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เคลื่อนไหวนี้ได้ส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับสังคมชุมชน ไปจนถึงระบบการผลิต การบริโภค ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของสังคมโดยรอบพื้นที่ค้ำชะโนดที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านระบบสาธารณสุขโรคและโครงสร้างพื้นฐานวิถีชีวิต รวมไปถึงจนถึงความสามารถในการเข้าถึงสิ่งอำนวยความสะดวกและเทคโนโลยีที่จำเป็นต่อการดำรงชีพของบุคคลซึ่งแตกต่างไปจากวิถีเดิม

อิทธิพลของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในบริเวณรอบค้ำชะโนดที่ผ่านมาได้ทำให้ระบบสังคมชนบทแบบดั้งเดิมเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จนนำไปสู่การก่อรูปแบบสังคมในลักษณะใหม่ๆ ขึ้นมา ซึ่งอาจเรียกว่าการเกิดพื้นที่สาธารณะแบบใหม่ การจัดความสัมพันธ์ทางสังคมใหม่ทำให้คนในพื้นที่ได้ให้ความหมายต่อตัวเองและสังคมรอบด้านแตกต่างไปจากเดิมความรู้สึกนึกคิดที่เปลี่ยนแปลงไป จนถึงการมองบ่อน้ำธรรมชาติเปลี่ยนแปลงไปจากการให้ความหมายใหม่ของคนในสังคม สำหรับตำนานของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น บ้างก็เรียกว่า “สา่งแก้ว” หรือ “สา่งนก” โดยการกำเนิดของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของค้ำชะโนด อันสะท้อนให้เห็นถึงแรงปรารถนาแห่งจิตใจของมนุษย์

การเกิดขึ้นของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นในช่วงยุคสมัยที่สองนี้เอง โดยการคาดคะเนน่าจะประมาณปี พ.ศ. 2520 - 2525 เพราะปีใน พ.ศ. 2525 เป็นที่รู้จักกันดีแล้ว จนชาวบ้านเอาไม้มาตีกันขอบบ่อให้สมกับความศักดิ์สิทธิ์ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์มิใช่เกิดขึ้นมานานแล้วดังที่มีผู้กล่าวอ้างตามสื่อสังคมออนไลน์ แต่ก็ไม่ได้บอกกล่าวถึงแหล่งที่มาที่ชัดเจน คือ ... “มีบันทึกไว้ว่าเมื่อประมาณ พ.ศ. 2472 พระยาพหล พยุหเสนา ได้ออกตรวจราชการมณฑลอุดร และพระยาตรีภุมบาลข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑลอุดร ได้นำท่านและคณะไปสักการะบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นี้ มีพิธียิงปืน 9 นัด เป็น การคารวะด้วย ทว่าพิธียิงปืนนี้ ภายหลังยกเลิกไป นัยว่าหลวงปู่มาเข้าทรงบอกว่าไม่ชอบ”... (อีสานร้อยแปด. 2561 : ออนไลน์) ข้อมูลดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่าไม่สอดคล้องกับความเป็นจริง เนื่องจากการได้พูดคุยกับชาวบ้านที่อาศัยอยู่ที่ค้ำชะโนด ทำให้มั่นใจได้ว่า ไม่มีใครมาที่ค้ำชะโนดเป็นแน่ เพราะหากเป็นปี พ.ศ. 2472 จริง ป่าค้ำชะโนดนั้นยังไม่มีคนเข้าไปถึงได้ และเป็นป่าดงดิบเพราะยังไม่มีกรให้สัมปทานตัดไม้ รวมทั้งยังไม่มีผู้คนอยู่อาศัย การเกิดขึ้นของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้นแต่เดิมก็ไม่ได้เป็นบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด เป็นเพียงแอ่งน้ำเล็กๆ ที่มีน้ำใสสะอาด มีสัตว์น้อยใหญ่อาศัยเพื่อดื่มกิน

รวมทั้งคนด้วย “พ่อหลบเข้ามาอยู่ในดงชะโนดนี้ยังเป็นป่าทึบ บ่อมีถนนหนทาง คนบ่อมาอยู่อาศัย คนเพิ่งเข้ามาหลังจากมีการตัดไม้” (สนิท มุ่งมาตร(ตุ๋หนาย). 2561 : สัมภาษณ์)

กระบวนการเกิดขึ้นของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้น เกิดขึ้นเมื่อมีเรื่องเล่าขึ้นในภายหลังถึงผลที่เกิดขึ้น เนื่องมาจากการนำน้ำไปดื่มบ้าง การไปลบหลู่บ้าง และเมื่อมีผู้เคารพ หากใครไปลบหลู่ก็จะส่งผลกระทบในทางลบ เหมือนกับการเข้าไปดูหมิ่นสิ่งที่ได้รับความนับถือ ดังนั้น เมื่อไม่กล้าลบหลู่แล้ว คนก็เข้าไปบูชาสักการะ ซึ่งทำให้เกิดเรื่องเล่าอีกมากมายต่อจากนั้น ดังคำบอกเล่าต่างๆ ที่ว่า “ก่อนนี้พื้นผิวน้ำว่ามีช่อง พ่อตุ๋บ้ว พื้นผิวน้ำช่องทองคำอยู่นั้น พื้นกะเลยไปซุดเห็นรูปฮ่องอยู่ มันก็หันลงไปๆ ลึกไปเรื่อย ก็เลยเอาเทียนมาจุด คนก็หลังกันมา ก่อนนั้นปู้ว่าศักดิ์สิทธิ์” (คำผิด พูนสวัสดิ์ . สัมภาษณ์ : 2561)

“ที่ตรงนี้ เมื่อก่อนเป็นหนองเล็กๆ มีพระมาซุดจะเอาพระพุทธรูปทองคำ ซุดเจอ แต่ก็เอาไม่ได้ เหมือนต้นไม้มีคนผูกผ้า ผู้ใหญ่ก็ พาทำ ก่อนนี้เขาก็เอาน้ำมาล้างเท้า ล้างมือ ก็บ่เป็นหยัง คนก็เอาน้ำมาล้างเท้า ปวดขา จึงต้องมา ขมาลาโทษ ก็เลยนับถือ ดีไปเลย ผู้เฒ่าก็มาทำ น้ำในบ่อนั้นบ่แห้ง จักเทือ จักว่าจริงบ่อจริง ได้ยินแต่พื้นเว้าให้ฟัง” (ก้าน ซาคุนเนา . สัมภาษณ์ : 2561)

การเกิดขึ้นของบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์นั้นจึงเกิดขึ้นเมื่อมีคนเข้าไปซุดเอาของมีค่า บางคนก็บอกว่า เป็นพระพุทธรูปทองคำ ฮ่องทองคำ เมื่อมีการซุดลงไปก็เริ่มทำให้บ่อมีความกว้างขึ้น และเมื่อเห็นว่ามีสิ่งลึกลับ มีอำนาจบางอย่างที่เกินกว่ามนุษย์จะเข้าใจ จึงมีการกราบไหว้บูชา เมื่อมีผู้ล่วงเกินก็เกิดเรื่องร้ายขึ้น จึงมีการขอขมาเพื่อให้หายเจ็บไข้ เมื่อเป็นที่กล่าวขานกันมากขึ้น บางคนนำไปรักษาโรคก็หายบ้าง จึงเกิดความเชื่อถือและเกิดคำร่ำลือต่อๆ กันไป และเมื่อเกิดความศักดิ์สิทธิ์แล้วก็มีผู้มาจัดการให้สมกับความศักดิ์สิทธิ์ โดยได้มีการนำไม้มาตีกันขอบบ่อ ต่อมาก็สร้างก่อปูนขึ้นตามลำดับ

ภาพประกอบที่ 105 ดงคำชะโนดในอดีต

(ที่มา : udorncommunity. 2562 : ออนไลน์)

ความศักดิ์สิทธิ์ของบ่อน้ำนั้นเกิดขึ้นเมื่อมีผู้ทำการสักการะก่อน แล้วมีผู้ทำตามต่อๆกันมา และอ้างถึงผลของการเคารพและผลของการลบหลู่ ผลที่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะดีหรือร้ายล้วนแต่เป็นผลจากสิ่งลี้ลับ ที่มีอำนาจให้ผู้คนยำเกรง ซึ่งหากกล่าวว่ามีมนุษย์เป็นผู้สร้างกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นมาเอง ไม่น่าจะเป็นสิ่งลี้ลับ

พหุ ม ปณ จิต โต ชีเว

ภาพประกอบที่ 106 บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์คำชะโนดในอดีต
(ที่มา : udorncommunity. 2562 : ออนไลน์)

ในช่วงเวลาต่อมา ปลายปี พ.ศ.2529 เมื่อมีพระเข้ามาจำวัดที่บริเวณดงชะโนด ซึ่งก่อนหน้านี้อีกมีพระมาปักกรดอยู่บ้างแต่ยังไม่มีการสร้างกุฏิให้อยู่อย่างเป็นกิจลักษณะ จึงมีผู้คนเข้ามาหาพระด้วยกิจกรรมทางความเชื่อต่างๆ อันมีความศรัทธาเป็นทุนเดิม โดยเริ่มจากมีพระธุดงค์มาปักกรดอยู่บริเวณดงคำชะโนด ชาวบ้านเรียกว่า อาจารย์ยุท(พระครูธีรปัญญาบุญติ) เป็นพระธรรมยุติกนิกาย ชาวบ้านจึงสร้างกุฏิให้ท่านอยู่ ครั้นเมื่อท่านย้ายไปอยู่ที่วัดป่าประชาวังบ้านม่วงแล้ว หลวงปู่ทองดีก็เข้ามาอยู่แต่ก็อยู่ได้ไม่นานนัก หลังจากนั้นหลวงปู่คำตา ศิริสุทโธ เป็นพระมหานิกาย ซึ่งบวชเป็นครั้งที่ 2 ที่วัดบ้านวังทองอยู่ได้ระยะหนึ่งแล้วก็ย้ายเข้ามาอยู่ที่คำชะโนด อยู่ที่กุฏิตรงที่เป็นบ่อปลาตุ๊กกัยในปัจจุบัน และจำพรรษาอยู่ที่นี้เป็นระยะเวลา 4 พรรษา ท่านก็มรณภาพ ในช่วงขณะนี้ยังถือว่าบริเวณที่เป็นวัดยังคงเป็นป่ารก มีน้ำท่วมขังทุกปี

พระอาจารย์ยุทซึ่งเคยจำพรรษาที่คำชะโนด ปัจจุบันเป็นเจ้าของาวาสวัดบ้านม่วง ได้เล่าให้ฟังว่า “แต่ก่อนคำชะโนดน่าอยู่ ปคือเตี้ยวนี่ เป็นป่าดง อาตมาไปปรากฏอยู่หั้นไปตั้งแต่สมัย พ.ศ.2514 บ่มีหยั่งดี พ.ศ.2514 หนีสมัยยังเป็นเณรใหม่ๆ บ่มีหยั่งเลยกะอยู่ได้ กะนั่งปฏิบัติต่อไป ขึ้นอยู่กับการคุมจิตนั่นแหละ” (พระอาจารย์ยุท(พระครูธีรปัญญาบุญติ). 2561 : สัมภาษณ์) พระอาจารย์ยุทซึ่งท่านเป็นพระธรรมยุติกนิกาย ได้เข้ามาอยู่ที่คำชะโนด 2 ช่วงเวลาคือ ช่วงปี พ.ศ.2514 ซึ่งขณะนั้นท่านยังบวชเป็นสามเณรอยู่ และกลับเข้ามาอีกครั้งตอนที่บวชเป็นพระในช่วง ปี พ.ศ.2529 และได้มีการสร้างกุฏิให้ท่านอยู่ เมื่อวัดศิริสุทโธคำชะโนดได้เกิดขึ้นอย่างเป็นกิจลักษณะในปีพ.ศ. 2530 กล่าวคือ ได้มี

การ ปลุกสร้างกฤติ ห่องน้ำ โรงครัว และเสนาสนะอื่นๆ อีกมากมาย ท่านพระอาจารย์ยุทฺธจึงได้ย้ายออกไปจากคำชะโนด วัดคำชะโนดกลายเป็นศาสนสถานที่ สำคัญในเวลาต่อมาจวบปัจจุบัน

ซึ่งตรงกับพ่อกำน ชาคุณเนา (สัมภาษณ์. 2561) ชาวบ้านม่วง ซึ่งอยู่ห่างจากดงคำชะโนด ประมาณ 5 กิโลเมตร และเคยมาเลี้ยงควายแถบดงคำชะโนด ได้เล่าถึงพระอาจารย์ยุทฺธไว้ว่า “ปี พ.ศ. 2515 พ่อได้มาสร้างกฤติให้พระอาจารย์ อาจารย์คนแรกที่เขามาวัดชะโนดนี้ยังอยู่ เพ็ญอยู่บ้านม่วงนิลละเป็นพระ เพ็ญมาอยู่ที่นี่ ตั้งแต่เป็นพระบวชใหม่มาอยู่ตั้งแต่เป็นเณร เพ็ญชื่ออาจารย์ยุทฺธ”

ในส่วนความเชื่อเรื่องพญานาคนั้นไม่ทราบแน่ชัดว่าเกิดขึ้นในช่วงเวลาใดแน่ จากการสัมภาษณ์พระอาจารย์ยุทฺธ (2561 : สัมภาษณ์) ซึ่งท่านเองได้เคยอาศัยอยู่ในดงชุมชุมมาก่อนนั้น ท่านได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้ว่า “...เออ อันนี้เกิดใหม่อยู่ดี เรื่องต่างๆ ที่ว่านิ สมัยบวชเป็นเณรระลึกอยู่เรื่องผี แต่เรื่องพญานาคนี้มาทีหลัง หลังจากอาตมาออกจากดงชะโนดแล้ว ถ้าว่าถึงปู่ศรีสุทโธเนาะ เขาโยงไปหลายๆ อันกะหนะ จักว่าอันใดเป็นอันใด คนกะแตกตื่นมาสถานที่ท่องเที่ยวกะแคบลานที่ไปไล่ไปมากะแคบ บาดนี้ไปไล่ได้จังได้วะคนมาหลาย เป็นที่กระแส จักยังเป็นหยั่งหลายอย่าง คั่นว่าศรีสุทโธนี้เป็นหยั่งต้องใส่ชื่อนี้ หรือว่าเป็นพญานาค พญานาคแล้วต้องชื่อศรีสุทโธริจึงได้ ทำลึงเทียกะเจ้ากะเห็นฮอย จังแม่นฮอยจริงฮอยปลอมอันนี้กะพิสูจน์ได้ อาตมาจะไปเอาตามกะเจ้าว่า เชื่อตามกะเจ้าโลดรีว่าทือแม่นๆ หนี ทำลึงเทียกะเบ็งไปตามเพ็ญนำ ว่าชั้น...” จากคำกล่าวข้างต้น ทำให้สามารถสรุปได้ว่า ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่คำชะโนดนี้ปรากฏขึ้นในช่วงปี พ.ศ.2530 เป็นต้นมา เพราะในช่วงเวลาก่อนนี้ ปรากฏเพียงเรื่องผีปู่ตา เทพ เทวดาเท่านั้น

“...แต่พ่อเกิดมากะบ่เคยได้ยินว่าปู่ศรีสุทโธ เพิ่งจะได้ยินวังได้ๆ นิ ย่าบ่ทุมมาจักมาแต่ไล่จักเพ็ญเอาเมียยามได้กะบ่ฮู้ แต่ก็เอิ้นปู่ชื่อๆ เดแม่บ่ทุมมาจักได้มาแต่ไล่บ่ฮู้ เพ็ญแต่งงานคือบ่บอกลูกหลานเนาะ คือว่าความมันอุปโลกนขึ้นมากุมือนี้มีลูก หลายโพตผู้เดียวนี้กะว่ามาจากพ่นจากพีคือเขาช่าวนั้นแหละ เห็นพญานาคขึ้นฮั่น ขึ้นอยู่ขอนแก่น จนออกช่าวเนาะทันได้พ่อเดือนโงมาไหวของเก่าคือเก่ามันมีทอนี่หม่อมมันอีหลี ไปหาไล่กะบ่ได้มีทอนี่...” (กำน ชาคุณเนา .สัมภาษณ์ : 2561)

จากคำกล่าวข้างต้น ยิ่งเป็นการตอกย้ำว่าความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนดนั้นเพิ่งมาปรากฏได้ไม่นาน แต่เดิมชาวบ้านเชื่อเพียงเรื่องผีบังบดและผีปู่ตาเท่านั้น ส่วนความเชื่อเรื่องพญานาคศรีสุทโธ จะมาในช่วงที่หลวงปู่คำตาเข้ามาจำพรรษาที่วัดศรีสุทโธ เพราะชาวบ้านมักจะเล่าได้เหมือนๆ กันถึงเรื่องอัศจรรย์เกี่ยวกับหลวงปู่คำตา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องหลวงปู่คำตาถูกเจ้าปู่ศรีสุทโธพาไปประกวดชายงาม หลวงปู่คำตาเป็นลูกบุญธรรมของพ่อปู่ศรีสุทโธ

ภาพประกอบที่ 107 สะพานไม้คำชะโนดในอดีต

(ที่มา : udorncommunity. 2562 : ออนไลน์)

สำหรับพื้นที่บ่อปลาตุ๊กยักษนั้นมักมีผู้อ้างถึงบ่อยครั้ง เพราะเป็นพื้นที่เดิมซึ่งปัจจุบันลึกลงไปจากพื้นที่ที่มีการถมดินในปัจจุบันประมาณ 2 เมตร หากเมื่อต้องการอธิบายให้เห็นสภาพภูมิศาสตร์ของคำชะโนดในอดีต ก็มักจะชี้ให้ไปดูบ่อปลาตุ๊กยักษเสมอๆ สภาพพื้นที่ที่สร้างเป็นวัดขณะนั้น เมื่อครั้งยังคงเป็นป่ารก สภาพดินนุ่มๆ เป็นพื้นที่ลุ่ม น้ำท่วมถึง แต่เมื่อเริ่มมีความคิดที่จะสร้างวัด จึงได้เข้ามาถมที่ ปลุกสิ่งก่อสร้างถวายเป็นวัด สภาพเดิมจึงค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง

เมื่อมีการพัฒนาสร้างวัด ก็ได้มีการขุดดินมาถม เพื่อให้พื้นสูงขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งนับว่าเป็นการปรับเปลี่ยนพื้นที่บริเวณคำชะโนดครั้งสำคัญและได้ทำลายกำแพงแห่งความกลัวลงอย่างสิ้นเชิง โดยผู้คนสามารถที่จะเข้าไปยังคำชะโนดได้สะดวก เพราะในต้นปี พ.ศ. 2533 ซึ่งเป็นช่วงที่หลวงปู่คำตาโกลัมรณภาพแล้ว นายอำเภอบ้านดุงได้ชักชวนข้าราชการทุกฝ่าย ตลอดทั้งตำรวจ อาสาสมัคร พ่อค้าประชาชนทำสะพานทางเข้าเมืองคำชะโนด ตลอดทั้งปรับปรุงบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้เป็นสถานที่เคารพสักการะของชาวอำเภอบ้านดุง และจังหวัดอื่นๆ และได้มีการปรับปรุงคำชะโนดขึ้นอย่างต่อเนื่อง

ภาพประกอบที่ 108 ป่อปลาตุ๊กษ์
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 109 ป่อปลาตุ๊กษ์แสดงให้เห็นพื้นที่เดิมก่อนถมดิน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2562 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 110 ภาพทางเข้าดงคำชะโนดในอดีต
(ที่มา : udorncommunity. 2562 : ออนไลน์)

ภาพประกอบที่ 111 ภาพทางเข้าดงคำชะโนดในอดีต
(ที่มา : udorncommunity. 2562 : ออนไลน์)

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้จะแสดงให้เห็นว่า แม่ชาวบ้านให้ความสำคัญกับเรื่องของผี และ บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ แต่การที่ชาวบ้านเห็นพระธุดงค์เข้ามาปักกลด จึงได้มีความคิดที่จะร่วมกันสร้างวัดขึ้น ย่อมแสดงให้เห็นว่าชาวบ้านมีความศรัทธาและยึดมั่นในพระพุทธศาสนา ขณะเดียวกัน การสร้างวัด และการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมต่างๆ ก็จัดได้ว่าเป็นโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อให้คำชะโนด กลายเป็น พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างรวดเร็ว

สำหรับในยุคสมัยนี้นับว่าเป็นยุคสมัยที่มีความรุ่งเรืองแห่งศรัทธา เพราะมีผู้คนเข้ามา สักการะบูชาหลวงปู่คำตาเป็นจำนวนมาก ถึงแม้หลวงปู่คำตาจะบวชอยู่ที่นี้ได้เพียงแค่ 4 พรรษา ก็ มรณภาพ ชาวบ้านที่มาทันยุคสมัยที่หลวงปู่คำตาอยู่นั้น ต่างเห็นแรงศรัทธาที่เกิดขึ้นมากมาย มีผู้ ศรัทธาเข้ามาทำบุญกับท่านเป็นจำนวนมากจนสามารถสร้างศาลาหลังใหญ่ได้อย่างรวดเร็วซึ่ง ปัจจุบัน ยังคงมีสภาพเหมือนเดิม ดังคำกล่าวที่ว่า “เพิ่นรับญาติโยมบ่ได้พัก บ่มีเวลาฉันท้าว แม่เคยไปดูแลเพิ่น ตอนเพิ่นป่วย เคยเป็นอุปฐากเพิ่นอยู่ สมัยหลวงปู่คำตาอยู่คนมาหลาย อยู่ไม่ถึงสี่ปีก็สร้างศาลาได้” (คำผัด พูนสวัสดิ์ .2561 : สัมภาษณ์)

ในยุคสมัยของหลวงปู่คำตานั้น มีพระที่จำพรรษาที่วัดศิริสุทโธคือหลวงปู่คำตาเพียงรูปเดียว ต่อมาช่วงหลวงปู่คำตาใกล้มรณภาพ ก็มีสามเณร 7 - 8 รูป มาบวชอยู่ภายในวัด เมื่อถึงวันพระก็จะมี ชาวบ้านหนุ่มสาวหนุ่มสาวมานอนจำศีลอยู่ที่วัดเป็นประจำ

จะเห็นได้ว่าสมัยหลวงปู่คำตานี้มีผู้คนล้นหลามจำนวนมากเมื่อทราบข่าวว่าหลวงปู่คำ ตาเป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศิริสุทโธ และข่าวเรื่องหลวงปู่คำตาสัมมัยยังเป็นหนุ่มที่ไปประกวดขาย งานที่เมืองบาดาลซึ่งเป็นเมืองพญานาค ก็ได้สร้างแรงศรัทธาดึงดูดผู้คนมานับสักการะเช่นกัน นอกจากนั้นแล้ว คนที่มาจำนวนมากก็มักมาเพื่อขอหวยจากหลวงปู่คำตา โดยเฉพาะวันที่หวยใกล้จะ ออกนั้นก็ปรากฏว่ายังมีคนล้นหลามเข้ามามากกว่าปกติ

ยุคสมัยหลวงปู่คำตาเป็นยุคที่ผู้คนมีศรัทธาสูงมาก โดยศรัทธาที่เกิดขึ้นนั้นสืบเนื่องมาจาก ความเชื่อที่ว่าหลวงปู่คำตาเป็นลูกพญานาคศิริสุทโธ ดังนั้น ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าพญานาคกับ พระพุทธศาสนานั้นมีความเกื้อกูลต่อกันอย่างมาก ตามเรื่องเล่าต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคผู้เข้ามา ช่วยเชิดชูธำรงพระพุทธศาสนา แต่ในกรณีเช่นนี้เกือบจะกล่าวไปได้ว่าผู้คนศรัทธาพญานาคยิ่งกว่า พระพุทธศาสนาอีกด้วย ซึ่งหากหลวงปู่คำตามิได้เป็นบุตรของพญานาคศิริสุทโธดังกล่าวอ้างแล้ว อาจ เป็นได้ว่าผู้คนจะไม่ล้นหลามมากเช่นนี้ก็ไม่ได้ แต่ก็เป็นการตั้งสมมติฐานต่อสิ่งที่ไม่ได้เกิดขึ้นและ ผ่านมาแล้ว เพราะสิ่งที่เกิดขึ้นก็คือในช่วงเวลาที่ผ่านมาผู้คนต่างเชื่อถือกันว่าหลวงปู่คำตานี้เป็น บุตรบุญธรรมของพญานาคศิริสุทโธ ซึ่งเป็นธรรมดาที่บุตรพญานาคจะมีความสามารถพิเศษเหนือกว่า มนุษย์ทั่วไป อย่างน้อยๆ ก็ได้รับความคุ้มครองด้วยความรักใคร่จากผู้เป็นพ่อคือพญานาคศิริสุทโธ โดยเฉพาะตามเรื่องเล่าที่มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ให้แก่ผู้ที่เข้ามาทำบุญที่วัดศิริสุทโธ คำชะโนด และให้

ชาวบ้านโนนเมืองได้อ่านกันนั้น ก็กล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า หลวงปู่คำตาเล่าว่า “คืนหนึ่งในระหว่างกลาง พรรษาปี พ.ศ. 2530 ได้ฝันไปว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธมาที่กุฏิแล้วบอกว่า พ่อจะพนพิขใส่ตัวลูก เพื่อให้ เกิด ความขลังในตัวลูก พุดแล้วก็พนพิขออกมาเป็นน้ำเปียกทั้งตัว” นอกจากนี้ยังบอกว่าหลวงปู่คำตา เคยเล่าให้ฟังว่า “คาถาอาคมที่ท่านใช้ผูกข้อมือและประพรมน้ำมนต์ให้ญาติโยมนั้นได้มาจากเจ้า ปู่ศรีสุทโธมาบอกในฝัน” สิ่งเหล่านี้ก็ย่อมเข้ามาสร้างแรงศรัทธาต่อหลวงปู่คำตาได้มาก (ลอง ธารา. 2546 : 106)

ดังนั้น การเข้ามาหาพระนอกจากมาเพื่อกราบไหว้สักการะเพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองแล้ว การเข้ามาเพื่อขอหวยหลวงปู่คำตาหรือหลวงปู่คำตาใบ้หวย ก็สะท้อนให้เห็นอย่างหนึ่งว่า เงินมีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านมากขึ้น ชาวบ้านต้องการเงินเพื่อการดำเนินชีวิตของตน ซึ่งแสดงให้เห็นว่าอิทธิพลของเงินมีอำนาจสูงแล้ว พยานาคหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในที่นี่จึงมีความเกี่ยวข้องกับโชคลาภ ที่มนุษย์เชื่อและหวังว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีอำนาจเหนือมนุษย์นั้นจะสามารถบันดาลโชคลาภให้เกิดขึ้นแก่ตนได้

การกล่าวถึงหลวงปู่คำตาของชาวบ้านดังกล่าวมานั้นล้วนแล้วแต่กล่าวถึงในเชิงที่เคารพสักการะ หลวงปู่คำตาห้ามมิให้นำเหล่าถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ว่า “แต่ก่อนหลวงปู่คำตา ต่างคนก็พูดกันจริงแต่ไหนก็ไม่ชัดเจน หลวงปู่คำตาจะเป็นร่างทรงก็ไม่ใช่ แต่จะรู้การไปการมาของเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะพูดแบบร่างทรงก็ไม่ใช่ พอบวชแล้ว หลวงปู่ก็บอกว่า ต่อไปนี้มิให้เอาเหล่ามาถวายหลวงปู่ศรีสุทโธ ท่านไม่รับแล้ว เพราะลูกชายบวชให้แล้ว เลิกกินเหล่า เลิกเกร เป็นการทำบุญ...” (คำผัด พูนสวัสดิ์. 2561 : สัมภาษณ์) ซึ่งสะท้อนให้เห็น ว่าหลวงปู่คำตาก็พยายามให้ชาวบ้านประพฤติให้เหมาะสมตามหลักศีลธรรม ในแง่นี้ก็กล่าวได้ว่าแม้ผู้คนให้ความเคารพศรัทธาพยานาคเป็นอย่างมากแต่พระพุทธรูปศาสนาก็ยังคงเป็นหลักสำคัญในการเป็นผู้นำมากกว่าที่จะใช้อิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ เพื่อไม่ให้ผู้คนหลงมกยติดอยู่แต่เรื่องวัตถุ ซึ่งจะเห็นได้ว่าแทนที่ชาวบ้านจะเข้ามาหาพยานาคที่เชื่อกันว่าสามารถอำนวยโชคลาภให้ได้ แต่กลับเข้ามาหาหลวงปู่คำตาเป็นหลักก่อน และชาวบ้านก็มักจะนำมาเปรียบเทียบกับสมัยปัจจุบันที่เห็นว่าการมาค้าชะโนดนั้น ปัจจุบันไม่ได้เข้ามาหาพระ ต่างมาเพื่อมุ่งสนองความต้องการของตนและมาหาลาภมากกว่า “เมื่อก่อนคนมาหาแต่พระ มากราบพระ มาขอพรเดี๋ยวนี้มีแต่คนมาหาหวย มาเที่ยว มาถ้ำยรูป ชมวิวทิวทัศน์” (สมร หอมสวาสดี. สัมภาษณ์ : 2561) ซึ่งสะท้อนให้เห็น ว่าค้าชะโนดนั้นมีความเป็นสถานที่ท่องเที่ยวไม่น้อยไปกว่าการเป็นเพียงสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่ยอมรับของผู้คนที่เข้ามากราบไหว้

หลวงปู่คำตามรณภาพเมื่อ วันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ.2533 ภายในวัดมีการเปลี่ยนแปลงค่อนข้างมาก มีการแบ่งพรรคแบ่งพวกซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องของผลประโยชน์ ต่อมาเมื่อพระเข้ามาอยู่อีกหลายรูปแต่ก็อยู่ได้ไม่นาน บ้างก็ถูกชาวบ้านขับไล่ เพราะไปขัดกับชาวบ้านในเรื่อง

ผลประโยชน์ในเรื่องความเชื่อ บ้างก็ขัดกับพระด้วยตัวเอง แต่ล้วนแล้วเกี่ยวข้องกับเรื่องลาภสักการะเป็นสำคัญ ชาวบ้านโนนเมืองจำนวนมากไม่น้อยที่ไม่เห็นด้วยกับวัตรปฏิบัติของพระในลักษณะดังกล่าว แม้จะชอบให้พระใบ้หวยและดูดวงก็ตาม แต่ไม่ชอบที่พระจะหวังเอาผลประโยชน์เพียงฝ่ายเดียวและไม่ปฏิบัติกิจของสงฆ์ ไม่มีการสวดมนต์ทำวัตร ดังที่สะท้อนออกมาว่า “พระมาอยู่นี้มีแต่อยากได้ เฮ็ดทุกอย่างทุกแนว ให้หวย เสกน้ำมันต์ พระมาอยู่คราวเดียวก็ไปหมด อยากได้แต่เงิน” (คำผัด พูนสวัสดิ์ . 2561 : สัมภาษณ์)

หลังจากหลวงปู่คำตามรณภาพแล้วปรากฏว่าได้มีพระจากที่ต่างๆ เริ่มทยอยกันเข้ามาอยู่ที่คำชะโนดมากขึ้นและ ปี พ.ศ. 2532 ก็เริ่มมีร่างทรงเกิดขึ้น มีผู้คนเข้ามาสู่คำชะโนดมากขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อเข้าไปสักการบูชากันมากขึ้นตามลำดับ บรรดาสัตว์มีพิษ จระเข้ หรือสัตว์อื่นๆ ก็หลบหนี สูญหาย ซึ่งก็คงเพราะมีคนเริ่มเข้ามาพลุกพล่านมากขึ้นและมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถานที่อย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตาม ในช่วงเวลานี้บริเวณคำชะโนดก็ยังถูกเรียกดังเดิมว่า “ดงชุมชุม” ซึ่งเป็นช่วงที่ได้เข้ามาสู่ในยุคที่ป่าหมดเมื่อประมาณปีพ.ศ. 2532 ดังที่ชาวบ้านเล่าว่า “ประมาณปี 32 มีการปลูกมัน เขาปลูก ก่อนหน้านี้อันแล้ว แลวนี่เป็นป่าฮ้าง ต้นไม้ใหญ่ล้มหมดแล้ว ตอนที่ผมมาอยู่ ถัดมาแล้วจะเป็นป่าอ้อย แล้วเขาจะเปลี่ยนมาเป็นยางพารา ยุคาลิปดัส อย่างสมัยเรานี้” (ก้าน ชาคุณเนาว์. สัมภาษณ์ : 2561)

แม้การหาผักหาปลาจะมุ่งเพื่อยังชีพเป็นหลัก แต่การหาผักนั้นได้เริ่มที่จะนำไปขายแล้ว โดยชาวบ้านหาผักตามทุ่งนาซึ่งมีอยู่มากแล้วเอาไปขายในอำเภอบ้านดุง ซึ่งสะท้อนว่าเงินได้มีบทบาทสำคัญต่อชีวิตของชาวบ้าน นอกจากนี้ก็พบว่ามีการนำข้าวไปขายที่อำเภอบ้านดุงด้วย ดังคำบอกเล่าที่ว่า “คนเฮ็ดนากะเก็บไว้กินเป็นหลัก ประมาณปี 30 ก็เอาไปขายอยู่บ้านดุง ยากอีหลี ต้องใส่เกวียนไป คนบ่มีเกวียนกะเดินเอา แต่ก่อนบ่มีถนนหนทางจิ้งจืดอก เส้นทางยาก ไปเข้ากลับแลง”

จากคำกล่าวข้างต้นก็พอที่จะทำให้เห็นภาพของการเคลื่อนย้ายผลผลิตของชาวบ้านที่ต้องนำไปขายในเมืองคืออำเภอบ้านดุง โดยมียานพาหนะสำคัญคือ เกวียน และเมื่อขายของเสร็จแล้วชาวบ้านก็จะซื้อสิ่งของที่จำเป็นกลับมาด้วย ซึ่งแสดงให้เห็นว่าเงินเป็นปัจจัยสำคัญในวิถีชีวิตของชาวบ้านในยุคนี้มากแล้ว

โดยสภาพทั่วไปของยุคสมัยนี้ เป็นยุคที่ป่าที่เคยอุดมสมบูรณ์หนาแน่นกลายเป็นทุ่งโล่งเตียน การหมดป่านั้นน่าจะมีสาเหตุสำคัญมาจากที่รัฐบาลให้สัมปทานป่าไม้ ซึ่งน่าสังเกตว่าการทำลายป่าไม้นั้น ชาวบ้านกล่าวว่าเป็นเพราะมีการให้สัมปทานป่าในช่วงเวลานั้น มีสิ่งที่น่าสังเกตว่าเป็นยุคที่มีการขาดช่วงทางประวัติศาสตร์ของพิธีกรรม ซึ่งเดิมทีนั้น ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านจะต้องมาเลี้ยงศาลปู่ตา แต่ก็ปรากฏว่าไม่มีการทำเช่นนั้น ชาวบ้านเมืองไพร วังทอง บ้านม่วง ต่างก็กระทำพิธีกรรม

อยู่ที่หมู่บ้านของตน ส่วนผู้ที่อยู่บริเวณคำชะโนด (ขณะนั้นอยู่ในเขตการปกครองบ้านม่วง แต่อยู่ชายขอบของหมู่บ้าน) ไม่ได้มีการกระทำเช่นหมู่บ้านอื่นๆ มีแต่เข้ามาบนบานศาลกล่าวตามความต้องการของแต่ละบุคคล ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความคิดของชาวบ้านที่เน้นความเป็นปัจเจกได้ด้วย ชาวบ้านซึ่งเป็นผู้นำชุมชน กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ว่า “เพราะยุคสมัยมันเปลี่ยนไป ความคิดของคนก็เปลี่ยนไป คนรุ่นใหม่ก็มีสิ่งใหม่ๆ ต้องทำต้องเฮ็ด อันได้เขาบ่อสนใจจะบ่อมีคนเฮ็ด” (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์)

ยุคสมัยนี้ชาวบ้านได้เข้ามาบนบานศาลกล่าว แต่เมื่อได้สมปรารถนาแล้วชาวบ้านส่วนหนึ่งก็ไม่มาแก้บน ซึ่งแสดงให้เห็นพฤติกรรมบางอย่างของชาวบ้านที่มีความแตกต่างจากยุคที่ผ่านมา ไม่ได้มีการมาประกอบพิธีกรรมดังเช่นในอดีต และทำให้เชื่อกันว่าการขอแล้วไม่ซื้อสัตย์นั้นทำให้พญานาคโกรธและลงโทษมนุษย์ จึงเป็นเหตุให้เกิดความแห้งแล้ง ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ต่อมาผู้นำชุมชนจึงได้มีการจัดให้มีพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ และทำบังไฟถวายทุกวันเพ็ญเดือน 6 จึงเป็นที่มาของประเพณีบวงสรวงพญานาคศรีสุทโธและให้มีการจุดบังไฟถวายสืบเนื่องมาจวบปัจจุบัน

3. พื้นที่ทางสังคมในบริบทความทันสมัย (พ.ศ.2537 - 2558)

เป็นยุคที่ชุมชนมีความเจริญแบบสังคมสมัยใหม่ มีความเปลี่ยนแปลงจากการดำเนินชีวิตแบบพึ่งพาอาศัยกันเป็นยุคที่ต้องทำมาค้าขายมากเพิ่มขึ้นยิ่งกว่ายุคที่ผ่านมา เพื่อต่อสู้กับความทันสมัยในเกือบทุกรูปแบบ โดยเฉพาะต้องต่อสู้กับกระบวนการทุนนิยมภายใต้ลักษณะชีวิตอันหลากหลายหลายที่แสดงออกถึงความทันสมัย ซึ่งมีความเด่นชัดขึ้นเมื่อมีผู้คนเข้ามาอยู่ในบริเวณดงชุมชุมกันมากขึ้น ดงชุมชุมที่หลงเหลือแต่เพียงชื่อ และภาพแห่งความทรงจำที่ค่อยๆ ร่วงเลื่อนไปกับคนรุ่นแรกที่เข้ามาอยู่อาศัย ปัจจุบันดงชุมชุมแถบบริเวณคำชะโนดนั้นก็คือทุ่งนาอันกว้างใหญ่ที่ล้วนแต่มีเจ้าของเป็นจำนวนมาก ไม่มีต้นไม้และต้นยางขนาดใหญ่ หรือสัตว์ชนิดต่างๆ ให้เห็นอย่างแต่ก่อน นอกจากวัว-ควาย นก กระยาง นกเอี้ยง และสัตว์เล็กสัตว์น้อยอื่นๆ ซึ่งเป็นสิ่งมีชีวิตที่พบเห็นได้ทั่วไป และในหน้าแล้งก็ปรากฏแต่ผืนนาอันแห้งแล้ง ไร้อ้อย ยางพารา ยูคาลิปตัส และนาปรังในที่ราบลุ่มที่เมื่อยามฤดูฝนจะเป็นพื้นที่ที่ไม่สามารถทำนาได้ เพราะน้ำท่วมแทบทุกปี

ในยุคสมัยนี้การบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นเริ่มมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงจากศาลพระภูมิเล็กๆ ที่อยู่ในใจกลางคำชะโนด ก่อนที่จะเปลี่ยนมาเป็นศาลขนาดใหญ่ที่สร้างขึ้นใหม่สวยงาม มีความคงทนถาวรขึ้น รวมทั้งบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์และสะพานข้ามเข้าไปยังคำชะโนดด้วย ส่วนตบเก๋าด้านนอกที่เคยใช้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในอดีตนั้นได้เลือนหายไปหมดแล้ว เพราะพื้นที่ดังกล่าวกลายเป็นทุ่งนารวมทั้งพิธีการปิด-เปิดยุงฉางก็ไม่มีมีการปฏิบัติมานานแล้วเช่นกัน ใครจะเก็บเกี่ยว จะขายหรือไม่ขายเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล แต่ละครอบครัว ไม่มีเรื่องพิธีกรรมดังกล่าวเข้ามาเกี่ยวข้อง การขูดขี้ทาเช่นในอดีตก็ไม่มีแล้ว ด้วยเกรงว่าจะเกิดผลกระทบต่อต้นชะโนด และไม่มี การห้ามจับปลา ผู้ใดจับได้

เพียงไรก็ขึ้นอยู่กับความสามารถและโชคของตนเอง หากแต่การจับปลาก็ยังคงมีการบอกกล่าวขอเจ้าปู่ศรีสุทโธอยู่เช่นเดิม

ความเชื่อเกี่ยวกับคำชะโนดนั้น บางคนเห็นว่าเมืองคำชะโนดลอยน้ำไม่ได้แล้วเพราะหนักด้วยสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก และก็มีคนที่เห็นว่าไม่ใช่ลอยไม่ได้ เพียงแต่ว่าลอยไม่เด่นชัดเหมือนเดิม และโดยเฉพาะความเชื่อเรื่องผ้าแดงนั้นนับว่าได้สูญหายไปหมดแล้ว จะด้วยเหตุผลใดนั้นไม่แน่ชัด การคมนาคมที่พาวัฒนธรรมต่างๆ ผ่านเข้ามา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการศึกษาเรียนรู้ที่ผ่านมาจากกลไกต่างๆ เช่น โรงเรียน บุคลากรภาครัฐ โดยเฉพาะสื่อ ซึ่งเป็นระบบการขัดเกลาทางสังคมชนิดหนึ่งที่มักจะฝังรากความคิดต่างๆ ไว้ได้ในระดับลึก นอกจากนี้การที่มีผู้คนและสื่อชนิดต่างๆ ผ่านเข้ามาเป็นจำนวนมาก และมาพร้อมกับรูปแบบชีวิตอันแตกต่าง หลากสีสัน การเลียนแบบวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อ การแต่งกาย การบริโภค ก็เริ่มเกิดขึ้น ไม่เพียง ความเชื่อเรื่องผ้าแดงที่ถูกกลืนหายไปท่ามกลางความหลากหลาย คงเหลือไว้แต่เพียงเรื่องเล่าสู่กันฟังเท่านั้น ความเชื่อ ค่านิยมชุดใหม่ก็เข้ามาเปลี่ยนพฤติกรรมของชาวบ้านอีกด้วย โดยสะท้อนให้เห็นในเรื่องสภาพสังคม สภาพเศรษฐกิจ การเมืองการปกครองและการรวมกลุ่ม ดังนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านโนนเมืองกับคำชะโนดนั้น นอกจากชาวบ้าน เมืองจะมีความสัมพันธ์ในเชิงการค้าขาย ทั้งที่ปรากฏว่ามีร้านค้าต่างๆ และที่เป็นกลุ่มขาย ดอกไม้ ภายในคำชะโนดแล้ว ไม่พบว่าชาวบ้านเมืองจะมีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงต่อคำชะโนด มีเพียง คณะกรรมการเท่านั้นที่เข้าไปยุ่งเกี่ยวโดยตรง ดังที่ชาวบ้านให้ความเห็นในทำนองเดียวกันว่า “เลือกไปแล้ว เขาก็ไปเฮ็ดส่วนเขา เราบ่มีสิทธิ์มีเสียงอะไร ตามแต่เขาจะคิด เขาเฮ็ดหยั่งก็บ่อยากรู้”, (พิสมัย แวงวรรณ. 2561 : สัมภาษณ์) เช่นเดียวกับจำผู้นำประกอบพิธีกรรม ซึ่งแสดงความเห็นว่า การที่ชาวบ้านเมืองไม่เข้าไปคำชะโนดนั้น เป็นเพราะไม่ต้องการเข้าไปยุ่งเกี่ยว เนื่องด้วยได้มอบอำนาจหน้าที่ให้คณะกรรมการเข้าไปบริหารแล้ว “คนโนนเมืองเขาก็จะไม่เข้าไปยุ่ง เพราะเขามอบหมายคนที่ดูแลเข้าไปทำ ผมไปทำงานก็ทำงานอย่างเดียว ไม่ได้สนทนากับใครทั้งนั้น” (ชวการ คำวันสา. 2561 : สัมภาษณ์) ซึ่งสะท้อนให้เห็นโครงสร้างอำนาจหน้าที่ได้อย่างเด่นชัด คือ การที่บุคคลจะทำอะไรนั้นด้วยที่ถูกระบุจากโครงสร้างของการบริหาร และมีบทบาทหน้าที่ให้ปฏิบัติตามที่ถูกระบุ

จากความหมายต่างๆ ที่นักวิชาการได้อธิบายถึงวิธีการดำเนินชีวิต กล่าวได้ว่าวิธีการดำเนินชีวิต คือ พฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออกผ่านการใช้เวลาในการทำกิจกรรม (activities) ความสนใจ (interests) และความคิดเห็น (opinions) ซึ่งในแต่ละบุคคลหรือกลุ่มคนจะมีรายละเอียดของรูปแบบในการดำเนินชีวิตที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ตามแต่บริบทของสภาพแวดล้อมที่บุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้นอาศัยอยู่ ทั้งนี้สำหรับวิธีการดำเนินชีวิตของคนชนบทไทยสมัยใหม่จะสะท้อนผ่านการทำกิจกรรม ความสนใจ และความคิดเห็นที่มีการผสมผสานระหว่างวิถี

แบบดั้งเดิมกับวิถีของสังคมสมัยใหม่ ซึ่งแตกต่างไปจากวิถีของชนบทไทยในอดีตและอาจมีบางมิติของการดำเนินชีวิตที่คล้ายคลึงหรือแตกต่างกับวิถีการดำเนินชีวิตของคนที่ย้ายอยู่ในเขตเมือง ซึ่งชาวบ้านโนนเมืองก็เช่นกัน มีความเปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของความเปลี่ยนแปลงที่อยู่โดยรอบ การเดินทางเข้าออกของคนในชุมชน ทำให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองสู่ความเป็นสมัยนิยม

4. พื้นที่โลกเสมือนของกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค (พ.ศ.2559 - ปัจจุบัน)

ปัจจุบันคำชะโนดได้เข้ามาสู่ยุคสมัยใหม่ซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนมีสภาพเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของตำบลบ้านม่วง ประเภทการท่องเที่ยว โดยมีผู้เคารพศรัทธา และใคร่อยาก رؤ้อยากเห็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคำบอกเล่าและตามการกระจายของข้อมูลออกไปอย่างกว้างขวาง จึงทำให้มีผู้คนมากบ้างน้อยบ้างเดินทางมาทุกวัน หากเป็นช่วงเทศกาลจะมีคนจำนวนมาก โดยเฉพาะช่วงเทศกาลสงกรานต์ ส่งท้ายปีเก่าต้อนรับปีใหม่ เข้าพรรษา และวันออกพรรษาซึ่ง มีความเชื่อมโยงกับตำนานบั้งไฟพญานาคที่อำเภอโพนพิสัย จังหวัดหนองคาย และวันเพ็ญ เดือน 6 ซึ่งเป็นพิธีบวงสรวงประจำปีของคำชะโนด

บ้านโนนเมืองมีศาสนสถาน 1 แห่ง ซึ่งผู้คนทั่วไป ตลอดทั้งพระ ก็มีคำเรียกศาสนสถาน แห่งนี้แตกต่างกันไป ชื่อที่ผู้คนเรียกและเขียนจึงมีหลายลักษณะ คือ ศรีสุทโธ, ศิริสุทโธ คำชะโนด, ศิริชะโนด, ศิริสุทโธคำชะโนด หรือ ศิริสุทโธ คำชะโนด, ศิริสุทโธ (คำชะโนด) สำหรับชื่อที่ได้เขียนไว้บนซุ้มประตูหน้าวัดจะใช้คำว่า “ศิริสุทโธคำชะโนด” สังเกตว่า เขียนติดกัน ส่วนชื่อที่เขียนเป็นป้ายปักไว้หน้าวัดใกล้ประตูซุ้มดังกล่าวเขียนว่า “ศิริสุทโธ (คำชะโนด) เช่นเดียวกับที่เขียนไว้หน้ากุฏิเจ้าอาวาส การตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับชื่อวัดเช่นนี้มีนัยสำคัญก็คือ แสดงให้เห็นว่าประสงค์อยากจะเรียกอย่างไรก็ตามแต่บุคคล ชอบอย่างไรก็เรียกกันไปตามนั้น และอาจจะด้วยเพราะศาสนสถานดังกล่าวยังไม่มี ความชัดเจนบางประการ และอย่างหนึ่งก็คือยังไม่มีความเป็นวัดที่ถูกต้อง เพราะหากกล่าวตามหลักเกณฑ์แล้ว ศาสนสถานดังกล่าวมีลักษณะเข้าเกณฑ์เป็นเพียงที่พักสงฆ์ ซึ่งเจ้าอาวาสปัจจุบันได้แก่ พระครูรัตน(พระครูสุทธิจันทราภรณ์) เจ้าคณะตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง หรือที่ ชาวบ้านเรียกกันทั่วไปว่า อาจารย์รัตนบ้าง พระครูบ้าง โดยที่เจ้าอาวาสกล่าวเพียงว่า “เคยขอไป หลายครั้งแล้ว ยังไม่ได้” ส่วนชาวบ้านก็กล่าวถึงในเรื่องนี้ว่า “ทำเรื่องไปแล้ว ไม่ได้มีการติดตามเรื่อง หลายสิบปีแล้ว ก็ยังไม่ได้เป็นวัด” และยังมีความเห็นอีกอย่างหนึ่งว่า “ที่วัดไม่มีเจ้าของ เป็นที่ สาธารณะ เขาก็เลยไม่ให้เป็นวัด”

การเติบโตของวัดศิริสุทโธคำชะโนดนั้นมีความต่อเนื่องมาจากยุคที่ผ่านมา ซึ่งยังคงพบว่ามีพระจากที่อื่นได้เข้ามาอยู่เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ก็อยู่ได้ไม่นานเพราะเมื่อเข้ามาอยู่แล้วก็จะขัดกับทั้งพระด้วยกันเองและขัดกับชาวบ้าน โดยมีพื้นฐานของลาภหรือผลประโยชน์อันเกิดขึ้นจากวัดและคำชะโนด

นอกจากความเชื่อในเรื่องศาสนาดังกล่าวแล้ว เดิมทีนั้นชาวโนนเมืองก็มีความเชื่อเรื่อง ผีปู่ตา เช่นเดียวกับชาวอีสานโดยทั่วไป แต่เนื่องจากบ้านโนนเมืองมีลักษณะพิเศษกว่าพื้นที่อื่นๆ คือมีดงชะโนดที่เชื่อถือกันว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์มีอายุที่ประมาณมิได้ บ้างก็ว่าหลายร้อยปี บ้างก็เชื่อว่าคงเป็นพันปี ซึ่งดงชะโนดนี้เป็นสัญลักษณ์ของทางขึ้น - ลงระหว่างเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์ ของพญานาคศรีสุทโธ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคำชะโนดก็คือเมืองพญานาค โดยในอดีตนั้นชาวบ้านได้หาที่ดินเป็นดอนปู่ตา แต่ไม่มีพื้นที่ที่เหมาะสมจะเป็นได้ จึงเอาคำชะโนดเป็นพื้นที่พิเศษ แต่เนื่องจากคำชะโนดเป็นพื้นที่ของพญานาคศรีสุทโธ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ปกปักรักษาเมือง เมื่อพญานาคศรีสุทโธเป็นใหญ่ในพื้นที่ดังกล่าว ชาวโนนเมืองจึงนับถือพญานาคศรีสุทโธแทนการนับถือผีปู่ตามาแต่เดิม ดังนั้น ศาลผีปู่ตาจึงไม่มี มีแต่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เช่นเดียวกับคำ กล่าวที่ว่า “เมื่อก่อนมี ย้อนหลังประมาณ ยี่สิบ สามสิบปีขึ้นไป เดียวนี้ไม่มีแล้ว เกี่ยวกับคนปัจจุบัน คนสมัยใหม่ไม่สนใจ คนเผ่าคนแก่คนโบราณไม่อยู่แล้วก็หายไป ส่วนบ้านอื่นเขายังมีอยู่ เขาจะมี เปิด ไก่ เหล้า มาถวาย” (ก้าน ชาคุณเนาวิ. 2561 : สัมภาษณ์) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตานั้นเคยมีอยู่แต่เมื่อถูกลดความสำคัญลงไปโดยพญานาคผู้มีความเป็นใหญ่ส่วนหนึ่ง และการขาดความใส่ใจของคนรุ่นต่อมาส่วนหนึ่ง เมื่อกาลเวลาล่วงเลยมานานเข้า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาจึงไม่มีความจำเป็นสำหรับวิถีชีวิตของคนรุ่นปัจจุบันอีกต่อไป

นอกจากชาวโนนเมืองมีความศรัทธาเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผีสิ่งลึกลับ แม้จะเริ่มลดน้อยลงมากแล้ว ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ หรือตอบสนองแต่ให้ไม่ได้ไม่เพียงพอ พระพุทธศาสนานั้นให้ความมั่นคงทางจิตใจและจุดมุ่งหมายชีวิตอันเป็นเรื่องของหลักธรรมะเป็นสำคัญ ผีก็มีความเกี่ยวพันกับความอุดมสมบูรณ์ เป็นสำคัญ ขณะที่วิถีชีวิตของชาวบ้านกำลังผูกติดและต้องต่อสู้กับกระบวนการทุนนิยม แต่สำหรับเรื่องพญานาคนั้น นับว่ายังคงมีความเชื่อที่หนาแน่นอยู่ เหตุเพราะเชื่อกันว่าพญานาคมีอำนาจในการให้คุณให้โทษได้ คนเราสามารถอ่อนนวยสงหรือที่เรียกว่า “บา” หรือ “บน” ตามความปรารถนาของตน ซึ่งจะพบเห็นได้อยู่เสมอว่า มีผู้คนเข้ามาบูชาพญานาคเพื่อมาบนเป็นจำนวนมาก แทบจะไม่ได้ขาดแม้แต่วันเดียว จึงเป็นไปได้ว่าพญานาคนั้นยังคงตอบสนองความต้องการในชีวิตของ ชาวบ้านได้ดีกว่าจึงยังคงสามารถยืนหยัดความเป็นเอกได้ ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคของ ชาวโนนเมืองนี้

การกล่าวถึงบริบทภายในวัดดังต่อไปนี้ เพื่อชี้ให้เห็นความสำคัญของความเคลื่อนไหวในวัด ซึ่งเป็นจุดสำคัญอีกจุดหนึ่งอันเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับคำชะโนด เพราะวัดกับคำชะโนดนั้นอยู่ ติดกัน แม้จะแยกกันโดยตำนานเรื่องเล่าว่าเขตของเมืองคำชะโนดนั้นมีเส้นบอกไว้ แต่ด้วยความที่ทั้งวัดและคำชะโนดอยู่ใกล้ชิดกัน ทั้งเป็นวัดที่เกิดขึ้นด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าปู่ศรีสุทโธกับหลวงปู่คำตาผู้เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าปู่ศรีสุทโธ วัดก็ยิ่งมีความสำคัญเพิ่มขึ้นอย่างชนิดที่ไม่อาจละเลยได้

วัดศิริสุทโธคำชะโนดกับคำชะโนดนั้นเหมือนเป็นส่วนเดียวกันเพราะมีพื้นที่ติดต่อกัน แต่หากกล่าวตามความเชื่อเดิมแล้ว วัดกับคำชะโนดมีเขตแดนที่แบ่งไว้กันชัดเจน ซึ่งหากเดินเข้าไปยังคำชะโนด ผ่านสะพานที่ปัจจุบันถูกสร้างให้มีรูปปั้นพญานาคทั้งสองข้างของราวสะพาน เมื่อเดินเข้าไปประมาณครึ่งสะพานจะพบว่ามียอยแยกตรงสะพานไว้เป็นเครื่องหมายว่า หลังรอยแยกของสะพานนี้เป็นต้นไปคือเขตคำชะโนดหรือนครคำชะโนด วังนาคินทร์ และเมื่อได้มีการจัดตั้งการปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาบริหาร และมีคณะกรรมการบริหารคำชะโนด คำชะโนดก็เริ่มที่จะถูกแยกออกจากวัดมากขึ้นตามลำดับ ปัจจุบันได้แยกระหว่างวัดกับคำชะโนดออกจากกันไม่เกี่ยวข้องกันอีกต่อไป แต่ขณะเดียวกันทางคำชะโนดเองก็ยังคงให้ความช่วยเหลือแก่ทางวัดในเรื่องค่าใช้จ่ายอยู่เช่นเดิม ซึ่งจะไม่เพียงทำให้เขตแดนถูกแยกโดยตำนาน แต่วัดกับคำชะโนดถูกแยกโดยการปกครองในรูปแบบใหม่ที่มีคณะกรรมการบริหารคำชะโนด เข้ามาดูแลจัดการ

จากกระแสละคร นาดี แม้จะถูกสร้างมาแล้วหลายครั้งก็ตาม นาดี เป็นบทประพันธ์ของ ตริ อภิรัฐม ได้รับการสร้างครั้งแรกเป็นภาพยนตร์โดย สหมงคลฟิล์ม เมื่อปี พ.ศ. 2522 นำแสดงโดย เบญจวรรณ บุญญาภาศ, ทินกร ปฏิพัฒน์ และ วรังสิต จันทรมานนท์ กำกับการแสดงโดย รัตน์ เศรษฐภักดี ในปี พ.ศ. 2531 นาดี ได้รับการดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์โดยกรุณา โปรดักชั่น นำแสดงโดย กายูจนา จินดาวัฒน์, เอกพันธ์ บรรลือฤทธิ์ และ ดวงตา ตุงคะมณี กำกับการแสดงโดย ส.อาสนจินดา ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ทุกวันเสาร์-อาทิตย์ เริ่มตอนแรก 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2531 และในปี พ.ศ. 2559 นาดี ได้รับการดัดแปลงเป็นละครโทรทัศน์อีกครั้ง นำแสดงโดย ณฐพร เตมีรักษ์, ภูภูมิ พงศ์ภาณุ สร้างโดย บริษัท แอค-อาร์ต เจเนเรชั่น จำกัด ควบคุมการผลิตโดย ธัญญา วชิรบรรจง กำกับการแสดงโดย พงษ์พัฒน์ วชิรบรรจง ออกอากาศทางสถานีโทรทัศน์ไทยทีวีสีช่อง 3 ทุกวัน จันทร์ - อังคาร เริ่มตอนแรก 26 กันยายน พ.ศ. 2559

ภาพประกอบที่ 112 ละครนาคี
(ที่มา : Pantip. 2560 : ออนไลน์)

และในปี พ.ศ. 2559 นี้เองกระแสจากละครช่องสาม เรื่อง "นาคี" ถึงแม้จะมีละครเกี่ยวกับพญานาคมาแล้วหลายครั้ง แต่ดูเหมือนจะไม่มีครั้งไหนที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาสนใจพญานาคได้เท่าครั้งนี้ อาจเป็นเพราะโลกของการสื่อสารที่เปิดกว้างมากขึ้น และละครเองได้มีการกล่าวอ้างถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธด้วย “คำแก้ว สาวงามแห่งบ้านดอนไม้ป่ามีชาติกำเนิดที่ลึกลับ ภายหยาบที่ เจ้าแม่นาคี ใช้อาศัยอยู่ หลังจากได้บำเพ็ญศีลมาเป็นเวลาเกือบพันปีตามคำสาปของ เจ้าปู่ศรีสุทโธนาค เมื่อล่วงรู้ว่าหลานสาวหนีขึ้นมาบนโลกมนุษย์สมสู่กับ ไชยสิงห์ จนมีลูกชายหนึ่งคน นาคีกลัวเจ้าปู่รู้จึงเสกลูกชายให้เป็นปลาไหลเผือก แต่ลูกของนาคีกลับถูกมนุษย์จับไปกิน ทำให้นางโกรธแค้นข้ามภพข้ามชาติ เมื่อกลับมาอยู่ในร่างของคำแก้ว และได้พบรักกับ ทศพล ชายคนรักในอดีตชาติที่เคยมีสัญญาต่อกัน เจ้าแม่นาคีจึงทำทุกทางเพื่อให้ได้ครองรักกับชายคนรักอีกครั้ง”

นักแสดงนำในเรื่องก็มักจะกล่าวถึงการฝันเห็นเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตลอดจนการรำบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชี่ยลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก แม้ผู้ชมจะไม่ได้ชมอยู่ที่คำชะโนดแต่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจแรกเริ่มที่ทำให้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด

ค่านิยมที่เกิดจากความชื่นชอบในตัวนักแสดง และการดำเนินเรื่องของบทละครได้กล่าวถึงตำนานที่ สติต่ออยู่กับพื้นที่แห่งนี้ ผู้คนที่รับสารจากสื่อโทรทัศน์ทำให้พวกเขาเกิดความอยากรู้อยากเห็นจะไปสัมผัส ชิมซับบเอาความรู้สึกจากสถานที่จริง ผลที่ตามมาคือความอยากรู้อยากเห็นของกลุ่มคนจำนวนมาก จนก่อตัวเป็นกลุ่มค่านิยมการบริโภคความเชื่อในมิติกระแสสังคม

แท้จริงแล้ว ปรากฏการณ์ต่อจากนั้น มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นมากมาย และถูกกล่าวถึง แพร่หลายในโลกโซเชียล อาทิเช่น หลังจากที่ม็อบกลุ่มนักศึกษาบางส่วนไปที่คำชะโนดกลับมาแล้วผูกคอ ตาย (mgronline. 2560 : ออนไลน์) ซึ่งสาเหตุจริงๆ อาจไม่ใช่ใจความสำคัญที่ต้องค้นหาความจริง แต่ประเด็นสำคัญถูกจัดจ้องอยู่ที่วิธีการผูกปมความเชื่อต่างๆ สัมพันธ์กับพื้นที่คำชะโนด แก่นสาระที่ แท้คือเมื่อผู้คนไปที่คำชะโนดในฐานะผู้รับสาร แล้วกลับออกมากลายเป็นผู้ส่งสารอีกต่อหนึ่ง การเล่า ต่อๆ กันจึงเป็นการผสมผสานของกระแสความเชื่อกับความเชื่อส่วนตัว ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นได้ใช้โซเชียล มีเดีย เป็นเวทีเพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ของพวกเขา

อิทธิพลของสื่อออนไลน์ในยุคปัจจุบันนี้มีผลทำให้ผู้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด เปลี่ยนแปลง วิถีชีวิตไปจากเดิม จากพัฒนาการช่วงเวลาต่างๆ ของคำชะโนดซึ่งมีความเชื่อมโยงเป็นสายธาร ประวัติศาสตร์ ที่ผู้วิจัยแบบออกเป็น 4 ยุคสมัยนั้น ได้มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงมาอย่างต่อเนื่อง ในทุกด้าน แต่ละช่วงเวลาความหมายของพญานาคก็ผูกโยงกับบริบทต่างๆ ทางสังคม โดยในยุคแรก นั้นพญานาคมีหน้าที่เป็นผู้อำนวยความอุดมสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ สุขภาพ และการ ลงโทษ เป็นสำคัญ ต่อมายุคที่สองซึ่งกระแสการพัฒนาแบบทันสมัยได้เริ่มเข้ามาพร้อมกับการตัดถนน ผ่านเข้ามายังหมู่บ้าน พญานาคไม่เพียงมีหน้าที่ตั้งยุคแรกที่ผ่านมา แต่ยังเป็นความหวังให้แก่ชาวบ้าน ว่าสามารถที่จะอำนวยโชคกลางได้ และตอกย้ำถึงการให้คุณให้โทษแก่ผู้ปฏิบัติตามกฎเกณฑ์และ ผู้ฝ่าฝืนดูหมิ่น ลักษณะดังกล่าวนี้มีความสืบเนื่องมายังยุคที่สามอันเป็นสมัย ซึ่งวิถีชีวิตได้ผูกพันกับ ความทันสมัยที่มาพร้อมกับกระบวนการทุนนิยม ความเข้มข้นของความจำเป็นในการใช้เงินของ ชาวบ้านได้ทวีมากขึ้น และพญานาคก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับมนุษย์ในทุกมิติมากขึ้นน้อยแตกต่างกันไป สุดท้ายยุคสมัยของสื่อโซเชียลมีเดียถือเป็นช่วงเวลาที่สำคัญเป็นอย่างมาก เพราะการจับจ้องของสังคม ทำให้คำชะโนดกลับมากลายเป็นกระแสอีกครั้ง ดังนั้นจึงทำให้เข้าใจได้ว่าความเชื่อเรื่องนาคที่เมืองคำ ชะโนดในปัจจุบันนี้ มีความเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่เรียกรวมๆ ว่าเป็น โครงสร้างทางสังคม

กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นาคาคติคำชะโนด

ป่าคำชะโนดมีลักษณะเป็นป่าพรุน้ำจืด (Freshwater swamp forest) และมีต้นชะโนด ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น คำว่า “คำ” หมายถึง บริเวณที่มีน้ำขัง และป่าคำชะโนดนี้ เป็นเกาะที่ลอยตัวอยู่ กลางทุ่งนา มีน้ำล้อมรอบ บนเกาะจะเต็มไปด้วยความเขียวชอุ่มของต้นไม้ชนิดหนึ่งที่เรียกว่า “ต้นชะ

โนด” ซึ่งเป็นพืชอยู่ในตระกูลปาล์ม (Family Palmae) และมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการที่กรมป่าไม้ เรียกว่า “ร็อก” (ชลธิชา เนียมอภา, 2557 : 18)

เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีการประกอบสร้างและให้ความหมายแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ ตำนานมีลักษณะเป็นพลวัตหรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างหลากหลาย คือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเล่า เรื่อง ปรับเปลี่ยนตัวละคร จะเปลี่ยนภาพเหตุการณ์และบรรยากาศ ตำนานและพิธีกรรมได้มีบทบาท ต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมยึดโยงจิตวิญญาณของผู้คน คำว่า “พื้นที่” (space) หมายถึงสถานที่ทาง กายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่งซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่นสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน และทุกสถานที่ ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็น เราเรียกว่า “พื้นที่ทางกายภาพ” (Physical Space) พื้นที่ทางกายภาพ ของคำชะโนด มีลักษณะเป็นเกาะ ซึ่งมีลักษณะพิเศษ จะเห็นได้ว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนคำ ชะโนดที่เต็มไปด้วยต้นชะโนดและเกาะที่ลอยน้ำ คนในชุมชนจึงมักจะมีเรื่องเล่าอธิบายความเป็นมา ของเกาะ ว่าเกิดจากการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

นอกจากนี้ยังมีความเชื่อจากตำนานการเกิดแม่น้ำโขงที่เกิดซึ่งเล่าเข้าไปเข้ามา ว่าเกิดจากการ กระทำของนาค 2 ตระกูล คือสุวรรณนาคกลับสุทโธนาครที่รบกันอยู่ 7 ปี พระอินทร์ก็ลงมาห้ามและให้ สร้างแม่น้ำคนละสายหากใครสร้างเสร็จก่อนจะได้ปลาบึกเป็นรางวัล สุวรรณนาคสร้างแม่น้ำนาน สุท โธนาครสร้างแม่น้ำโขง ศรีสุทโธเป็นผู้ชนะและขอทางขึ้นลงไว้ 3 ที่ ชะโนดก็เป็นสถานที่หนึ่งที่พญาศรี สุทโธขอ (พระครูธีรปัญญาณุกฤติ, 2562 : สัมภาษณ์) จะเห็นได้ว่าเรื่องเล่าเหล่านี้ทำให้พื้นที่ทาง กายภาพในชุมชนทำหน้าที่อธิบายพื้นที่กายภาพ ดังคำกล่าวที่ว่าในการอธิบายสิ่งแวดล้อมที่ชุมชน ตั้งอยู่นั้น เกิดจากภูมิปัญญาและจินตนาการของมนุษย์ที่จะสร้างคำอธิบายขึ้นมาสำหรับสื่อสารและ สร้างความเข้าใจเป็นพื้นฐานเดียวกัน จำเป็นจะต้องมีการกำหนดชื่อนามของพื้นที่ใดๆ โดยอาศัยหรือ อ้างอิงกับความรู้สึกต่างๆ ขึ้นมากำกับเอาไว้ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และเป็น ประสบการณ์ที่ประสบหรือจากรูปลักษณ์ทางกายภาพของตัวมันเอง (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552 : 85)

กลุ่มคนกลุ่มแรกที่ย้ายเข้ามาอยู่ในดงคำชะโนดเมื่อเข้ามาอยู่ในพื้นที่ใหม่ซึ่งมีลักษณะทาง กายภาพอุดมไปด้วยป่าไม้ ย่อมนำโลกทัศน์และวิถีวัฒนธรรมไปผูกกับธรรมชาติ และสิ่งเหนือ ธรรมชาตินำมาให้ความหมายและอธิบายการเกิดของพื้นที่กายภาพว่าเกิดจากการสร้างของบุคคล ศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งนี้เพราะมนุษย์เราต้องต่อสู้กับภัยธรรมชาติ และไม่สามารถต่อสู้ได้ และบางครั้งภัยธรรมชาติทำลายบ้านเรือน ดังนั้นมนุษย์เราจึงต้องการค้นหาคำตอบในบางเรื่อง การ อธิบายเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในโลกจึงออกมาในรูปของความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (อมรา พงศาพิชญ์, 2537 : 31) การครอบทับพื้นที่กายภาพให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ (Sacred space) หรือ พื้นที่

ทางความคิด (Mental Space) กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในชุมชนคำชะโนด สามารถสรุปได้ คือสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยกระบวนการต้นดั้งเดิม กล่าวคือ กระบวนการต้นดั้งเดิมคือชุดความคิดที่เกี่ยวข้องกับวิญญาณบุคคลศักดิ์สิทธิ์ อันได้แก่ วัตถุสิ่งของสถานที่ที่เกี่ยวข้องกับบุคคลศักดิ์สิทธิ์ชื่อตัวละครในตำนาน เหล่านี้จะจัดอยู่ในกระบวนการต้นดั้งเดิม

ปริตตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล, 2548 : 2 ให้ทัศนะว่า โลกศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่หลายรูปแบบ อาจอยู่ในบริเวณบางแห่งตามธรรมชาติ ใต้ต้นไม้ใหญ่ หน้าผา ขุนเขา เป็นต้น หรือสิ่งที่เป็นประดิษฐกรรมของมนุษย์ สิ่งเหล่านี้เป็นสื่อที่มนุษย์แต่ละวัฒนธรรมเลือกสรรหรือสมมติขึ้นเพื่อนำไปสู่การประจักษ์ถึงการดำรงอยู่ของสิ่งที่ยิ่งใหญ่หรือพลังเหนือมนุษย์ ตลอดทั้งผู้คนประจักษ์ได้ว่าสื่อสารกับบุคคลศักดิ์สิทธิ์ ขออำนาจศักดิ์สิทธิ์คุ้มครอง และบันดาลผลปรารถนาของตนในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ขณะเดียวกันหากบุคคลได้ล่วงละเมิดอำนาจเหนือธรรมชาติในบริเวณดังกล่าวอาจได้รับผลร้ายถึงชีวิต การที่ชุมชนคำชะโนดเชื่อว่าบริเวณป่าคำชะโนด เป็นที่อาศัยอยู่ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ชุมชนจึงประกอบเรื่องเล่าโดยเชื่อมโยงกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เชื่อว่าสมบัติล้ำค่าที่อยู่ในคำชะโนดนั้นเป็นของวิญญาณศักดิ์สิทธิ์ เป็นของพญานาคไม่ใช่ของมนุษย์ เช่นกันเมื่อเป็นพื้นที่สาธารณะ มนุษย์มักจะมอบสิทธิ์ให้กับสิ่งเหนือธรรมชาติเป็นเจ้าของหรือผู้ดูแล ดังคำกล่าวที่ว่า "ความคิด และความเชื่อที่ว่าแผ่นดินป่าเขา แม่น้ำ คลองบึง และลำห้วยในภูมิภาคที่เป็นภูมิวัฒนธรรมของคนภายในคือสมบัติของอำนาจเหนือธรรมชาติในจักรวาล ผู้คนคือผู้อยู่อาศัยหาได้เป็นเจ้าของอย่างแท้จริงไม่" (ศรีศักร วัลลิโภดม, 2551 : 36) ซึ่งสอดคล้องกับ ยศ สันตสมบัติ (2544 : 202) ที่กล่าวไว้ว่า บางศาสนาเชื่อว่าเทวดาอารักษ์ จะทำหน้าที่ดูแลให้ความคุ้มครองป้องกันภัยแก่ผู้ประพฤติดี เทวดาอารักษ์ยังอาจสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่เพื่อดูแลป่า คุ้มครองแม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ความเชื่อในเทวดาอารักษ์ทำให้สังคม วัฒนธรรมหลายๆ แห่ง ให้ความสำคัญแก่ป่าและน้ำ และทำการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติดุจตั้งเป็นผู้มีพระคุณ เช่นเดียวกับพื้นที่คำชะโนดที่มีความเชื่อว่าเป็นพื้นที่ของพญานาค ที่มีหลวงปู่คำตาซึ่งเป็นบุตรบุญธรรมเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยงความเป็นมนุษย์และสิ่งที่ยังมองไม่เห็น

เมื่อมนุษย์สร้างความหมายให้กับพื้นที่ทางกายภาพทำให้เกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยกระบวนการต้นดั้งเดิมและกระบวนการทางศาสนาแล้ว พื้นที่นั้นกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณ มนุษย์ย่อมมีพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีคนกลางเป็นตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่าคนทรง จำ้ เฒ่าจำ้ พ่อจำ้ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อนำอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องต่อรองเพื่อควบคุมธรรมชาติ เพื่อความเป็นสิริมงคลแกกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ดังคำกล่าวที่ว่า "พิธีกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ ของโลกความศักดิ์สิทธิ์คือตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของความเป็นไปของสังคม ในชีวิตประจำวันของมนุษย์เราอาจจะมีชีวิตอยู่โดยไม่จำเป็นต้องสำนึกถึงความ เป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นพวกเดียวกันของผู้คนที่พบหาสมาคมด้วย แต่ในพิธีกรรมบรรยากาศและสัญลักษณ์

ในพิธี กลายเป็นพวกเดียวกันเกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มาจากบรรพบุรุษเดียวกัน มีชะตาชีวิตร่วมกัน โลกศักดิ์สิทธิ์จึงเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกันที่สำคัญยิ่งในการดำรงชีวิตของกลุ่ม” (ปริตตา เฉลิมเผ่า ก่ออนันตกุล, 2548 : 4 ; อ้างอิงมาจาก Emile Durkheim .1995) ซึ่งมีความสอดคล้องกับพื้นที่คำชะโนดที่เกิดกระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากทางสังคม และประดิษฐ์พิธีกรรมเพื่อตอกย้ำความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ผ่านผู้ประกอบการพิธีที่ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมโลกทั้ง 2 เข้าด้วยกัน

ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคำชะโนดมีความเจริญรุดหน้าไปมาก มีการพัฒนาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งผู้คนจากภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน ต่างหลั่งไหลเข้ามาจากความเชื่อและศรัทธาที่มีต่อเจ้าพระยาศรีสุทโธ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญานาคที่ดูแลคำชะโนดอยู่ เป็นผลให้คำชะโนดมีความเจริญและมีผู้คนรู้จักมากยิ่งขึ้น มีการขยายอาณาเขตบริเวณวัดให้กว้างขวางยิ่งขึ้น มีพื้นที่สำหรับจอดรถและระบบสาธารณูปโภคเพื่อรองรับผู้คนที่เข้ามาขอพรบนบานศาลกล่าว พื้นที่สำหรับการวางขายสินค้าของชาวบ้าน พื้นที่สำหรับจำหน่ายเครื่องบวงสรวงบูชา มีร้านค้าจำหน่ายเครื่องบายศรีต่างๆ มากมาย จากความศรัทธาที่มีต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธเพราะถือว่าเป็นสถานที่พึ่งทางจิตใจของผู้คน ที่มีความศรัทธาทั้งคนในพื้นที่ ต่างจังหวัดและประเทศเพื่อนบ้าน และยังถือเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำคัญของจังหวัดอุดรธานี

ในปัจจุบันผู้คนต่างประสบกับปัญหาที่เข้ามากระทบจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการดำรงชีวิต สภาวะทางเศรษฐกิจ โรคภัยไข้เจ็บ การอยู่ร่วมกันในสังคม หรือสภาวะการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น ทำให้เกิดปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อจิตใจ จึงจำเป็นต้องมองหาที่ยึดเหนี่ยวจิตใจหรือที่พึ่งทางใจ คำชะโนดก็ถือเป็นสถานที่ที่ผู้คนยึดถือเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจในเรื่องต่างๆ และผู้คนที่เดินทางมาได้สะท้อนความหมายของคำชะโนดไว้ ดังนี้

(1) เป็นที่พึ่งทางใจเรื่องของการสะเดาะเคราะห์ สิ่งไม่ดีและอัปมงคล โรคภัยไข้เจ็บหายออกไปจากชีวิต เพราะพื้นฐานของมนุษย์เรานั้นเชื่อถือเรื่องโชคลางบาปบุญคุณโทษมาเป็นเวลาช้านาน เมื่อมีเรื่องราวทุกข์ร้อนใจ วิธีหนึ่งที่จะช่วยบรรเทาสิ่งเลวร้ายให้ทุเลาเบาบางลงไป ก็คือการทำบุญสะเดาะเคราะห์ พึ่งพาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเชื่อว่าคำชะโนดก็มีสิ่งเหล่านี้อยู่

“...ลูกของป้าป่วย ปรีक्षाหมอลแล้วก็ไม่ดีขึ้น ป้าก็เลยมาบนกับเจ้าปู่ และมาเอาน้ำศักดิ์สิทธิ์ไปให้ลูกดื่ม ก็ช่วยให้ลูกหายป่วย ปรากฏว่าได้ตามที่ขอลูกของป้าดีขึ้น...” (หงษ์ทอง (นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

“...หนูรู้สึกว่าคุณนี่มีแต่เรื่องแยๆ เลยมาขอกับเจ้าปู่ เพื่อเสริมดวงชะตา กลับไปก็ดีขึ้นค่ะ...”
(อุไรลักษณ์ (นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

“...พี่บนไว้กับเจ้าปู่ว่าอาการเจ็บหลังของพี่หายไป พี่จะนำบายศรี ไข่ต้ม เครื่องแก้มาถวาย แต่ก็แปลกนะ พอกลับไปแล้วอาการพี่ก็ดีขึ้นเรื่อยๆ...” (สมาน(นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

“...ก่อนนี้ผมไม่เชื่อนะพี่ พาแฟนมาครับ เขาเชื่อก็เลยมากับเขา พอมาไหว้แล้วก็ดีขึ้น จากนั้นก็เลยมาตลอด...” (บัญญัติ (นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า คำชะโนด เป็นที่พึ่งทางใจให้กับผู้คน สะเดาะเคราะห์ ปิดเป่าสิ่งชั่วร้ายให้ออกไปจากชีวิต น้ำจากบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์มีฤทธิ์ลดบันดาลให้หายจากการเจ็บป่วยได้ โดยมีเทพพญานาคศรีสุทโธ เป็นแรงศรัทธาของผู้คนที่เชื่อว่าคอยช่วยเหลือชาวบ้านให้พ้นจากความทุกข์

(2) เป็นที่พึ่งทางใจในเรื่องของการขอโชคขอลาภ ขอหวย เสี่ยงโชค นับว่าเป็นสถานที่หนึ่งที่ผู้คนให้ความสนใจเป็นอย่างมากในปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าขอแล้วได้ตามสิ่งที่หวัง ไม่ว่าจะเป็นคนในท้องถิ่น คนต่างถิ่น ก็หลั่งไหลเข้ามาไม่เว้นแต่ละวัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งใกล้วันหวยออก ผู้คนจะเข้ามามากกว่าปกติ ทั้งเข้ามาแก้บนจากที่เคยสมหวัง และบนบานศาลกล่าวให้สมหวัง ซึ่งสะท้อนจากผู้ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อขอและแก้บนในเรื่องดังกล่าว

“...มีปัญหาเรื่องหนี้สินเยอะ หมุนเงินไม่ทัน ได้ยินเขาบอกว่าคำชะโนดศักดิ์สิทธิ์ ขออะไรก็ได้ ตามหวัง เลยมาขอดูบ้าง ถ้าถูกหวย จะมาบวงสรวงชุดใหญ่พร้อมนางรำ ปรากฏว่าถูกจริงๆ เลยนำของมาถวาย...” (จำลอง (นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

“...มันเป็นชีวิตชาลง ทำอะไรก็แย่ไปหมด ไรที่พึ่งทางใจ ธุรกิจก็จะไปไม่รอด ก็เลยมากับแฟน แฟนพี่ชวนมา มาขอพรจากเจ้าปู่ กลับไปทุกอย่างดีขึ้น พี่ก็เลยต้องกลับมาไหว้อีก...” (ธนพล (นามสมมติ) ,2561 : สัมภาษณ์)

(3) เป็นที่พึ่งทางใจในเรื่องการบนบานศาลกล่าว ความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่การงาน การเรียน การสอบคัดเลือกเข้ารับราชการ

“...เพื่อนมาบนให้สอบบรรจุได้ แล้วเพื่อนก็สอบได้จริงๆ ก็เลยมากับเพื่อน พาเพื่อนมาแก้บน หนูก็เลยมาขอบ้างเผื่อจะได้เหมือนเพื่อนค่ะ...” (เจนจิรา (นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

“...จะไปสอบตำรวจครับ แม่บอกให้มาบน ไม้รู้จะได้อะไรหรือเปล่า แต่เพื่อความสบายใจครับ...”

(ภัทรดล(นามสมมติ). 2561 : สัมภาษณ์)

จากคำสัมภาษณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันทั้งจากคำบอกเล่าและจากประสบการณ์โดยตรงของผู้ที่มีความศรัทธา ต่างให้การยอมรับและยึดถือคำชะโนดว่าเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สามารถรับรู้และเป็นที่พักทางจิตใจ เป็นพื้นที่สาธารณะของผู้คนที่เข้ามาเพื่อพักผ่อนทางจิตใจ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการสะเดาะเคราะห์ สิ่งไม่ดีสิ่งอัปมงคลโรคร้ายไข้เจ็บให้ออกไปจากชีวิต เรื่องการขอลาก ขอลวย การบนบานศาลกล่าว และเพื่อความเจริญก้าวหน้าทางหน้าที่การงาน ซึ่งส่งผลต่อความเชื่อที่มีต่อคำชะโนดโดยมีเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นผู้อำนวยพรนั้น คำชะโนดจึงเป็นพื้นที่หนึ่งที่ผู้คนสนใจเข้ามาท่องเที่ยวที่เชื่อมโยงกับความเชื่อในคาคติของชุมชนและบุคคลภายนอก

จากพื้นที่ตั้งป่ากร้าง สู่พื้นที่ที่มีความเจริญ จากศรัทธาท้องถิ่นสู่ศรัทธามหาชน จากอดีตสู่ปัจจุบัน คำชะโนดมีความเปลี่ยนแปลงไปมากนับตั้งแต่มีความทันสมัยเข้ามาภายในชุมชน นำเอาเทคโนโลยีเข้ามาในชีวิตประจำวัน ถนนหนทางมีความสะดวกสบาย ไปมาหาสู่กันได้ง่ายขึ้น การติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วทั้งข่าวสารภายในและภายนอกชุมชน ทำให้คำชะโนดเป็นที่รู้จักของผู้คนมากขึ้น รู้จักเจ้าปู่ศรีสุทโธมากขึ้น มีการเล่าขานตำนาน เรื่องเล่า ไม่ว่าจะเป็นการเล่าปากต่อปาก การตีตบ การลงสื่อประชาสัมพันธ์ รวมถึงโซเชียลมีเดียต่างๆ การประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ ตลอดจนการสร้างรูปเคารพบูชาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการผลิตซ้ำความหมายเดิม แต่มีบางอย่างเพิ่มเติมเข้ามาทำให้ เจ้าปู่ศรีสุทโธ มีความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น

การผลิตซ้ำตำนาน เรื่องเล่าผ่านทาง Social Media เช่น ตำนานผีจ้างหนัง ที่เล่ากันว่าบริษัทรถเร่ฉายหนังแจ่มจันทร์ ถูกผีที่คำชะโนดจ้างให้ไปฉายหนัง ก็ยังถูกเล่าวนเวียนอยู่ทั้งในพื้นที่เองและในโลกโซเชียล โดยปราศจากการค้นหาที่มา และความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว ซึ่งเจ้าของบริษัทหนังเร่ดังกล่าว ได้เล่าว่า

“...ปี 32 พ่อถูกว่าจ้างให้ไปฉายหนัง ที่หมู่บ้านวังทอง แคว้นป่าคำชะโนดนี้แหละ ด้วยจำนวนเงิน 4,000 บาท แต่มีข้อแม้คือ ต้องฉายจบแค่ตี 4 และให้ออกจากหมู่บ้านก่อนฟ้าสว่าง โดยห้ามหันหลังกลับมามอง...” (ธงชัย แสงชัย. 2561 : สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์เจ้าของบริษัทหนังเร่แจ่มจันทร์ ก็เล่าไว้ตรงกับตำนานผีจ้างหนังที่ปรากฏในพื้นที่ทุกประการ เรื่องราวของผีจ้างฉายหนังในคำชะโนดที่ปรากฏขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2532 ถูกเล่าต่อกันมาจนกลายเป็นตำนาน บ้างก็เล่าว่ามีผีจ้างหนังไปฉายให้ผีดูเมื่อกลับออกมาเงินค่าจ้างกลายเป็น

เงินปลอม เป็นใบไม้ เป็นเงินผี บ้างก็เล่าว่าเมื่อคนฉายหนังออกมาจากจุดฉายแล้วหันหลังกลับไปก็กลายเป็นดงผีคำชะโนด

เรื่องราวของผีจ้างหนังโด่งดังและเป็นที่รู้จักไปทั่วประเทศจากหนังสือพิมพ์ไทยรัฐคอลัมน์พิเศษ หนังสือพิมพ์ ไทยรัฐ ฉบับประจำวันที 4 ตุลาคม พ.ศ. 2534 มิติที่ 5 สัมผัสที่ 6 เขียนโดย นที สันทันดร เรื่อง “ผี.....จ้างฉายหนัง” เรื่องราวที่คนในพื้นที่เล่าขานกันไม่รู้จักเบื่อเพราะเชื่อว่าเป็นความจริง สรุปใจเนื้อข่าวได้ว่า ในวันที่ 29 มกราคม 2532 ได้มีผู้ไปติดต่อบริษัทหนังเร่แห่งหนึ่ง ซึ่งรับฉายหนังเร่ในตัวเมืองอุดรให้นำหนังกลางแปลงไปฉายที่บ้านวังทอง ในอัตราค่าจ้าง 4,000 บาท โดยมีสัญญาข้อหนึ่งว่า ให้ฉายหนังถึงตีสี่เท่านั้น พอถึงตีสี่ให้รีบเก็บข้าวของออกไปจากสถานที่ฉายเป็นเงื่อนไขที่ค่อนข้างจะแปลก แต่ผู้จัดการบริษัทหนังเร่ก็ไม่ติดใจอะไร

กลับจากฉายหนังพวกคนงานเล่าเรื่องประหลาดให้เจ้าของฟังว่า ได้ไปฉายหนังให้ผีดู หนังเริ่มฉายตั้งแต่ สามทุ่ม ในตอนหัวค่ำ ไม่เห็นผู้คน สงสัยเหมือนกันว่า หายไปไหนกันหมด แต่พอสามทุ่มก็มีผู้คนมาเป็นจำนวนมาก และที่แปลกคือ ผู้หญิงที่นุ่งขาวห่มขาว จะนั่งอยู่ด้านหนึ่ง ส่วนผู้ชายใส่เสื้อผ้าสีดาจะนั่งอยู่อีกด้าน และคนทั้งหมด ก็เหมือนจะนั่งสงบ ไม่เคลื่อนไหวตัว ยิ่งกว่านั้น ไม่ว่าจะฉายหนังเรื่องอะไร ก็ไม่ได้มีการส่งเสียงใดๆ เหมือนการฉายหนังกลางแปลงทั่วไป และที่แปลกกว่านั้นคือ ไม่มีร้านขายของในบริเวณที่ฉายหนัง พอถึงตี 4 ผู้คนก็หายไปหมด คนงานฉายหนังเก็บข้าวของออกจากงาน และเดินทางกลับ มาแวะซื้อบุหรี่ปริศกับชาวบ้าน เล่าว่าไปฉายหนังที่บ้านวังทองมา ซึ่งชาวบ้านยืนยันว่า เมื่อคืนไม่มีหนังมาฉายเลย ก็เกิดเหตุสงสัยกันว่าตกลงไปฉายหนังที่ไหนกันมา สรุปกันว่าสงสัยอาจจะไปฉายในดงชะโนด ซึ่งเป็นสถานที่ลับที่คนเชื่อว่า เป็นเมืองพญานาค และเมื่อเจ้าของสายหนังตามไปพิสูจน์ ก็เห็นร่องรอยลอร์ดยนต์ แล่นผ่านเข้าไปในท้องนา ซึ่งไม่น่าจะเข้าไปได้ ดงชะโนดเป็นดงไม้ทึบ ที่อยู่กลางทุ่ง ห่างจากถนนประมาณครึ่งกิโลเมตร (Kapook.com. 2560 : ออนไลน์)

“หลังจากกลับมาถึงบริษัท พ่อก็เกิดความสงสัย จึงเช็คประวัติผู้ว่าจ้างที่ทำสัญญาให้ตอนวางมัดจำ ก็พบว่านี่จริง คือนายจำปา คำแก้ว แต่เจ้าตัวบอกว่าไม่เคยไปว่าจ้างใครไปฉายหนังตามวันและเวลาที่บอก พ่อก็เลยไปหาหลวงปู่คำตา ทางหลวงปู่ก็บอกที่วัดไม่ได้มีการจัดงานแต่อย่างใด แต่ท่านเล่าว่า ในคืนวันที่พ่อบอกว่ามีการฉายหนัง ที่ป่าคำชะโนดจะมีเสียงซู่ๆ เหมือนกับมีพายุพัดเข้ามาทั้งๆ ที่คืนนั้นไม่มีลมใหญ่พัดมาจากไหนเลย พ่อก็ยังหาคำตอบไม่ได้จนถึงทุกวันนี้แหละ” (ธงชัย แสงชัย. 2561 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 113 บริษัทหนังเร่แจ่มจันทร์ที่ยังคงฉายหนังอยู่ที่คำชะโนด
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 114 บริษัทหนังเร่แจ่มจันทร์ที่ยังคงฉายหนังอยู่ที่คำชะโนด
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

จากเรื่องเล่า “ผีจ้างหนัง” ที่ยังคงเล่าซ้ำไปซ้ำมา ผ่านมากกว่า 30 ปี แจ่มจันทร์ภาพยนตร์ ยังคงให้บริการรับจ้างฉายหนังโดยเปลี่ยนจากการรับจ้างฉายหนังเร่ทั่วไปมาเป็นการจ้างฉายหนังแก่ บนที่คำชะโนดแทน “พ่อก็ฉายที่นี่ทุกวันนะ แต่เป็นลูกน้องมา นานๆพ่อจะเข้ามาสักที เครื่องฉายหนัง เครื่องเดิมก็ยังอยู่ แต่ปัจจุบันเป็นระบบดิจิตอลแล้ว” (ธงชัย แสงชัย. 2561 : สัมภาษณ์)

เรื่องเล่าตำนานผีจ้างหนังกลายเป็นความทรงจำของทางสังคม ต่างได้มีการแลกเปลี่ยนในการประกอบรูปร่าง ของความรู้สึกจินตนาการที่ระลึกถึงอดีตผ่านปฏิบัติการทางสังคม หลังจากที่มีการประโคมข่าวจากหนังสือพิมพ์ชื่อดังแล้ว เรื่องราวของผีจ้างฉายหนังก็กลายเป็นเรื่องเล่าที่คนในสังคมเล่าลือต่อกัน ได้กลายเป็นขบวนการในการสร้างมโนทัศน์ของจินตภาพ และกระบวนการสร้างความทรงจำทางสังคม ที่มีการถ่ายทอดความทรงจำเหล่านั้นสืบต่อกัน การเชื่อมต่องกล่าวจะมีความซับซ้อน หรือรายละเอียดแตกต่างกันเพียงใด ซึ่งต่างโน้มเอียงไปสู่การกลายเป็นมโนทัศน์ที่สูงขึ้น และได้แผ่ขยายสู่การสร้างบริบทใหม่ๆ ให้กับประสบการณ์ในอดีตที่ผ่านมา นอกจากนี้จะมีเรื่องเล่าผีจ้างหนังที่ป่าคำชะโนดแล้ว ประกอบกับพื้นที่ทางกายภาพที่แปลกประหลาดทำให้เรื่องลึกลับดู น่าสนใจขึ้นไปอีก “...ความศักดิ์สิทธิ์นี้เฮาสู้สึกได้ด้วยตัวเอง บ่ต้องมีคนมาบอกดอก แต่ส่วนใหญ่กะมีแต่ฟังกันมา...” จากคำกล่าวนี้ ทำให้ทราบว่า เรื่องเล่าหรือตำนาน ต้องประกอบไปด้วย ตัวบุคคล พื้นที่ จึงจะเกิดความศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมาได้

“...พ่อไปจ้าง จ้างมาเฮ็ด มาทำบุญให้แม่ พ่อเรื่องมันดั่งขึ้นมาพ่อกะบ่รู้ว่ามันมาได้จังได้ กะคิดอยู่ เพราะจ้างมาแค่ฉายในงานทำบุญให้แม่เท่านั้น ...” (จำปา คำแก้ว. 2561 : สัมภาษณ์)

จากการสัมภาษณ์ผู้ว่าจ้างหนัง ทำให้ผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตอยู่อย่างหนึ่งว่า นายจำปา คำแก้ว นั้น ได้ไปว่าจ้างหนังมาฉายจริง ซึ่งฉายในงานทำบุญอุทิศส่วนกุศลของแม่เท่านั้น ซึ่งชาวบ้านระแวกใกล้เคียงก็ยืนยันเป็นเสียงเดียวกันว่าได้ดูหนังจริง และนายจำปา คำแก้วก็ยืนยันว่า วันที่ 29 มกราคม ปี 2532 นั้น หนังได้มาฉายอยู่ที่บ้านวังทองจริง

“...แต่ก่อนนี้หนังมันหาเบี่ยงยากเค้ มาเบี่ยงเหม็ดบ้านละ 200 -300 คน กะฉายสอดแจ้งฟุ่นละ แต่อันไปฉายอยู่ชะโนดนี้พ่อบ่รู้เด้อ...” (จำปา คำแก้ว, 2561 : สัมภาษณ์)

พระอาจารย์ยุทธ(พระครูธีรปัญญาอนุตติ) ได้ให้ข้อคิดเห็นต่อเรื่องนี้ว่า “เรื่องผีจ้างหนังนี้ไม่เป็นคนเล่า แล้วไม่ได้ประโยชน์จากเรื่องนี้ อาตมาบ่ขอเว้วว่ามันเกิดขึ้นจริงหรือบ่จริง...” (สัมภาษณ์ : 2561) ทั้งนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2553 : 241-308) ได้จำแนกการ ‘เล่าเรื่อง’ ออกเป็น 6 ลักษณะ 1) คือ เป้าหมายการเล่าเรื่อง จะใช้ทัศนพื้นฐาน คือทฤษฎีประกอบสร้างนิยม (Constructionism) การ

รับรู้ความหมายย่อมขึ้นอยู่กับกระบวนการประกอบสร้างความหมาย โดยการเล่าเรื่องเป็นเครื่องมือสำคัญในกระบวนการประกอบสร้างความหมาย ทั้งที่ความเป็นจริงแล้วจะมีหรือไม่มีก็ได้

ภาพประกอบที่ 115 ชาวเรื่องผีจ้างฉายหนัง

(ที่มา : แจ่มจันทร์ภาพยนตร์. 2561 : ออนไลน์)

เพราะถึงแม้จะไม่มีความเป็นจริง การเล่าเรื่องก็สามารถประกอบสร้างขึ้นมาได้ ผลการประกอบสร้างที่ใช้เรื่องเล่าเป็นเครื่องมือจึงมีแต่ความเป็นจริงขึ้นมาได้ ดังนั้นศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องจึงเป็นเรื่องเกี่ยวกับการประกอบสร้างความหมายให้กับสรรพสิ่งต่างๆ ศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องจึงเกี่ยวข้องกับทฤษฎีสัญญาวิทยา (Semiology) ซึ่งเป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องสัญญาณ (sign) ที่ถูกประกอบสร้างความหมายผสมกับแนวคิดเรื่องอำนาจ ตามกระบวนการทัศน์ใหม่ เช่น แนวคิดของ M. Foucault การศึกษาเรื่องเล่าจึงมักตั้งคำถามว่า ใครเป็นผู้ที่มีอำนาจในการประกอบสร้างความเป็นจริงความหมายของความเป็นจริง รวมทั้งศึกษาพลังอำนาจของเรื่องเล่าและการเล่าเรื่องนั้นด้วย 2) คือ ความแตกต่างในแง่หน้าที่ (Function) กระบวนการทัศน์ใหม่ของการศึกษาเรื่องเล่า การเล่าเรื่องนั้นจะสนใจเมื่อเป้าหมายของการเล่าเรื่องนั้น เป็นไปเพื่อประกอบสร้าง “ความหมาย” ให้แก่สรรพสิ่งต่างๆ กระบวนการทัศน์ใหม่จะตั้งคำถามเพื่อช่วยทำความเข้าใจว่า ทำไมหรือเพราะเหตุใดจึงมีการประกอบสร้างความหมายเช่นนั้น 3) ความแตกต่างในแง่จุดเน้น (Focus) เนื่องจากข้อตกลงเบื้องต้นของกระบวนการทัศน์ใหม่นี้ถือว่า การเล่าเรื่องเป็นการสร้างความหมายให้กับเรื่องที่เล่า ดังนั้นกระบวนการทัศน์ใหม่จึงสนใจจุดเน้นเรื่อง “วิธีการเล่า” มากกว่า “เรื่องที่เล่า” 4) ความแตกต่างในแง่ขอบเขตศาสตร์ของเรื่องเล่าได้ขยายขอบเขตจากสาขาวิชาด้านมนุษยศาสตร์ ไปยังสาขาต่างๆ และครอบคลุม

ทั้งเนื้อหาประเภท “เรื่องแต่ง” และ “เรื่องจริง” 5) ความแตกต่างในเรื่องเครื่องมือที่ใช้เล่าเรื่อง ในกระบวนการทัศน์ใหม่ใช้เครื่องมือสื่อสารทุกชนิด 6) ความแตกต่างในแนวทางการวิเคราะห์ ซึ่งแนวทางการวิเคราะห์ในกระบวนการทัศน์ใหม่ไม่จำเป็นต้องอิงอยู่กับปัจจัยภายนอก เนื่องจากเรื่องเล่ามีองค์ประกอบภายในตัวของมันเองที่เรียกว่าตรรกะภายในเรื่องเล่า ฉะนั้นแนวทางการศึกษาเรื่องเล่าไม่ต้องไปอิงเกณฑ์จากสาขาวิชาอื่นๆ ที่เป็นปัจจัยภายนอกหากสามารถใช้เกณฑ์จากปัจจัยภายในของสาขาศาสตร์แห่งการเล่าเรื่องได้เองและปัจจัยภายในขึ้นอยู่กับจุดเน้น

เรื่องเล่าและการเล่าเรื่องมีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคม เนื่องจากการเล่าเรื่องและเรื่องเล่าเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการรวมตัวของสังคมมนุษย์ ทำหน้าที่ต่อยอดมรดกวัฒนธรรมเดิมๆ ให้มั่นคง จากแนวคิดเรื่องกระบวนการทัศน์ใหม่เป็นกระบวนการประกอบสร้างความหมาย เรื่องที่ประกอบสร้างขึ้นอาจจะจริงหรือไม่จริงก็ได้ เรื่องเล่าจึงมีความสำคัญกับแนวคิดสัญญาและแนวคิดเรื่องอำนาจ จากเหตุการณ์เรื่องเล่าที่อ้างหนึ่งจึงเกิดการตั้งคำถามขึ้นว่าใครเป็นผู้มีอำนาจในการประกอบสร้างความหมายหรือผู้เล่า อำนาจของเรื่องเล่านี้ต่อยอดมรดกวัฒนธรรม อธิบายปรากฏการณ์ต่างๆ และทำหน้าที่ประกอบสร้างไปคำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เรื่องเล่าในกระบวนการทัศน์ใหม่ในปัจจุบันนั้นสามารถทำความเข้าใจได้ กาญจนา แก้วเทพ (2553: 251) กล่าวว่า การเล่าเรื่องในกระบวนการทัศน์ใหม่เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการประกอบสร้างความหมายให้กับสรรพสิ่งต่างๆ จึงเป็นเรื่องที่เข้าไปเกี่ยวข้องกับทฤษฎีสัญญา (Semiology) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยเรื่องสัญญา (Sign) ที่ถูกประกอบสร้างความหมาย และเมื่อนำแนวคิดดังกล่าวมาผสมกับแนวคิดเรื่องอำนาจ (Power) ตามกระบวนการทัศน์ใหม่

ดังนั้น ข้อมูลตำนานเรื่องผีจางหนิงที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า ยังคงสื่อสาร เล่ากันปากต่อปากจนกลายมาเป็นตำนาน เป็นส่วนหนึ่งในการประกอบสร้างให้คำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และเจ้าปู่ศรีสุทโธเองมีความโปรดปรานในการชมภาพยนตร์

ข้อเท็จจริงคือที่บ้านวังทอง ในคืนวันที่ 29 มกราคม 2532 ที่นายจำปา คำแก้ว และน้องชายไปว่าจ้างแจ่มจันทร์ภาพยนตร์มาฉายตรงบริเวณทุ่งนาใกล้บ้านตนเองในงานบุญที่จัดขึ้นให้กับแม่ที่เสียชีวิตถูก ยืนยันอย่างหนักแน่นว่ามีการฉายหนังจริงและมีคนทั้งหมดหมู่บ้านได้ดู ทั้งนี้สามารถสรุปได้ว่านายจำปา คำแก้ว ไปจ้างหนังแจ่มจันทร์มาฉายจริง คนจางเป็นคนไม่ใช่ผีมีเหมือนที่มีการกล่าวอ้างกัน การฉายหนังฉายที่บ้านวังทองไม่ได้ไปฉายที่คำชะโนดและเงินที่จ่ายก็เป็นเงินจริง รวมทั้งหมด 4,000 บาท และที่สำคัญคือมีคนในหมู่บ้านวังทองที่ได้ชมภาพยนตร์ที่นายจำปา คำแก้วว่าจ้างมาฉายในคืนนั้น เรื่องเล่าเรื่องการฉายหนังกลางแปลงเมื่อวิเคราะห์แล้วจากบุคคลที่เกี่ยวข้องไม่มีสิ่งผิดปกติ

เลย แต่เหตุใดจึงกลายเป็นเรื่องที่กำลังไปทั่วประเทศได้ จนกลายเป็นตำนานผีจ้างหนัง และกลายเป็นข่าวโด่งดัง เป็นไปได้หรือไม่ว่าเหตุการณ์นี้อาจไม่ใช่เรื่องจริงและเป็นไปได้หรือไม่ที่จุดเริ่มต้นของเรื่องราวที่โด่งดังนี้อาจเกิดขึ้นจากความเข้าใจผิดคลาดเคลื่อนและถูกส่งต่อกันโดยไม่ได้ตั้งใจ จากเรื่องเล่าของคนหนึ่งคนอาจจะถูกขยายความบอกกล่าวเล่าต่อกัน เมื่อผ่านกาลเวลาจนท้ายที่สุดกลายเป็นตำนานที่ฝังลึกแล้วถูกเชื่อว่าเป็นความจริง โดยที่ไม่ถูกตั้งคำถามไม่ถูกตรวจสอบเลย

“...ปี 32 34 ปู่คำตาเสียไป กะจำบได้ปานได้ มันกะ คือเว่งง่าย ๆ มันกะบ่ค่อยจำกันหันหนา เรื่อง พ.ศ. แต่ว่าแต่ก็กะเป็นป่าเนาะ บ่มีฮอดทาง คำชะโนดนั้นมีแต่ป่าไผ่เด้นั้น พ่อจำป่า นาเลากะยุหันละ เพินกะยังหาญหากินปกติ กะยุบ้าน นาเพิ่นกะลงไปอีกหน่อยเดียว ส่วนมากกะเจ้ากะลิเป็นคน อ้อมแอ้ม ผีฮู้จักประมาณนี้หันนะ คิดว่า คิดว่าผีกะลิส่งเบิงเฮายุดอก โอ้ พุนี้ฮืออันนี้ๆ เอาชื่อมันไปจ้างหนัง คิดว่าจ้งสิหันหา แต่ว่าที่จริงแล้วเลาบได้ไปจ้าง ...” (นายทองอินทร์(นามสมมติ) 2561 : สัมภาษณ์)

จากคำกล่าวนี้ ทำให้เห็นถึงอำนาจของเรื่องเล่าที่ส่งผลต่อชาวบ้านโนนเมือง ซึ่งมีบ้านอยู่ใกล้ๆ กับป่าคำชะโนด ได้ย้อนถึงเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นในป่าคำชะโนดอีกหนึ่งเรื่องเล่าของป่าแห่งนี้ สำหรับชาวบ้านที่อยู่มานานกลับเชื่อสนิทใจ นั่นคือแรงศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อป่าอันลึกลับและเต็มไปด้วยเรื่องเล่ามากมาย

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มีความเกี่ยวข้องกับเรื่องเล่า ชุมชนได้สร้างความหมายให้แก่พื้นที่ให้มีความสำคัญในชุมชน ผ่านการผูกเรื่องราว ตำนานในอดีตเป็นเรื่องเล่าขานต่อกันมาจนกลายเป็นความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จนถึงปัจจุบัน ซึ่งตำนานด้ายผูกโยงความเป็นตัวตนของคนในชุมชนเข้ากับพลังอำนาจบางอย่างที่อธิบายไม่ได้ ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

การกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ยังสะท้อนได้จากเรื่องราวเสียงที่ร่ำลือถึงความศักดิ์สิทธิ์ ขออะไรก็ได้สมหวังทุกอย่าง จะเห็นได้จากการที่ผู้คนหลั่งไหลเข้ามาในพื้นที่คำชะโนดเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดเป็นแหล่งรายได้ของคนในชุมชน แผนการจำหน่ายเครื่องบวงสรวงบูชา เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าปรากฏการณ์ดังกล่าว ผู้คนต่างจะก่อสร้างให้วัตถุสิ่งของที่เกิดจากความเชื่อและใช้พิธีกรรมให้มีคุณค่า เป็นการเพิ่มมูลค่าจนทำให้คำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

การประกอบสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนดมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของผู้คนในอดีต ด้วยพื้นดินและพื้นน้ำ มีความสำคัญต่อการตั้งถิ่นฐาน ปลูกบ้านเรือนทำมาหากินของคนในชุมชน ซึ่งหากมองพื้นที่เป็นเพียงวัตถุก็ไม่ได้มีปัญหาอะไร แต่ด้วยสังคมที่ก่อเกิดจาก

กระบวนการทางวัฒนธรรม สิ่งต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในโลกจึงไม่ได้มีความหมายในตนเอง แต่ถูกกำหนดขึ้นด้วยเงื่อนไขทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น พื้นที่จึงเป็นสัญลักษณ์ที่กำกวม ก่อให้เกิดความหมายมีอำนาจ ศักดิ์สิทธิ์เป็นที่ยอมรับ ด้วยความหมายและนัยยะที่หลากหลาย บนเงื่อนไขทั้งที่สอดคล้องและขัดแย้ง ความหมายจึงแปรเปลี่ยนไปตามพฤติกรรมของเจ้าของพื้นที่ พื้นที่ทางกายภาพจึงแยกออกจากกันด้วยพรมแดน พื้นที่ทางสังคมนำไปสู่การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวด้วยกิจกรรม ภาษา วัฒนธรรม และพิธีกรรม คำชะโนดกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์หรือสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็ด้วยความสำคัญ of เหตุการณ์จากความสัมพันธ์กับวัตถุศักดิ์สิทธิ์ ในทางวัฒนธรรมพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ก็เป็นเสมือนที่ปรากฏของสิ่งศักดิ์สิทธิ์

ลักษณะเชิงพื้นที่ของคำชะโนด เป็นลักษณะที่อยู่ในตำแหน่งภูมิประเทศที่เด่น เป็นสถานที่ที่มีร่องรอยอันไม่สามารถอธิบายได้ มีลักษณะทางธรรมชาติที่แปลกประหลาดกว่าพื้นที่ทั่วไป เมื่อพิจารณาจากองค์ประกอบทางวัฒนธรรมของคำชะโนดแล้ว คำชะโนดจึงถือเป็น ‘ภูมิทัศน์ที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม หรือองค์ประกอบทางธรรมชาติ (Associative Cultural Landscape)’ ศรีศักร วัลลิโภดม (2554) ได้เสนอว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม เป็นกระบวนการขึ้นพื้นฐานเพื่อนำไปสู่ความเข้าใจ ‘นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology)’ ของคนในท้องถิ่นซึ่งมีวิถีวัฒนธรรมร่วมกันในกลุ่มชาติพันธุ์ ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม ซึ่งในบริบททาง สังคม วัฒนธรรมจะหมายถึง ‘ลักษณะภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographical Landscape) ในอาณาบริเวณใดบริเวณหนึ่ง’ เช่น ที่ราบ ห้วย หนอง ชายฝั่งทะเล ภูเขา เป็นต้น ซึ่ง ‘สัมพันธ์กับการ ตั้งถิ่นฐานของผู้คนในท้องถิ่น’ จนเป็นที่รู้จักร่วมกันจนมีการสื่อสารกันในลักษณะแผนภูมิหรือแผนที่ หรือบ่อยครั้งก็ได้รับการบอกเล่าเป็นตำนาน (Myth) มาอธิบายความหมายและความเป็นมาทาง ประวัติศาสตร์ สังคม เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งมีความหมายต่อผู้คนในสังคม 3 แบบ คือ คนกับคน คนกับธรรมชาติ และ คนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ ส่วนคนภายนอกสังคมจะ เข้าใจได้ต้องผ่านการเรียนรู้ระบบสัญลักษณ์ภายใต้บริบทท้องถิ่นก่อนจึงจะเข้าใจได้

ศรีศักร วัลลิโภดม ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า ความสัมพันธ์ของคนกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติทำให้เกิด ‘ภูมิทัศน์แห่งความศักดิ์สิทธิ์’ ด้วยความคิดพื้นฐานดั้งเดิมของมนุษย์เชื่อว่าสรรพสิ่งบนโลก เช่น แผ่นดิน แม่น้ำ ป่าเขา เป็นสมบัติของอำนาจเหนือธรรมชาติในจักรวาล มนุษย์คือผู้อยู่อาศัยมิได้เป็น เจ้าของอย่างแท้จริง การแบ่งแยกส่วนใดเอาไปเป็นของส่วนตัวที่ผิดธรรมชาติถือเป็น การละเมิด ผิดต่อ สังคมและผู้ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน จึงเกิดวิธีการจัดสรรการใช้ทรัพยากรร่วมกันอย่างหลวมๆแต่มี ความยุติธรรม ทุกคนมีสิทธิ์ใช้ประโยชน์แต่พอประมาณ หน้าที่การดูแลทรัพยากร

จึงตกอยู่ที่สิ่ง ศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ เมื่อมีการกำหนดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์แล้ว ก็เกิดการประกอบพิธีกรรมท้องถิ่น เพื่อให้เกิดสำนึกต่อความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน

จึงสามารถสรุปได้ว่าคำชะโนดเกิดจาก ‘การปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติภายใต้ข้อจำกัดของท้องถิ่น’ ทำให้เกิดวัฒนธรรม ประเพณี จารีตทางสังคม บ่มเพาะผ่านกาลเวลาจนเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่น จากตำนานและเรื่องมหัศจรรย์เกี่ยวกับคำชะโนดซึ่งเป็นสถานที่สิงสถิตย์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทำให้เกิดความเคารพยำเกรงและความศรัทธา จึงก่อเกิดพิธีกรรมและประเพณีเกี่ยวกับคำชะโนดขึ้นเพื่อเป็นการแสดงความเคารพสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ในด้านข้อปฏิบัติสำหรับผู้เข้าไปในเขตคำชะโนด มีดังนี้

- 1) เมื่อเดินเข้าเขตป่าคำชะโนด ทุกคนต้องสำรวมกิริยาอาการ อยู่ในความสงบ
- 2) เมื่ออยู่ในคำชะโนดจะต้องไม่พูดจาหยาบค้าย คึกคะนองส่งเสียงเอะอะ
- 3) ไม่มีใครกล้าเด็ดใบไม้ทำลายต้นไม้หรือทำร้ายสัตว์ด้วยเกรงกลัวอาถรรพ์
- 4) การใช้น้ำในบ่อศักดิ์สิทธิ์ต้องใช้ด้วยอาการสำรวม ตักแต่พอประมาณไม่ทำความสกปรกเลอะเทอะให้กับบ่อ ห้ามตักน้ำรดเท้า

จากการสัมภาษณ์ ชาวบ้านที่เกิดใน ตำบลวังทองซึ่งเคยไปหาอาหารบริเวณคำชะโนด ว่าเมื่อจะเข้าไปเก็บผักแถวคำชะโนดต้องบอกกล่าวและหามากินแต่พอดีเท่านั้น หรือหากต้องการเนื้อสัตว์ก็ต้องบอกกล่าว ขอจับปลาและจับแต่พอดี หากไม่บอกกล่าวจะจับไม่ได้เลย หรือหากไปกระทำร้ายแรงจับจับเต่าซึ่งเป็นบริวารของเจ้าปู่จะมีอันเป็นไป

ในเทพสัมภาษณ์รายการบันทึกลับ ฤดีมน ปริดีสนิท (บริษัทกันตนา. 2554 : ออนไลน์) ได้วิเคราะห์ผล พวงจากความเชื่อความศรัทธาของคนที่มีต่อคำชะโนดว่า

“ความศรัทธาของชาวบ้านที่มีต่อคำชะโนดมีส่วนในการควบคุมความประพฤติให้ดำรงตนอยู่ในศีลธรรม แม้แต่มีส่วนในการควบคุมกฎเกณฑ์ในการใช้ทรัพยากรในพื้นที่ ดังนั้น คำชะโนดจึงยังสามารถดำรงอยู่ได้จนถึงทุกวันนี้”

ตามความหมายดั้งเดิมของคำชะโนด พื้นที่นี้ถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามิพญานาคสิงสถิตย์อยู่ตามตำนานท้องถิ่น ซึ่งทำหน้าที่บอกเล่าความสำคัญของพื้นที่ที่มีต่อชาวบ้าน และสิ่งสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์ของพญานาคที่สิงสถิตย์ในคำชะโนด คือ “ต้นชะโนด” ที่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ และ “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์” ที่เชื่อว่าเป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกบาดาล วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ความหมาย ดั้งเดิมถูกลดทอนลงหรือถูกละเลยไป

กิจกรรมเชิงพุทธพาณิชย์ที่เกิดขึ้นทั้งภายในเกาะคำชะโนดและพื้นที่ของวัด เช่น การค้าเครื่องรางของขลัง การสร้างสิ่งปลูกบางอย่างอาจมีผลกระทบต่อความหมายทางวัฒนธรรม อย่างเช่น การสร้างรูปเคารพหรือสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่เพื่อดึงดูดให้นักท่องเที่ยวเข้ามาสักการะและทำบุญมากขึ้น อาจทำให้เกิด “การดึงความเป็นสัญลักษณ์ตัวแทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของพื้นที่ไปจากต้นชะโนดและบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์”

จากการสอบถามนักท่องเที่ยวที่เข้ามาในพื้นที่คำชะโนด ทำให้ทราบว่านักท่องเที่ยวที่มาเยือนคำชะโนดมีจุดประสงค์หลักเพื่อมาสักการะพญานาคศรีสุทโธนาคที่เชื่อว่าสิงสถิตย์อยู่ในเกาะคำชะโนด ทำการขอพร ประกอบพิธีบนบานศาลกล่าวในพื้นที่ นักท่องเที่ยวต่างถิ่นส่วนใหญ่จะทราบถึงตำนานของพื้นที่ และสามารถบอกเล่าได้ในทิศทางเดียวกัน พญานาคที่เมืองคำชะโนดนั้นมีตัวตนจริง มีความศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์ในการเนรมิตกายเป็นสิ่งต่างๆได้ และอำนาจให้เกิดสรรพสิ่งทั้งที่ร้องขอและให้บทลงโทษ ซึ่งทำให้เกิดอิทธิพล ผลักดัน ที่เรียกว่าเป็นตัวอำนาจทำให้มนุษย์ต้องอ่อนน้อม ร้องขอเพื่อเพิ่มบารมี พลั่งใจ และให้มีสภาพชีวิตที่ดียิ่งขึ้น จึงทำให้มีอิทธิพลเกิดกฎเกณฑ์บางอย่างที่เป็นแนวทางการปฏิบัติแก่ผู้เชื่อ สิ่งเหล่านี้ก็คือทุนวัฒนธรรมที่เป็นวัตถุดิบในการสร้างให้คำชะโนดกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยมีฐานะของความเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งที่แฝงอาศัยเรื่องเล่าต่างๆ เช่น เรื่องเล่าโบราณ ได้แก่ ตำนานคำชะโนด ที่เชื่อกันว่าเป็น ประตูทางเข้า-ออกของพญานาคศรีสุทโธ และวรรณกรรมอีสานเรื่อง ท้าวผาแดง-นางไอ่คำ ที่น่าจะเป็นตำนานเชื่อมโยงกับตำนานคำชะโนดเพราะในนิทานปรากฏว่ามีสุทโธนาคเป็นผู้ครองเมืองศรีสัตตนาคนหุตและเป็นที่มาของประเพณีจุดบั้งไฟ และเรื่องเล่าในยุคร่วมสมัยซึ่งเป็นเรื่องเล่าที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาของผู้มีชีวิตอยู่ในปัจจุบัน ได้แก่ ฝึ้งจ้งหน้ง, หลิงสาวผู้เป็นนาคที่ขึ้นมาเยี่ยมหูก(พิม) ทอผ้าจากชาวบ้านเมืองไพร ซึ่งเป็นหมู่บ้านเก่าแก่หมู่บ้านหนึ่งในตำบลบ้านม่วง เพื่อจะนำไปทอผ้า, นายคำตา ทองสีเหลือง ชาวบ้านบ้านวังทอง ผู้ไปประกวดชายงามที่เมืองพญานาค และ พญานาคศรีสุทโธรับไว้เป็นบุตรบุญธรรม ซึ่งต่อมาได้บวชเป็นหลวงปู่คำตา ศิริสุทโธ เรื่องเล่าเหล่านี้ มีความสำคัญต่อคำชะโนดมาก

สิ่งที่เป็นความเชื่อดังกล่าวนี้ เมื่อผู้สนใจเรื่องพญานาคได้ศึกษาเอกสารต่างๆ ย่อมปรากฏว่า คำชะโนดเป็นจุดสำคัญของเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคที่ว่าเป็นประตูเข้า-ออกของพญานาคศรีสุทโธ ความเชื่อหรือตำนานและเกล็ดเล็กๆ น้อยๆ ที่ประกอบสร้างให้คำชะโนดได้กลายเป็น วัตถุดิบอย่างดีที่ดึงดูดมวลชนทั้งที่มาในฐานะนักท่องเที่ยวผู้บริโภคสัญลักษณ์โดยเข้ามาค้นหาความหมายจากสถานที่จริงที่มีการอ้างอิงในเรื่องเล่าหรือในตำนาน และผู้บริโภคที่มาในฐานะผู้แสวงหาสถานที่ศักดิ์สิทธิ์เพื่อบริโภคใช้สอยความต้องการทางใจอันมีความเป็นสริมงคลเป็นต้น และบริโภคใช้สอยทางกายอันมีเรื่องโชคลาภเป็นสำคัญ

จากการศึกษาภูมิหลังและความเป็นมาของหมู่บ้านโนนเมือง การศึกษาพฤติกรรมของชาวบ้านในการถือปฏิบัติตามความเชื่อศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปกรรมของชาวบ้าน ทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการ และกระบวนการที่ก่อเกิดความเป็นชุมชนวัฒนธรรมที่มีภูมิหลังทางสังคม และวัฒนธรรมอันสืบทอดมาจากบรรพชนตั้งแต่การก่อสร้างชุมชนมาจนถึงปัจจุบัน การเลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานการทำมาหากินการยังชีพที่ พึ่งพิงธรรมชาติมาแต่อดีต

ชาวบ้านโนนเมืองเองได้มีการปรับตัวสั่งสมความรู้ ประสบการณ์จนพัฒนาเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้านโนนเมืองเอง เป็นวิถีชีวิตที่พึ่งพาตนเองแบบ “เฮ็ดอยู่ เฮ็ดกิน” เพื่อให้ “มีอยู่ มีกิน” การดำรงชีวิตทำมาหากินไปตามจารีตประเพณีที่สืบอายุกันมาตั้งที่รู้จักกันในนาม “ฮีดสิบสองคองสิบสี่” การจัดระบบความสัมพันธ์ ระดับพื้นฐานของชาวบ้านที่เป็น “คุ้มบ้าน” ผู้ที่อยู่ ภายใต้อันเดียวกันมีความเกี่ยวข้องของเป็นเครือญาติกันหรือรวมผีปู่ตาเดียวกันมาก่อนแล้วอพยพโยกย้ายมาตั้งบ้านเรือนที่บ้านแห่งนี้ ผู้ใดมีความรอบรู้ความชำนาญเฉพาะทางก็ได้รับการยอมรับนับถือเป็นผู้นำทางด้านต่างๆ ที่สำคัญคือเจ้าจำหรือผู้ที่มีความรอบรู้ และรู้รอบโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องของพิธีกรรมท้องถิ่น

เมื่อกล่าวถึงพื้นที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เรามักจะนึกถึงปริณิถนของพื้นที่ในสองรูปแบบคือ ขอบเขตที่เป็นรูปธรรมที่กำหนดพื้นที่ไว้อย่างชัดเจนมีเขตแดนข้อห้ามต่างๆ และปริณิถนของความศักดิ์สิทธิ์ที่ครอบคลุมไปกับการคุ้มครองผู้ที่มีความเชื่อโดยที่ระบุไม่ได้ว่าความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวกินความครอบคลุมไปถึงเขตแดนใด พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในงานเขียนชิ้นนี้ จึงหมายถึงพื้นที่ทั้งที่เป็นรูปธรรมและพื้นที่ในเชิงความเชื่อและจินตนาการที่สัมพันธ์ความเชื่อในการปกป้องรักษาและปกป้องคุ้มครองด้วยโดยอธิบายพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ตามแนวทางการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม ทั้งนี้การศึกษาพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ไม่สามารถละเลยการศึกษาความเชื่อและปฏิบัติการอันเกิดจากความผูกพันต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของแต่ละแห่ง ในที่นี้ ผู้เขียนเห็นว่าการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อสัมพันธ์กับบริบทของพื้นที่และเวลา รวมถึงบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อซึ่งเมื่อมีการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่และผู้คน ส่งผลให้ระบบความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปด้วย

คำชะโนดมีความน่าสนใจในแง่มุมของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับคนต่างบริบท แต่มีความแตกต่างด้านเวลาไม่มากนัก การมองภาพการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เห็นได้ชัดเจนกว่าในหลายพื้นที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่างได้หายไป บางอย่างคงอยู่อย่างไม่มีนัยสำคัญต่อพื้นที่เดิม บางอย่างถูกสร้างขึ้นมาใหม่ ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อของคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งส่งผลต่อปฏิบัติการต่อความเชื่อของคนเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นการเคารพบูชา กราบไหว้ หรือการ

ประกอบพิธีกรรมก็เปลี่ยนแปลงไป โดยมีทั้งการผสมผสานเอาความเชื่อดั้งเดิมมาใช้ในการบูชาและมีคติความเชื่อจากแหล่งอื่นมาใช้ด้วย

เรื่องเล่าของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นใหม่ส่วนหนึ่งถูกเล่าต่อจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน โดยความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นความเชื่อถือต่อๆ กันมาโดยเฉพาะในเรื่องของการให้สิ่งของบนบานศาลกล่าว โดยจะเห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีทั้งความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งนี้ สำหรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือบูชาพร้อมกันนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จะมีความสำคัญและดูมีพลังอำนาจในเชิงสัญญาณมากขึ้นเมื่อมีพิธีกรรมสำคัญ เช่น การบวงสรวง เป็นต้น ผู้คนจะบูชาพร้อมถึงมีสิ่งเช่นไหว้เพื่อสื่อสารขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นปกป้องคุ้มครอง และสิ่งเหล่านี้จะเพิ่มคุณค่าทางจิตใจมากขึ้น

สรุปท้ายบท

คำชะโนด ตั้งอยู่ที่ หมู่ 11 บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี คำชะโนดเป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี บริเวณคำชะโนดมีลักษณะคล้ายเกาะ เกิดจากการก่อตัวทางธรณีวิทยาที่มีความพิเศษ มีพืช ตระกูลปาล์ม คือ “ต้นชะโนด” ขึ้นอยู่หนาแน่นในพื้นที่เพียง 20 ไร่ พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนดนั้น มีลักษณะเป็นเหมือนเกาะเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเกาะลอยน้ำ เพราะเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก จะมีการยกตัวขึ้น ทำให้สะพานที่เชื่อมระหว่างเกาะคำชะโนดกับวัดศรีสุทโธรมีรอยหัก พัฒนาการของพื้นที่ กับความสัมพันธ์เรื่องนาคในชุมชน ความสัมพันธ์กับโครงสร้างของชุมชนที่มีส่วนกำหนดวิถีชีวิต แต่ยังคงให้ความสำคัญกับบริบทอันแตกต่างของเรื่องราวที่เคลื่อนไหวในชีวิตประจำวันของผู้คน พัฒนาการความเชื่อเรื่องพญานาคที่คำชะโนด จะทำให้เห็นถึงความต่อเนื่องของเหตุการณ์ ตามบริบทต่างๆ ซึ่งมีความสำคัญมากต่อการทำความเข้าใจว่าพญานาคที่คำชะโนดมีความเป็นมาอย่างไร และกลายเป็นกระแสวัฒนธรรมความเชื่อได้อย่างไร

ในอดีตชุมชนคำชะโนดดำเนินชีวิตด้วยค่านิยมความเชื่อแบบดั้งเดิม ชุมชนเป็นเขตพื้นที่ที่ห่างจากตัวเมืองมาก เป็นเขตที่มีความเจริญทางด้านวัตถุน้อย มีการรวมกลุ่มอย่างไม่เป็นทางการโดยที่กระแสความทันสมัยยังไม่มีอิทธิพลเข้ามาได้ถึง ผู้คนในชุมชนประกอบกิจการใดก็เพื่อยังชีพให้ดำรงอยู่ได้เท่านั้น พื้นที่ชุมชนดั้งเดิมนี้มีสัตว์ป่าอุดมสมบูรณ์เป็นอันมาก ในแม่น้ำ คลอง บึงต่างๆ ก็อุดมไปด้วยปลานานาชนิด การจับปลาแต่พอกินเท่านั้น อิทธิพลของการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยในมิติต่างๆ ซึ่งส่งผลกระทบต่อทั้งในระดับสังคม ชุมชน จนถึงระบบการผลิต การบริโภค และวิถีการดำเนินชีวิตประจำวัน ของปัจเจกบุคคล โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของสังคมชนบทไทย ที่กล่าวได้ว่าเปลี่ยนแปลงไปอย่างเห็นได้ชัด ทั้งในด้านระบบสาธารณูปโภคโครงสร้างพื้นฐานรวมไปจนถึงโอกาสและทางเลือกในชีวิตของบุคคลที่เพิ่มมากขึ้น การ

เปลี่ยนแปลงที่ว่านี้คือ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมจากสังคมเกษตรกรรมสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมการผลิตและการบริการ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารที่ทำให้คนในชนบทเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่ายขึ้น

คำชะโนดได้พัฒนาเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องจนมีสภาพเป็น สินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ของตำบลบ้านม่วง ประเภทการท่องเที่ยว โดยมีผู้เคารพศรัทธา และใคร่อยากรู้อยากเห็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคำบอกเล่าและตามการกระจายของข้อมูลออกไปอย่างกว้างขวาง จึงทำให้มีผู้คนมากมายเดินทางมาทุกวัน ชาวบ้านโนนเมืองมีความศรัทธาเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผี สิ่งลี้ลับ และพญานาคที่มีอำนาจในการให้คุณ ให้โทษได้

จากกระแสครุ นาถิ ในปี พ.ศ. 2559 ถึงแม้จะมีละครเกี่ยวกับพญานาคมาแล้วหลายครั้ง ก็ตาม แต่ดูเหมือนจะไม่มีครั้งไหนที่ดึงดูดผู้คนให้เข้ามาสนใจพญานาคได้เท่าครั้งนี้ อาจเป็นเพราะโลกของการสื่อสารที่เปิดกว้างมากขึ้น และนักแสดงนำในเรื่องก็มักจะกล่าวถึงการผ่นเห็นเจ้าปู่ศรีสุทโธตลอดจนการรำบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด ก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก จนก่อตัวเป็นกลุ่มค่านิยมการบริโภคความเชื่อในมิติกระแสสังคม

เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีการประกอบสร้างและให้ความหมายแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ ตำนานมีลักษณะเป็นพลวัตหรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างหลากหลาย คือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเล่าเรื่อง ปรับเปลี่ยนตัวละคร จะเปลี่ยนภาพเหตุการณ์และบรรยากาศ ตำนานและพิธีกรรมได้มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดยจิตวิญญาณของผู้คน คำว่า “พื้นที่” (space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่งซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่นสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็น เราเรียกว่า “พื้นที่ทางกายภาพ” (Physical Space) พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด มีลักษณะเป็นเกาะ ซึ่งมีลักษณะพิเศษ จะเห็นได้ว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนคำชะโนดที่เต็มไปด้วยต้นชะโนดและเกาะที่ลอยน้ำ คนในชุมชนจึงมักจะมีเรื่องเล่าอธิบายความเป็นมาของเกาะ ว่าเกิดจากการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีคนกลางเป็นตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่าคนทรง จ้ำ เต่าจ้ำ พ่อจ้ำ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อนำอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องต่อรองเพื่อควบคุมธรรมชาติ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่กิจกรรมต่างๆ ของ

ความศักดิ์สิทธิ์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนและสิ่งเหนือธรรมชาตินอกเหนือจากการแสดงออกทางพิธีกรรมและ ประเพณีแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์ยังมีการแสดงออกทางสภาพกายภาพที่แสดงถึงความสมบูรณ์ของต้นไม้ ลำน้ำ สภาพอากาศ ภูเขาและสัตว์ป่า นอกจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติในป่าแล้วบริเวณพื้นที่ชุมชนรอบป่า ความศักดิ์สิทธิ์ยังแสดงความสัมพันธ์ให้เห็นในแง่มุม

ของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในรูปแบบที่อยู่อาศัย เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวเรื่องการนับถือผีว่า "ผีที่มา ก่อนและอยู่ใกล้ชิดกับคน ก็คือผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ญาติผู้ใหญ่ มีพ่อแม่ปู่ย่าเป็นต้น ซึ่งตายไปแล้วและ ด้วยความอาลัยรัก แม้ท่านจะตายไปแล้วก็ยังนึกว่าท่านยังอยู่ คือเป็นผีประจำอยู่ในเรือน คอยดูแลเอาใจใส่ ให้ลูกหลานที่ยังอยู่มีความสุขความเจริญ ถ้าลูกหลานตั้งตนอยู่ในจารีตประเพณี หรือให้ร้ายได้ ทุกข์แก่คนในบ้านได้ เมื่อคนเหล่านั้นประพฤตินอกนอกรอยประเพณี...ทางภาคเหนือหรือพายัพ เรียกว่า ผีปู่ย่า ไม่นับตายายเข้าด้วย ทางภาคอีสานเรียก ผีปู่ตา ไม่นับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นหญิงคือยายายเข้าด้วย ทางภาคกลางเรียกว่า ผีปู่ตายาย นับเอาเข้าหมดทั้งญาติผู้ใหญ่และทางฝ่ายพ่อและแม่ ทางภาคใต้เรียกว่าผีตายายไม่นับปู่ย่าเข้าด้วย" (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 208-209)

คำชะโนดมีความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กายภาพที่พิเศษกับวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่นใน ฐานะสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องนาคของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำ โขง การแทนค่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ คำชะโนดได้ตอบในทุกมิติของความ เชื่อนี้ โดยสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างทัศนียภาพหรือลักษณะทางกายภาพและวัฒนธรรม มีส่วนเกี่ยวพันกันอยู่อย่างลงตัว คำชะโนดในอดีตเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ด้วยความผูกพัน และเกื้อกูลของธรรมชาติ ความไม่แน่นอนเหนือการควบคุมของธรรมชาติทำให้ผู้คนเชื่อถือในเรื่องสิ่งลึกลับ ทั้งผีนางงามไม้ เทวดาอารักษ์ และผีบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจสร้างขวัญ และกำลังใจ ผีผู้ให้คุณ ผีปู่ตาของชาวบ้านโนนเมืองมีความพิเศษกว่าผีปู่ตาในพื้นที่อื่น คือ เป็น พญานาค เป็นผู้ปกป้องรักษาคนในชุมชนหากปฏิบัติตนโดยชอบ และลงโทษเมื่อประพฤติปฏิบัติตนออก จารีตประเพณี ในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีกฎข้อห้ามต่างๆ เช่น ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามเก็บเห็ด ห้ามล่าสัตว์ ห้ามพลอดรักกัน ห้ามพูดจาหรือปฏิบัติตนโดยมิชอบ เป็นต้น ความเคร่งครัดของข้อห้ามต่างๆ จะทำ การใดๆ ต้องขออนุญาตกับเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน

ในสังคมปัจจุบัน เราคงพบเห็นสังคมเครือข่ายกันมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น Facebook Instagram หรือ Twister อิทธิพลของสื่อออนไลน์ในยุคปัจจุบันนี้มีผลทำให้ผู้คนจับจ้องไปที่คำชะ โนด เปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปจากเดิม จากพัฒนาการช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งสังคมประเภทนี้ เราเรียกอีก อย่างหนึ่งได้ว่า สังคมเสมือน การขยายตัวของสังคมประเภทนี้ เป็นไปด้วยความรวดเร็วอย่างสูง เป็น การขยายตัวแบบทวีคูณ เช่น หากเรารู้จักเพื่อนหนึ่งคน เราก็จะรู้จักเพื่อนของเพื่อนไปในตัวด้วย และ หากเรารู้จักเพื่อนของเพื่อนแล้ว ในอนาคตต่อมาเราก็จะรู้จักเพื่อนของเพื่อนของเพื่อนต่อไปอย่าง แน่แน่นอน ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว เป็นการขยายตัวเหมือนใยแมงมุมที่ขยายตัวออกไปเป็นทอดๆ โยงไป โยงมา เพราะการจับจ้องของสังคม ทำให้คำชะโนดกลับมากลายเป็นกระแสอีกครั้ง ทั้งจากเรื่องเล่า ตำนานต่างๆ ที่เล่าซ้ำไปซ้ำมา ดังนั้นจึงทำให้เข้าใจได้ว่าความเชื่อเรื่องนาคที่เมืองคำชะโนดในปัจจุบัน นั้น มีความเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่เรียกรวมๆ ว่าเป็นโครงสร้างทางสังคม

บทที่ 5

ปรากฏการณ์เครื่องบายศรีรูปนาคในงานประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

การศึกษาวิจัยในบทนี้มีเป้าหมายเพื่อวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนดในประเพณี "บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ" ในฐานะวัตถุสักการะและกระบวนการการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสวัฒนธรรม ความเชื่อเรื่องนาค เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3 เพื่อวิเคราะห์เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนดใน ประเพณี "บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ" ในฐานะวัตถุสักการะและกระบวนการการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแส ความเชื่อเรื่องนาค บทบาทของเครื่องบายศรีรูปนาคในงานประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ ซึ่ง ประกอบด้วยลักษณะของพิธีกรรม เครื่องบูชาในพิธีกรรม เครื่องบายศรีรูปนาค การประกอบพิธีกรรม บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ โดยในพิธีจะมีการเซ่นไหว้ ด้วยอาหารคาวหวาน การรำบวงสรวง และเครื่อง ประกอบพิธีกรรมมากมาย อย่างไรก็ตามขั้นตอนและเครื่องบวงสรวงบูชา ขึ้นอยู่กับผู้ประกอบ พิธีกรรมแต่ละคนที่เป็นเจ้าพิธี ซึ่งการประดิษฐ์พิธีกรรมเป็นการใช้สัญลักษณ์ที่ซับซ้อนของ กระบวนการสร้างและให้ความหมายของการประกอบพิธีกรรมในขั้นตอนต่างๆ โดยใช้พื้นที่ในคำชะ โนดให้กลายเป็น “พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์” เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรม ภายใต้วัฒนธรรมกระแสความเชื่อ เรื่องนาค โดยเนื้อหาในบทนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ปรากฏการณ์สนาม ในพิธีบวงสรวงไหว้ปู่ศรีสุทโธ ที่ตั้ง คำชะโนด บ้านโนนเมือง ต.บ้านม่วง อ.บ้านดุง จ.อุดรธานี โดยใช้แนวคิด พื้นที่และสัญลักษณ์เป็น กรอบในการวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ ซึ่งจะนำเสนอผลการศึกษา ในประเด็นต่อไปนี้

1. ที่มาของประเพณีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่คำชะโนด
2. พัฒนาการของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ
 - 2.1 ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมของชุมชนคำชะโนด
 - 2.2 ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธของสังคมนาคาคติ
3. กระบวนการสร้างพื้นที่พิธีกรรมในประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน
4. การบนบานเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด
5. เครื่องบายศรีรูปนาคสัญลักษณ์และการสื่อความหมายศักดิ์สิทธิ์ในประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรี สุทโธ

ที่มาของประเพณีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่คำชะโนด

สังคมวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านโนนเมืองนั้น มีการตั้ง บ้านเรือนอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีส่วนที่ใช้อาศัยแยกออกจากส่วนที่ดินที่ใช้ทำการเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ยังช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย ยังคงดำเนินชีวิตแบบในอดีต เชื่อฟัง

ผู้หลักผู้ใหญ่ ซึ่งวัยรุ่นในหมู่บ้านก็ยังคงนับถือตามแบบอย่างของบรรพบุรุษ นับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อถือต่อๆ กันมา โดยเชื่อกันว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นผู้ดลบันดาลให้หมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ ปกปักษ์รักษาให้พ้นจากเภทภัยอันตรายทั้งปวง ให้อยู่กันอย่างสงบร่มเย็น

ระบบความเชื่อและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เราอาจแบ่งแยกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural force) และจิตวิญญาณ หรือเทพเจ้า หรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernature being) ซึ่งในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ยังแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรก คือเทพเจ้า (Gods) ที่มีได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (Non-human origin) และประเภทที่สอง จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว (ยศ สันตสมบัติ. 2556 : 281)

ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นความเชื่อในอำนาจลึกลับที่เหนือธรรมชาติ ที่เป็นของชาวอีสาน ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาอย่างช้านาน รวมทั้งความเชื่อในการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพสิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษและเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้น ส่วนความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนักชาวอีสานมีการนับถือ “ผีบ้าน” และ “แกน” หรือ “ผีฟ้า” มีการเช่นสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้อุปถัมภ์ปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้ง “ศาลเจ้าปู่” ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมีชัยภูมิเป็นโคก น้ำท่วมไม่ถึงมีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ มีการก่อสร้าง “ตูบ” เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลาย

พิธีเลี้ยง “ผีปู่ตา” จะกระทำในช่วงเดือน 6 และ 7 เป็นส่วนใหญ่ คำว่า “ปู่ตา” หมายถึงญาติฝ่ายพ่อ (ปู่-ย่า) และ ญาติฝ่ายแม่ (ตา-ยาย) ซึ่งทั้งสี่คนนี้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นที่เคารพของลูกหลาน ครั้นเมื่อตายไปจึง ปลูกหอหรือที่ชาวอีสานเรียก “ตูบ” มักใช้เสา 4 ต้นหลังคาจั่วพื้นสูงโดยเลือกเอาสถานที่เป็นดงใกล้บ้านมีต้นไม้ใหญ่และสัตว์ป่านานาชนิดเรียกว่า “ดงปู่ตา” ถือเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ ใครไปรुकกล้าตัดต้นไม้ หรือล่าสัตว์ไม่ได้หรือแม้แต่แสดงวาทจาหยาบคายก็ไม่ได้ ปู่ตาจะลงโทษกระทำให้เจ็บหัวปวดท้อง และเมื่อมีการเจ็บไข้ได้ป่วยมีคนล้มตายผิดปกติเกิดขึ้นในหมู่บ้าน

การถือผีหรือการมีความเชื่อในเรื่องผีของชาวอีสานนั้น เป็นประเภท จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว ยังก็เป็นความเชื่อของคนในแต่ละชุมชน ท้องถิ่นบางชุมชนก็มีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณในแบบเทวดาอารักษ์ (Guardian spirit) (ยศ สันตสมบัติ. 2556 : 282) ซึ่งมีฤทธิ์อำนาจต่ำกว่าเทพเจ้า แต่มีความใกล้ชิดกับมนุษย์มากกว่าเทพเจ้า พื้นที่บางแห่งเชื่อว่า

เทวดาอารักษ์จะทำหน้าที่ดูแลให้ความคุ้มครองป้องกันภัยแก่ผู้ประพาศดี เทวดาอารักษ์ยังอาจสิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ใหญ่เพื่อดูแลป่า คุ้มครองแม่น้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ความเชื่อในเทวดาอารักษ์ทำให้สังคมวัฒนธรรมหลายๆ แห่งให้ความเคารพยำเกรงแก่ป่าและน้ำ และทำการดูแล รักษา ทรัพยากรธรรมชาติดุจดังผู้มีพระคุณ

การถือผี ของชาวอีสานมีมาช้านาน จึงกล่าวได้ว่า ความเชื่อเรื่องผีนั้นถือเป็นศาสนา เริ่มแรกดั้งเดิมของชาวอีสาน ก่อนที่จะรับเอาศาสนาพุทธและลัทธิพราหมณ์เข้ามาผสมกลมกลืน เป็นระบบศาสนาของตน ความเชื่อเรื่องผีจึงยังปรากฏลงในระบบโลกทัศน์และจักรวาลวิทยาของ ชาวบ้านอีสานมานาน ดังนั้นความเชื่อเรื่องผี จึงมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวบ้านเป็นอย่างมาก เพราะความเชื่อเรื่องผีมุ่งหมายความสนใจเกี่ยวกับความเป็นอยู่ โรคภัยไข้เจ็บ การทำมาหากิน ความปลอดภัยในการเดินทาง ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตทางการเกษตร รวมทั้งทรัพยากรธรรมชาติ รากฐานของความเชื่อดั้งเดิมนี้อาจได้กำหนดให้มี “ผี” ประจำอยู่แทบทุกหนทุกแห่งในท้องถิ่น โดยเฉพาะในบริเวณสถานที่หรือแหล่งธรรมชาติที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ผีป่า ผีต้นน้ำ ผีดอน ผีเหล่า ผีกู ฯลฯ ในหมู่บ้านอีสานลักษณะดังกล่าวนี้จึงเป็นโครงสร้างความคิดทาง วัฒนธรรมพื้นบ้านของชาวอีสาน (Indigenous culture construct) (สุรียา สมทคุปต์. 2544 : 168-169)

คติความเชื่อของบรรพบุรุษมีอิทธิพลที่สำคัญต่อจิตใจและสังคมชาวบ้านโนนเมืองมาช้านาน การถือผีหรือความเชื่อเรื่องภูตผีผีสวมผสานกับความเชื่อทางศาสนา ทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมการบูชา การเซ่นไหว้หรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ขึ้นพิธีกรรมการบูชาปู่ตา(ปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน) จึงเป็นคติความเชื่อที่ชาวบ้านโนนเมืองได้กระทำสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สิ่งยึดถือรวมกันด้านจิตใจนั้นก็เพื่อให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยกความสามัคคีกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลายมาบังเบียดก็ต้องมีสิ่งนับถือและศักดิ์สิทธิ์ แล้วยึดถือและปฏิบัติร่วมกันทำให้จิตใจเป็นสุข และก้อยู่กันอย่างผาสุก

สำหรับชาวบ้านโนนเมืองก็ปรากฏว่ามีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งแต่เดิมก็เป็นเพียงศาลปู่ตาเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นที่ยำเกรงชาวโนนเมืองก็ยังยึดความเชื่อถือเกี่ยวกับภูตผีปีศาจการที่มีการเจ็บไข้หรือป่วยเป็นโรคอะไรต่างๆ มักบอกกันว่าผีนั้น ผีนี้ทำจะต้องทำพิธีขอชีวิตเอาไว้การทำอะไรนาจะบุกเบิกป่าสักแห่งก็ต้องบอกกล่าวผีผู้รักษาพินันเสียก่อน เพราะกลัวผีนั้นจะหักคอ ทุกครั้งเมื่อจะเข้าไปทำการหาปลาในแถบดงชะโนดก็ต้องทำการขอต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน หรือก่อนจะลงมือทำนาต้องมีการเลี้ยงเจ้าปู่เสียก่อน เช่นเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้ายา แล้วจุดธูป เทียน อธิษฐานขอพรจากเป็นต้นว่า ขอให้ข้าพเจ้าของเรารวมอุดมสมบูรณ์ อำนวยผลให้ข้าวก้าวในนางอกงามและอื่นๆ อีก ผีเจ้าปู่เจ้าปู่ศรีสุทโธนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นพญานาคที่ให้ความคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้ง

ชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านและชาวบ้านที่จากไปทำงานนอกบ้านเป็นเวลานานๆ ก็จะมีการขนานเพื่อให้ ผีปู่ศรีสุทโธคุ้มครอง ในกรณีที่จะไปทำงานต่างถิ่นจะต้องนำดอกไม้ ธูป เทียนไปหา จ้ำ (ตัวแทน) เพื่อให้จ้ำเป็นผู้บอกกล่าวกับผีปู่ศรีสุทโธเมื่อกลับมาจากการทำงานก็ต้อง ไปแก้บน โดยนำเหล่าไก่ ไก่ต้มสุก 1 ตัว ดอกไม้ ชนห้าเงินตามกำลังศรัทธา ขวดน้ำ นำไปให้จ้ำ เพื่อนำไปเลี้ยงผีปู่ศรีสุทโธ การขนานเพื่อให้ผีปู่ศรีสุทโธคุ้มครอง เช่นให้พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บขนานเพื่อไม่ให้ติดทหาร เป็นต้น

ประเพณีการเลี้ยงปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมนั้นจะกระทำพร้อมกันทั้ง 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านจันทร์ บ้านวังทอง และบ้านม่วง ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่บริเวณโดยรอบคำชะโนด ก่อนจะมีการตั้งบ้านโนนเมือง ซึ่งในอดีตจะกระทำกันทุกปีในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ที่บริเวณ “ตูป” ด้านนอกดงคำชะโนด ซึ่งเป็นศาลปู่ตาหลังเก่า ก่อนจะเริ่มจางหายไปตามกาลเวลา และโดนแทนที่ด้วยความเชื่อเรื่องนาค ความเชื่อเรื่องนาคที่เกิดขึ้นในพื้นที่คำชะโนดนี้ว่าจะเกิดขึ้นในช่วงเวลาที่หลวงปู่คำตามาจำพรรษาที่วัดศิริสุทโธ ซึ่งจะอยู่ในช่วงเวลา ปี พ.ศ.2529-2533 เพราะจากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่ก็มักจะกล่าวถึงปู่ศรีสุทโธในฐานะเป็นผีปู่ตา โดยกำหนดเวลาเลี้ยงปู่ศรีสุทโธมักจะทำระหว่างเดือน 6-7 สถานที่เลี้ยงปู่ศรีสุทโธก็คือ “ตูป” บริเวณด้านในดงชะโนด ดอนปู่ตาอันเป็นสถานที่ปู่ตาสงสิดเป็นที่ปลูกหอหรือ โองให้ปู่ตาสงสิด อยู่ในหอปู่ตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปู่ตา แทนบุชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้าวัว ควาย พวงมาลัย ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษาหอปู่ตาเรียกว่า “จ้ำ” นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลศาลปู่ตาให้เรียบร้อยเป็นประจำอยู่แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างปู่ตากับชาวบ้าน จ้ำจึงเป็นเสมือนผู้ติดต่อหรือสื่อกลางระหว่างปู่ตากับชาวบ้าน ใครทำอะไรผิดประเพณี ปู่ตาโกรธก็จะบอกผ่านเฒ่าจ้ำไปยังบุคคลที่กระทำผิดปู่ตาต้องการให้ชาวบ้านปฏิบัติอย่างไร ก็จะบอกผ่านจ้ำไปชาวบ้านจะติดต่อกับปู่ตาโดยตรงไม่ได้

ดอนปู่ตาในพื้นที่อีสานทั่วไปนั้นจะเป็นบริเวณป่าสงวนที่ชาวบ้านเคารพเกรงกลัวมาก ใครจะไปตัดโค่น ต้นไม้ยิงสัตว์ในเขตดอนปู่ตาไม่ได้ ท่านจะโกรธเพราะถือว่าล่วงเกินบริวารท่านปู่ตาสงสิดคนดูแลให้ผู้ที่ล่วงเกินมีอันเป็นไป เช่น เจ็บไข้ได้ป่วย ประกอบการงานไร้ผลดังนั้น การที่ชาวบ้านเคารพปู่ตา จึง เป็นการอนุรักษ์ป่า และอนุรักษ์สัตว์ในเขตดอนปู่ตาได้เป็นอย่างดี แต่ดอนปู่ตาของชาวบ้านโนนเมืองนั้นมีความพิเศษคือ เป็นดงชะโนด ซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่ๆ มีความพิเศษเฉพาะ ชาวบ้านเชื่อกันว่าเกาะชะโนดลอยน้ำได้ และปู่ตาที่อาศัยอยู่ที่ดงชะโนดคือเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ประชากรส่วนใหญ่ของบ้านโนนเมืองมีอาชีพทำนา ทำไร่ ทำสวน เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไป อาชีพใหม่ที่เกิดขึ้นหลังจากที่การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยได้มีการยกระดับคำชะโนดให้กลายเป็นสถานที่ท่องเที่ยว ก็จะมีการขายเครื่องดื่ม ขายอาหารและสินค้าที่ระลึก เพื่อรองรับกับนักท่องเที่ยวที่

เข้ามาในคำชะโนด โดยในระยะเวลา 1-2 ปีมานี้ ที่กลุ่มวิสาหกิจบ้านโนนเมืองมีรายได้เพิ่มมากขึ้น จากกระแสการบูชาพญานาค คือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ผู้คนหลังไหลเข้ามามากมายที่คำชะโนด การทำบายศรีจึงกลายเป็นอีกอาชีพหนึ่งของชาวบ้านโนนเมือง ศิลปะหัตถกรรมที่ปรากฏในชุมชนบ้านโนนเมืองนั้น ก็จะคล้ายคลึงกับชาวบ้านอีสานทั่วไป โดยส่วนมากจะเป็นผู้เฒ่าผู้แก่ ที่ว่างเว้นจากการทำนา เช่น การทอผ้าขาวม้า ผ้าซิ่น เครื่องจักสาน ก็จะมีการทำเอาไว้ใช้ภายในครัวเรือน

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือที่ชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เรียกกันโดยทั่วไปว่า ประเพณีทำบุญเดือนหก(บุญบั้งไฟ) หรือประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น เป็นประเพณีที่คนในชุมชนสืบทอดต่อกันมาหลายปี สถานที่จัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จัดขึ้น ณ บริเวณวัดศิริสุทโธ(คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปีไม่มีการเลื่อนวันไม่ว่าในกรณีใดๆ ก็ตาม ชาวบ้านโนนเมือง และหมู่บ้านใกล้เคียงทั้งอำเภอบ้านดุง ตลอดจนผู้ที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น จะกลับมาร่วมงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธกันอย่างพร้อมเพรียง และมีผู้มาเข้าร่วมพิธีเป็นคนจากต่างถิ่นรวมทั้งนักท่องเที่ยวมาเพิ่มขึ้นทุกปี เพื่อมาร่วมพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ณ ป่าคำชะโนด วัดศิริสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นประเพณีดั้งเดิม และมีการปฏิบัติสืบทอดกันมาช้านานหลายปี ไม่สามารถสืบค้นข้อมูลได้ว่า ประเพณีนี้กำหนดหรือปฏิบัติขึ้นครั้งแรกเมื่อใด อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้สืบค้นข้อมูลเพื่อเสนอความเป็นมาของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ที่เข้ามาอาศัยในบริเวณโดยรอบคำชะโนดกลุ่มแรกๆ ก็ให้คำตอบที่ใกล้เคียงกันว่า ประเพณีดังกล่าวเริ่มขึ้นเมื่อสมัยหลวงปู่คำตามาบวชเป็นพระที่วัดศิริสุทโธ และปฏิบัติสืบทอดมาหลังจากหลวงปู่คำตามรณภาพแล้ว ก็จะอยู่ที่ประมาณปี พ.ศ. 2532-2534

ที่มาของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธไม่มีบันทึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษร แต่จากการสัมภาษณ์ (วิเชียร แสนสุข . 2561 : สัมภาษณ์.) ผู้ใหญ่บ้านบ้านโนนเมืองได้ให้รายละเอียดที่มาของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมืองว่าประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้ริเริ่มมาจากชาวบ้านปฏิบัติประเพณีสืบทอดกันมาจากบุญเดือนหกหรือบุญบั้งไฟซึ่งเป็นบุญใหญ่ประจำปีของหมู่บ้าน และได้เพิ่มพิธีการบวงสรวงมาในภายหลังจนกลายเป็นความเชื่อมาประมาณ 20 กว่าปีชาวบ้าน เชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นทั้งพญานาคและมนุษย์และเพื่อแสดงความเคารพศรัทธา

ถือในความศักดิ์สิทธิ์ของท่าน จะจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ประชาชนในพื้นที่ที่มีพิธีกรรมนี้ก็ได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้ ชาวบ้านโนนเมือง และชาวบ้านใกล้เคียงจะมาร่วมพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธเพื่อเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

ความมุ่งหมายของพิธีกรรมการบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธในอดีต

- 1) เพื่อเป็นที่เคารพบูชาของคนทั่วไปจะได้เป็นสิริมงคล เป็นมิ่งขวัญคู่บ้านคู่เมือง
- 2) เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงาม ซึ่งนับถือกันเป็นทอดๆ มาจนกระทั่งบัดนี้ และเป็นการเชื่อฟังบรรพบุรุษซึ่งได้บุกเบิกมาเป็นบ้านเป็นเมืองที่ร่มเย็น
- 3) ทำให้จิตใจดีขึ้น หมายความว่าเมื่อทุกคนภายในหมู่บ้านหรือเขตแดนที่ใกล้เคียงกับศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อได้ทำพิธีบวงสรวงท่านแล้วจะทำให้จิตใจผ่องใส ไม่เศร้าหมอง
- 4) ทำให้จิตใจเข้มแข็งสิ่งใดก็ตามถ้าหากว่าเรายึดมั่นแล้วก็จะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่น่าเคารพบูชาผลที่ได้จะมีจิตใจเข้มแข็ง ไม่อ่อนแอทั้งจะทำให้บรรลุผลสำเร็จในกิจการที่ตนทำ
- 5) เพื่อการเสวยทายเมื่อได้รับความทุกข์เรามากจะไปเสวยทายโดยให้ผู้ใหญ่ที่นับถือกันทั่วบ้านทั่วเมืองไปกล่าวอธิษฐานเสวยทายหาโชคชะตาราศีต่อหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เช่น จะมานิมิตทางการฝันหรือการเอาไปแสวงหาโชค และเมื่อลูกบ้านจะไปไหนมักจะไปบอกกล่าวเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน เพื่อขอพรจากท่าน โดยการอธิษฐานแล้วสำนึกในใจ สงบนิ่งสำรวมกาย ซึ่งใช้เวลาพอประมาณก็เป็นการรับพรจากท่านแล้ว ต่อไปจึงทำอะอะไรหรือว่าจะไปไหนมาไหนได้สบายใจ
- 6) ผลพลอยได้อันหนึ่งคือเกิดความสนุกสนานเด็กทั้งหญิงชายตลอดจนหนุ่มสาวและผู้ใหญ่สนุกสนานรื่นเริง ในขณะที่บวงสรวงเจ้าปู่คือมีการฟ้อนรำ กินหล้าเมาสุราเฮฮา โดยเฉพาะผู้ชายกลางคนจนถึงวัยชรามักจะดื่มสุรากันแล้วสนุกสนานกันเอง
- 7) ทำให้เกิดความสามัคคีเมื่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดเกิดขึ้นเป็นสิ่งยึดมั่น เช่นศาสนาหรือการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นต่างก็มีการยึดถือความศักดิ์สิทธิ์ร่วมกันแล้วย่อมจะบังเกิดความสามัคคีขึ้นในหมู่คณะจะทำอะไรก็ตกลงกันง่าย ไม่ขัดแย้งคำสั่งของผู้นำชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น ถ้าคิดว่าจะทำอะไรสักอย่างหนึ่ง ก็จะร่วมกันทำอย่างไม่ทอดทิ้งเมื่องานทุกสิ่งทุกอย่างเสร็จได้โดยการร่วมมือกันก็จะทำให้มีความสุขตลอดไป
- 8) เพื่อเกิดความสามัคคีกันเองการปรับปรุงบำรุงบ้านเมืองให้เจริญจะทำได้ง่ายมากและก็สำเร็จลงด้วยดี

ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรมบูชาปู่ศรีสุทโธในอดีต

ทุกๆ ปีชาวบ้านมักจะไปบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยจำคือผู้ที่อาวุโส ซึ่งในหมู่บ้านตั้งขึ้นเอง ท่านก็มีหน้าที่เตือนให้ลูกบ้านทราบโดยทั่วกันว่าในวันนั้นๆ จะมีการทำพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ชาวบ้านก็มักจะเตรียมสิ่งของไปทำพิธีการกำหนดวัน เวลาและฤกษ์ยามมักจะเป็นข้างแรมและมักทำกันในตอนเช้า สิ่งของที่ชาวบ้านทุกคนที่จะนำไปบวงสรวงก็คือ

- 1) มีไก่ต้มหนึ่งตัว
- 2) น้ำหอมใส่ขัน น้ำหอมนั้นทำด้วยขมิ้นโดยนำขมิ้นมาชูดอกเป็นฝอย ผสมกับน้ำ
- 3) เหล้า
- 4) รูปเทียนและดอกไม้ ไปคนละ 1 คู่

ภาพประกอบที่ 116 ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธหลังเก่าที่ตั้งอยู่ที่บริเวณด้านนอกเกาะคำชะโนด
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การดำเนินพิธีนั้นในตอนเช้าชาวบ้านจะร่วมกันบูรณะดอนปู่ตาให้เป็นระเบียบ เช่นช่วยกัน ถางหญ้า จัดแท่นบูชา เปลี่ยนเครื่องนุ่งห่มหรืออาจจะซ่อมแซมหอบูตาให้ดีกว่าเดิม โดยการเปลี่ยนเสามุงสังกะสีใหม่ เป็นต้น เมื่อถึงวันบวงสรวง จำจะเดินนำหน้าลูกบ้านไปยังตูปู่ศรีสุทโธ เมื่อไปถึงแล้วท่านก็บอกให้ทุกคนนำเหล่าและทุกอย่างที่นำมาไปวางบนลานที่ทำไว้ในตูปู่ แล้วบอกให้ทุก

คนนั่งคุกเข่าประนมมือโดยสำรวมใจสงบนิ่ง จำจะนำธูปเทียนไปวางแล้วจุด กล่าวทำพิธีบวงสรวงเป็นคำถวายสิ่งสักการบูชาว่าที่นำมานี้ขอให้ท่านได้รับรู้ไว้ ทุกคนมีจิตใจพร้อมเพรียงกันมาบวงสรวงเจ้าปู่เจ้าผู้ดำเนินงานจะตักเอาน้ำหอมไปบวงสรวงเจ้าปู่จนหมดขัน ต่อไปก็เป็นหน้าที่ของลูกบ้านสรวงท่านเจ้าบ้านด้วยน้ำหอมที่เตรียมมา เมื่อบวงสรวงไหว้เสร็จก็ลา ข้าวปลาอาหารและเหล้า ตอนนี้แหละเด็กทั้งหญิงชายกินกันอย่างสนุก ร้องรำทำเพลงด้วยจิตใจอันชื่นบานส่วนผู้ใหญ่ก็ดื่มสุราแล้วเมาสนุกเฮฮาเพลิดเพลินตามไปด้วย เป็นอันว่าเสร็จพิธีจากนั้นทุกคนกลับบ้านเพื่อทำกิจการงานหน้าที่ของตนต่อไป

ประโยชน์ของพิธีกรรมบูชาปู่ศรีสุทโธในอดีต

(1) เป็นการเชื่อทางใจว่า เมื่อเจ้าปู่ศรีสุทโธมารับอาหาร เครื่องเซ่นนี้และขอร้องให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายทั้งปวง ให้แก่ครอบครัวสืบตระกูลตลอดไปขอให้ทุกคนประสบความสำเร็จสบายและเจริญยิ่งขึ้น

(2) การเซ่นเจ้าปู่ศรีสุทโธเพื่อเป็นการขมาโทษแก่เจ้าบ้านเจ้าเมือง ได้แก่ การขอขมาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ นาคและผีบริวารทั้งหลาย พิธีนี้จะเกิดขึ้นเมื่อชาวบ้านไม่ว่าหนุ่มสาวพ่อบ้าน แม่ เรือนได้ร่วมพิธี การผิดประเพณี การผิดจากขนบธรรมเนียมนิยมเขาถือว่าเป็นการผิดเจ้าปู่ ถ้าไม่ทำพิธีแล้วจะประสบเหตุภัยอันตรายนานาประการ

(3) เวลาเจ็บป่วยเชื่อเชิญเจ้ามาเสวยทาย ตรวจดูว่าเพราะเซ่นไม่ดีพิธีไม่ถูกต้องอย่างไร บนบานต่อเครื่องเซ่นนี้ ให้จำกล่าวบูชาต่อแทนเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือที่เข้าใจกันว่ามิเจ้าปู่ผู้นั้นอยู่ ณ ที่นั้นทำให้เจ็บป่วย แล้วบนบานว่าพวกข้าได้มารบกวนท่าน ขอท่านจงดลบันดาลให้พวกข้าหายจาก การเจ็บป่วยนี้เกิดโดยเอาเครื่องมาสักการบูชา

(4) เพื่อให้เจ้าปู่ศรีสุทโธคุ้มครองบ้านให้มีความอุดมสมบูรณ์มีฝนตก ไม่ให้เกิดโรคภัยและทำไร่ ทำนาให้ได้ผลดีทุกปีตลอดไป

เดิมที่นั้นไม่มีประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธแต่อย่างใด หากแต่เป็นประเพณีเลี้ยงผีปู่ตามความเชื่ออย่างคนอีสานทั่วไปเท่านั้น

ความเชื่อดังกล่าว ได้ถือว่าเป็นแนวทางการยอมรับอันเกิดจากจิตใต้สำนึกของคนในชุมชนที่มีต่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติของเจ้าปู่ศรีสุทโธทั้งที่เป็นผลดี และผลร้ายต่อมนุษย์ แม้ว่าพลังอำนาจเหล่านั้นไม่อาจพิสูจน์หาข้อเท็จจริงได้เลยก็ตาม แต่กลุ่มคนในชุมชนก็ให้ความเคารพยำเกรง ตลอดจนสืบทอดจากคนอีกรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นต่อไป ความเชื่อของชาวบ้านโดยรอบคำชะโนดก็เป็นไปใน

ทำนองเดียวกัน ชุมชนโดยรอบคำชะโนดที่ผ่านกระบวนการผสมผสานทางสังคมและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะ เป็นความเชื่อเรื่องอำนาจลี้ลับกับการทำมาหากิน เพราะอาหารถือเป็นปัจจัยพื้นฐานหนึ่งในสี่ของ ความจำเป็นของมนุษย์ เพราะมนุษย์ จะดำรงอยู่ได้รักษาความสมดุลของร่างกายและปัจจัยที่จะทำให้ ร่างกายสมดุลได้ ก็คืออาหาร กิจกรรมการหาอาหารในการดำรงชีวิตนี้ เป็นพื้นฐานหนึ่งที่ทำให้เกิด ประเพณีและวัฒนธรรม เช่น มนุษย์ คิดหาวิธีการที่จะอยู่รอด หาวิธีที่จะให้งานนั้นเสร็จเร็วหาวิธีที่จะ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ชาวบ้านที่อาศัยอยู่รอบคำชะโนดก็เช่นกัน กิจกรรมที่เกิดจากวิถีการ ดำรงชีวิตคือ ประเพณีการลงปลา ประเพณีการทำนา เป็นต้น

ในกิจกรรมการทำมาหากินนั้นมักจะแฝงไว้ด้วยลัทธิพิธีที่เกิดจากความเชื่อที่ได้รับการ ถ่ายทอดมาโดยกระบวนการ เพราะพื้นฐานของชาวบ้านที่คำชะโนดก็ได้แตกต่างไปจากมนุษย์ทั่วไป ก็คือความไม่แน่นอนในภาวะธรรมชาติ ฝนแล้ง น้ำน้อย น้ำที่รวมฝนหรือข้าวกล้าที่งามในนากลับ ได้รับอันตรายจากแมลงจนเสียหายสิ่งที่ชาวบ้านไม่สามารถเอาเงื่อนไขทางธรรมชาติมาอธิบายได้ ปรากฎการณ์ที่เกิดขึ้นมักได้รับการถ่ายทอดโอนความรับผิดชอบสู่อำนาจลี้ลับอันเป็นความเชื่อพื้นฐาน ดังนั้น เมื่อทำนาเป็นอาชีพหลักก็เชื่อว่าที่นามีจิตวิญญาณมีเจ้าของเฝ้าอยู่ เจ้าของในความหมายของ ชาวบ้านก็คือ “ผี” ทั้งที่เป็นผีเจ้าที่และผีบรรพบุรุษที่ตายทับถมแผ่นดิน ความเชื่อเหล่านี้จะมีผลต่อ การสร้างพิธีกรรมเพื่อให้เกิดความมั่นใจในการประกอบกิจกรรมนั้นๆ เป็นหลักประกันในความมีอยู่มี กินในรอบปีต่อไป ดังนั้นรูปแบบประเพณีที่เกิดขึ้นจึงออกมาในรูปของการบวงสรวงบูชา เช่น การจุด บั้งไฟถวายแด่น ผีโกลสุตนาเลี้ยงตาแฮก พิธีบวงสรวงผีปู่ตาค่อนลงมาเลี้ยงเมื่อข้าวแตกรวงเป็นข้าว น้ำนม และเลี้ยงหลังการเก็บเกี่ยวเลี้ยงบ้านเลี้ยงเมือง เป็นต้น

นอกจากการนับถือผีของคนในชุมชนแล้ว พุทธศาสนาก็เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของ ชาวบ้าน แต่ความเชื่อของคนในอดีตที่ส่งต่อมาถึงคนรุ่นปัจจุบันโดยกระบวนการดำรงชีวิตอย่างแนบ แน่นในเรื่องของผีและวิญญาณต่างๆ ความเชื่อเหล่านี้ได้ พัฒนาเติบโตตามธรรมชาติและสภาวะของ สังคมมนุษย์มาเป็นศาสนา ซึ่งเป็นการนับถือที่เรียกว่า “พุทธศาสนาแบบชาวบ้าน” (Popular Buddhism) ซึ่งหมายถึง พุทธศาสนาในท้องถิ่นที่ผนวกเอาลัทธิผีเข้าผสมผสานกันมาอย่างแนบแน่น แล้วและการนับถือพุทธศาสนาดังกล่าว บางครั้งคำสอนที่นำมาสอนต่อๆ มาอาจจะไม่ตรงกับหลักคำ สอนที่ปรากฏในพระไตรปิฎกก็ตาม ลักษณะความเชื่อและพิธีกรรมในบางส่วนก็เป็นเรื่องที่ยากที่จะหา เหตุผลที่ชัดเจนมาอ้างอิงแต่ก็เป็นเหตุเป็นผลที่คนพื้นบ้านจะต้านกระแสความนิยม ไม่จำเป็นต้องฝืน ปฏิบัติในระยะแรกแต่หากนานเข้าก็就会被กลืนเข้าเป็นความเชื่อดังกล่าวจนแนบแน่นและกลายเป็น ประเพณีและวัฒนธรรมเฉพาะท้องถิ่นสืบมา

สุวัฒน์ เกินดี (สัมภาษณ์. 2561) กล่าวไว้ว่า “...ชาวบ้านเชื่อว่าปู่ศรีสุทโธเป็นของฮักษา หมูบ้าน คุ่มครอง ป้องกันภัยอันตราย ให้อยู่เย็นเป็นสุข แม้กระทั่งเวลาทำ มาค้าขายปู่ศรีสุทโธก็จะ ช่วยดูแลวัวควาย สัตว์ เลี้ยงทั้งหลายด้วย ชาวบ้านนั้นเชื่อว่าปู่ศรีสุทโธเป็นผีที่คอยฮักษาบ้านเมือง เหมือนกับผีบรรพบุรุษ ที่คอยดูแลลูกหลาน ว่ากันว่าหลังจากตั้งหมู่บ้านแล้วชาวบ้านอยู่ไม่ค่อยสุขสบาย ชาวบ้านก็จะมาเช่นไหว้ปู่ศรีสุทโธ ของเช่นไหว้มักจะเป็น เหล้าไห ไก่ตัวเป็นหลักสำคัญ นอกจากนี้ก็มีดอกไม้ ธูปเทียนสำหรับบูชา และของบริวารอื่นๆ ตามแต่จะจัดหามา เช่น ดาบ ปืน กระปุกอมลินรูปไก่ เต่า ม้า ช้าง เป็นต้น ซึ่งสิ่งของบริวารเหล่านี้ ชาวบ้านก็เชื่อกันว่าเป็นที่ชื่นชอบของปู่ศรีสุทโธ ซึ่งบางคนก็ฝันว่ามีมิตว่าต้องเอาสิ่งนั้นสิ่งนั้นมาถวายปู่ศรีสุทโธ หลังจากที่ได้จัดหามา ตามนิมิตหรือความฝันนั้นก็ปรากฏว่าอยู่สบายดี ไม่มีเรื่องร้ายใดๆ เกิดขึ้น จึงเกิดความเชื่อตามๆ กันมา แบบนี้...”

พิธีกรรมการบูชาปู่ศรีสุทโธ ยังทำให้บุคคลมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อีกทั้งเป็นที่พึ่งพิงทางใจให้ รู้สึกอุ่นใจและรู้สึกปลอดภัยจากภัยอันตรายต่างๆ ชวการ คำวันสา (สัมภาษณ์. 2561) ซึ่งทำหน้าที่เป็น จำในดงคำชะโนดปัจจุบัน กล่าวว่า “...คุณค่าและประโยชน์ของการบูชาปู่ศรีสุทโธนั้น มีคุณค่าและ ประโยชน์ ทางจิตใจ เป็นที่ยึดเหนี่ยว เป็นที่พึ่งพิงทางจิตใจของชาวบ้าน ไม่ว่าจะชาวบ้านจะทำการใดๆ ก็จะมีนำดอกไม้ธูปเทียนมาหาจ้่า ให้พ่อจ้่าไปบอกกล่าวไหว้ปู่ศรีสุทโธให้รับรู้ในกิจของตน ซึ่งส่วนใหญ่ ที่มาก็มักจะเป็นเรื่องการค้าขาย ทำธุรกิจ หรือการไปสอบเข้าทำงาน เข้าเรียนต่างๆ และส่วนใหญ่อีก จะประสบโชคกลางตามทีตนเองขอไว้ หลังจากนั้นก็จะกลับมาอีกและนำของเช่นไหว้มากถวายปู่ศรีสุทโธ จะเป็นอยู่อย่างนี้ตลอดมา...”

ทั้งนี้ สมหวัง โมรา (สัมภาษณ์. 2561) รองประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง กล่าวไว้ ว่า “เคยบนบานปู่ตาให้ช่วยดูแลลูกหลานในครอบครัว โดยเฉพาะช่วงก่อนฤดูการเพาะปลูก ตนเอง มักจะมาบอกกล่าวปู่ศรีสุทโธเสมอให้ช่วยคุ้มครองลูกหลาน ช่วยให้ได้ผลผลิตดี ผลก็ปรากฏว่า ทุก อย่างมักจะราบรื่นไม่มีอุปสรรคใดๆ เลย ถึงมีปัญหาบ้างก็สามารถแก้ไข ผ่านไปได้ด้วยดีตลอด จึงทำ ให้ตนเองและครอบครัวให้ความเคารพยำเกรงปู่ศรีสุทโธมาก”

คุณค่าความเชื่อเรื่องปู่ตาเป็นศูนย์รวมจิตใจของชาวบ้าน “ปู่ศรีสุทโธถือเป็นศูนย์รวมจิตใจ ชาวบ้านโนนเมือง เพราะมีอิทธิพลต่อจิตใจคือเป็นการสร้างขวัญกำลังใจให้ดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข จึงถือได้ว่าปู่ศรีสุทโธเป็นศูนย์รวมจิตใจของครอบครัวและของชาวบ้าน” (ประมวล คู่หงส์เงิน. 2561 : สัมภาษณ์)

นอกจากนี้พิธีกรรมการบูชาปู่ศรีสุทโธยังเป็นเครื่องเตือนสติให้บุคคลตั้งมั่นอยู่บนความดีงาม ถูกต้องของชุมชนตามที่บรรพบุรุษได้สั่งสอนไว้ และทำให้บุคคลเกิดการยับยั้งชั่งใจได้ก่อนที่จะประพฤติผิดจากฮึดครองประเพณีของชุมชนเพราะความเกรงกลัวอำนาจของปู่ศรีสุทโธ

พิธีกรรมการบูชาปู่ศรีสุทโธช่วยให้สมาชิกในครอบครัวเกิดความอ่อนน้อมถ่อมตนต่อผู้อาวุโส มีความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ โดยเป็นผลเกิดจากการถ่ายทอดประเพณีการไหว้ปู่ศรีสุทโธ สุวัฒน์ เกินดี (สัมภาษณ์.2561) กล่าวไว้ว่า “...คนรุ่นใหม่ได้รับการสืบทอดความเชื่อเรื่องผีบ้านผีเมือง เรื่อง ผีปู่ตา ปู่ศรีสุทโธ นี้จากพ่อแม่และผู้เฒ่าผู้แก่ของหมู่บ้าน ลูกหลานในครอบครัวจะมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ต่อ ผู้อาวุโส มีความเคารพเชื่อฟังผู้ใหญ่ คนรุ่นใหม่ทุกคนในหมู่บ้านก็ให้ความเคารพยำเกรงในปู่ศรีสุทโธ เช่นเดียวกับคนรุ่นเก่าเหมือนกัน จะสังเกตเห็นได้จากเวลาคนรุ่นใหม่ คนหนุ่มคนสาวจะไปทำงาน ที่ต่างถิ่นก็มักจะไปบ่า(บน) ไปไหว้บอกกล่าวปู่ตาและส่วนใหญ่อีกมักจะประสบความสำเร็จทำมาค้าขึ้น มีความเจริญในหน้าที่การงาน หรือหากประสบปัญหา ก็มักจะสามารรถแก้ไขปัญหาต่างๆ ให้ลุล่วง โดยง่าย ความเชื่อในผีปู่ตาจึงยังคงอยู่ในคนทุกรุ่นทุกวัย...”

พิธีกรรมการบูชาปู่ศรีสุทโธ ทำให้เกิดความสมัคสมานสามัคคีในครอบครัว เพราะเมื่อถึง เวลาที่จะมีการเลี้ยงปู่ศรีสุทโธ หรือการบูชาปู่ศรีสุทโธ ทุกคนภายในครอบครัวจะมาช่วยกัน ตระเตรียมเครื่องเช่นไหว้อย่างพร้อมเพรียง สุวัฒน์ เกินดี (สัมภาษณ์. 2561) ได้กล่าวไว้ว่า เครื่องเช่น ไหว้บูชาที่แต่ละครัวเรือนต้องช่วยกันจัดเตรียมมานั้น ประกอบด้วย เหล้าไห, ไก่ต้ม, น้ำ 1 ขวด, ข้าวเหนียว 1 กล่อง, ดอกไม้ 5 คู่, เทียน 5 คู่, หมาก 4 คำ, ยา 4 กอก(ยาสูบ), เมี่ยง 4 คำ, เครื่องเช่นไหว้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในสมัยก่อนจะไม่มีหัวหมู จะใช้ไก่ต้มเท่านั้น แต่ปัจจุบันมีชาวบ้านไปบนหัวหมูไว้ เลยเอาหัวหมูมาถวาย ทุกวันนี้จึงมีเครื่องเช่นไหว้ตามที่ชาวบ้านจัดเตรียมมา สามารถกล่าวได้ว่าชาวบ้านอยู่ดีมีสุขทำมาค้าขายได้ดี ดังนั้นจึงจัดเครื่องเช่นไหว้มามากขึ้นตามฐานะความเป็นอยู่ นั้นเอง

จอห์น รอลว์ส (John Bordley Rawls) (อ้างจาก กิติพัฒน์ นนทปัทมะดุลย์.2553 : 6) ในฐานะเป็นมติหนึ่งของความเป็นธรรม ในสิ่งที่รอลว์สเรียกว่า “สังคมที่มีการจัดระเบียบที่ดี” (a well-ordered society) จะต้องมีหลักการชุดหนึ่งที่ทำให้โครงสร้างพื้นฐานเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวาง ในสาธารณะ และการกำหนดความถูกต้องของหลักการดังกล่าวจะต้องเป็นการรับรู้และยอมรับใน หมู่พลเมืองที่มีเหตุผลทุกคน ทั้งนี้เนื่องเพราะว่าหลักการสำหรับโครงสร้างพื้นฐานเหล่านี้จะต้องเป็นสิ่งที่นำไปบังคับใช้ในสังคม พลเมืองทุกคนจึงควรลุกขึ้นมาตรวจสอบสาธารณะ (Public scrutiny) เงื่อนไขของการปรากฏต่อสาธารณะจำเป็นต้องอาศัยหลักความยุติธรรมที่ ไม่ เป็นทั้ง สิ่งที่เข้าใจกันเฉพาะคน

กลุ่มน้อยในสังคม และไม่เป็นทั้งอุดมคติจนยากที่จะเข้าใจด้วยว่า “ชีวิตทางการเมืองสาธารณะ ไม่จำเป็นต้องปกปิดซ่อนเร้นในสิ่งใดๆ”

พิธีกรรมการบูชาปู่ตา ทำให้เกิดกติกาหรือข้อปฏิบัติร่วมกันในชุมชน เกิดเป็นระเบียบทางสังคมขึ้น นายวิเชียร แสนสุข (สัมภาษณ์. 2561) กล่าวไว้ว่า “สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน ชาวบ้านทำอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนา งานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น น่าจะมาจากบุญประเพณีดั้งเดิมของชาวอีสาน คือบุญบังไฟ” หากแต่มีความพิเศษกว่าพื้นที่อื่นตรงที่ว่า ฝั่แถนที่กล่าวถึงนั้นหมายถึงองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธที่คนในชุมชนท้องถิ่นนับถือ จากสังคมวัฒนธรรมของชาวอีสานที่นับถือทั้งผีและพุทธ จึงได้มีการยึดโยงความเชื่อเข้าไว้ด้วยกันอย่างแยกจากกันไม่ได้ การบวงสรวงบูชาผีของชาวคำชะโนดจึงได้มีการนิยามความหมายขึ้นมาใหม่ เป็นการบวงสรวงบูชาปู่ศรีสุทโธขึ้นแทน

พิธีกรรมการบูชาปู่ศรีสุทโธ ทำให้สังคมบ้านโนนเมืองก็อยู่เย็นเป็นสุข คุณยายคำผัด พูนสวัสดิ์ (สัมภาษณ์. 2561) กล่าวว่า “ชาวบ้านช่วยกันสร้างตูปู่ตาขึ้นที่บริเวณริมดงชะโนด ไม่ได้เข้าไปข้างใน จำเป็นคนดูแลตูป แม่กะไหว้แต่อยู่ทางนอกนี้ กะบ่อได้ไปไหว้ด้านในนำเพิ่น” ชาวบ้านที่เป็นผู้สูงอายุจะทำการไหว้บูชาตูปู่ศรีสุทโธที่ตั้งอยู่ด้านนอกดงคำชะโนดนี้ จะไม่ได้เข้าไปไหว้บูชาด้านในเหมือนอย่างปัจจุบัน และเชื่อว่าปู่ศรีสุทโธคอยปกป้องรักษาหมู่บ้าน คุ่มครองป้องกันอันตราย ทำให้ชุมชนสังคมอยู่เย็นเป็นสุข

สมหวัง โมรา (สัมภาษณ์. 2561) กล่าวว่าการอยู่เย็นเป็นสุขของชาวบ้านนั้น สามารถดูได้จากเครื่องเช่นไหว้เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในสมัยก่อนจะไม่มีหัวหมู จะใช้ไก่ต้มเท่านั้น แต่ปัจจุบัน มีชาวบ้านไปบนหัวหมูไว้ เลยเอาหัวหมูมาถวาย ทุกวันนี้จึงมีเครื่องเช่นไหว้ตามที่ชาวบ้านจัดเตรียมมา สามารถกล่าวได้ว่าชาวบ้านอยู่ดีมีสุขทำมาค้าขายได้ดีขึ้น จึงจัดเครื่องเช่นไหว้มามากขึ้นตามฐานะความเป็นอยู่ตนเอง ยกตัวอย่างเช่น มีชาวบ้านหมู่บ้านใกล้เคียงกันนั้นบนไว้ว่าอยากลูกหาย จึงไปบนบานปู่ศรีสุทโธให้ลูกหาย หากลูกก็จะเอาหมูเป็นตัวมาถวาย เอาหนังมาถวาย ปรากฏถูกรางวัลใหญ่จริงๆ อันนี้ก็ต้องเอาหนังมาถวายให้ปู่ศรีสุทโธ ตามที่ได้บนบานไว้แบบนี้ เป็นต้น

พัฒนาการของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นประเพณีที่ปฏิบัติกันมานานหลายปี ด้วยความเชื่อถือและศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ ว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ ชาวบ้านได้เคารพสักการะบูชาสืบทอดกันมา รวมทั้งเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ที่รวมจิตใจทำให้ลูกหลานเกิดความรักความสามัคคีในหมู่บ้าน แม้ว่าลูกหลานได้อพยพย้ายถิ่นไปทำมาหากินที่อื่น เมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ก็จะมาบวงสรวงพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่จัดขึ้น ณ

วัดศรีสุทโธ คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ทั้งนี้ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้วิจัยได้จัดลำดับพัฒนาการของพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ แบ่งออกเป็น 2 ช่วงเวลาสำคัญ คือ 1) ประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมของชุมชนคำชะโนด 2) ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธของสังคมนาคาคติ

2.1 ประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมของชุมชนคำชะโนด

ระบบความเชื่อและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายนั้น เราอาจแบ่งแยกสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือกลุ่มที่มีพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural force) และจิตวิญญาณหรือเทพเจ้า หรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Super-nature being) ซึ่งในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ยังแบ่งออกได้ 2 ประเภท ประเภทแรก คือเทพเจ้า (Gods) ที่มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (Non-human origin) และประเภทที่สอง จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณ (ยศ สันตสมบัติ, 2556 . หน้า 281)

ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นความเชื่อในอำนาจลึกลับที่เหนือธรรมชาติ ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาช้านาน รวมทั้งความเชื่อในการทำมาหาเลี้ยงชีพ สิ่งใดที่กระทำแล้วไม่เป็นมงคลแก่ตนเองก็ให้ดเว้นเสีย ซึ่งความเชื่อเหล่านี้แต่ละหมู่บ้านในภาคอีสานไม่มีความแตกต่างกันนัก การนับถือ “ผีบ้าน” และ “แถน” หรือ “ผีฟ้า” ตามแต่จะเรียกในแต่ละท้องถิ่น มักจะมีการเช่นสรวงหรือบูชาเพื่อให้ช่วยปกปักรักษา ซึ่งมักมีการตั้ง “ศาลเจ้าปู่” ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมักเป็นที่โคก น้ำท่วมไม่ถึง มีต้นไม้ใหญ่ทึบ มีการก่อสร้างตูป เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ และมีการเช่นไหว้ ผีอารักษ์ หรือเทพารักษ์ ให้ดูแลคนในหมู่บ้านให้อยู่ดีมีสุขตลอดไป

ส่วนผีตาแฮกนั้น เป็นผีชนิดหนึ่งที่ชาวโนนเมืองนับถือ โดยในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 ชาวโนนเมืองซึ่งมักเป็นผู้สูงอายุ จะมาทำบุญเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตายผู้เป็นญาติพี่น้อง ซึ่ง ชาวบ้านจะทำข้าวสากไปถวายพระที่วัดศรีสุทโธคำชะโนด วันทำบุญข้าวสากนั้น มีชาวโนนเมืองหลายครัวเรือนเข้ามาร่วมทำบุญอุทิศส่วนกุศลกรวดน้ำให้แก่ ญาติพี่น้องผู้ล่วงลับ หรือที่เรียกว่าบุญข้าวสาก โดยจะมาพร้อมกันที่ศาลาการเปรียญ และเมื่อถวายอาหารเข้าแก่พระเสร็จแล้วก็นำข้าวที่เตรียมอาหารชนิดต่างๆ อย่างละเล็กละน้อยที่ใส่ในกระตังซึ่งทำด้วยใบตอง ไปวางไว้ใต้ต้นไม้ในวัด เช่น ต้นโพธิ์ ต้นไม้ใหญ่ เป็นต้น แล้วว่ากล่าวคำอุทิศตามแต่ใครจะนึกคิดเอา นอกจากนี้ยังนำไปวางไว้ในทุ่งนา เพื่อให้แก่ผีที่ชาวอีสานเรียกว่า “ผีตาแฮก” โดยเชื่อกันว่าจะทำให้ข้าวนาอุดมสมบูรณ์ ส่วนบางคนแม้จะเป็นผู้สูงอายุก็กล่าวในลักษณะที่ว่า ผีตาแฮกในบ้านโนนเมืองนั้นได้สูญหายไปจากทุ่งนาแล้ว “บ่อมีแล้ว ทุกมือนี้อบ่ได้ยินแล้ว” ซึ่งสะท้อนให้เห็นความแตกต่างของชาวบ้านโนนเมืองที่มีเกี่ยวกับผี

ตาแฮกอันเป็นที่คู่แลไธรนา จึงชี้ให้เห็นอย่างหนึ่งว่า ชาวโนนเมืองทุกคนใช้จะมีความนับถือผีตาแฮก คนที่นับถือและมีการปฏิบัติเกี่ยวกับผีตาแฮกเห็น แต่ผู้เฒ่าผู้แก่เท่านั้น

จากที่กล่าวมาจะเห็นว่า นอกจากชาวโนนเมืองมีความศรัทธาเกี่ยวข้องกับพระพุทธรูปแล้ว ยังมีความเชื่อเรื่องผี สิ่งลึกลับ แม้จะเริ่มลดน้อยลงมากแล้ว ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ หรือตอบสนองแต่ให้ได้ไม่เพียงพอ พระพุทธรูปนั้นให้ความมั่นคงทางจิตใจและจุดมุ่งหมายชีวิตอันเป็นเรื่องของหลักธรรมะเป็นสำคัญ ผีก็มีความเกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์เป็นสำคัญ ขณะที่วิถีชีวิตของชาวบ้านกำลังผูกติดและต้องต่อสู้กับกระบวนการทุนนิยม แต่สำหรับเรื่องพญานาคนั้น นับว่ายังคงมีความเชื่อที่หนาแน่นอยู่ และคิดว่าพญานาคมีอำนาจในการให้คุณ ให้โทษได้ คนเราสามารถอ้อนวอนขอบวงสรวง หรือที่เรียกว่า “บา” หรือ “บน” ตามความปรารถนาของตน ซึ่งจะพบเห็นได้อยู่เสมอว่า มีผู้คนเข้ามาบูชาพญานาคเพื่อมาบนเป็นจำนวนมาก แทบจะไม่ขาดแม้แต่วันเดียว จึงเป็นไปได้ว่าพญานาคนั้นยังคงตอบสนองความต้องการในชีวิตของ ชาวบ้านได้ดีกว่าจึงยังคงสามารถยืนหยัดความเป็นเอกได้ ในด้านความเชื่อเกี่ยวกับพญานาคของชาวโนนเมือง

การปฏิบัติศาสนกิจของชาวโนนเมืองนั้นมีลักษณะคล้ายคลึงกับชาวพุทธโดยทั่วไป มีงานบุญต่างๆ ตามที่ชาวอีสานปฏิบัติสืบกันมาในตลอดหนึ่งปี เช่น มีการทำบุญในวันพระ ทำบุญตัก บาตรประจำวัน ทำบุญข้าวสาก ขึ้นบ้านใหม่ ทำบุญแจกข้าว ทำบุญปีใหม่ บุญสงกรานต์ บุญเดือนหก (บวงสรวงพญานาค) บุญเข้าพรรษา บุญออกพรรษา และการเข้าไปในวัด บ้างก็จะไปช่วงที่มีเทศกาลเท่านั้น เช่น ปีใหม่ ลอยกระทง ออกพรรษา เพื่อช่วยงานวัด กรณีเช่นนี้เห็นว่า ยังมีชาวบ้านจำนวนมากยังให้ความใส่ใจต่อวัด หากเป็นงานที่วัดจัดอย่างแท้จริง

ซึ่งชาวบ้านโนนเมืองถือว่าปู่ศรีสุทโธ (ตามความเชื่อของคนในชุมชน) เป็นเทพอารักษ์ หรือเป็นเทพผู้ปกป้องรักษาชุมชนแห่งนี้ คติความเชื่อของสังคมที่มีมาช้านานผสมกับความเชื่อทางศาสนาทำให้เกิดพิธีกรรมบูชา การไหว้หรือการบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ขึ้น เดิมทีนั้นชาวโนนเมืองก็มีความเชื่อเรื่องผีปูดตาเช่นเดียวกับชาวอีสานโดยทั่วไป แต่เนื่องจากบ้านโนนเมืองมีลักษณะพิเศษกว่าพื้นที่อื่นๆ คือ มีดงชะโนดที่เชื่อถือกันว่าเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ที่มีอายุประมาณมิได้ บ้างก็ว่าหลายร้อยปี บ้างก็เชื่อว่าคงเป็นพันปี ซึ่งดงชะโนดนี้เป็นสัญลักษณ์ของทางขึ้น-ลงระหว่างเมืองบาดาลกับโลกมนุษย์ของพญานาคศรีสุทโธ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าคำชะโนดก็คือเมืองพญานาค โดยในอดีตนั้นชาวบ้านได้ทำที่ดินเป็นดอนปู่ตา แต่ไม่มีพื้นที่ที่เหมาะสมจะเป็นได้จึงถือเอาคำชะโนดเป็นพื้นที่พิเศษ แต่เนื่องจากคำชะโนดเป็นพื้นที่ของพญานาคศรีสุทโธ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นผู้ปกป้องรักษาเมือง ซึ่งหากกล่าวตาม

ตำนานการเกิดแม่น้ำโขง พญานาคศรีสุทโธนั้นเป็นผู้ขุดแม่น้ำโขง มีทางขึ้นทางลงจากเมืองบาดาลที่เรียกว่าคำชะโนด ดังนั้น เมื่อพญานาคศรีสุทโธเป็นใหญ่ในพื้นที่ดังกล่าว ชาวโนนเมืองจึงนับถือพญานาคศรีสุทโธแทนการนับถือผีปู่ตามาแต่เดิม ดังนั้น ศาลผีปู่ตาจึงไม่มี มีแต่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ เช่นเดียวกับคำกล่าวที่ว่า “แต่ก่อนมีอยู่ จักสามสิบปีคืนหลัง ตอนนี้อยู่มีแล้ว คนเฒ่าคนแก่บ่ออยู่แล้ว ส่วนบ้านอื่นเขายังมีอยู่ เขาจะมี เบ็ด ไก่ เหล้า มาถวาย” (สุวัฒน์ เกินดี, 2560 : สัมภาษณ์) ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตานั้นเคยมีอยู่ แต่เมื่อถูกลดความสำคัญลงไปโดยพญานาคผู้มีความเป็นใหญ่ส่วนหนึ่ง และการขาดความใส่ใจของคนรุ่นต่อมาส่วนหนึ่ง และเมื่อกาลเวลาล่วงเลยมานานเข้า ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาจึงไม่มีความจำเป็นสำหรับวิถีชีวิตของคนรุ่นปัจจุบันอีกต่อไป

ชาวบ้านเรียกประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธนี้ว่า “ประเพณีบุญเดือนหก” หรือ “ประเพณีบุญบั้งไฟ” ของชาวอีสานเป็นประเพณีที่สืบทอดกันมานาน จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ณ วัดศรีสุทโธ (คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี แม้ว่าเวลาจะล่วงเลยมาหลายปีชาวบ้านยังคง ยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณีประจำท้องถิ่น โดยมีศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธที่ตั้งอยู่ในคำชะโนดเป็นสิ่งแทนเจ้าปู่ศรีสุทโธชาวบ้านโนนเมืองทุกคน เมื่อถึงวันประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะมาร่วมทำบุญร่วมกันเพื่อเป็น สิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

บุญบั้งไฟ บุญบั้งไฟเป็นเทศกาลที่ชาวอีสานนิยมทำกันในเดือน 6 หรือเดือน 7 อันเป็นการเริ่มฤดูทำนาปี ความหมายเทศกาลนี้ที่เห็นชัดคือการทำพิธีขอฝน อาจเปรียบได้กับการแห่นางแมวของทางภาคกลาง การกระทำที่คล้ายคลึงกันในพิธีกรรมทั้งสองก็คือ การใช้สัญลักษณ์ที่สื่อถึงเพศสัมพันธ์อย่างมากมาย เช่นการแกะสลักอวัยวะเพศชาย “บักแบ่น” ในอีสานหรือ “ขุนเพ็ด” ในภาคกลางแบกร่วมไปในขบวนแห่ นอกจากนี้ยังมีสัญลักษณ์ทางเพศและเพศสัมพันธ์ เหล่านี้ใช้เครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่างฟ้ากับดิน หญิงกับชาย ฯลฯ เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิต และเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ (สุริยา สมุทคุปดี, 2522 : 16 – 21) ฉะนั้น จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝนซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และเพราะอวัยวะเพศและเพศสัมพันธ์เป็นลักษณะสำคัญของงานบุญนี้ จึงทำให้มีการอธิบายด้วยว่างานบุญบั้งไฟถือเป็นงานบุญของพยามาร จัดขึ้นเพื่อแข่งกับงานบุญของพระพุทธเจ้า

นอกจากสัญลักษณ์สำคัญซึ่งเกี่ยวกับการขอฝนแล้ว ตำนานนิทานซึ่งมักเล่ากันว่าเป็นต้นกำเนิดของบุญบั้งไฟ เช่นเรื่องผาแดงนางไอ่ เรื่องพญาคนคาก ล้วนเกี่ยวกับการที่จะให้แถบบันดาลฝนให้ตกตามฤดูกาลทั้งสิ้น ตำนานนิทานเหล่านี้คงจะเป็นเรื่องเล่าเพื่ออธิบายบุญบั้งไฟในสมัยหลัง

ในขณะที่พิธีกรรมนี้คงมีอายุมายาวนานในหมู่ชนกลุ่มไทย - ลาวในอีสานเกินกว่าจะอธิบายถึงต้นกำเนิดอันแท้จริงของพิธีกรรมนี้ได้ แม้แต่ในต้นฉบับของพญาคันคากก็หาได้มีเรื่องเกี่ยวกับการยิงบั้งไฟแต่อย่างใด (ยุทธ ชนะบุญ. 2560 : สัมภาษณ์)

ชาวบ้านในภาคอีสานถือว่าเป็นบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะเชื่อว่าหากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบั้งไฟอาจก่อให้เกิดภัยพิบัติเช่นโรคภัยไข้เจ็บ หรือเกิดเพลี้ยแก้มขุมชนได้ ในขณะที่ช่วงจัดงานนี้เป็นช่วงที่ชาวบ้านมีงานต้องทำมากเนื่องจากต้องเตรียมการสำหรับทำนาปีซึ่งถือเป็นกิจกรรมสำคัญที่สุดในการผลิตอาหารหลักประจำปี นอกจากนี้การจัดงานบุญบั้งไฟในสภาพเศรษฐกิจของหมู่บ้านในอดีตก็ถือว่าต้องลงแรงลงทุนสูง ฉะนั้นที่ประชุมผู้ใหญ่ในหมู่บ้านจึงต้องหารือกันเพื่อจะตัดสินใจว่าจะจัดหรือไม่จัดในปีนั้น หากตัดสินใจว่าจะจัดไม่จัดแล้ว ก็จำเป็นต้องไปทำพิธีที่ศาลปู่ตาของบ้านเพื่อขออนุญาตเลื่อนงานบุญนี้ไปในปีหน้า

ศาลปู่ตาหรือผีบรรพบุรุษที่เป็นเทพารักษ์ของหมู่บ้านมีบทบาทอย่างสำคัญในบุญบั้งไฟนั้น ไม่ว่าจะตัดสินใจทำหรือไม่ทำงานบุญนี้ก็ตาม เพราะในการประกอบพิธีบุญบั้งไฟนั้น จะมีการเซ่นไหว้และแห่บุญบั้งไฟไปยังศาลปู่ตายุติ ฉะนั้นงานบุญบั้งไฟในสังคมเกษตรกรรมของอีสานในอดีต จึงเป็นพิธีกรรมของชุมชน ซึ่งมีศาลปู่ตาเป็นศูนย์รวมความสัมพันธ์ของชุมชนอีกอย่างหนึ่งด้วย ดังนั้นจึงเชื่อกันว่าทุกคนในหมู่บ้านจะต้องมาร่วมสนุกในงานบุญบั้งไฟ หากใครไม่เข้าร่วมก็อาจถูกผีปู่ตาเข้าสิงได้อย่างน้อยก็ต้องส่งสมาชิกในครอบครัวมาร่วมงาน

ประเพณีบุญบั้งไฟหรือการจุดบั้งไฟถวายแก่พญาแถนนั้นเป็นประเพณีที่ได้รับสืบทอดมาจากบรรพบุรุษคนอีสานที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำโขง ความมุ่งหมายของการปฏิบัติเพื่อตอบสนององค์ความเชื่อเรื่องฟ้า เรื่องแถน ดังจะเห็นประเพณีเบิกศักราชการทำนาปีด้วยการจุดบั้งไฟบูชาพญาแถนของกลุ่มชนที่อาศัยอยู่ในแถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย สำหรับการปฏิบัติบุญบั้งไฟในชุมชนบ้านโนนเมืองเดิมก็ปฏิบัติเพื่อการบูชาเบิกศักราชดังได้กล่าวข้างต้น แต่ต่อมาในปี พ.ศ. 2532 ชาวบ้านโนนเมืองก็ได้ ประยุกต์เอาการจุดบั้งไฟถวายแถนเป็นการจุดบั้งไฟเพื่อถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธแทน ดังนั้นการปฏิบัติบุญเพื่อสนองตอบความเชื่อดั้งเดิมจึงกลายมาเป็นการจุดบั้งไฟเพื่อบูชาพญานาคแทน จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติของชาวบ้านเป็นไปเพื่อสนองตอบความเชื่อเรื่องความอุดมสมบูรณ์ เพื่อความสนุกสนานและให้เป็นที่พึงพอใจแก่เจ้าปู่ศรีสุทโธที่อาศัยอยู่ที่ดงคำชะโนดด้วย

ประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนี้เดิมจะทำร่วมกัน 3 หมู่บ้าน คือ บ้านจันทร์ บ้านวังทอง และบ้านม่วง ซึ่งเดิมทีนั้น ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 ชาวบ้านจะต้องมาเลี้ยงศาลปู่ตา แต่ก็ปรากฏว่าไม่

มีการทำเช่นนั้น ชาวบ้านเมืองไพร วังทอง บ้านม่วง ต่างก็กระทำพิธีกรรมอยู่ที่หมู่บ้านของตน เมื่อก่อนมีการบูชาวันเพ็ญเดือนหกจะมีการบวงสรวงประจำ ชาวบ้านจันทน์จะทำในเดือน 7 ถวาย พระธาตุเก่าสมัยโบราณ เขาเรียกว่าดอนธาตุเพ็ญเดือนหก มีมาตั้งแต่เดิมรุ่นปู่ย่าตายาย ในอดีตพิธี บวงสรวงไม่มีการทำบั้งไฟถวาย จะมีไก่ เหล้า บุหรี่ หมากพลู ทำทุกปี ไม่มีบั้งไฟเช่นในปัจจุบัน เดือน หกจะทำไร่นานากัน บั้งไฟเริ่มมีมาไม่นานนี้เอง ในสมัยหลวงปู่คำตาเองก็ไม่มีบั้งไฟ ที่จัดงานใหญ่โต ขึ้นมาเพราะมีงบประมาณจากหน่วยงานราชการเข้ามาช่วย ทั้งจากอำเภอบ้านดุง องค์การบริหารส่วน ตำบล “แต่ก็ที่บ้านจันทน์ เพ็ญเฮ็ดถวายดอนธาตุ มีมาแต่รุ่นปู่รุ่นย่า แต่ก่อนกะบ่มีบั้งไฟ มีเหล่าไท ไก่โต ตอนสมัยปู่คำตากะบ่มีได้บั้งไฟ เพิ่งมาเฮ็ดนิหละ ได้บจาก อบต.” (ก้อน แสงอรุณ. 2560 : สัมภาษณ์) จากการสนทนาดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การทำพิธีบวงสรวงนั้นมีมานานแล้วหากแต่ไม่ได้ จัดเพื่อการท่องเที่ยวเหมือนในปัจจุบัน และดำเนินการเองภายในชุมชน

“ของถวายเจ้าปู่ไม่มีเหล่า เขาห้ามไม่ให้เอาเหล่าถวาย มีแต่ผลไม้ เครื่องดื่ม” (สุวัฒน์ เกินดี. 2560 : สัมภาษณ์) คำกล่าวนี้คงสอดคล้องกับเรื่องเล่าที่ว่า หลวงปู่คำตาได้บอกให้ ชาวบ้านรู้ว่าอย่า เอาเหล่าไปถวายเจ้าปู่ เพราะลูกชายเจ้าปู่บวชแล้ว เจ้าปู่ก็ถือศีลไม่ดื่มเหล่าอีกแล้ว กรณีนี้คงจะพอ เห็นได้ว่าอำนาจได้เกิดขึ้นจากหลวงปู่คำตา การกล่าวอ้างถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธของหลวงปู่คำตาจึงเป็นคำ กล่าวอ้างถึงสิ่งที่มีอำนาจซึ่งผู้คนเคารพนับถือ โดยจัดเป็นอำนาจระดับบุคคล ด้วยหลวงปู่คำตามี ลักษณะพิเศษผิดไปจากคนทั่วไปหรือพระทั่วไป และหลวงปู่คำตาเป็นลูกพญานาคจึงสามารถที่จะ ติดตามหยั่งรู้ความเป็นมาเป็นไปของพญานาคศรีสุทโธได้ การกล่าวอ้างที่เกิดขึ้นจากหลวงปู่คำตาจึงมี อำนาจที่จะทำให้เกิดกฎเกณฑ์บางอย่างขึ้นได้ (ลอง ธาร. 2546 : 106)

การบวงสรวงที่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธของคำชะโนดนั้นจะเริ่มกระทำเมื่อเวลาประมาณ 09.09 น. การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่เป็นตัวแทนของคำชะโนดนั้นจะเสร็จพิธีในช่วงเช้า จากนั้นจะมีขบวน แห่และหลังขบวนแห่ซึ่งเป็นช่วงเวลาของความบันเทิง สำหรับขบวนแห่บั้งไฟนั้นเริ่มทยอยกันเข้ามา จากหมู่บ้านต่างๆ เพียง 14 หมู่บ้านของตำบลบ้านม่วง การแห่ขบวนบั้งไฟเริ่มมีขึ้นเวลาประมาณ 13.00 น. ครั้นเมื่อพร้อมเพรียงแล้วขบวนแห่ก็เริ่มทยอยแห่ไปรอบศาลาการเปรียญซึ่งได้สร้างความ สนุกสนานกันอย่างมาก มีการละเล่นเชิงสัญลักษณ์ซึ่งจะพบเห็นโดยทั่วไปในสังคมชาวอีสาน เมื่อมีการ แห่ขบวนบั้งไฟ เช่น ลิงเต่าไม้ อวยวะเพศชาย-หญิง ซึ่งหากกล่าวตามที่นักวิชาการเคยได้ทำการศึกษา ไว้แล้วก็ต้องบอกว่าเป็นการแสดงออกถึง การให้ความสำคัญในเรื่องเพศ และบทบาทหญิง-ชาย แต่ เนื่องจากการศึกษาวิจัยเรื่องนี้มิได้มุ่งตีความหมายเชิงสัญลักษณ์ในขบวนแห่ การตีความหมายเชิง สัญลักษณ์ดังกล่าวก็มีผู้ศึกษาไว้แล้วอย่างละเอียดในงานของสุริยา สมุทคุปต์ และ พัฒนา กิติอาษา

(2533 หน้า 142) ซึ่งได้เสนอว่า ประเพณีบั้งไฟคือ พิธีกรรมแห่งความอุดมสมบูรณ์ ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร ซึ่งสัญลักษณ์สำคัญคือ บักแด้ และลิงเต้าไม้ ที่เป็นตัวแทนเพศชาย ตีความหมายได้ว่า ในชั่วความรู้สึก (Sensory Pole) บุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมแห่งความอุดมสมบูรณ์ และเป็นใบอนุญาตที่เปิดโอกาสให้สมาชิกของสังคมได้คลายความตึงเครียดที่เกิดจากกฎระเบียบของสังคม โดยการแสดงออกในลักษณะที่สวนทางกับบรรทัดฐานของสังคม และในชั่วอุดมคติ (Ideological Pole) บุญบั้งไฟได้สะท้อนให้เห็นถึงบรรทัดฐานที่แบ่งแยกบทบาทหน้าที่ของเพศชาย หญิงอย่างชัดเจน

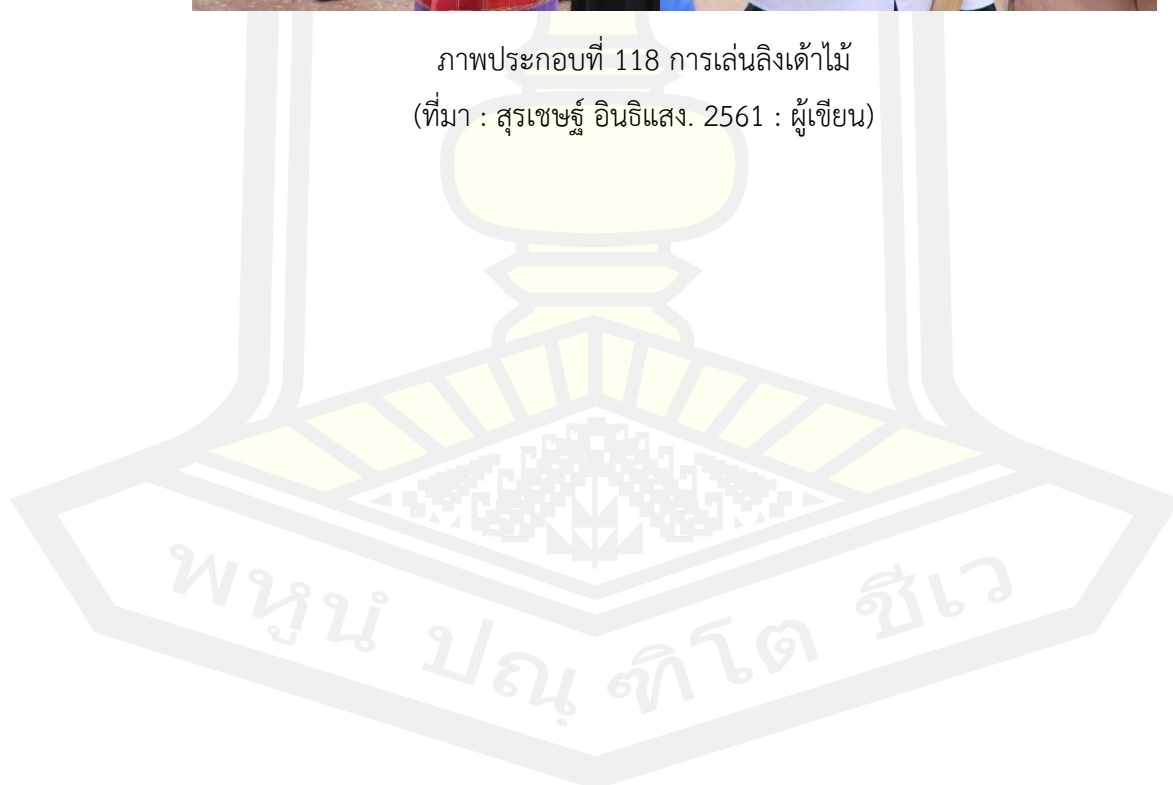
ภาพประกอบที่ 117 ขบวนแห่ประเพณีบุญเดือนหกคำชะโนด

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การขอฝนตามความเชื่อของชาวบ้านโนนเมือง จะมีพิธีแห่รูปอวัยวะเพศชาย เรียกว่า “บักแด้” ตามหมู่บ้านแล้ว ในการแห่มีการใช้สัญลักษณ์ที่ใช้อันสื่อไปทางเพศสัมพันธ์ เช่น การใช้ไม้มาแกะสลักเป็นอวัยวะเพศชายเรียกว่า “บักแด้(หมากแด้)” หรือ “ปลัดขิก” เข้าร่วมขบวนแห่ ทั้งยังมี “ลิงเต้า” หุ่นชายหญิงที่ทำขึ้นจากไม้ผูกเข้ากับไม้ไผ่ในลักษณะการร่วมเพศ คล้ายกับการปลดปล่อยความรู้สึกในเรื่องเพศเน้นเล่นให้ตลกขบขัน มีการร้องแข่งด้วย สัญลักษณ์นี้เป็นเครื่องหมายของความสัมพันธ์ระหว่าง ฟ้ำกับดิน หญิงกับชาย ที่เป็นพลังก่อกำเนิดชีวิต และเป็นพลังแห่งความอุดมสมบูรณ์ จึงมีความสัมพันธ์กับการขอฝน ซึ่งเป็นที่มาของพลังแห่งการเติบโตของพืช และด้วยเหตุที่อวัยวะเพศ และเพศสัมพันธ์เป็นสัญลักษณ์สำคัญ

ภาพประกอบที่ 118 การเล่นลิงเต้าไม้
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 119 สัญลักษณ์ทางเพศในขบวนแห่บั้งไฟ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 120 การจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

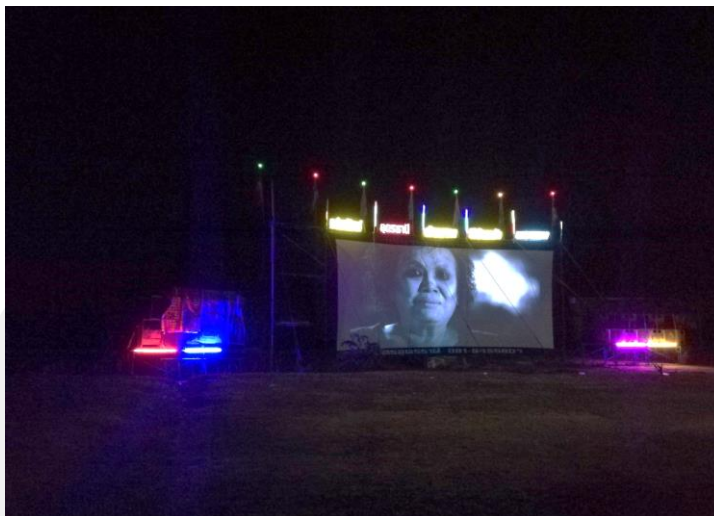

ภาพประกอบที่ 121 สถานที่จุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

เมื่องานมหรหรมในช่วงกลางวันสิ้นสุดแล้วในเวลาประมาณ 16.00 น. ในช่วงเวลากลางคืนนั้นจะมีภาพยนตร์ฉายทั้งสามคืน จนเวลาประมาณตี 4 ก็ได้เลิกฉาย ซึ่งหากพิจารณาจากประวัติความเป็นมาของการฉายหนังในคำชะโนดในเรื่อง “ผีจ้างหนัง” จะพบว่า เมื่อถึงประมาณ 4 นาฬิกาแล้ว ผู้ฉายหนังก็จะหยุดฉาย ดังเรื่องเล่าว่า “หากถึงตี 4 แล้วให้รีบเก็บของและให้รีบออกไป” ดังนั้นจึงพบว่า พอตี 4 ก็มีการหยุดฉาย การพรรณนาให้เห็นเช่นนี้เป็นเพียงการตั้งข้อสังเกตโดยยึดตำนานเรื่องผีจ้างหนังมาอ้างอิงเป็นบริบทสำคัญ

ภาพประกอบที่ 122 การฉายภาพยนตร์หลังจากเสร็จพิธีในช่วงกลางวัน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การบวงสรวงพญานาคศรีสุทโธในอดีตนั้นจัดกันเป็นประจำนี้เพิ่งมีขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2533 หลังหลวงปู่คำตา มรณภาพแล้วเป็นต้นมา โดยกำหนดขึ้นในวันเพ็ญเดือนหก ไม่ปรากฏที่แน่ชัดว่าใครเป็นผู้กำหนด บ้างก็ว่าพระเป็นผู้กำหนด บ้างก็ว่ายึดถือกันมาแต่โบราณ แต่เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่า เดือน 6 นั้นเป็นการเริ่มต้นของฤดูการทำนา ซึ่งสอดคล้องกับบุญบั้งไฟอีสานที่จะจัดขึ้นในฤดูเริ่มต้นการทำนา ซึ่งเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร อันเป็นปัจจัยหลักของชาวบ้านอีสานในสังคมเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยน้ำฝนและปัจจัยทางธรรมชาติ

จากการบอกเล่าของผู้ใหญ่บ้าน และชาวบ้านหลายรายพบว่า การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในลักษณะปัจจุบันนี้ไม่เคยมีมาก่อน มีเพียงการบวงสรวงส่วนบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “มีก็บนใครบนมัน ไม่ได้ทำเป็นประเพณี จะลงมาทำอะไร นาไครนามันมา บนให้ตัวเอง ครอบคร้ว อยู่ดีมีสุข แคล้วคลาด ปลอดภัย” เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านโนนเมืองผู้หนึ่งกล่าวถึงการบวงสรวงว่า “เป็นการขอฝนถึงฤดูทำนา ให้พืชผลดี”

การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น ได้มีการจัดขึ้นหลายยุคสมัย โดยแรกสุดนั้น ประมาณปี พ.ศ. 2533 หน่วยงานอำเภอบ้านดุงเป็นผู้ดำเนินการจัด แต่ก็ไม่ต่อเนื่องอย่างที่รองประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง กล่าวไว้ว่า “เมื่อก่อนทำไม่ค่อยต่อเนื่อง บางปีก็จัด บางปีก็ไม่ได้จัด” (สมหวัง โมรา. 2561 : สัมภาษณ์) ต่อมาสมัยที่ อบต.บ้านม่วงเข้ามาดูแล ก็มีการจัดงานขึ้น แต่การมีส่วนร่วมของชุมชนลดลง เพราะทำในนามของ อบต. เพียงฝ่ายเดียว

พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ดังกล่าวมานั้นพบว่า พิธีกรรมต่างๆ ล้วนแล้วแต่ต้องการที่จะเรียกให้ผู้คนเข้ามาร่วมงานหรือมาท่องเที่ยวให้มาก ซึ่งสอดคล้องกับชาวบ้านโนนเมือง กล่าวว่า “ถ้าจัดงานไม่มีหมอลำซึ่ง คนก็ไม่สนุก ต้องมีดนตรี คนถึงจะมา ถ้าจัดแค่บวงสรวงคนก็ไม่มา คนเขาชอบสนุก” (วิเชียร แสนสุข. 2560 : สัมภาษณ์) จากคำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า การจัดพิธีบวงสรวงนั้นไม่เพียงแต่เป็นการสืบทอดรักษาแต่มุ่งผลทางมวลชนด้วย เพราะการที่มีผู้คนมาร่วมงานมากก็ย่อมทำให้คำชะโนดมีรายได้มากขึ้นไปด้วย ดังนั้นการจัดงานแต่ละครั้งจึงนิยมจัดแบบมหรสพและเน้นถึงความบันเทิงสนุกสนาน และสิ่งที่สนุกสนานก็คือการได้เต็นรำ มีวงดนตรี มีหมอลำซึ่งนั่นเอง ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่พิธีบวงสรวงเป็นเพียงการบวงสรวงที่ให้ความสำคัญกับการทำมาหากิน งานมหรสพที่มีวัตถุประสงค์ของการพาณิชย์ โดยมีพิธีกรรมความเชื่อเป็นตัวแสดง หรืออาจเรียกได้ว่าเป็นมายาคติแห่งพิธีกรรม

การบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธในบริบทดั้งเดิมของชุมชนนั้น ก็เพื่อแสดงความเคารพนับถือศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ ขอฝนให้ตกต้องมาตามฤดูกาล เพื่อเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้านและเป็นการทำบุญเบิกบ้านด้วย เพื่อเป็นการสร้างให้เกิดความรักความสามัคคีในชุมชน ลูกหลานได้กลับมาชุมนุมพร้อมกัน การที่ชาวบ้านได้มาร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมทำให้เกิดความสัมพันธ์ การช่วยเหลือ การแบ่งปัน การร่วมทำงานสังคมและการรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่และตามที่ได้รับมอบหมาย การจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ การเตรียมขั้นตอนต่างๆ การจุดบั้งไฟบวงสรวงถวาย การต้อนรับญาติพี่น้องเพื่อนบ้านและแขกที่มาร่วมงานซึ่งเป็นสิ่งเสริมสร้างให้เกิดความรักความสามัคคีขึ้นในชุมชนและหมู่คณะทั้งสิ้น รวมทั้งมาร่วมกันรำบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธเพื่อรักษาประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงาม

2.2 ประเพณีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธของสังคมนาคาคติ

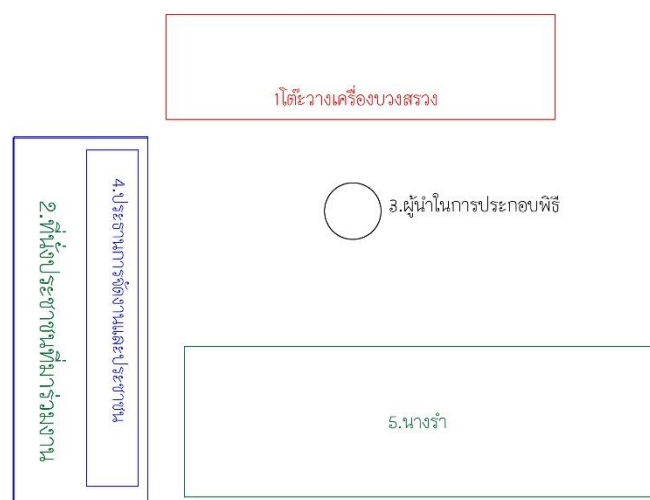
จากงานประเพณีบวงสรวงที่จัดกันเองในชุมชน เพื่อบวงสรวงบูชาสิ่งที่มีนับถือศรัทธากันภายในชุมชน ได้ขยายวงกว้างออกไปสู่การรับรู้ของกลุ่มคนภายนอกทั้งจากสื่อมีเดียต่างๆ การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธจึงไม่ได้เป็นไปเพื่อคนในชุมชนอีกต่อไป หากแต่ได้กลายเป็นของคนหรือกลุ่มคนผู้ศรัทธาในองค์พญานาคศรีสุทโธ หรือที่เรียกกันในปัจจุบันว่า กลุ่มสายญาณพญานาค จากคำบอกเล่าของคนในชุมชนคำชะโนด ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีการปฏิบัติและมีความเชื่อสืบต่อกันมาช้านาน ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นพญานาค ซึ่งเกี่ยวข้องกับตำนานพญานาคในพุทธศาสนา และวิถีชีวิตของชาวบ้านท้องถิ่น ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จัดขึ้น 1 ครั้งต่อปี คือ จัดในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6

ของทุกปี โดยจัดที่บริเวณวัดสิริสุทโธ คำชะโนด ซึ่งเดิมนั้นมีประชาชนในชุมชนช่วยกันจัดงานขึ้น ต่อมาประชาชนทั้งนอกและในพื้นที่จังหวัดอุดรธานีได้ให้ความสนใจเชื่อถือและศรัทธาเข้าร่วมพิธีการ บวงสรวงดังกล่าวเป็นจำนวนมาก จึงจัดพิธีบวงสรวงเป็นประจำทุกปี พิธีดังกล่าวแฝงไว้ด้วยคติความ เชื่อเกี่ยวกับพุทธศาสนา ภูติผี เทวดา ตลอดจนความเชื่อที่เกี่ยวกับพญานาค

ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า เดิมวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ของชาวอีสานนั้น เป็นบุญประเพณีบังไฟใน ส่วนของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดของประเพณีการ บวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ดังนี้ 1) วัน เวลา และ สถานที่ ในการจัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ ศรีสุทโธ 2) จุดประสงค์ของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ 3) สาระสำคัญของประเพณีการ บวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ 4) ขั้นตอนในการจัดประเพณีเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ 5) คุณค่าของประเพณี การบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ 6) แนวคิดและความเชื่อที่ปรากฏในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ ศรีสุทโธ

1) วัน เวลา และ สถานที่ในการจัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้าน ดุง จังหวัดอุดรธานี กำหนดขึ้นในวัน ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปี จากการเก็บข้อมูลจากการ สัมภาษณ์สอดคล้องกันว่าตั้งแต่อดีต สถานที่ในการจัดงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี กำหนดขึ้น ณ วัดสิริสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นวัดที่หลวงปู่คำตาได้ริเริ่มสร้างขึ้นมา สถานที่ สำคัญในการจัดงานภายในวัด คือ ลานภายในวัด (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์) โดยจะมีการตั้ง โต๊ะไว้เพื่อวาง เครื่องสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธที่ชาวบ้านนำมาเลี้ยงเพื่อบวงสรวง จากการสัมภาษณ์ใน การจัดตั้งโต๊ะวางเครื่องบวงสรวงและตำแหน่งวางเครื่องบวงสรวงจะไม่จัดวางตามตำแหน่งแน่นอน ตายตัวเหมือนกันทุกปี เนื่องจากว่าในแต่ละปีเครื่องบวงสรวงจะมีมากมีน้อยไม่เท่ากัน ดังนั้น คณะกรรมการจัดงานและผู้จัดเตรียมสถานที่ที่จะจัดตั้ง โต๊ะและวางเครื่องบวงสรวงตามความ เหมาะสมและสวยงาม (สุวัฒน์ เกินดี. 2560 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 123 แผนผังการจัดสถานที่ประกอบพิธีกรรมประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

แผนผังไม่กำหนดแน่นอนตายตัวเหมือนกันทุกปี จะจัดตามความเหมาะสมในแต่ละปี แต่
เครื่องบวงสรวงต้องครบ

1. โต้ะวางเครื่องบวงสรวง
2. ที่นั่งประชาชนที่มาร่วมงาน
3. ผู้นำในการประกอบพิธี
4. ที่นั่งประธานการจัดงานและประชาชน
5. นางรำ

2) จุดประสงค์ของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ผู้วิจัยได้ศึกษาประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ที่มีมาแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน สามารถประมวลจุดประสงค์ในการจัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้ดังนี้

1. เพื่อแสดงความเคารพนับถือศรัทธาต่อองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน เป็นการทำบุญเบิกบ้านด้วย เป็นการขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ข้าวปลาอุดม

สมบูรณ์ ขอพรจากเจ้าปู่ศรีสุทโธช่วยให้ชาวบ้านประสบความสำเร็จในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเรื่องการทำงาน การเรียน การประกอบอาชีพ เรื่องที่มีปัญหาให้คลี่คลายไปในทางที่ดี ให้ประสบแต่ความโชคดี แคล้วคลาด ไม่มีเภทภัย อันตรายใดๆ เกิดขึ้นในหมู่บ้าน (เทิดทูน เบี้ยไทยสงฆ์, 2560, สัมภาษณ์)

2. เพื่อให้บรรดาลูกหลานของชาวบ้านโนนเมือง ที่ไปทำงาน หรือไปตั้งรกรากอยู่ที่อื่นได้กลับมาชุมนุมพร้อมกันซึ่งเรียกตามภาษาท้องถิ่นอีสานว่าเป็นการโฮมญาติ และร่วมทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ พ่อแม่ ญาติพี่น้องของตน (วิเชียร แสนสุข : 2561 , สัมภาษณ์)

3. เพื่อสืบสานศาสนาและวัฒนธรรมพื้นบ้านของท้องถิ่นชาวบ้านที่บนบานเจ้าปู่ศรีสุทโธให้ช่วยเหลือก็จะมาแก้บนตามที่บนไว้ ถ้าผู้บนบานไว้มีฐานะการเงินดี ส่วนมากจะเป็นการบนโดยการจ้างภาพยนตร์มาฉายที่ลานวัดที่ติดกับคำชะโนด (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์) ส่วนคนที่มีความศรัทธาในเจ้าปู่ศรีสุทโธก็จะมาร่วมพิธีบวงสรวง ซึ่งถือว่าเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว โดยการนำ ข้าว ปลา อาหาร ของหวาน ผลไม้เหล่า ดอกไม้ ธูปเทียน มาร่วมบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

4. เพื่อให้เกิดสามัคคีในชุมชนการที่ชาวบ้านได้มาร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นส่วนรวม ทำให้เกิดความสัมพันธ์การช่วยเหลือการแบ่งปัน การร่วมกันทำงานสังคม ความรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ และตามที่ได้รับมอบหมาย ไม่ว่าจะเป็นการจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ การเตรียมชั้นตอนต่างๆ ภายในวัด การเตรียมการของชาวบ้าน การที่ชาวบ้านได้มาร่วมในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ การรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ การจุดบั้งไฟบวงสรวงและถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ การแก้บน การประกอบพิธีสวดคาถาขอฝน (สวดคาถาปลาช่อน) การต้อนรับญาติพี่น้องเพื่อนบ้านและแขกผู้มาร่วมงาน ซึ่งเป็นสิ่งเสริมสร้างให้เกิดความสามัคคีขึ้นในชุมชนและหมู่คณะทั้งสิ้น

สาระสำคัญของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ทำให้ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ สามารถดำรงอยู่คู่กับท้องถิ่นมาหลายปี จากการการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูล สามารถสรุปสาระสำคัญของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้ดังนี้

1) เพื่อแสดงความเคารพนับถือต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ แม้ว่าไม่ได้บนบานให้เจ้าปู่ศรีสุทโธช่วย เมื่อถึงวันประเพณีบวงสรวงซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ชาวบ้านที่อยู่หมู่บ้านโนนเมืองหรือหมู่บ้านใกล้เคียง และประชาชนทั่วไปจะมาสักการะ แสดงความเคารพนับถือ

ต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยมาร่วมในพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ พิธีทำบุญในวัดเพื่อเป็นสิริมงคลต่อตนเองและครอบครัว

2) เพื่อตอบสนองความเชื่อของชาวบ้านที่มาร่วมพิธี ผู้มาร่วมพิธีมีความเชื่อและความศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยเชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธมีความศักดิ์สิทธิ์สามารถลดบันดาลให้คุณให้โทษแก่ตนและครอบครัวได้ บันบานขอให้เจ้าปู่ศรีสุทโธช่วยก็จะสมปรารถนาให้พรตามที่ขอและบันบานเอาไว้

3) เพื่อร่วมสังสรรค์ระหว่างญาติพี่น้อง เพื่อให้บรรดาลูกหลานของชาวบ้านโนนเมือง ที่ไปทำงาน หรือไปตั้งรกรากอยู่ที่อื่นได้กลับมาชุมนุมพร้อมกัน ร่วมทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ พ่อแม่ ญาติพี่น้องของตน และทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่บรรพบุรุษ ชาวบ้านโนนเมืองที่ออกไปตั้งถิ่นฐานที่อื่น ต่างมาร่วมงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

4) เพื่อให้ชาวบ้านที่บันบานศาลกล่าวไว้กับเจ้าปู่ศรีสุทโธได้แก่บัน ชาวบ้านคนใดที่บันบานไว้กับเจ้าปู่ศรีสุทโธเมื่อถึงวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ไครบันบานอะไรไว้กับเจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อได้สมความปรารถนาแล้วก็จะมาแก้บัน ซึ่งการแก้บันจะทำกันตลอดทั้งปี แต่การบวงสรวงเป็นการเปิดโอกาสให้คนที่ไม่ได้ทำ ได้มาทำในวันเวลานี้

งานประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะของพิธีกรรม เครื่องบูชา ในพิธีกรรม เครื่องบายศรี การประกอบพิธีกรรมบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ โดยในพิธีจะมีการเช่นไหว้ด้วยอาหารคาวหวาน การรำบวงสรวง และเครื่องประกอบพิธีกรรมมากมาย ซึ่งการประดิษฐ์พิธีกรรมเป็นการใช้สัญลักษณ์ที่ซับซ้อนของกระบวนการสร้างและให้ความหมายของการประกอบพิธีกรรมในขั้นตอนต่างๆ ภายใต้วัฒนธรรมกระแสความเชื่อเรื่องนาค โดยสามารถสรุปพัฒนาการของประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมของชุมชนคำชะโนดและประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธของสังคมนาคาคติได้ดังตารางต่อไปนี้

พหุบุ ปณุ ทิโต ชิว

ตารางที่ 1 ตารางเปรียบเทียบคุณลักษณะของประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ	อดีต	ปัจจุบัน
ระยะเวลา	ก่อนการทำงาน วันเพ็ญเดือน 6	วันเพ็ญเดือน 6 เท่านั้น
วัตถุประสงค์	ขอพร ก่อนการเพาะปลูก	เพื่อบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ เพื่ออำนวยความสะดวกให้ตนและครอบครัว ขอโชคลาภ
ผู้ร่วมพิธี	เจ้าประจำชุมชน คนในชุมชน	เจ้าจากการแต่งตั้ง ผู้นำท้องถิ่น ดารา นักแสดง คนในชุมชน กลุ่มผู้ศรัทธา ประชาชนทั่วไปที่มาเข้าร่วมพิธี
อุปกรณ์ เครื่องเซ่นไหว้	เหล้าไห ไก่ตัว ดอกไม้ ธูปเทียน ชั้น 5 ชั้นหมากเบ็ง ชาวบ้านช่วยกันจัดเตรียม	เครื่องเซ่นไหว้ เครื่องบูชา บายศรี ของคาว หวาน คณะกรรมการดูแลคำชะโนดเป็นผู้จัดเตรียม
สถานที่	ศาลปู่ตาด้านนอกคำชะโนด	บริเวณลานวัดศรีสุทโธ(คำชะโนด)
ขั้นตอนการทำพิธี	เซ่นไหว้บูชา โดยเจ้าเป็นผู้ดำเนินการ	ทำบุญตักบาตรตอนเช้า พิธีทางพุทธศาสนา บวงสรวงพิธีพราหมณ์ มีนายอำเภอ หรือผู้ว่าราชการจังหวัดมาเป็นประธาน
รูปแบบ	ลูกหลานทุกคนในชุมชนต้องเข้าร่วม แม้อยู่ห่างไกลก็ต้องมาร่วมพิธี	กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มผู้ดูแลดำเนินงาน ประชาชนทั่วไปเข้าร่วม
คุณค่า	สร้างความรักความสามัคคีในครอบครัว ชุมชน	อนุรักษ์ส่งเสริมประเพณีของท้องถิ่น สร้างสายสัมพันธ์กับกลุ่มคนที่มีความเชื่อคล้ายคลึงกัน

กระบวนการสร้างพื้นที่พิธีกรรมในประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน

ในด้านความสัมพันธ์กับชีวิตทางสังคม พิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนี้มีลักษณะของการให้ความสำคัญต่อ การมีส่วนร่วมของสมาชิกถึง 4 ระดับ คือ ระดับชุมชน ระดับเครือญาติ ระดับบุคคล(ครอบครัว) และระดับผสมผสาน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลกระทบให้พิธีกรรมและระบบ ความเชื่อมีการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปในลักษณะ ความเชื่อและพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนี้มี “พิธีกรรม” ที่เกี่ยวข้องในลักษณะต่างๆ มากมาย เพื่อเป็นการเช่นสรวงบูชาและวิงวอนให้เจ้าปู่ศรีสุทโธที่ตนนับถือได้ช่วยเหลือตนให้พ้นจากเหตุร้ายต่างๆ และลดบั่นดาลให้ชีวิตประสบแต่ความสุขความเจริญสมหวังในสิ่งที่ปรารถนา

แนวคิดเกี่ยวกับการบนบานบวงสรวงนี้เกิดความเชื่อที่ว่า มีอำนาจที่มองไม่เห็นแต่รับรู้ รับทราบ คนจึงทำพิธีสักการะเช่นไหว้แล้วพัฒนาการมาเป็นพิธีกรรมหลายลักษณะ มีการบนบาน คือ ขอให้สิ่ง ที่ปรารถนาก่อนแล้วจะแก้บนให้ภายหลังตามสัญญาที่บนไว้ การบวงสรวง เป็นการบอกกล่าว การขออนุญาต และอัญเชิญมาเทพมาร่วมในพิธีด้วย ด้วยความเชื่อเช่นนี้เราก็อยมแสดงความ กตัญญูทเวทต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ดลบันดาลอะไรให้เราว่าตามแนวพระพุทธศาสนาคืออุทิศส่วนกุศลผล บุญให้ ต่อเทพยดาอารักษ์ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย

ระบบความเชื่อทางศาสนาที่ศึกษาจากพิธีกรรมบวงสรวงพบว่ามีลักษณะผสมผสานระหว่าง ความเชื่อแบบผีและพุทธระดับชาวบ้าน ซึ่งดำรงอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืนโดยชาวบ้านจะเลือกปฏิบัติ ตามระบบความเชื่อทั้งสองต่างวาระและต่างวัตถุประสงค์กัน การแสดงออกของระบบความเชื่อ ดังกล่าว พิจารณาได้จากองค์ประกอบ 4 ลักษณะ คือ 1) สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อถือ 2) วัตถุประสงค์ หรือความคาดหวัง 3) ระบบสัญลักษณ์ 4) บุคคลผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในด้านความสัมพันธ์กับชีวิตทาง เศรษฐกิจ พิธีกรรมจะถูกเลือกปฏิบัติอย่างสอดคล้องกับระยะเวลาและขั้นตอนการผลิต ตลอดจนมี การผลิต คือ ระยะเวลาก่อนฤดูเพาะปลูก หลังฤดูเพาะปลูก และหลังฤดูเก็บเกี่ยว โดยพิธีกรรมจะทำหน้าที่ ให้การสนับสนุนอย่างมีพลังในแง่เป็นส่วนหนึ่งของ เทคโนโลยีทางการผลิตควบคุมพลังงานในการผลิต เป็นสื่อสำแดงในการเอาชนะวิกฤตการณ์ และตอกย้ำบทบาทหน้าที่ของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในการบันดาล ความอุดมสมบูรณ์

ภาพประกอบที่ 124 ทำบุญตักบาตรในตอนเช้าก่อนการบวงสรวงที่ศาลาการเปรียญวัดศิริสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ด้วยพิธีกรรมที่จัดขึ้นและสืบทอดกันมาเป็นพิธีที่ถูกผสมผสานระหว่างพุทธ และพราหมณ์ดังจะเห็นได้จากลักษณะการประกอบพิธีกรรม และขั้นตอนการจัดพิธีกรรม ซึ่งประกอบไปด้วยในวันก่อนการบวงสรวงก็จะมีขบวนแห่บั้งไฟพ้อนรำกันอย่างสนุกสนาน ในวันต่อมาในช่วงเช้า ก็จะมีการทำบุญตักบาตร สวดมนต์ไหว้พระที่วัดศิริสุทโธ(คำชะโนด) ซึ่งจะพบว่าในพิธีกรรมทำบุญนี้จะมีแค่ชาวบ้านโนนเมืองเป็นส่วนมาก และมีคนจากพื้นที่อื่นปรากฏอยู่บ้างเล็กน้อย ในช่วงเวลา 09.09 น. จะเป็นพิธีพราหมณ์ โต๊ะบูชาเทพพญานาคศิริสุทโธ ทั้งนี้ความเชื่อและพิธีกรรมของทั้งสองศาสนาได้รับการผสม ผสานคลุกเคล้าอยู่ในวิถีชีวิตของคนไทยมาเป็นเวลานาน

พหุ อนุ ภิ ทั โธ ชี เว

ภาพประกอบที่ 125 การจัดเตรียมบายศรีรูปนาคโดยช่างทำบายศรีในท้องถิ่น
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธคำชะโนดเป็นพิธีหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับพญานาค(เทพเจ้า) ที่อยู่คนละภพภูมิแต่สามารถเชื่อมโยงและไปมาหาสู่กันได้ด้วยรหัสหมายที่เป็นสัญลักษณ์ใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างกัน เมื่อพิธีกรรมนี้เป็นพิธีระหว่างมนุษย์กับพญานาค(เทพเจ้า) ผู้มีอิทธิฤทธิ์ ดังนั้นพื้นที่สำหรับการจัดพิธีกรรมบวงสรวง ซึ่งจะต้องใช้เป็นพื้นที่สำหรับการสักการบูชาพญานาค (องค์เทพ) ด้วยนั้น การสร้างพื้นที่ธรรมดาให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเพื่อความเหมาะสมในวาระพิเศษเช่นนี้จึงมีความจำเป็น พื้นที่ๆ ใช้ในการประกอบพิธีกรรม ได้รับการทำความสะอาดอย่างดี มีการประดับตกแต่งด้วยริ้วธง มีการกำหนดขอบเขตมณฑลพิธีสำหรับใช้ต้อนรับองค์พญานาคซึ่งถือว่าเป็นเทพศักดิ์สิทธิ์ ด้วยฉัตรราชวัตรที่ปักกั้นพื้นที่ลานกว้างสี่มุมเพื่อแสดงขอบเขตของพื้นที่พิธีกรรม

พื้นที่สำหรับจัดวางบายศรี ถูกจัดวางในตำแหน่งตอนบนของพื้นที่ในลำดับเสมอกัน เป็นตำแหน่งสำคัญของพิธีซึ่งถือเป็นจุดศูนย์รวมของงาน ถัดลงมาด้านล่าง เป็นพื้นที่สำหรับเครื่องสังเวย เครื่องกระยาบวชและเครื่องพลอาหาร ถัดลงมาเป็นโต๊ะสำหรับเครื่องมัจฉะมังสาหาร ตามลำดับ

เครื่องสังเวย คือ สิ่งของอาหารคาว หวาน ที่นำมาเช่นสรวงบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธและบริวาร ประกอบไปด้วย 3 กลุ่ม ดังนี้

1) เครื่อง กระยาบวช หรือ เครื่องกระยาบวช คือ อาหารที่ไม่ใช่ของสดคาว ใช้เป็นเครื่องสังเวยในพิธีบวงสรวงบูชาเทวดา พระภูมิเจ้าที่และสิ่งศักดิ์สิทธิ์อื่นๆ ในงานมงคล ใช้ลักษณะนามว่า สำหรับ เครื่องกระยาบวช 1 สำหรับ ประกอบด้วย ขนมนมเนยและผลไม้หลากหลายชนิด ขนมสำคัญที่ใช้เป็นเครื่องกระยาบวชมาแต่โบราณ เช่น ขนมต้มขาว ขนมต้มแดง ฟักทองแกงบวด ขนมเล็บมือนาง ขนมหุข้าง ขนมคันหลาว และขนมอื่นที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น ขนมกล้วยฟู ขนมชั้น ทองหยิบ เม็ดขนุน. ส่วนผลไม้ที่ใช้เป็นเครื่องกระยาบวช เช่น มะพร้าวอ่อน กล้วยน้ำไทยหรือกล้วยน้ำว้า อ้อยควั่น ส้มโอหรือส้มเขียวหวาน และผลไม้ที่มีชื่อเป็นมงคล เช่น ขนุน นอกจากนี้มี นม เนย งาคั่ว มันต้ม เผือกต้ม ข้าวตอก

2) เครื่องมัจฉะมังสาหาร ได้แก่ เนื้อสัตว์ต่างๆ หัวหมู เป็ด ไก่ กุ้ง ปลา ปู ไข่ ที่ปรุงสุกแล้ว ใช้ถวายเทวดา และครูอาจารย์มนุษย์

3) เครื่องพลอาหาร ได้แก่ ผลไม้มงคลที่จัดหาได้ตามฤดูกาล เช่น กล้วยหอม สับปะรด แตงโม ส้ม แอปเปิล สาลี่ มะม่วง ชมพู องุ่น (วีระชัย มีบ่อทรัพย์. 2555 : 43-55) ทั้งนี้ควรละเว้นผลไม้ที่ชื่อมีความหมายที่ไม่เป็นมงคล เช่น มังคุด ละมุด พุทรา มะไฟ ลางสาต สำหรับผลไม้ที่เป็นมงคลนั้น เช่น กล้วยหอมมีความหมายมีลูกศิษย์ที่สืบทอดต่อกันไปมากมาย สับปะรดทำให้เป็นคนรอบรู้ มีหู ตาและวิสัยทัศน์กว้างไกลทุกทิศทุกทาง เป็นต้น

พหุ น บณุ ทิโต ชิว

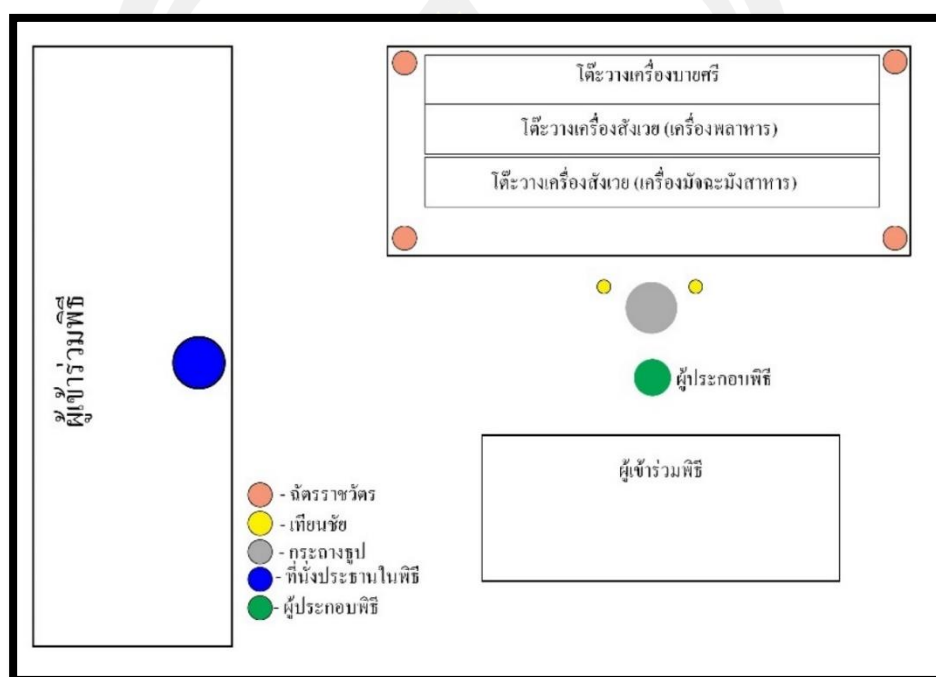

ภาพประกอบที่ 126 แผนผังการจัดโต๊ะบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การจัดวางเครื่องสังเวยมีแบบแผนในการจัดคือ จัดบายศรีไว้ในส่วนบนสุด โดยมีบายศรีพญานาค 9 เคียรอยู่ตรงกลาง เพราะถือว่ามีการมีสูงสุด โดยจะมีบายศรีพรหม 1 คู่ วางถัดจากบายศรีพญานาค 9 เคียรทั้งสองฝั่ง บายศรีเทพถัดออกมา 1 คู่ และบายศรีปากชามอีก 1 คู่ ถัดออกมาเป็น 7 เคียร 5 เคียร 3 เคียร และ 1 เคียรตามลำดับ ถัดลงมาด้านหน้าซึ่งจัดให้ลำดับชั้นต่ำกว่าชั้นที่วางบายศรี จะจัดเรียงผลไม้ ขนม หมากพลู เครื่องกระยาบวช และเครื่องปลาหารตามลำดับ และในลำดับที่ต่ำลงมา จะเป็นเครื่องมัจฉะมังสาหาร หัวหมู เป็ด ไก่ ปลา ไข่ และในส่วนที่แยกออกมาพบสุราตั้งอยู่ถัดจากของคาวเหล่านี้ ซึ่งขัดกับคำสัมภาษณ์ที่เคยสัมภาษณ์ไว้ว่า “งานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธไม่ให้มีเหล้า เพราะหลวงปู่คำตาไม่ให้มี”(สุวัฒน์ เกินดี. 2561 : สัมภาษณ์) หากไม่สังเกตดูให้ดีจะรู้สึกว่าการจัดไร้ซึ่งระเบียบแบบแผน เพราะปรากฏการวางเครื่องบูชาที่ปะปนกันไปหมด ทั้งนี้เพราะมีประชาชนจากภายนอกจำนวนมากอยากนำสิ่งของที่ตนนำมาเข้าร่วมพิธีบวงสรวงด้วย จึงนำสิ่งของเหล่านั้นขึ้นไปวางบนโต๊ะบวงสรวงด้วย

การจัดพื้นที่ด้านซ้ายของพื้นที่พิธีกรรมเป็นตำแหน่งของผู้เข้าร่วมพิธี และที่นั่งของประธานในพิธี ส่วนผู้ประกอบพิธีอยู่ถัดจากเทียนชัยและกระถางรูปที่ถัดมาจากโต๊ะเครื่องสังเวยบวงสรวง

ตำแหน่งการจัดวางพื้นที่ที่มีความสอดคล้องกับการใช้งานและความเหมาะสมตามรหัสหมาย (Signifier) ที่ปรากฏในพิธี ดังนั้นพื้นที่สามัญที่เป็นเพียงสนามหญ้าธรรมดาจึงได้รับการปรับแต่งให้กลายเป็นพื้นที่พิเศษ (Purification place) สำหรับในการใช้ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งพื้นที่ถูกเปลี่ยนถ่ายให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับประกอบพิธีกรรมนี้ เพื่อแสดงการจัดมณฑลพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ภาพประกอบที่ 127 แผนผังการจัดมณฑลพิธีในการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 128 นำบายศรีขึ้นจัดวางบนแท่นบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 129 ภาพพื้นที่จัดเครื่องบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นประเพณีของท้องถิ่นที่ชาวบ้านและหน่วยงานภาครัฐหลายหน่วยงานเข้ามาร่วมในการจัดงาน จากการสังเกตพบว่ามีหน่วยงานต่างๆ เข้ามามีส่วนร่วมในการจัด งาน เช่น การท่องเที่ยวของจังหวัดอุดรธานี วัดศรีสุทโธ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ประชาชนในหมู่บ้านโนนเมือง หมู่บ้านใน อบต.บ้านม่วง และหมู่บ้านใกล้เคียงใน อบต.อื่นๆ ของอำเภอบ้านดุง ขึ้นตอนในการจัด ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ผู้วิจัยได้แบ่งเป็นประเด็นในการ นำเสนอเป็น 2 ประเด็นย่อย คือ การเตรียมการก่อนวันประกอบพิธี และขึ้นตอนในวันประกอบพิธี

3.1 การเตรียมการก่อนวันประกอบพิธี การเตรียมการก่อนวันประกอบพิธี ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัด อุดรธานี ผู้วิจัยจะขอนำเสนอข้อมูลการเตรียมการก่อนวันประกอบพิธีของวัดศรีสุทโธ และของชาวบ้าน ดังนี้

1) การเตรียมการก่อนวันประกอบพิธีประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จากการที่ผู้วิจัยได้ร่วมสังเกต และจากการสัมภาษณ์ ทางวัดและชาวบ้าน โนนเมือง ได้มีการจัดเตรียมสิ่ง ต่างๆ ดังนี้ (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์)

(1) ประชุมคณะกรรมการวัด องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วง วิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง เพื่อมอบหมายงานความรับผิดชอบ และ จัดเตรียมสถานที่บริเวณวัด ดังนี้

(1.1) จัดเตรียมความพร้อมบริเวณลานวัดซึ่งเป็นสถานที่ใช้จัดวางเครื่องบวงสรวงทุกอย่าง โต๊ะวางเครื่องเลี้ยงบวงสรวงปูด้วยผ้าขาว ตกแต่งด้วยกระดาษแก้วหลากสี มีฉัตรเงินและทองกับต้นอ้อยและกล้วยวางไว้ตามมุมทั้ง 4 ทิศ พร้อมทั้งวางแจกันและดอกไม้ขนาดใหญ่และพานบายศรีตามความเหมาะสมอย่างสวยงาม

(1.2) จัดเตรียมสถานที่ภายในบริเวณวัด มีดังนี้

(1.2.1) สถานที่สำหรับให้ประชาชนได้ร่วมทำบุญในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยจัดพื้นที่บริเวณศาลาการเปรียญ มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหาร สวดมนต์ไหว้พระ มีโฆษกกล่าวเชิญชวนให้ร่วม ทำบุญและประชาสัมพันธ์ข่าวต่างๆ ภายในวัด

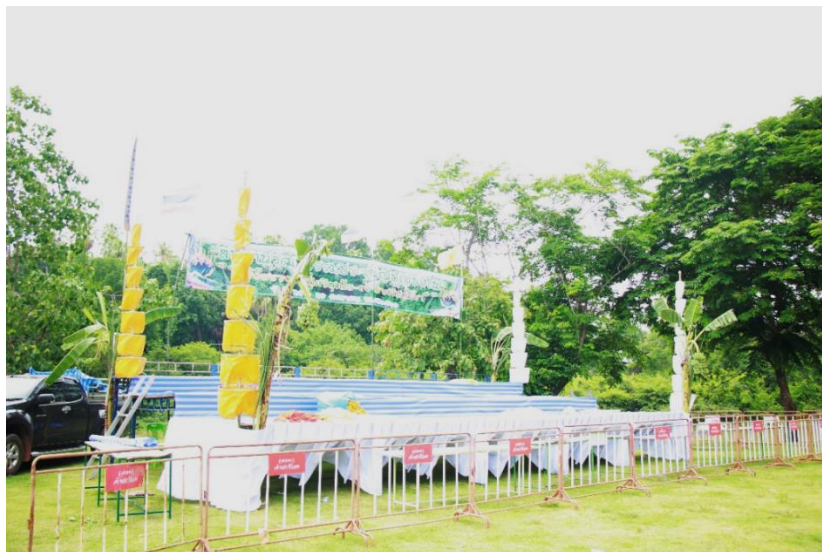
(1.2.2) สถานที่สำหรับจำหน่ายดอกไม้ พวงมาลัย ฐูป เทียน หมาก พลุ เพื่อนำไปบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทางวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมืองได้จัดพื้นที่จำหน่ายไว้ที่บริเวณด้านหน้าทางเข้าดงชะโนดให้ชาวบ้าน และประชาชนทั่วไป ได้บูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ การทำบุญนั้นก็ตามแต่ขนาดและฐานะทางการเงินของแต่ละบุคคล

(1.2.3) สถานที่สำหรับพระสงฆ์ให้พร ประพรมน้ำพระพุทธมนต์ พระสงฆ์จะสวดให้พรผู้ที่มาร่วมทำบุญ มีการประพรมน้ำพระพุทธมนต์เพื่อความ เป็นสิริมงคล และทำพิธีถวายสังฆทาน พระสงฆ์จะทำพิธีเมื่อมีผู้มาถวายสังฆทาน

(1.2.4) สถานที่สำหรับจัดวางสิ่งของที่ประชาชน นำมาร่วมสักการะบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้จัดวางโต๊ะไว้จำนวนมากปูด้วยผ้าขาว เพื่อไว้ให้ชาวบ้านและประชาชนที่มาร่วมงานนำสิ่งของที่นำมาสักการะบูชาในพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เช่น อาหารคาว ของหวาน เหล้า หมาก พลุ บุหรี่ หัวหมู เป็ด ไก่ ดอกไม้ ฐูป เทียน ฯลฯ มาวางรวมกัน (วิเชียร แสสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์)

(1.2.5) สถานที่สำหรับให้ประชาชนทำพิธีแก้บน หรือบนบาน ได้แก่พื้นที่บริเวณหน้าดงชะโนด ก่อนถึงประตูทางเข้าดงชะโนด ซึ่งจะมีที่สักการะบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยมีเจ้าคอยทำหน้าที่ในการนำการทำพิธีอยู่บริเวณนั้น

(1.2.6) สถานที่สำหรับจุดบั้งไฟถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทางวัดได้จัดสถานที่ ซึ่งเป็นทุ่งอยู่ด้านหลังของวัดติดกับ ดงชะโนด ไว้สำหรับเป็นที่จุดบั้งไฟเพื่อถวายแด่เจ้าปู่ศรีสุทโธ เพื่อให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาลและให้ประชาชนที่มาร่วมงานได้ชมการจุดบั้งไฟถวายในงาน

ภาพประกอบที่ 130 การจัดเตรียมสถานที่สำหรับประเพณีบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 131 การจัดเตรียมสถานที่สำหรับประเพณีบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

พิธีกรรมที่จัดขึ้นในพิธีการบวงสรวง เลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งกำหนดจัดขึ้น ณ วัดศรีสุทโธ คำชะโนด) เวลาประมาณ 09.09 น. มีรายละเอียด ดังนี้ (สมหวัง โมรา. 2561 : สัมภาษณ์)

การบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นการแสดงความเคารพคารวะนับถืออย่างสูงแก่สิ่งที่มีความศรัทธาเคารพนับถือ โดยการนำเครื่องบวงสรวง ได้แก่ เครื่องเซ่นไหว้ บายศรีและ

ดอกไม้ต่างๆ ซึ่งเป็นเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ในการแสดงความเคารพคารวะ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่ตนเองและครอบครัว

งานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1) แสดงความเคารพนับถือศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่หมู่บ้าน เป็นการทำบุญเบิกบ้าน เป็นการขอฝนเพื่อให้ตกต้องตามฤดูกาล น้ำท่า ข้าวปลาอุดมสมบูรณ์ ขอพรจากเจ้าปู่ศรีสุทโธช่วยให้ประสบความสำเร็จในเรื่องต่างๆ ทั้งเรื่องการทำงาน การเรียน และการประกอบอาชีพ เรื่องที่มีปัญหาให้คลี่คลายไปในทางที่ดี ให้ตนประสบแต่ความโชคดี ไม่มีเภทภัยอันตรายใดๆ เกิดขึ้นแก่ตนและครอบครัว

2) เพื่อให้เกิดความรักความสามัคคีในชุมชน ลูกหลานได้กลับมาชุมนุมพร้อมหน้ากัน การที่ชาวบ้านในชุมชนได้มาร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นส่วนรวมทำให้เกิดความสามัคคี การช่วยเหลือ การแบ่งปัน การร่วมทำงานสังคมและการรับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่ตามที่ได้รับมอบหมาย การจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆ การจัดเตรียมชั้นตอนต่างๆ การรำบวงสรวงถวาย การจุดธูปไฟบวงสรวงถวาย การต้อนรับญาติพี่น้องเพื่อนบ้านและแขกที่มาร่วมงานซึ่งเป็นสิ่งเสริมสร้างให้เกิดความรักความสามัคคีขึ้นในชุมชนและหมู่คณะ

3) สืบทอดและรักษาวัฒนธรรมท้องถิ่น ก่อนเริ่มการบวงสรวงสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะมีการทำบุญในพระพุทธศาสนา มีการทำบุญตักบาตร เมื่อเสร็จจากพิธีพุทธจึงจะเริ่มพิธีกรรมการบวงสรวง และการรำบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในเวลาของการบวงสรวงนี้ชาวบ้านจะรักษาศีล ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนา เคารพในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อรักษาประเพณีและวัฒนธรรมท้องถิ่นอันดีงาม

อุปกรณ์ที่ใช้ในการประกอบพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

1) อุปกรณ์ในพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เครื่องเลี้ยงบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้แก่

(1.1) เครื่องแก้ว เครื่องแก้วเป็นเครื่องเลี้ยงสำหรับบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นสิ่งที่จัดขึ้นสำหรับบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตามความเชื่อที่เป็นพิธีกรรมตามประเพณีนิยม เครื่องแก้วที่ใช้ในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ประกอบด้วย หัวหมู, เป็ด, ไก่, ปลา, เหล้า, น้ำ, ผลไม้, ชัน ชัน 8 ซึ่งประกอบด้วย (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ ดอกไม้ 8 คู่ เทียน 8 คู่) พาช้าวทิพย์

ภาพประกอบที่ 132 การจัดเตรียมเครื่องบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

(1.2) บายศรี เป็นบายศรี ทำจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ซึ่งประกอบด้วย บายศรีปลีลังก์นาค 9 เคียร บายศรีปลีลังก์นาค 7 เคียร บายศรีปลีลังก์นาค 5 เคียร บายศรีปลีลังก์นาค 3 เคียร บายศรีปลีลังก์นาค 1 เคียร บายศรีเทพ บาศรีพรหม บายศรีชูดใหญ่ 2 ชุด จำนวน 4 พาน และบายศรีชูดเล็ก 2 ชุด อีกจำนวน 4 พาน แจกกันใหญ่ ใส่ดอกไม้ 1 คู่

ภาพประกอบที่ 133 บายศรีหลักที่ใช้ในพิธีกรรมและบายศรีที่ประชาชนทั่วไปนำมาร่วมพิธี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

2) อุปกรณ์ที่ใช้ในพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ฝ่ายจัดงานจะจัดเตรียมสถานที่ในลานวัด เพื่อเป็นสถานที่ประกอบพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยจัดสถานที่สำหรับผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ที่นั่งสำหรับประธานที่เป็นฆราวาส ผู้ที่เข้าร่วมพิธี ประชาชนผู้มาร่วมงานทั่วไป สถานที่สำหรับวางเครื่องเลี้ยงบวงสรวง เครื่องเช่นไห้ จะมีกระถางไว้ปักธูปหลายจุด ที่วางเชิงเทียน ภาชนะไว้สำหรับวางเครื่องเลี้ยงบวงสรวง ตกแต่งโต๊ะวางเครื่องเลี้ยงบวงสรวงโดยตั้งวางฉัตรเงินและฉัตรทองไว้ที่สี่มุมของโต๊ะโดยจัดโต๊ะมีผ้าคลุมไว้ ไว้สวยงาม เพื่อให้ประชาชนได้วางเครื่องบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

3) อุปกรณ์ที่ชาวบ้านจัดเตรียมมาร่วมในพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ชาวบ้านที่มาร่วมพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธจะต้องจัดเตรียมสำหรับข้าว อาหารคาว อาหารหวาน ผลไม้หลายชนิดตามฤดูกาล ขนม เหล้า (ขาวและสี) ดอกไม้ ธูปเทียน บุหรี่ หมากพลู

ภาพประกอบที่ 134 เครื่องบวงสรวงที่ชาวบ้านนำมาร่วมในพิธี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ผู้เกี่ยวข้องในการประกอบพิธีกรรม ผู้เกี่ยวข้องในการประกอบพิธีกรรมการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นั้น ประกอบด้วย

(1) ผู้นำในการประกอบพิธีกรรม (ผู้ปฏิบัติธรรมหรือผู้ทรงศีล) จำนวน 1 คน เป็นผู้ที่มีความรู้พิเศษในเรื่องการประกอบพิธีกรรมการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นอย่างดี แต่งกายด้วยชุดนุ่งเขียวห่มเขียว ซึ่งจะเป็นบุคคลเดิมที่ฝ่ายจัดงานเชิญมากระทำพิธีทุกปี ชาวบ้านเรียกว่าปู่เขียว(นายสุวัฒน์ เกินดี) ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถติดต่อสื่อสารกับเจ้าปู่ศรีสุทโธได้

(2) ผู้ดำเนินการ ที่ได้รับการมอบหมายจากคณะกรรมการจากทางฝ่ายจัดงาน ให้เป็นตัวแทนคอยอำนวยความสะดวกในการประกอบพิธีกรรม จำนวนตามความเหมาะสม รวมถึงผู้ที่จัดเตรียมเครื่องบูชาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่จะต้องคอยดูแลจัดเตรียมเครื่องบูชาสักการะ ในขณะการประกอบพิธี

(3) ประธานในพิธี ซึ่งเป็นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่หรือข้าราชการการเมืองในจังหวัดและอำเภอที่ทางคณะกรรมการจัดงานและทางองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงได้ เชิญมาเป็นประธานในพิธีกล่าวเปิดงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

(4) เจ้าหน้าที่จากทางคณะกรรมการจัดงาน และจากองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงที่มีหน้าที่ในพิธีและเป็นผู้กล่าวรายงาน

(5) ชาวบ้าน นางรำจาก 14 หมู่บ้านในตำบลบ้านม่วง ชาวบ้านโนนเมือง และชาวบ้านที่มาจากที่อื่นที่มาร่วมในพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ นักท่องเที่ยวและประชาชนทั่วไปที่ศรัทธาในองค์พญานาคศรีสุทโธมาร่วมในพิธี

4) ขั้นตอนพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

ขั้นตอนพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จะเริ่มเวลาประมาณ 09.09 น. ของวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 ซึ่งมีขั้นตอนในการประกอบพิธีการบวงสรวง เจ้าปู่ศรีสุทโธ ดังนี้

ภาพประกอบที่ 135 ปู่เขียวผู้นำพิธี (นายสุวัฒน์ เกินดี)
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

1) พิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เวลาประมาณ 09.09 น. ของวัน ขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เมื่อผู้ดำเนินการจัดงานได้นำเครื่องบูชามาจัดเตรียมบนโต๊ะแล้ว จากการสัมภาษณ์ วิเชียร แสนสุข ผู้ใหญ่บ้าน โนนเมือง คนปัจจุบันกล่าวว่า “เครื่องเลี้ยงที่ใช้ในการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นเครื่องเลี้ยงในพิธีกรรมที่เป็นมงคล ซึ่งเรียกว่า เครื่องเก้า ซึ่งประกอบด้วยของ 9 อย่าง ที่มีอยู่ในท้องถิ่น และเป็นของที่เป็นสิริมงคลต่อชีวิต ที่จัดมาเลี้ยงบวงสรวง” (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์) ซึ่งประกอบไปด้วย

หัวหมู 9 หัว มีความหมายว่าบันดาลให้มีความอุดม สมบูรณ์ตลอดปี เป็ด 9 ตัว มีความหมายว่าบันดาลให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี ไก่ 9 ตัว มีความหมายว่าบันดาลให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี ปลา 9 ตัว มีความหมายว่าบันดาลให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี เหล้า (ขาวหรือสีก็ได้) 9 ขวด มีความหมายว่าบันดาลให้มีความสุข สนุกสนาน รื่นเริงน้ำอืดลม (อย่างละสี) 9 ขวด มีความหมายว่าบันดาลให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี ไข่ต้ม น้ำใช้ น้ำทำนาทำไร่ทำสวน ผลไม้ 9 ชนิด มีความหมายว่าบันดาล ให้มีความอุดมสมบูรณ์ตลอดปี ขึ้น 5 วัน 8 อย่างละ 9 ชุด เอามารวมกัน ขึ้น 5 ประกอบด้วยดอกไม้ 5 คู่เทียน 5 คู่ ขึ้น 8 ประกอบด้วยดอกไม้ 8 คู่ เทียน 8 คู่ มีความหมายว่า บันดาลให้ชาวบ้านอยู่ในศีลในธรรม พาข้าวทิพ (สำหรับข้าวทิพ หรือขึ้นข้าวทิพ) ประกอบด้วยข้าวต้มโรยด้วยงาสุก ถั่วคั่ว น้ำผึ้ง สำหรับละ 9 อย่าง 9 พา มีความหมายว่าบันดาล ให้มีความเจริญงอกงามตลอดปี

ภาพประกอบที่ 136 ผลไม้ที่ประชาชนทั่วไปนำมาเข้าร่วมพิธีกรรม
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 137 หัวหมูทั้งที่จัดเตรียมและประชาชนทั่วไปนำมาเข้าร่วมพิธี
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

นอกจากเครื่องเก่า ที่ประกอบด้วยเครื่องบวงสรวงเลี้ยงทั้ง 9 อย่างแล้ว ผู้จัดเตรียม ยังมีเครื่องเลี้ยงอื่นๆ อีก มีกล้วย 2 เครือใหญ่ มะพร้าว 2 ทะลาย ต้นกล้วยและต้นอ้อยตั้งอยู่สี่มุมของโต๊ะ ไข่ต้ม 2 ถาดใหญ่ ข้าวต้มมัด 2 ถาดใหญ่ ขนมพื้นบ้านหลายชนิด ผลไม้เกือบทุกชนิด ตามฤดูกาลและตามที่ท้องถิ่นมี บายศรี ทำด้วยใบตองประดับตกแต่งด้วยดอกไม้ต่างๆ เพื่อใช้ใน การทำพิธีบวงสรวง โดยนำเครื่องเลี้ยงและของทุกอย่างวางบนโต๊ะที่ได้จัดเตรียมไว้ โดยส่วนมาก จะจัดเป็นคู่ เพราะมี

ความหมายถึง คู่ศีลและคู่ธรรม (สัมภษณ์ สุวัฒน์ เภ็นดี วันที่ 28 กันยายน 2559) เมื่อทุกอย่างพร้อม นายสุวัฒน์ เภ็นดี หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าปู่เขี้ยวซึ่งเป็นผู้นำทำพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธก็เริ่มพิธีการ

บทสวดในพิธี

บทสวดที่ใช้ในพิธีนี้ เป็นบทสวดในพุทธศาสนา เริ่มด้วยการสวดบูชาคุณพระ รัตนตรัย ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ร่วมพิธีกรรมใจสนิทแนบแน่นในคุณของพระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์

...อะระหัง สัมมา สัมพุทโธภะคะวา พุทธังภะคะวันตัง อะภิวาเทมิ สวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม ธัมมังนะมีลลามี สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆสังฆัง นะมามิ...

ต่อจากนั้นผู้ทรงศีลสวดบทบวงสรวงบูชาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยอ่านตามหนังสือ

...”สาธุ สาธุ สาธุ ณ บัดนี้ข้าพเจ้าขอ วันทาการะบูชา พญาศรีสุทโธ นาคราชผู้มีฤทธิ์ เกรียงไกรไพศาล ผู้มีญาณตาทิพย์จิตสำราญ ข้าพเจ้าขอบริวารทั้งหลายมาคุ้มครองเพื่อปกปักรักษา เพื่อประกอบพิธีในวันนี้เทอญ

อมินา ลักกาเรนะ ตังพุทธานภิพูชยามิ อมินา ลักกาเรนะ ตังธรรมมังอภิพูชยามิ อมินา ลักกาเรนะ ตังสังฆังอภิพูชยามิ....”

ภาพประกอบที่ 138 บวงสรวงสักการะสรรเสริญเจ้าปู่ศรีสุทโธ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย (ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

เมื่อผู้ทรงศีลทำพิธีบวงสรวงเสร็จแล้ว ผู้ทรงศีลจะรดน้ำมนต์ให้กับประชาชนที่มาร่วมงานแล้ว ก็จะมีการรำบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยเป็นผู้หญิงจาก 14 หมู่บ้าน ในตำบลบ้านม่วงรวมกัน ที่

ได้ฝึกซ้อมกันไว้แล้วรำถวายต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยแต่งกายแบบประเพณีท้องถิ่นชาวอีสาน จะเป็นการเปิดเครื่องเสียงประกอบการรำถวาย

ภาพประกอบที่ 139 ชาวบ้านโนนเมืองและประชาชนทั่วไปที่มาร่วมพิธีบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 140 ภาพบรรยากาศพิธีบวงสรวง
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 141 ชาวตำบลบ้านม่วงและผู้มีจิตศรัทธารำถวายหลังจากบวงสรวงเสร็จ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

ภาพประกอบที่ 142 เด็กนักเรียนและคนในชุมชนร่วมรำบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

สำหรับชาวบ้านที่ไม่ได้จัดเตรียมเครื่องบูชาไป ก็สามารถหาซื้อสิ่งของได้ภายในวัดจากร้านค้า
ที่ไปเปิดขายภายในวัด ส่วนมากมักจะซื้อน้ำอ้อตม นม เหล้า บุหรี่ ดอกไม้ ธูป เทียน ผลไม้ แล้วเอา

วางรวมกับโต๊ะที่ทางคณะกรรมการจัดงานเตรียมไว้อย่างเป็นระเบียบเรียบร้อย ซึ่ง ณ จุดที่มีการวางเครื่องเลี้ยงบวงสรวง เมื่อเสร็จงานแล้วทาง คณะกรรมการจัดงานก็จะนำมาแจกจ่ายให้ชาวบ้านที่ต้องการนำกลับไปเพื่อเป็นสิริมงคล เพราะมีความเชื่อว่าเครื่องเลี้ยงบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ มีความศักดิ์สิทธิ์เมื่อได้กินแล้วจะเป็นสิริมงคลแก่ตนเอง

ภาพประกอบที่ 143 หลังเสร็จสิ้นพิธีบวงสรวงประชาชนทั่วไปร่วมจุดธูปไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

นอกจากการนำเครื่องบวงสรวงบูชามาเลี้ยงบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธแล้ว ก็มีการร่วมทำบุญกับทางวัด โดยทางวัดได้จัดสถานที่สำหรับให้ได้ร่วมทำบุญ มีตู้รับบริจาคตามจุดต่างๆ มีการมอบของที่ระลึกให้แก่ผู้ร่วมทำบุญ เช่น เทริญพระ วัตถุมงคล ภาพถ่ายรูปปั้นเจ้าปู่ศรีสุทโธ ส่วนชาวบ้านที่นำอาหารมาถวายพระ เมื่อพระฉันเสร็จแล้วก็จะนำอาหารกันบาตรพระมาร่วมรับประทานร่วมกัน มีอาหารต่างๆ ก็จะมาแบ่งปันกันและระหว่างรับประทานอาหารกันก็จะสนทนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและสอบถามถึงความเป็นอยู่ อาหารเหลือก็จะนำไปฝากครอบครัวที่ห้องญาติมิตรที่ไม่ได้มาร่วมทำบุญก็จะเป็นสิริมงคลทั้งผู้ให้และผู้รับเช่นกัน และกลางคืนก็มีการฉายภาพยนตร์บวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พิธีกรรมบวงสรวงไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นประเพณีที่ชาวบ้านโนนเมืองและหมู่บ้านใกล้เคียงถือปฏิบัติกันมาช้านาน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงความเคารพศรัทธาที่มีต่อองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี องค์ประกอบของพิธีกรรมที่ถูกจัดขึ้นให้กลายเป็นพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นภาวะที่พิเศษกว่าการบวงสรวงไหว้ปกติ องค์ประกอบต่างๆ ของพิธีกรรมล้วนถูกประดิษฐ์ขึ้นและสร้างความหมายพิเศษของพิธีกรรมที่สะท้อนจักรวาลทัศน์ ความเชื่อของคนในสังคมที่ถูกบรรจุลงไปในพิธีกรรม โครงสร้างของพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งในการสร้างเครือข่ายทางสังคมของผู้คนที่นับถือบูชาองค์พญานาคผ่านพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เป็นการหลอมรวมกลุ่มคนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การศึกษาวิเคราะห์เพื่ออธิบายปรากฏการณ์กระบวนการสร้างพื้นที่พิธีกรรม กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการสื่อความหมายผ่านรหัสหมายที่ปรากฏในพิธีกรรมประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นการทำความเข้าใจความหมายรูปสัญลักษณ์ที่ปรากฏในพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งถูกกำหนดโดยกลุ่มคนและวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมา เป็นการสะท้อนมุมมองและโลกทัศน์ของผู้คนผ่านกระบวนการพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนที่เป็นปรากฏการณ์การสร้างเครือข่ายทางสังคมโดยมีพิธีกรรมเป็นจุดศูนย์กลางในการเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในเครือข่าย กระบวนการสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์พื้นที่พิธีกรรมในประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน เป็นการอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ภายใต้แนวคิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสัญลักษณ์ เป็นกระบวนการเสาะแสวงหาความหมาย ทำความเข้าใจโลกทัศน์ของกลุ่มคน สังคมผ่านรูปสัญลักษณ์ (Symbol) ที่ใช้ในการสื่อความหมาย ซึ่งกลุ่มคนในสังคมได้สร้างขึ้นในพิธีกรรม ผ่านกระบวนการพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์ ที่หล่อหลอมให้คน กลุ่มคนกลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

การบวงสรวงไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น ชาวบ้านเรียกประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธว่า “ประเพณีทำบุญเดือนหก” เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 วัตถุประสงค์ (คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี รายละเอียดที่เป็นส่วนประกอบของพิธีกรรมนั้นล้วนมีแบบแผนและคติความเชื่อเป็นตัวกำกับรูปแบบให้ถือปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เช่น การจัดพื้นที่ เครื่องไหว้สังเวย พราหมณ์ เป็นต้น

การจัดพื้นที่พิธีกรรมนั้น จะเห็นได้ว่าการสืบทอดกันมาแบบผสมผสานระหว่างพุทธและพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จากก่อนเริ่มพิธีกรรมนั้นจะมีการทำบุญที่วัดศรีสุทโธตามแบบของศาสนาพุทธ กล่าวคือ มีการใส่บาตรพระ เจริญพุทธมนต์ เสร็จแล้วค่อยเริ่มพิธีพราหมณ์ ถึงแม้จะอยู่คนละพื้นที่กันแต่ก็มีความเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้พิธีกรรมของทั้งสองศาสนามีการผสมปนเปกันมาอย่างช้านาน จนยากจะแยกออกจากกันได้ การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น เป็นพิธีกรรมหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์และเทพ (นาคา) แม้จะอยู่กันคนละภพภูมิ หากแต่สามารถเชื่อมโยงถึงกันได้ผ่านวัตถุตัวกลางที่เป็นสื่อสัญลักษณ์หรือรหัสหมาย ที่แสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมนี้เป็นพิธีกรรมระหว่างมนุษย์และเทพ การสร้างพื้นที่ธรรมดาให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อความเหมาะสมในการประกอบ

พิธีกรรม เดิมทีนั้นการบวงสรวงจะกระทำในพื้นที่ดงคำชะโนดซึ่งถือเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อยู่แล้ว แต่ในปัจจุบันไม่ได้รับอนุญาตให้ประกอบพิธีภายในดงคำชะโนด พื้นที่ภายนอกที่เป็นลายโล่งซึ่งถือว่าเป็นพื้นที่สามัญจะกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ได้ก็ต้องมีการประกอบสร้าง

กระบวนการสร้างพื้นที่สามัญให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นก็เพื่อความเหมาะสมในวาระพิเศษ มีการกำหนดขอบเขตมณฑลที่ใช้ประกอบพิธีด้วยฉัตรราชวัตร จัดเวทีสำหรับวางเครื่องบวงสรวงเป็นลำดับชั้น ในพิธีบวงสรวงนั้น จะประกอบด้วยเครื่องสังเวद्य ทั้งเครื่องสูงและเครื่องคืบ ชาวบ้านเรียกกันว่า “เครื่องเก่า” เครื่องเก่าเป็นเครื่องเลี้ยงสำหรับบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็น สิ่งที่จัดขึ้นสำหรับบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตามความเชื่อที่เป็นพิธีกรรมตามประเพณีนิยม เครื่องเก่าที่ใช้ในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ประกอบด้วย หัวหมู, เป็ด, ไก่, ปลา, เหล้า, น้ำ, ผลไม้, ชั้น 8 ซึ่งประกอบด้วย (ดอกไม้ 5 คู่ เทียน 5 คู่ ดอกไม้ 8 คู่ เทียน 8 คู่) พาข้าวทิพย์ พานบายศรี เป็นบายศรี ทำจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ซึ่งประกอบด้วย บายศรีบัลลังก์นาค 9 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 7 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 5 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 3 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 1 เศียร บายศรีเทพ บายศรีพรหม บายศรีชุดใหญ่ 2 ชุด จำนวน 4 พาน และบายศรีชุดเล็ก 2 ชุด อีกจำนวน 4 พาน แจกกันใหญ่ ใส่ดอกไม้ 1 คู่

ขั้นตอนการประกอบพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เวลา 09.09 น. ของวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 เมื่อทุกอย่างพร้อม นายสุวัฒน์ เกินดี หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ปู่เขี้ยว” ซึ่งเป็นผู้นำทำพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธก็เริ่มพิธีการ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้ที่สามารถติดต่อสื่อสารกับเจ้าปู่ศรีสุทโธได้ เริ่มด้วยการสวดบูชาคุณพระ รัตนตรัย ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ที่ร่วมพิธีกรรมระลึกถึงคุณพระพุทฺธ พระธรรม และพระสงฆ์ ต่อจากนั้นผู้ก็จะเริ่มสวดบทบวงสรวงบูชาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ และสวดบททำน้มนต์ ธารณีสาร หลังเสร็จพิธีก็จะมีการรดน้ำมนต์ให้แก่ผู้เข้าร่วมพิธีกรรม และร่ำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นอันเสร็จพิธี

หลังจากการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่บริเวณคำชะโนดแล้ว ก็จะมีการสวดมนต์คาถาปลาค้อ พิธีสวดมนต์ปลาค้อ (ปลาช่อน) เป็นพิธีและประเพณีโบราณอย่างหนึ่งของทางอีสาน ยามฝนแล้งก็จะจัดให้มีพิธีสวดมนต์ปลาค้อ(ปลาช่อน) เพื่อเสี่ยงทายถามว่าฝนจะตกต้องตามฤดูกาลหรือไม่ พิธีการเริ่มจาก ชาวบ้านได้นิมนต์พระสวดเจริญพระพุทฺธมนต์ และท่องคาถา เพื่อขอฝน มีฝนเพียงพอต่อการทำการเกษตรและการดำรงชีวิต พิธีสวดมนต์ปลาค้อ ถือเป็นพิธีโบราณ พระในชุมชนบ้านม่วง บ้านวังทองและหมู่บ้านใกล้เคียงจะถูกนิมนต์มาเพื่อสวดคาถาปลาค้อ(ปลาช่อน) ส่วนชาวบ้านที่เข้าร่วมพิธีสวดคาถาจะมีแค่ชาวบ้านโนนเมืองและหมู่บ้านใกล้เคียง ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นผู้สูงอายุ

ภาพประกอบที่ 144 บรรยากาศการสวดคาถาปลาช่อน

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

หลังจากเสร็จสิ้นพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดแล้ว ปู่เขียว(นายสุวัฒน์ เกินดี) ได้มีการจัดการบวงสรวงบูชาต่อที่พื้นที่ “หออาสน์คำเจ้าปู่ศรีสุทโธ” ซึ่งเป็นพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยได้กล่าวถึงพิธีกรรมดังกล่าวว่า “พื้นที่คำชะโนดนี้เป็นคือจังหวัดที่ทำงานของปู่ศรีสุทโธ คือทางขึ้นลง แต่หออาสน์คำนี้คือจังหวัดที่ประทับหรือที่พักของปู่ศรีสุทโธ” (สุวัฒน์ เกินดี. 2561 : สัมภาษณ์) ลักษณะพิธีกรรมก็จะเป็นการก่อเจดีย์ทราย ซึ่งมีการให้ความหมายถึง “พระเศกแก้วจุฬามณี” ในจักรวาลของพุทธศาสนาเถรวาท พระจุฬามณีเจดีย์มีความสำคัญยิ่งเพราะเป็นที่ประดิษฐาน “พระธาตุ” อันแท้จริงถึงสองรายการ คำรบหนึ่งคือเมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าชายสิทธัตถะเสด็จออกผนวช ทรงเห็นว่าพระเมาลี (มวยผมอันเป็นเอกลักษณ์ของชนชั้นสูง) ไม่เหมาะสมแก่ความเป็นสมณะ จึงทรงใช้พระขรรค์ตัดเมาลีออกแล้วโยนขึ้นไป ประกาศเสียงสัจยอิชฐานว่าแม้หากพระองค์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว ขอให้มวยผมนี้ลอยค้างอยู่ในอากาศ แต่ถ้าจะมีได้เป็นดังประสงค์ ก็ขอให้ตกลงสู่พื้นดิน ปรากฏว่ามวยผมก้านั้นกระทำปาฏิหาริย์ ลอยไปได้ไกลราว 1 โยชน์แล้วประดิษฐานอยู่ ณ ที่นั้น ครั้นแล้วพระอินทร์จึงเอาผอบแก้วมาอัญเชิญพระเมาลีก้านั้นไปสถาปนาเป็นพระจุฬามณีเจดีย์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้วยเหตุนี้คนไทยรุ่นเก่าๆ จึงเรียกอย่างเพราะพริ้งว่า “พระเศกแก้วจุฬามณี” (ศรีญ ทองปาน. 2563 : ออนไลน์)

คนไทยโบราณนับถือกันว่าพระจุฬามณีเป็นที่ประดิษฐานพระบรมธาตุอันแท้จริง จึงมีคติกันว่าให้คนเจ็บหนักใกล้ตาย ตลอดจนเมื่อแต่งงานศพ ให้พนมมือถือกรวยดอกไม้ธูปเทียนติดตัวไว้ เพื่อจะ

ได้ไปนมัสการพระจุฬามณีบนสวรรค์ดาวดึงส์ยามเมื่อล่วงลับ พิธีกรรมที่เกิดขึ้นมีผู้เข้าร่วมไม่มากนัก จะเป็นกลุ่มคนผู้มีความศรัทธาในตัวของปู่เชียว และคนในพื้นที่เสียส่วนใหญ่ มีเพียงผู้วิจัยและนักศึกษาเท่านั้นที่เป็นกลุ่มคนนอก การสร้างเจดีย์นี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นการบูชาของคัมภีร์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและต่อจากนั้นก็บูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ กระทำเหมือนการก่อเจดีย์ทรายโดยผูกโยงประเพณีนี้เข้ากับคติความเชื่อเรื่องเวรกรรมในพระพุทธศาสนา มีการก่อพระเจดีย์ทรายถวายวัดเพื่อนำเศษดินทรายที่ติดเท้าออกจากวัดไปมาคืนวัดในรูปพระเจดีย์ทราย และเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาให้เป็นกุศลอันสงฆ์และนอกจากประเพณีเพื่อเป็นพุทธบูชา “เพราะพื้นที่นี้เปรียบเสมือนแดนบังบด เป็นเสมือนแดนทิพย์ เป็นบ้านของเจ้าปู่ศรีสุทโธ เราเหยียบทรายเหยียบดินออกไปก็เอามาคืนท่าน” (สุวัฒน์ เกินดี.2561 : สัมภาษณ์)

ภาพประกอบที่ 145 การก่อเจดีย์ทรายที่หออาสนศา

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การวิเคราะห์หัตถ์สหาย สัญลักษณ์ในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ คำชะโนด

1. โลกทัศน์ที่ปรากฏในพิธีกรรมบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ โครงสร้างของพิธีกรรมมีความสัมพันธ์กับคน พื้นที่ เวลา ความเชื่อ และศาสนา แสดงให้เห็นถึงมุมมองความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมา ความสัมพันธ์ภพภูมิที่ปรากฏในพิธีกรรม ระหว่างโลกสามัญและโลกศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นมโนทัศน์อย่างหนึ่งในการพิจารณาระบบความเชื่อ ปรากฏการณ์ในพิธีกรรมที่แสดงให้เห็นถึงสัญลักษณ์ (symbol) ที่ใช้เป็นสื่อกลางถึงภพภูมิอื่นคือ ตัวเครื่องบวงสรวง อันประกอบด้วยบายศรีต่างๆ และพราหมณ์ผู้ทำหน้าที่เป็นสะพานเชื่อมโยงด้วยพิธีกรรมและบทสวด

2. ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาผีปนศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ที่ปรากฏในพิธีกรรมแสดงออกมาค่อนข้างเด่นชัดว่ามีการผสมผสานกลมกลืนกันในพื้นที่เดียวกันแทบจะทุกพิธีกรรม พิธีกรรมเริ่มต้นจากพุทธศาสนาเป็นเบื้องต้น แม้แต่ในพิธีกรรมบวงสรวงยังต้องมีการอาราธนาธรรม บูชาคุณพระศรีรัตนตรัย ก่อนจะเริ่มการบวงสรวงองค์เทพ (ปู่ศรีสุทโธ) ความกลมกลืนระหว่าง ผี พุทธ พราหมณ์ ในสังคมวัฒนธรรมไทยแทบจะแยกออกจากกันไม่ได้ ดังจะเห็นได้ว่า เดิมทีพิธีกรรมบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธนี้มาจากการเลี้ยงผีตาแอก และพัฒนามาเป็นบุญประเพณี ซึ่งสุจิตต์ วงษ์เทศน์ (2564 : ออนไลน์) ได้กล่าวถึงศาสนาอุษาคเนย์ คือ ศาสนาผีปนศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เรียกอย่างง่ายๆ ว่า “ผี-พุทธ-พราหมณ์” ทั้งนี้ มีเหตุจากอุษาคเนย์มีศาสนาผีเป็นรากฐานแข็งแรงก่อนแล้วหลายพันปี ก่อนที่ศาสนาพุทธและพราหมณ์จะเข้ามา และในปัจจุบันระบบความเชื่อทั้ง 3 นี้ยังคงดำรงอยู่อย่างผสมกลมกลืนในสังคมวัฒนธรรมไทย

3. พื้นที่พิธีกรรม การบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่จัดขึ้นทุกๆ ปี กลายเป็นวาระพิเศษที่ได้มีการอัญเชิญเทพ (เจ้าปู่ศรีสุทโธ) ลงมายังพื้นที่พิธีกรรมเพื่อรับของไหว้บวงสรวง พื้นที่จึงมีความสำคัญที่จะต้องมีการปรับเปลี่ยนจากพื้นที่สามัญให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ความหมายที่ถูกระบุลงไปในพื้นที่นั้นเปลี่ยนไป มีการกำหนดมณฑลพิธีด้วยฉัตรราชวัติ มีการตั้งเวทีเพื่อวางเครื่องไหว้บวงสรวง มีการจัดเรียงเครื่องบวงสรวงตามลำดับชั้น พื้นที่กลายเป็นรหัสหมายสำคัญที่ส่งผลให้พื้นที่สามัญนี้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ในการสื่อสารระหว่างมนุษย์และองค์เทพ (เจ้าปู่ศรีสุทโธ) นอกจากการใช้พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนดแล้ว พิธีกรรมดังกล่าวได้ใช้ “พื้นที่ทางอุดมคติ” ผ่านพ่อจ๋า (ปู่เขียว) ผู้นำประกอบพิธีกรรม “พื้นที่ทางสังคม” ให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในช่วงเวลาของการประกอบพิธีบวงสรวง กลายเป็นพื้นที่แห่ง “The Third Production of Space” โดยใช้พื้นที่ของลานกว้างบริเวณหน้าดงคำชะโนดซึ่งจัดเป็น “พื้นที่ประดิษฐ์ใช้เฉพาะทำพิธีกรรม” เท่านั้น การใช้พื้นที่เป็นฉากหรือเวทีที่มีบุคคลสำคัญทุกคนในพื้นที่ และคนนอกพื้นที่ซึ่งมีหรือไม่มีส่วนร่วมในพิธีกรรมตลอดจนผู้ที่ได้รับเชิญ นักวิชาการ สื่อมวลชน นักท่องเที่ยว เป็นต้น จึงเป็น “มิติช่วงเวลาในพื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์” ภายใต้จักรวาลวิทยาที่เกิดปรากฏการณ์มิติทางศาสนากับความสัมพันธ์เป็นพลวัตวิถี เกิดการแพร่ขยายของพิธีกรรม ก่อให้เกิดความเชื่อทางวัฒนธรรม และการยกระดับจากหน่วยงานภาครัฐที่เข้ามามีส่วนเพื่อส่งเสริมบริบทการท่องเที่ยวในพื้นที่ และขยายเขตพื้นที่ในการจัดพิธีกรรมต่างๆ ทำให้พิธีกรรม ประเพณี มีการปรับเปลี่ยนไปตามบริบททางสังคม และวัฒนธรรมดังเช่นปัจจุบัน

4. กระบวนการสร้างเครือข่ายทางสังคม กลุ่มคน ในปัจจุบัน เราคงพบเห็นสังคมเครือข่ายกันมากขึ้น Facebook ,Instagram หรือ Twister ซึ่งสังคมประเภทนี้ เราเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่าสังคมเสมือน “Virtual Communities” โดยการขยายตัวของสังคมประเภทนี้ เป็นไปด้วยความรวดเร็วอย่างสูง เป็นการขยายตัวแบบทวีคูณ อย่างเช่น หากเรารู้จักเพื่อนคนหนึ่ง เราก็จะรู้จักเพื่อน

ของเพื่อนไปในตัวด้วย และหากเรารู้จักเพื่อนของเพื่อนแล้ว ในอนาคตต่อมาเราก็จะรู้จักเพื่อนของเพื่อนของเพื่อนอย่างแน่นอน ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว เป็นการขยายตัวเหมือนใยแมงมุมที่ขยายตัวออกไปเป็นทอดๆ โยงไปโยงมา การถ่ายทอดพิธีกรรมผ่านโลกเสมือนเหล่านี้ ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากคนภายนอกมากขึ้น ทำให้สังคมภายนอกมีส่วนร่วมในพิธีกรรมไปด้วย

ในขณะที่สื่อประเภทต่างๆ นำเสนอเรื่องราวของคำชะโนดในมุมมองที่หลากหลายและสามารถเสนอความเป็นคำชะโนดที่น่าสนใจ แต่ก็ยังเป็นมุมมองของการประกอบสร้างจากคนนอกหรือหากเป็นมุมมองจากคนในเช่น “อัตลักษณ์พื้นถิ่นของชุมชนดั้งเดิม” จากมุมมองของชาวบ้านเอง คำชะโนดมีความเปลี่ยนแปลงทั้งทางสังคมและวัฒนธรรมไปอย่างมาก สิ่งที่เป็นตัวกำหนดนั้นไม่ใช่กระบวนการของการสื่อสาร แต่ขึ้นอยู่กับสังคมและสิ่งรอบตัวที่เปลี่ยนแปลงไป

จากการบอกเล่าของผู้นำชุมชน และชาวบ้านหลายรายพบว่า การบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่ปรากฏลักษณะปัจจุบันนี้ไม่เคยมีมาก่อนในอดีต มีเพียงการบวงสรวงส่วนบุคคล ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวที่ว่า “มีก๊บนใครบนมัน ไม่ได้ทำเป็นประเพณี จะลงนาก็แล้ว นาไครนามัน มาบนให้ตัวเองปลอดภัย แคล้วคลาด” การบวงสรวงที่จัดกันเป็นประเพณีนี้เพิ่งมีขึ้นประมาณปี พ.ศ. 2533 หลังหลวงปู่คำตามรณภาพแล้วเป็นต้นมา โดยกำหนดขึ้นในวันเพ็ญเดือนหก ไม่ปรากฏที่แน่ชัดว่าใครเป็นผู้กำหนด บ้างก็ว่าพระเป็นผู้กำหนด บ้างก็ว่ายึดถือกันมาแต่โบราณ แต่เป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่าเดือน 6 นั้นเป็นการเริ่มต้นของฤดูการทำนา ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับบั้งไฟอีสานที่ จะจัดขึ้นในฤดูเริ่มต้นการทำนา ซึ่งเป็นพิธีกรรมเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารอัน เป็นปัจจัยหลักของชาวบ้านอีสานในสังคมเกษตรกรรมที่ต้องอาศัยน้ำฝนและปัจจัยทางธรรมชาติ เช่นเดียวกับที่ชาวบ้านโนนเมืองผู้หนึ่งกล่าวถึงการบวงสรวงว่า “เป็นการขอฝนถึงฤดูทำนาให้พืชผลดี”

จากพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือพญานาคศรีสุทโธ ดังกล่าวมานั้นพบว่า พิธีกรรมต่าง ล้วนแล้วแต่ต้องการที่จะเรียกให้ผู้คนเข้ามาร่วมงานหรือมาท่องเที่ยวให้มาก ซึ่งสอดคล้องกับผู้นำที่กล่าวว่า “ถ้าจัดงานไม่มีดารานักแสดงมา ไม่มีหมอลำซึ่ง คนก็ไม่สนุก ต้องมีดนตรี คนถึงจะมา ถ้าจัดแค่บวงสรวงคนก็ไม่มา” คำกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นชัดเจนว่า การจัดพิธีบวงสรวงนั้น ไม่เพียงแต่เป็นการสืบทอดรักษา แต่มุ่งผลทางมวลชนด้วย เพราะการที่มีผู้คนมาร่วมงานมากก็ย่อมทำให้คำชะโนดมีรายได้มากขึ้นไปด้วย ดังนั้น การจัดงานแต่ละครั้งจึงนิยมจัดแบบมหรหรรรมและเน้นถึงความ สนุกสนานแบบชาวโลก และสิ่งที่สนุกสนานก็คือการได้เต้นรำ มีวงดนตรี หมอลำซึ่งนั่นเอง ซึ่งแตกต่างจากอดีตที่พิธีบวงสรวงเป็นแต่การบวงสรวงที่ให้ความสำคัญกับการทำมาหากิน แต่ในปัจจุบันนั้นการบวงสรวง

เพื่อให้ความสำคัญกับความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ซึ่งมีการกล่าวถึงน้อย แล้วยังมุ่งเน้นความบันเทิงที่สามารถเรียกคนให้ได้มากด้วย ซึ่งนับเป็นรูปแบบโดยทั่วไปของการจัดงานมหกรรม ที่มีวัตถุประสงค์ของการพาณิชย์ โดยมีพิธีกรรม ความเชื่อเป็นตัวแสดง หรือเรียกได้ว่า เป็นมายาคติแห่งพิธีกรรม

การบนบานเจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด

ด้วยปัจจัยทางเศรษฐกิจของมีผลให้ค่าครองชีพต่างๆ ข้าวของมีราคาแพงขึ้น ผู้คนหาเงินไม่ทันใช้ หาเช่ากินค้ำ จำเป็นต้องหาเงินนอกเวลา ปัจจัยทางเศรษฐกิจเหล่านี้ส่งผลให้วิถีชีวิตไม่ปกติ เมื่อเงินเป็นปัจจัยหลักในการดำเนินชีวิตของคนยุคปัจจุบัน โชคลาง ที่ได้รับจากอะไรแปลกๆ ที่ถูกนำเสนอผ่านข่าวสาร เช่น หัวปลีออกผลกลางลำต้นของต้นกล้วย วัวออกลูกสองหัว แม้รเกิดอุบัติเหตุก็ยังตีค่าเป็นเลขสวยจากป้ายทะเบียนรถยนต์ เห็นคว้นธูปมีรูปร่างต่างๆ กิติเป็นตัวเลข ขึ้นน้ำมนต์ปรากฏเป็นตัวเลข ซึ่งจะขอโชคลาง อยากมีลาภลอยที่สิ่งศักดิ์สิทธิ์บันดาลให้โดยไม่ต้องลงทุนอะไร แล้วยกมือไหว้วอน ทำสัญญาด้วยการบนบานให้เกิดโชคลาง แล้วจะตอบแทนด้วยหัวหมู ผลไม้ไข่ต้ม มีบางคนไม่อาศัยเหตุการณ์ตีเป็นเลขสวย แต่ใจนี้ก็คิดอยู่แต่ว่าคงจะมีโชคลาภโคจรมาถึงแล้ว จึงซื้อหวยรอไว้ หวังแค่เพียงเลขท้าย 2 ตัว 3 ตัวเท่านั้น ในส่วนที่ตีของการซื้อหวยคือ ปลุกเร้าอารมณ์ให้ตื่นตัว อยู่เสมอ มีความหวังเข้ามาในใจทุกเมื่อ อย่างนี้ไม่เรียกว่าโลภมาก เพราะไม่ได้เบียดเบียนใคร หากแต่ว่ามีชีวิตอยู่อย่างมีความหวังกับลาภลอย

เรื่องการบนบานบวงสรวงนี้ ถ้ามองในแง่ความสำคัญแล้ว มีที่มาจากความเชื่อของการบนบาน ผู้วิจัยถือว่าความเชื่อเป็นความจำเป็นประจำตัวของแต่ละบุคคล คือว่าบางคนจะมีความเชื่อต่ออำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ แม้จะเชื่อในเรื่องที่แตกต่างกันไปหรือเชื่อในเรื่องเดียวกันแต่ต่างมุมมองกันก็ได้ ตามที่กล่าวมาข้างต้นนี้ การบนบาน ถือว่าอิงอยู่กับความเชื่อ เช่น เชื่อว่า องค์เคารพที่ตนบนบานนั้น จะให้ผลแก่ตนได้จริง จึงทำเงื่อนไขว่าจะนำสิ่งของที่เชื่อว่าองค์เคารพจะโปรดปราน มาแก้บน ณ ที่นี้ผู้บนบานมีความเชื่อว่า พญานาคศรีสุทโธจะให้ผลสิ่งที่ตนบนบานจริง จึงตั้งสัจจะสัญญาว่าจะแก้บนด้วยสิ่งต่างๆ เช่นว่า หัวหมู ผลไม้ ไข่ต้ม เป็นต้น จึงเป็นประเด็นที่ว่า ปัจจัยที่ทำให้คนๆ นั้นบนบานคืออะไรและเรื่องก็ตามมาคือผลลัพธ์ของการบนบาน อาจจะเป็นไปได้ว่าผลลัพธ์ของการบนบานนั้นจะเป็นไปได้ร้อยเปอร์เซ็นต์หรือได้ใกล้เคียง เช่น บนบานไว้ขอให้ถูกลอตเตอรี่รางวัลที่ 1 แต่ถูกแค่รางวัลเลขท้าย ขอให้ได้บุตรชาย แต่เป็นบุตรหญิง บนบานว่าให้สอบได้ที่หนึ่ง สอบได้เหมือนกัน แต่เป็นที่สองหรือที่สามอย่างนี้ การบนบานนี้ต่างจากการอ้อนวอน ซึ่งการอ้อนวอนนี้สามารถอ้อนวอนได้โดยไม่ต้อง มีการแก้บน คือแม้จะได้ผลตามที่ตนอ้อนวอนแล้วก็ไม่ต้องแก้บนด้วยสิ่งใดๆ ส่วนการ

อธิษฐาน การขอพร การบวงสรวงก็เช่นเดียวกัน คือขอให้ได้ตามที่ตนปรารถนา เมื่อได้ผลแล้วก็ผ่านไป ไม่ต้องแก้บนด้วยสิ่งของอะไรทั้งสิ้น

การบนบาน จึงหมายถึง การขอให้ได้ในสิ่งที่ตนหวังกับองค์เคารพที่ศักดิ์สิทธิ์องค์ใดองค์หนึ่ง เมื่อได้ตามที่บนบานแล้วก็นำสิ่งของที่บนบานไว้ขึ้นมาแก้บนตามสัญญา การบนบานนี้จะมีเครื่องบนบานเป็นสิ่งที่ชีวิตที่ตายและสุขแล้ว เป็นต้นว่ามีหัวหมู ไช้ต้ม ดอกไม้ แต่ผลไม้จะเป็นผลไม้ที่ดิบ และสดๆ หรือขึ้นอยู่กับองค์เคารพนั้นๆ จะโปรดเครื่องแก้บนเป็นอะไร การบนบาน บวงสรวง เป็นเรื่องที่มิอยู่ในสังคม เกิดขึ้นจากความเชื่อว่า มีอำนาจเหนือปรากฏการณ์ที่เห็นโดยประจักษ์ ให้อำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ช่วยเหลือในเรื่องที่ตนปรารถนาเพราะเกรงว่าจะพลาดจากเรื่องนั้น เช่นการสอบเข้าศึกษาต่อ การสอบเข้าทำงาน การขอ บุตร การขอโชคกลาง ตามที่ปรากฏในสื่อประเภทต่าง ๆ ส่วนใหญ่แล้วจะบนบานบวงสรวงต่อองค์เคารพที่ศักดิ์สิทธิ์

1) การบนบาน คือ การอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์ที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือ ธรรมชาติ สามารถดลบันดาลให้เกิดอะไรก็ได้ตามที่ร้องขอ (ฝอยผา พันธุ์พัก 2542: 30-80) ชาวบ้าน โนนเมืองและชาวบ้านทั่วไปมีความเชื่อในเรื่องการบนบานที่จะให้เจ้าปู่ศรีสุทโธช่วยเหลือ ในสิ่งที่ถูกต้อง ดิงาม เช่นบนให้หายจากอาการเจ็บป่วย ให้มีงานทำ สอบเข้าเรียนต่อได้ มี ความก้าวหน้าในหน้าที่การงาน มี โชคกลาง เป็นต้น

2) การแก้บน หมายถึง การทำอย่างหนึ่งอย่างใดให้ขาดจากพันธะสัญญาที่ บุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ให้ไว้กับเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นต้น การแก้บนเกิดจากความ เชื่อที่วามนุษย์สามารถติดต่อกับดวงวิญญาณได้ ชาวบ้านโนนเมือง และชาวบ้านในหมู่บ้าน ไกลเคียง ต่างมีความเชื่อในเรื่องการบนและการแก้บน เกี่ยวกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ อันเป็นสาเหตุสำคัญ ประการหนึ่งที่ทำให้มีการจัดงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งนอกเหนือจากการรับ ช่วงจากผู้อาวุโสหรือคนรุ่นเก่าที่กระทำสืบต่อกันมา การบนบานของชาวบ้านส่วนมากจะเป็นเรื่อง ให้งานกิจการประสบความสำเร็จ เจ้าปู่ศรีสุทโธก็จะช่วยเหลือ เมื่อประสบผลตามปรารถนาก็จะมี การแก้บนโดยการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ หรือจ้างภาพยนตร์มาฉาย (สัมภาษณ์ สุวัฒน์เกนิตี วันที่ 16 พฤษภาคม 2554)

พิธีแก้บนในงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้าน โนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี มีหลายประเภทแล้วแต่ว่าชาวบ้านหรือผู้มาสักการะจะบนบานไว้ว่าจะแก้บนแบบใด “บน” หมายถึง การอ้อนวอนร้องขอต่อสิ่งศักดิ์ที่เชื่อว่ามีอำนาจเหนือ ธรรมชาติ สามารถดลบันดาลให้เกิดอะไรก็ได้ตามที่ร้องขอ ความเชื่อเช่นนี้มีมานานนับตั้งแต่ โบราณกาล และฝัง

รากลึกลอยอยู่ในความคิดของคนไทยจนยากจะไถ่ถอน คนไทยทุกเพศ ทุกวัย ทุก ชั้นวรรณะ โดยเฉพาะตามชนบท เมื่อต้องการสิ่งใดที่คิดว่าเหนือความสามารถของตนหรือยากที่จะเป็นไปได้อีก ก็จะไปบ่นหรือบอกกล่าวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือ “เจ้า” ที่ตนเชื่อว่าจะบันดาลให้เกิดขึ้น ได้สมปรารถนา และเมื่อสำเร็จแล้วก็จะถวายสิ่งของตอบแทนที่เรียกว่า “ของแก้บน” ซึ่งมักจะเป็น ของที่ตนคิดว่าเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นชอบ (ฝอยผ่า พันธุ์พัก 2542 : 83-84) สำหรับของแก้บน ที่เจ้าปู่ศรีสุทโธชอบคือการฉายภาพยนตร์และการบวงสรวง เมื่อผู้ทรงศีลทำพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ ศรีสุทโธเสร็จสิ้นลงแล้ว ก็จะมีการรำถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธต่อ เสร็จจากรำก็จะมีการจุดบั้งไฟแสนบั้ง ไฟล้านและตะไลยักษ์ (ตะไลหมื่น) บวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ

บทบาทของผู้ประกอบการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด

หมอธรรม เฒ่าจ้ำ :จ้ำ...ผู้สื่อสารกับผี ขะจ้ำ พ่อใหญ่จ้ำ หรือเฒ่าจ้ำ เรียกแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น หมอธรรมเป็นฆราวาสที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมไล่ผีชั่วร้าย ดังที่ บุญเรือง จรรยาศรี (อ้างถึงใน ยุคิโอะ ฮายาชิ. 2545 : 233) “หมอ” นั้นหมายถึง “ผู้เชี่ยวชาญ” หรือ “แพทย์” ส่วน “ธรรม” เมื่อใช้คำเดียวโดดๆ จะออกเสียงเป็นธรรมะ ซึ่งหมายถึงพระธรรมหรือคำสอนทางศาสนา งานศึกษาต่างๆ ที่บันทึกข้อมูลเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีพื้นบ้านในอีสาน ได้อธิบายหมอธรรมว่าเป็นฆราวาสที่เคยบวชเป็นพระมาก่อน ซึ่งได้ศึกษา “ธรรมะรักษาคน” หรืออีกนัยยะหนึ่งหมอธรรม คือผู้ชายที่มีความเชี่ยวชาญในพิธีกรรม ซึ่งเป็นผู้รอบรู้ในการใช้ธรรมะในการขับไล่ผีชั่วร้ายที่เป็นสาเหตุแห่งความเคราะห์ร้ายหรือความเจ็บป่วย

Tambiah (อ้างถึงใน ยุคิโอะ ฮายาชิ. 2545 : 238) ได้ศึกษาหมอธรรมด้วยการเปรียบเทียบกับผู้ประกอบพิธีกรรมอื่นๆ เน้นศึกษาว่าหมอธรรม แตกต่างจากพระสงฆ์อย่างไร หมอธรรมคล้ายพระสงฆ์ในประเด็นการใช้ภาษาบาลีในการท่องบทสวดต่างๆ แต่แตกต่างกันที่พระสงฆ์ใช้ภาษาบาลีในการสอนหลักศีลธรรม จริยธรรม รวมทั้งการประกอบพิธีกรรมการทำบุญและให้พร ในขณะที่หมอธรรมกลับใช้ภาษาบาลีเพื่อการขับไล่ผีชั่วร้าย การดำเนินการเพื่อจัดการกับผีนั้นมีหลายระดับ จากลำดับขั้นต่ำสุดตามความต้องการความรู้ความสามารถเฉพาะ มีระบบชัดเจนในการจำแนกความชำนาญของผู้ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ผู้มีความสามารถในการจำแนกประเภทผี (หมอมอ หมอแรก หมอทรง) ผู้ที่มีความชำนาญในการติดต่อเรียกผีมาคุย (หมอผี หมอเทียม หมอทรง) และผู้เชี่ยวชาญในการรักษาหรือขับไล่ผี (เฒ่าจ้ำ หมอผี) บางคนมีความรู้ความเชี่ยวชาญหลายบทบาท (ยุคิโอะ ฮายาชิ. 2545 : 238-259) หากพิจารณาแล้ว หมอธรรมเป็นผู้สืบทอดความรู้เฉพาะด้านจากคำสอนของอาจารย์ และเป็นผู้เผยแพร่ความรู้ คำสอนทางพุทธศาสนาที่ต้องนำมาใช้ในการประกอบพิธีกรรม

จ้่า หรือ เฒ่าจ้่า ที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมนาคาคติคำชะโนดนั้น เป็นบุคคลที่ได้รับมอบหมายให้เป็นตัวแทนของคน กลุ่มคนหรือชุมชนในการสื่อสารกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือได้รับบัญชาจากเจ้าปู่ศรีสุทโธมาแจ้งข่าวแก่ชุมชน ตลอดจนมีภาระหน้าที่ในการดำเนินกิจกรรมด้านพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเจ้าปู่ศรีสุทโธ และดูแลความเรียบร้อยในบริเวณพื้นที่พิธีกรรม จ้่า แต่เดิมนั้นต้องได้รับเลือกจากมติของหมู่บ้านให้เป็นพ่อใหญ่จ้่าเป็นผู้ทำพิธีส่งสารจากชาวบ้านถึงผีปู่ตา หรือเจ้าปู่ศรีสุทโธ ชาวบ้านจะเลือกคนที่เหมาะสมมาทำหน้าที่นี้

เมื่อจ้่ามีบทบาทผูกพันกับเจ้าปู่ศรีสุทโธในชุมชนคำชะโนดแล้ว จ้่าจึงเป็นเสมือนสัญลักษณ์แทนสถาบันอันศักดิ์สิทธิ์ในชุมชน นับตั้งแต่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ การบนบานส่วนบุคคล ชาวบ้านยังต้องพึ่งพาจ้่าในการประกอบพิธีทุกครั้ง ในอดีตชาวบ้านจะให้ความเคารพจ้่ามาก ถือเป็นผู้นำหลักผู้ใหญ่ของชุมชน การเลือกเฟ้นผู้มาทำหน้าที่เป็นจ้่านั้นได้รับพิจารณาโดยการเลือกของคนในชุมชน ที่ต่างลงความเห็นกันว่าใครมีความเหมาะสม เมื่อจ้่าหมดอายุขัยลงก็ต้องหาคนใหม่มาทำหน้าที่แทน โดยคัดเลือกจากบุคคลในหมู่บ้านที่มีความประพฤติดี น่าเลื่อมใส เป็นที่ยอมรับของชุมชนจากการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยให้ข้อสังเกตว่าผู้ที่ได้รับเลือกนั้นต้องเป็นคนดีมีศีลธรรม พุดจาพาทีโอบอ้อมอารีต่อลูกหลาน ไปมาหาสู่เพื่อนฝูง เป็นที่รักของคนในชุมชน พุดจาได้ราบรื่นโดยไม่ผิดและเป็นผู้นำคนได้ “จ้่าคือแต่เก่าบ่มีแล้ว เหลือแต่ผู้มาอยู่ใหม่ ที่เป็นจ้่าประจำบ้านเพิ่นกะตายแล้ว ในชะโนดนี้กะใช้วิธีการสมครเอา อำเภอกเป็นคนเลือกมา กินเงินเดือน” (คำผิด พูนสวัสดิ์. 2560 : สัมภาษณ์)

“...คนที่เป็นเฒ่าจ้่าได้ต้องเป็นคนที่อยู่ในศีลในธรรม มีวิชาความรู้ทางไสยศาสตร์ และเป็นคนที่จิตใจเมตตาสามารถที่จะช่วยเหลือชาวหมู่บ้านของเราได้ทุกเมื่อ...” (สุวัฒน์ เกินดี. 2562 : สัมภาษณ์)

เดิมนั้น คำชะโนดไม่ได้มีการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ในการเลือกจ้่าในการทำพิธีกรรม แต่มีที่ชาวบ้านต่างให้ความเคารพนับถือโดยทั่วไปอยู่แล้ว ซึ่งปัจจุบันก็ยังคงให้ความเชื่อถือบุคคลดังกล่าว ในยุคสมัยที่หลวงปู่คำต่ายยังอยู่นั้น “บ่มี บ่ได้เลือก” เมื่อได้มีการแต่งตั้ง มีการคัดเลือกตั้งแต่คำชะโนดมีคณะกรรมการบริหารขึ้นมา ก็ถูกกำหนดบทบาทหน้าที่ว่าจ้่าจะต้องทำอะไรบ้าง ทั้งนี้อยู่ที่ไหวพริบของจ้่าว่าจะเรียกร้อง หรือบอกนำให้แก่ผู้มาบนบานอย่างไร ซึ่งหากพิจารณาจากคำกล่าวข้างต้นก็จะพบว่าหากให้พาบนบานก็จะต้องทำตามที่ว่ากล่าวให้ ซึ่งบางครั้งก็สร้างความไม่สบายใจให้แก่ผู้มาบนบาน

จ้่าของคำชะโนดสมัยปัจจุบันนี้มีค่าตอบแทนเป็นรายเดือน “ต้องเข้ามาทำหน้าที่ในคำชะโนดตลอดทั้งวัน พาเขาทำพิธี ตื่นเช้ามาก็มาที่นี่ แบ่งหน้าที่กัน มีอยู่ด้านนอก ก้อยู่ในคำชะโนด มีปี 59

มานี้แหละ คนหลาย บ่อได้พักเลย กะได้จากผู้มาทำพิธีเพิ่นให้ทิบแห่น เก็บในบายศรีแห่น” (ประดิษฐ์ ชันอาสา. 2561 : สัมภาษณ์) สำหรับหน้าที่ของเจ้าที่มีการคัดเลือกด้วยการลงคะแนนเสียงในช่วงแรกๆ นั้น (ประมาณปี พ.ศ.2547) นอกจากนำพิธีกรรมแล้ว ยังต้องทำความสะอาดพร้อมกันไปด้วย และก็ต้องจดบันทึกผู้ที่มาบนบาน ปัจจุบันไม่ได้มีการบันทึกแล้ว และปัจจุบันนั้นทำหน้าที่ในการนำพิธีกรรมอย่างเดียว ไม่ต้องทำความสะอาด การจัดแบ่งหน้าที่เช่นนี้ประหนึ่งว่าค่อนข้างมีความเคร่งครัดสำหรับเหตุการณ์ปัจจุบัน หมายความว่า จะไม่แต่ละต้องในเรื่องการทำมาสะอาด ซึ่งคณะกรรมการบริหารคำชะโนดรับหน้าที่ในการดูแลส่วนนี้แทน ผู้ที่ทำหน้าที่ทำความสะอาดก็ทำตามหน้าที่ของตน ส่วนเจ้าก็ไม่ต้องทำความสะอาดเช่นกัน

“แต่ก่อนพ่อเป็นเจ้า คิดว่าทำดี แต่คนอื่นเขาจะดีหรือเปล่าไม่รู้ สมัยนั้นทำความสะอาด นำเพิ่นบนบานด้วย” (ประดิษฐ์ ชันอาสา.2561 : สัมภาษณ์) ในสมัยปัจจุบันนั้น การบนและการแก้บนก็มีความแตกต่างจากอดีตอยู่มาก ชาวบ้านจำนวนมากยังมีความรู้สึกที่ไม่สบายใจที่มีการกล่าวนำของเจ้าเช่นนั้น เพราะบางครั้งผู้มาบนก็รู้เท่าไม่ถึงการณ์ก็มี และได้สร้างความยุ่งยากลำบากใจแก่ผู้ต้องกลับมาแก้บน เพราะต้องเสีย ค่าใช้จ่ายสูง ขณะที่ตนมีฐานะยากจน

การแก้บนนั้น เมื่อก่อนนั้นไม่มีกำหนด เดียวนี้ มีการกำหนดไว้ว่าเป็น เครื่องแก้ มีเรือหงส์ 9 ลำ ดอกไม้ 9 เทียน พรรษาหนึ่งคู่ ผลไม้ 9 อย่าง สมัยหลวงปู่คำตาก็ไม่มี สมัยโบราณก็ไม่มี ใครกำหนดก็ไม่เข้าใจ “พ่อกะเลยทำตามกับที่เขากำหนดมา สมัยก่อนมี ยาสูบ หมากพลู ไก่ เหล้าแล้วแต่ไผจะเอามา บ่อมีเครื่อง 9 แบบนี้” (ประดิษฐ์ ชันอาสา.2561 : สัมภาษณ์)

แต่ก่อนหลวงปู่คำตาทบอกว่า ต่อไปนี้ไม่ให้เอาเหล้ามาถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ท่านไม่รับแล้ว เพราะลูกชายบวชให้แล้ว เลิกกินเหล้า เลิกเเกะ เป็นการทำบุญ การกำหนดพิธีกรรมต่างๆ นั้นมีการเปลี่ยนแปลงต่อเนื่อง อดีตซึ่งเคยมีการนำเหล้าเข้าไปบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ แต่ปัจจุบันกลายเป็นเรื่องที่ต้องห้ามเพราะผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือว่าเป็นผู้รู้ ได้บอกไว้ว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธไม่ดื่มเหล้าแล้ว การกล่าวเช่นนี้จึงได้ทำให้เกิดกฎเกณฑ์ขึ้นมาอีกอย่าง หนึ่ง ซึ่งจัดเป็นอำนาจระดับบุคคลของผู้มีความหยั่งรู้พิเศษเกี่ยวกับความเป็นไปของพญานาคศรีสุท โธ เช่นเดียวกับที่ผู้มีอำนาจ เช่น ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการบริหาร ได้เข้าไปกำหนด กฎระเบียบในการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ขึ้น ผู้ที่ไม่รู้ก็ทำตามที่ถูกนำพิธีหรือเจ้าซึ่งเป็นที่เชื่อถือว่าเป็นผู้รู้ ผู้มี ความสามารถในการติดต่อกับเจ้าปู่ศรีสุทโธได้ สิ่งเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นถึงการต่อสู้ ชัดกันของ อุดมการณ์พญานาค ซึ่งทำให้มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่และดับไปขององค์ประกอบย่อยๆ ซึ่งผู้มีอำนาจทั้งระดับบุคคลและโครงสร้างก็เข้ามาแสดงบทบาทของตนตามวาระต่างๆ ดังที่กล่าวมาข้างต้น

การประกอบพิธี ซึ่งส่วนมากจะว่านำในการบนบานศาลกล่าว และหากจำเป็นผู้ว่านำผู้มาร้องขอ ครั้นเมื่อมาแก้บนก็ต้องมาแก้ตามที่ขอ การแก้บนต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธส่วนใหญ่แล้วผู้ที่มาร่วมในพิธีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรี สุทโธที่ได้ถวายของจัดเลี้ยงในพิธีก็จะถือว่าเป็นการแก้บนแล้ว จะเป็นสิริมงคลต่อตนเอง ประสบ ความสุขความเจริญตลอดปี ชาวบ้านที่เป็นลูกหลานของเจ้าปู่ศรีสุทโธทุกคนที่ไปทำมาหากินอยู่ ต่างถิ่นเมื่อถึงงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ก็จะกลับมาพร้อมประเพณีเป็นประจำทุกปี แม้ไม่ได้นำของเลี้ยงมาถวายในพิธีใหญ่ประจำปี เพียงนำดอกไม้ ธูป เทียนไปกราบไหว้เจ้าปู่ศรี สุทโธที่ศาลในคำชะโนดก็ถือว่าได้บุญได้กุศลเป็นสิริมงคลแก่ตนเองแล้ว (สัมภาษณ์ วิเชียร แสนสุข พฤษภาคม 2560)

เครื่องบนบาน บวงสรวงที่ปรากฏในคำชะโนดในปัจจุบัน
เครื่องบนบานบวงสรวง ขนาดใหญ่หรือชุดใหญ่ ประกอบด้วย

1. บายศรีรูปนาค ตามเหตุของการบนบาน
2. หัวหมู 1 หัว หรือเป็นคู่ก็ได้
3. ไก่ต้ม 1 ตัว หรือเป็นคู่ก็ได้
4. ปลาทับทิมหรือปลานิล 1 คู่ (ปลา 2 ชนิดนี้ชื่อเป็นมงคล)
5. ปู 1 คู่ พร้อมด้วยข้าวสุก
6. ขนมต้มขาว ต้มแดง
8. ขนมมงคล 9 อย่าง
9. ผลไม้มงคล 9 ชนิด หรือชื่อเป็นมงคล 9 ชนิด
10. น้ำเปล่า
11. น้ำแดง
12. เครื่องบายศรีปากชาม 1 คู่
13. บายศรีเทพ 1 คู่
14. บายศรีพรหม 1 คู่
15. พวงมาลัยดอกดาวเรือง 9 พวง
16. ธูปใช้ 9 ดอก (เพื่อให้เกิดสิริมงคล)
17. นางรำ (จะมีหรือไม่มีก็ได้)

เครื่องบนบาน บวงสรวง ขนาดเล็กหรือชุดเล็ก

เครื่องบวงสรวงขนาดเล็ก บายศรีพญานาคตามเหตุของการบนบาน จัดด้วยเครื่องคาวหวานตามที่หาได้และดอกไม้ธูปเทียนตามที่หาได้

การกำหนดฤกษ์ยามในพิธีบวงสรวง

ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม-ยามดีของชาวอีสาน ฤกษ์ ก็คือ เวลาที่มีอิทธิพลในชีวิตประจำวันของคนเรา โดยเฉพาะเวลาในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ อาจจะทำให้เกิดปัญหาขัดข้องได้ หากไม่คำนึงถึงฤกษ์ยาม นอกจากฤกษ์ยามจะทำให้เชื่อได้ว่าสามารถทำให้คนเราอยู่ดีกินดีแล้ว ยังส่งผลในทางสังคมวัฒนธรรมด้วย จะประกอบพิธีกรรมที่เป็นมงคลต่างๆ ซึ่งจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับฤกษ์ยามและปรัชญาแนวคิดเบื้องต้นเกี่ยวกับฤกษ์ยามที่จะประกอบพิธีกรรมด้วย (สวิง บุญเจิม. 2554 : 2)

การกำหนดฤกษ์ยามพิธีบวงสรวง ควรกำหนดและเขียนเวลาให้ มีคำว่า เก้า อย่าให้ เสียงคำว่าสุญ เช่นว่า เก้าโมงเก้านาที่หรือ แปดโมงเก้านาที่ นิยมดังนี้ (เว้นไว้แต่เจ้าพิธีบอกเวลาอื่น ๆ แต่ก็ควรเว้นยามสุญยามปลอด วันอุบาทว์ วันโลกาวินาศ ควรปรึกษาผู้รู้ฤกษ์ยามด้วย) และอย่าให้ เกินเวลาเที่ยง 12 นาฬิกา เพราะหลังจากเที่ยงแล้วเทพไม่รับเครื่องบวงสรวง แต่ในปัจจุบันที่คำชะโนดมีการบนบานบวงสรวงกันตลอดเวลา ด้วยเหตุว่ามีคนต้องการบนบานบวงสรวงเป็นจำนวนมากจึงต้องทำการเพื่อความสะดวก(ประดิษฐ์ ชันอาษา. 2561 : สัมภาษณ์)

การตั้งเครื่องบวงสรวง

1. ตั้งเครื่องควาไว้หน้าแถวที่ 1 แถวข้างละ 1 ที่ ในแถวที่ 1 ที่ 2 และ 3 (สุดแต่มาก น้อยตามลำดับ)

2. ตั้งเครื่องหวานในแถวถัดจากของควา

- ถ้วยเครื่องน้ำจิ้ม

- ขวดน้ำ แก้วน้ำ

3. การเริ่มพิธี

- จุดเทียนชนวนจุดรูป จุดเทียนจุด 9 ดอกและจุดแจกผู้ร่วมพิธี

- แจกจ่ายผู้ร่วมงานจนครบ

- ผู้ปรารถนาบนบานอธิษฐานขอ อธิษฐานจบแล้วก็ทำการปักธูปลงในเครื่องสังเวย

การบวงสรวงและการบนบาน มีข้อต่างกันว่าการบวงสรวง เป็นการบอกกล่าวเทพให้เทวาทิรับรู้รับทราบและให้ช่วยอนุโมทนาจิตช่วยให้งานการเจริญรุ่งเรือง ส่วนการบนบานนั้น เป็นการบนเพื่อขอให้สิ่งเคารพนั้นได้ช่วยประทานสิ่งที่ขอให้ตนก่อน เช่น ขอบุตร ขอโชคลาภ ขอให้หายจาก การป่วยไข้ เป็นต้น เมื่อได้ตามที่ต้องการแล้วก็จะนำเครื่องต่างๆ มีหัวหมู ไก่ ไข่ต้ม ผลไม้ เป็นต้นมาแก้บนภายหลัง

หลักการบนบาน บวงสรวง หลักการคือ ความจริง วิธีการ หรือกฎเกณฑ์ที่นำมาใช้เป็นพื้นฐานของการกระทำหรือประพฤติ หลักการบนบาน คือ กฎเกณฑ์ วิธีการในการบนบานเจ้าปู่ศรี

สุทโธ ต้องสังเกตว่าเจ้าปู่โปรดปรานสิ่งใดแล้วตอบแทนด้วยสิ่งนั้น การบนบานมียอว่า เมื่อได้ตามที่ ต้องการแล้วจะต้องแก้บนบานนั้นด้วย มิฉะนั้นอาจจะผิดสัญญา มีผลให้ประสบภัยพิบัติโดยไม่รู้ตัวได้ ดังนั้น การเลือกที่จะบนอะไรนั้น ส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับส่วนตัวที่จะเลือกเอง หลักการง่ายๆ สำหรับการ เลือกว่าจะบนอะไร ก็คือต้องเป็นเรื่องที่บนไปแล้ว ได้จริงเท่านั้น ก่อนจะบนบานศาลกล่าว ต้องปฏิบัติ ตามเงื่อนไข ต่อไปนี้ 1) ถ้าบนแล้วสำเร็จ ต้องรีบกลับไปแก้บนอย่างรวดเร็วที่สุด และทำตามที่บน บอกรไว้ ทุกอย่าง จะตัดทอน ขอลดโน่นลดนี่ไม่ได้ 2) สัญญากับเจ้าปู่ศรีสุทโธไว้อย่างไร ต้องทำให้ได้ อย่างนั้น มิฉะนั้น จะต้องได้รับสิ่งไม่ดี

ความสำคัญของพิธีแก้บนเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พิธีแก้บนเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีที่จัดขึ้นเพื่อให้ชาวบ้านที่ได้บนไว้ให้เจ้าปู่ ศรีสุทโธช่วยเหลือ ดลบันดาลให้สมปรารถนา เมื่อสำเร็จตามปรารถนาแล้วได้มาถวายของตอบ แทนที่เรียกว่า ของแก้บน ตามที่ตนได้บนบานไว้ การบนบานที่ชาวบ้านได้บนบานไว้กับเจ้าปู่ศรี สุทโธมีหลายประการ ได้แก่ บน บานให้หายจากอาการป่วยไข้ บนบานให้พ้นจากการถูกเกณฑ์ ทหาร บนบานให้สอบเข้าเรียนต่อได้ บนบาน ให้สามารถสอบเข้าทำงานหรือหางานทำได้ บน บานให้ครอบครัวมีความสุข บนบานขอให้มี โชคลาภถูกหวยถูกล็อตเตอรี่ บนบานขอให้ทำมา ค้าขายเจริญรุ่งเรือง บนบานขอให้พืชผลการเกษตร การทำมาหากินเจริญรุ่งเรือง หรืออะไรต่างๆ อีกมากมาย

ประเภทการแก้บนในพิธีการแก้บนเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พิธีแก้บนในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วงอำเภอ บ้านดุง จังหวัดอุดรธานี นั้น มีอยู่หลายประเภทด้วยกัน ผู้วิจัยจะได้กล่าว ต่อไปตามลำดับตามความ นิยมและความสะดวกของผู้มาแก้บน ดังนี้

- 1) การแก้บนด้วยการถวายเครื่องเลี้ยงสักการะ
- 2) การแก้บนด้วยการบวช
- 3) การแก้บนด้วยการจ้างภาพยนตร์มาฉาย
- 4) การแก้บนด้วยการจ้างหมอลำมาแสดง

1) การแก้บนด้วยการถวายเครื่องเลี้ยงสักการะ การแก้บนด้วยการถวาย เครื่องเลี้ยงสักการะ เจ้าปู่ศรีสุทโธ มีลำดับขั้นตอนในการแก้บนดังนี้ผู้มาแก้บนจะจัดเครื่องเลี้ยง ถวายสักการะ โดยมีขัน 5 ขัน 8 หรือส้ารับอาหารคาวหวาน เหล้า ผลไม้ แล้วแต่ผู้ไปแก้บนจะจัด ตามกำลังทรัพย์ โดยนักธรรม หรือชาวบ้าน โนนเมืองเรียกว่า ซึ่งอยู่ประจำที่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธใน ป่าคำชะโนดเป็นผู้นำในการ ประกอบพิธีแก้บนโดยผู้แก้บนกล่าวคำตามนักธรรม หรือถ้าหากว่า บุคคลใดต้องการจะแก้บนสักการะ

เอง ก็จะมีคำบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธติดไว้ที่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธให้อ่าน กล่าวด้วยตนเอง โดยถวายเครื่องเลี้ยง
 แก่บนแล้วจุดธูป 9 ดอก ตั้งนะโม 3 จบ และกล่าวคำบูชา ดังที่ติดไว้ที่ศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ ดังนี้ ภาย
 วาจาจิตตั้ง อะหังวันทา นาคาธิบตี ศรีสุทโธ วิสุทฺธิ เทวา ปุเชมิ (3 จบ) (วิเชียร แสนสุข. สัมภาษณ์ :
 2560)

ภาพประกอบที่ 146 การตั้งเครื่องบวงสรวงสำหรับแก้บน
 (ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

พหุ น ปณุ ทิโต ชีเว

ภาพประกอบที่ 147 จั้ำนนำประกอบพิธีแก้บน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

2) การแก้บนด้วยการบวช การแก้บนด้วยการบวชในประเพณี การ บวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะมีอยู่ 3 ประเภท คือ การบวชพระ การบวชชี และการบวชชี พราหมณ์

(1) การบวชพระ คือการบวช โดยทั่วไป แล้วแต่จะบนบานว่าจะ บวชวัดศรีสุทโธ หรือบวชที่วัดไหนก็ได้

(2) การบวชชี คือการบวชของผู้หญิงที่ต้องทำพิธี โคนศรีษะ ถือศีลแปด และนุ่งขาวห่มขาว

(3) การบวชชีพราหมณ์ คือการบวชของผู้หญิงแต่ไม่ต้องโกนศรีษะ ถือศีลแปด และนุ่งขาวห่มขาว

3) การแก้บนด้วยการจ้างภาพยนตร์มาฉาย ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธ โปรดปรานชมภาพยนตร์และเชื่อว่าถ้าบนบานว่าฉายภาพยนตร์ถวายจะสมหวังตามที่ปรารถนา ใครที่จะแก้บนก็จะติดต่อกับทางวัดและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงเพื่อหาวันเวลาและ สถานที่ โดยจะฉายที่บริเวณลานวัดซึ่งติดกับป่าคำชะโนด แต่จากที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ วิเชียร แสนสุข ผู้ใหญ่บ้าน โนนเมืองคนปัจจุบัน พบว่าปัจจุบันมีผู้ที่บนบานน้อยมากที่จะบนบานฉายภาพยนตร์ เนื่องจากว่าในปัจจุบันการฉายภาพยนตร์ไม่ค่อยจะมีแล้ว อีกทั้งยังมีราคาค่อนข้างแพงและหายาก การฉายภาพยนตร์จึงมีในช่วง

ที่มีการบวงสรวงใหญ่ประจำปีคือ ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 โดยทาง คณะกรรมการการจัดงานจัดให้มีการฉายภาพยนตร์เพื่อบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธในตอนกลางคืน

ภาพประกอบที่ 148 การจ้างภาพยนตร์มาฉายเพื่อการแก้บน
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

4) การแก้บนด้วยการจ้างหมอลำมาแสดง ชาวบ้านเชื่อว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธ โปรดปรานชมการแสดงหมอลำพื้นบ้านท้องถิ่นอีสานเช่นกัน ใครที่จะแก้บนก็จะติดต่อกับ ทางวัดและองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านม่วงเพื่อหาวันเวลาและสถานที่ โดยจะมีการแสดงที่ บริเวณลานวัดซึ่งติดกับคำชะโนด แต่จากที่ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านโนนเมือง คนปัจจุบัน พบว่า ปัจจุบันมีผู้ที่บนบานน้อยที่จะบนบานจ้างหมอลำมาแสดง เนื่องจากว่าค่าจ้างคณะหมอลำมาแสดงมี ราคาที่แพงมาก การแสดงหมอลำพื้นบ้านท้องถิ่นอีสานจึงมีในช่วงที่มีการบวงสรวงใหญ่ ประจำปีคือในวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 6 โดยทางคณะกรรมการการจัดงานจัดให้มีการแสดงหมอลำ เพื่อบวงสรวงถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในตอนกลางคืนเพื่อไม่ให้ตรงกับกรฉายภาพยนตร์บวงสรวง ถวายในตอนกลางคืน และเพื่อให้ชาวบ้านได้ชมทั้งสองอย่างได้ทั่วถึง (วิเชียร แสนสุข. 2561 : สัมภาษณ์)

จากการวิเคราะห์และการสัมภาษณ์ของผู้วิจัย จะเห็นได้ว่า ชาวบ้านโนนเมืองเป็นการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดที่ไม่ใช่ประเด็นหรือกิจกรรมหลักของพิธี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับ ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็น

พิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา แม้อาจจะมีการปรับเปลี่ยนบ้างแต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือ ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นพลังแรงศรัทธาของ ชาวบ้าน ดังที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่าพิธีกรรมต่างๆ ในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ถือปฏิบัติกันมาในอดีตหลายปี ไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลง จะต้องทำพิธีกรรมต่างๆ ให้ครบ ทุกขั้นตอน (สัมภาษณ์ บุญมี เบี้ยไทยสงค์)

พิธีกรรมที่สำคัญในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ พิธีการบวงสรวงเลี้ยง เจ้าปู่ศรีสุทโธ และพิธีแก้บน ซึ่งจะกระทำในงานประเพณีและในโอกาสอื่นตามที่ชาวบ้านแต่ละคนกำหนดไว้ยังคงยึดถือปฏิบัติ ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่มีมาแต่อดีต ส่วนการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงในรายละเอียดที่ไม่ใช่ประเด็นหรือกิจกรรมหลักของพิธี พิธีกรรมที่เกี่ยวกับ ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา แม้อาจจะมีการปรับเปลี่ยนบ้างแต่ชาวบ้านก็ยังคงยึดถือ ปฏิบัติอย่างเคร่งครัด เพราะชาวบ้านเชื่อว่าเป็นประเพณีอันศักดิ์สิทธิ์และเป็นพลังแรงศรัทธาของ ชาวบ้าน ดังที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลได้กล่าวว่าพิธีกรรมต่างๆ ในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่ถือปฏิบัติกันมาในอดีตหลายปี ไม่ค่อยมีอะไรเปลี่ยนแปลง จะต้องทำพิธีกรรมต่างๆ ให้ครบ ทุกขั้นตอน (สัมภาษณ์ บุญมี เบี้ยไทยสงค์)

พิธีกรรมที่สำคัญในประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ของชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ได้แก่ พิธีการบวงสรวงเลี้ยง เจ้าปู่ศรีสุทโธ และพิธีแก้บน ซึ่งจะกระทำในงานประเพณีและในโอกาสอื่นตามที่ชาวบ้านแต่ละคนกำหนดไว้

เครื่องบายศรีรูปนาคสัญลักษณ์และสื่อความหมายศักดิ์สิทธิ์ในประเพณีบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ

เครื่องบายศรีที่ปรากฏในประเพณีงานบวงสรวงปู่ศรีสุทโธ มีดังนี้ บายศรี เป็นบายศรี ทำจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ซึ่งประกอบด้วย บายศรีบัลลังก์นาค 9 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 7 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 5 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 3 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 1 เศียร บายศรีเทพ บาศรีพรหม บายศรีชุดใหญ่ 2 ชุด จำนวน 4 พาน และบายศรีชุดเล็ก 2 ชุด อีกจำนวน 4 พาน แจกันใหญ่ใส่ดอกไม้ 1 คู่ ซึ่งทั้งหมดนี้ ทางคณะกรรมการบริหารคำชะโนดจะเป็นผู้จัดเตรียมให้ครบเป็นหลัก

บทบาทของเครื่องบายศรีรูปนาคที่ปรากฏในพิธีกรรมบวงสรวงและระบบสัญลักษณ์ทำการควบคุมการสร้างความหมายของตัวบทให้เป็นไปอย่างมีความสลับซับซ้อนอย่างแฝงเร้น ซึ่งก็จะต้อง

ขึ้นอยู่กับลักษณะของแต่ละวัฒนธรรมนั่นเอง เนื่องจากสัญลักษณ์ได้ถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกคือ ตัวหมาย (Signifier) เป็นรูปแบบทางกายภาพของสัญลักษณ์ เช่น คำที่ถูกเขียน เส้นต่างๆ ใน หน้ากระดาษที่ก่อให้เกิดภาพวาด รูปภาพ หรือเสียง ส่วนที่สองคือ ตัวหมายถึง (Signified) คือบริบท ภายในใจที่ถูกหมายถึงโดยตัวหมาย ดังนั้น เครื่องบายศรีจึงทำหน้าที่เป็นตัวหมาย ที่ถูกระบุ ความหมาย และหน้าที่ให้ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรม กระบวนการทั้งหมดนี้เราเรียกว่าการสร้าง ความหมาย

การศึกษาในเชิงสัญลักษณ์จึงให้ความสำคัญกับการหาความสัมพันธ์ระหว่างตัวหมายกับตัว หมายถึง เพื่อดูว่าความหมายถูกสร้างขึ้นและถูกถ่ายทอดออกมาอย่างไร โดยนำเอาตัวหมายวิเคราะห์ เพื่อดูว่าตัวหมายนั้นสร้างความหมายอย่างไร ทั้งในระดับแรกซึ่งเป็นการตีความตามความหมายตรง (Denotation) เป็นระดับที่เกี่ยวข้องกับความจริงตามธรรมชาติ เป็นการอ้างอิงสามัญสำนึกหรือ ความหมายที่ปรากฏแจ่มแจ้งอยู่แล้วของสัญลักษณ์ (Sign) และความสัมพันธ์ของสัญลักษณ์กับสิ่งที่กล่าวถึง ในความหมายที่ชัดเจนของสัญลักษณ์ เช่น บายศรีรูปนาค 1 เศียร ก็แสดงว่าเป็นบายศรีรูปนาคนั้น และ ระดับที่สอง เป็นการตีความหมายโดยนัยแฝง (Connotation) ซึ่งโรลิ่งด์ บาร์ธส์ให้ความสำคัญกับการตีความหมายในขั้นนี้เนื่องจะเป็นการตีความหมายในระดับที่มีปัจจัยทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง ซึ่งไม่ได้เกิดจากตัวของสัญลักษณ์เอง แต่เป็นการอธิบายถึงปฏิสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อสัญลักษณ์กระทบ กับความรู้สึกหรืออารมณ์ของผู้ใช้และคุณค่าทางวัฒนธรรมของเขา เป็นการตีความที่ถูกใส่ ความหมายเชิงสังคม/วัฒนธรรม (Social/Cultural Meaning) เอาไว้ สัญลักษณ์ในขั้นนี้จะทำหน้าที่ 2 ประการ คือ ถ่ายทอดความหมายโดยนัยแฝง และถ่ายทอดความหมายในลักษณะมายาคติ (Myths) ซึ่ง โรลิ่งด์ บาร์ธส์ เรียกกระบวนการในการเปลี่ยนแปลง ลดทอน ปกปิด บิดเบือนฐานะการ เป็นสัญลักษณ์ของสรรพสิ่งในสังคมให้กลายเป็นเรื่องของธรรมชาติ เป็นสิ่งปกติธรรมดา หรือเป็นสิ่งที่มิ ่พบพานนั่นเอง ดังนั้นการตีความหมายเกี่ยวกับการสร้างบายศรีรูปนาคนั้น จึงอาศัยการตีความในเชิง สังคมวัฒนธรรมมากขึ้นจากความหมายโดยนัยที่แฝงอยู่

การศึกษาถึงการประกอบสร้างความหมายนี้จึงเป็นการศึกษาเครื่องบายศรีรูปนาคในมิติของ อำนาจที่ให้ความสนใจและให้ความสำคัญแก่อัตลักษณ์หรือการมีตัวตน (Identity) ตลอดจน กระบวนการในการสร้างตัวตนของผู้คน (Construction of Identity) ดังนั้น การศึกษาเพื่อวิเคราะห์ ความหมายที่ประกอบสร้างอยู่ในเครื่องบายศรีรูปนาค โดยใช้ทฤษฎีประกอบสร้างความจริง ที่จะ ค้นหาโลกแห่งความหมายเชิงสัญลักษณ์ที่แฝงอยู่ในบายศรีรูปนาค ผ่านกลวิธีประกอบสร้างแบบต่างๆ จึง เป็นวิธีการศึกษาความจริงที่ปรากฏอยู่ในสื่ออภิวິธีการหนึ่งที่น่าสนใจในการศึกษาเครื่องบายศรีรูปนาค

เนื่องจากจะเป็นการเปิดมุมมองใหม่หรือแนวทางใหม่แบบตะวันตกในการศึกษาสื่อพื้นบ้านแบบ ตะวันออก หรือแบบไทย เช่นเครื่องบายศรี ทั้งนี้เพื่อจะเป็นการค้นหาโลกแห่งความเป็นจริงในมุมมอง เกี่ยวกับความหมายที่น่าจะเป็นไปได้มากที่สุด ดังที่อัลเฟรด ชูท ได้อ้างถึง โลกแห่งความเป็นจริงในชีวิตประจำวันของคนเราทุกคนล้วนแต่เป็นอัตวิสัยร่วม (intersubjectivity) ที่เกิดขึ้นจากการ ประกอบสร้าง (construct) ระหว่างความเป็นจริงที่หยาบมาจากคนอื่น บวกผสมกับความเป็นจริงที่เรา สร้างขึ้นมาเอง” และเชื่อว่า “ความเป็นจริง” (Reality) มิใช่สิ่งที่มีอยู่แล้วและรอให้นักวิชาการไป ค้นพบ แต่ความเป็นจริงเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นมา การที่จะสัมผัสหรือรับรู้ความเป็นจริงจึงต้อง สร้าง “โลกทางสังคม”หรือ “โลกสัญลักษณ์” (Symbolic world) เพื่ออธิบายหรือให้ความหมายแก่ ความเป็นจริง โดยมี “ตัวกลาง” ที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงโลกแห่งความเป็นจริงและโลกแห่งสัญลักษณ์ หรือ โลกแห่งความหมาย (world of meaning) ขึ้นมา และ “เครื่องบายศรีรูปนาค” ก็ถือได้ว่า เป็น ตัวกลางหนึ่งที่ประกอบสร้างความเป็นจริงขึ้นมาโดยใช้กลวิธีการนำเสนอหรือกลวิธีการเล่าเรื่องที่ ถ่ายทอดออกมาในบทบาทของเครื่องบูชานั่นเอง

ปรากฏการณ์เครื่องบายศรีรูปนาคในและการให้ความหมายศักดิ์สิทธิ์ในประเพณีวงสรวง เจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น เครื่องบายศรีรูปนาค เป็นสิ่งสมมุติที่เกิดจากเหตุผลในสิ่งที่มนุษย์ให้ความหมายไว้ หากใช้แนวคิดสัญวิทยา (Semiology) ของเฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857 - 1912) ที่พิเคราะห์ และ อธิบายคำศัพท์ว่า สัญญะ (Sign) ใช้สื่อสารหรือแทนความหมาย เพื่ออธิบายลักษณะปรากฏการณ์ทาง สังคมเป็นโครงสร้างที่ผลิตความหมาย “Signifier” เป็นตัวหมาย กับ “Signified” ความคิดที่ถูกใส่ ความหมาย “รูปสัญญะ” ดังนั้น ระหว่าง Signifier กับ Signified จึงเป็นหน่วย “สัญญะ” เป็น เครื่องมือที่สามารถพิเคราะห์ความสัมพันธ์โดยการเทียบเคียงให้เห็นความแตกต่างระหว่างรูปสัญญะ กับ ความหมายสัญญะ (ธีรยุทธ บุญมี. 2551 : 63 - 64) ชาร์ลส์ แซนเดอร์ส เพิร์ซ (Charles Sanders Peirce, 1839 -1914) ได้มองสัญญะและตีความหมายโดยแยกหน่วยสัญญะ (Sign) ออกเพื่อใช้ทำ ความเข้าใจการสื่อสารและได้แบ่งเป็นประเภทของ Sign ออกเป็นกลุ่ม 3 ประเภท ได้แก่ 1) Icon 2) Index และ 3) Symbol ทั้ง 3 สิ่งนี้ได้านิยามให้ความหมายว่า “สัญญะ หรือ Sign คือสิ่งที่มีความหมาย มากกว่าตัวของมันเอง” (กาญจนา แก้วเทพ. 2552 : 78 - 80)

มนุษย์ได้สร้างลักษณะปรากฏการณ์ทางสัญญะในคติความเชื่อเกี่ยวกับเครื่องบายศรีรูปนาคให้ เป็น “Signifier” รูปสัญญะในความหมาย “รูปเคารพ” ที่แสดงออกทางวัตถุ - รูปธรรมอันเป็นสิ่ง สมมุติและได้ถูกประจุความหมายให้กลายเป็น “Signified” ว่า “พญานาค” ซึ่งเป็นความเชื่อทางอุดมคติ ที่เป็นนามธรรมเพื่อสื่อความหมายของสัญลักษณ์ (Symbol) ด้วยการใส่รหัสความหมายในฐานะองค์ พญานาคที่ศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการตีความจากตำนานเรื่องเล่า คติ ความเชื่อที่มาของเหตุการณ์ที่แตกต่าง กันไป รวมถึงภูมิหลังต่างๆ ที่แสดงความเป็นนาคโดยการสื่อความหมายและเผยแพร่ผ่านการเขียนเล่า

เรื่องแบบลายลักษณ์อักษร ทั้งเชิงวิชาการ และสำนวนต่างๆ จนนำมาสู่การเชื่อมโยงกับการดำเนินตามวิถีชีวิตในสังคม วัฒนธรรมของกลุ่มคนอีสาน กลายเป็นการนับถือบูชาพญานาคผ่านการสร้างเครื่องบายศรีรูปนาค การแสดงสัญลักษณ์ของรูปเคารพทางศาสนาในกระบวนการสร้างสรรค์หลากหลายรูปแบบ

“เครื่องบายศรีรูปนาค” จึงเป็นสัญลักษณ์ในรูปจำลอง ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard, 1981) กล่าวว่า “Simulacre” ภาพเสมือนจริงภาวะที่ภาพจำลอง (Simulation) เป็นเพียงภาพมายา หรือรูปบูชา (Idol) เป็นตัวแทนที่ถูกแยกตัวจากความจริง ทำให้สังคมกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมแห่งสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์ในโลกของภาพมายา (Images) และสัญลักษณ์ในวิถีการผลิตที่ถูกแทนที่ด้วยรหัสการผลิต (Code of Production) ด้วยกระบวนการสร้างความหมายและการแสดงรูปลักษณ์ “ตัวแทน” (Represent) ขององค์เจ้าปู่ศรีสุทโธ ด้านศาสตร์ศิลป์ที่ว่าด้วยรูปแบบกระบวนการสร้างทางศิลปกรรม เทคนิควิธีการ กลายเป็นสัญลักษณ์วัตถุทางธรรม ดังที่ กิตติ วัฒนสมหัทธม (2554. . 35 - 36) กล่าวถึงสัญลักษณ์ทางวัตถุว่า เสมือนเป็นที่ประทับสิงสถิตขององค์เทพอยู่ในรูปเคารพ ด้วยองค์เทพทรงมีกายทิพย์ฐานะที่สูงมีอาจสิงสถิตอยู่ในโลกมนุษย์ แต่อยู่ในอภิมิติของเทวโลก มนุษย์ได้สร้างสัญลักษณ์ทางวัตถุ แต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง (Medium) ระหว่างองค์เทพกับผู้บูชาซึ่งอยู่ในคนละฐานะมิติที่เป็น Interactive ที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างโลกสวรรค์และโลกมนุษย์

ดังนั้น เมื่อเกิดเป็นรูปวัตถุจึงเป็นที่แน่นอนว่าต้องมีวิธีการปฏิบัติต่อรูปวัตถุ ซึ่งหมายถึงพิธีกรรม และการกระทำต่อพิธี เป็นวิธีการที่ทำให้สำเร็จผลตามที่ต้องการ รูปวัตถุ และพิธีกรรมเป็นสื่อกลางในการเชื่อมต่อระหว่างโลกสวรรค์กับโลกสามัญ พิธีกรรมเป็นเพียงกฎระเบียบที่เราพึงปฏิบัติต่อรูปวัตถุหรือรูปเคารพ เป็นช่วงที่นำไปสู่การน้อมนำให้เกิดความศรัทธาที่เป็นเสมือนปรากฏการณ์เครื่องหมายการย้ำเตือนต่อการดำเนินวิถีแห่งศาสนา เพื่อพิเคราะห์ประเด็นการเชื่อมโยงระหว่าง คติความเชื่อเครื่องบายศรีรูปนาคต่อการบูชาองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธนาค แสดงความเชื่อมโยงและระบบแห่งสัญลักษณ์ของเครื่องบายศรีรูปนาค ซึ่งดัดแปลงมาจากรูปแบบของเฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857 - 1912)

เครื่องบายศรีรูปนาค เป็นวัตถุรูปธรรมสิ่งสมมุติแทนเครื่องบูชาพญานาค ที่ถอดแบบมาจากลักษณะทางอุดมคติ เป็นวัตถุที่ประกอบสร้างขึ้นจากความเชื่อ และคติธรรม ปรัชญาความเป็นสัญลักษณ์ที่ใส่ความคิดในนี้ คือ การเป็นรูปแทน ความคิดทางรูปธรรมของวัตถุที่ประกอบกับตัวหมายนั้น ๆ กล่าวอีกนัยยะ คือ เครื่องบายศรีรูปนาคทำให้ระลึกถึงคุณงามความดีขององค์พญานาค โดยเนื้อแท้แล้ววัตถุไม่ใช่พญานาค แต่เป็นเพียงสิ่งสมมุติที่แฝงไว้ด้วยความหมาย และประการสำคัญสิ่งที่เกิดจากเครื่องบายศรีรูปนาค สิ่งแทนเครื่องบูชาก็คือ ความเข้าใจด้วยปัญญาความรู้ที่นำไปใช้เป็นประโยชน์ต่อสิ่งสมมุตินั้น และเมื่อทำความเข้าใจชนิด ประเภทของสัญลักษณ์ และสามารถจำแนกความหมายทางสัญลักษณ์ต่างๆ ที่สื่อออกมาในรูปแบบต่างๆ แล้ว ทำให้เข้าใจระบบกฎเกณฑ์ หน้าทีวิถีแห่งสัญลักษณ์ ตลอดจน

ลักษณะบทบาทเพื่อไม่ให้ถูกครอบงำด้วยมายาคติที่บิดเบือน หลงงมหายไปจากเนื้อแท้ของสิ่งเหล่านั้น
 เพื่อการทำความเข้าใจเครื่องบายศรีรูปนาคที่เป็นเครื่องบูชาของคณาจารย์โดยกระบวนการสร้างตัวหมาย
 และการประจุมความหมายของภาพแทนเครื่องบูชา

รูปลักษณ์ และความหมายภาพแทนของเครื่องบูชาพญานาคจากคติความเชื่อ

ความสัมพันธ์ของรูปลักษณ์กับความหมายภาพแทนเครื่องบูชาพญานาค (รูปสัญลักษณ์ –
 ความหมาย สัญลักษณ์) มีความสำคัญกับกระบวนการสร้างภาพแทน (รูปแบบ) ที่นำไปสู่การสร้างเครื่อง
 บายศรีรูปนาค ความหมายทางอุดมคติธรรม และความเชื่อว่าด้วยการบูชาพญานาคของคนลุ่มน้ำโขง
 ดำเนินเรื่องพญานาคต่อบริบททางสังคมซึ่งแนวคิดของ โรลันด์ บาร์ตส์ (Roland Barthes) ว่าด้วย
 มายาคติ (Myth) ที่แสดงให้เห็นถึงลักษณะหนึ่งของกระบวนการ “การสื่อความหมาย” (Signification)
 ด้วยคติความเชื่อทางวัฒนธรรมซึ่งเป็นวาทะของมายาคตินั้นไม่จำเป็นต้องเกาะอิงอยู่กับภาษา
 สำนวนต่าง ๆ แต่สามารถแฝงอยู่ในวัตถุ สิ่งของมงคล และปรากฏการณ์ โดยมีเงื่อนไขที่สิ่งใดสิ่งหนึ่ง
 กลายสถานะเป็นมายาคตินั้นคือ การที่สังคมวัฒนธรรมเข้าแทรกแซงและสร้างความหมายของคุณค่า
 นั้นนอกจากนี้ บาร์ตส์ ยังอธิบายว่า “ทุกอย่างกลายเป็นมายาคติได้หมด เพราะจักรวาลมีศักยภาพที่
 จะกระตุ้นให้มนุษย์สร้างความหมายขึ้นมาได้อย่างไม่สิ้นสุดถูกปรับเปลี่ยนเพื่อการบริโภค แต่งแต้มด้วย
 ความเป็นวรรณกรรม ความเป็นขบถ และจินตภาพ เพื่อปรับในการใช้งานทางสังคมที่ได้เข้าไปสวมทับ
 บนวัตถุสารให้เกิดความหมายนั่นเอง” (นพพร ประชากุล. 2551 :. 6 - 7) เมื่อมนุษย์เป็นผู้กำหนดการ
 สร้างความหมายทางมายาคติให้สัมพันธ์ ผูกพันกับการเมืองเศรษฐกิจ และสังคมอย่างแน่นแฟ้นใน
 ฐานะเป็นบริบททางประวัติศาสตร์ที่กำหนดการดำรงอยู่ของมัน ดังนั้น มายาคติมีลักษณะเหมือน
 ภาษาที่สื่อความหมายทาง “สัญลักษณ์” จึงอิงอยู่กับสัญลักษณ์ นั่นคือ การสร้างวาทะแห่งมายาคติ

ดังนั้น ความหมายภาพแทนเกิดจากการเลียนแบบรูปลักษณ์ อัตลักษณ์ (Identity) ความเป็น
 ปัจเจกของภาพหรือบุคคลที่มีความเชื่อว่ามีคุณสมบัติพิเศษเฉพาะตัวตนที่เชื่อมต่อ และสัมพันธ์กับ
 สังคมซึ่งสังคมกำหนดบทบาทหน้าที่ และระบบ อาจแสดงอัตลักษณ์ของการใช้สัญลักษณ์เพื่อให้เกิด
 อีกด้านหนึ่งของอัตลักษณ์กับมิติภายใน (อภิญา เฟื่องฟูสกุล. 2546 : 5) โดยผู้วิจัยตีความหมาย
 ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ เนื้อหา (คติความเชื่อ คติธรรม) รูปแบบ (ลักษณะทางอุดมคติ) และบายศรีรูป
 นาค (รูปธรรม) เพื่อเป็นเครื่องหมายบ่งบอกถึงความหมาย และรูปร่างลักษณะวัตถุสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ
 รวมถึงมีการสอดแทรกคติปริศนาธรรมเป็นนัยยะ

กระบวนการสร้างเครื่องบายศรีรูปนาค จากคติความเชื่อเกี่ยวกับการบวงสรวงพญานาค

กระบวนการสร้าง “เครื่องบายศรีรูปนาค” ทำให้เห็นระบบทางโครงสร้างที่มาของ
 ความหมาย เนื้อหา (คติความเชื่อ คติธรรม) รูปแบบ (ลักษณะทางอุดมคติ) และเครื่องบายศรีรูปนาค
 (รูปธรรม) เป็นการถอด และการตีความหมายทางสัญลักษณ์จากการพิเคราะห์สัญลักษณ์ มายาคติ ความ
 เชื่อของอีสาน ที่ผสมผสานความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ ที่แสดงให้เห็นถึงพื้นฐานทัศนคติ ต้นแบบของการ

ประกอบสร้างเครื่องบายศรีรูปนาค ด้วยการประจุความหมาย การใส่รหัสทางความคิดในอุดมคติ ซึ่งการสร้างเครื่องบายศรีรูปนาคมีวัตถุประสงค์ประสงค์ในการสร้างตัวตนทางวัฒนธรรม สังคม การใช้ต้นทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิม นำมาแสดงความเป็นสัญลักษณ์ของการเคารพบูชา และเพื่อต้องการเรียกความศรัทธา ปลุกกระแสความนิยมของเครื่องบูชาพญานาคที่เกิดขึ้นในพื้นที่คำชะโนด

เครื่องบายศรีรูปนาคเป็นวัตถุทางศิลปะ เป็นการแสดงออกเกี่ยวกับความศรัทธา ความเชื่อ **นพวัฒน์ สมพิน (2542 : 6)** กล่าวถึงความเชื่อของมนุษย์ที่ใช้ความพยายามสร้างสรรค์งานให้เป็นรูปธรรมเพื่อสนองความเชื่อ เช่น มนุษย์มีความกลัวต่อธรรมชาติและสิ่งที่มีอิทธิพลทางธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องผี วิญญาณ ทำให้มนุษย์เชื่อเรื่องของเทพ เทวดา จึงได้สร้างรูปเคารพตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ และสร้างระบบพิธีกรรมต่างๆ การสร้างรูปเคารพหรือสัญลักษณ์ที่เกิดจากความเชื่อของมนุษย์เป็นเหตุให้เกิดงานประติมากรรม 3 มิติ สอดคล้องกับที่ **ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2546 : 20 - 21)** กล่าวถึงวัตถุทางศิลปะว่า ปรากฏเป็นรูปทรงที่มีความเป็นเอกลักษณ์ ผสมผสานด้วยสื่อกับเครื่องหมายสัญลักษณ์ (Sign and Symbol) ปรากฏในศิลปะทุกแขนงทั้งสมัยโบราณ และปัจจุบัน ด้วยการที่มนุษย์สร้างสรรค์ผลงานตามจินตนาการให้เป็นวัตถุที่มีสุนทรียภาพ ใช่วิสัยที่มีลักษณะเหมาะสม มีความเชื่อเกี่ยวกับรูปทรงแฝงอยู่ตามสัญลักษณ์ ส่วนด้านศิลปกรรมทางศาสนา เป็นลักษณะเฉพาะที่เกิดจากการแสดงออกถึงความศรัทธา ซึ่งช่างเป็นผู้สร้างสรรค์ด้วยเหตุและผลรวบรวมลักษณะพิเศษประกอบเป็นรูปทรงทำให้คนในสังคมเข้าใจรูปทรงที่เป็นความเชื่อทางสัญลักษณ์ได้

เครื่องบายศรีรูปนาค ถือเป็นงานศิลปกรรมซึ่งจัดได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของศิลปวัตถุทางความเชื่อ เรียกว่า พหุศิลป์ (Arts Education) วิรุณ ตั้งเจริญ (2548, น. 142 - 145) กล่าวว่า การเชื่อมโยงบริบทศิลปะ (Art Context) และบริบทสังคม (Social Context) ในการสร้างสรรค์งานศิลปะเป็นสื่อแสดงออกที่หลากหลาย การรู้คิด และจินตภาพ ทั้งสื่อวิสตฺ สื่อร่างกาย สื่อภาษา เพื่อสะท้อนสุนทรียะ ภูมิปัญญา และวัฒนธรรมที่มีความหมาย ระหว่างสุนทรียศาสตร์เชิงปรัชญา และสุนทรียศาสตร์เชิงวิทยาศาสตร์ (Philosophical and Scientific Aesthetics)

ดังนั้น การสร้างเครื่องบายศรีรูปนาคเป็นกระบวนการสร้างที่ซับซ้อน ช่างจึงต้องใช้ความรู้ความสามารถในการถอดรูปแบบเฉพาะ และสรรค์สร้างภายใต้จิตใจที่บริสุทธิ์ อาศัยสติปัญญา ความคิด และทุนทรัพย์ มูลค่าภายในกระบวนการ หรือขั้นตอนการผลิตสร้าง และหลังการผลิตสร้างที่มีกระบวนการเพิ่ม หรือเสริมรูปสัญลักษณ์ความพิเศษ และความศักดิ์สิทธิ์ของมวลสารให้มีความวิจิตรยิ่งใหญ่ รวมถึงการคงอยู่ของความเชื่อทางสังคมที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองรับใช้ทางศาสนา และพิธีกรรมในประเพณีต่าง ๆ เป็นการกระตุ้นให้เกิดความศรัทธาในศาสนา เป็นการยอมรับว่าทัศนศิลป์ทางศาสนาเป็นผลสืบเนื่อง และเป็นปัจจัยเกื้อหนุนที่เกิดขึ้นภายใต้เงื่อนไขทางศาสนา โดยนิยามความหมายว่าศาสนศิลป์ (Religion Art) ที่มีลักษณะเฉพาะตัวในรูปแบบ Art Style โดยเป็นผลมาจากเจตนาของช่างผู้ประกอบสร้าง ดังนี้

การสร้างภาพจากโลกอุดมคติของช่าง (การจินตนาการ)

ภาพ ถือว่าเป็นระบบภาษาหนึ่งในการสื่อสารของมนุษย์ ที่ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของภาพที่มีต่อวัตถุที่ปรากฏเป็นวัตถุ และก่อนนัยยะหรือความหมายให้เกิดกับวัตถุได้มากมาย (มาลีนิ คัมสุภา. 2548 : 222 - 223) เมื่อ “ภาพ” เป็นเครื่องมือที่สื่อสารทางภาษา ซึ่งเป็นภาษาในอีกรูปลักษณะหน่วย เรียกว่า ภาษาภาพหรือภาษาทัศนศิลป์ อันเป็นภาษาที่ใช้ในการสื่อสารแบบเฉพาะในศิลปะ (อิทธิพล ตั้งโฉลก. 2550 : น. 18) โดยมีกระบวนการถ่ายทอดผ่านภาพ มีทั้งผู้วาด และผู้ถ่ายทอดทางภาษาจาก ความหมายหรือนัยยะต่างๆ ที่เกิดจากภาพมายาคติ ความคิดที่เกิดจากการเห็นภาพในมิติในจินตนาการ

ส่วนใหญ่ช่างทำบายศรีรูปนาคมีการออกแบบร่าง (Sketch) ตามสัดส่วนรูปทรงตามความต้องการของผู้ว่าจ้างก่อนนำไปแกะสลักโพนให้ได้ตามขนาด ซึ่งช่างแต่ละคนต่างใช้จินตนาการใช้พรสวรรค์ พรแสวงที่สั่งสมมา รวมทั้งใช้เทคนิคที่แตกต่างกันไป เครื่องบายศรีรูปนาคเป็นวัตถุศิลปะที่มีการออกแบบและการคัดลอกเลียนประติมากรรมรูปนาค ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2559, น. 205) กล่าวในประเด็นนี้ว่า “Art as Representation” การเลียนแบบกับศิลปะ ยังคงปรากฏอยู่ในโลกศิลปะมาทุกยุคสมัยตราจนปัจจุบัน แม้ว่าทุกวันนี้มนุษย์มีความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีการประมวลผลภาพที่มีคุณภาพสูง สามารถจำลองต้นแบบได้เสมือนจริง อย่างไรก็ตาม ศิลปะที่สร้างสรรค์ในการเลียนแบบก็ยังไม่เสื่อมความนิยม หรือสิ้นมนต์เสน่ห์แห่งความเป็นศิลปะไปได้ ประการสำคัญในทางสุนทรียศาสตร์ รูปแบบของ Art as Representation กลับยังคงสามารถดำรงอยู่คู่มวลมนุษยชาติได้ด้วยคุณค่าที่หลากหลาย

ดังนั้น การถ่ายทอดการเลียนแบบของการสร้างเครื่องบายศรีรูปนาคจึงมักทำให้เหมือนกับการสำเนาต้นแบบภาพ หรือการเลียนแบบในลักษณะการจำลองแบบอุดมคติผสมกับจินตนาการ โดยใช้อัตลักษณ์เฉพาะตัวของช่างให้มีความเสมือนจริงใกล้เคียงกับต้นแบบมากที่สุด “ผลงานชิ้นแรกๆ ไม่สวยอย่างที่คิดไว้ สัดส่วนของบายศรี วิธีการพับ การสร้างลวดลาย ซึ่งเป็นพื้นฐานทางศิลปะที่สำคัญ ตลอดจนถึงตอนรายละเอียดของการประดับรายละเอียดให้ออกมาปราณีตและสวยงาม” (วีระชัย ดวงพิมพ์. 2561 : สัมภาษณ์) มีช่างทำบายศรีมาจากโคราช มาบวงสรวงที่คำชะโนดในปี 59 ก็เลยไปดู แล้วก็เอามาลองทำ เขาทำก็ไปฝึกไปหัดกับเขา สังเกตการทำงานของเขาทุกวันด้วยความสนใจ อยากเรียนรู้การทำบายศรี จึงลอกเลียนแบบ เทคนิค และ การใช้ทักษะกระบวนการสร้างรูปต่างๆ ด้วยการจดจำ และ หรือที่เรียกกันว่า “ครูพักลักจำ” และคิดว่าตนเองสามารถทำได้ จึงทดลองฝึกทำ เครื่องบายศรีรูปนาคของช่างทำบายศรีส่วนหนึ่งเกิดจากการคัดลอกหรือการลอกเลียนแบบที่มีความสัมพันธ์กับจินตนาการ และด้วยประสบการณ์ของแต่ละคนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน แต่ทั้งนี้ต้องอาศัยฝีมือทักษะในการสร้างผลงาน และต้องมีความรู้ทางศิลปะ

บูรณาการกับศาสตร์แขนงอื่นประกอบด้วย สอดคล้องกับที่ ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ (2559 : 208) กล่าวว่า หัวใจสำคัญอันหนึ่งของศิลปะในลักษณะที่ว่า แก่นสารของศิลปะคือการเลียนแบบต้นแบบอย่างใดอย่างหนึ่งที่อยู่ภายนอกตัวเรา อาจเป็นธรรมชาติ และการเลียนแบบปรากฏการณ์ที่มนุษย์สร้างขึ้น หรือ การเลียนแบบ เพื่อจำลองแบบสถานการณ์หรือเหตุการณ์ในเรื่องเล่า หรือในประวัติศาสตร์ ตำนาน เป็นต้น

ดังนั้น เครื่องบายศรีรูปนาคซึ่งจัดอยู่ในพื้นที่ทางสัญลักษณ์ และถูกอธิบายในมิติ ภาษาทัศนศิลป์ที่เกิดจากตัวภาษาที่สามารถเทียบได้กับตัวอักษร คือ จุด เส้น น้ำหนัก พื้นผิว และวิธีการใช้ภาษา เริ่มต้นตั้งแต่การสร้างรูปทรงที่ต้องคำนึงถึงพื้นที่ว่างที่เกิดขึ้นไปพร้อมกับการ กำหนดรูปร่าง ขนาด สัดส่วน ตำแหน่ง ปริมาณของรูปทรง รวมไปถึงกลวิธีต่าง ๆ การซ้ำจังหวะ ลีลา ดุลยภาพ และเอกภาพ ซึ่งรวมตัวกัน คือทัศนธาตุ นั่นคือธาตุที่เป็นรากฐาน (อิทธิพล ตั้งโฉลก, 2550 : 34) เมื่อภาพ และภาษาถูกอธิบายแปรเปลี่ยนมาเป็นรูปสัญลักษณ์จนก่อตัวเป็นองค์ประกอบ ต่างๆ เพื่อเข้าสู่กระบวนการผลิตสร้างความหมาย “เครื่องบายศรีรูปนาค” ที่ช่างทำบายศรีได้ แสดงออกมาทางภาษาทัศนศิลป์ แต่ในอีกมิติช่างก็สามารถสื่อถึง “สาร” ภายในจิตใจ ผ่าน ความคิดทางทัศนธาตุทั้งหมดที่มารวมกัน และผสมผสานกันอย่างประณีต และมีสมดุลภาพ เกิดพลังแห่งภาษา “รูป” ที่มีมวลอานุภาพไปถึงผู้ที่เคารพ และศรัทธาได้

หลักทัศนธาตุ (Art element) ขั้นตอนและกระบวนการประกอบสร้าง เครื่องบายศรีรูปนาคก่อนลงมือทำการ มีการทำพิธีให้ถูกต้อง คือไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธก่อน ไม่เช่นนั้นจะไม่เกิดผลดีแก่ช่างผู้ทำบายศรี เช่นเกิดอุบัติเหตุระหว่างการทำงาน ทำงานติดขัด เป็นต้น เริ่มต้นตั้งแต่การ ไหว้ครูบายศรีที่ต้องดูฤกษ์ยาม คือ เป็นวันที่ตรงกับวันข้างขึ้น ช่างทำเครื่องบายศรีรูปนาค ต้องจูดรูป 3 ดอก เพื่อขอขมาบอกกล่าว ตามแต่จะนึกขึ้นได้

ภาพประกอบที่ 149 โครงสร้างและการติดรายละเอียดบายศรีรูปนาค

(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง, 2561 : ผู้เขียน)

จากการสัมภาษณ์และการให้ข้อมูลของช่างทำบายศรี การทำเครื่องบายศรีรูปนาคถือเป็นกระบวนการที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเครื่องบายศรีรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ของรูปเคารพของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ทั้งนี้ เครื่องบายศรีรูปนาค มีหลากหลายรูปแบบ จารุณีย์ ดวงพิมพ์ (สัมภาษณ์ : 2560) กล่าวว่า “บายศรีพญานาค จะเรียกอีกอย่างว่า บายศรีบัลลังก์นาค เหมือนที่กำลังทำอยู่นี้ เรียกว่าบัลลังก์นาค 9 เศียร ซึ่งถือว่ามีการมีสูงสุด จะใช้ในพิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ และจะใช้เป็นบัลลังก์เจ้าปู่ด้วย”

ภาพประกอบที่ 150 บายศรีบัลลังก์นาค 9 เศียร
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

การประจุความหมายศักดิ์สิทธิ์ในพื้นที่พิธีกรรม

บายศรีรูปนาค เป็นสัญลักษณ์ทางอุดมคติในเชิงศิลปะที่มีสุนทรียภาพเฉพาะตัว ที่ประกอบไปด้วยคุณค่าแห่งความงาม ความดี และความจริง อันเป็นลักษณะที่แสดงออกทางกายภาพที่แฝงด้วยพลาณภาพด้านอารมณ์ ความรู้สึก สุนทรียะ แต่ในขณะเดียวกันถือเป็นเครื่องบูชา จึงต้องมีการประกอบพิธีกรรม ประจุความหมายให้มีความศักดิ์สิทธิ์ เพื่อกลายเป็นสื่อกลางการติดต่อสื่อสารกับโลกบาดาล และอำนาจเหนือธรรมชาติได้ ซึ่งรูปแบบวิธีการของการประกอบพิธีกรรมประจุความหมายเพื่อให้เครื่องบายศรีรูปนาคเป็นเครื่องบูชาที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นนัยยะเชิงความหมายมายาคติกับความหมายสัญลักษณ์ (ความศักดิ์สิทธิ์ อิทธิฤทธิ์) ที่สะท้อนเนื้อหา แก่นแกน เรื่องราว และคติความ

เชื่อด้วยเทคนิคที่สื่อทางวัตถุสักการะซึ่งเป็นเครื่องบายศรีรูปนาคของเจ้าปู่ศรีสุทโธ และการแทนค่าความหมายให้กับเทคนิคที่แสดงตัวอยู่ภายในผลงาน ดังนี้

บายศรีเป็นเทคนิคที่แทนนัยยะของมายาคติ “วัตถุ” และวัตถุสักการะได้กลายเป็นความหมายทางสัญลักษณ์ “การเป็นเครื่องบวงสรวง” ของ “บายศรีรูปนาค”

คติความเชื่อ ภูมิหลัง เหตุการณ์เรื่องราวของพญานาคศรีสุทโธ สื่อแทนความหมายทางสัญลักษณ์ “แก่นสาร – เนื้อแท้ - ธรรม”

Weston La Barre (1970) อธิบายว่า พฤติกรรมในเชิงศาสนา และความเชื่อ สะท้อนให้เห็นถึงบุคลิกภาพของมนุษย์ กล่าวคือ มนุษย์มีจินตนาการ มีความเพ้อฝันถึงอำนาจเร้นลับ เป็นสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ และต้องการสื่อสารเพื่อขอความช่วยเหลือจากสิ่งเหล่านั้น มีการใช้ไสยศาสตร์ เวทมนตร์คาถาเป็นเครื่องมือเพื่อติดต่อกับวิญญาณ และองค์เทพ นอกจากนี้มนุษย์ยังมีพฤติกรรมการกราบไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เครื่องรางของขลัง และวัตถุมงคลต่างๆ ซึ่งเชื่อว่าช่วยป้องกันอันตรายจากสิ่งต่างๆ ที่อยู่รายล้อมในธรรมชาติ โดยเชื่อว่ามิวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สถิตอยู่ มนุษย์จึงต้องประกอบพิธีกรรมบวงสรวงบูชา เพื่อลดความหวาดกลัว และเพื่อให้วิญญาณศักดิ์สิทธิ์ปกป้องคุ้มครอง ด้วยเหตุนี้ความเชื่อตามหลักศาสนาจึงเป็นประสบการณ์ของความกลัวอำนาจเหนือธรรมชาติ และวิญญาณของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสะท้อนออกมาในรูปแบบของพิธีกรรม โดยมนุษย์มองอำนาจที่อยู่เหนือธรรมชาติในฐานะของสิ่งเร้นลับที่ช่วยขจัดความทุกข์ ความวิตกกังวล ความกลัว ความคับข้องใจ รวมถึงความไม่สบายใจให้หมดสิ้นไปได้ (Bowen. 2011 :. 27) เครื่องบายศรีรูปนาคที่อยู่ในพิธีกรรมบวงสรวง จึงสื่อกลางการติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์และพญานาค เสมือนสิ่งเชื่อมโยงประมุขิตหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อใช้ในการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ

ภาพประกอบที่ 151 เครื่องบายศรีรูปนาคในพิธีกรรมบวงสรวงพญานาคศรีสุทโธ
(ที่มา : สุรเชษฐ์ อินธิแสง. 2561 : ผู้เขียน)

อย่างไรก็ตาม อคิน รพีพัฒน์ (2551 : 173) กล่าวถึงพิธีกรรมว่า เปรียบได้กับศิลปะการละคร เพราะเป็นการกระทำที่เป็นสัญลักษณ์ ดังที่ เกียร์ช กล่าวในเชิงอุปมาอุปไมยไว้ 2 แบบด้วยกัน แบบแรกเรียกว่า “ทฤษฎีพิธีกรรมของละคร” (Ritual Theory of Drama) และอีกแบบเป็น “การกระทำที่เป็นสัญลักษณ์” (Symbolic Action Theory) สอดคล้องกับ เคนเนท เบิร์ก นักทฤษฎีวรรณกรรม และนักปรัชญาอเมริกัน เรียกว่า การแสดงออกที่ตื่นเต้นเร้าใจเหมือนละคร โดยเกียร์ช กล่าวว่า “ทฤษฎีพิธีกรรมของละคร” ทำให้พฤติกรรมที่วิเคราะห์เป็นเสมือนพิธีกรรมที่กระทำในวัดหรือในโบสถ์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับศาสนา ดังนั้น เมื่อพิธีกรรมกลายเป็นการแสดง จึงทำให้พิธีกรรมไม่ได้มีบทบาทในโลกแห่งความศักดิ์สิทธิ์ แต่ถูกนำเสนอในบริบทของโลกสามัญ พิธีกรรมจึงเป็นเรื่องของมนุษย์กับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ องค์กรเทพ มนุษย์ในสังคมต่างๆ ที่ใช้พิธีกรรมเป็นสื่อกลางในการสื่อสารกับอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมทั้งเป็นกลไกในการต่อรอง อำนาจให้มนุษย์สมดังที่ปรารถนา พิธีกรรมจึงมีบทบาทเพื่อตอบสนองความต้องการทางจิตใจของมนุษย์ และเมื่อมนุษย์ได้ประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในห้วงเวลาพิเศษ พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จึงเป็นพื้นที่พิเศษ เช่น ศาลเจ้า หรือเป็นพื้นที่ที่สมมติด้วยสัญลักษณ์แทนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งช่วงเวลาแห่งการประกอบพิธีกรรมเป็นเวลาพิเศษ ซึ่งถูกกำหนดขึ้นในช่วงกระทำพิธีกรรมเป็นการเฉพาะ (ศิราพร ณ ถลาง. 2558 : 376)

พื้นที่พิธีกรรม และเครื่องบวงสรวงเป็นสัญลักษณ์ในงานศิลปะที่เชื่อมโยงระหว่างความคิด เป็นที่สถิตของโลกวิญญูณกับความคิดเกี่ยวกับชีวิตในโลกหน้า คือ การสร้างที่เป็นลักษณะสามมิติ อันเป็นความถาวรที่มีเหตุผล โดยปรากฏเป็นวัตถุที่เป็นรูปธรรม ประกอบด้วย “ชื่อ” “สัญลักษณ์” “พื้นที่” “พิธีกรรม” ให้เป็นที่จดจำภายใต้ความเชื่อที่มีความหมายในสังคม ผ่านบุคคล หรือเหตุการณ์ ในเชิงนามธรรม (Abstract) ตลอดจนสืบทอดอคติสู่การสร้างพิธีกรรมขึ้นมากลายเป็นประเพณี (มาลีณี คุ่มสุภา. 2548 : 27 - 31) เครื่องบายศรีรูปขนาด จึงถือเป็นองค์ประกอบสำคัญพิธีกรรม บวงสรวงพญานาค ซึ่งเป็นพื้นที่สำหรับการประกอบพิธีกรรมร่วมกันของผู้คนที่มีความเชื่อ ความศรัทธาต่อ เจ้าปู่ศรีสุทโธในพื้นที่นาาคติคำชะโนด จึงปรากฏมีเครื่องบายศรีรูปขนาดหลากหลายลักษณะ ไม่ว่าจะ เป็น 9 เคียว 7 เคียว 5 เคียว 3 เคียว 1 เคียว และอาจมีเครื่องบายศรีรูปขนาดที่ไม่เป็นคันทาของผู้คน มากนักอยู่ด้วย ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย (สัมภาษณ์. 2561) ให้ข้อมูลว่า “เราจะสามารถพบเห็นบายศรีรูป ขนาดเป็นจำนวนมากที่คำชะโนด ถ้าปกติทั่วไปก็ 9 เคียว 7 เคียว 5 เคียว 3 เคียว 1 เคียว ถ้าพิเศษ หน่อยก็แล้วแต่ผู้ว่าจ้าง ที่ทำอยู่ก็จะมีขนาดเกี้ยวบ้าง บ่วงนาคบาทก์บ้าง” ในการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุท โธนี้ การนำพานบายศรีลักษณะต่างๆเข้าร่วมพิธีก็ขึ้นอยู่กับการให้นิยามความหมายเฉพาะบุคคล

สมหวัง โมลา (สัมภาษณ์ : 2561) ให้ข้อมูลว่า “ด้วยบารมีหรือกำลังของบายศรีแต่ละแบบ จึงเห็นการจัดวางตำแหน่งเครื่องบายศรีรูปขนาดที่แตกต่างกัน บางปีมีคนอยากเข้าร่วมจำนวนมาก ก็ไม่ สามารถนำเครื่องบายศรีรูปขนาดทั้งหมดมาจัดวางได้ และเครื่องบายศรีรูปขนาดส่วนใหญ่ที่นำมาเป็น ตัวแทนนั้น ถ้าหลักๆ ก็กลุ่มบริหารคำชะโนดเป็นผู้สร้างขึ้น”

นอกจากนี้ สมสุข หินวิมาน (2548 : 421) ยังกล่าวเพิ่มเติมว่านักวัฒนธรรมศึกษาจะเชื่อว่า ไม่มีภาษาหรือระบบสัญลักษณ์ใดในโลกที่มีลักษณะเป็นกลาง (neutral) หากแต่การประกอบสร้าง ความหมายนั้น เป็นกระบวนการที่สังคม หรือใครบางคนมีอำนาจเข้าไปกำกับ/ผลิต/เผยแพร่กระจาย ความหมายดังกล่าวออกไป จึงสนใจในเรื่องอัตลักษณ์ที่เป็นเหมือนเหรียญสองด้าน นั่นคือ ด้านแรก คืออัตลักษณ์ที่คนอื่นสร้าง และอีกด้านคือ อัตลักษณ์ที่เรามีอำนาจในการต่อรองกำหนดความหมาย เช่น หากแหวนที่สวมอยู่ที่นิ้วนางซ้ายของหญิงสาวถูกกำหนดความหมายว่าเป็นของทนความรักความ ห่วงใยจากชายหนุ่ม นักวัฒนธรรมศึกษาก็จะตั้งคำถามว่า ใครคือคนที่มีอำนาจในการสร้าง /เผยแพร่ ความหมายดังกล่าวนี้ หรือหากมีคนให้ความเปรียบเทียบสัญลักษณ์ว่า “โง่เหมือนควาย” หรือ “ทำงาน หนักอย่างกับวัวควาย” นักวัฒนธรรมศึกษาก็จะพยายามวิเคราะห์ต่อไปว่า ใครคือคนที่มีอำนาจใน การนิยามความหมายของ “ควาย” ในลักษณะดังกล่าว และทำไมจึงประกอบสร้างความหมายเอาไว้ เช่นนั้น สาเหตุทำไมจึงประกอบสร้างเช่นนั้น เช่นเดียวกับการศึกษาครั้งนี้ การประกอบสร้าง ประกอบด้วยสองส่วน นั่นคือ เครื่องบายศรีรูปขนาด สัญลักษณ์และการสื่อความหมาย อำนาจในการ สร้างพื้นที่พิธีกรรม เครื่องบายศรีที่เปลี่ยนแปลงความหมายไป เมื่อมีผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง

ทางสังคม กระแสโลกาภิวัตน์ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมาย ที่เชื่อมโยงกับเรื่องการประกอบสร้าง สัญญา การเล่าเรื่อง การเข้ารหัสและถอดรหัสนั้นเอง

การประกอบสร้าง “ความหมาย” ของสิ่งต่างๆ กล่าวคือ โลกมีสรรพสิ่งต่างๆ ดำรงอยู่ที่จริง แต่สิ่งต่างๆ เหล่านั้นไม่มีความหมายในตัวเองจนกว่าจะมีระบบคิดและระบบสัญลักษณ์เข้าไปประกอบสร้างความหมายให้กับมันขึ้นมา ตัวแสดงต่างๆ ทางสังคมได้ใช้ระบบความคิดในเชิงสัญลักษณ์ประกอบสร้างความหมายภายในระบบวัฒนธรรมของตนขึ้นมา เพื่อให้สิ่งต่างๆ ที่อยู่รอบตัวมีความหมาย และสามารถสื่อเรื่องราวต่างๆ กับคนอื่นได้ “โลกความหมาย” จึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างมากในการศึกษาทางด้านสังคมศาสตร์ เพราะ “โลกวัตถุ” เป็นอย่างไรไม่สำคัญเท่ากับว่าสังคมรับรู้ “ความหมาย” ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมากำหนดการมองและการรับรู้ของผู้คนในสังคมอย่างไร

สรุปท้ายบท

พิธีกรรมการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ในอดีตนั้นก็เพียงศาลปู่ตาเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นที่ยำเกรง เมื่อจะเข้าไปทำการหาปลาในแถบดงชะโนดก็ต้องทำการขอต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน หรือก่อนจะลงมือทำนาต้องมีการเลี้ยงเจ้าปู่เสียก่อน เช่นเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้ายา แล้วจุดธูปเทียน อธิษฐานขอพรจากเป็นต้นว่า ขอให้หน้าของเราจงอุดมสมบูรณ์ อำนาจผลให้ข้าวกล้าในนางอกงามและอื่นๆ เดิมเจ้าปู่เจ้าปู่ศรีสุทโธนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นพญานาคที่ให้ความคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข

หลังจากหลวงปู่คำตามรณภาพแล้วนั้น ก็ได้มีการจัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธขึ้น ชาวบ้านเรียกประเพณีนี้ว่า “ประเพณีบุญเดือนหก” หรือ “ประเพณีบุญบั้งไฟ” ของชาวอีสาน เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมานาน จัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ณ วัดศรีสุทโธ (คำชะโนด) อันเป็นการเริ่มฤดูทำนาปี ชาวบ้านในภาคอีสานถือว่าเป็นบุญบั้งไฟเป็นพิธีกรรมที่มีความสำคัญอย่างมาก เพราะเชื่อกันว่าหากหมู่บ้านใดไม่จัดงานบั้งไฟจากก่อให้เกิดภัยพิบัติเช่นโรคภัยไข้เจ็บ หรือเกิดเพศภัยแก่ชุมชนได้ พิธีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธคำชะโนดเป็นพิธีหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นถึงการสื่อสารระหว่างมนุษย์กับพญานาค(เทพเจ้า) ที่อยู่คนละภพภูมิแต่สามารถเชื่อมโยงและไปมาหาสู่กันได้ด้วยรหัสหมายที่เป็นสัญลักษณ์ใช้เป็นสื่อกลางในการสื่อสารระหว่างกัน เมื่อพิธีกรรมนี้เป็นพิธีระหว่างมนุษย์กับพญานาค(เทพเจ้า) ผู้มีอิทธิฤทธิ์ ดังนั้นพื้นที่สำหรับการจัดพิธีกรรมบวงสรวง ซึ่งจะต้องใช้เป็นพื้นที่สำหรับการสักการะบูชาพญานาค (องค์เทพ) ด้วยนั้น การสร้างพื้นที่ธรรมดาก็กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ขึ้นเพื่อความเหมาะสมในวาระพิเศษ

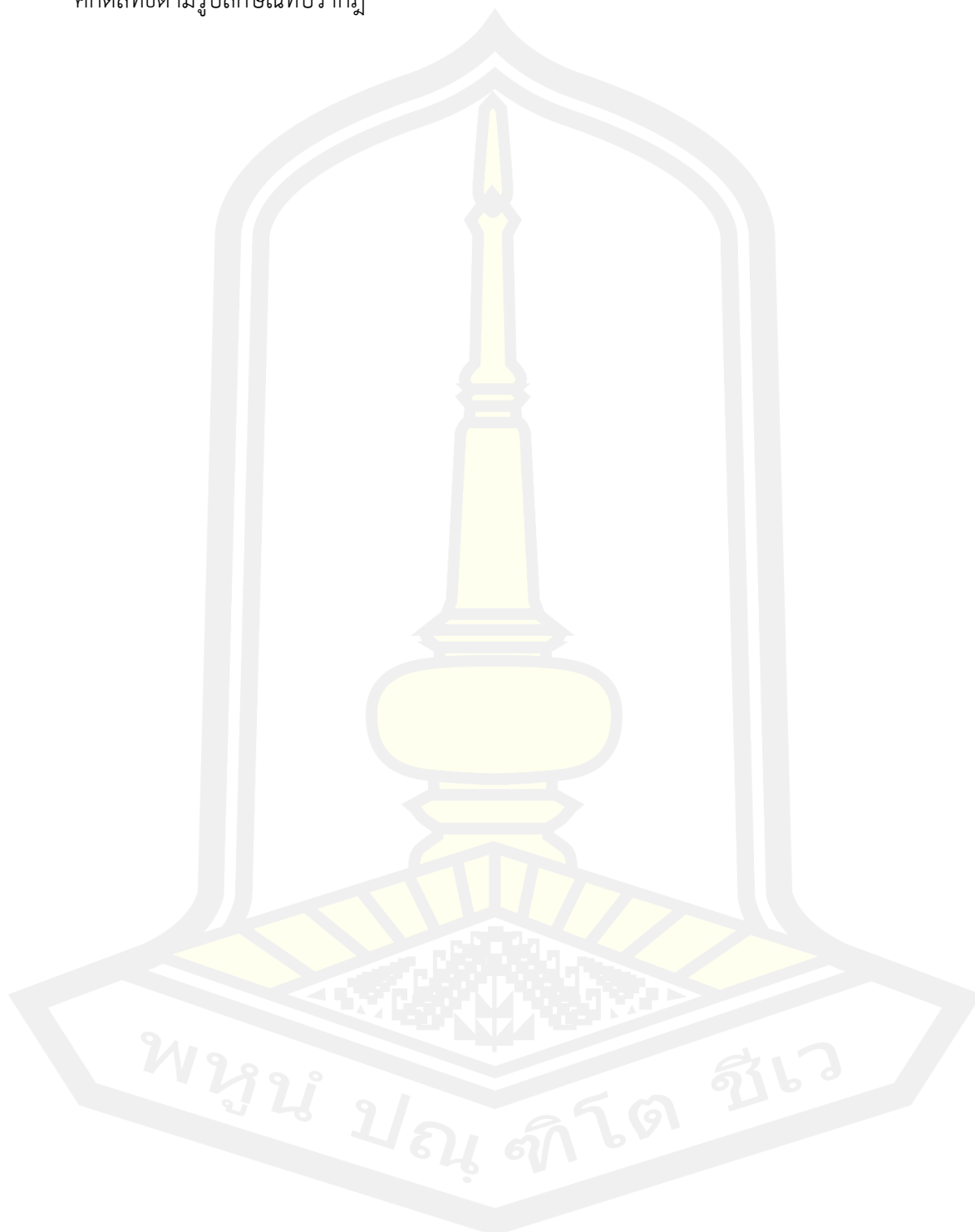
พื้นที่สำหรับจัดวางบายศรี ถูกจัดวางในตำแหน่งตอนบนของพื้นที่ในลำดับเสมอกัน เป็นตำแหน่งสำคัญของพิธีซึ่งถือเป็นจุดศูนย์รวมของงาน ถัดลงมาด้านล่าง เป็นพื้นที่สำหรับเครื่องสังเวท เครื่องกระยาบวชและเครื่องพลาหาร ถัดลงมาเป็นโต๊ะสำหรับเครื่องมัจฉะมังสาหาร ตามลำดับ การจัดพื้นที่พิธีกรรมนั้น จะเห็นได้ว่าการสืบทอดกันมาแบบผสมผสานระหว่างพุทธและพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จากก่อนเริ่มพิธีกรรมนั้นจะมีการทำบุญที่วัดศรีสุทโธตามแบบของศาสนาพุทธ เสร็จแล้วค่อยเริ่มพิธีพราหมณ์ ถึงแม้จะอยู่คนละพื้นที่กัน แต่ก็มีเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้พิธีกรรมของทั้งสองศาสนามีการผสมปนเปกันมาอย่างช้านาน จนยากจะแยกออกจากกันได้

กระบวนการสร้างพื้นที่สามัญให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นก็เพื่อความเหมาะสมในวาระพิเศษ มีการกำหนดขอบเขตมณฑลที่ใช้ประกอบพิธีด้วยฉัตรราชวัตร จัดเวทีสำหรับวางเครื่องบวงสรวงเป็นลำดับชั้น พานบายศรี เป็นบายศรี ทำจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ซึ่งประกอบด้วยบายศรีบัลลังก์นาค 9 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 7 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 5 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 3 เศียร บายศรีบัลลังก์นาค 1 เศียร บายศรีเทพ บายศรีพรหม บายศรีชูดใหญ่ 2 ชูด จำนวน 4 พาน และบายศรีชูดเล็ก 2 ชูด อีกจำนวน 4 พาน แจกันใหญ่ ใส่ดอกไม้ 1 คู่

ความเชื่อเกี่ยวกับพ่อปู่ศรีสุทโธทำให้คำชะโนดกลายเป็นดินแดนศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้คนอยากเข้ามาสัมผัสและฝากความหวังไว้ คำชะโนดวันนี้จึงแตกต่างจากอดีตอย่างสิ้นเชิง เราก็คงต้องเข้าใจว่าคำชะโนดในปัจจุบันไม่เหมือนกับในอดีต และปัจจุบันปัจจุบันนี้คำชะโนดเปลี่ยนแปลงไป สิ่งเดียวที่ยังปรากฏอยู่ในคำชะโนดก็คือความหมายเท่านั้น นอกนั้นรูปแบบพิธีกรรมบทบาทหน้าที่ของพญานาคหรือปู่ศรีสุทโธได้เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เปลี่ยนแปลงเพราะอะไรเปลี่ยนแปลงเพราะว่าเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวที่เข้ามาในระยะหลังๆ มันมีนัยยะสำคัญที่ทำให้บทบาทและพิธีกรรมพื้นที่นาคาคติเปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่เหลืออยู่ก็คือความหมายของคำชะโนดนั่นคือพื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์ คนที่มาคำชะโนดเดินทางมาเพื่อมาบริโภคความหมายความศักดิ์สิทธิ์ การบนบาน บวงสรวงนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อในเจ้าปู่ศรีสุทโธ เชื่อว่า มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตอยู่ คือ เจ้าปู่ศรีสุทโธ จึงได้สังเวท ทำพิธีบนบานและแก้บนเมื่อได้ อย่างที่ขอแล้ว

ความหมายดั้งเดิมของคำชะโนดนั้น เชื่อกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่ามีพญานาคสิงสถิตย์อยู่ตามตำนานเรื่องเล่าของชุมชน ซึ่งได้ทำหน้าที่บอกเล่าความสำคัญของพื้นที่ที่มีต่อคนในชุมชน และสิ่งสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์แทนพญานาคที่สถิตย์ที่คำชะโนด คือ “ต้นชะโนด” ที่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ และ “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์” ที่เชื่อกันว่าเป็นทางขึ้นลงหรือเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และเมืองบาดาล จากตำนานที่อ้างถึงที่มาของคำชะโนด ก่อให้เกิดแรงศรัทธามากมายต่อพื้นที่ จากตำนานเรื่องมหัศจรรย์ที่กลายเป็นตำนานศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงคำชะโนดกับพญานาคเข้าด้วยกัน บทบาทของเครื่องบายศรีรูปนาคที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมมีหน้าที่เป็นเพียง

สื่อกลางการติดต่อระหว่างพญานาคและมนุษย์ โดยบายศรีนั้นทำหน้าที่เป็นบัลลังก์และสื่อความหมาย
ศักดิ์สิทธิ์ตามรูปลักษณะที่ปรากฏ

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด : ศิลปะนาคาคติ และการประดิษฐ์พิธีกรรม ในกระแสวัฒนธรรมความเชื่อเรื่องนาค” เป็นการนำเสนอข้อมูลงานวิจัยโดยใช้การวิจัยเชิงคุณภาพ และนำเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับบายศรีรูปนาคที่เป็นเสมือนตัวแทน ในบริบทของงานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่กลุ่มคนได้แสดงออกต่อวิถีการบนบานบวงสรวง โดยใช้บายศรีในการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่คำชะโนด ที่ได้ก่อเกิดปรากฏการณ์ทางสังคมนาคาคติ จนกลายเป็นที่จับจ้องของสังคมในปัจจุบัน สรุปผลการวิจัย ดังนี้

สรุปผล

ผู้วิจัยได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ พบผลการวิจัย โดยสรุป ดังนี้

1. เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด

บายศรี คือ เครื่องประกอบพิธีกรรมเกิดขึ้นจากการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาและทางสังคมสืบเนื่องมาจากความเลื่อมใสศรัทธา เชื่อว่าหากได้นำเครื่องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ถวายจะได้ อานิสงส์มาก เครื่องประกอบพิธีกรรมทั้งหลายที่มนุษย์จัดทำขึ้น นอกจากจะอาศัยความเชื่อ ความเลื่อมใสศรัทธา ความหวาดกลัวต่อภัยอันตรายยังทำเป็นศิลปะด้วย การประดิษฐ์ประดอยให้วิจิตรพิสดารก่อให้เกิดประดิษฐานที่งดงาม การประกอบพิธีกรรมของคนในสังคมไทยนั้นเป็นเรื่องที่ผสมกันระหว่างความเชื่อ ที่มีสองส่วนคือศาสนาและไสยศาสตร์อย่างแยกออกจากกันไม่ได้ โดยปกติแล้วพิธีกรรมทางศาสนานั้นเน้นความเชื่อตามหลักศาสนาเป็นแกน แต่มักจะพบพิธีกรรมที่เป็นความเชื่อทางไสยศาสตร์ปะปนอยู่ด้วยเสมอ

การให้ความเคารพนับถือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เรียกกันว่าการบูชา ในแง่ของทางลัทธิศาสนานั้น โดยทั่วไปมักหมายถึงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือบุคคลอันควรเคารพบูชาสูงสุด คือ ศาสดาแห่งศาสนานั้นๆ พิธีกรรมการบวงสรวงของแต่ละท้องถิ่นนั้น จะประกอบไปด้วยการไหว้บูชาเทพยดา เทวดาอารักษ์ เพื่อเป็นการเบิกทาง เพื่อให้กิจการงานที่ดำเนินนั้นผ่านไปได้อย่างดี ในการประกอบพิธีกรรมบวงสรวงนั้นมักจะมีเครื่องบูชา ซึ่งเครื่องบูชานั้นถูกเรียกว่า เครื่องครุบายศรี ตลอดจนดอกไม้ ไข่ ไม้ ที่มีกลิ่นหอม ด้วยคนไทยนั้นได้รับอิทธิพลมาจากศาสนาพราหมณ์ มาผสมกลมกลืนกับศาสนาพุทธ จึงอาจส่งผลให้เกิดการนำเครื่องบูชาแบบพราหมณ์มาใช้ประกอบกัน ซึ่งงานบายศรีนั้น ถือเป็นงานหัตถศิลป์ที่แสดงถึงความคิดสร้างสรรค์ของคนไทย แสดงออกถึงความปราณีตบรรจง นำสิ่งที่อยู่ตามธรรมชาติ

เช่นใบตองมาประดิษฐ์ประดอยเรียงจับจีบอย่างปราณีตสวยงาม บายศรีที่ถูกประดิษฐ์สร้างขึ้นในสังคมวัฒนธรรม ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อเป็นเครื่องประกอบพิธีกรรม โดยส่วนใหญ่เน้นการให้ความหมายที่ปรากฏไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว เฉพาะเจาะจง หากแต่ปรากฏว่าผู้สร้างบายศรีนั้นเชื่อหรือศรัทธาต่อสิ่งใดก็มักจะน้อมนำเอาความเชื่อนั้นมาประจุความหมายลงไป เพื่อแปลความหมายตามนัยยะที่ตนศรัทธา การทำบายศรีนั้นมักทำขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีทั้งระดับชั้นพรหมและชั้นเทพ ที่เรียกกันว่า บายศรีพรหม และบายศรีเทพ ตามความคิดสร้างสรรค์จินตนาการของผู้ประดิษฐ์ และตามความสำคัญของเทพนั้นๆ

พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ พื้นที่ของศาสนสถานและรูปเคารพต่างๆ เป็นสัญลักษณ์ทางศิลปกรรมที่เชื่อมโยงกับความคิด เป็นเสมือนที่สิงสถิตของโลกวิญญานหรือเป็นสิ่งเชื่อมโยงกันระหว่างโลกมนุษย์และโลกวิญญาน โดยปรากฏวัตถุที่เป็นรูปธรรม ประกอบไปด้วย “สัญลักษณ์” “พื้นที่” “พิธีกรรม” ให้เป็นที่จดจำภายใต้ความเชื่อที่มีความหมายในสังคม ผ่านบุคคล หรือเหตุการณ์ในเชิงนามธรรม (Abstract) ตลอดจนสืบทอดความเป็นอุดมคติสู่กระบวนการสร้างพิธีกรรมจนกลายเป็นประเพณี (มาลินี คัมสุภา, 2548 : 27-31) บายศรี จึงเป็นส่วนประกอบสำคัญในพื้นที่คำชะโนด ซึ่งเป็นพื้นที่ประกอบพิธีกรรมของกลุ่มคนที่มีความเชื่อเรื่องนาค ในการประกอบพิธีกรรมทำขวัญ บวงสรวง สมโภช และไหว้ครูบางประเภท นอกจากมีตัวบายศรีแล้ว ยังมีสำหรับอาหาร ดอกไม้ ธูปเทียน และสิ่งอื่นๆ อยู่ในตัวบายศรี เรียกว่า เครื่องประกอบบายศรี และไม่ได้กำหนดไว้ชัดเจนแน่นอน ส่วนใหญ่ประกอบด้วยข้าว ไข่ กล้วย ดอกไม้ ธูปเทียน ถ้ามีการผูกขวัญและเวียนเทียน ก็จะมีด้ายผูกข้อมือ แวนเวียนเทียน และขันปักแวนเวียนเทียน นอกจากนี้ ยังมีอาหารคาว-หวานและผลไม้ แยกต่างหากอีกสำหรับหนึ่ง อย่างไรก็ตามเครื่องประกอบบายศรีเท่าที่พบเห็นทั่วไป ส่วนใหญ่ประกอบด้วย ขันปักแวนเวียนเทียน เรียกว่า ขันเหม ไข่ใส่ข้าวสารสำหรับปักแวน เทียนชัย น้ำมันหอม พานใส่ใบพลู ตลับแป้งเจิม ด้ายผูกข้อมือ มะพร้าวอ่อนปอกเปลือกเจาะปาก อาหารและขนม ธูปเทียนบูชา สิ่งอื่นๆ ตามแต่จะจัดหามา เครื่องประกอบบายศรีดังกล่าวนี้ไม่จำเป็นต้องมีทุกสิ่งครบบริบูรณ์ ขึ้นอยู่กับลักษณะของพิธีกรรม และฐานะหรือกำลังทรัพย์ ของแต่ละบุคคลด้วย

การบวงสรวงไหว้เจ้าปู่ศรีสุทโธนั้นมีอยู่ 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ ไหว้บวงสรวงเพื่อร้องขออันวอนบนบาน และไหว้เพื่อแก้บน ซึ่งทั้ง 2 ลักษณะนี้เป็นการกระทำของแต่ละกลุ่มคน ซึ่งก็จะมีเครื่องบวงสรวงแตกต่างกันไปตามกำลังทรัพย์ของแต่ละบุคคล ส่วนพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีกรรมที่ปฏิบัติ สืบต่อกันมานานหลายปี เกิดจากความเชื่อและความศรัทธาในความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นพญานาคที่ขึ้นมาอยู่บนโลกมนุษย์ ณ บริเวณคำชะโนด การจัดแทนบูชาและเครื่องบูชานั้น ในอดีตจะจัดบวงสรวงบริเวณด้านในดงคำชะโนด บริเวณด้านหน้าศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ แต่ในปัจจุบันไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปจัดเครื่องบวงสรวง

บริเวณด้านในแล้ว เนื่องจากมีประชาชนผู้สนใจเข้าร่วมพิธีจำนวนมาก จึงมีการจัดพื้นที่บวงสรวงด้านนอก บริเวณวัดศิริสุทโธขึ้นแทน

บายศรีที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมคำชะโนด ล้วนแต่มีการตั้งชื่อให้เป็นมงคล โดยเน้นไปที่ความมั่งคั่งเป็นลำดับต้นๆ เพื่อเป็นแรงจูงใจให้ผู้ซื้อ บายศรีที่ปรากฏอยู่ในพิธีกรรมบูชาพญานาคที่คำชะโนดนั้น ถูกผสมผสานความเชื่อทั้งจากภายในและภายนอก กล่าวคือ การบูชาของแต่ละบุคคลนั้น จะขึ้นอยู่กับภูมิหลังของแต่ละบุคคลประกอบด้วย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของกำลังทรัพย์ ฐานะทางสังคม ความเชื่อ บางคนเตรียมของมาไหว้บูชาด้วยตนเอง เป็นการเตรียมพานบายศรี เตรียมเครื่องบูชาของตนเองมาตามความเชื่อของตน ไม่ว่าจะเป็นบายศรีแบบวงนาคบาทก์ บายศรีแบบนาคเกี้ยว ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับกานิยามความหมายของแต่ละบุคคลด้วย นำมาทำพิธีกรรมเกี่ยวกับความเชื่อในพื้นที่นาคาคติคำชะโนดตามแต่โอกาส บายศรีที่แต่ละบุคคลหรือครอบครัวนำมานั้น เป็นสัญลักษณ์ที่ให้ความหมายสะท้อนพลังอำนาจแห่งความศรัทธา ทำให้เกิดรูปแบบของบายศรีที่หลากหลาย โดยช่างได้นำไปประยุกต์ให้เกิดความสัมพันธ์กับพื้นที่ จนได้รูปแบบของบายศรีอันเป็นที่ต้องการของนักท่องเที่ยว ทำให้เกิดแนวคิดและแรงดลใจในการสร้างสรรค์ชิ้นใหม่ และผลิตซ้ำ ทั้งรูปแบบและความคิด เพื่อเป็นการตอบสนองการเข้ามาของนักท่องเที่ยวที่จะเข้ามายังพื้นที่นาคาคติคำชะโนด ผู้สร้างพานบายศรีก็ต้องพัฒนารูปแบบของบายศรีให้ตอบสนองต่อจิตใจ ความต้องการของนักท่องเที่ยว การประดิษฐ์สร้างพานบายศรีในปัจจุบันมีส่วนประกอบของวัสดุสำเร็จรูปต่างๆ มากมายที่เกิดจากความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความรวดเร็วทางด้านข้อมูลข่าวสารสารสนเทศต่างๆ ที่ส่งผ่านสื่อที่ทันสมัย ทำให้ผู้ประดิษฐ์สร้างพานบายศรีนำไปประยุกต์ให้เกิดการผสมผสานระหว่างศิลปะแบบดั้งเดิมให้เกิดเป็นรูปแบบใหม่ ส่งผลให้ช่างหรือกลุ่มผู้ผลิตได้เกิดแนวคิดและแรงบันดาลใจในการนำไปสร้างสรรค์ผลิตพานบายศรีรูปแบบใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของนักท่องเที่ยว

เครื่องบายศรีรูปนาคคำชะโนด นอกจากจะมีความสำคัญอย่างมากต่อเศรษฐกิจการท่องเที่ยวแล้ว ยังถือว่าเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมที่แสดงถึงอัตลักษณ์ทางพื้นที่ ที่นักท่องเที่ยวสามารถพบเห็นได้เมื่อเดินทางเข้ามาที่คำชะโนด ปัจจุบันนอกจากนี้ยังพบว่ามีการนำพานบายศรีรูปนาคมาใช้เพื่อเป็นการประดับตกแต่งประดับประดาตามมุม ผนังห้องพัก ตามโรงแรมหรือรีสอร์ทด้วย การสร้างบายศรีเป็นสื่อสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่ถูกจำลองและผลิตซ้ำอัตลักษณ์ โดยสร้างจากความทรงจำทางสังคม วัฒนธรรม ผ่านตัวแทนหรือบุคคลที่นับถือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ สร้างมิตินัยยะความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และพญานาค ก่อเกิดเครื่องบูชาที่ลอกเลียนแบบจากของเดิมและปรับเปลี่ยนรูปลักษณะใหม่ในกระบวนการประกอบสร้างทางศิลปกรรม การประจุความหมายใหม่ลงในบายศรี โดยการใส่รหัสหมายทางความเชื่ออุดมคติลงไปในตัวบายศรี ให้บายศรีมีพลานุภาพ โดยมีผู้นำการประกอบพิธีกรรมคือเจ้า เป็นสื่อกลางความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และนาค โดยมีบายศรีเป็นสะพานเชื่อม การมอง

ความหมายของพิธีกรรมบวงสรวงพญานาค โดยให้สัญลักษณ์ของความเชื่อนั้นอยู่ที่ “บายศรี” ซึ่งสัมพันธ์กับการประกอบพิธีกรรม ที่แสดงให้เห็นถึงความต้องการภายในของแต่ละบุคคลและอุดมคติทางความคิด รวมถึงการทำความเข้าใจระบบความเชื่อที่จำเป็นต้องสร้างความหมายทางสัญลักษณ์ของวัตถุให้ปรากฏคุณค่าทางจิตใจและการดำเนินชีวิต

2.กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ‘นาคาคติ’ ของ ‘คำชะโนด’

คำชะโนด เป็นภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญของจังหวัดอุดรธานี ได้รับการประชาสัมพันธ์ให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว Unseen Thailand ประเภทมุมมองใหม่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ของการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) บริเวณคำชะโนดมีลักษณะคล้ายเกาะ เกิดจากการก่อตัวทางธรณีวิทยาที่มีความพิเศษ มีพืชตระกูลปาล์ม คือ “ต้นชะโนด” ขึ้นอยู่หนาแน่นในพื้นที่เพียง 20 ไร่ โดยไม่มีการแพร่พันธุ์ออกไปยังบริเวณรอบข้างเลย จึงเป็นที่มาของชื่อ ‘คำชะโนด’ หมายถึงแหล่งน้ำซับที่มีต้นชะโนดขึ้นอยู่ลักษณะเชิงพื้นที่ของคำชะโนด เป็นลักษณะที่อยู่ในตำแหน่งภูมิประเทศที่เด่น เป็นสถานที่ที่มีร่องรอยอันไม่สามารถอธิบายได้ มีลักษณะทางธรรมชาติที่แปลกประหลาดกว่าพื้นที่ทั่วไป โดยทั่วไปพื้นที่จะถูกกำหนดด้วยคติความเชื่อ ความประหลาดและกฎเกณฑ์ต่างๆ ตลอดจนวิถีชีวิตและพฤติกรรมของผู้คนจะคำนึงถึงความถูกต้องเหมาะสมเพื่อให้สอดคล้องกับพื้นที่อยู่เสมอ ฉะนั้นพื้นที่จึงมีความสำคัญต่อการกำหนดโลกทัศน์ และวิถีชีวิตของผู้คนอย่างยิ่ง เช่นนี้จึงทำให้เกิดพื้นที่อีกลักษณะหนึ่งเรียกว่า “พื้นที่ทางความคิด” (Mentel Space) ส่วนการนิยามความหมายของคำว่า “โลกศักดิ์สิทธิ์” นั้น ปรีตรตา เฉลิมเผ่า กอนันตกุล (2548 : 2-5) อธิบายว่าความหมายเหตุการณ์ ปริณทล พื้นที่และเวลา ที่แตกต่างจากโลกของชีวิตประจำวันที่เราใช้ชีวิตอยู่ทุกวันเมื่อเช้าวาน นอกจากแตกต่างแล้ว ยังมีความพิเศษบางอย่างตรงที่ปริณทลศักดิ์สิทธิ์นี้ สามารถจะเผยให้มนุษย์ประจักษ์ถึงสิ่งสูงส่ง กว้างไกลไปกว่าเรื่องรูปรส กลิ่น เสียง ที่จับต้องมองเห็นได้

คำชะโนดมีความน่าสนใจในแง่มุมมองของการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับคนต่างบริบท แต่มีความแตกต่างด้านเวลาไม่มากนัก การมองภาพการเปลี่ยนผ่านของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์เห็นได้ชัดเจนกว่าในหลายพื้นที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์บางอย่างได้หายไป บางอย่างคงอยู่อย่างไม่มีนัยสำคัญต่อพื้นที่เดิม บางอย่างถูกสร้างขึ้นใหม่ ซึ่งเป็นตัวแทนของความเชื่อของคนอีกรุ่นหนึ่ง ซึ่งส่งผลต่อปฏิบัติการต่อความเชื่อของคนเหล่านั้นไม่ว่าจะเป็นการเคารพบูชา กราบไหว้ หรือการประกอบพิธีกรรมก็เปลี่ยนแปลงไป โดยมีทั้งการผสมผสานเอาความเชื่อดั้งเดิมมาใช้ในการบูชาและมีความเชื่อจากแหล่งอื่นมาใช้ด้วย

เรื่องเล่าของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่สร้างขึ้นใหม่ที่คำชะโนดส่วนหนึ่งถูกเล่าต่อจากรุ่นสู่รุ่นมาจนถึงปัจจุบัน โดยความเชื่อเหล่านี้ได้ถูกผลิตซ้ำจนกลายเป็นความเชื่อถือต่อๆ กันมาโดยเฉพาะในเรื่องของ

การให้สิ่งของบนบานศาลกล่าว โดยจะเห็นว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีทั้งความเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางพุทธศาสนา พราหมณ์-ฮินดู และความเชื่อต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ทั้งนี้ สำหรับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นับถือบูชา ร่วมกันนั้น เป็นที่น่าสังเกตว่า สิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จะมีความสำคัญและดุมพลังอำนาจในเชิงสัญลักษณ์มากขึ้นเมื่อมีพิธีกรรมสำคัญ เช่น การบวงสรวง เป็นต้น ผู้คนจะบูชารวมถึงมีสิ่งเช่นไหว้เพื่อสื่อสารขอให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์นั้นปกป้องคุ้มครอง และสิ่งเหล่านี้จะเพิ่มคุณค่าทางจิตใจมากขึ้น

เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีการประกอบสร้างและให้ความหมายแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ ตำนานมีลักษณะเป็นพลวัตหรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างหลากหลาย คือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเล่าเรื่อง เปลี่ยนตัวละคร จะเปลี่ยนภาพเหตุการณ์และบรรยากาศ ตำนานและพิธีกรรมได้มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดยจิตวิญญาณของผู้คน คำว่า “พื้นที่” (space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่งซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่นสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็น เราเรียกว่า “พื้นที่ทางกายภาพ” (Physical Space) พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด มีลักษณะเป็นเกาะ ซึ่งมีลักษณะพิเศษ จะเห็นได้ว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนคำชะโนดที่เต็มไปด้วยต้นชะโนดและเกาะที่ลอยน้ำ คนในชุมชนจึงมักจะมีเรื่องเล่าอธิบายความเป็นมาของเกาะ ว่าเกิดจากการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีคนกลางเป็นตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่าคนทรง จำ เฒ่าจำ พ่อจำ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อนำอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องต่อรองเพื่อควบคุมธรรมชาติ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่กิจกรรมต่างๆ ของ

ความศักดิ์สิทธิ์แสดงความสัมพันธ์ระหว่างคนและสิ่งเหนือธรรมชาตินอกเหนือจากการแสดงออกทางพิธีกรรมและ ประเพณีแล้ว ความศักดิ์สิทธิ์ยังมีการแสดงออกทางสภาพกายภาพที่แสดงถึงความสมบูรณ์ของต้นไม้ ลำน้ำ สภาพอากาศ ภูเขาและสัตว์ป่า นอกจากสภาพแวดล้อมธรรมชาติในป่าแล้วบริเวณพื้นที่ชุมชนรอบป่า ความศักดิ์สิทธิ์ยังแสดงความสัมพันธ์ให้เห็นในแง่มุมของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ในรูปแบบที่อยู่อาศัย เสฐียรโกเศศ ได้กล่าวเรื่องการนับถือผีว่า "ผีที่มาก่อนและอยู่ใกล้ชิดกับคน ก็คือผีบรรพบุรุษ ได้แก่ ญาติผู้ใหญ่ มีพ่อแม่ปู่ย่า เป็นต้น ซึ่งตายไปแล้วและด้วยความอาลัยรัก แม้ท่านจะตายไปแล้วก็ยังนึกว่าท่านยังอยู่ คือเป็นผีประจำอยู่ในเรือน คอยดูแลเอาใจใส่ ให้ลูกหลานที่ยังอยู่มีความสุขความเจริญ ถ้าลูกหลานตั้งตนอยู่ในจารีตประเพณี หรือให้ร้ายได้ทุกข์แก่คนในบ้านได้ เมื่อคนเหล่านั้นประพฤตินอกนอกรอยประเพณี...ทางภาคเหนือหรือพายัพ เรียกว่า ผีปู่ย่า ไม่นับตายายเข้าด้วย ทางภาคอีสานเรียก ผีปู่ตา ไม่นับญาติผู้ใหญ่ที่เป็นหญิงคือยายายเข้าด้วย ทางภาคกลางเรียกว่า ผีปู่ตายาย นับเอาเข้าหมดทั้งญาติผู้ใหญ่และทางฝ่ายพ่อและแม่ ทางภาคใต้เรียกว่าผีตายายไม่นับปู่ย่าเข้าด้วย" (เสฐียรโกเศศ, 2515 : 208-209)

คำชะโนดมีความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่กายภาพที่พิเศษกับวัฒนธรรมความเชื่อของท้องถิ่นในฐานะสัญลักษณ์ทางจิตวิญญาณ ซึ่งสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องนาของกลุ่มคนที่อาศัยอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขง การแทนค่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ คำชะโนดได้ตอบในทุกมิติของความเชื่อนี้ โดยสามารถเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างทัศนียภาพหรือลักษณะทางกายภาพและวัฒนธรรมมีส่วนเกี่ยวพันกันอย่างลงตัว คำชะโนดในอดีตเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่ดำรงอยู่ด้วยความผูกพันและเกื้อกูลของธรรมชาติ ความไม่แน่นอนเหนือการควบคุมของธรรมชาติทำให้ผู้คนเชื่อถือในเรื่องสิ่งลึกลับ ทั้งผีसाงนางไม้ เทวดาอารักษ์ และผีบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด เพื่อเป็นที่พึ่งทางจิตใจสร้างขวัญและกำลังใจ ผีผู้ให้คุณ ผีปู่ตาของชาวบ้านโนนเมืองมีความพิเศษกว่าผีปู่ตาในพื้นที่อื่น คือ เป็นพญานาค เป็นผู้ปกป้องรักษาคนในชุมชนหากปฏิบัติตนโดยชอบ และลงโทษเมื่อประพฤติปฏิบัติตนอกจารีตประเพณี ในเขตพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จึงมีกฎข้อห้ามต่างๆ เช่น ห้ามตัดต้นไม้ ห้ามเก็บเห็ด ห้ามล่าสัตว์ ห้ามพลอดรักกัน ห้ามพูดจาหรือปฏิบัติตนโดยมิชอบ เป็นต้น ความเคร่งครัดของข้อห้ามต่างๆ จะทำการใดๆ ต้องขออนุญาตกับเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน

ในสังคมปัจจุบัน เราคงพบเห็นสังคมเครือข่ายกันมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็น Facebook Instagram หรือ Twister อิทธิพลของสื่อออนไลน์ในยุคปัจจุบันนี้มีผลทำให้ผู้คนจับจ้องไปที่คำชะโนดเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตไปจากเดิม จากพัฒนาการช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งสังคมประเภทนี้ เราเรียกอีกอย่างหนึ่งได้ว่า สังคมเสมือน การขยายตัวของสังคมประเภทนี้ เป็นไปด้วยความรวดเร็วอย่างสูง เป็นการขยายตัวแบบทวีคูณ เช่น หากเรารู้จักเพื่อนหนึ่งคน เราก็จะรู้จักเพื่อนของเพื่อนไปในตัวด้วย และหากเรารู้จักเพื่อนของเพื่อนแล้ว ในอนาคตต่อมาเราก็จะรู้จักเพื่อนของเพื่อนของเพื่อนต่อไปอย่างแน่นอน ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว เป็นการขยายตัวเหมือนใยแมงมุมที่ขยายตัวออกไปเป็นทอดๆ โยงไปโยงมา เพราะการจับจ้องของสังคม ทำให้คำชะโนดกลับมากลายเป็นกระแสอีกครั้ง ทั้งจากเรื่องเล่าตำนานต่างๆ ที่เล่าซ้ำไปซ้ำมา ดังนั้นจึงทำให้เข้าใจได้ว่าความเชื่อเรื่องนาที่เมืองคำชะโนดในปัจจุบันนี้ มีความเกี่ยวข้องกับสภาพทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่เรียกรวมๆ ว่าเป็นโครงสร้างทางสังคม

3. เกร็ดขบบายศรีบูรพาคนคำชะโนดในประเพณี "บวงสรวงปู่ศรีสุทโธ" กระบวนการประดิษฐ์พิธีกรรมในกระแสความเชื่อเรื่องนา

สังคมวัฒนธรรมและวิถีการดำเนินชีวิตการอยู่ร่วมกันของชาวบ้านโนนเมืองนั้น มีการตั้งบ้านเรือนอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม มีส่วนที่ขึ้นอยู่กับอาศัยแยกออกจากส่วนที่ดินที่ใช้ทำการเกษตรกรรม ประชากรส่วนใหญ่ยังช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ถ้อยทีถ้อยอาศัย ยังคงดำเนินชีวิตแบบในอดีต เชื้อเพลิงหลักผู้ใหญ่ ซึ่งวัยรุ่นในหมู่บ้านก็ยังนับถือตามแบบอย่างของบรรพบุรุษ นับถือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อถือต่อๆ กันมา โดยเชื่อกันว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นผู้ลดบันดาลให้หมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ ปกป้องรักษาให้พ้นจากภยันอันตรายทั้งปวง ให้อยู่กันอย่างสงบร่มเย็น ระบบความเชื่อและการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง

มนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย เราอาจแบ่งแยกสิ่งศักดิ์ในระบบความเชื่อต่างๆ ออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ พลังอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernatural force) และจิตวิญญาณ หรือภูยานาคเจ้า หรือสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ (Supernature being) ซึ่งในส่วนของสิ่งมีชีวิตที่มีอำนาจเหนือธรรมชาตินั้น ยังแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ประเภทแรก คือเทพเจ้า (Gods) ที่มีได้มีต้นกำเนิดมาจากมนุษย์ (Non-human origin) และประเภทที่สอง จิตวิญญาณ (Spirit) คือผีปีศาจหรือวิญญาณของมนุษย์ที่ตายไปแล้ว (ยศ สันตสมบัติ. 2556 : 281)

ความเชื่อเรื่องผีและวิญญาณเป็นความเชื่อในอำนาจลึกลับที่เหนือธรรมชาติ ที่เป็นของชาวอีสาน ที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษมาอย่างช้านาน รวมทั้งความเชื่อในการครองเรือน การทำมาหาเลี้ยงชีพสิ่งใดที่โบราณห้ามว่าเป็นโทษและเป็นความเดือดร้อนมาให้ก็จะละเว้นและไม่ยอมทำสิ่งนั้น ส่วนความเชื่อในการตั้งหมู่บ้านก็ไม่ต่างกันนักชาวอีสานมีการนับถือ “ผีบ้าน” และ “แดน” หรือ “ผีฟ้า” มีการเช่นสรวงดวงวิญญาณบรรพบุรุษเพื่อให้อุปถัมภ์ปกป้องรักษาลูกหลาน มีการตั้ง “ศาลเจ้าปู่” ไว้ที่ดอนปู่ตา ซึ่งมีชัยภูมิเป็นโคก น้ำท่วมไม่ถึงมีต้นไม้ใหญ่หนาทึบ มีการก่อสร้าง “ตูป” เป็นที่สถิตของเจ้าปู่ทั้งหลาย

คติความเชื่อของบรรพบุรุษมีอิทธิพลที่สำคัญต่อจิตใจและสังคมชาวบ้านโนนเมืองมาช้านาน การถือผีหรือความเชื่อเรื่องภูตผีผสมผสานกับความเชื่อทางศาสนา ทำให้เกิดเป็นพิธีกรรมการบูชา การเซ่นไหว้หรือบวงสรวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ขึ้นพิธีกรรมการบูชาปู่ตา(ปู่ศรีสุทโธในปัจจุบัน) จึงเป็นคติความเชื่อที่ชาวบ้านโนนเมืองได้กระทำสืบทอดกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ สิ่งยึดถือรวมกันด้านจิตใจนั้นก็เพื่อให้หมู่คณะมีความสุขไม่แตกแยกความสามัคคีกันปราศจากภัยอันตรายทั้งหลายมาบังเบียดก็ต้องมีสิ่งนับถือและศักดิ์สิทธิ์ แล้วยึดถือและปฏิบัติร่วมกันทำให้จิตใจเป็นสุข และก็อยู่กันอย่างผาสุกสำหรับชาวบ้านโนนเมืองก็ปรากฏว่ามีการบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ซึ่งแต่เดิมก็เป็นเพียงศาลปู่ตาเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นที่ยำเกรงชาวโนนเมืองก็ยังยึดความเชื่อถือเกี่ยวกับภูตผีปีศาจการที่มีการเจ็บไข้หรือป่วยเป็นโรคอะไรต่างๆ มักบอกกันว่าผีนั้น ผีนั้นทำจะต้องทำพิธีขอชีวิตเอาไว้การทำไร่จะบุกเบิกป่าสักแห่งก็ต้องบอกกล่าวผีผู้รักษาผืนนั้นเสียก่อน เพราะกลัวผีนั้นจะหักคอ ทุกครั้งเมื่อจะเข้าไปทำการหาปลาในแถบดงชะโนดก็ต้องทำการขอต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธเสียก่อน หรือก่อนจะลงมือทำนาต้องมีการเลี้ยงเจ้าปู่เสียก่อน เช่นเลี้ยงข้าวปลาอาหาร เหล้ายา แล้วจุดธูป เทียน อธิษฐานขอพรจากเป็นต้นว่า ขอให้ข้าของเรารุ่งเรืองสมบุญ อำนวยผลให้ข้าวกกล้าในนางอกงามและอื่นๆ อีก ผีเจ้าปู่เจ้าปู่ศรีสุทโธนี้ชาวบ้านมีความเชื่อว่าเป็นภูยานาคที่ให้ความคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ทั้งชาวบ้านที่อยู่ในหมู่บ้านและชาวบ้านที่จากไปทำงานนอกบ้านเป็นเวลานานๆ ก็จะมีการบนบานเพื่อให้ผีปู่ศรีสุทโธคุ้มครอง ในกรณีที่จะไปทำงานต่างถิ่นจะต้องนำดอกไม้ ธูป เทียนไปหา จ้ำ (ตัวแทน) เพื่อให้จ้ำเป็นผู้บอกกล่าวกับผีปู่ศรีสุทโธเมื่อกลับมาจากการทำงานก็จะต้อง ไปแก้บน โดยนำเหล้าไก่ต้มสุก 1 ตัว

ดอกไม้ ชนทำเงินตามกำลังศรัทธา ขวดน้ำ นำไปให้เจ้า เพื่อนำไปเลี้ยงผีปู่ศรีสุทโธ การบนบานเพื่อให้ผีปู่ศรีสุทโธคุ้มครอง เช่นให้พ้นจากโรคภัยไข้เจ็บบนบานเพื่อไม่ให้ติดทหาร เป็นต้น

ประเพณีการเลี้ยงปู่ศรีสุทโธดั้งเดิมนั้นจะกระทำพร้อมกันทั้ง 3 หมู่บ้าน ประกอบด้วย บ้านจันทร์ บ้านวังทอง และบ้านม่วง ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่บริเวณโดยรอบคำชะโนด ก่อนจะมีการตั้งบ้านโนนเมือง โดยกำหนดเวลาเลี้ยงปู่ศรีสุทโธมักจะทำระหว่างเดือน 6-7 สถานที่เลี้ยงปู่ศรีสุทโธก็คือ บริเวณด้านนอกดงชะโนด คือศาลปู่ตาหลังเก่า ก่อนจะเริ่มเข้าไปทำพิธีในดงชะโนดในช่วงที่หลวงปู่คำดาเข้ามาอยู่ที่วัดศรีสุทโธ ตอนปู่ตาอันเป็นสถานที่ปู่ตาสังสถิตเป็นที่ปลูกหอหรือ โองให้ปู่ตาอยู่ ภายในหอปู่ตานั้น จะประกอบด้วยรูปปั้นปู่ตา แท่นบูชา ข้าทาสชายหญิง รูปปั้นช้าง ม้าวัว ควาย พวงมาลัย ดอกไม้ ธูปเทียน ผู้ที่ดูแลรักษาหอปู่ตาเรียกว่า “เจ้า” นอกจากจะมีหน้าที่ดูแลศาลปู่ตาให้เรียบร้อยเป็นประจำอยู่แล้ว ยังมีหน้าที่เป็นคนกลางในการติดต่อระหว่างปู่ตากับชาวบ้าน เจ้าจึงเป็นเหมือนผู้ติดต่อหรือสื่อกลางระหว่างปู่ตากับชาวบ้าน ใครทำอะไรผิดประเพณี ปู่ตาโกรธก็จะบอกผ่านเจ้าไปยังบุคคลที่กระทำผิดปู่ตาต้องการให้ชาวบ้านปฏิบัติอย่างไร ก็จะบอกผ่านเจ้าไปชาวบ้านจะติดต่อกับปู่ตาโดยตรงไม่ได้

ประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ หรือที่ชาวบ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เรียกกันโดยทั่วไปว่า ประเพณีทำบุญเดือนหก (บุญบั้งไฟ) หรือประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธนั้น เป็นประเพณีที่คนในชุมชนสืบทอดต่อกันมาหลายปี สถานที่จัดประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ จัดขึ้น ณ บริเวณวัดศรีสุทโธ (คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ของทุกปีไม่มีการเลื่อนวันไม่ว่าในกรณีใดๆ ก็ตาม ชาวบ้านโนนเมือง และหมู่บ้านใกล้เคียงทั้งอำเภอบ้านดุง ตลอดจนผู้ที่ไปอาศัยอยู่ที่อื่น จะกลับมาร่วมงานประเพณีการบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธกันอย่างพร้อมเพรียง และมีผู้มาเข้าร่วมพิธีเป็นคนจากต่างถิ่นรวมทั้งนักท่องเที่ยวมาเพิ่มขึ้นทุกปี เพื่อมาร่วมพิธีบวงสรวงเลี้ยงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ณ ป่าคำชะโนด วัดศรีสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี

พื้นที่สำหรับจัดวางบายศรี ถูกจัดวางในตำแหน่งตอนบนของพื้นที่ในลำดับเสมอกัน เป็นตำแหน่งสำคัญของพิธีซึ่งถือเป็นจุดศูนย์รวมของงาน ถัดลงมาด้านล่าง เป็นพื้นที่สำหรับเครื่องสังเวย เครื่องกระยาบวชและเครื่องพลอาหาร ถัดลงมาเป็นที่สำหรับเครื่องมัจฉะมังสาหาร ตามลำดับ การจัดพื้นที่พิธีกรรมนั้น จะเห็นได้ว่าการสืบทอดกันมาแบบผสมผสานระหว่างพุทธและพราหมณ์ ดังจะเห็นได้จากก่อนเริ่มพิธีกรรมนั้นจะมีการทำบุญที่วัดศรีสุทโธตามแบบของศาสนาพุทธ เสร็จแล้วค่อยเริ่มพิธีพราหมณ์ ถึงแม้จะอยู่คนละพื้นที่กัน แต่ก็มีมีความเชื่อมโยงกัน ทั้งนี้พิธีกรรมของทั้งสองศาสนามีการผสมปนเปกันมาอย่างช้านาน จนยากจะแยกออกจากกันได้

กระบวนการสร้างพื้นที่สามัญให้กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์นั้นก็เพื่อความเหมาะสมในวาระพิเศษ มีการกำหนดขอบเขตมณฑลที่ใช้ประกอบพิธีด้วยฉัตรราชวัตร จัดเวทีสำหรับวางเครื่อง

บวงสรวงเป็นลำดับชั้น พานบายศรี เป็นบายศรี ทำจากใบตองประดับด้วยดอกไม้ ซึ่งประกอบด้วย บายศรีบัลลังก์นาค 9 เคียร บายศรีบัลลังก์นาค 7 เคียร บายศรีบัลลังก์นาค 5 เคียร บายศรีบัลลังก์นาค 3 เคียร บายศรีบัลลังก์นาค 1 เคียร บายศรีพญานาค บายศรีพรหม บายศรีชุดใหญ่ 2 ชุด จำนวน 4 พาน และบายศรีชุดเล็ก 2 ชุด อีกจำนวน 4 พาน แจกกันใหญ่ ใส่ดอกไม้ 1 คู่

ความหมายดั้งเดิมของคำชะโนดนั้น เชื่อกันว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านเชื่อว่า มีพญานาคสิงสถิตย์อยู่ตามตำนานเรื่องเล่าของชุมชน ซึ่งได้ทำหน้าที่บอกเล่าความสำคัญของพื้นที่ที่มีต่อคนในชุมชน และสิ่งสำคัญที่เป็นสัญลักษณ์แทนพญานาคที่สถิตย์ที่คำชะโนด คือ “ต้นชะโนด” ที่ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นในพื้นที่ และ “บ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์” ที่เชื่อกันว่าเป็นทางขึ้นลงหรือเป็นจุดเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์และเมืองบาดาล จากตำนานที่อ้างถึงที่มาของคำชะโนด ก่อให้เกิดแรงศรัทธามากมายต่อพื้นที่ จากตำนานเรื่องมหัศจรรย์ที่กลายเป็นตำนานศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อมโยงคำชะโนดกับพญานาคเข้าด้วยกัน บทบาทของเครื่องบายศรีรูปนาคที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมมีหน้าที่เป็นเพียงสื่อกลางการติดต่อระหว่างพญานาคและมนุษย์ โดยบายศรีนั้นทำหน้าที่เป็นบัลลังก์และสื่อความหมายศักดิ์สิทธิ์ตามรูปลักษณะที่ปรากฏ

อภิปรายผล

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยจำแนกการอภิปรายผลตามความมุ่งหมายของการวิจัย ดังนี้

1. พัฒนาการของความเชื่อเรื่องการบูชาพญานาค เครื่องบายศรีรูปนาคและพิธีกรรมในพื้นที่สักการะนาคาคติ คำชะโนด พัฒนาการของความเชื่อและเงื่อนไขในการสร้างความเชื่อเรื่องบูชาพญานาคในสังคมไทย อาจกล่าวสรุปได้ว่า ความเชื่อนี้ถูกผลิตสร้างโดยกลุ่มคนชนกลุ่มแม่น้ำโขง ซึ่งเงื่อนไขในการบวงสรวงนั้นก็เปลี่ยนแปลงตามยุคสมัย แต่เดิมก็จะมีแค่ดอกไม้ รูปเทียนเท่านั้น บายศรีรูปนาคจึงเป็นเสมือนเป็นเครื่องบวงสรวงที่เป็นตัวแทนองค์พญานาค หรือใช้เป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างโลกสามัญกับโลกศักดิ์สิทธิ์ เป็นการสร้างที่ประทับให้กับองค์พญานาคเพื่อเข้ามาในพิธีกรรมบวงสรวงนั้นๆ การกราบไหว้บูชาเป็นไปเพื่อขอให้ประสบความสำเร็จ สุข ความเจริญ การทำมาหากินได้ผลดี พืชพันธุ์สมบูรณ์ ไม่มีโรคภัยต่างๆ และความสำเร็จในชีวิตตามความเชื่อที่ว่า พญานาคเป็นผู้ใกล้ชิดกับพญานาคองค์ต่างๆ สัญลักษณ์แห่งความยิ่งใหญ่ ความอุดมสมบูรณ์

“เครื่องบายศรีรูปนาค” จึงเป็นสัญลักษณ์ในรูปจำลอง ฌอง โบดริยาร์ด (Jean Baudrillard, 1981) กล่าวว่า “Simulacre” ภาพเหมือนจริงภาวะที่ภาพจำลอง (Simulation) เป็นเพียงภาพมายา หรือรูปบูชา (Idol) เป็นตัวแทนที่ถูกแยกตัวจากความจริง ทำให้สังคมกลายเป็นพื้นที่ทางสังคมแห่งสัญลักษณ์ที่มีความสัมพันธ์ในโลกของภาพมายา (Images) และสัญลักษณ์ในวิถีการผลิตถูกแทนที่ด้วย

รหัสการผลิต (Code of Production) ด้วยกระบวนการสร้างความหมายและการแสดงรูปลักษณ์ “ตัวแทน” (Represent) ขององค์เจ้าปู่ศรีสุทโธ ด้านศาสตร์ศิลป์ที่ว่าด้วยรูปแบบกระบวนการสร้างทางศิลปกรรม เทคนิควิธีการ กลายเป็นสัญลักษณ์วัตถุทางธรรม ดังที่ กิตติ วัฒนสมหัทธม (2554. . 35 - 36) กล่าวถึงสัญลักษณ์ทางวัตถุว่า เสมือนเป็นที่ประทับสิ่งสถิตขององค์เทพอยู่ในรูปเคารพ ด้วยองค์เทพทรงมีกายทิพย์ฐานะที่สูงมีอาจสิ่งสถิตอยู่ในโลกมนุษย์ แต่อยู่ในอีกมิติของเทวโลก มนุษย์ได้สร้างสัญลักษณ์ทางวัตถุ แต่ทำหน้าที่เป็นสื่อกลาง (Medium) ระหว่างองค์เทพกับผู้บูชาซึ่งอยู่ในคนละฐานะมิติที่เป็น Interactive ที่สามารถเชื่อมโยงระหว่างโลกสวรรค์และโลกมนุษย์

ดังนั้น เมื่อเกิดเป็นรูปวัตถุจึงเป็นที่แน่นอนว่าต้องมีวิธีการปฏิบัติต่อรูปวัตถุ ซึ่งหมายถึง พิธีกรรม และการกระทำต่อพิธี เป็นวิธีการที่ทำให้สำเร็จผลตามที่ต้องการ รูปวัตถุ และพิธีกรรมเป็นสื่อกลางในการเชื่อมต่อระหว่างโลกสวรรค์กับโลกสามัญ พิธีกรรมเป็นเพียงกฎระเบียบที่เราพึงปฏิบัติต่อรูปวัตถุหรือรูปเคารพ เป็นช่วงที่นำไปสู่การน้อมนำให้เกิดความศรัทธาที่เป็นเสมือนปรากฏการณ์เครื่องหมายการย้ำเตือนต่อการดำเนินวิถีแห่งศาสนา เพื่อพิเคราะห์ประเด็นการเชื่อมโยงระหว่าง คติ ความเชื่อเครื่องบายศรีรูปนาคต่อการบูชาองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธนาค แสดงความเชื่อมโยงและระบบแห่งสัญลักษณ์ของเครื่องบายศรีรูปนาค ซึ่งดัดแปลงมาจากรูปแบบของเฟอร์ดินานด์ เดอ โซซูร์ (1857 - 1912)

เครื่องบายศรีรูปนาค เป็นวัตถุรูปธรรมสิ่งสมมุติแทนเครื่องบูชาพญานาค ที่ถอดแบบมาจากลักษณะทางอุดมคติ เป็นวัตถุที่ประกอบสร้างขึ้นจากความเชื่อ และคติธรรม ปรัชญาความเป็นสัญลักษณ์ที่ใส่ความคิดในที่นี้ คือ การเป็นรูปแทน ความคิดทางรูปธรรมของวัตถุที่ประกอบกับตัวหมายนั้น ๆ กล่าวอีกนัยยะ คือ เครื่องบายศรีรูปนาคทำให้ระลึกถึงคุณงามความดีขององค์พญานาค โดยเนื้อแท้แล้ววัตถุไม่ใช่พญานาค แต่เป็นเพียงสิ่งสมมุติที่แฝงไว้ด้วยความหมาย และประการสำคัญสิ่งที่เกิดจากเครื่องบายศรีรูปนาค สิ่งแทนเครื่องบูชาก็คือ ความเข้าใจด้วยปัญญาความรู้ที่นำไปใช้เป็นประโยชน์ต่อสิ่งสมมุตินั้น และเมื่อทำความเข้าใจชนิด ประเภทของสัญลักษณ์ และสามารถจำแนกความหมายทางสัญลักษณ์ต่างๆ ที่สื่อออกมาในรูปแบบต่างๆ แล้ว ทำให้เข้าใจระบบกฎเกณฑ์ หน้าที่วิถีแห่งสัญลักษณ์ ตลอดจนลักษณะบทบาทเพื่อไม่ให้ถูกครอบงำด้วยมายาคติที่บิดเบือน หลงมกมายไปจากเนื้อแท้ของสิ่งเหล่านั้น เพื่อการทำความเข้าใจเครื่องบายศรีรูปนาคที่เป็นเครื่องบูชาองค์พญานาคโดยกระบวนการสร้างตัวหมาย และการประจุกความหมายของภาพแทนเครื่องบูชา

อย่างไรก็ตาม บายศรีรูปนาคนั้น นับเป็นเครื่องบูชาพญานาคที่สร้างมิติความเชื่อ ความศรัทธาแก่ผู้คนจนนำไปสู่การประกอบสร้างในลักษณะต่างๆ โดยเฉพาะการเป็นสัญลักษณ์แทนองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธที่เคารพนับถือ สัญลักษณ์ที่ปรากฏบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นการแสดงออกผ่านความทรงจำเรื่องราว และผ่านวัตถุทางวัฒนธรรม ซึ่งบายศรีรูปนาคเป็นสัญลักษณ์ของเครื่องบูชาตามความเชื่อของกลุ่มคนที่นับถือพญานาคที่สามารถประกอบสร้างความมีตัวตนทั้งของปัจเจก และของชุมชน ทำ

ให้เกิดแรงผลักดันที่กระตุ้นให้กระทำการบางอย่างร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อให้เกิดประโยชน์ หรืออำนวยความสะดวก เป็นสิริมงคลแก่ตน และครอบครัว

2. กระบวนการกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ ‘นาคาคติ’ ของ ‘คำชะโนด’ พัฒนาการด้านพื้นที่ของคำชะโนดนั้นเป็นพัฒนาการทางสังคมที่เกิดจากการสร้างอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม ประเพณีบนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ “พื้นที่” ที่เป็นเสมือนหัวใจของการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมในมิติของการผลิตซ้ำที่สร้างอัตลักษณ์ และสร้างความหมายใหม่ที่เป็นผลผลิตทางสังคมที่ทำให้เห็นปรากฏการณ์ในพื้นที่ การทำความเข้าใจ และการอธิบาย “พื้นที่” ของ ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร (2554, น. 184 - 187) เป็นแนวทางในการ “มองพื้นที่เกาะคำชะโนด” ถึงความหมาย “The Purification of Space” เมื่อพิจารณาแล้ว เห็นได้ว่า พื้นที่ทางกายภาพของเกาะที่มีลักษณะเป็นพื้นที่เฉพาะที่มีผู้คนหลากหลายกลุ่ม เข้ามาอยู่อาศัยได้สร้างพื้นที่ทางกายภาพของตนให้เป็น “The Purification of Space” ด้วยการให้ความหมายกำกับ ควบคุมด้วยการสร้างผลผลิตทางสังคม

จะเห็นได้ว่า พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนดนั้น มีลักษณะเป็นเหมือนเกาะเล็กๆ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเกาะลอยน้ำ เพราะเมื่อถึงฤดูน้ำหลาก จะมีการยกตัวขึ้น ทำให้สะพานที่เชื่อมระหว่างเกาะคำชะโนดกับวัดศรีสุทโธมีรอยหัก ผู้วิจัยพบว่า ในอดีตพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมของคำชะโนดนี้มีความสมบูรณ์เป็นอันมาก ในแม่น้ำ คลอง บึงต่างๆ ก็อุดมไปด้วยปลานานาชนิด อิทธิพลของการพัฒนาในกระแสโลกาภิวัตน์เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างของสังคมจากสังคมเกษตรกรรมสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมการผลิตและการบริการ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารที่ทำให้คนในชนบทเข้าถึงข้อมูลข่าวสารได้ง่ายขึ้นเกิดการขยายตัวของเมืองที่มาพร้อมกับความเจริญทางด้านโครงสร้างพื้นฐานที่แผ่ขยายไปอย่างกว้างขวาง ยุคสมัยหลวงปู่คำตาดำเป็นยุคที่ผู้คนมีศรัทธาสูงมาก โดยศรัทธาที่เกิดขึ้นนั้นมีมูลมาจากว่าหลวงปู่คำตาดำเป็นลูกพญานาคศรีสุทโธ ดังนั้น ในแง่นี้จึงกล่าวได้ว่าพญานาคกับพระพุทธศาสนานั้นมีความเกี่ยวเนื่องกันอย่างมาก ช่วงเวลาที่ผ่านมานั้นผู้คนต่างเชื่อถือกันว่า หลวงปู่คำตาดำนั้นเป็นบุตรบุญธรรมของพญานาคศรีสุทโธ ซึ่งเป็นธรรมดาที่บุตรพญานาคจะมีความสามารถพิเศษกว่ามนุษย์ทั่วไป อย่างน้อยๆ ก็ได้รับความคุ้มครองด้วยความรักใคร่จากผู้เป็นพ่อคือพญานาคศรีสุทโธ

จากกระแสสื่อสังคมออนไลน์ ที่ดารานักแสดง บุคคลที่มีชื่อเสียงในประเทศมักจะถูกกล่าวถึง การผ่นเห็นเจ้าปู่ศรีสุทโธ ตลอดจนการรำบวงสรวงพ่อปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนดก็ได้ถูกนำเสนอผ่านโซเชียลมีเดีย ทำให้คำชะโนดถูกจับจ้องจากผู้คนที่อยู่ภายนอก แม้ผู้ชมจะไม่ได้ชมอยู่ที่คำชะโนดแต่เป็นเหมือนแรงบันดาลใจแรกเริ่มที่ทำให้คนจับจ้องไปที่คำชะโนด ค่านิยมที่เกิดจากความชื่นชอบในตัวนักแสดง และการดำเนินเรื่องของบทละครได้กล่าวถึงตำนานที่สถิตอยู่กับพื้นที่แห่งนี้ ผู้คนที่รับสารจากสื่อโทรทัศน์ทำให้พวกเขาเกิดความอยาก ประสงค์จะไปสัมผัส ชิมชับเอาความรู้สึกจากสถานที่

จริง ผลที่ตามมาคือความอยากรู้ อยากรูเห็นของกลุ่มคนจำนวนมาก จนก่อตัวเป็นกลุ่มค่านิยมการบริโภคความเชื่อในมิติกระแสสังคม แต่ประเด็นสำคัญถูกจัดจ้องอยู่ที่วิธีการผูกปมความเชื่อต่างๆ สัมพันธ์กับพื้นที่คำชะโนด แก่นสาระที่แท้คือเมื่อผู้คนไปที่คำชะโนดในฐานะผู้รับสาร แล้วกลับออกมา กลายเป็นผู้ส่งสารอีกต่อหนึ่ง การเล่าต่อๆ กันจึงเป็นการผสมผสานของกระแสความเชื่อกับความเชื่อส่วนตัว ซึ่งกลุ่มคนเหล่านั้นได้ใช้โซเชียลมีเดีย เป็นเวทีเพื่อถ่ายทอดประสบการณ์ของพวกเขา

เรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ที่มีการประกอบสร้างและให้ความหมายแตกต่างกันอย่างมีนัยยะสำคัญ ตำนานมีลักษณะเป็นพลวัตหรือมีการปรับเปลี่ยนอย่างหลากหลาย คือการปรับเปลี่ยนรูปแบบการเล่าเรื่อง ปรับเปลี่ยนตัวละคร จะเปลี่ยนภาพเหตุการณ์และบรรยากาศ ตำนานและพิธีกรรมได้มีบทบาทต่อการสร้างพื้นที่ทางสังคมโดยจิตวิญญาณของผู้คน คำว่า “พื้นที่” (space) หมายถึงสถานที่ทางกายภาพอันเป็นพื้นผิวของโลกทุกแห่งซึ่งเป็นที่ตั้ง ที่อยู่อาศัย และพื้นที่ในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เช่นสถานที่ทางภูมิศาสตร์ ได้แก่ ภูเขา แม่น้ำ บ้านเรือน และทุกสถานที่ซึ่งมีรูปร่างปรากฏให้เห็น เราเรียกว่า “พื้นที่ทางกายภาพ” (Physical Space) พื้นที่ทางกายภาพของคำชะโนด มีลักษณะเป็นเกาะ ซึ่งมีลักษณะพิเศษ จะเห็นได้ว่าลักษณะทางกายภาพของชุมชนคำชะโนดที่เต็มไปด้วยต้นชะโนดและเกาะที่ลอยน้ำ คนในชุมชนจึงมักจะมีเรื่องเล่าอธิบายความเป็นมาของเกาะ ว่าเกิดจากการกระทำของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะเห็นได้ว่าเรื่องเล่าเหล่านี้ทำให้พื้นที่ทางกายภาพในชุมชนทำหน้าที่อธิบายพื้นที่กายภาพ ดังคำกล่าวที่ว่าในการอธิบายสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนตั้งอยู่นั้น เกิดจากภูมิปัญญาและจินตนาการของมนุษย์ที่จะสร้างคำอธิบายขึ้นมาสำหรับสื่อสารและสร้างความเข้าใจเป็นพื้นฐานเดียวกัน จำเป็นจะต้องมีการกำหนดชื่อนามของพื้นที่ใดๆ โดยอาศัยหรืออ้างอิงกับความรู้สึกต่างๆ ขึ้นมากำกับเอาไว้ ทั้งที่เป็นเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์และเป็นประสบการณ์ที่ประสบหรือจากรูปลักษณ์ทางกายภาพของตัวมันเอง (เจียรชาย อักษรดิษฐ์, 2552 : 85)

เมื่อมนุษย์สร้างความหมายให้กับพื้นที่ทางกายภาพทำให้เกิดพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ด้วยกระบวนการทัศน์ดั้งเดิมและกระบวนการทัศน์ทางศาสนาแล้ว พื้นที่นั้นกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ทางจิตวิญญาณ มนุษย์ย่อมมีพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยมีคนกลางเป็นตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งบางพื้นที่เรียกว่าคนทรง จ้ำ เตมาจ้ำ พ่อจ้ำ เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเพื่อนำอำนาจศักดิ์สิทธิ์มาเป็นเครื่องต่อรองเพื่อควบคุมธรรมชาติ เพื่อความเป็นสิริมงคลแก่กิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ดังคำกล่าวที่ว่า “พิธีกรรมและสัญลักษณ์ต่างๆ ของโลกความศักดิ์สิทธิ์คือตัวแทนที่เป็นรูปธรรมของความ เป็นไปของสังคม ในชีวิตประจำวันของมนุษย์เราอาจจะมีชีวิตอยู่โดยไม่จำเป็นต้องสำนึกถึงความเป็นกลุ่มเป็นก้อน เป็นพวกเดียวกันของผู้คนที่พบหาสมาคมด้วย แต่ในพิธีกรรมบรรยากาศและสัญลักษณ์ในพิธี กลายเป็นพวกเดียวกันเกิดความสำนึกในความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มาจากบรรพบุรุษ

เดียวกัน มีชะตาชีวิตร่วมกัน โลกศักดิ์สิทธิ์จึงเสมือนสองด้านของเหรียญเดียวกันที่สำคัญยิ่งในการดำรงชีวิตของกลุ่ม” (ปริตตา เกลิมเผ่า ก่ออนันตกุล, 2548 : 4 ; อ้างอิงมาจาก Emile Durkheim .1995)

อย่างไรก็ตาม คำชะโนดถือเป็นภาพตัวแทน เป็นพื้นที่สำคัญของชาวบ้านโนนเมือง รวมถึงผู้คนทั่วไปที่ให้ความเคารพนับถือในองค์เจ้าปู่ศรีสุทโธ เกาะคำชะโนดจึงเป็นพื้นที่แห่งจินตนาการที่ใช้แสดงออกซึ่งอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความศรัทธาต่อพญานาคอย่างโดดเด่น หากใช้การอธิบาย “Representations of the relations of production” ซึ่งเป็นประเด็นที่ Henri Lefebvre (1991, pp. 32 - 34) ให้ความสำคัญโดยกล่าวว่า พื้นที่เป็นการผลิตสร้างสังคมที่ดำรงอยู่เกี่ยวกับพื้นที่ จึงเป็นเพียงเทคนิควิทยาในการต่อยอด ผลิตซ้ำพื้นที่ในฐานะสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นผ่านสังคมการใช้ภาพตัวแทน และมีกระบวนการเชื่อมโยงภายในกระบวนการผลิตพื้นที่จินตนาการ ส่วนมุมมองของผู้วิจัยพิจารณา “พื้นที่” ที่ต่อเนื่องในมิติความสัมพันธ์ 4 ประเด็น ได้แก่

1) ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ที่สามารถเข้าไปปรับเปลี่ยนพื้นที่ทางกายภาพที่เกี่ยวพันกับชีวิตของผู้คนในสังคม ประกอบไปด้วยมิติของการผลิตซ้ำของสังคม ผ่านการใช้ “ภาพตัวแทน” ในรูปแบบสัญลักษณ์ของศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธ อันเป็นพื้นที่ที่อยู่เหนือการควบคุม เป็นมิติทางความเชื่อว่าเป็นที่สิงสถิตวิญญาณขององค์พญานาค ดังนั้น พื้นที่ในเกาะคำชะโนดเป็นสถานที่สร้างภาพแทนเพื่อสื่อถึงการแสดงทางอำนาจแห่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และพื้นที่นอกเกาะคำชะโนด (วัดศรีสุทโธ) ถูกปรับใช้เพื่อประกอบพิธีกรรมที่ก่อให้เกิดความหมายในลักษณะต่าง

2) ภาพแทนของพื้นที่ เป็นพื้นที่ที่มีความหมายเชิงนามธรรม การปรับเปลี่ยนให้เกิดมิติ ความสัมพันธ์กับพื้นที่จินตนาการในช่วงเวลาของการประกอบพิธีกรรมที่อยู่ภายใน “พื้นที่” ศักดิ์สิทธิ์ ผ่านกระบวนการประกอบพิธีกรรม ประเพณี ที่มีความสัมพันธ์ผูกโยงกับพื้นที่เชิงอำนาจ เช่น เป็นพื้นที่สิงสถิตของพญานาค ผู้ประกอบพิธีกรรม กลุ่มคนใน และกลุ่มคนอื่นๆ ซึ่งเป็นการสานต่อเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของพื้นที่ทางกายภาพที่อาศัยมิติสื่อสะท้อนความเป็นตัวตนของกลุ่มคนผู้นับถือพญานาค ที่ปฏิบัติต่อการพื้นที่

3) พื้นที่เชิงภาพตัวแทน (Representational Spaces) เป็นพื้นที่ที่เกิดจากการผสมผสานเข้ากับสัญลักษณ์หลายๆ อย่างที่มีอิทธิพลเหนือการกระทำ เพื่อให้เกิดการกระทำในฐานะของ “ผู้ใช้พื้นที่” เป็นการสะท้อนให้เห็นถึงผลผลิตทางสังคมที่อยู่ภายใต้กรอบกำหนดของภาพตัวแทน หรือรูปสัญลักษณ์ เช่น การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ กลายเป็นภาพตัวแทนที่ ที่แสดงออกถึงอัตลักษณ์ตัวตนบนพื้นที่ทางสังคม

4) การผลิตซ้ำตำนาน เรื่องเล่าผ่านทาง Social Media เช่น ตำนานผีจ้างหนัง ที่เล่ากันว่า บริษัทรถเร่ฉายหนังแจ่มจันทร์ ถูกผีที่คำชะโนดจ้างให้ไปฉายหนัง ก็ยังถูกเล่าวนเวียนอยู่ทั้งในพื้นที่เองและในโลกโซเชียล โดยปราศจากการค้นหาที่มา และความเป็นจริงที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าว

3. บายศรีรูปนาคในพื้นที่พิธีกรรมงานบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ บายศรีรูปนาคได้สื่อความเป็นเครื่องบูชา ผ่านช่วงเวลาสำคัญ โดยเจ้าที่ทำหน้าที่เป็น “ตัวกลาง” เพื่อติดต่อสื่อสารระหว่างมนุษย์กับองค์พญานาค เครื่องบายศรีจึงทำหน้าที่เป็นสื่อกลางที่เป็นจุดกึ่งกลางระหว่างโลกของมนุษย์กับโลกสวรรค์หรือโลกบาดาลขององค์พญานาค โดยองค์พญานาคเสด็จมายังโลกมนุษย์ผ่านพิธีกรรมของเจ้า โยมีเครื่องบายศรี แทนบัลลังก์ที่ประทับขององค์พญานาค “เครื่องบายศรี” จึงเป็นทั้ง “Signifier” และเป็นทั้ง “Signified” ผู้สื่อความหมายขององค์พญานาคในมิติของการเป็นตัวแทนสำหรับมิติการอัญเชิญองค์พญานาคศรีสุทโธจากโลกสวรรค์ให้มาประทับบนบัลลังก์นาค และมีการประกอบพิธีกรรมเพื่อเปิดทางให้เทวโลก และโลกมนุษย์สามารถเชื่อมต่อกัน โดยเจ้าทำหน้าที่เป็นผู้ “ส่งสาร” และ “รับสาร” เป็นเจตนารมณ์ตามความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่สามารถทำให้สำเร็จบรรลุผลกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับองค์พญานาค โดยมีเครื่องบายศรีรูปนาค ที่ประดิษฐานตั้งอยู่บนแท่นบูชา เป็นเสมือนตัวแทนทางสัญลักษณ์ในการประกอบพิธีกรรม เป็น “ตัวเชื่อม” ในการโอนถ่ายอำนาจผลึกกับเจ้า ด้วยอำนาจลึกลับของพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ และจิตวิญญาณกับองค์พญานาคที่มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งความเชื่อพลังอำนาจเหนือธรรมชาติที่ไร้วัดตนได้ทำหน้าที่ควบคุมความเป็นไปของชีวิตมนุษย์

ดังนั้น จะเห็นว่าในทุกพิธีกรรมที่ปรากฏในงานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ คำชะโนดล้วนมีบายศรีรูปนาค หรือบัลลังก์องค์พญานาค และเจ้า ซึ่งเป็นผู้แสดงหลักในการประกอบพิธีกรรม โดยเป็นผู้แสดงสัญลักษณ์ขององค์พญานาคในมิติของการเป็นตัวแทนขององค์พญานาค ด้วยการถ่ายทอดอากัปกิริยา ที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์ (Image) และภาพความทรงจำ (memory) หรือภูมิหลังขององค์พญานาค ตามความเชื่อที่สืบทอดกันมา ซึ่งช่วยก่อให้เกิดพลังความเชื่อมั่นศรัทธาในพิธีกรรมต่างๆ ของผู้คน

หากใช้การอธิบาย “เครื่องบายศรี” ของ Stuart Hall (1980, p. 136) เป็นแนวทางในการ “มอง” รูปสัญลักษณ์บทบาทการเป็นเครื่องบายศรี “Signifier” และ “Signified” สวมบทบาททั้งผู้ดำรงตำแหน่งในฐานะความเป็นพญานาคกับฐานะความเป็นมนุษย์ที่ทับซ้อน และเชิงซ้อนทางอำนาจ อิทธิฤทธิ์ในกระบวนการกลายเป็นเครื่องบายศรีนั้น ได้ถูกกลายเป็นตัวแทนสร้างความหมาย ซึ่งผู้ที่ทำการใส่รหัส และถอดรหัส ความเป็นพญานาค และเป็นเครื่องบูชา คือ เครื่องบายศรี เป็นส่วนสำคัญในการประกอบพิธีกรรม การถอดรหัสจึงถูกสำแดงความเป็นรูปสัญลักษณ์ และความเป็นอัตลักษณ์ของ

บายศรีรูปนาคนั้นๆ ภายใต้เงื่อนไขพื้นที่พิธีกรรม การประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดย S.Hall ได้เห็นว่า การผลิต และการสื่อสาร เป็นปฏิบัติการทางการสร้างความหมาย ซึ่งไม่ใช่เป็นสัญลักษณ์ที่ถูกกำหนดตายตัวโดยตัวบท “การถอดรหัสไม่จำเป็นต้องสอดคล้องตามการใส่รหัส” จึงกล่าวได้ว่า มุมมองของ S.Hall ได้คิดกระบวนการสร้าง และถ่ายทอดความหมายของความเป็นจริง ซึ่งต้องอาศัย “ภาษา” เป็นเครื่องมือในการสื่อสารเพื่อถอดความหมายโดยเน้นนิยามว่า “การเข้ารหัส” และ “การถอดรหัส” (กาญจนา แก้วเทพ. 2541 : 35) นอกจากนี้ S.Hall ยังจำแนกการสื่อสารเป็นช่วงขณะต่าง ๆ เช่น ช่วงการผลิต การหมุนเวียน การกระจาย การบริโภค การผลิตซ้ำ (Stuart Hall, 1980, p. 28)

ผลผลิตที่เกิดจากมิติตามความเชื่อ ความศรัทธาที่ปรากฏในพื้นที่พิธีกรรมส่งผลให้เกิดเครื่องบายศรีในพื้นที่ต่างๆ มากมาย ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงภาพตัวแทน ภาพลักษณ์ จากอดีตที่ผ่านมาจนถึงยุคแห่งโลกาภิวัตน์ที่กลายเป็นความนิยมมากขึ้น ปริมาณเครื่องบายศรีมีจำนวนมากขึ้นทุกปี ซึ่งมีอิทธิพลต่อความเชื่อทางไสยศาสตร์ที่ส่งผลต่อการดำรงชีพ

อย่างไรก็ตาม การศึกษาครั้งนี้ผู้วิจัยพบว่า เครื่องบายศรี” มีความสัมพันธ์กับการสร้างภาพแทน (เครื่องบูชา) ภาพลักษณ์ และภาพความทรงจำ ดังนี้

- 1) “ภาพแทน” เครื่องบายศรีเป็นภาพแทนขององค์พญานาค หรือการเลียนแบบองค์พญานาค โดยการถ่ายทอดอากัปกริยา ลักษณะที่ปรากฏตามตำนาน การสื่อความหมาย
- 2) “ภาพลักษณ์” แสดงถึงมิติทางวิญญาณขององค์พญานาคที่มีปฏิสัมพันธ์กับเครื่องบายศรีในฐานะบทบาทขององค์พระซึ่งถอดแบบทางรูปลักษณ์ และภาพลักษณ์ขององค์พญานาคให้ปรากฏต่อพื้นที่สังคมในโลกมนุษย์ โดยเฉพาะยุคปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของระบบคติ ความเชื่อ พิธีกรรม เพื่อเน้นภาพลักษณ์ของเครื่องบายศรีซึ่งเป็น “ภาพตัวแทน” ผู้จำลององค์พญานาคจากเครื่องรางของขลังก่อให้เกิดความเชื่อ ความศรัทธาต่อองค์พญานาค

นอกจากนี้เครื่องบายศรียังมีภาพลักษณ์ของการเป็นผู้ที่ทำให้เกิดปรากฏการณ์การสวมบทบาทของมายาคติ กลายเป็นผู้ดำรงฐานะความเป็นพญานาค แต่ในขณะเดียวกันสิ่งที่ถูกทับซ้อน ถูกแสดงออกทางกระบวนการสร้างความหมาย ซึ่งเครื่องบายศรีที่ถูกสวมบทบาทภาพลักษณ์ของความเป็นพญานาคองค์นั้น ๆ เพื่อสื่อ และรับสารจากพญานาค ภายใต้ภาพตัวแทนระหว่างโลกความเป็นจริง และโลกแห่งอุดมคติ

จากภาวะความตกต่ำของเศรษฐกิจ ผู้คนต่างจำเป็นต้องดิ้นรนในการใช้ชีวิตเพิ่มมากขึ้น ปัญหาความขัดแย้งทางการเมือง ภัยธรรมชาติ ส่งผลให้คนในสังคมรู้สึกสิ้นหวังท้อแท้ กับภาวะความไม่มั่นคงดังกล่าว ผู้คนจึงมองหาที่พึ่งในการดำเนินชีวิตให้อยู่รอดปลอดภัย ความเชื่อในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติจึงดูเหมือนจะตอบโจทย์ปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นอยู่ในขณะนี้ กระแสความเชื่อในการบูชาเทพเจ้า “พญานาค” ก็ดูเหมือนจะเป็นคำตอบหนึ่งที่สามารถลดบันดาลให้กับผู้คนได้ ความเชื่อเรื่อง

ภาคแพร่กระจายออกไปอย่างรวดเร็ว จากกระแสของโซเชียลมีเดีย บ่อยครั้งเพื่อเป็นการเสริมศรัทธา มงคล หนุนดวงชะตา บ่อยครั้งที่รายการโทรทัศน์ได้นำเสนอความสำเร็จของคนในวงการบันเทิงที่ได้รับหลังจากการบวงสรวงบูชาพญานาคศรีสุทโธ อีกทั้งมีการถ่ายทอดสดศิลปินนักแสดงที่มีชื่อเสียงทำการบวงสรวงบูชาพญานาค คนกลุ่มนี้จึงเป็นผู้ผลิตความหมายเกี่ยวกับพญานาคว่าเป็นดังเทพผู้ อำนวยพร ขจัดอุปสรรคออกไปสู่สังคม ผ่านสื่อต่างๆ เช่น สื่อสิ่งพิมพ์ โทรทัศน์ และสื่อออนไลน์ต่างๆ

กระบวนการถ่ายทอดความหมายผ่านภาษา (บทสวด/คำบูชา) บทสวดบูชาที่ปรากฏ เป็นคำ แต่งขึ้นใหม่ มีทั้งคำไทยและบาลี โดยแต่ให้เป็นร้อยกรองมีความไพเราะ จดจำได้ง่าย พิธีกรรม บวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นพิธีกรรมสำคัญประจำปี เป็นพื้นที่ๆ ผู้คนมารวมตัวกัน ในพิธีกรรม ศักดิ์สิทธิ์

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 บายศรีรูปนาค นอกจากเป็นเครื่องบวงสรวงสำหรับกลุ่มคนที่นับถือบูชา พญานาคแล้ว ยังเป็นผลงานศิลปกรรมที่ทรงคุณค่า อันสื่อความหมาย ความงาม และสัญลักษณ์ที่ น่าสนใจ โดยเฉพาะการประดิษฐ์สร้างของช่างท้องถิ่นที่มีระเบียบแบบแผน และขั้นตอนตามความเชื่อ จึงควรมีการส่งเสริมให้มีการศึกษาเรียนรู้ และอนุรักษ์ เพื่อประโยชน์ทางวิชาการ และเพื่อสร้างอัต ลักษณ์ตามความเชื่อของผู้คนในท้องถิ่นให้ปรากฏตลอดไป

1.2 เครื่องบายศรีถือเครื่องบูชาพิเศษที่สามารถอยู่ในสถานะเหนือธรรมชาติขณะอยู่ ในพิธีกรรม เป็นเสมือนตัวแทนองค์พญานาคที่ผู้คนต่างเคารพสักการะ เป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่าง พญานาคและมนุษย์ ผ่านการประกอบพิธีกรรม

1.3 ความเชื่อเป็นสิ่งที่มิอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน ดังจะเห็นว่าความเชื่อที่ มีมาเมื่อครั้งอดีตได้ส่งผลต่อการเกิดขึ้น การดำรงอยู่ และการสืบทอดงานประเพณีบวงสรวงจากรุ่นสู่ รุ่น ดังนั้น จึงควรปลูกฝังให้เยาวชนคนรุ่นใหม่เห็นคุณค่าของความเชื่อที่นำไปสู่การดำรงไว้ซึ่ง วัฒนธรรมที่ดีงาม เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการหล่อหลอมจิตใจผู้คนให้ประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม

1.4 ประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธที่เป็นส่วนหนึ่งของการส่งเสริมให้แสดงความ เคารพนับถือศรัทธาต่อเจ้าปู่ศรีสุทโธ เพื่อเป็นสิริมงคล เพื่อให้เกิดความรักความสามารถในชุมชน ลูกหลาน ญาติพี่น้องได้กลับมาชุมนุมพร้อมกัน การที่ชาวบ้านได้มาร่วมกันทำกิจกรรมที่เป็นส่วนรวม ทำให้เกิดความสัมพันธ์ การช่วยเหลือการแบ่งปัน การร่วมทำงานที่รับผิดชอบตามบทบาทหน้าที่และ ตามที่ได้รับมอบหมาย การจัดเตรียมสถานที่และอุปกรณ์ต่างๆการเตรียมขั้นตอนต่างๆ การรำ

บวงสรวงถวาย การจุดบั้งไฟบวงสรวงถวาย การต้อนรับญาติพี่น้องเพื่อนบ้านและแขกที่มาร่วมงาน ซึ่งเป็นสิ่งเสริมสร้างให้เกิดความรักความสามัคคีขึ้นในชุมชนและหมู่คณะทั้งสิ้น

2. ข้อเสนอแนะในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

2.1 ควรมีการศึกษาเปรียบเทียบประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธคำชะโนด ที่จัดขึ้นที่คำชะโนด และประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ ที่จัดขึ้นในพื้นที่อื่นๆ หรือประเพณีบวงสรวงพญานาคที่มีชื่อเป็นอย่างอื่น แต่มีวัตถุประสงค์ในลักษณะเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน ในพื้นที่ต่างๆ ทั้งในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้านที่มีความเชื่อเรื่องนาคเช่นเดียวกัน เพื่อใช้ทำความเข้าใจความคิด ความเชื่อของผู้คน และความสัมพันธ์ของผู้คนกับบริบทของประเพณีในแต่ละพื้นที่ได้อย่างชัดเจนขึ้น

2.2 ควรมีการศึกษากลุ่มผู้นับถือพญานาคกลุ่มใหม่ที่เป็นระดับชั้นประถมศึกษา ว่าเพราะเหตุใดเด็กกลุ่มนี้จึงนิยมและชื่นชอบพญานาคตั้งแต่วัยเด็ก มีผลต่อค่านิยมอย่างไรกับเด็กบ้าง

2.3 ควรมีการศึกษางานประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธในมิติอื่นๆ เช่น ผลดี และผลกระทบของงานประเพณีบวงสรวงที่มีต่อสังคม ความรู้ความเข้าใจ และการเข้าถึงของผู้คนในงานประเพณีบวงสรวง ตลอดจนอิทธิพลของการสื่อสารโทรคมนาคมในยุคโลกาภิวัตน์ที่มีต่องานประเพณีบวงสรวง เป็นต้น

2.4 ควรศึกษาในประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับคำชะโนด และประเพณีอื่นๆ เช่น ศิลปกรรม ประติมากรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏในพื้นที่นาคาคติคำชะโนด

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

- กฤตยา ณ หนองคาย. (2558). *เทพนาจา : ความหมายขององค์เทพผ่านตำนานและพิธีกรรมในบริบทสังคมร่วมสมัย* ในการประชุม วิชาการระดับชาติมนุษยศาสตร์ในทศวรรษใหม่ : พลวัตแห่งองค์ความรู้กับพหุลักษณะทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- กฤตยา ณ หนองคาย. (2554). *เทพนาจา : ความหมายขององค์เทพผ่านตำนานและพิธีกรรมในบริบทสังคมร่วมสมัยในมนุษยศาสตร์ในทศวรรษใหม่*. กรุงเทพฯ: แชน โพร์ พรินติ้ง.
- กระทรวงมหาดไทย. (2542). *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น : ความเป็นมาของอำเภอสำคัญในประวัติศาสตร์ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กรุงเทพฯ : กระทรวงมหาดไทย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2552). *การวิเคราะห์สื่อ : แนวคิดและเทคนิค*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2554). *รายงานการประชุมกลุ่มศึกษาโครงการกระบวนการทัศนใหม่ของการสื่อสารศึกษาไทย ครั้งที่ 6/2554*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). *การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) : แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กิตติ วัฒนสมมหาตม์. (2554). *คู่มือบูชาเทพ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์บุ๊คส์.
- กิติพัฒน์ นนทปัทมะคุลย์. (2553). *ทฤษฎีสังคมสงเคราะห์ร่วมสมัย Contemporary social work Theories*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กำจร สุนพงษ์ศรี. (2559). *สุนทรียศาสตร์ หลักปรัชญาศิลปะ ทฤษฎีทัศนศิลป์ ศิลปะวิจารณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร. (2544). *ขุนช้างขุนแผน*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- คณาจันทร์. (2556). *ฤทธิ์พิญานาค*. กรุงเทพฯ : รุ่งแสงการพิมพ์
- โคเซอร์, ลิวเส เอ. (2535). *แนวความคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยา ตอน เอมิล เดอร์ไคม์*. (นฤจร อธิจิระจรัส, ผู้แปล). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฉลาดชาย รมิตานนท์. (2527). *ผีเจ้านาย*. กรุงเทพมหานคร. พายัพออฟเซตพรินท์.
- เฉลียว มณีเลิศ. (2523). *ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านและสถาปัตยกรรมท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : วัฒนธรรมไทย.
- ชลุด นิมเสมอ. (2559). *องค์ประกอบของศิลปะ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์.
- ชลี สัมโพธิ์ปัญญา. (2518). *เมืองไทยแผ่นดินศักดิ์สิทธิ์พิญานาคทั้งเจ็ดที่ธาตุนม*. กรุงเทพฯ : ศูนย์วรรณกรรม,

ชินรัตน์ ม่วงงาม. (2542). *งานใบตองและงานต้นกล้วยในวิถีคนล้านนา*. เชียงใหม่ :

สถาบันราชภัฏเชียงใหม่

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ. (2554). *วาทกรรมการพัฒนา : อำนาจความรู้ความจริง เอกลักษณ์ และความเป็นอื่น* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ : วิชาษา.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอสถ. (2555). *สัจวิทยา โครงสร้างนิยม หลังโครงสร้างนิยมกับการศึกษารัฐศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: วิชาษาเคล็ดไทย.

ณัชชัญญนพ สุกใส. (2552). *กระบวนการสร้างความหมายและมูลค่าของจตุคามรามเทพในบริบทสังคมแบบพหุวัฒนธรรม*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศึกษา มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์.

คนัย ไชโยธธา. (2538). *ลัทธิ ศาสนาและระบบความเชื่อกับประเพณีนิยมในท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์

ทศพล จังพาดิษฐ์. (2560). *ศรัทธาพญานาค*. กรุงเทพฯ : คอมม่า ดีไซน์แอนด์พริ้น

ทศพล จังพาดิษฐ์. (2559). *มนต์วังคำชะโนด*. พิมพ์ครั้งที่ 2 . กรุงเทพฯ : คอมม่า ดีไซน์แอนด์พริ้น

ธีรยุทธ บุญมี. (2551). *การปฏิวัติสัญลักษณ์ของโซซูร์ เส้นทางโพสโตโมเดิร์นนิสม์*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.

นที ลานโพธิ์. (2540). *พญานาค*. กรุงเทพฯ : ฉัตรแก้ว.

นพวัฒน์ สมพันธ์. (2542). *งานช่างศิลปกรรมในท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

นพพร ประชากุล. (2544). *โรล็องด์ บาร์ตส์ กับสัญลักษณ์วรรณกรรมในมายาคติ สรรนิพนธ์ จาก Mythologies ของ Roland Barthes*. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ.

นพพร ประชากุล และวรรณพิมล อังคศิริสรพร. (2551). *มายาคติ (โรล็องด์ บาร์ตส์)*. กรุงเทพฯ : คปไฟ.

นิยพรรณ (ผลวัฒน์) วรรณศิริ. (2550). *มานุษยวิทยาสังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ :

เอ็กซ์เปอร์เน็ท.

นิมิตชัย ชูบุญ, เก็ดถวา บุญปรากฏ และปัญญา เทพสิงห์. (2552). การประกอบสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และพิธีกรรมของวัดเขียนบางแก้ว อำเภอเขาชัยสน จังหวัดพัทลุง. ใน *การประชุมหาดใหญ่วิชาการระดับชาติ และนานาชาติ ครั้งที่ 7 23 มิถุนายน 2559 มหาวิทยาลัยหาดใหญ่*. หน้า (69 – 89). ค้นคืนวันที่ 02 มิถุนายน 2560. จาก <file:///C:/Users/HP/Downloads/Documents/6-101H-O>.

บุญยงค์ เกศเทศ. “จากผีปู่ตา...ถึงเฒ่าจ๋า...สู่ชุมชน,” สยามรัฐ (16 สิงหาคม 2535) : 6.

ปรีชา พิณทอง. (2525). *คติเรื่องนาคในภาคอีสาน*. กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิชย์

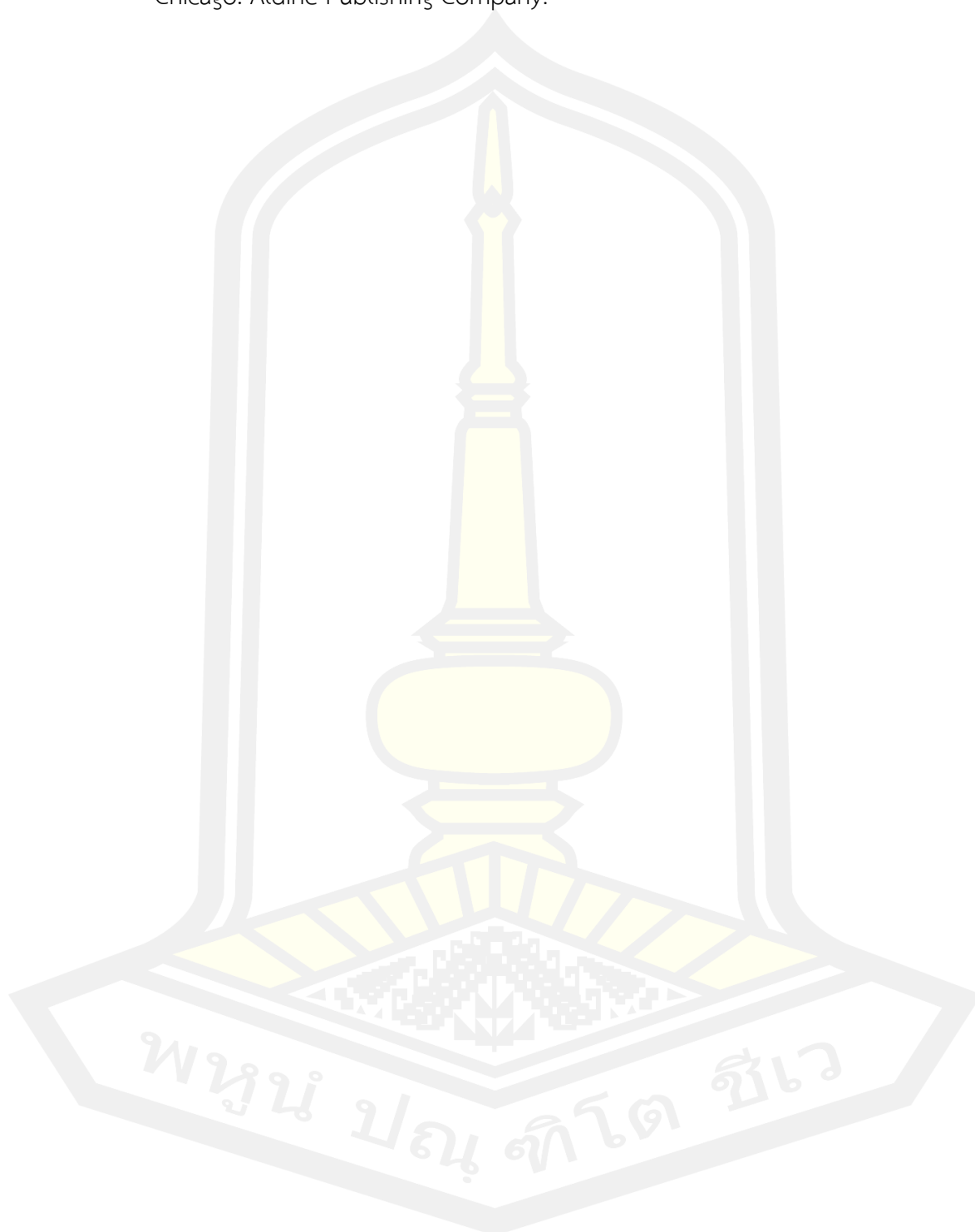
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2516) *พระราชพิธีสิบสองเดือน / พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ.

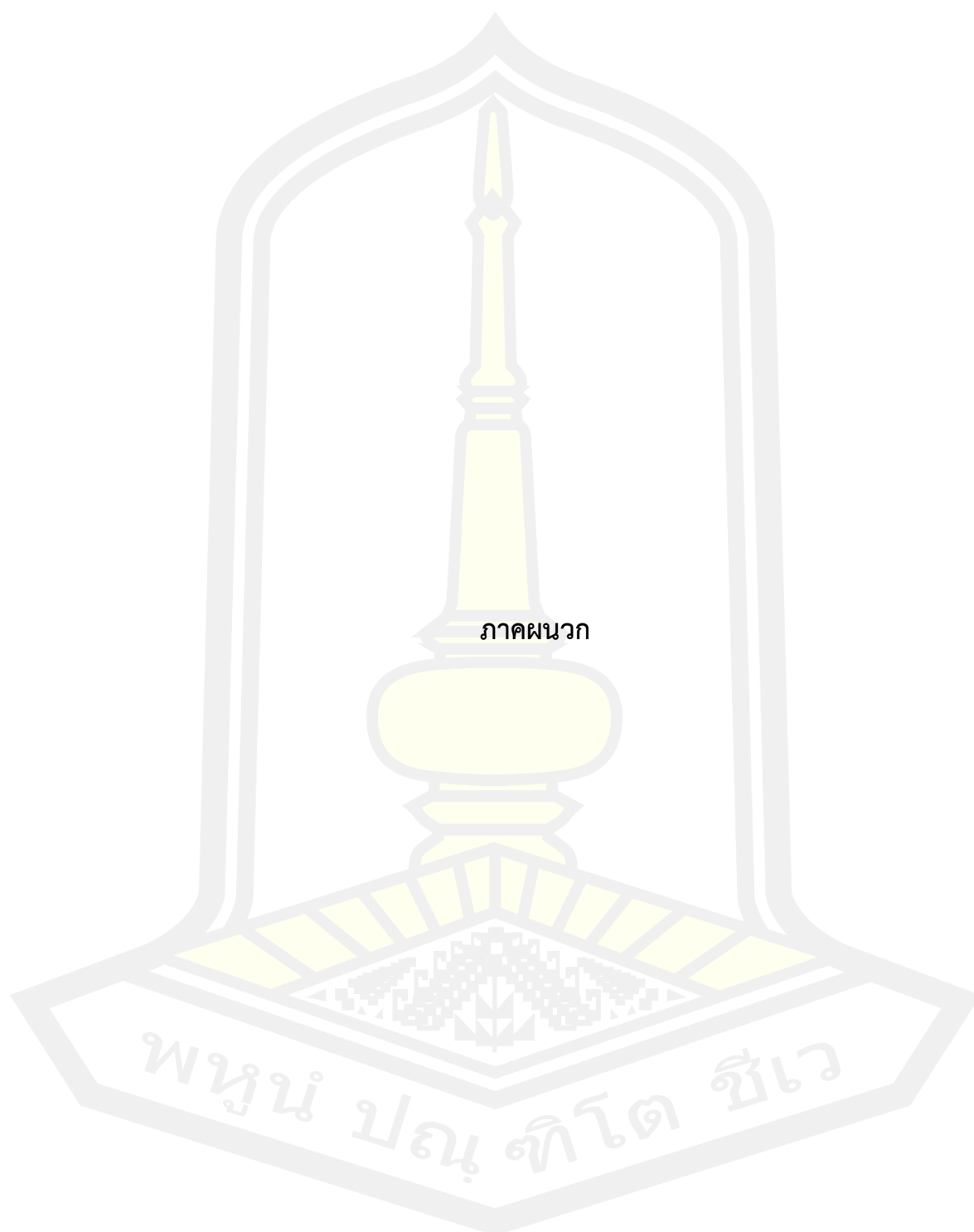
- พิเชษฐ์ สายพันธ์ (2539). *นาคาคติ อีสานลุ่มน้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย*.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พิทักษ์ น้อยวังคลัง.(2542). ศิลปกรรมท้องถิ่น [หนังสือ]. - มหาสารคาม : มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ภัทรพงศ์ คงวิจิตร. (2543). “พื้นที่และความหมายของการท่องเที่ยวในเมืองหลวงพระบาง.
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา . มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์: กรุงเทพฯ
- ภูมิษณุตม์ อุดกำธง. (2558). *กระบวนการสร้างอำนาจเชิงอุดมคติของร่างทรงเทพอินดู ในพื้นที่
พหุวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาภูมิภาคศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ภิรมย์ พุทธรัตน์. (2551). *ความเร่งลับของเวลา : มิติที่สี่ของสรรพสิ่งในจักรวาล*. กรุงเทพฯ
: แสงดาว.
- มณีนรัตน์ จันทนะพะลิน.(2525) *งานใบตอง* . กรุงเทพฯ : สาขาศิลปประดิษฐ์
ภาควิชาคหกรรมศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์ วิทยาลัยครูสวนดุสิต.
- มาลีณี คุ่มสุภา. (2548). *อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกับความหมายที่มองไม่เห็น*. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. (2542) *สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคอีสาน เล่ม 2 /
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย* . กรุงเทพฯ : มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย.
- เมตตา ศิริสุข (2557) *ศิลปกรรมรูปนาคในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* . มหาสารคาม :
มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ยศ สันตสมบัติ. (2548). *อำนาจ พื้นที่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติ
ในสังคมไทย*. เชียงใหม่: คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน (2556) *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* . กรุงเทพฯ :
ศิริวัฒนาอินเตอร์ พริน.
- ลอง ธารา. (2546) *คำชะโนด เมืองพญานาค* . กรุงเทพฯ : ไพลินบุ๊ค.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (2547). *ทัศนศิลป์ไทย*. กรุงเทพฯ : ชมรมเด็ก.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ และนิการวรรณ วิรัชนิการวรรณ. (2533) *การเข้าทรงและร่างทรง : ความเชื่อ
พิธีกรรม และบทบาทที่มีต่อสังคม* .กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไอเดียนส์โตร์.
- วิรุณ ตั้งเจริญ. (2548). *ทัศนศิลป์ศึกษา*. กรุงเทพฯ: อีแอนด์ไอคิว.
- วิบูลย์ ลี้สุวรรณ (2539). *ศิลปหัตถกรรมพื้นบ้าน* . กรุงเทพฯ : ต้นอ้อ แกรมมี่.
- วิรุณ ตั้งเจริญ (2546). *สุนทรียศาสตร์เพื่อชีวิต* . กรุงเทพฯ : อี แอนด์ ไอคิว.
- วีระจักร์ สุเอียนทรเมธี. (2547). *ประติมากรรม : ศิลปะแห่งรูปทรง*. *วารสารศิลปกรรมสาร
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*, 1(1),น. 10-21.
- ศานติ รักดีคำ. (2556) *นาค : บัลลังก์พระนารายณ์ผู้พิทักษ์พระศาสนา* . กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

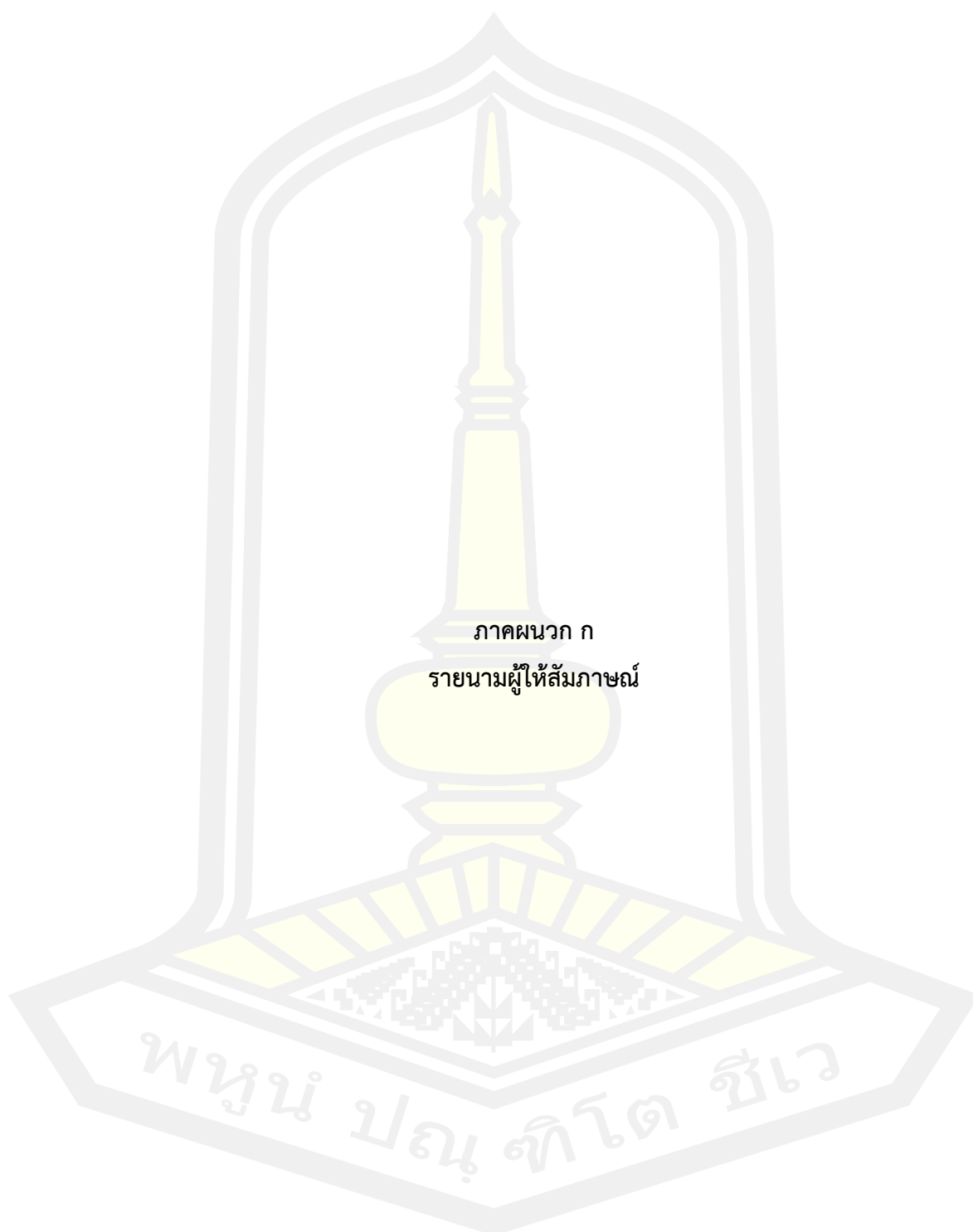
- ศิริภาพร ณ ถลาง. (2558). *ประเพณีสร้างสรรค์ ในสังคมร่วมสมัยไทย*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ศิริภาพร ณ ถลาง. (2559). *คติชนสร้างสรรค์ : บทสังเคราะห์และทฤษฎี*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2546). *ทัศนศิลป์ปริทัศน์*. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2553). *ประวัติศาสตร์ศิลปะตะวันตก*. กรุงเทพฯ : วาดศิลป์.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. (2559). *สุนทรียศาสตร์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาสารคาม : ตักสิลาการพิมพ์.
- สันต์ สุวัจนราภินันท์. (2558). *ว่าด้วยทฤษฎีสถาปัตยกรรม : พื้นที่สาธารณะและพื้นที่ทางสังคม*. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สุกิจ กลีบแก้ว. (2559). *บวงสรวงพญาศรีสัตนาคราช*. นครพนม : เทศบาลเมืองนครพนม.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2557). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2558). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : วี.พรีนธ์ (1991).
- สุรียา สมทศุบัติ์, พัฒนา กิติอาษา, ลปกิจ ตันขันติกุล, ละจันทนา สุระพินิจ. (2539). *ทรงเจ้าเข้าผี : วาทกรรมของลัทธิผีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. (2552) *บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ / สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์*. -กรุงเทพฯ : มูลนิธิเสถียรโกเศศ นาคะประทีป.
- สุกิจ กลีบแก้ว. (2559). *สมโภชน์ศรีสัตนาคราช*. นครพนม : เทศบาลเมืองนครพนม.
- สายชล แก้วบริสุทธิ์. (2558). *เทศกาลกินเจหาดใหญ่ : พื้นที่ประดิษฐ์เพื่อการท่องเที่ยว*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนามนุษย์และสังคม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- สุกัญญา สุจฉายา. (2556). “ทุนวัฒนธรรมกับวัดมุงกุลในปัจจุบัน” *วารสารศาสตร์* ปีที่ 42 ฉบับที่ 2 *วารสารอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* (หน้า 75 - 102).
- เสมอชัย พูลสุวรรณ. (2544). *วิทยาศาสตร์กับความจริงในวัฒนธรรมไทย*. กรุงเทพฯ : โครงการจัดพิมพ์คปไฟ มูลนิธิเพื่อการศึกษาประชาธิปไตยและการพัฒนา.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2557). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุรียา สมทศุบัติ์. (2538). *ทรงเจ้าเข้าผี : วาทกรรมของลัทธิผีและวิกฤตการณ์ของความทันสมัยในสังคมไทย*. นครราชสีมา : ไทยศึกษานิตน์ สำนักวิชาเทคโนโลยีสังคม มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีสุรนารี.
- สุภางค์ จันทวานิช. (2557). *ทฤษฎีสังคมวิทยา*. กรุงเทพฯ : วี.พรีนธ์.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2543). *นาคมาจากไหน*. กรุงเทพฯ : โปสท์บุ๊ค

- สุจิตต์ วงษ์เทศน์. (2554). *นาค คือคนพื้นเมืองเปลือยเปล่าเหมือนงู*. กรุงเทพฯ : อมตศิลป์
สุวรรณภูมิ.
- อคิน ทรัพย์พัฒน์. (2551). *วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์ซ*.
กรุงเทพฯ : โอ.เอส.พรีนติ้งเฮ้าส์.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2543). พื้นที่ในทฤษฎีสังคมศาสตร์. *วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 2(12), น. 65-101.
- อภิญา เพ็ญฟูสกุล. (2546). *อัตลักษณ์ Identity การทบทวนทฤษฎีและกรอบแนวคิด*. กรุงเทพฯ :
สำนักงานคณะกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติ.
- อนัญญา ปานจิ้น. (2553). *การศึกษา คติ ความเชื่อเรื่องพญานาคในพื้นที่อีสานตอนบน
เพื่อเสนอแนวทางการออกแบบสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑ์นาค*. มหาวิทยาลัยศิลปากร
- อมรา พงศาพิชญ์. (2547). *มนุษย์กับวัฒนธรรม ใน สังคมและวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมรา พงศาพิชญ์. (2543). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรม : กระบวนทัศน์และบทบาทใน
ประชาสังคม*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อิทธิพล ตั้งโฉลก. (2550). *แนวทางการสอนและสร้างสรรค์จิตรกรรมชั้นสูง*. กรุงเทพฯ:
อมรินทร์พรีนติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.
- Bowen, J. J. (2011). *Religions in Practice: An Approach to the Anthropology
of Religion*. Boston: Prentice Hall.
- Baudrillard, J. (1981). *Simulacres et Simulation*. Paris: Galilee.
- Durkheim, E. (1965). *The Elementary Forms of the Religious Life*. New York:
The Free Press.
- Feisner, E. A. (2006). *Colour : How to use color in art and design*. London:
Laurence king publishing.
- Hall, S. (1980). *Cultural Studies: Two Paradigm*. *Media Culture and Society*, 2(1),
pp. 57 - 72.
- Hall, S. (2013). *Representation Cultural Representations and Signifying Practices*.
University of Essex, London: Sage.
- Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Malden, Massachusetts: Blackwell.
- Turner, V. (1967). *Forest of Symbols : Aspects of Niemba Ritual*. Ithaca, New York:
Cornell University Press.

Turner, V. (1970). *The Ritual Process: Structure and Anti – Structure*. University of Chicago: Aldine Publishing Company.

พระครูธีรปัญญาญาติ(พระอาจารย์ยุทธ) เจ้าอาวาสวัดบ้านม่วง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดบ้านม่วง เมื่อวันที่ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 62.

สนิท มุ่งมาตร (ต๋อหนาย) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านโนนเมือง หมู่ 11 เมื่อวันที่ เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2561..

ก้าน ชาคุณเนาวิ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ร้านขายก๋วยเตี๋ยวบ้านโนนเมือง เมื่อวันที่ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 62.

ก้อน แสงอรุณ (ผู้ใหญ่บ้านบ้านศรีเมือง) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ที่ดงชะโนด คำชะโนด เมื่อวันที่ เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2561.

สมหวัง โมลา(รองประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2561,วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562.

คำผัด พูนสวัสดิ์, เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, คำชะโนดโฮมสเตย์ เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2560,25 เมษายน 2560, 17 พฤษภาคม 2560, 20 เมษายน 2561,3 มิถุนายน 2561.

ธงชัย แสงชัย(เจ้าของบริษัทหนังแจ่มจันทร์) , เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, พื้นที่ฉายหนังวัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2560.

สุปริษา ศุภกิจจารักษ์ (ที่ปรึกษาวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนเมือง) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ร้านอาหารตามสั่งภายในวัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2561.

ฉลอง ปัญญา (ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีเมือง) , เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ดงคำชะโนด เมื่อวันที่ 26 เมษายน 2561.

วิเชียร แสนสุข (ผู้ใหญ่บ้าน บ้านโนนเมือง) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561,วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 18พฤษภาคม 2562

ปิ่นอนงค์ รัฐพิมาย (คนทำบายศรี) บ้านวังดารา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 25,26 เมษายน 2561

พงษ์ศักดิ์ ศรีชนะ (กำนันตำบลบ้านม่วง) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561,

คำรณ ทศสูงเนิน (อปกร.) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2560

บรรลุ จันทะยาง (อปกร.) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุขุโธ เมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2560

- สุวัฒน์ เกินดี (ปู่เขียว) บ้านวังทอง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 20 เมษายน 2561, 25 เมษายน 2561, 29 เมษายน 2561, 16 พฤษภาคม 2562, 18 พฤษภาคม 2562
- อุทัย ไพเราะ (จ๋า) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562
- ชวการ คำวันสา (จ๋า) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 17 พฤษภาคม 2562
- คำรง โชติวรรณ (จ๋า) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562
- ศักดิ์คำรง โชติวรรณ (จ๋า) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2562
- ประดิษฐ์ ชันอาสา (จ๋า) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, วัดสิริสุทโธ เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2562
- วีรชัย ดวงพิมพ์ (ช่างทำบายศรี) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านวังชัย ต.วังทอง เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561, 26 เมษายน 2561, 16 พฤษภาคม 2562
- จารุณีย์ ดวงพิมพ์ (ช่างทำบายศรี) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านวังชัย ต.วังทอง เมื่อวันที่ 25 เมษายน 2561, 26 เมษายน 2561, 16 พฤษภาคม 2562
- จำปา คำแก้ว เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านวังทอง 25 เมษายน 2561
- ยุท ชนะบุญ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, บ้านเมืองไพรสอง(สาวนาคิ) 18 พฤษภาคม 2562
- พระอาจารย์จิตพัฒน์ (วัดภูสมณาราม แม่ฮ่องสอน) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ลานบวงสรวงคำชะโนด 18 พฤษภาคม 2562
- นภาพร ธนาอนันประเสริฐ (ครูโรงเรียนศรีผดุงอุดมวิทย์) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ลานบวงสรวงคำชะโนด 18 พฤษภาคม 2562
- วรวุฒิ ชัยยงค์ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ศาลาการเปรียญวัดสิริสุทโธ พฤษภาคม 2562
- ประจักษ์ ประทุมวัน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, ร้านจำหน่ายบายศรี พฤษภาคม 2562
- บุญน้อม คนชื่อ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์, 30 มกราคม 2564 ถ้ำนาคา (บึงกาฬ)

สมจิตร ลาโพธิ์(พ่อจ้ำประจำศาลปู่อ้อลือ) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. 30
มกราคม2564 ถ้ำนาคา(บึงกาฬ)

อินธิลาชัย คำปัน (ผู้ดูแลศาลปู่อนันตนาคราช มุกดาหาร) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็น
ผู้สัมภาษณ์. ศาลปู่ญานาคมุกดาหาร ตุลาคม 2560และ2561

พระครูปริยัติธรรมวารารักษ์ (พระมหาสมพร) (เจ้าอาวาสวัดไทย) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์,
สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. 2561

พระครูศรีพนมวรคุณ (ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธาตุพนม) เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง
เป็นผู้สัมภาษณ์. 2561

ทองใส เคนสงคราม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังทอง
เมษายน 2561

คำเปียง ศรีชัยมูล เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังทอง เมษายน
2561

สมร หอมสวาส เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังทอง เมษายน 2561

พระอธิการพรหมมี สุธัมโม เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. วัดบ้านวังทอง
เมษายน 2561

กลม ถ่าขวัญวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังทอง
เมษายน 2561

ทองหล่อ บุปไซยา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านกำแมด
เมษายน 2561

เกิง จันท์สวาย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข
เมษายน 2561

ประหยัด วิเวกเพลิง เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข
เมษายน 2561

บุญนาน จันท์สวาย เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข
เมษายน 2561

ประมวล คู่หงส์เงิน เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านโนนเมือง
กุมภาพันธ์ 2561

บุญประเสริฐ แก้วเกิด เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข
เมษายน 2561

หล้า ไชยปัญญา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข
เมษายน 2561

พิสมัย แวงวรรณ เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข

พฤษภาคม 2562

แดง ทุมพิลา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข เมษายน 2561

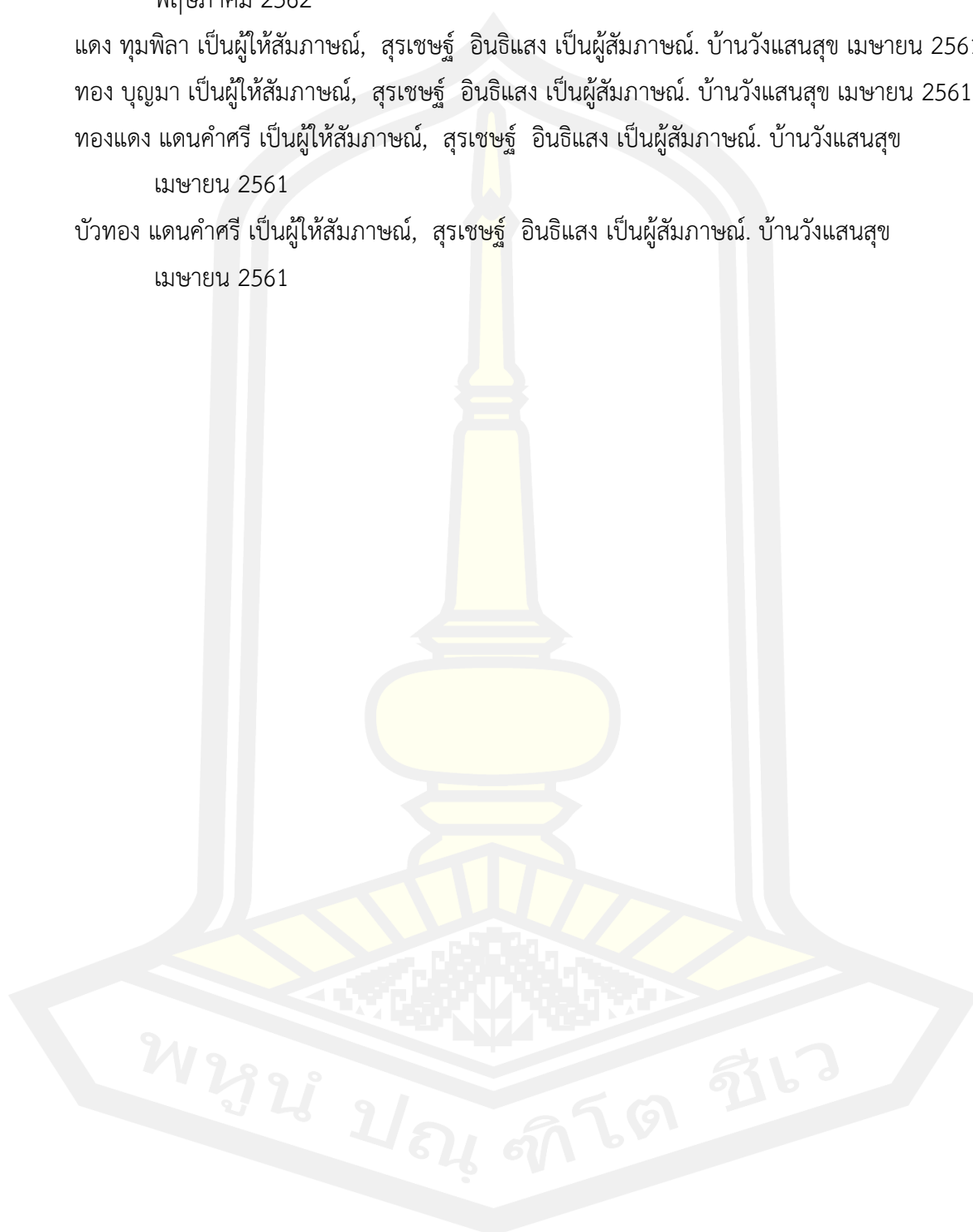
ทอง บุญมา เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข เมษายน 2561

ทองแดง แदनคำศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข

เมษายน 2561

บัวทอง แदनคำศรี เป็นผู้ให้สัมภาษณ์, สุรเชษฐ์ อินธิแสง เป็นผู้สัมภาษณ์. บ้านวังแสนสุข

เมษายน 2561

ภาคผนวก ข

ตำนานการสร้างแม่น้ำโขง เรื่องเล่าผีจ้างหนังและประวัติหลวงปู่คำตา

พหุณฺ ปณฺ ทิโต ชีเว

เรื่องเล่าตำนานเจ้าปู่ศรีสุทโธ (เรื่องเล่าตำนานการเกิดแม่น้ำโขง)

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสาร หนังสือตำนานเรื่องเล่าปกรณัม และจากการสัมภาษณ์ พบว่ามี การกล่าวถึงประวัติเจ้าปู่ศรีสุทโธวัดศิริสุทโธ บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัด อุดรธานี โดยมีข้อมูลและรายละเอียดซึ่งมีปรากฏทั้งเป็นคำบอกเล่า หลักฐาน เอกสารและจากการ สัมภาษณ์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ และประมวลได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติเจ้าปู่ศรีสุทโธ ดังนี้

คำชะโนดเมืองของพญานาค ผู้คนในแถบนั้นและคนทั่วไปมักจะเล่าได้เหมือนๆ กัน มีเรื่อง เล่ากันมานานแสนนานว่า แต่ก่อนหนองกระแสน้ำ หรือหนองแสนซึ่งอยู่เหนือขึ้นไปในเขตลาวเป็นเมืองที่ พญานาคครองอยู่โดยแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่ง เจ้าพ่อพญาศรีสุทโธ เป็นหัวหน้าครองอยู่ อีก ส่วนหนึ่ง หัวหน้าผู้ครองอยู่ก็เป็น พญานาคเหมือนกัน มีชื่อว่า เจ้าพ่อสุวรรณนาค มีบริวารฝ่ายละ 5,000 เท่าๆ กัน ทั้งสองพญานาคอยู่ กันด้วยความผาสุกมีความรักความสามัคคี เป็นน้ำหนึ่งใจ เดียวกัน มีอาหารก็แบ่งกันกิน มีการ ช่วยเหลือเกื้อกูลต่อกันและเป็นเพื่อนกันมาตลอด แต่มีข้อตกลง กันอยู่ข้อหนึ่งว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใด ออกไปล่าเนื้อหาอาหารอีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องไม่ออกไป เพราะเกรงว่า หากต่างฝ่ายต่างออกไปหาอาหาร บริวารทั้งสองฝ่ายก็อาจจะเกิดการทะเลาะวิวาทรบรากันขึ้นได้ เมื่อ ฝ่ายที่ออกไปหาอาหารได้ เนื้อสัตว์โตมาเป็นเหยื่อก็ให้แบ่งอาหารนั้นออกเป็นสองส่วน แบ่งกันคนละ ครึ่ง ข้อตกลงนี้ได้ ปฏิบัติกันมาเนิ่นนาน โดยไม่มีข้อขัดแย้ง แต่อยู่มาวันหนึ่งพญาศรีสุทโธ พาบบริวาร ไพร่พลไปล่า เนื้อหาอาหารและได้ช้างมาเป็นอาหาร จึงแบ่งเนื้อช้างพร้อมด้วยหนังและขนออกเป็น สองส่วน เท่าๆกันนำไปมอบให้แก่พญาสุวรรณนาคครึ่งหนึ่งตามสัญญาที่มีต่อกันต่างฝ่ายต่างก็กินเนื้อ ช้างกัน อย่างเอร็ดอร่อย และอิมหนาสำราญเพราะเนื้อช้างมีมาก ต่อมาวันหนึ่งพญาสุวรรณนาคได้พา บริวารไพร่พลออกไปล่าเนื้อหาอาหารได้เม่น จึงแบ่งเนื้อเม่นหนึ่งเม่นและขนเม่นออกเป็นสองส่วน แล้วเอาไปให้พญาศรีสุทโธ แต่ก็มีเนื้อเม่นน้อย ไม่พอที่จะแบ่งกันกิน พญาศรีสุทโธ ไม่เคยเห็นว่า เม่น ตัวเล็กหรือตัวโตแค่ไหน แต่เมื่อเอาขนเม่นมาเทียบกับขนช้างแล้ว ขนเม่นใหญ่กว่าหลายเท่า เมื่อขน ใหญ่กว่าตัวก็ต้องใหญ่กว่าแน่นอน คิดว่าพญาสุวรรณนาคเล่นไม่ซื่อ ไม่ปฏิบัติตามสัญญา เวลา ตัวเองจับช้างได้ก็แบ่งเนื้อไปให้กินกันอย่างเหลือเฟือ พอพญาสุวรรณนาคได้เม่นมากลับแบ่ง มาให้กิน เดียว ยิ่งคิดก็ยิ่งโกรธ จึงให้เสนาอำมาตย์นำเนื้อเม่นที่ได้รับส่วนแบ่งมาครึ่งหนึ่งเอาไปคืน ให้พญา สุวรรณนาคพร้อมกับบอกไปว่า “จะไม่ขอรับส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรมจากเพื่อนที่ไม่ ซื่อสัตย์” ฝ่ายพญา สุวรรณนาคเมื่อได้ทราบดังนั้นก็ร้อนใจรีบเดินทางไปพบกับพญาศรีสุทโธเพื่อ ชี้แจงให้ทราบว่า เม่น ถึงแม้จะมีขน ใหญ่โต แต่ตัวของมันเล็กนิดเดียว จะเอาขนไปเทียบหรือเปรียบ กับช้างไม่ได้ สัตว์แต่ละ ชนิดก็มีลักษณะแตกต่างกันไป ขอให้เพื่อนรับเนื้อเม่น ไว้กินเป็นอาหารเสียเถิด แต่ไม่ว่าพญาสุวรรณ

นาคจะพูดว่าอย่างไรพญาศรีสุทโธ ก็ไม่ยอมเชื่อจึงเกิดอารมณ์โกรธขึ้นมา ทั้งสองฝ่าย เหตุการณ์รุนแรงขึ้นทุกขณะต่างฝ่ายต่างไม่ยอมฟังเสียงกัน ผลสุดท้ายทั้งสองฝ่ายจึง ประกาศสงครามต่อกัน พญาศรีสุทโธ ซึ่งเป็นฝ่ายโกรธก่อน จึงสั่งไพร่พลนาครกรบทันที พญาสุวรรณนาคก็ไม่ยอมแพ้เรียก ระดมบริวารไพร่พลเข้าต่อสู้เป็นสามารรถ เล่ากันว่าพญานาคทั้งสองฝ่ายรบกันอยู่นานถึง 7 ปีต่างฝ่ายต่างเหนื่อยล้าเอาชนะกันยังไม่ได้ และต่างฝ่ายต่างพยายามจะ เอาชนะให้ได้ เพื่อจะได้เป็นใหญ่ครองเมืองพญานาคทั้งหมดแต่เพียงผู้เดียว การต่อสู้อย่างเอาเป็น เอาตายระหว่างนาคทั้งสองฝ่ายทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่ในบริเวณหนองกระแสนและบริเวณรอบๆแห่งนั้นเกิดความเดือดร้อนและเสียหายไปมากมาย พื้นโลกสะเทือนเกิดแผ่นดินไหวไปทั่ว เทวดาน้อยใหญ่ได้รับความเดือดร้อนไปทั้งสามภพ

ความเดือดร้อนทั้งหลายทราบไปถึงพระอินทร์ ซึ่งเป็นประมุขของเทวดา จึงเรียกเทวดา เข้าเฝ้าเล่าเรื่องให้ฟัง เมื่อทรงทราบโดยละเอียดแล้วจึงเสด็จจากดาวดึงส์ลงมายังโลกมนุษย์ที่เมือง หนองกระแสน แล้วให้พากันสร้างแม่น้ำคนละสายออกจากหนองกระแสนใครสร้างถึงทะเลก่อนจะให้ ปลาบึก ขึ้นไปอยู่ในแม่น้ำสายนั้นและเพื่อป้องกันการทะเลาะวิวาทของพญานาคทั้งสอง ให้เอาภูเขา พญาไฟ เป็นเขตกันคนละฝ่าย ใครข้ามไปปรุกปรวนราวี ขอให้ไฟจากภูเขาพญาไฟไหม้ฝ่ายนั้น เมื่อ พระอินทร์ ตรัสเป็นเทวราชโองการดังกล่าวแล้ว พญาศรีสุทโธ จึงพาบริวารไพร่พลอพยพออกจาก หนองกระแสนสร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศตะวันออกของหนองกระแสน เมื่อถึงตรงไหนเป็นภูเขาขวาง อยู่ แม่น้ำก็จะคดโค้งเป็นไปตามภูเขา เพราะพญาศรีสุทโธเป็นนาคใจร้อน แม่น้ำสายนี้เรียกว่า “แม่น้ำโขง” คำว่า “โขง” มาจากคำว่า “โค้ง” คือไม่ตรง ส่วนพญาสุวรรณนาค เมื่อได้รับเทวราชโองการดังกล่าวจึงพาบริวารไพร่พลอพยพจากหนองกระแสน สร้างแม่น้ำมุ่งไปทางทิศใต้ พญา สุวรรณนาคเป็นนาคที่ใจเป็น พิถีพิถันและตรง การสร้างแม่น้ำจึงต้องทำให้ตรง แม่น้ำนี้เรียกว่า “แม่น้ำน่าน” เป็นแม่น้ำที่ตรงกว่าแม่น้ำทุกสายที่มี การสร้างแม่น้ำแข่งกันในครั้งนี้ ปรากฏว่า แม่น้ำโขงของพญาศรีสุทโธสร้างเสร็จก่อนจึงเป็นผู้ชนะและมีปลาบึกอาศัยอยู่ในแม่น้ำโขงเพียง แห่งเดียวในโลกตามราชโองการของพระอินทร์ เมื่อพญาศรีสุทโธสร้างแม่น้ำโขงเสร็จเรียบร้อยแล้วจึงแผลงฤทธิ์ปาฏิหาริย์เหาะขึ้นไปเฝ้าพระอินทราริราชยังดาวดึงส์ทูลขอต่อพระอินทร์ว่า ตัว เป็นเชื้อพญานาค จะอยู่บนโลกนานเกินไปได้ จึงขอทางขึ้นลงระหว่างเมืองบาดาลกับโลก มนุษย์เอาไว้ 3 แห่ง จะโปรดให้ครอบครองอยู่ตรงไหน แนนอน พระอินทร์ผู้เป็นใหญ่จึงอนุญาต ให้มีช่องทางขึ้นลงของพญานาคเอาไว้ 3 แห่ง คือ 1. ที่ธาตูลวงนครเวียงจันทน์ 2. ที่หนองคันแท 3. ที่พรหมประกายโลก (ที่คำชะโนด) แห่งที่ 1 และ 2 ให้เป็นทางลงสู่บาดาลของพญานาคเท่านั้น ส่วนแห่งที่ 3 ที่พรหม ประกายโลก เป็นที่ๆ พรหมเทวดาลงมา กินดินจนหมดฤทธิ์กลายเป็นมนุษย์ ให้พญาศรีสุทโธไปตั้งบ้านเมืองครอบครองเฝ้าอยู่ ให้มีต้น คำชะ

โนดหรือชะโนดขึ้นเป็นสัญลักษณ์ ระยะเวลา 1 เดือน ทางจันทครดิ ข้างขึ้น 15 วัน ให้พญาศรีสุทโธ และบริวารกลายเป็นมนุษย์เรียกชื่อว่า เจ้าพ่อ พญาศรีสุทโธ และอีก 15 วัน ข้างแรมให้พญาศรีสุทโธและบริวารกลายเป็นนาค เรียกชื่อว่า พญานาคราชศรีสุทโธ ตั้งแต่บัดนั้นมาจนถึงกึ่งพุทธกาล นับตั้งแต่ปี พ.ศ.2500 ถอยหลังไปพี่น้อง ชาวบ้านม่วง บ้านเมืองไพร บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี จะได้พบเห็นชาวเมืองคำชะโนดทั้งผู้หญิงผู้ชายไปเที่ยวงานบุญประจำปี หรือบุญมหาชาติ ที่ชาวบ้านเรียกว่า บุญผเสธ อยู่ บ่อยครั้ง แล้วก็เห็นผู้หญิงไปเยี่ยมเครื่องมือทอทุก (พิมพ์) ไป ทอผ้าอยู่เป็นประจำ

ผีจ้างหนังคำชะโนด มหรรพโลกวิญญาน

นอกจากเรื่องเล่าและตำนานประวัติของเจ้าปู่ศรีสุทโธแล้ว ยังมีเรื่องเล่าต่างๆ มากมายเกิดขึ้นที่คำชะโนด จากหนังสือในบันทึกประวัติคำชะโนดของนายสวาท บุรีเพ็ญ อดีตศึกษาธิการ อำเภอบ้านดุงเป็นเหตุการณ์ประหลาดที่เหล่าพญานาคที่ป่าคำชะโนดมาจ้างบริษัทภาพยนตร์ให้ไปฉายให้ดู เหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2532 ได้มีคนมาว่าจ้างให้บริษัทภาพยนตร์เร่ แจ่มจันทร์ ภาพยนตร์ ไปฉายที่บ้านวังทอง อำเภอบ้านดุง ห่างจากตัวเมืองอุดรธานีประมาณ 100 กิโลเมตร ค่าจ้างตกลงกันไว้ 5,000 บาท ซึ่งเป็นค่าจ้างธรรมดามีหนังฉาย 4 เรื่อง แต่มี สัญญาพิเศษข้อย่อยหนึ่งคือ ให้ฉายถึงแคตตี้เท่านั้น ห้ามฉายถึงสว่าง พอถึงตีสี่ก็ให้รีบเก็บจอเก็บ ข้าวของออกจากสถานที่ฉาย ซึ่งก็แปลกมากเพราะส่วนใหญ่ชาวบ้านมักจะให้ฉายถึงสว่างทุกเจ้าไป หลังจากไปฉายหนังตามสัญญาที่ว่าจ้างแล้ว ในตอนเช้าพนักงานฉายหนังจำนวน 7 คนซึ่งกลับมา จากฉายหนังตอนกลางคืนก็มาเล่าว่า ไปฉายหนังให้ผีดูมา หนังเริ่มฉายตั้งแต่ตอนสามทุ่ม ในตอน หัวค่ำไม่เห็นผู้คนที่สงสัยว่าหายไปไหนหมด แต่พอสามทุ่มก็มีคนมาเป็นจำนวนมากและที่แปลกก คือผู้หญิงซึ่งนุ่งขาวห่มขาวจะมานั่งดูอย่างสงบเงียบเรียบร้อยเหมือนจะไม่เคลื่อนไหวตัว ยิ่งกว่านั้น ก็คือ ไม่ว่าจะฉายหนังอะไร ก็ไม่ส่งเสียงอะอะเหมือนกับการฉายหนังกลางแปลงทั่วไป ฉาย หนังก็เฉย ฉายหนังตลกก็เงียบ ไม่มีแม้เสียงหัวเราะ ที่แปลกกว่านั้นก็คืองานนี้ไม่มีร้านขายข้าว ของจำพวกของกินของใช้ แม้แต่ร้านขายขนมหรือ บุหรีก็ไม่มี พอถึงตีสี่คนดูก็หายไปหมดอย่างรวดเร็ว พนักงานฉายก็รีบเก็บข้าวของออกจากงาน พอขับรถมาถึงหมู่บ้านวังทองตอนเช้าก็แวะซื้อ บุหรี ชาวบ้านถามว่าไปฉายหนังที่ไหนมา พนักงานฉายก็บอกว่าฉายในหมู่บ้านวังทองเมื่อคืนนี้ แต่ ชาวบ้านยืนยันว่าเมื่อคืนไม่มีหนังมาฉายในหมู่บ้านวังทอง และหมู่บ้านใกล้เคียงเลย เรื่องที่เกิด ความสับสน วุ่นวาย สงสัยกันว่าเมื่อคืนไปฉายหนังที่ไหนมา ในที่สุดก็สอบถามกันถึงที่มาที่ไปจน เข้าใจ ชาวบ้านสรุปว่า ไปฉายหนังในป่าคำชะโนดซึ่งอยู่ห่างจาก

หมู่บ้านวังทองไปประมาณสาม กิโลเมตร เป็นดงไม้อยู่กลางทุ่งห่างจากตัวถนนครึ่งกิโลเป็นดงที่บรรดารถยนต์ไม่สามารถจะขับเข้าไปข้างในได้ จะพืดตั้งจอหนังก็ยังไม่ได้ สิ่งที่ทำให้เชื่อว่าหนังเข้าไปฉายในดงคำชะโนดจริงก็คือ ตรงขอบถนนมีรอยรถยนต์แล่นลงไปในหลุมดินข้างทาง รอยรถแล่นผ่านเข้าไปในท้องนาซึ่งเป็นทีลุ่มน้ำขัง และไม่น่าเชื่อว่ารถฉายหนังจะแล่นเข้าไปในดงคำชะโนดนั้นได้ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่าเป็น อิทธิฤทธิ์ของเจ้าปู่ศรีสุทโธที่มาจ้างหนังไปฉายให้เหล่าพญานาคคู่ที่เมืองคำชะโนด ซึ่งเป็นสถานที่ ลับชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเมืองพญานาค มีฤทธิพิศาจสิงสถิตซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับหมู่บ้านวังทอง พนักงานฉาย จึงเชื่อว่าถูกผีจ้างไปฉายหนังจริงๆ อย่างที่ชาวบ้านว่า ด้วยความประหลาดใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น เจ้าของบริษัทหนังเร่ได้ไปนมัสการหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เจ้าอาวาสวัดศรีสุทโธ คำชะโนด) ซึ่งเป็นวัดที่อยู่ใกล้ๆ ดงคำชะโนดถามถึงเรื่องนี้ท่านก็เล่าว่า ป่าคำชะโนดนี้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์มา แต่ครั้งโบราณ เชื่อกันว่าบริเวณส่วนนี้เป็นเมืองของพญานาค สำหรับเหตุการณ์ที่มีผู้จ้างหนังไป ฉายนั้นหลวงปู่คำตา ได้กล่าวว่า เป็นเพราะช่วงนั้นเป็นเทศกาลของบรรดาวิญญานซึ่งอาศัยอยู่ในดง ไม้นี้ จึงว่าจ้างให้หนังมาฉายฉลองเหมือนผู้คนเบื่องบน วิญญานเหล่านี้ชาวอีสานเรียกว่า ผีบังบด ในขณะที่หลวงปู่คำตาเล่าเรื่องนี้ยังไม่จบ ก็ปรากฏว่ามีงูสีดำสนิหนากแล้วเลื้อยเข้ามานอนขดอยู่ตรงหน้าของท่าน หลวงปู่บอกว่าเพราะวิญญานของผู้อาศัยอยู่ในดงไม้ไม่ต้องการให้ท่านเล่า และเปิดเผยอะไรต่อ จึงส่งงูตัวนี้มาเพื่อเตือนท่าน

ประวัติหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ

จากการศึกษาค้นคว้าเอกสารหนังสือจากวัดศรีสุทโธบันทึกของ นายสวาท บุรีเพ็ญ ซึ่งเป็นอดีตศึกษาธิการอำเภอบ้านดุง และจากการสัมภาษณ์ (วิเชียร แสนสุข : สัมภาษณ์) พบว่ามีการกล่าวถึงประวัติหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ (วัดศรีสุทโธ คำชะโนด) บ้านโนนเมือง ตำบลบ้านม่วง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งมีปรากฏทั้งเป็นคำบอกเล่า หลักฐานเอกสารและจากการ สัมภาษณ์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ และประมวลได้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ โดย แบ่งเป็น 3 ช่วงหลักๆ คือ 1) ช่วงต้น 2) ช่วงกลาง และ 3) ช่วงปลาย

1) ช่วงต้น หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ เดิมชื่อ นายคำตา ทองสีเหลือง บ้านเกิดของท่านอยู่ที่บ้านวังทอง ตำบลวังทอง อำเภอบ้านดุง จังหวัดอุดรธานี เมื่อสมัยตอนที่ท่าน อายุได้ 17-18 ปี ได้เกิดเหตุการณ์แปลกประหลาดที่เกิดขึ้นกับท่านและมีความเกี่ยวพันเชื่อมโยง กับเจ้าปู่ศรีสุทโธในภายหลังหลายเหตุการณ์ เช่น ในวันทำบุญประเพณีเดือนหกของชาวบ้านวัง ทอง บ้านเกิดของท่านซึ่งอยู่ห่างจากป่าคำชะโนดไม่มากนัก ท่านกับเพื่อนของท่านพากันไปซักผ้า ที่บ่อกลางดงคำชะโนด ไม่ได้ซักผ้าที่บ่อน้ำแต่ท่านเป็นคนตักน้ำให้เพื่อนซัก ขณะที่ท่านกำลังตัก น้ำอยู่นั้นก็มองเห็นปลาไหลตัว

ใหญ่ขนาดกระป๋องนม ลักษณะตาแดงก่ำขนาดเท่าลูกปิงปองโผล่ ขึ้นมาให้เห็น ท่านจึงเรียกเพื่อนๆ ให้มาดู แต่ปลาไหลนั้นก็ดำน้ำลงไปอย่างรวดเร็ว ทำให้น้ำ สันสะท้อนเป็นคลื่นใหญ่อย่างน่ากลัว นายคำตา ทองสีเหลือง ในขณะที่ตกใจมากจึงรีบกลับเข้า หมู่บ้าน แล้วเล่าเรื่องให้ญาติพี่น้องฟังซึ่งทุกคน ก็เห็นเป็นเรื่องแปลกและสั่งให้ระวังตัว ต่อมาอีก สองเดือน วันหนึ่งเวลาประมาณบ่ายโมง มีฝนตกลง มาตามฤดูกาล ชาวบ้านจึงพากันออกไปยกยอ ปลาในลำห้วยใกล้ๆ บ้าน นายคำตาก็ออกไปกับเขา ด้วย ขณะที่ยกยออยู่นั้น ปรากฏว่ามีปลาเข้ามาเข้า ยอของท่านมากผิดปกติ และก็เกิดสิ่งประหลาดขึ้นมา คือรู้สึกคล้ายมีปลาตัวใหญ่เข้ามาอยู่ในยอ นายคำตาดีใจรีบยกยอขึ้น แต่เมื่อยอพ่นน้ำแทนที่จะเป็น ปลากลับกลายเป็นเต่าปูลูที่เขาใช้ใส่ปูนกินกับ หมากไปเสีย พอนายคำตายืนมีมือลงไปจะหยิบดูเต่าปูลู นั้นก็ดันไปมาเหมือนปลาและดันกระโดดลงน้ำหายไป นายคำตาตกใจมาก รีบกลับเข้าไปในหมู่บ้าน เล่าให้ญาติพี่น้องฟังอีก ต่อมาอีกประมาณ เดือน 9 ในเวลาพลบค่ำ ฝนได้ตกลงมาอย่างหนักนายคำตา รู้สึกง่วงนอน จึงไม่ได้ร่วมวง รับประทานอาหารเย็นกับครอบครัวตามปกติ แต่มืดเข้ามุงนอน พอจับ หลับไปก็ฝันว่า มีสาวหลาย คนมาชวนไปเที่ยวงานบุญประเพณี ทันใดนั้นเขาก็ลุกขึ้นจากที่นอนเปิดมุง ออกมาแล้วเดินลงบันได เรือนไปโดยไม่รู้สึกตัว มุงหน้าฝาผนังจะไปยังลำห้วยที่เคยไปหาปลา มา ญาติพี่น้องเห็นท่าทาง ผิดปกติจึงรีบเดินตามแล้วอุตุลากตัวกลับมา แต่เขาก็ยังไม่รู้สึกตัวจะเรียกจะทำ อย่างไม่ยอมฟื้น คืนสติขึ้นมา นายคำตาเล่าให้ญาติพี่น้องว่า ขณะที่เขาหลับไปหลายชั่วโมงนั้นมีสาว ๆ มาชวนไปเที่ยว โดยได้นำเขาไปที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งซึ่งกำลังจัดพิธีแต่งงานอยู่ และตัวเขาก็คือเจ้าบ่าวที่ จะเข้าพิธี แต่งงานนั้นกับเจ้าสาวคนสวยของชาวบ้านนั้น ขณะที่เขาจะเข้าพิธีบายศรีสู่ขวัญตาม ประเพณีก็ได้ สติคืนมาพอดี

2) ช่วงกลาง เมื่ออายุ 20 ปี นายคำตาก็ได้บรรพชาอุปสมบทที่วัดบ้านวัง ทอง ซึ่งเป็นบ้านเกิด เรื่องผิดปกติต่างๆ ที่เคยเกิดขึ้นกับตัวท่านก็เงียบหายไป ไม่มีอะไรปรากฏ ขึ้นมารบกวน ตลอดเวลาที่บวชเป็นภิกษุสงฆ์ 3 พรรษา ตอนที่บวชเป็นพระอยู่ชาวบ้านเรียกท่านว่า อาจารย์ บวช อยู่ได้ 3 พรรษา ก็สึกออกมาประกอบอาชีพอยู่ในหมู่บ้านวังทอง เหตุการณ์ ประหลาดก็เกิดกับท่าน อีก กล่าวคือ ในเดือนพฤศจิกายน เวลากลางวันประมาณบ่ายสองโมง อาจารย์คำตาออกไปเกี่ยวข้าว ในนาที่บ่อฝักใหม่ ซึ่งอยู่ห่างจากคำชะโนดประมาณ 200 เมตร เมื่อ หยุดพักจากการเกี่ยวข้าวก็เดินไป ที่ห่างนาหรือกระท่อมที่ปลูกไว้สำหรับพักและเผ้านา พอเดินไป ใกล้กระท่อมก็มองเห็นผู้หญิงคนหนึ่ง นั่งกอดเข้าอยู่ในกระท่อมโดยหันหลังให้ เมื่อเธอผู้นั้นเหลียว หน้ามาก็เห็นเป็นคนแปลกหน้าไม่เคยเห็น มาก่อน อายุอยู่ในราว 25 ปี นึกถึงเรื่องแปลกๆ ที่เคย เกิดขึ้นกับตนในระยะก่อนๆ ที่ผ่านมา ทำให้ รู้สึกกลัวขึ้นมาทันที แต่ก็พยายามสะกดกั้นความกลัว ไว้เฝ้าถามผู้หญิงคนนั้นไปว่านางมาจากไหน จะ

มาหาใคร หญิงสาวยิ้มแล้วตอบว่า มาตามหา อาจารย์คำตา เพราะเห็นพวกผู้หญิงเขาลือกันว่าเป็นผู้ชายสวยรูปหล่อ อาจารย์คำตาถามต่อไปว่า บ้านนางอยู่ที่ไหนละ หญิงสาวตอบว่า อยู่ทุกหนทุกแห่งทั่วๆ ไป พอได้ฟังดังนั้นความกลัวยิ่ง เพิ่มขึ้น อาจารย์คำตารีบตอบโกหกไปว่า ข้ารู้จักอาจารย์คำตาและสนิทสนมกันดี บ้านอยู่ใกล้กัน ด้วยจะขออาสาไปบอกให้ แล้วอาจารย์คำตาก็หาทางเลี่ยงไปโดยพูดว่า ขอไปปัสสาวะสักประเดี๋ยว กล่าวจบก็รีบเดินหนีไป กลับเข้าไปในนาแล้วเล่าให้พี่เขยฟัง พี่เขยและญาติๆ จึงรีบออกมาดูที่ กระท่อม แต่ไม่พบหญิงคนนั้น เนื่องจากมีเรื่องผิดปกติเกิดขึ้นกับอาจารย์คำตาบ่อยครั้งพวกญาติพี่น้องจึงรู้สึกหวั่นกลัวจะเกิดอันตรายจากสิ่งที่ไม่รู้ต้นสายปลายเหตุจนถึงชีวิตได้จึงปรึกษากัน เพื่อหาวิธีป้องกันและช่วยเหลือมิให้เป็นอันตราย ชั้นแรก ญาติพี่น้องตกลงกันให้เปลี่ยนชื่อเสีย เพื่อมิให้สิ่งประหลาดนั้นจำได้ โดยเปลี่ยนจาก คำตา เป็น สุภาพ ให้ทุกคนเรียกชื่อใหม่อย่างเรียกชื่อเก่า ชั้นที่สอง จัดพิธีแต่งงานหลอกๆกับญาติผู้หญิงชื่อนางสาวทองคำ สองพาลี ชั้นที่สาม แต่งงาน แล้วก็ย้ายหนีออกจากบ้านวังทองไปอยู่วัดบ้านหนองกา โดยไปขออาศัยอยู่กับท่านพระครูคำหรือ พระครูสุภารโศภณเป็นเวลา 7 วัน แล้วจึงย้ายกลับมาอยู่บ้านวังทองเหมือนเดิม เท่านั้นยังไม่ไว้วางใจ ต่อมาอีกสองเดือนญาติพี่น้องได้ไปสู้อาจารย์คำตาคนเดียวกัน จัดพิธีแต่งงานจริงๆอีกครั้งหนึ่ง ชีวิตการครองเรือนของอาจารย์คำตาหรืออาจารย์สุภาพ ดำเนินไปอย่างมีความสุข จนกระทั่งภรรยาตั้งท้องและคลอดลูกชายคนแรกออกมานั้นอีกไม่นานก็มีสิ่งผิดปกติเกิดขึ้นอีก ในปีที่มีลูกชายคนแรกนั้น ประมาทปลายเดือนธันวาคม ในคืนหนึ่งนอนหลับแล้วทิดคำตาฝันว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ (อมตะวิญญูณที่เป็นเจ้าเมืองใต้บาดาลหรือเมืองพญานาคในป่าคำชะโนด) ได้มาหาที่บ้านเพื่อ ขอร้องให้ท่านไปประกวดชายงามที่เมืองบาดาลคำชะโนด แต่อาจารย์คำตาไม่ได้ตอบตกลง คืน ต่อมาก็ฝันอย่างเดียวกันอีกเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้ถามถึงเหตุผลที่ไม่ยอมไปประกวดชายงาม ว่ามีปัญหา อะไรในใจหรือมีเหตุขัดข้องอย่างไร ขอให้บอกมาจะแก้ไขให้อาจารย์คำตาจึงตอบไปตรงๆ ว่า มี ปัญหาอยู่อย่างเดียวคือ กลัว กลัวจะต้องพลัดพรากจากครอบครัวและกลัวตายจากลูกและภรรยา เมื่อทราบปัญหาอย่างนั้นเจ้าปู่ศรีสุทโธก็ตอบตกลงที่จะปกป้องคุ้มครองและรับประกันในเรื่อง ความกลัวอย่างนั้นไม่ให้เกิดขึ้นอย่างเด็ดขาด จะให้กลับมาอยู่กับลูกเมียที่บ้านวังทองอย่างแน่นอน เมื่อเจ้าปู่ขอร้องมากขึ้นและรับประกันอย่างแข็งขันอาจารย์คำตาจึงตอบตกลงไปประกวดชายงาม ตามคำขอ โดยขอร้องเจ้าปู่ว่าเมื่อประกวดเสร็จแล้ว จะต้องรับนำส่งกลับบ้านโดยเร็ว ซึ่งเจ้าปู่ก็รับ จะปฏิบัติตามคำขอทุกอย่างและกำหนดนัดหมายวันเวลาที่จะมารับไปประกวดกัน จนเป็นที่ เรียบร้อย เมื่อเล่าเรื่องความฝันให้ภรรยาและญาติพี่น้องทราบทุกคนรวมทั้งชาวบ้านที่รับรู้ เรื่องราวต่างก็เกิดความวิตกกังวลและกลัวเป็นอันมาก กลัวว่าอาจารย์คำตาจะต้องตายจากไปอยู่กับ เจ้าปู่ศรีสุทโธเมืองบาดาลแล้วจะไม่ได้กลับมาอีก ทั้งกลัวจะเกิดอันตรายกับครอบครัวลูกและภรรยา จึงช่วยกันคอยดูแลเอาใจใส่อาจารย์คำ

ตาอย่างระมัดระวังและใกล้ชิดตลอดเวลา พอถึงกำหนดวัน นัดหมายที่เจ้าปู่จะมาจับตัวไปประกวด
 ชayangam ผู้ใหญ่บ้าน ได้ประกาศห้ามบรรดาลูกบ้านทุกคน ออกนอกเขตหมู่บ้าน ให้ทุกคนไปชุมนุม
 รวมกันอยู่ที่บ้านของอาจารย์คำตา เพื่อปกป้องคุ้มครองมิให้เจ้าปู่ศรีสุทโธมารับเอาตัวไป จนถึงเวลา
 17.30 น. ซึ่งเป็นเวลาที่นัดหมายเหมือนสิ่งดลใจ ชาวบ้านและญาติๆ เกิดความสบายใจหายกังวลพา
 กันกลับไปบ้านของตนเหลืออยู่ที่บ้านอาจารย์คำตา ไม่นาน ทันใดนั้นเองอาจารย์คำตาซึ่งนอนพักผ่อน
 อยู่ในเรือน ได้ลุกขึ้นแล้ววิ่งพรวดลงบันไดตรง ไปสู่ทุ่งนาใกล้ลำห้วยทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านญาติ
 พี่น้องและชาวบ้านที่เหลืออยู่เห็นเช่นนั้นก็ รีบวิ่งตามไปอย่างกระชั้นชิด แต่แล้วเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด
 ก็เกิดขึ้นคือ ร่างของอาจารย์คำตาหายวับ ไปกับตา ทั้งๆ ที่ตรงนั้นเป็นทุ่งนาโล่งแจ้ง ไม่มีต้นไม้อะไร
 ใหญ่พอที่จะบังร่างของคนๆหนึ่งได้เลย ทุกคนพากันตกใจ แต่ก็ยังช่วยกันค้นหาอาจารย์คำตาอยู่เป็น
 ชั่วโมงก็ไม่พบจึงพากันกลับมาปรึกษากันที่บ้านว่าจะทำอย่างไรดี ในที่สุดก็ตกลงกันไปตามหมอดูหรือ
 หมอธรรม (ร่างทรงทางภาคอีสาน) เพื่อช่วยดูเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับอาจารย์คำตา หมอธรรมตรวจดู
 แล้วก็บอกให้ทราบ ว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธมารับไปประกวดชayangam แล้ว ขอให้ญาติพี่น้องอย่าได้ห่วงและ
 อย่าตกอกตกใจ ทิดคำตายัง ปลอดภัยดี จะไม่เป็นอันตรายใดๆทั้งสิ้น แม้จะทราบจากหมอธรรมว่าทิด
 คำตาจะไม่เป็นอันตราย แต่ญาติพี่น้องก็ไม่ได้ลดละ พยายามช่วยกันค้นหาต่อไป จนกระทั่งเวลา
 ประมาณ 17.30 น. ของ วันรุ่งขึ้นก็พบร่างของอาจารย์คำตานอนสลบไสลไม่ได้สติอยู่บนคันนา ตรง
 จุดที่มองเห็นหายไป เมื่อวันวาน นับเป็นเรื่องแปลกประหลาดและสร้างความงุนงงแก่ญาติพี่น้องมาก
 เพราะตรงจุดนี้ได้ เดินค้นหาผ่านไปมาหลายต่อหลายครั้ง แต่ไม่พบเมื่อพบแล้ว จึงช่วยกันหามทิดคำ
 ตาซึ่งสลบไสลอยู่ เข้าไปพยาบาลรักษาในหมู่บ้านเป็นเวลานานพอสมควรจึงสามารถฟื้นคืนสติได้ พอ
 ฟื้นขึ้นมาก็เห็น ภรรยาและลูกญาติพี่น้องที่รุมล้อมอยู่ร้องไห้กันระงมเพราะคิดว่าท่านตายไปแล้ว เมื่อ
 ทุกคนหาย ตกใจแล้ว ท่านก็เล่าให้ฟังว่า เมื่อถึงเวลานัดหมายเจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้นำพาหนะชนิดหนึ่งมา
 รับที่บ้าน พาหนะนั้นมีลักษณะเหมือนคู แต่ลอยและบินได้เหมือนเครื่องบิน ท่านจึงเรียกว่า อูยนต์ มีที่
 นั้ง สวยงามเหมือนธรรมาสน์ที่พระใช้นั่งเทศน์ เมื่อขึ้นนั่งแล้วอูยนต์ก็บินขึ้นสู่อากาศแล้วบินตรงไป
 ทางทิศเดียวกับเมืองคำชะโนด แต่จำไม่ได้แน่นอนว่าจะเป็นเมืองคำชะโนดหรือไม่ เมื่อนั้น สวยงาม
 มาก มีปราสาทมีบ้านเรือนมากมาย อูยนต์ได้บินไปที่ปราสาทหลังที่สวยงามที่สุดซึ่งเป็น ปราสาทของ
 เจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อไปถึงปราสาทก็ลงจากอูยนต์ เข้าไปในห้องหนึ่งเพื่อเปลี่ยนเสื้อผ้า แต่งชุดใหม่ด้วย
 เสื้อผ้าที่สวยงามซึ่งเจ้าปู่ได้เตรียมไว้ให้แล้ว เมื่อแต่งตัวเสร็จเรียบร้อย เจ้าปู่ก็ได้ สอนวิธีการเดินและ
 การวางตัวบนเวทีประกวดให้อย่างละเอียด พอได้เวลาเจ้าปู่ก็พาเดินไปยังเวที ประกวดซึ่งมีขนาดกว้าง
 ใหญ่มากและมีผู้คนเฝ้าชมการประกวดมากมาย การประกวดนั้นปรากฏว่า ทิดคำตาได้ตำแหน่ง
 ชนะเลิศ ซึ่งทิดคำตาก็ดีใจเป็นที่สุด เมื่อประกวดเสร็จกรรมการก็มอบรางวัล ให้ แต่ท่าน ไม่รับ

กรรมการการประกวด ได้ขอร้องให้ท่านไปประกวดที่ปากกะดิงและปากฉืด ซึ่งจัดงานเหมือนกัน แต่เจ้าปู่ศรีสุทโธ ไม่อนุญาต เพราะต้องนำอาจารย์คำตาส่งกลับบ้านตามที่ได้ สัญญาเอาไว้ แล้วเจ้าปู่ศรีสุทโธก็พาติดตามมาขึ้นอยู่ยนต์ลำเดิมเดินทางกลับมาส่งจนถึงบ้าน จากนั้นมาก็ไม่มีเหตุแปลกประหลาดเกิดขึ้นกับอาจารย์คำตาก็เลย

3) ช่วงปลาย เมื่อเวลาล่วงเลยมาหลวงปู่คำตาก็มีอายุมากขึ้น ในปี พ.ศ.2518 ภรรยาของอาจารย์คำตาก็ถึงแก่กรรม อาจารย์คำตาก็ต้องเลี้ยงลูกกำพร้าตามลำพัง หลังจากลูกเติบโตและต่างก็มีครอบครัวกันไปตามวิสัยมนุษย์ ตัวท่านเองก็เข้าวัดฟังเทศน์ฟังธรรม ถึงวันพระ จะนอนที่วัดรักษาอุโบสถศีลเป็นประจำ อยู่ต่อมาจนกระทั่งถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. 2530 ในคืนวันพระ ขณะที่อาจารย์คำตานอนรักษาศีลอยู่ในวัดท่านก็ได้ฝันว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธได้ขอร้องให้ท่าน บวชแต่การพูดจายังไม่เป็นที่ตกลงกัน เพราะใจจริงของท่านยังไม่อยากบวชยังหวังโยลูกหลานอยู่ในวันพระที่สอง ท่านก็ฝันว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธมาขอขอร้องให้ท่านบวชอีกแต่ท่านก็ยังไม่ได้ตกลงด้วย จนถึงวันพระที่สาม ซึ่งเป็นวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เจ้าปู่ศรีสุทโธก็มาเข้าฝันอีก คราวนี้อาจารย์คำตารู้สึก ปลอดภัย ประคองใจ จึงตกปากรับคำจะบวชตามคำขอร้องของเจ้าปู่ศรีสุทโธ เมื่อตกลงกัน เรียบร้อยแล้ว เจ้าปู่ก็แนะนำการที่จะบวชว่าให้เข้านาค โคนหัวนุ่งขาวห่มขาวในวันขึ้น 12 ค่ำ เอาฝ้ายที่จะผูกข้อมือนาคในวันบายศรีสู่ขวัญนาคไปแขวนไว้ในศาลเจ้าปู่ศรีสุทโธที่คำชะโนด เมื่อถึง วันทำบายศรีสู่ขวัญจึงเอามาผูกข้อมือตามประเพณี ให้เข้านาค 3 คืนและบวชในวันพระขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งเจ้าปู่ศรีสุทโธก็จะมาร่วมพิธีและอนุโมทนาในการบวชในวันพระขึ้น 15 ค่ำ ซึ่งเจ้าปู่ศรีสุทโธ จะมาร่วมพิธีและอนุโมทนาในการบวชครั้งนี้ด้วย เรื่องนี้อาจารย์คำตาได้เล่าให้ลูกหลานและญาติ มิตรพ้องทั้งหมด ทุกคนก็โมทนาสาธุเห็นด้วยและช่วยกันเตรียมงานอย่างแข็งขัน พอถึงกำหนดวัน ขึ้น 12 ค่ำ บรรดาลูกหลานและญาติที่น้องก็ได้ นำอาจารย์คำตาไปมอบนาคที่วัดบ้านวังทอง และ เข้าสู่พิธีบรรพชาอุปสมบทในวันขึ้น 15 ค่ำ มีประชาชนจากบ้านใกล้เคียงมาร่วมพิธี และร่วมกัน ถวายปัจจัยเป็นอย่างมาก ถือได้ว่าเป็นงานบวชที่ยิ่งใหญ่ไม่เคยปรากฏมาก่อนอาจารย์คำตาบวชครั้ง นี้เมื่ออายุมากแล้วบรรดาญาติโยม จึงเรียกท่านว่า หลวงปู่คำตา มาจนมรณภาพ หลวงปู่คำตามี นามสมญาทางพระว่า สิริสุทโธ พระจะไม่ใช้นามสกุลเดิม แต่จะเรียกนามสมญาต่อท้ายชื่อจึงต้อง เรียกท่านว่า หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ได้เล่าให้ญาติโยมที่ไปหาท่านฟัง เสมอว่าเมื่อท่านเข้ามาบวชอยู่ในพระบรรพพุทศาสนาแล้วท่านก็ได้ฝันถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธอยู่เสมอ เจ้า ปู่ได้บอกกับท่านว่าเจ้าปู่ได้มากอดดูแลและปกป้องรักษาความปลอดภัยให้ตลอดเวลาโดยเฉพาะกุฎี ที่หลวงปู่คำตาพักอยู่เป็นประจำนั้น ท่าน ได้จัดที่นั่งที่นอนสำหรับเจ้าปู่ศรีสุทโธไว้เป็นพิเศษ หลวง ปู่คำตากล่าวว่า คืนหนึ่งในระหว่างกลางพรรษาปี พ.ศ.2530 ได้

ฝันว่าเจ้าปู่ศรีสุทโธมาที่กุฏิแล้วบอก ว่า พ่อจะพ่นพิษใส่ตัวลูกเพื่อให้เกิดความขลังในตัวลูก (เจ้าปู่ศรีสุทโธเรียกหลวงปู่คำตาว่าลูก) พุด แล้วก็พ่นพิษออกมาเป็นน้ำเปียกทั่วตัว เมื่อสะดุ้งตื่นขึ้นรีบลุบลำตามร่างกายคิดว่าร่างจะเปียกน้ำ เหมือนในฝันแต่ก็แห้งเป็นปกติทุกอย่าง ท่านเล่าต่อไปว่า คาถาอาคมที่ท่านใช้ผูกข้อมือและ ประพรมน้มนมตีให้ญาติโยมนั้นได้มาจากเจ้าปู่ศรีสุทโธมาบอกในฝัน ท่านยอมรับว่าเดิมนั้นสมอง ไม่ค่อยดีจำอะไรไม่ค่อยได้ ครั้นพอกลับมาบวชอีกครั้งรู้สึกว่าการจำดีมากขึ้น เมื่อเจ้าปู่บอกหรือ สอนคาถาอาคมอะไรก็จะจดจำได้แม่นยำเป็นพิเศษ หลวงปู่คำตาได้เล่าอีกว่าในระหว่างพรรษา เดียวกันนี้ ท่าน ได้ฝันอีกว่า เจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้มาเข้าฝันบอกว่า ต่อไปนี้ พ่อจะมอบทรัพย์สมบัติ ทั้งหมดในเมืองคำชะโนดให้ลูกดูแลและปกครองคนทั้งหมดในเมืองนี้ แล้วเจ้าปู่ได้นำหลวงปู่คำตา เข้าไปในเมืองคำชะโนดไปดูแลทรัพย์สินที่มีทั้งหมดในเมืองคำชะโนด เสร็จแล้วพาขึ้นไปบนศาลา หลังใหญ่ ซึ่งมีคนนั่งรออยู่เป็นจำนวนมากแล้วประกาศให้ทุกคนได้ทราบว่า นี่คือลูกชายของเจ้าปู่ ต่อไปนี้ทรัพย์สินและการปกครองทั้งหมดในเมืองคำชะโนดนี้จะยกมอบให้ลูกชาย ขอให้ทุกคนเชื่อฟังคำสั่ง และอยู่ในความปกครองของลูกชายตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป หลวงปู่คำตา สิริสุทโธนี้เจ้าปู่ศรี สุทโธให้ความรักความเมตตาเพราะท่านเป็นคนดีจึงได้รับความไว้วางใจยินดีให้เป็นบุตรบุญธรรม แม้จะอยู่กับคนละภพแต่เจ้าปู่ศรีสุทโธก็เป็นอมตะวิญญานที่เป็นเจ้าเมืองพญานาคอยู่ใต้บาดาล ซึ่งเชื่อกันว่าป่าคำชะโนดแห่งนี้คงเป็นที่ตั้งของบ้านเมืองในอดีต จึงมีสรรพวิญญานอาศัยอยู่กัน มากมาย เมื่อหลวงปู่คำตาบวชและพำนักอยู่ในวัดวังทองได้ระยะหนึ่งก็ย้ายมาตั้งสำนักสงฆ์เพื่อ ปฏิบัติธรรมที่ใกล้ๆ ป่าคำชะโนด โดยให้ชื่อสำนักสงฆ์ของท่านว่า สำนักสงฆ์สิริสุทโธ ท่านได้ พัฒนาบุกเบิกก่อตั้งพัฒนาตั้งแต่บริเวณแห่งนี้เป็นป่าดงดิบจนมีความเจริญและต่อมาได้ตั้งเป็นวัด ชื่อ วัดศรีสุทโธ คำชะโนด) มาจนถึงปัจจุบันนี้

ในปี พ.ศ. 2533 เดือนมิถุนายน ขึ้น 8 ค่ำ เวลาประมาณสองทุ่มเศษพระเณรที่อยู่ ในวัดศรีสุทโธ ได้ยินเสียงต้นไม้ขนาดใหญ่ต้นหนึ่งหักโค่นลงมาเสียงดังสนั่นหวั่นไหว เสียงดังมาจากป่าคำชะโนดซึ่งอยู่ไม่ไกลจากวัด ตื่นเช้าวันใหม่พระเณรพากันเข้าไปดูในคางคำชะโนดยังจุดที่ได้ยินเสียงต้นไม้หักโค่นแต่ก็ไม่พบอะไรผิดปกติ ไม่มีต้นไม้หักโค่น เข้าไปดูถึงสามครั้งจนแน่ใจ ต่อมาอีก 7 วัน คือเดือนมิถุนายน ขึ้น 15 ค่ำ เป็นวันทำบุญประเพณีบุญบังไฟซึ่งชาวบ้านนำเอาบังไฟ มาทำพิธีฉลองและจุดถวายเจ้าปู่ศรีสุทโธเป็นประจำทุกปี นับแต่วันนี้มาหลวงปู่คำตาก็ก็นับเป็นปกติทุกวัน ท่านจะจำวัดตั้งแต่หัวค่ำ แม้จะมีญาติโยมมาขอคุยด้วยท่านก็ไม่ต้อนรับใครเลย

ระยะต่อมาร่างกายของหลวงปู่คำตาก็ก็นทรุดโทรมลงโดยลำดับ แม้จะฉนยาอะไรอาการอาหารของท่านก็ไม่หาย หรือทุเลาเลย อาหารก็ไม่สนใจฉัน จนกระทั่งถึงเดือนสิงหาคม ขึ้น 8 ค่ำตรงกับวันที่

15 สิงหาคม 2533 หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ก็ถึงมรณภาพลงเมื่อเวลา 03:05 น. ยังความเศร้าโศกเสียใจให้แก่ญาติโยมเป็นยิ่งนัก เมื่อสิ้นหลวงปู่คำตา สิริสุทโธ มรณภาพไปแล้ว วิญญาณของหลวงปู่คำตาก็ยังมาเข้าฝันหลวงปู่จอมซึ่งเป็นเจ้าอาวาสองค์ต่อมา ญาติโยมชาวบ้าน บ้าง เหมือนท่านยังห่วงใยทุกคนอยู่ไม่เสื่อมคลาย บางครั้งหลวงปู่คำตาก็นิมิตให้หลวงปู่จอมเห็น บัลลังก์ที่เจ้าปู่ศรีสุทโธ ได้สร้างไว้ให้หลวงปู่คำตา หลวงปู่จอม ยันตสีโล นั้นเป็นผู้ใกล้ชิดกับ หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ มาตลอด ทั้งได้ร่วมกันสร้างสำนักสงฆ์ จนกลายมาเป็นวัดศิริสุทโธ (คำชะโนด) มีระยะหนึ่งหลวงปู่จอมได้ออกจากวัดศิริสุทโธ ไปอยู่ที่อำเภอบ้านดุงเป็นเวลา 9 เดือน เจ้าปู่ศรีสุทโธไปเข้าฝันท่านว่าให้ท่านกลับไปอยู่ที่วัดศิริสุทโธคำชะโนดเหมือนเดิมเพราะได้ร่วม สร้างวัดมา ท่านให้มาดูแลวัดนี้จนกว่าชีวิตจะหาไม่ ให้ดูแลพระเณรที่อยู่ในวัดศิริสุทโธด้วยในที่สุด หลวงปู่จอมก็ตัดสินใจกลับมาอยู่วัดศิริสุทโธกับหลวงปู่คำตาเหมือนเดิม เจ้าปู่ศรีสุทโธบอกหลวงปู่จอมในนิมิตว่า ถ้ากลับไปอยู่วัดศิริสุทโธเจ้าปู่จะมาเอาหลวงปู่คำตาไปอยู่แทนท่านเจ้าปู่ที่เมืองใต้ บาดาล แล้วจะมอบเมืองให้ทั้งจะให้หลวงปู่คำตาเป็นลูกชายด้วย หลวงปู่จอมกลับมาอยู่วัดศิริสุทโธ (คำชะโนด) เมื่อเดือนเมษายน ขึ้น 14 ค่ำ ต่อมาในเดือนพฤษภาคม แรม 12 ค่ำ หลวงปู่คำตาได้นิมิตถึงเจ้าปู่ศรีสุทโธ เจ้าปู่บอกในนิมิตว่า ลูกเอ๋ยฟังพ่อ พ่อจะบอกลูกอีกเป็นครั้งสุดท้าย ถึงเวลา แล้วที่พ่อจะมาเอาลูกไปอยู่แทนบัลลังก์ที่เมืองบาดาลและจะมอบเมืองให้ครอบครองแทน ซึ่งหลวง ปู่คำตาก็ตอบรับไม่ขัดข้องอีก จากนั้นเจ้าปู่ก็ลงไปยังเมืองใต้บาดาลดังเดิม ต่อมาถึงเดือนสิงหาคม ขึ้น 8 ค่ำ ตรงกับวันที่ 15 สิงหาคม 2533 หลวงปู่คำตา สิริสุทโธ ก็มรณภาพ

ที่มา : ลอง ธารา (2546)

ภาคผนวก ค
บทสวดในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

พหุบัณฑิตวิทยา

บทสวดในพิธีกรรมบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธ

บทสวดที่ใช้ในพิธีนี้ เป็นบทสวดในพุทธศาสนา เริ่มด้วยการสวดบูชาคุณพระ รัตนตรัย ทั้งนี้ เพื่อให้ผู้ที่ร่วมพิธีกรรมใจสนิทแนบแน่นในคุณของพระพุทธ พระธรรม และ พระสงฆ์

...อะระหัง สัมมา สัมพุทโธกะคะวา พุทธังกะคะวันตัง อะภิวาเทมิ สวากขาโต กะคะวะตา ธัมโม ธัมมังนะมีสสามิ สุปะฏิปันโน กะคะวะโต สวากะสังโฆสังฆัง นะมามิ...

ต่อจากนั้นผู้ทรงศีลสวดบทบวงสรวงบูชาสักการะเจ้าปู่ศรีสุทโธ โดยอ่านตามหนังสือ ดังนี้

...”สาธุ สาธุ สาธุ ณ บัดนี้ข้าพเจ้าขอ วันทาการะบูชา พญาศรีสุทโธ นาคราชผู้มีฤทธิ์ เกรียงไกร ไพศาล ผู้มีญาณตาทิพย์จิตสำราญ ข้าพเจ้าขอบริวารทั้งหลายมาคุ้มครองเพื่อปกป้องรักษา เพื่อ ประกอบพิธีในวันนี้เทอญ

อมินา สักกาเรนะ ตังพุทฺธังอภิษยามี อมินา สักกาเรนะ ตังธรรมมังอภิษยามี อมินา สักกาเรนะ ตังสังฆังอภิษยามี...”

สาธุ สาธุ สาธุ ดอกไม้นี้ ดอกไม้ดีวิเศษ ดอกไม้เทพของสวรรค์ ดอกหนึ่งถวายภูมิเจ้าที่ เจ้ากรุงพาลี เจ้าปู่ศรีสุทโธ แม่ธรณีผู้มีฤทธิ์แก่กล้าทั่วผืนแผ่นดิน ดอกหนึ่งถวายพ่อพระอินทร์ พระพรหมยมราช ดอกหนึ่งพระธาตุเจดแก้วจุลณี ดอกหนึ่งถวายไม้ศรีมหาโพธิ์ ดอกหนึ่งถวาย พระเจ้าโกฏิอสงไข ดอกหนึ่งถวายพระเจ้าเมตไตร ลงมาโปรดภัยข้าพเจ้าทั้งมีธรรมา อหังมีธรรโต สาธุ

พุทฺธะการะวะตา ธัมมะการะวะตา สังฆะการะวะตา ลิกขาการะวะตา สมาธิการะวะตา อัมปะมาละ การะวะตา ปะฏิสันฐาการะวะตา โสวะจัสสะตา อะหังวันทาณสัพพะทา เกติ การะวะตัง สุตังมัยหัง สาระณังคัจฉามิ วายังการะวะตัง สุธังพรหมมา โยตีโหอะหังกาสังฆา การะวะปิติตัง”...

ต่อจากนั้นผู้ทรงศีลสวดบททำน้ามนต์ธรรณีสาร โองการทำน้ามนต์ธรรณีสาร

...”นะโมตัสสะ กะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทฺธัสสะ นะโมตัสสะ กะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทฺธัสสะ นะโมตัสสะ กะคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทฺธัสสะ พุทธัง สาระณังคัจฉามิ ธัมมัง สาระณังคัจฉามิ สังฆัง สาระณังคัจฉามิ ทุตติยัมปิพุทฺธัง สาระณังคัจฉามิ ทุตติยัมปิธัมมัง สาระณังคัจฉามิ ทุตติยัมปิสังฆัง สาระณังคัจฉามิ ตะตติยัมปิพุทฺธัง สาระณังคัจฉามิ ตะตติยัมปิธัมมัง สาระณังคัจฉามิ ตะตติยัมปิสังฆัง สาระณังคัจฉามิ”...

ต่อจากนั้นผู้ทรงศีลสวดบทเจริญพระคุณ บทเจริญพระคุณ

...”อติปิโสภะคะวา อะระหังสัมมา สัมพุทโธ วิชชาจะระณะสัมปันโน สุคะโต โลกะ วิทู อะนุต
ตะโร ปุริสะทัมมะสาระถิ สัตถาเทวะ มะนุสสานังพุทโธภะคะวาติ

สวากขาโต ภะคะวะตา ธัมโม สันทิฏฐิโก อะกาลิโก เอหิปัสสิโก โอปะนะยิโก ปัจจัตตัง เวทิตัพ โท
วิญญู ที่ติ

สุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ อุชุปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะ กะสังโฆญายาปะฏิปันโน ภะ
คะวะโต สาวะกะสังโฆ สามิจิปะฏิปันโน ภะคะวะโต สาวะ กะสังโฆยะทิหัง จัตตาริ ปุริสะยุคานิ อัฏฐะ
ปุริสะ ปุคคะลาณี เอสะ ภะคะวะโต สาวะกะสังโฆ อาหุเนยโย ปาหุเนยโย ทักขิเนยโย อัญชะลี กะ
ระณียะ อะนุตตะรัง ปุญญักเขตตัง โลกัสสาติอติปิโสภะคะวา มีอข้าพเจ้าทั้งสิบนิ้ว ยกขึ้น บังคม
นมัสการข้าพเจ้าระลิกนีก สรรเสริญเจริญพระคุณ พระบิดา 21 คุณมารดา 12 คุณแม่โพสพ 39 คุณ
พระพุทเจ้า 56 คุณ พระธรรม 39 คุณพระสงฆ์ 14 คุณแม่พระธรรม 21 แม่พระคงคา 12 คุณพระ
เพลิง 6 คุณพระ พราย 7 คุณอักษร 41 คุณอักษร 33 คุณพระอาจารย์ 10 ทศน์ คุณพระอุปัชฌาย์
คุณพระ กรรมวาจา คุณพระอนุสาสน์ คุณอัสวาท คุณปัสวาท คุณมิตรสวาท คุณณะควงแก้ว 3
ประการ คุณศีล 5 คุณศีล 8 คุณศีล 10 คุณศีล 227 คุณมรรค 4 คุณผล 4 คุณนิพพาน 1 จึงรวม เป็น
คุณพระนวะโลกุตตะธรรม ด้วยเดชาข้าพเจ้าจะขอทำการสิ่งใดๆ ขอจงให้ประสิทธิ คุณ
พระภาชีนารอด คุณพระภาชีนารายณ์ คุณพระภาชีตาไฟ คุณพระภาชีหน้าวัว คุณพระภาชี ประลัย
โกฏิ คุณพระภาชีพิลาภ คุณพระภาชีบรมโกฏิ คุณพระภาชีปัญญาสด คุณพระภาชีสมมิตร คุณพระ
ภาชีผู้มีอิทธิฤทธิ์ทั้ง 108 พระองค์ พร้อมทั้งผู้ที่ทรงมีฤทธาบาร์มี คุณพระคิเวพระอิศวร คุณ พระ
อินทร์ คุณพระพรหม คุณพระยม คุณพระกาฬ คุณพระนารายณ์อวตาร คุณพระ จตุโลกบาลทั้ง 4
คุณพระมาตุลี คุณพระภูมิเจ้าที่พระเจ้ากรุงพาลี และพญาศรีสุทโธนาคราช อัน เป็นที่เคารพนับถือ
แห่งฝูงชน คุณพระทศพลคุณพระพุทเจ้า ทั้ง 30 ทศน์ อันเป็นพระบาร์มีคุณ พระธรรมทั้งแปดหนึ่ง
หมื่นสี่พันพระธรรมชั้นรู้ คุณพระศรีรัตนตรัย คุณพระธาตุคากา คุณพระ สฎุปะเจดีย์ คุณพระศรีมหา
โพธิ์ อันรุ่งโรจน์ชัชวาล คุณพระธรรมวิหาร 4 ทั้งหลาย คุณพระโมค คัลลา คุณพระสารีบุตร คุณพระ
อนรุธ คุณพระอุปกุเถระ คุณพระอานนท์ คุณพระภควัมบดี คุณพระตรีนิสิงเห คุณพระสิวลี คุณเลข
คุณยันต์ คุณพันคาถา คุณว่านและคุณยา คุณตะกวด พิสมร คุณผ้าประเจียดและมงคล คุณพระมหา
ศาลตราอันเรืองเดชวิเศษสุด คุณพระอาทิตย์ 6 คุณ พระจันทร์ 15 คุณพระอังคาร 8 คุณพระพุธ 17
คุณพระเสาร์ 10 คุณพระพฤหัสบดี 19 คุณพระ ราหู 12 คุณพระศุกร์ 21 คุณพระเกตุ 9 คุณ
พระพุทเจ้าทั้งหลาย อันที่เคยได้อุบัติขึ้นมา ขอให้ ประสิทธิสิทธิกิจจัจจ สติทิกัมมัง สติทิการิยัง ตะธา
คะโต สติทิดะโช ชัยโยนิจัจจ สติทิลลาโก นิรัน ตะรัง สัพพะโสทธิ ภะวันตุม...

ผู้ทรงศีลใช้เทียนที่จุดบูชาครุฑนั้น หยดลงในขันน้ำ เพื่อทำนํ้ามนต์ธรรมนิสาร แล้วว่า พระคาถาประจุนํ้ามนต์ธรรมนิสารต่อไป

...”สีโลเม พุทธะเทวัญจะ นะลาเต พรหมมะเทวะตา อัททะเย นระกัณเจะวะ ทะเถ ปะ ระเม สุราปาเทละ เพชรณะหลุกัณเจะวะ ลัพพะกัมมะ ประลิตธิเม สมุหะติ สมุหตา สมุหะเสนา ลุยะยะถอนยะ คัตตะตะ คัตตะมุเมหิ โอภาเสติ ติดถาที่สมุหะโต อะระหังพุทโธ นะโมพุททาเยะ นะ คือ องค์พระกุกกุสันโธ โม คือ พระโกนาคมน พุทธ คือ พระพุทธะกะสพธา คือ พระสัมมานะ โคตม ยะ คือ พระศรีอาริยะเมตตรัยขอเดชะพระบารมี พระพุทธเจ้าทั้ง 5 พระองค์ จงเสด็จลงมาทำทราบปราบหม่มมาร ไพร่ ทั้งฝูงผีปีศาจราชทูต ทั้งผีภูตและผีพราย ทั้งโป่งเปรตอสุรกาย ที่แกลัังกระทำมารยาสาโดย แกลัังให้มีโรคภัยไข้โรคา ผีตายโหงผีตายห่า จงอย่ามากล้ากกลายสารพัดที่สุดอาวุธทั้งหลาย ขอให้ เกรี้ยวกราดปราบสัตว์ทั้งหลายที่ดุร้ายเหลือขนาด ทั้งอุบาทว์และจัญไร ทั้งคุณทั้งไสยที่เขาใช้ให้ มาทั้งเบื้องหน้าและเบื้องหลังทั้งเบื้องล่างและเบื้องบนอีกทั้งคุณผีและคุณคน หุ่นไล่กาผ้าพยนต์ และอาถรรพณ์ทั้งหลายที่เขาฝังไว้ในหนทางในระหว่างประตูยนต์ ขอเดชะพระลัพพัญญเจ้าจงลง มาทำลายล้างด้วยวิชา ข้าพเจ้าจะขออาราธนาถึงคุณพระสงฆ์ผู้ที่ทรงศีลอันบริสุทธิ์ สวดมนต์วน สายสิญจน์ทำเป็นนํ้า พระพุทธมนต์เป็นมงคลล้างโทษทัณฑ์ให้ห่างหาย สรรพทุกข์ สรรพโศก สรรพโรค สรรพภัย สารพัดเสียดจัญไร วินาศสันติ ขอให้ปราศจากอันตรายทั้งหลายทั้งปวง จนนีห่างไกลออกไปจากเขตสถานนอกขอบจักรวาล ณ บัดนี้ พุทธังจักกะวารัง อะหังปิตตังขานามิ ธัมมังจักกะวารัง อะหังปิตตังขานามิ สังฆังจักกะวารัง อะหังปิตตังขานามิ คัตตะมุเมหิ โอม จตุโกณจา มหายันตัง อักขระสันตัง คาถาสันตัง วิกรังคะเร ทุติยัมปิ จตุโกณจา มหายันตัง อักขระสันตัง คาถาสันตัง วิกรังคะเร ตะติยัมปิ จตุโกณจา มหายันตัง อักขระสันตัง คาถาสันตัง วิกรังคะเร”...

หลังจากนั้นผู้ทรงศีลก็สวดบทชุมนุมเทวดา

ผู้ทรงศีลกล่าวให้ผู้ที่มาร่วมงานทุกคนที่อยู่ในบริเวณนี้ ถ้าตั้งใจ พนมมือฟังในการกล่าวโองการไปตลอด จากผู้ประกอบพิธีก็จะเป็นมงคลอย่างยิ่ง

...”สะมันตา จักกะวาหะสุ อัตราคัจฉันตุ เทวะตา ลัทธัมมัง มุนิราชัสสะ สุณันตุ ลัคคะ โมกชะ ทั้ง สรรษชัง สะเสนง สะพันธุง นะรินทัง ปะริตตา นุภาโว สะทา รักชะตุติ ฝะริตตะวา นะเมตตัง สะเมตตา ภาทันตา อะวิกขิต ตะจิตตา ปะริตตัง ภาณันตุ ลัคเค กาเม จะรูเป คิริลี ษะระตะเถ จันตะลิกเข วิมานที่เปรัฎฐะ จะคาเม ตะรุวะนะ คะหะเน เคหะวัตถุมหิเขตเต กุมมา จายันตุ เทวา ชะละละชะ

วิเศษเม ยักขะคันธัพ พะนาคา ติณฺณินตา สันติเกยง มุณีวะระ วะจะนัง สาธะโวเม สุนันตุ ธัมมัสสะวะ
 นะกาโลอะยัมมะทันทตา ธัมมัสสะวะ นะกาโลอะยัมมะทันทตา ธัมมัสสะวะ นะกาโลอะยัมมะทันทตา”...

จากนั้นผู้ทรงศีลก็สวดบทอัญเชิญเทพทุกชั้น ณ บัดนี้ ข้าพเจ้าจะขออัญเชิญท้าวไทยเทเวศร์ท้าวพิศา

...”ข้าพเจ้าจะขออัญเชิญพระวิศณุกรรมก่อน ขอยอกรประณมกัมเกศา เพราะว่าท่านนั้น เป็นผู้รู้
 เรื่องงานการ โยธา ขอเชิญให้ท่านเสด็จลงมาด้วยเพื่อจะได้ช่วยสร้างโรงราชพิธี ยาวรี สามสิบหกห้อง
 ซึ่งจะได้เป็นที่รับรองปวงเทพไทเทวาที่จะได้อัญเชิญมาประชุมกันในวันนี้

สาธุ สาธุ ข้าพเจ้าจะขออัญเชิญผู้ที่เจริญด้วยบารมี สถิตยั้งที่สถานพิมานแมนแดน สวรรค์ ตั้งแต่ชั้น
 ดาวดึงส์ ท้าวไปถึงทั้งสิบหกห้องชั้นฟ้า ขออัญเชิญเสด็จลงมา เพื่อจะได้เป็นสักขีพยานในงานการพิธี
 ทุกชั้นฟ้าทุกราศีในบัดนี้ ขออัญเชิญเสด็จลงมาตามลำดับ เชิญประทับในโรง ราชพิธี

ข้าพเจ้าขออัญเชิญเทพทั้งหลายให้แจ้งประจักษ์ตามหลักการอันพระสยามบรม พรหมญาณ พระ
 อิศวร พระนารายณ์ ท้าวสักกะเทวราช พระพรหมอิศวรเจ้า ท่านท้าวมาตุลี ท้าววสิษฐราช สหัสสนัย
 ไตรตรึง อัญเชิญถึงท่านท้าวมหาพรหม ท้าวกบิลพรหม และพระพรหม ทุกๆ องค์พรหมที่เหมาะสม
 กับงานการพิธี นอกจากนี้ก็ยังมีเหล่าอมรินทร์อินทราสมเด็จพระแม่อุมาเทวี พระนางลักษมี พระนาง
 สรัสวดี และยังมีเทพอรชุนผู้ประกอบด้วยบุญฤทธิ์ พระอาทิตย์ พระจันทร์เชิญมาด้วยเหล่าเทเวศร์เท
 วาจมาช่วยกันในวันนี้

นอกจากนั้นก็ยังมี เทพนารีทั้งหลายไม่ต้องอวดถาธิบายระบุนาม ข้าพเจ้าเฝ้าพยายาม จะอัญเชิญท่าน
 ทุกพระองค์ จงเสด็จลงมาทิวหน้ากัน

ลำดับต่อจากนี้ ก็ยังมีพระฤาษีชีไพร ที่ได้ทรงบำเพ็ญพรตอยู่ตามเทือกเขาและถ้ำไม้ กำหนด ตั้งแต่
 พระฤาษีบรม โกฎิ พระฤาษีนารอด พระฤาษีนารายณ์ พระฤาษีอิศวรมุนีภพ พระ ฤาษีประลัยโกฏิ
 พระฤาษีโพธิสัตว์ พระฤาษีโคดม พระฤาษีโคบุตร พระฤาษีหน้าวัว พระฤาษีตา ไฟ พระฤาษีจิตุพิพ
 เนตร พระฤาษีพรหมเมศร์ พระฤาษีพรหมมัง พระฤาษีเศศโกมุต พระฤาษี สัตบุษ พระฤาษีสัตบง ทัว
 กระทั่งพระฤาษีพิลาภ พระฤาษีพิรอดยอดตำรับและพระฤาษีเพชรหลู กัมถ์ พระฤาษีปัญญาสด พระ
 ฤาษีไกรสรณ์ ขออัญเชิญทั้งร้อยแปดพระองค์ที่ทรงศีลสังวร ทั้งหมด ที่ทรงพรตพรหมจรรย์ อาศัยอยู่
 ทุกถิ่นสถานป่าหิมพานต์ เขาไกรลาส สัตตบงกช ขอ อัญเชิญท่านทั้งหมดจงเสด็จมาประสิทธิประสาท
 พร ให้เจ้าภาพจงถาวรวัฒนา ณ บัดนี้

ใช้แต่เท่านั้น ท่านท้าวชมพูทวีป เจ้ากรุงพาลี พระภูมิเจ้าที่อันเรื่องอำนาจ เมื่อได้ยิน เสียงก้องร้อง ประกาศด้วยใจสะอาดปราศจากราคี ทั้งแม่พระธรณีแม่พระคงคา แม่พระเพลิง แม่ พระพรายที่เคารพ อีกทั้งแม่พระโพสพ และพระพิรุณ อันมีพระเดชพระคุณที่ยิ่งใหญ่ ข้าพเจ้ามีใจ ภักดี ศรัทธากล้า ทั้ง เจ้ากรรมนายเวร เจ้าเกณฑ์ชะตา พระยายมราช ยมบาล ทั้งเทวดาทูตนายทวาร ของเสด็จมาป้องกัน อันตราย ขอให้ปิด โรคภัยไข้เจ็บเสียดจัญไร บันดาลโชค ให้มีชัย ข้าพเจ้าจึง ใคร่ ขออัญเชิญท่านทั้งหลายให้มาประชุมกันในงาน ขอเชิญท่านจงเสด็จลงมาสู่โรงราชพิธีทุกๆ พระองค์ ในบัดนี้เถิด

อีกทั้งครุฑาวาสุกีรี กิณรี กิณรา กิณนร เพชรพระยารัทธิ์เขาไกรลาศหิมพานต์ พิมาน แมนแดนสวรรค์ สถานพิมานฉิมพลี ข้าพเจ้านี้ขออัญเชิญมา

ขอเชิญพระราหู พิเภก ทศกรรฐ์ กุมภกัณฑ์ อินทรชิต รามสูร เรื่องฤทธิ ท่านท้าว ศิริเนตร ท่านท้าว เวสสุวรรณ ท่านท้าวหัตถกรรม ท่านท้าวหิรัญสูหิ วิรุฬหก วิรูปักษ์ นนทยักษ์อนันตยักษ์ พระพิลาภผู้มี พระคุณ ขอให้มาช่วยเจือจุนหนุนนำ โปยกัยไม่ให้มาย้ายด้วยเกรงฤทธา บารมีใครจะกระทำผู้ยี้ไม่ แผล้วพาน ขออัญเชิญทุกๆท่านที่ได้เอยพระนามมาประจำโรงราชพิธี

อีกทั้งท่านท้าวเจ้ากรุงบาดาล เจ้าปู่ศรีสุทโธพญานาคราช ท้าวพองคราชา นาคราช คนธรรพ์ นางกุกุ เวณผู้เป็นใหญ่ วิชาธร วิทยาธร จงขึ้นมาช่วยอวยพรให้โชคชัยขอเชิญให้มา ประทับในโรงราชพิธีเพื่อ จะเป็นสักขีพยานการมงคลในครั้งนี้

ในลำดับต่อจากนี้ไปข้าพเจ้าจะขออัญเชิญเชื้อพระวงศ์ตั้งแต่องค์พระปฐมบรมจักรีวงศ์ พระมหากษัตริย์ในแผ่นดินไทยทุกๆ พระองค์ ตั้งแต่บรรพบุรุษที่มีมาและผู้ที่มีพระคุณต่อ ประเทศชาติ ทุกท่าน ขออัญเชิญมาในงานการมงคลในครั้งนี้เพื่อจะได้เป็นที่มิดคักดีศรีและศิริมงคล เพราะว่า พระองค์ท่านได้บันดาลช่วยดลแผ่ผลอันสมบุญขอให้มาช่วยเจือจุนด้วยบุญบารมีในคราว นี้ด้วยเถิด

นอกจากนี้ยังมีองค์เทพ องค์พระฤาษีผู้ที่แก่ชราไม่ไหวมาไม่ทันต่อเหตุการณ์ ข้าพเจ้าขออัญเชิญ ท่านให้ใช้ในการปาฏิหาริย์อิทธิฤทธิ์สำรวมจิตย่อ่นหนทางมาเพื่อจะได้เป็นการ ทันต่อเวลาที่ได้ กำหนดเมื่อท่านทั้งหมดมาพร้อมหน้ากันแล้วก็จะช่วยอวยพรเพิ่ม บารมีผู้ที่อยู่ใน ที่นี้จึงยกมือพนม นอบนบจบถึงหัว เพื่อจะได้รับยันต์ไว้ป้องกันตัวตลอดไป พนมมืออธิษฐานใจ ขอบารมีเอาเอง

ขออัญเชิญคุณครูผู้รู้ไสยศาสตร์ทุกๆ วงการ ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทประทานวิชา มา เป็นสมบัติของ ส่วนตัว ตั้งแต่ประถมชั้นประชาบาลสารพัด ทั้งครูสอนครูหัด ครูแนะครูนำหรือครู พักลักจำตาม บรรดาที่ท่านได้ล่วงลับไปแล้ว ข้าพเจ้ายังซาบซึ้งถึงพระคุณของท่าน ก็ขออัญเชิญมา ด้วยโดยพร้อม เปรียงกัน -

เมื่อทุกท่าน ได้สดับทราบการอัญเชิญแล้วก็ลงมาประชุมกันเพื่อจะได้ช่วยเป็นสักขี พยานอวยพรเพิ่ม โภธิสมภาร ให้กับเจ้าของงาน ที่มีจิตมุ่งตรงด้วยความดีทั้งหลายและผู้ที่อยู่ในที่นี้ ไม่ว่าจะเป็นหญิง หรือชายทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่อยู่ในบริเวณงานการพิธี ก็ขอให้ได้รับบารมีโดย พร้อมเพรียงกัน พ้นจาก ความทุกข์รับแต่ความสุขสำราญมีโชคมีลาภนานาประการ ที่ได้มีจิตคิด สร้างสรรค์ ระลึกถึงพระคุณ ของท่านจึงได้จัดเป็นงานการมงคล ขึ้นมาในวันนี้ (รำรวยทุกท่านเทอญ)“...

จากนั้นผู้ทรงศีลอ่านโองการ ถึงแม้ว่าจะว่าปากเปล่าได้ก็ต้องใช้คัมภีร์ถืออ่าน (เรียกว่าอ่าน โองการ)

...“พุทธังทาพะสะ ธัมมังทาพะสะ สังฆังทาพะสะ วันทิตตะวา อจาริยะปาทั้ง อันตะรา ยะ วินัสสันติ สิทธิธัมมา สิทธิสังฆา สิทธิเตชา ชัยยะสิทธิ

พระพุทธรูปคุณนัง พระธัมมคุณนังพระสังฆคุณนัง มาตาปิตา ครูอาจารย์เทวะ สัพพะคุณณะโสต ธิภาวันตุเม”...

จากนั้นผู้ทรงศีลก็ทำพิธีถวายเครื่องเลี้ยงโดยผู้ทรงศีลจุดธูปขึ้นมาอีกกำมือหนึ่งปักที่ เครื่องสังเวทที่ละ ดอกให้ครบ แล้วผู้ทรงศีลก็กล่าวนำทางคณะกรรมการจัดงานและประชาชนที่เข้า ร่วมพิธีก็ว่าตามไป

...“ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอกราบไหว้บูชา ทุกท่านที่มา จากการอัญเชิญ ที่ได้จัดสรร พากัน สรรเสริญ ท่านผู้เจริญ ด้วยบารมี ตั้งจิตคิดมุ่ง เจ้ากรุงพาลี พระกฤษณะเจ้าที่ ชัยยะมงคล จงอย่าไร เร่งให้เกิดผล ได้ จัดเครื่องบน ตั้งวางมากมาย พวกข้าพเจ้าน้อมเกล้าถวาย ผิดบ้างพลั้งใดๆ อภัยทั่วกัน ข้าพเจ้า ทั้งหลาย เต็มใจจัดสรร ถวายเทพเทวัญ

ทุกท่านที่มา หัวหมุบายศรี มีทั้งเหล้ายา เปิดไก่อปูลา กุ้งพล่าปลายำ ต้มแดงต้มข้าว

จัดเข้าอันดับสาม มะพร้าวอ่อนกล้วยน้ำ มีตามต้องการ ผลไม้ 5 อย่าง แต่ครั้ง โบราณทุกสิ่งสำคัญ จัดสรรนำมา ทั้งขนมหวานมัน อันรสโอชา ขนมถั่วขนมนงา นำมาใส่จาน หนุนเนื่องเฟื่องฟู เชิดชูสูงชัน นมเนยเผือกมัน ครอบการพิธี

จากบทสวดนี้จะเห็นได้ว่าเป็นบทสวดเพื่อบวงสรวงสักการะบูชาเจ้าปู่ศรีสุทโธ เป็นบท สวดเพื่อ สรรเสริญถึงบุญคุณของเจ้าปู่ศรีสุทโธ เทวดา และสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย และขอบุญบารมี ของท่าน ทั้งหลายที่กล่าวมาจงปกปักรักษา ให้ลูกหลานปลอดภัยจากสิ่งเลวร้ายทั้งปวง”...ที่มา : สุวัฒน์ เก็นดี (หนังสือบทสวดพิธีกรรม)

ภาคผนวก ง

ภาพถ่ายประเพณีบวงสรวงเจ้าปู่ศรีสุทโธจากการลงพื้นที่เก็บข้อมูล

ภาพประกอบที่ 152 จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 153 จัดเตรียมธงที่ใช้ในขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 154 จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 155 จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 156 จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 157 จัดเตรียมสถานที่สำหรับพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 158 ขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 159 ธงพญานาคในขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 160 ขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 161 เด็กนักเรียนในชุมชนร่วมขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 162 ขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพประกอบที่ 163 นางรำทั้ง 14 หมู่บ้านร่วมรำบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 164 พิธีกรชี้แจงลำดับขั้นของพิธีการ

ภาพประกอบที่ 165 หลังเสร็จพิธี ประธานปลุกต้นชะโนดที่วัดศิริสุทโธ

ภาพประกอบที่ 166 รำทรงที่มาร่วมพิธีบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 167 ไหว้ขอพรหลังพิธีการการบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 168 เครื่องบวงสรวง

ภาพประกอบที่ 169 หลังเสร็จพิธีบวงสรวงประชาชนทั่วไปจุดธูปบูชาเจ้าปู่

ภาพประกอบที่ 170 จัดเตรียมเครื่องบูชาพญานาคที่บ้านเมืองไพร

ภาพประกอบที่ 171 ศาลเจ้าแม่สองสาวนาคที่บ้านเมืองไพร

ภาพประกอบที่ 172 พุดคุยสอบถามถึงตำนานเรื่องเล่าในพื้นที่โดยรอบ

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	สุรเชษฐ์ อินธิแสง
สถานที่เกิด	จังหวัดนครพนม
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	160/4 ถ.ประชาร่วมมิตร ต.หนองญาติ อ.เมือง จ.นครพนม
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	อาจารย์สาขาวิชาศิลปศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยราชภัฏร้อยเอ็ด
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. 2548 ศิลปกรรมศาสตรบัณฑิต (ศป.บ.) สาขาวิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม
	พ.ศ. 2551 ศิลปกรรมศาสตรมหาบัณฑิต (ศป.ม.) สาขาวิชาภาพพิมพ์ คณะวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
	พ.ศ. 2564 ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (ปร.ด.) สาขาการวิจัยและสร้างสรรค์ศิลปกรรมศาสตร์ คณะศิลปกรรมศาสตร์และวัฒนธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม

พูน ปณ ทิโต ชีเว